

in den die nu sinte d' h' nach chempisch werden. daz ich mit vil
enwen gienem willen. fromen. Aleissen. und ich mit mein' rocht' Kater
fromen. daz werden d' gienem sand claren. die gezeffen sint da zu
schovffet han am h'vbn zu gelegn ist zu lobwiz mit allem den
nicht und ungesicht. als ichs gehabt han. / und zwen tayl. ames
h'vbn do zu den zeiten und ichs schovfte gezeffen d' gebow. Jans
oben gegeben acht. nach aglaye phemning. und werten mich d'
p bezutzen ewichleich. und sel ich in di h'vbn schermen nach land
chloft. zu gymchendorf ieman mit bezzen rocht. von d' h'vbn t
wen nu botempvohel. sawelf nach aglaye phemning d' ist dar
ls man an seinem Insigel wil siche. daz an d'zen prugf hanget.
enware. so sollen die fromen und daz chloft die sawelf nach haben
wir haben. Des sint gezeugen. Fritz d' dieng' nu apetz. Fritz
em h'vbn. Seyfrides sun nu gymchendorf. Adam nu gymchendorf. Die
yt. fromen belchen sin. watzel. wilrich. watzel. purg. nu sawy
wolfenich d' fromen amman. und sind' widbe lert. und daz ich
zzen Insigelen mit fildans des vorgenannten. und ich mit der
n do nach chstet gebuet. ergangen waren. Torken jar. d'v
z vierten tages. daz d'z genten panodes d' august ist gehauet.

ZBORNİK OBČINE LUKOVICA 2004

France M. Dolinar:
Najstarejša pisna omemba Šentvida in Lukovice

Stanko Pelc:
Občina Lukovica in njeni prebivalci na prelomu tisočletij

Milan Sagadin:
Arheološka preteklost občine Lukovica

Aleš Iglič:
Mitnica in poštna postaja v Podpeči pri Lukovici

Mitja Potočnik:
Lastniki gradu Brdo pri Lukovici

Ivan Stopar:
Brdo, razkošni renesančni dvorec

Gregor Kocijan:
Janko Kersnik (Krsnik) 1852–1897

Janez Šumrada:
O napadih na Francoze v Črnem grabnu
in o zgodovinskem ozadju romana Rokovnjači

Damjana Pečnik:
Obnova cerkve sv. Neže na Golčaju

Andreja Kos:
Arhitektura cerkve sv. Luka v Sp. Praprečah

Marijan Smolik:
Kronika romarjev k sv. Peregrinu na Brdu

Nika Leben:
Rahnetova vila na Brdu pri Lukovici

Renata Pamić:
O zgodovinskih in memorialnih spomenikih
na območju občine Lukovica

Zmaga Kumer:
Ljudska pesem v lukoviški okolici

Mihael Glavan:
Jakob Zupan (1785–1852)

Marijan Rupert:
Jovan Vesel - Koseski (1798–1884)

Stanko Šimenc:
Fran Maselj Podlimbarski (1852–1917)

Matej Kotnik:
Kralj slovenskega oblikovanja

Stanislava Stopar:
Šolstvo v občini Lukovica

Janez Kušar:
Osamosvojitvena vojna na območju občine Lukovica

Vera Beguš:
Društva, organizacije in združenja v občini Lukovica

Metod Rogelj:
Problematika ohranjanja mokrišč v občini Lukovica

Janez Miklavc:
Kronološki pregled gradnje avtoceste

Irena Strmšek:
Kronika občine Lukovica 1985–2003

Domžale

dmz 908(497.4)

ZBORNIK

908(497.4 Lukovica)(082)

0020044070

COBISS •

KNJIZNICA DOMŽALE

NE
IZPOSOJAMO
NA DOM !

2004/4070

ZBORNIK OBČINE LUKOVICA 2004

**Ob 700-letnici prve pisne omembe
Šentvida in Lukovice**

2004/4070

Uvodna beseda

Dragi vsi, ki jemljete v roke to knjigo, pa naj si bo iz ljubezni do svojega kraja, prijateljevanja z zgodovino ali pa samo iz radovednosti o tem, kaj ta knjiga skriva v sebi. Z željo, da bi nadaljevali in nadgradili obsežno delo Črni graben Staneta Stražarja, je nastal tale zbornik, ki se navezuje na častitljivo obletnico: 700-letnico prve pisne omembe Šentvida in Lukovice. Pri tem delu se je pokazalo, da obstaja široko polje neraziskanega in da bo v prihodnje lahko še veliko preiskanega, odkritega in zapisanega. Prav zato močno upam, da bodo tudi prihodnji časi naklonjeni takim pogledom in da ta zbornik ne bo ostal edini, temveč le začetek zgodbe, ki bi jo bilo vredno nadaljevati.

Veliko zahvalo smo dolžni vsem avtorjem, ki so s svojimi strokovnimi prispevki počastili knjigo »o nas«. Predvsem gre seveda zahvala uredniškemu odboru na čelu s prof. dr. Stankom Pelcem, založbi in vsem, ki ste z naklonjenostjo sprejeli ta zahtevni projekt.

Želim, da bi zbornik dosegel prav vsak dom v naši občini, pa tudi naše rojake in prijatelje, ki so s srcem s tem lepim koščkom naše domovine, in vse, ki nas poznajo ali pa bi nas želeli spoznati.

Naj bo ta knjiga, ki govori o tem, da nismo od včeraj, najlepše darilo naši prihodnosti.

Lukovica, 28. avgusta 2004

Ob 700-letnici prve pisne omembe Šentvida in Lukovice

MATEJ KOTNIK
župan Občine Lukovica

Uredniški odbor za izdajo Zbornika občine Lukovica 2004

dr. Stanko Pelc, predsednik

dr. France M. Dolinar, član

dr. Gregor Kocijan, član

Andreja Kos, članica

Matej Kotnik, član

Stanislava Stopar, članica

Urednikova beseda

Knjiga, ki jo imate v rokah, je priložnostni zbornik. Povod zanjo je sedemstoletnica prve pisne omembe Šentvida in Lukovice. V njej je zbranih veliko vsebinsko različnih prispevkov. Skupno jim je to, da obravnavajo občino Lukovica, njene prebivalce, zgodovino tukajšnjih krajev ter njeno naravno in kulturno dediščino.

Ob spominskih datumih, obletnicah in praznikih je priložnost, da naše misli popeljemo na sprehod med duhove naših prednikov. Čas, da se poglobimo v zgodbe, ki pripovedujejo o življenju nekih davnih ljudi iz nekih davnih časov. Najmanj, kar si delimo z njimi, je to, da so si svoj življenjski obstoj zagotavljali na istem koščku Zemlje kot mi. In že to je dovolj, da so nam nadvse zanimivi. Ljudje smo namreč svojevrstna bitja. Sedanjost nam ne zadošča. Z enim očesom smo zazrti v preteklost, z drugim v prihodnost. Vedno želimo vedeti, od kod prihajamo in kam gremo. Preteklost opredeljuje našo sedanost in nas zaznamuje. Svojo sedanost in prihodnost gradimo na temeljih, ki so nam jih postavili naši predniki. Naši potomci bodo gradili svojo na tem, kar jim bo ostalo po nas. Zato ni nepomembno vedeti, kako je bilo nekdaj, kaj in zakaj nam je ostalo iz tistih časov in zelo pomembno je, da poznamo in znamo ceniti našo materialno in duhovno dediščino.

Upamo in želimo, da bo eden od kamenčkov v mozaiku poznavanja vsega tega tudi tale zbornik. Pri tem ne gre pozabiti, da ne začnemo brez dote. Občino Lukovica v današnjem obsegu je v knjigi Črni graben zelo podrobno obdelal že Stane Stražar, za kar smo mu seveda nadvse hvaležni, saj je na enem mestu zbral veliko gradiva, ki omogoča dober vpogled v preteklost tukajšnjih krajev. Z zbornikom želimo dopolniti njegovo monografijo. Po eni strani zato, ker je od njenega izida minilo že skoraj dve desetletji, po drugi pa zato, ker zaradi vsebinske vseobsežnosti Stražar posameznih tem ni mogel obdelati tako podrobno, kot jih obravnavajo avtorji v zborniku.

Kot vsi zborniki je tudi ta namenjen temu, da po njem brskate, preberete to, kar vas zanima, in preskočite tisto, kar vas ne. Upamo, da je v njem za vsakogar nekaj, čeprav se zavedamo, da je poleg bolj poljudnih prispevkov tudi nekaj takih, ki so pisani bolj zahtevno in predvsem za strokovno javnost. Vrednost enih in drugih za vsakega od nas je v tem, da ohranjajo današnje vedenje o stvareh, dogodkih in ljudeh tako za nas kot za prihodnje rodove.

dr. Stanko Pelc
predsednik uredniškega odbora

Najstarejša pisna omemba

Šentvida in Lukovice

Prepis

Ich Welfing von Sand Veyd tun chunt an dizem prief allen den die nu sint oder her nach chumphtich werdent, daz ich mit wol//verdachtem mut und bey guten sinnen mit meiner housfrowen gute willen, frowen Aleysen und ouch mit meiner tochter Katr//eien und aller meiner erben oufgebung den begebn frowen dez orden der guten sand Claren die gezesen sint da ze // Mynchendorf nahen bey Stayn und dem selbem chloster verchouffet han ain hubn der gelegn ist ze Lokwitz mit allem dem // rechten daz zu der hubn gehoeret stok und stayn gesucht und ungesucht. Als ichs gehabt han und zwen tayl aines// forstesz der ouch bey der hvbn gelegn ist, und waz ouf der hubn do ze den zeiten und ichs verchoupte gezesen der gebower Jans //und habnt mir die vorgenanten frowen umb die huben gegeben acht march Aglayer phenning und waerten mich der // ze hant und suellen die huben aygenleich habn und bezitzen ewichleich und sol ich in die hubn schaermen nach landez //recht waer auf daz die vorgenanten frowen oder daz chloster ze Mynchendorf ieman mit bezzern recht von der hubn trib // so suellen die frowen und daz chloster habn an Niclawen von Rotempvehel zwelf march Aglayer phenning der ist dar // umb mein williger puergel worden wider die frowen als man an seinem insigel wol sicht daz an dizem prief hanget // waer auf dez got enwelle daz Niclaus in der zeit nicht enwaere so suellen die frowen und daz chloster die zwelf march habn // an mir und an meiner erben und an eller der und wir haben. Dez sint getzeugen: Fritz der Dienger von Apetz, Fritz von Graetz, Perchtolt der Pycher, Gerloch sein sun, Wilhallem herren Seyfrides sun von Minchendorf, Adam von Minchendorf, Gre //gori der du richter ze Stayn waz, Jakob und Albrecht frowen Helchen sun, Maetzel, Wolreich, Pvetzel purger von Stayn // Lysenreich frowen Elspeten der Styfterin amman, Welfinch der frowen amman und andere piderbe leut und daz ouch //dirre prief pezser staetichait hab, so han ich in haizzen versigelen mit Niclaws dez vorgenanten und ouch mit dem // meinen hangenten insigelen. Ditz ist geschehen do nach Christez geburt ergangen waren tausent jar drev // hundert jar und da nach in dem vierdem jar dez vierden tages dez ouz genten manodes der augustus ist gehaizsen.

Prevod

Jaz, Wulfing iz Šentvida, dajem s tem pismom na znanje vsem, ki so zdaj in ki bodo v prihodnje, da sem premišljeno in po dobrem preudarku in s privoljenjem svoje žene, žene Aleyse in tudi svoje hčere Katarine in vseh svojih dedičev redovnicam reda dobre sv. Klare, ki bivajo v Mekinjah blizu Kamnika in istemu samostanu prodal hubo, ki leži v Lukovici, z vsemi pravicami, ki pripadajo tej hubi, tako neobdelano zemljo, kakor tisto, od katere že prejemale dohodke ali jih še bodo, tako kakor sem jih imel jaz; in dva dela gozda, ki tudi leži pri hubi, na kateri v tem času sedi kmet Jans, in da so mi zgoraj omenjene redovnice za hubo dale na roko osem mark oglejskih denaričev; hubo naj redovnice imajo in posedujejo za vedno in jaz jih bom ščital po deželnem pravu. In če bi kdo zgoraj imenovane redovnice ali samostan v Mekinjah z večjimi pravicami pregnal s hube, naj dobijo redovnice in samostan od Nikolaja iz Črnela (župnija Dob), ki je voljno postal moj porok za redovnice, dvanajst mark oglejskih denaričev, kot je razvidno iz njegovega pečata, ki visi na tem pismu. Če bi Bog hotel, da bi Nikolaj tisti čas ne bil več živ, naj redovnice in samostan dobijo 12 mark od mene in mojih dedičev in vsega, kar imamo. Temu so priče: Fritz, oskrbnik iz Zapric, Fritz iz Gradca, Perchtolt in Purch in njegov sin Gerloch, Wilhallem, sin gospoda Seyfrida iz Mekinj, Adam iz Mekinj, Gregor Du, ki je bil sodnik v Kamniku, Jakob in Albrecht, sinova gospe Helche, kamniški meščani Maetzel, Wolreich, Puetzel, Eysenreich uradnik ustanoviteljice Elizabete, Welfinch, uradnik redovnic, in drugi častivredni ljudje, in da bi bilo tudi to pismo bolj trdno, sem ga dal pečatiti /s pečatom/ zgoraj imenovanega Nikolaja in tudi z mojim visečim pečatom. To se je zgodilo po Kristusovem rojstvu, ko je minilo tisoč let, tristo let in po tem v četrtem letu četrtega dne iztekajočega se meseca avgusta.

Ich wilfingh so sandt vnd ein dunt an diesen brief allen den die nu sint do hi nach dymphard werden. das ich mit vil
vndachtem mit vnd bey guter sinnen mit mein honsfrouen gien willon frouen Aleissen vnd ich mit mein tocht Kater
eien vnd all mein Erben ongebung den begeben frouen des orden d gien sandt claren die gezeffen sint da zu
ayndendorff nahen bey Stayn vnd dem selben chloft. schouffet han am hyn der gelegen ist zu lobnuz mit allen den
rechten das zu d hyn gehört. stek vnd stayn gesicht vnd vngesicht. als ichs gehabt han vnd zwen tayl aines
fortes d ich bey d hyn gelegen ist. vnd meiz on d hyn do zu den zeiten vnd ichs schouffte gezeffen d gebow Jans.
vnd habnt mir di vorgenanten frouen vmb die hyn gegeben acht nach aglaye phenning. vnd werten mich d
zu hant. vnd sollen die hyn eynleich habn vnd bezusen ewichleich vnd sel ich in di hyn schermen nach landes
recht. mer au das die vorgenanten frouen do das chloft zu ayndendorff ieman mit bezusen recht von d hyn ab
so sollen die frouen vnd das chloft habn an ydauen zu dymphard zwelf nach aglaye phenning d ist dar
vmb mein willig. zwigelt worden vnd die frouen als man an sinem Insigel wil sicht. das an diesem brief hanget.
mer au des got enwille das ydau in d zeit nicht enwilt. so sollen die frouen vnd das chloft die zwelf nach habn
an mir vnd an meine Erben vnd an aller zu vnd wir haben. Des sint gezeugen. Fritz d dieng zu apetz Fritz zu
Gretz. gescholt d dytch. selach sein sin. wilhallen hyn. Sayfrides sun zu ayndendorff. Adam zu ayndendorff. Gre
got d dy nicht zu Stayn was. Jakob vnd abrecht frouen helchen sin. Gertel. Wilrich. zwigelt. purz zu Stayn.
Lysenreich frouen. Elspeth d Stoyf. Ammar. Wilfingh d frouen Ammar. vnd and. zwigelt. lert. vnd das ich
dure. pef. pezer. fuetichait hab. so han ich in hazzen. Insigelen mit ydau des vorgenanten vnd ich mit dem
meine hangemen Insigelen. Duz ist geschehen do nach chites geburt. ewangen waren. Torken jar. drei
hundert jar vnd da nach in dem vunden jar. des vunden tages. das d gien. penades d August ist gehalten.

Spremna beseda

Devetega oktobra 1300 sta zakonca Žiga in Elizabeta Gallenberška na svojem zemljišču v Mekinjah ustanovila prvi samostan reda sv. Klare na Kranjskem. Samostanu sta darovala poslopje v Mekinjah in osnovno premoženje: 13 kmetij, 4 sirarnice, pravico do oskrbovanja z lesom, nekaj travnikov, sadovnjakov in potokov. V naslednjih letih je zemljiška posest mekinjskega samostana naraščala z nakupi, darovi posameznikov in dotami, ki so jih redovnice prinašale v samostan. Pri pridobivanju posesti ni opaziti kakšne »načrtne politike« samostanskega vodstva po zaokroženem ozemlju v neposredni bližini samostana. Večina samostanske posesti je bila strnjena na Mengeškem polju, v dolinah Posavsko – Zasavskega hribovja ter deloma na Hmeljčiču pri Novem mestu, Novi cerkvi pri Celju in v Dutovljah v Vipavski dolini.

Osemindvajsetega avgusta 1304 je samostanu v Mekinjah za 8 mark oglejskih denaričev Wulfing iz Šentvida prodal eno hubo (kmetijo) v Lukovici z dvema deloma gozda. Po do sedaj znanih podatkih je to prva omemba Šentvida in Lukovice v nekem pisnem dokumentu. O klariškem samostanu v Mekinjah in o rasti njegove zemljiške posesti je podrobneje pisal Damjan Hančič v svoji doktorski disertaciji z naslovom *Klarise na Kranjskem v 17. in 18. stoletju*, Ljubljana 2004.

Listina je pisana v nemškem jeziku, in sicer v dialektu, ki so ga govorili v tem času v Kamniku in okolici. Originalno listino hrani danes Arhiv Republike Slovenije (Zbirka listin, A). Kratek povzetek listine je objavil Franc Schumi v prispevku z naslovom *Urkunden und Regesten zur Geschichte des 14. Jahrhundert*, ki ga je objavil v: *Archiv für Heimatkunde. Geschichtsforschung, Quellen, Urkunden und Regesten, 2. Band, Laibach 1884 und 1887*, str. 268, št. 91. Za bralca je verjetno zanimiv način datiranja listine. Pri določanju dne je namreč poudarek na **iztekajočem** se mesecu. Ker ima mesec avgust 31 dni, je četrti dan do konca meseca 28. avgust. Osebe, ki nastopajo v listini, je deloma identificiral Božo Otorepec v prispevku *Kamniški meščani v Kamniškem zborniku* iz leta 1956.

Zaradi lažjega branja smo pri prepisu besedila črko v z nadpisanim pisali z u, sicer pa so ohranjene posebnosti zapisa originalnega besedila listine.

Občina Lukovica in njeni prebivalci na prelomu tisočletij

Uvod

V prispevku želimo predstaviti bistvene značilnosti območja občine Lukovica in njenega prebivalstva s posebnim poudarkom na razvoju v zadnjih dveh desetletjih, torej na prelomu drugega in tretjega tisočletja. Iz razpoložljivih podatkov je mogoče ugotoviti, kaj v geografskem smislu v zadnjem času in nasploh bistveno opredeljuje to območje.

Oprli smo se predvsem na statistične podatke, ki so javno dostopni na spletni strani Statističnega urada Republike Slovenije (SURS), in na tiste, ki nam jih je urad posredoval posebej. Žal je uporabnost podatkov za zadnji popis prebivalstva zelo okrnjena, saj zaradi varovanja osebnih podatkov niso dostopni popolni podatki niti na ravni krajevnih skupnosti, naselja v občini pa so v večini tako majhna, da zanje podatkov sploh ni mogoče dobiti.

Nekateri pojavi so v prispevku opisani precej podrobneje kot drugi, kar je posledica tega, da smo uporabili predvsem razpoložljive podatke, za iskanje drugih, ki bi lahko osvetlili posamezne, bistveno manj podrobno opisane pojave, pa nismo imeli na razpolago dovolj časa in sredstev. Ker večina besedila temelji na statističnih kazalcih, je branje marsikje precej zahtevno, saj številni podatki, ki jih navajamo, zahtevajo ustrezno zbranost. Kjer se je le dalo, smo poizkušali (poleg interpretacije in navajanja podatkov med besedilom) pojave osvetliti tudi s preglednicami in grafikoni, dodatno pa jih pojasnjujejo kartografske upodobitve.

Nekaj splošnih naravnih in družbenih značilnosti

Občina Lukovica je ena od manjših slovenskih podeželskih občin, saj se po obsegu med 193 občinami uvršča na 95. mesto. Razdeljena je na 13 katastrskih občin, ki skupaj obsegajo 7490 ha površine (0,37 % površine Slovenije). V občini je 66 naselij, v njih je bilo leta 2003 1398 hišnih števil (SURS, 2004). Ob popisu leta 2002 je tu živelo 4.972 prebivalcev, to pomeni, da je bila gostota poselitve 66 prebivalcev na kvadratni kilometer, kar je precej manj od slovenskega povprečja (približno 97). V današnjem obsegu je bila občina ustanovljena ob koncu leta 1994.

Območje občine je del vzhodne Gorenjske, saj je na njeni vzhodni meji nekdanja meja med Kranjsko in Štajersko, na katero spominja mejni kamen, ki je nekdanj stal ob mitnici, medtem ko zdaj sameva ob izteku novega viadukta na stari (glavni) cesti Trojane-Vransko, tam, kjer je ta presekala ovinek okoli hriba v Zajasovniku.

V okviru naravno-geografskih regionalizacij spada to območje skoraj v celoti v Posavsko hribovje. Dolina Radomlje se je vrezala v južno krilo trojanske antiklinale¹ in izdelala dolino, ki se imenuje Črni graben. Ime najverjetneje izvira od temnih permokarbonskih glinenih skrilavcev, ki jih je ob vrezovanju razkrila, danes pa so lepo vidni tudi na posameznih delih gradbišča avtoceste. Te kamnine, stare okoli 280 milijonov let, in druge iz starejšega zemeljskega veka sestavljajo površinsko kamninsko plast v večjem delu občine. Po obsegu jim sledijo nekoliko mlajši kredni dolomiti in apnenci. Le v najnižjih delih

Pogled na zahodni del Črnega grabna z Limbarske gore: dolinsko dno, ki se v mehkejših, starih kamninah pri Krašnji precej razširi, je skoraj v celoti namenjeno avtocesti, servisnim cestam, ki jo obdajajo na obeh straneh, in stari državni cesti

na zahodu in na dnu dolin najdemo najmlajše kamnine iz novega zemeljskega veka.

Površje je precej razgibano in sega od 310 metrov nadmorske višine na zahodu, kjer Posavsko hribovje preide v rob Ljubljanske kotline, do 957 metrov, kolikor meri najvišji vrh Špilka. Ta leži približno 3 km zračne razdalje severno-severovzhodno od Blagovice. Na splošno je hribovje severno od doline primernejše za poselitev kot na južni strani, saj je višje, manj strmo in bolj razčlenjeno s številnimi pomoli (terasami, uravnnavami). Strma pobočja na južni strani doline v glavnem porašča gozd, naselij skoraj ni.

Za geološko zgradbo Posavskega hribovja so včasih menili, da je zelo enostavna in da so tu kamninske plasti preprosto nagubane v obliki svodov – antiklinal in uleknin – sinklinal. Pozneje so geologi ugotovili, da stvar ni tako enostavna in da so se gube kamninskih plasti tudi lomile in narivale druga na drugo. Rakitovška sinklinala je očitno prekrita s trojansko antiklinalo, saj je območje okrog Rakitovca najvišje hribovito območje med Črnim grabnom ter Tuhinjsko in Motniško dolino, ki ležita v sosednji tuhinjsko-motniški sinklinali.

Nepredstavljiva moč notranjih sil je krepko zgubala in narinila kamninske sklade različne starosti v njihov sedanji položaj, prav tako močne zunanje sile pa so, v vsem času, ko je

bilo to ozemlje del kopnega, razdirale, preoblikovale in ustvarile današnjo podobo dolin in hribovja. Radomlja se je skoraj v vsej dolini zajedla tako globoko, da je razkrila manj odporne kamnine iz starega zemeljskega veka in v njih izdelala precej širšo dolino kot v bistveno trših apnencih in predvsem dolomitih, ki so se nabirali v morjih srednjega zemeljskega veka. Tako je Črni graben zares ozka dolina v glavnem le na koncu od Podpeči oziroma od stare pošte do Kopolj. Tu se ob cesti kar vrstijo kamnolomi, ki so zanesljiv znak, da imamo opravka z dolomitom, in potem spet v zgornjem delu doline od Zg. Petelinka proti Šentožboltu, kjer se spet pokažejo bele, v glavnem dolomitne kamnine. Podroben pregled kamnin, ki jih najdemo na območju občine, je v knjigi Črni graben predstavil geolog A. Ramovš (Stražar, 1985: 16-27).

Za življenje in podobo območja ima največji pomen izkoriščanje dolomita za potrebe gradbeništva, v zadnjem času predvsem za gradnjo avtoceste, in to, da so vode na tem območju ustvarile najkrajši in razmeroma lahek prehod med Celjsko in Ljubljansko kotlino.

Tod je že v antičnih časih potekala pomembna cestna povezava, ki je pozneje v srednjem veku izgubila na pomenu, a je to trajalo le do 14. stoletja. V tem času je bila pomembnejša pot čez nekoliko višji prelaz Kozjak med Motniško in Tuhinjsko

Učak, najugodnejši preval, ki omogoča najkrajšo in najhitrejšo prometno povezavo med Ljubljansko in Celjsko kotlino

dolino. Prelaz Učak pri Trojanah, kot nižji in ugodnejši, je še posebej prometno živahno zaživel ob gradnji Velike ceste Dunaj-Trst in po njej. S tem se je začelo obdobje izrazite prometne zaznamovanosti tukajšnjih krajev. Ob cesti so zrastle ponosni »furmanski« domovi in gostišča za potnike, ki so s poštnimi kočijami od središča cesarstva do Trsta potovali kar 10 dni. Nekaj teh domov se je ohranilo do danes, čeprav je z zgraditvijo Južne železnice leta 1857 Črni graben izgubil velik del prometa. Ta se je počasi začel vračati šele potem, ko je baron Codelli (še pred koncem 19. stoletja) priropotal na Kranjsko s prvim avtomobilom in menda že pri prvi vožnji po slovenskih tleh povzročil prometno nesrečo. Zaletel naj bi se v mitnico, in to v tisto, ki je stala na kranjsko-štajerski deželni meji pod Trojanami. Za njim so sčasoma prišli še drugi in tudi pri nas se je začela doba motorizacije in sodobnega avtomobilskega prometa, v okviru katerega igra obravnavano območje nedvomno osrednjo vlogo v tem delu Evrope.

Prvotno je bil promet pomemben le za prebivalce v dolini, ki so s pripravljenjem in tudi s »furmanstvom« lahko dodatno zaslužili, medtem ko so bili prebivalci v hribih v celoti odvisni le od tega, kar so pridelali na svojih kmetijah. Prav oddaljenost njihovih kmetij od ceste v dolini je pozneje odigrala pomembno vlogo pri prehajanju tamkajšnjega prebivalstva v nekmečke

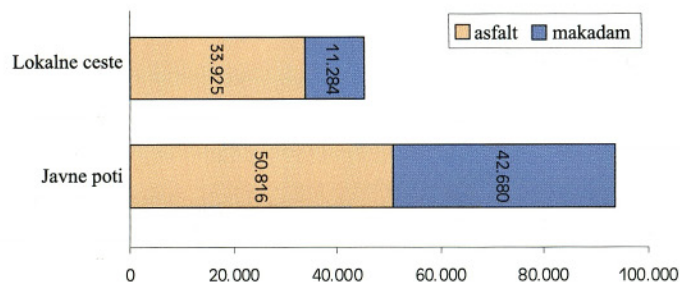
poklice in s tem povezanim odseljevanjem. V slabše dostopnih krajih v hribih so imeli slabše možnosti za dnevno potovanje na delo. Zato so se prebivalci, za katere na domači kmetiji ni bilo dovolj dela in zaslužka, odseljevali v kraje na Bistriški ravnini. Tam so bila delovna mesta in za mnoge boljši in predvsem lažji zaslužek, kot so ga imeli na hribovski kmetiji. Kmetovanja v tamkajšnjih krajih ne otežuje toliko slaba kakovost tal kot naklon pobočij. Čeprav bi kakovost tal omogočala tudi njivsko rabo, je zaradi prevelike strmine njiv malo. Ko so se začele kmetije mehanizirati, dela naenkrat ni bilo več za vse in treba je bilo poiskati zaposlitev zunaj kmetijstva. Odseljevanje je šlo ponekod tako daleč, da so odšli tudi tisti, ki bi jih na kmetiji še kako rabili, ali pa tisti, ki so ostali, niso dobili življenjskega sopotnika, s katerim bi lahko ustvarili družino. Tako je prišlo do zmanjševanja števila prebivalstva v mnogih naseljih v občini, o čemer obširneje razpravljamo v poglavju o prebivalstvu.

Glede infrastrukture je treba reči, da je vsa občina en sam infrastrukturni koridor. Poleg glavne ceste in nove avtoceste tečeta skozi občino tudi daljnovoda in plinovod. Najpomembnejša in najbolj opazna je vsekakor prometna infrastruktura. Gostota vseh cest po dgraditvi avtoceste bo presegala državno povprečje za skoraj 30 % in bo znašala več kot 2,4 km avtocest, cest in javnih poti na km² (Slovenija okoli 1,9). Najizrazitejša bo

ta nadpovprečnost pri gostoti najpomembnejših cest. Pri avtocestah bo po dograditvi enajstkrat večja od državnega povprečja, pri glavnih cestah je po stanju 31. 12. 2002 večja za približno šestkrat. Občini z izrazito podolgovato obliko daje odločilen prometni pečat več kot 20 km za zdaj še ne povsem dokončane avtoceste in več kot 21 km glavne ceste, saj sta obe speljani po njeni vzdolžni osi. Poleg tega je na skrajnem vzhodu še okoli 2 km regionalne ceste, ki povezuje Trojane z Izlakami in ki je pomembna zato, ker bo po najkrajši poti navezovala Zasavje na slovensko avtocestno omrežje. Poleg državnih cest je območje občine sorazmerno na gosto prepreženo z lokalnimi cestami in javnimi potmi.

Občinsko cestno omrežje obsega skoraj 139 km cest in javnih poti. Delež asfaltiranih lokalnih cest je bil po podatkih občinske uprave 75 %, precej slabše je bilo stanje javnih poti, saj je bil delež asfaltiranih le dobrih 54 %. Da so ceste, ki so asfaltno prevleko dobile že pred desetletjem ali dvema, marsikje v precej slabem stanju, so verjetno krivi slaba izvedba, neugodne podnebne ter reliefne razmere in pomanjkanje denarja za ustrezno vzdrževanje oziroma obnavljanje, kar pa ob tolikšni dolžini omrežja in skromnih proračunskih prihodkih občine ni nič presenetljivega.

Za vsakdanje življenje prebivalstva je morda še bolj kot ceste pomemben vodovod. V občini Lukovica za oskrbo z vodo skrbi

Asfaltirane in makadamske lokalne ceste in javne poti (dolžina v m) v občini Lukovica (po podatkih občinske uprave)

javno podjetje Prodnik iz Domžal. Po njihovih podatkih, ki nam jih je posredovala občinska uprava, sestavljajo vodovodni sistem Lukovica vodovodi Žirovše (1501 m³/s), Taterman (518 m³/s), Kamrca (432 m³/s), Čeplje (43 m³/s) in Zlato Polje (30 m³/s). Največji del občine pokriva sistem Črni graben (Žirovše, Taterman, Katrca) s skupno 655 priključki in letno porabo (podatki so za leto 2000) 142.646 m³. Sistem Zlato Polje oskrbuje z vodo 94 priključkov v 8 vaseh od Čepelj do Male Lašne in Brezovice pri Zlatem Polju, letna poraba znaša 10.336 m³, kar je v povprečju skoraj pol manj na priključek kot pri sistemu Črni graben. To kaže, da je oskrba z vodo na tem območju slaba.

Nova avtocesta ob izstopu iz Črnega grabna na ravnini na zahodnem delu občine med Lukovico in Imovico – v ozadju kamnolom v Podpeči

Po številu priključkov (87) je podoben sistem Gradišče, s tem da je letna poraba bistveno večja (15.981 m^3) in v povprečju precej bližja tisti v sistemu Črni graben. Za sistem Selca-Poljane ustreznih podatkov v poročilu za leto 2000 ni. Prav tako ni podatkov za vzhodni del občine (Trojane), ker tamkajšnje vaše vodovode upravljajo občani (zasebniki in vodovodni odbor v okviru krajevne skupnosti). Tako kot v drugih hribovitih območjih je tudi tu treba med poletno sušo dovažati vodo, za kar skrbijo gasilci prostovoljnih gasilskih društev. Iz Prodnikovega poročila za leto 2003 naj navedemo podatek, da je bilo v občini Lukovica prodanih skoraj 205.000 m^3 vode, od tega so jo kar 84 % porabila gospodinjstva, le 16 % drugi porabniki. To je približno taka količina, kot jo vsebuje jezero s premerom 295 m in s povprečno globino 3 m. Tolikšno porabo je omogočalo približno 36,5 km cevovodov. Gostota vodovodnega omrežja je torej manjša od gostote cestnega. Zanesljivost omrežja v sistemu Črni graben naj bi bila po zamenjavi primarnega voda z novim iz nodularne litine bistveno večja. Glavni problem vodne oskrbe je premajhna izdatnost virov vode za sistem Zlato Polje, medtem ko sistem Selce-Poljane potrebuje sistem za filtriranje in kloriranje. Za ustrežnejšo oskrbo z vodo bo treba poiskati nove vire pitne vode, hkrati pa je treba v sodelovanju z občino Moravče zagotoviti tudi ustrezno stopnjo varovanja vodozbirnih območij. Poseben problem je ravnanje z odpadnimi vodami. Ob gradnji

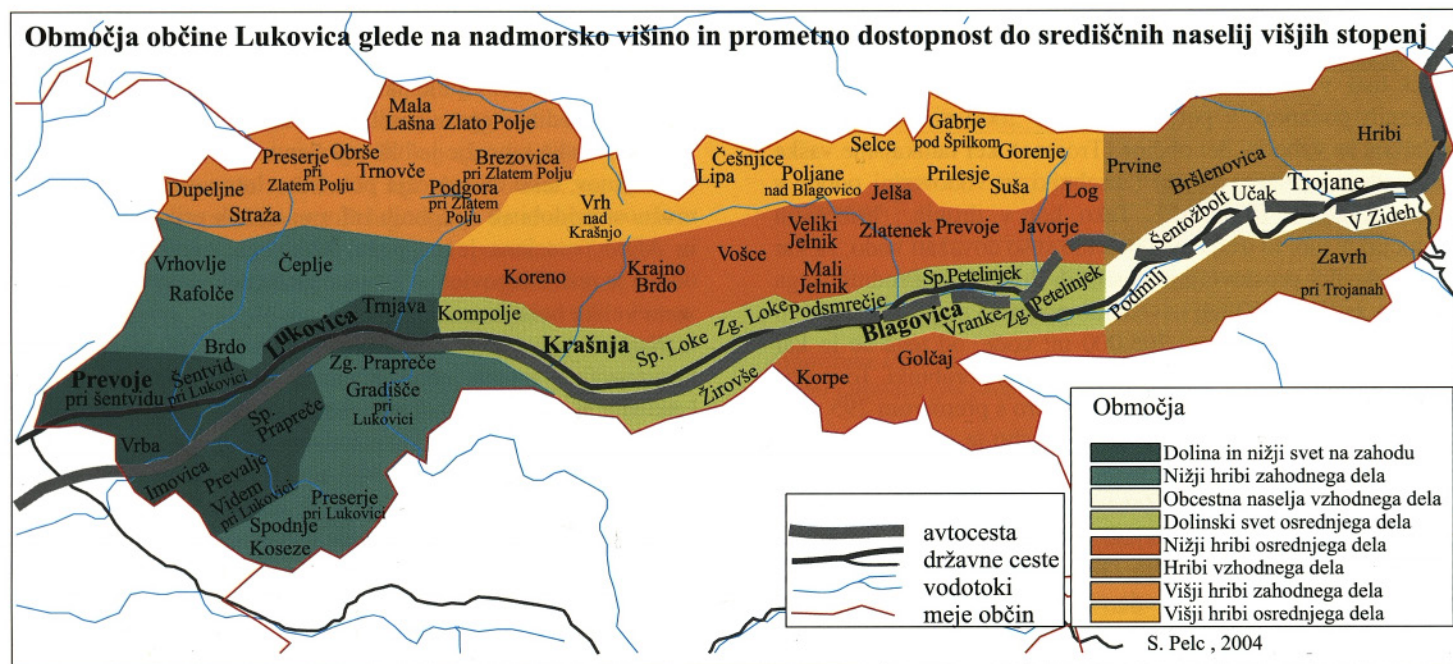
avtoceste je bila sicer zgrajena čistilna naprava in v ravninskih naseljih v zahodnem delu občine bržčas ne bo težav z izpopolnitvijo in usposobitvijo kanalizacijskega omrežja. Problematična ostaja ureditev tega v naseljih v hribih.

Telefonsko omrežje je bilo zgrajeno s sovlaganji in prispevki krajanov, tako da omrežje pokriva celotno občino, vendar je možnost pridobitve sodobnih informacijskih priključkov ISDN in ADSL omejena le na pošto Lukovica, medtem ko ostaja območje pošt Blagovica in Trojane glede pokritosti s temi storitvami velika bela liša.

Najpomembnejše središčno naselje v občini je Lukovica. Pravzaprav bi morali reči Lukovica z Brdom, kajti na Brdu pri Lukovici je sedež šole in župnijskega urada. Nekdaj je bilo Brdo še veliko pomembnejše, saj je bilo sedež sodnega okraja. Dokler je bil grad naseljen², je bilo tudi po številu prebivalcev precej večje. Danes bi lahko rekli, da si Brdo in Lukovica delita središčne funkcije. Poleg trgovin in gostiln so v Lukovici še pošta, zdravstvena postaja ter sedež občine in bančna podružnica. Središča nižjih stopenj so še Krašnja, Blagovica in Trojane. Blagovica opravlja vlogo krajevnega središča predvsem zaradi sedeža podružnične šole in pošte, Krašnja ima podružnično šolo in župnijski urad, Trojane pa le pošto, vendar so zaradi Gostinskega podjetja Trojane pomembne tudi v zaposlitvenem pogledu. Posamezne druge središčne funkcije so

Brdo pri Lukovici, nekdanje središče sodnega okraja, danes poznano predvsem kot dom pisatelja Janka Kersnika, ima še danes nekaj pomembnih središčnih funkcij (šola, župnijski urad, sedež Čebelarke zveze Slovenije)

še v nekaterih naseljih, katerih središčna vloga je nekoliko manjša (Čušnjice imajo npr. župnijski urad, Prevoje pri Šentvidu otroški vrtec itn.).

Po zunanji podobi in sestavi se naselja precej razlikujejo med seboj. Za vsa pa velja, da so v zadnjih desetletjih močno spremenila svojo podobo. Stare hiše so v glavnem nadomestile nove, večje in predvsem take, ki nimajo več nikakršne krajevnost, ampak so podobne drugim po Sloveniji in Evropi. V dolini, kjer je bilo dovolj primerne sveta za pozidavo, so se hiše tako namnožile, da so naselja povsem spremenila svojo staro podobo. Ob »Veliki cesti« so v preteklosti stale dolge obcestne vasi. V njih so hiše stale »bolj vsakebi in bolj neenakomerno ter najpogostejše s podolžno stranjo ob cesti«; tako je že pred 2. svetovno vojno zapisal A. Melik (1936: 551) v 2. knjigi 1. dela monografije o Sloveniji. V njej je za ponazoritev take »moderne« obcestne vasi objavil fotografijo Prevoj pri Šentvidu (prav tam: 550). V teh vaseh je bilo med stavbami obilo prostora, ki se vse bolj zapolnjuje z novimi in novimi hišami, stare, mogočne »furmanske« stavbe med njimi bolj kot ne samevajo in le s težavo kljubujejo zobu časa. Od vseh naselij ob cesti ima le Lukovica izrazito tržno zasnovano jedro, v katerem za novo-gradnje skoraj ni bilo prostora. Toda tudi tu se kaže, kako težko je na podeželju starim stavbam vdihniti novo življenje s tem, da se zanje najde ustrezná, sodobnim časom primerna vloga.

Naselja v hribih so doživela manj sprememb, vsaj glede

fizične rasti. Novih stavb, tako stanovanjskih kot gospodarskih, tudi tu ne manjka in ponekod so se namnožile počitniške hišice, toda prvotna zasnova teh naselij je še vedno izrazitejša kot v dolini. Bolj je očitna tudi kmetijska vloga teh naselij, saj se kmečki domovi v njih še niso povsem izgubili v množici nekmečkih hiš. V hribih imamo naselja, ki jih sestavljajo zaselki in posamične samotne kmetije, in tudi posamezna manjša gručasta naselja, v katerih so domovi brez pravega reda nanizani ob osrednji cesti ali redkeje ob dveh. Kmečki domovi v teh krajih so morali biti postavljeni skladno z izoblikovanostjo površja. Predvsem se v njih vidi, kako so znali naši predniki izbrati kraj za vse potrebne zgradbe, tako da so s tem uničili čim manj kmetijsko ugodnih površin in da so si hkrati zagotovili čim bolj razumen potek svojih vsakdanjih dejavnosti, ki so jih opravljali »med hišo, hlevom in kmetijskimi površinami«.

Glede na naravne značilnosti, predvsem nadmorsko višino in lego naselij ter dostopnost do večjih središč (npr. Domžale, Ljubljana, Zagorje), smo vsa naselja razdelili v nekaj bolj ali manj sklenjenih območij. Navedene značilnosti so med najpomembnejšimi razlogi za različne učinke, ki so jih v teh krajih imeli sodobni preobrazbeni procesi. Ker so v pokrajini ostre in jasne meje redke, smo imeli tudi pri tej delitvi težave in nedvomno bi bilo mogoče kakšno naselje razvrstiti tudi drugače. Vendar menimo, da na opravljeno analizo to ne bi pomembneje vplivalo.

Tržno zasnovano središče Lukovice z Marijinim znamenjem in velikimi starimi hišami na obeh straneh

Naselja, ki ležijo blizu glavne ceste ali celo ob njej v dolini in na ravnini oziroma ob prehodu iz ene doline v drugo, smo razdelili na tri območja:

- dolina in nižinska območja na zahodu občine (vključili smo tudi od glavne ceste nekoliko oddaljeni Videm pri Lukovici ter Spodnje Prapreče, Imovico in Prevalje, ki ne ležijo več v celoti na ravnini),
- dolinski svet osrednjega dela občine (od Kompolj do Zgornjega Petelinka, vključno z Žirovšami in Vrankami) in
- obcestna naselja vzhodnega dela občine (Podmilj, Šentožbolt, Učak, Trojane, V Zideh).

Naselja na pobočjih hribov z manjšo nadmorsko višino in z boljšo dostopnostjo smo uvrstili v dve območji, in sicer:

- nižji hribi zahodnega dela občine (bolje dostopna naselja na severnih in južnih pobočjih nad dnem doline, vendar v nadmorskih višinah, ki ne sežejo čez 550 metrov nadmorske višine),
- nižji hribi osrednjega dela občine (naselja v hribih nad osrednjim delom doline, ki, z izjemo najzahodnejšega in s tem najbolj dostopnega Krajnega Brda, ne segajo čez 600 metrov nadmorske višine).

Naselja najvišje v hribih smo razdelili na tri območja:

- višji hribi zahodnega dela občine (slabše dostopna naselja na severnih pobočjih zahodnega dela občine v glavnem na nadmorskih višinah nad 550 metrov, ki so vsa od glavne ceste v dolini oddaljena več kot 3 kilometre),
- višji hribi osrednjega dela občine (slabše dostopna naselja v hribih nad osrednjim delom doline, ki segajo čez 600 metrov nadmorske višine),
- hribi vzhodnega dela občine (Prvine, Bršlenovica, Hribi, Zavrh).

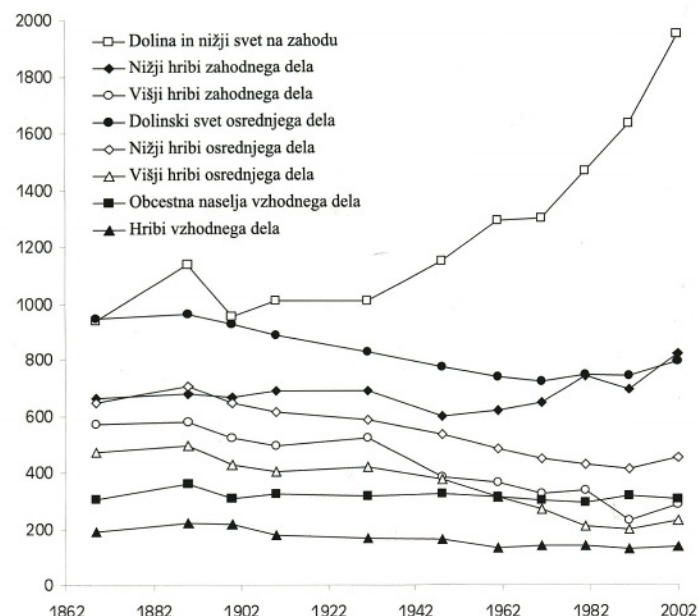
Tri od navedenih območij obsegajo tako naselja severno kot južno od osrednjega obcestnega območja, zato niso sklenjena. Na njihov prebivalstveni in tudi gospodarski razvoj so vplivali podobni dejavniki, zato smo menili, da jih ni treba deliti v dva dela. Pomembno je na takšno odločitev vplivalo, da je ponekod na južnih pobočjih doline naselij in prebivalcev premalo za resno statistično obdelavo.

Pri analizi tistih značilnosti, za katere smo imeli podatke za naselja, smo poizkušali pokazati, kako se med seboj razlikujejo opredeljena območja.

Značilnosti prebivalstva

Rast števila prebivalstva

Zadovoljivi podatki štetij prebivalstva so v Sloveniji na voljo od leta 1869 naprej. Podatke o rasti števila prebivalstva smo sešteli po območjih in jih prikazali na grafikonu, iz katerega je razvidno, da so le naselja v zahodnem dolinskem in ravninskem delu³ doživela veliko prebivalstveno rast. Prvo obdobje rasti so doživela že pred koncem 19. stoletja, vendar je izseljevanje, ki je bilo tedaj v Sloveniji nekaj običajnega, tudi tu pustilo svoje sledi in ob izteku 19. stoletja leta 1900 so na območju našli komaj kaj več prebivalcev kot ob štetju leta 1869 in skoraj 200 manj kot leta 1890. Torej je celotna 21-letna rast splahnela v samo desetih letih. Sledilo je obdobje stagnacije, ki ga lahko spremljamo do leta 1931. Za leto 1941 nimamo podatkov, tako da ni mogoče z gotovostjo trditi, kdaj je to obdobje prešlo v obdobje nagle rasti, ki je prekinjeno le z zelo umirjeno rastjo števila prebivalstva v obdobju 1961-1971. V celotnem obdobju se je število prebivalcev na območju povečalo za več kot

Spreminjanje števila prebivalcev po območjih občine Lukovica od 1869 do 2002 (Vir: Orožen Adamič in drugi, 1995; Čermelj in Svetik, 1990)

dvakrat: od 940 na 1947, delež od vsega prebivalstva občine pa je narasel od ene na dve petini (od 19,9 na 39,2 %).

Že leta 1869 so imele največ prebivalcev na območju sedanje občine Prevoje pri Šentvidu (274), vendar so bile po velikosti precej izenačene s Krašnjo, ki je imela le 3 prebivalce manj. Lukovica ni zaostajala le za tema dvema naseljem, ampak tudi za Blagovico in Rafolčami. Med petimi naselji z največ prebivalci sta bili z ravninskega zahodnega dela občine le Prevoje pri Šentvidu in Lukovica. Leta 2002 se jima je »pridružil«⁵ še

Šentvid⁴. Zelo izrazito osredotočenje prebivalstva v zahodnem delu občine na ravnini in po nižjih hribih kaže tudi podatek, da je bilo leta 2002 kar devet od desetih največjih naselij sedanje občine s teh dveh območij, leta 1869 pa le šest od desetih.

Nižji hribi zahodnega dela občine⁵ so poleg ravninskega tudi edino območje, kjer se je krivulja rasti števila prebivalstva usmerila navzgor že takoj po 2. svetovni vojni. Vendar je pred tem po dolgem obdobju stagnacije, ko je število prebivalcev nihalo med 660 in 689 prišlo do precejšnjega padca, tako da so leta 1948 naštel najmanj prebivalcev v vsem obdobju (598). Od tedaj naprej se je število prebivalcev v glavnem povečevalo, toda rast niti približno ni bila tako nagla kot v ravninskih naseljih. Kljub temu je to območje po številu prebivalcev prehitelo območje dolinskega sveta osrednjega dela občine⁶, ki je imelo leta 1869 največ prebivalcev med vsemi območji, in sicer 5 več kot zahodni ravninski del in več kot dve petini več kot tamkajšnje nižje hribovje. Slednje je tako kot vsa preostala območja svoj prebivalstveni višek doživelo leta 1890, potem pa je sledilo obdobje bolj ali manj intenzivnega praznjenja in zmanjševanja števila prebivalstva. To se je končalo šele v zadnjem obdobju. Osrednji dolinski del občine je najnižjo točko dosegel leta 1971, od takrat naprej izkazuje precej nestanovitno in ne pretirano veliko rast.

V približno stoletnem obdobju od 1890 do 1991 sta prebivalstveno najbolj nazadovale območji naselij visoko v hribih v zahodnem in osrednjem delu občine, saj se je tu število prebivalcev skrčilo na dve petini prvotnega. Nekaj manj intenzivno je bilo praznjenje območja nižjih hribov osrednjega dela občine in naselij v hribih na vzhodu občine, čeprav sta tudi ti dve območji izgubili več kot dve petini prebivalstva. Dolinska naselja osrednjega dela so izgubila četrtno prebivalstva, medtem ko so obcestna naselja na vzhodu približno petino. Nižji hribi zahod-

Prevoje pri Šentvidu – zahodni del s Kamniškimi Alpami v ozadju: nekdanje dolge obcestne naselje s precej oddaljenimi kmečkimi domovi (na fotografiji desno) so danes prerasle številne hiše nekmečkega prebivalstva (levo)

Šentvid pri Lukovici, manjše središčno naselje s podružnično cerkvijo sv. Vida, kulturnim domom, knjižnico, trgovino, gasilskim domom in sedežem KS Prevoje, nekoč je bila tu tudi podružnična osnovna šola

nega dela so stoletno obdobje končali s približno enakim številom prebivalcev (dveodstotno povečanje), medtem ko so se dolinska in ravninska naselja na zahodu občine skupaj povečala za dve petini.

Obcestna naselja vzhodnega dela občine so v vsem obdobju od 1869 naprej izkazovala najmanjše nihanje. Od tega nekoliko odstopata le štetji leta 1890, ko so našteji 359 prebivalcev, in 1981, ko je število padlo na 294, sicer pa so se številke gibale med 302 in 326. Leta 2002 je imelo to območje enega prebivalca manj kot leta 1869 in edino med vsemi območji tudi manj kot leta 1991.

Vsa višja hribovita območja in območje nižjih hribov v osrednjem delu občine so preobrat doživela leta 1991. Potem ko so dosegla najmanjše število prebivalcev, se je v obdobju 1991-2002 v vseh število prebivalcev povečalo.

Velikost naselij in spremembe po letu 1981

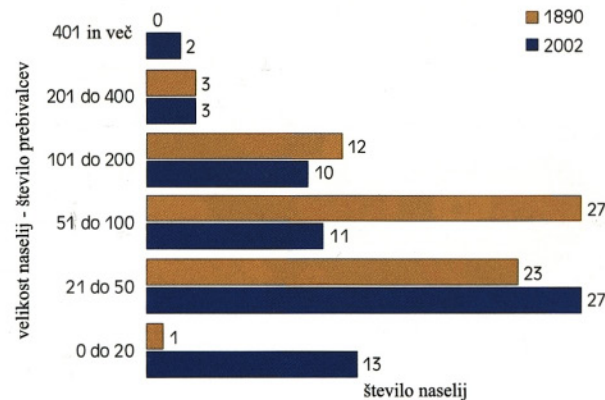
V občini izrazito prevladujejo majhna naselja. Tako je bilo že leta 1890, ko je večina naselij dosegla prebivalstveni višek.

Število prebivalcev (velikostni razred naselja)	Število naselij					
	Popis leta 2002			Popis leta 1890		
	V velikostnem razredu	Pod zgornjo mejo razreda	Nad zgornjo mejo razreda	V velikostnem razredu	Pod zgornjo mejo razreda	Nad zgornjo mejo razreda
0 do 20	13	13	53	1	1	65
21 do 50	27	40	26	23	24	42
51 do 100	11	51	15	27	51	15
101 do 200	10	61	5	12	63	3
201 do 400	3	64	2	3	66	0
401 do 700	2	66	0	0	66	0
Skupaj	66			66		

Naselja sedanje občine Lukovica po številu prebivalcev 1890 in 2002 (Vir: Orožen Adamič in drugi, 1995; Čermelj in Svetik, 1990)

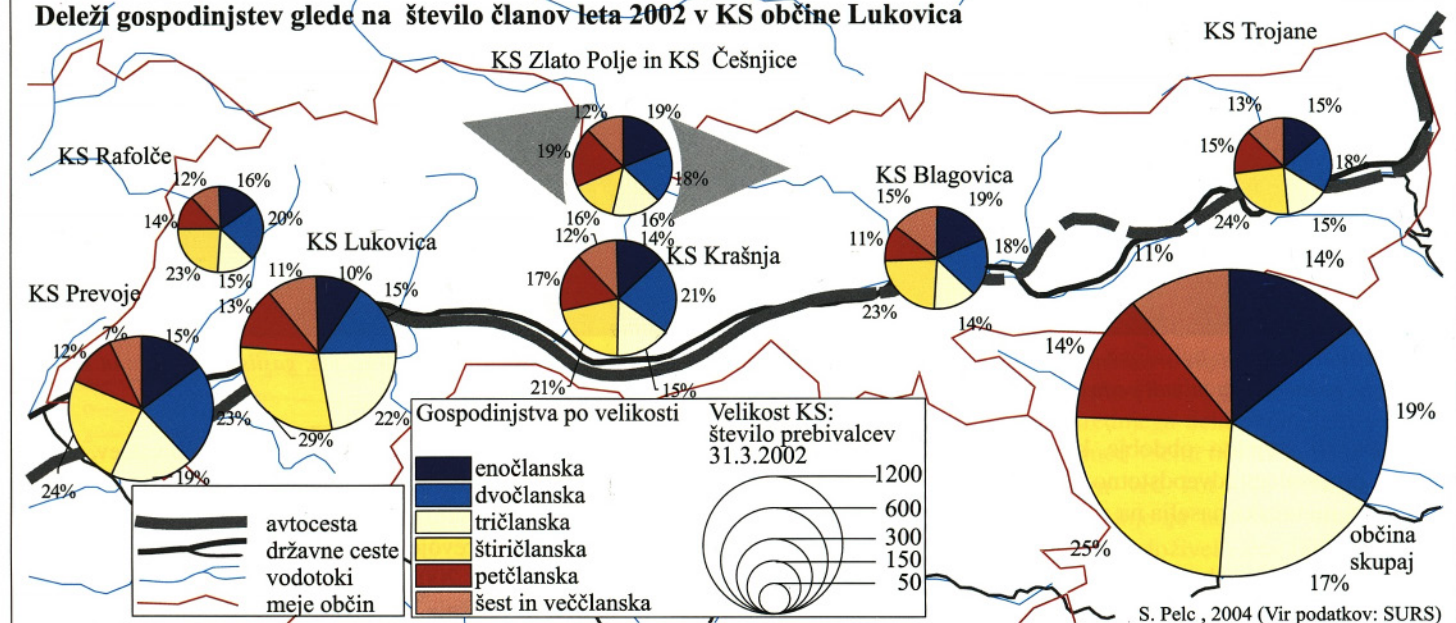
Tedaj je imelo le 15 naselij več kot 100 prebivalcev, kar je natanko toliko kot leta 2002. Pomembna razlika je v tem, da imamo danes precej večja velika naselja in bistveno več takih, ki so zelo majhna. Prevoje pri Šentvidu kot največje naselje so imele ob popisu leta 2002 689 prebivalcev, občinsko središče Lukovica 438 in Krašnja 328. Nekaj več oziroma natanko 200 prebivalcev so imela še naselja Rafolče, Šentvid in Gradišče. Leta 1890 nobeno naselje ni imelo nad 400 prebivalcev.

V preglednici se lepo vidi, kako močno se je povečalo število najmanjših naselij. Leta 1890 je imelo eno samo naselje manj kot 20 prebivalcev, in sicer Golčaj (14). Resnici na ljubo je treba povedati, da je bilo nekaj naselij zelo blizu tej meji (Korpe in Videm z 21 prebivalci in Podgora z 22), vendar to ne spreminja dejstva, da so leta 2002 v kar 13 naseljih našteji manj kot 20 prebivalcev. Najbolj so nazadovale Poljane nad Blagovico, ki so imele leta 1890 še 57 prebivalcev, ob zadnjem popisu le 11. Podobno se je godilo tudi Brdu pri Lukovici, kjer je ob koncu 19. stoletja prebivalo 45 do 50 prebivalcev, sto let pozneje (leta

Naselja sedanje občine Lukovica po številu prebivalcev 1890 in 2002 (Vir: Orožen Adamič in drugi, 1995; Čermelj in Svetik, 1990)

Deleži gospodinjstev glede na število članov leta 2002 v KS občine Lukovica

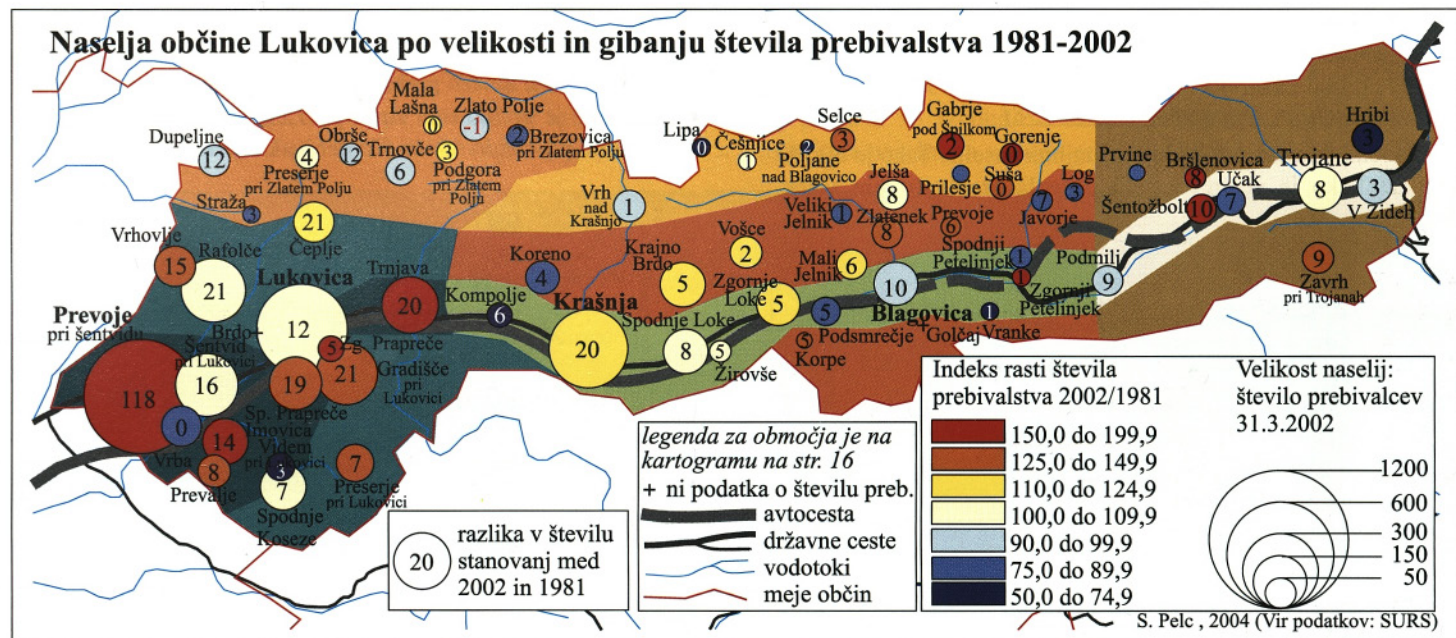

1991) pa le še 87. Med majhnimi naselji je bilo tudi nekaj takih, ki so se precej povečala. Videm in V Zideh sta se z 21 oziroma 24 prebivalcev povečala na 42 oziroma 65, a za obe naselja velja, da sta se v zadnjih dveh desetletjih celo zmanjšali.

Naselij s 100 ali manj prebivalci je bilo leta 1890 in leta 2002 enako, in sicer 51. Da so številna naselja zdrsula po velikostni lestvi-

ci močno navzdol, nam nazorno kaže grafikon in podatek o velikosti 51 naselij z manj kot 100 prebivalci. Leta 1890 jih je bilo 27 v velikostnem razredu od 51 do 100, leta 2002 jih je bilo toliko, se pravi 27, v velikostnem razredu od 21 do 50 prebivalcev, v velikostnem razredu od 51 do 100 pa le še 11. Povprečna velikost naselij s 100 prebivalci in manj se je zmanjšala z 52 na 37 prebivalcev.

Naselja občine Lukovica po velikosti in gibanju števila prebivalstva 1981-2002

Majhnost naselij je kriva, da v statističnem smislu marsikdaj pri njih nastopajo povsem naključni dejavniki, ki nam otežujejo sklepanje o tem, kakšni procesi prevladujejo v posameznem delu občine. Podatki o rasti števila prebivalstva od 1981 do 2002 kažejo, da so se močno povečala tako naselja na zahodnem dolinskem in ravninskem delu kot tudi nekatera zelo majhna naselja, ki ležijo precej visoko v hribih. Največjo rast v vsej občini je doživela Trnjava, ki se je povečala skoraj za 100 % (z 88 na 172 prebivalcev), za več kot pol so v dobrih dveh desetletjih po letu 1981 zrasla še ravninska naselja Imovica, Prevoje pri Šentvidu in od ravnine komaj kaj oddaljene Zgornje Prapreče. Od naselij ob glavni cesti sta tolikšno rast doživeli naselji Zgornji Petelinjek in Šentožbolt, ki že spadata v skupino manjših naselij, tako kot tudi naselja v hribih Gabrje pod Špilkom (povečanje s 23 na 37 prebivalcev), Bršlenovica (s 14 na 22) in Gorenje (s 17 na 26). Po eni strani to kaže na priseljevanje npr. prebivalcev, ki so se pred časom odselili in se potem kot dediči z družino vrnili na stari dom, po drugi pa velikosti gospodinjstev, saj je imela KS Blagovica leta 2002 15-odstoten delež gospodinjstev s 6 in več člani, kar je za približno štiri odstotne točke več od občinskega povprečja. Podobno je presegala to povprečje tudi pri deležu enočlanskih gospodinjstev. Torej je še vedno veliko domačij, kjer živi samo še en ostareli prebivalec, in o tem, da se je selitveni tok zares obrnil, ne moremo govoriti. Posamezni primeri so vendarle prispevali k sorazmerno veliki rasti majhnih naselij, kjer je do njih prišlo.

Zanimivo je, da se je prav v zadnjem medpopisnem obdobju začela prebivalstvena rast tudi v naseljih, ki so se prej dolga desetletja zmanjševala. Med zadnjima popisoma se je število prebivalcev zmanjšalo le še v 20 naseljih (za dve podatkov nimamo, torej gre za tretjino naselij). Ta so bila nekoliko pogostejša v hribih, a jih najdemo tudi na ravnini in v dolini vse od Trojan do Vrbe. V medpopisnem obdobju 1981/91 se je število prebivalcev zmanjšalo v 42 naseljih (v skoraj dveh tretjinah od vseh), od 9 naselij v hribih osrednjega dela doline jih je nazadovalo 8 in popolnoma enako velja za naselja v hribih na zahodu občine. V hribih na vzhodu so se zmanjšala vsa naselja, v drugih območjih po pol ali več, z izjemo dolinskega in ravninskega območja na zahodu, kjer so se od 9 naselij zmanjšala 4, in obcestnih naselij na vzhodu, kjer sta se zmanjšali 2 od 5 naselij.

Kako težko razložljiva je rast naselij v zadnjih dveh desetletjih, kaže tudi stopnja povezanosti⁸ med povečanjem oziroma zmanjšanjem števila stanovanj in števila prebivalcev. Število stanovanj se je po popisnih podatkih od 1981 do 2002 zmanjšalo le v Zlatem Polju za eno stanovanje, število stanovanj naj bi se ne spremenilo v Gorenjah, Lipi, Mali Lašni, Suši in Vrbi, za 4 naselja pa so podatki varovani⁹.

Glede na to, da se je povprečna velikost gospodinjstev zmanjšala od 3,8 na 3,5, je razumljiva rast števila stanovanj tudi tam, kjer se število prebivalcev ni bistveno povečalo, še posebno, če upoštevamo, da popis vključuje tudi občasno naseljena,

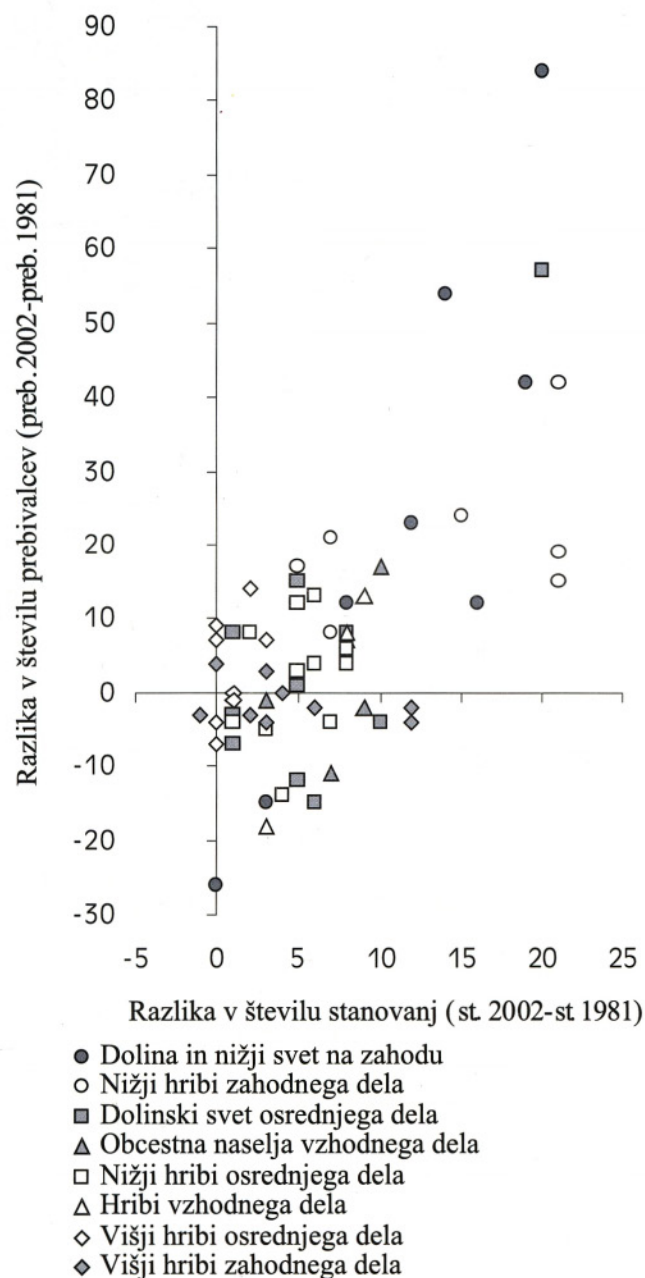

Diagram razpršitve naselij po območjih glede na spremembo števila prebivalcev in števila stanovanj med 1981 in 2002 (Vir: SURS)

torej počitniška stanovanja. Takih je bilo sicer ob popisu leta 2002 v vsej občini le 87. Pa vendar je presenetljivo, da naj bi se na primer, če podatki držijo, Dupeljne in Obrše povečale za po 12 stanovanj, medtem ko se je število prebivalcev celo zmanjšalo za 4 oziroma 2. Stanovanj naj bi bilo leta 2002 v Dupeljnah 22, vendar po podatkih Interaktivnega atlasa Slovenije (zadnje dopolnitve 1999) Dupeljne nimajo več kot 12 hišnih števil. Obrše so imele leta 2002 po popisnih podatkih 18 stanovanj, v Interaktivnem atlasu Slovenije pa najdemo 15 hišnih števil (1999 ali prej). Očitno je torej, da so, kljub temu da skupno število stanovanj za občasno rabo ni veliko, prav ta prispevala k fizični rasti naselij tam, kjer se je sicer število prebivalcev zmanjševalo.

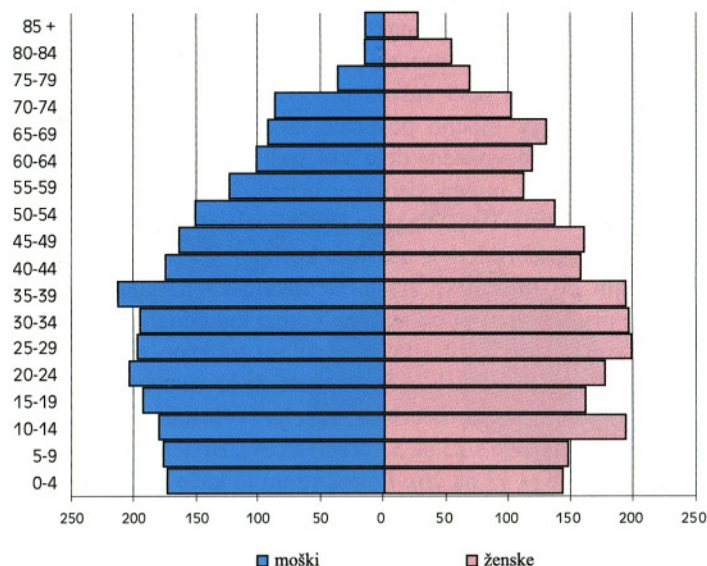
Iz diagrama razpršenosti lahko vidimo, da so naselja zelo razpršena ne glede na območje, kjer leži naselje, kar onemogoča kakršne koli smiselne zaključke o razlikah med posameznimi območji občine in o vzrokih zanje.¹⁰

Starostna in spolna sestava

Razlika v povprečni starosti prebivalstva, ki je bila ob popisu 2002 za Slovenijo 39,5 let, za občino Lukovica pa 39 let, kaže, da ima občina Lukovica prebivalstvo, ki je za spoznanje mlajše od državnega povprečja. Pri moških, ki so v povprečju nekoliko mlajši od žensk, je bila razlika v primerjavi s Slovenijo prav tako pol leta (Lukovica 37,2; Slovenija 37,7), pri ženskah pa le tretjino leta (Lukovica 40,8; Slovenija 41,1).

Razliko v starostni sestavi nam nazorno kaže razmerje med starim (65 let in več) in mladim (0 do 14 let) prebivalstvom oziroma indeks staranja.¹¹ Ta je bil ob popisu leta 2002 za občino Lukovica 62, za Slovenijo pa 96,3. Za vso državo torej velja, da je starega prebivalstva že skoraj toliko kot mladega, za občino Lukovica pa, da je otrok do dopolnjenega štirinajstega leta še približno 1,6-krat več kot 65 let in več starih prebivalcev. V svetu ima podobno razmerje med mladim in starim prebivalstvom Avstralija, vendar je tam zaradi večjega priseljevanja povprečna starost prebivalstva kar za nekaj let nižja (med priseljenci običajno prevladujejo prebivalci iz starostnih razredov od 20 do 34 let).

Zaradi majhnega števila prebivalstva v občini je starostna sestava prebivalstva v veliki meri rezultat naključnih dejavnikov. Praviloma število moških v nižjih starostnih razredih presega število žensk, saj se v skladu z demografsko konstanto v Sloveniji rojeva iz leta v leto okoli 485 deklic in 515 dečkov na 1000 živorojenih otrok. Ker je smrtnost moških v vseh starostnih razredih (razen v najvišjih) večja od smrtnosti žensk, število teh v višjih starostnih razredih preseže število moških.

Prebivalstvo občine Lukovica 31. 3. 2002 po starosti in spolu po petletnih starostnih razredih (Vir: SURS)

Ob popisu leta 2002 so bili v Sloveniji moški številnejši od žensk v starostnih razredih od najnižjega (od 0 do 4 leta) do tistega od 50 do 54 let. V starostnem razredu od 55 do 59 let je število žensk za 4 % presegalo število moških, v naslednjem za 10 %, nato za 27 %, v najvišjem (85 let in več) pa je bilo žensk trikrat več kot moških.

V občini Lukovica je bila slika nekoliko bolj raznolika. Še najmanj je bilo odstopanj pri razmerju med številom moških in žensk v višjih starostnih razredih. Razlika je bila v tem, da je število žensk preseglo število moških šele v starostnem razredu od 60 do 64 let (za 18 %) in v tem, da je bila največja razlika v predzadnjem in ne v zadnjem starostnem razredu. Število žensk je bilo v starostnem razredu od 80 do 84 let kar za 3,6-krat večje kot število moških, v najvišjem, tj. zadnjem, starostnem razredu pa le približno za dvakrat (27 žensk in le 14 moških prebivalcev v občini je bilo starih 85 let ali več). Pri nižjih starostnih razredih je bilo več odstopanj od pravila, da število moških presega število žensk. Najprej v starostnem razredu od 10 do 14 let, kar se lepo vidi tudi na starostni piramidi na sliki. Trak, ki ponazarja število deklic te starosti, je občutno daljši od sosednjih tako na ženski kot na moški strani. Večje število rojenih deklic v določenem obdobju gre pripisati naključnim dejavnikom, ki se pri majhnem številu prebivalstva izrazijo, pri velikem pa ne, ker se taka odstopanja med seboj izravnavajo. Precej manj izrazita sta bila presežka žensk v starostnih razredih od 25 do 29 in od 30

Blagovica, središčno naselje v vzhodnem delu Črnega grabna, kjer se trasa avtoceste iz dna doline vzpne na njena pobočja, sicer pa naselje, ki je po starostni strukturi prebivalstva na ravni občinskega povprečja

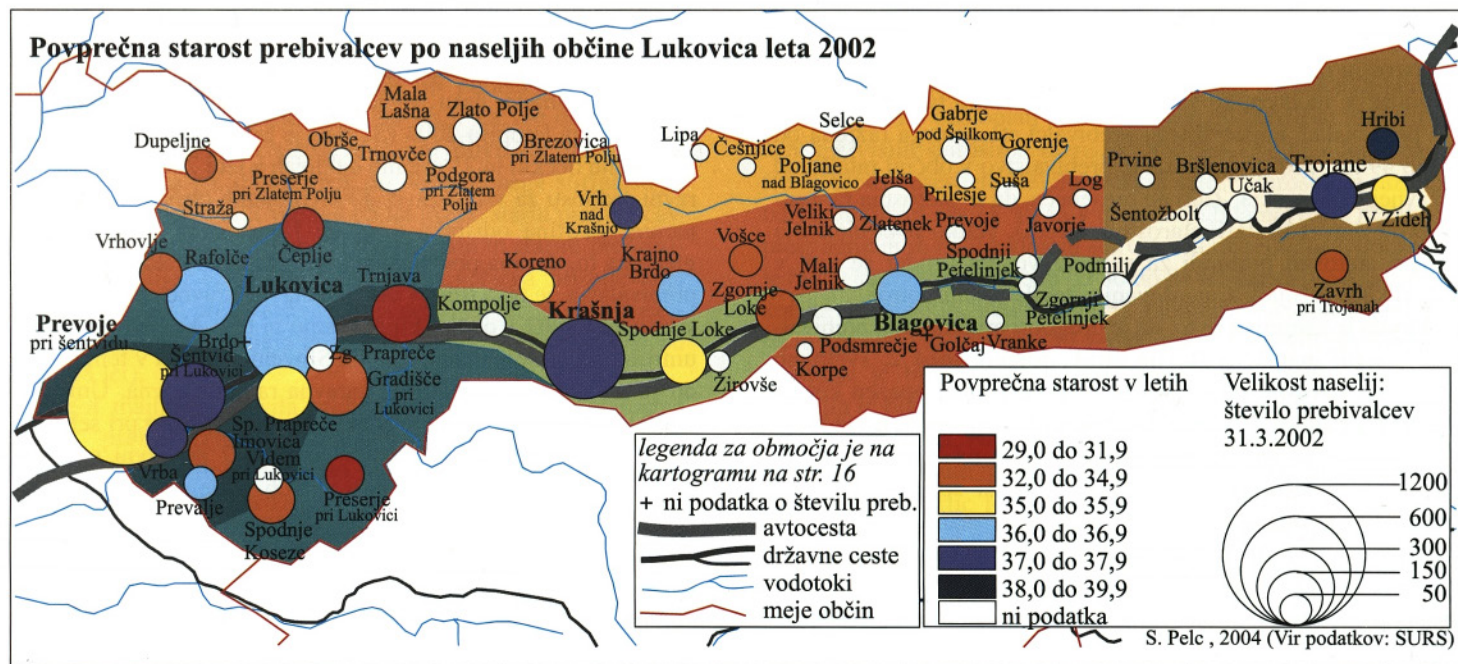
do 34 let (za 3 oziroma 2). Vsa ta odstopanja, za katera res ne vidimo drugih kot naključnih razlogov, so imela za posledico, da je bilo število moških in žensk v občini skoraj popolnoma izenačeno (2.487 moških in 2.485 žensk), medtem ko je v vsej državi število žensk skoraj za 5 % presegalo število moških.

Primerjava starostne sestave prebivalstva v občini s sestavo prebivalstva Slovenije pokaže, da sta bila v občini najbolj številna starostni razred od 25 do 29 let pri ženskah in od 35 do 39 let pri moških, medtem ko so bili v vsej Sloveniji tako pri moških kot pri ženskah najštevilnejši prebivalci starostnega razreda od 45 do 49 let. Tudi to kaže, da je prebivalstvo v občini mlajše od državnega povprečja. Zato ne preseneča, da se starostna piramida proti dnu (najmlajši starostni razredi), veliko počasneje oži kot pri starostni piramidi za vso državo. Pa vendar se tudi v občini kaže težnja k zmanjševanju števila rojenih otrok.

Morda je zanimivo še to, da je drugotni primanjkljaj prebivalstva (zaradi manjšega števila otrok, rojenih med 2. svetovno vojno) na starostni piramidi občine precej manj opazen kot na starostni piramidi države. Primanjkljaj v starostnem razredu od 30 do 34 let je izrazit le na moški strani, na ženski bistveno manj. To so sicer prebivalci, katerih starši so se rodili med vojno. Ker je bila tedaj rodnost manjša, je manjše tudi število otrok, ki so jih rodili starši starostnega razreda od 55 do 59 let. Primanjkljaj prebivalcev te starosti je na občinski starostni piramidi opazen predvsem na ženski strani, na moški je povsem zabrisan.

V občini Lukovica veliko bolj kot v vsej Sloveniji prevladuje mlajše prebivalstvo. Deleži najnižjih starostnih razredov so bistveno večji od državnega povprečja. Največja razlika je pri najmlajših od 0 do 4 leta. V občini Lukovica je v ta starostni razred spadalo 6,96 % dečkov in 5,79 % deklic, slovensko povprečje je bilo za dečke 4,75 % in za deklice 4,24 %. Če lahko sklepamo po podatkih o rodnosti in selitvah, so večji deleži otrok in mladega prebivalstva predvsem posledica priseljevanja, ki je v zadnjem času večje od odseljevanja. Po podatkih Statističnega letopisa 2003 (SURS) je bila rodnost v občini ob 22 rojenih dečkih in 21 rojenih deklicah v letu 2002 približno na ravni rodnosti za vso državo. 43 živorojenih otrok v tem letu je namreč četrtna odstotka od vseh živorojenih v Sloveniji in glede na to, da ima občina enak delež tudi pri celotnem številu prebivalstva, je taka trditev utemeljena¹². Naravne rasti prebivalstva v letu 2002 v občini kljub vsemu ni bilo, ker je bilo število umrlih enako številu živorojenih. Slovenija je bila v tem pogledu še na slabšem, saj je bila naravna rast negativna. Umrlo je 1200 ljudi več, kot se jih je rodilo. Drugače je bilo pri selitvah, saj je imela občina Lukovica v letu 2002 pozitivni selitveni saldo. Število priseljenih je bilo za 106 večje od števila odseljenih. Pomeni, da je selitveni prirast znašal kar 21,3 ‰. To je bistveno več kot v vsej Sloveniji (0,9). Seveda je treba upoštevati, da gre pri selitvenem povečanju prebivalstva v občini predvsem za selitve znotraj države, na državni ravni pa za izključno meddržavne selitve.

Krašnja, središčno naselje v osrednjem delu Črnega grabna, ki spada med naselja, kjer je povprečna starost prebivalcev za približno dve leti presegala občinsko povprečje. Na fotografiji se v ozadju lepo vidi prehod v ožji del doline, kjer se Radomlja prebija skozi mlajše, trše kamnine, ki jih izdajajo številni kamnolomi (eden je viden levo zadaj)

Starostno sestavo prebivalcev po naseljih imamo le za 12 naselij in med temi kažejo največjo življenjsko moč Čepļe, kjer je bilo leta 2002 med 88 prebivalci 23 otrok, starih od 0 do 14 let (indeks staranja je 30,4, kar je za naše razmere izjemno mlada sestava prebivalstva). Mejo starega prebivalstva, ki je pri indeksu staranja 40, sta le za malo presegle naselji Rafolče (44) in Gradišče (49). Največje naselje (Prevoje pri Šentvidu) je imelo sicer nadpovprečno število otrok, vendar je bil indeks staranja že 57,9, kar je že zelo blizu povprečni vrednosti za celotno občino (62). Blagovica, Lukovica in Spodnje Prapreče so imele indeks staranja na ravni občinskega povprečja, močno so ga presegali Krašnja, Krajno Brdo in Šentvid (vsa za okoli 20), najbolj pa Vrh nad Krašnjo, kjer je znašal 118,2. To pomeni, da je bilo 65 let in več starih prebivalcev v tem kraju 13, otrok mlajših od 15 let pa le 11. Glede na to, da se je naselje ves povojni čas zmanjševalo in da so šele po letu 1991 spet zabeležili rast števila prebivalstva, je taka starostna sestava povsem pričakovana in podobna kot v številnih drugih manjših naseljih hribovitega območja, za katera nimamo podatkov.

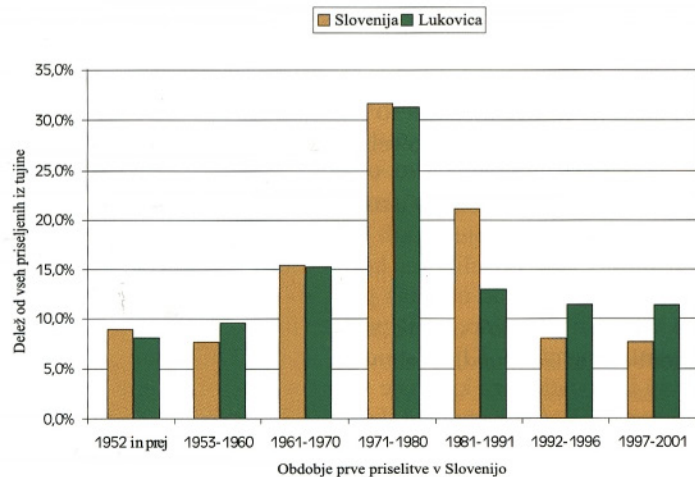
Podatke o povprečni starosti imamo za 27 naselij¹³; najmlajša so prav naselja, ki so bila med zadnjima popisoma med najhitreje rastočimi. To so Preserje pri Lukovici, Trnjava in Čepļe. V teh je bila povprečna starost od 29,5 do 31 let. Občinsko povprečje 35,6 let je (najbolj) za 3,5 let presegalo naselje Hribi, za okrog 2 leti so to povprečje presegala naselja Trojane, Šentvid, Vrh, Krašnja in Vrba. Naselja z nadpovprečno starim prebivalstvom so razporejena po vseh območjih in ni mogoče trditi, da so naselja z neugodno starostno sestavo bolj značilna za posamezna območja, npr. za hribovje. Za večino naselij v hribih, ki imajo manj kot 50 prebivalcev, nimamo podatkov in tako o tem ni mogoče sprejeti kakšnih trdnjših sklepov. Vendar smo ugotovili, da sta rast števila prebivalstva in povprečna starost prebivalcev precej tesno povezani¹⁴, zato lahko trdimo, da večja rast naselja v večini primerov pomeni tudi nižjo povprečno starost prebivalcev tega naselja.

Starostna sestava prebivalstva v občini je vidna tudi v preglednici za KS, v kateri smo posebej označili največje vrednosti za

starostne razrede, da je lažje razbrati, katera KS ima v posameznem starostnem razredu največji delež. Iz preglednice vidimo, da je najstarejše prebivalstvo prevladovalo v KS Krašnja ter Čepļe in Zlato Polje, medtem ko po največjem deležu otrok izstopa KS Blagovica. Nasprotno je delež otrok zelo majhen v KS Prevoje, kjer je visok delež prebivalcev v starosti od 30 do 65 let.

Selitve

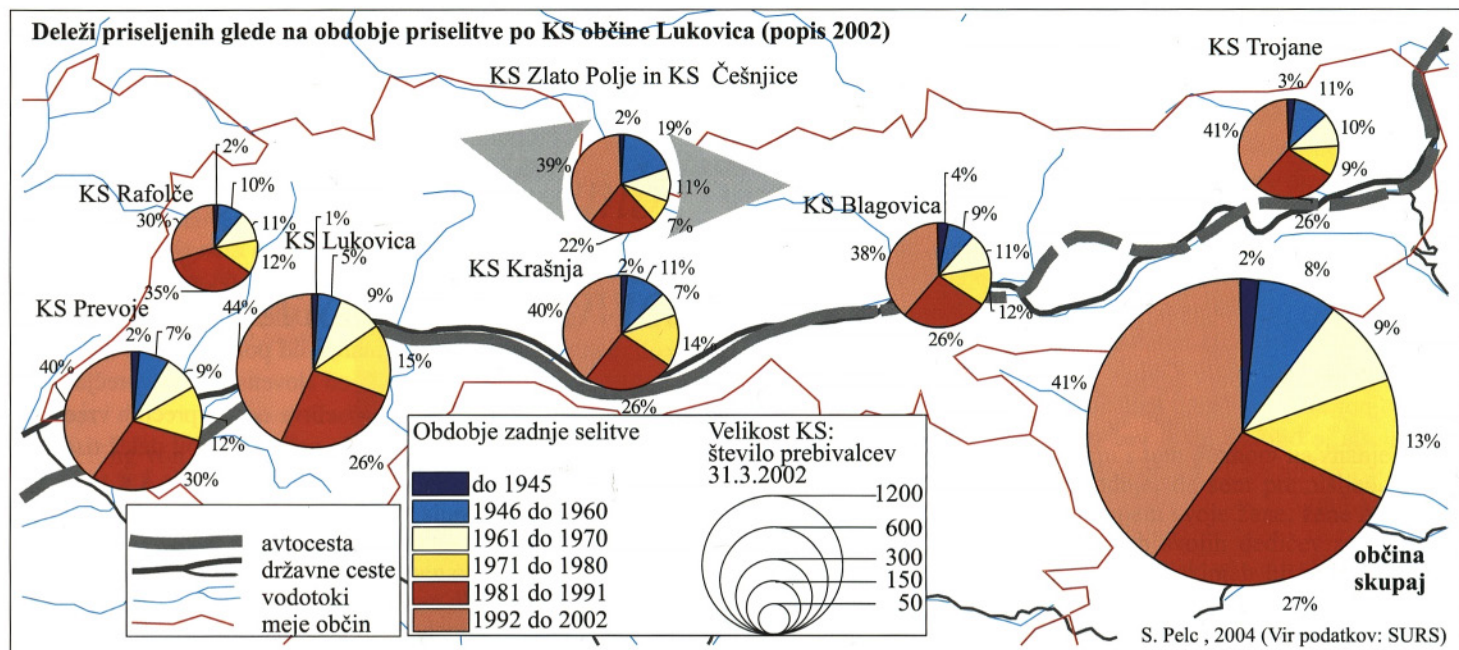
Prebivalstvo občine Lukovica je bilo, kar se selitev tiče, precej blizu slovenskemu povprečju. Delež prebivalcev, ki se še nikoli niso selili, je nekoliko manjši od polovice (2284; 45,2 %) in za 0,7 odstotne točke manjši od slovenskega povprečja (45,9 %). Deleži glede na območje priselitve od povprečnih vrednosti za Slovenijo močno odstopajo. Še najbližji je bil delež tistih, ki so se selili znotraj občine. Takih je bilo 17,7 %, kar je za 0,3 odstotne točke nad povprečjem. Bistveno večji je bil presežek priseljenih iz drugih občin iste statistične regije¹⁵, in sicer je znašal 28,8 %, kar je za 9,7 odstotne točke nad povprečjem. Prevladujejo priseljenci z območja ljubljanske mestne regije. Priseljencev z drugih območij Slovenije je razmeroma malo (le 6,2 %, Slovenija 11,0 %), da o izjemno skromnem deležu priseljenecv iz tujine sploh ne govorimo (občina Lukovica 1,4 %, Slovenija 7,4 %). Ker se podatki o selitvah nanašajo na zadnjo selitev, je treba upoštevati, da se vsi tujci niso priselili neposredno iz tuje države, ampak so lahko vmes bivali drugje v Sloveniji in in se šele nato priselili v občino Lukovica. Zato je delež priseljenih prebivalcev, ki izvirajo iz drugih držav, nekoliko večji (občina Lukovica 2,5 %, Slovenija 8,6 %). Od skupno 124 prebivalcev, katerih prvotno prebivališče je bilo v tuji državi, jih je

Deleži od vseh priseljenih v Slovenijo glede na čas prve priselitve v občini Lukovica in v Sloveniji (Vir: SURS)

Krajevna skupnost	Število prebivalcev	Delež po starostnih razredih v %				
		0-14 let	15-29 let	30-49 let	50-64 let	65 let in več
Blagovica	598	23,4	20,6	28,4	13,4	14,2
Čepļe in Zlato Polje	287	21,3	19,2	30,0	14,3	15,3
Krašnja	712	19,5	21,9	29,2	13,9	15,4
Lukovica	1315	22,0	22,7	29,4	14,8	11,2
Prevoje	1149	17,8	24,5	29,1	17,7	11,1
Rafolče	377	21,5	22,0	30,2	13,8	12,5
Trojane	534	18,7	25,5	28,8	14,0	12,9
Skupaj	4972	20,4	22,8	29,2	15,0	12,7

Starostna sestava prebivalstva občine Lukovica po KS z označenimi največjimi in najmanjšimi vrednostmi (Vir: SURS)

43 izviralo iz Bosne in Hercegovine, 26 iz Hrvaške, 23 iz Srbije in Črne Gore (tedaj še Jugoslavije), 16 iz držav EU, 11 iz Makedonije in 5 iz drugih držav. Največ priseljencev iz tujih držav se je prvič priselilo v Slovenijo v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja (več od treh desetih), nekoliko manjši je bil delež priseljenih v osemdesetih (petina), delež priseljenih v devetdesetih pa je bil približno tak kot delež priseljenih v šestdesetih (okoli 15 % od vseh priseljencev). Tudi v občino se je največ priseljencev iz drugih držav priselilo v sedemdesetih letih. Večja razlika v primerjavi s celotno državo je pri priseljenicah, ki so se priselili v zadnjih dveh desetletjih 20. stoletja. Precej podpovprečen je bil delež v osemdesetih letih priseljenih, medtem ko je bilo tistih, ki so se priselili v zadnjih dveh petletnih obdobjih nadpovprečno veliko (več kot ena petina od vseh)¹⁶.

Med vsemi priseljenci so v občini glede na obdobje zadnje selitve močno prevladovali tisti, ki so se priselili v zadnjem medpopisnem obdobju. Takih je bilo kar dve petini. V obdobju 1981-1991 se je priselila več kot četrtina priseljencev, nato pa ta delež od obdobja do obdobja pada bolj, ko gremo v preteklost. To je po svoje logično, saj se tudi število prebivalcev z večanjem starosti zmanjšuje. Kljub temu obstajajo razlike, kot smo ugotovili iz podatkov za krajevne skupnosti (KS). Tako je imela na primer KS Rafolče največji delež priseljencev, ki so se priselili v obdobju 1981-1991, in sicer kar za 8 odstotnih točk večji od občinskega povprečja in za 4,9 odstotne točke večji od tistega v zadnjem medpopisnem obdobju. Iz razpoložljivih podatkov ni

mogoče potegniti zanesljivih sklepov, čemu gre pripisati to dejstvo. Od občinskega povprečja precej odstopajo tudi skupni¹⁷ podatki za KS Češnjice in Zlato Polje, sicer ne pri zadnjem medpopisnem obdobju, ampak pri prvem povojnem obdobju 1946-1960. Delež priseljenih prebivalcev, ki so se priselili v tem obdobju, je bil v omenjenih KS kar 18,3 %, občinsko povprečje pa le 8,6 %. Ta pomebna razlika gre predvsem na račun sorazmerno podpovprečnih deležev v obdobjih 1971-1981 in 1981-1991. To bi lahko pojasnili s tem, da je na tem območju delež najstarejšega prebivalstva med največjimi v občini. Glede na to, da se običajno seli mlado prebivalstvo, je obdobje priselitve tem dalj v preteklosti, čim starejše je prebivalstvo. To seveda ne velja za vse vzroke selitev enako. Še najbolj velja za selitve zaradi poroke, ki so v območjih, kjer je prevladovalo odseljevanje, glavni in pogosto edini vzrok za priselitve.

	Priseljeni			Odseljeni			Selitveni saldo (A-B)
	Skupaj (A)	Iz drugih občin Slovenije	Iz tujine	Skupaj (B)	V druge občine Slovenije	V tujino	
1995	67	66	1	56	52	4	11
1996	84	84	0	55	51	4	29
1997	80	79	1	49	49	0	31
1998	69	68	1	42	40	2	27
1999	116	113	3	52	51	1	64
2000	80	70	10	49	47	2	31
2001	123	92	31	63	48	15	60
2002	150	121	29	44	39	5	106

Občina Lukovica: priselitve in odselitve v obdobju 1995-2002 (Vir: SURS)

V zadnjem obdobju je kljub manjšim nihanjem od leta do leta opaziti težnjo po rasti priseljevanja, medtem ko ostaja odseljevanje približno na enaki ravni. Selitveni saldo (prirastek) se je tako od leta 1995 do leta 2002 povečal za skoraj desetkrat (od 11 na 106), kar se vidi iz priložene preglednice.

Očitno je torej, da občina Lukovica postaja vse bolj privlačna za priseljevanje prebivalcev z drugih območij ljubljanske mestne regije. Če vemo, da so v zadnjem medpopisnem obdobju vse obmestne občine te regije po številu prebivalstva bolj ali manj hitro rasle, medtem ko je Ljubljana kot središče regije prebivalstveno stagnirala, lahko utemeljeno trdimo, da tudi občina Lukovica vse bolj postaja obmestje Ljubljane, še posebej ob upoštevanju dejstva, da je z novo avtocestno povezavo mesto iz zahodnega dela občine dosegljivo v četrto ure. Nedvomno je tudi res, da je v Sloveniji selitveni tok še vedno bolj usmerjen iz mest v okolico kot narobe.

Obstajajo precejšnje razlike med naselji, če lahko sodimo po nepopolnih podatkih za tistih 27 naselij, za katera so nam podatki na voljo. Najmanj selitveno gibljivo prebivalstvo imajo Dupeljne, Vrh nad Krašnjo, Spodnje Koseze in Vošče. V vseh je bil delež prebivalcev, ki od rojstva živijo v kraju bivanja, večji od treh petin (med 61,1 in 64,2 %). Najbolj priseljenka naselja so bila V Zideh (30,8 %), Trnjava (34,3 %) in Spodnje Prapreče (35,6 %). Več kot tri petine priseljenega prebivalstva so imela še naselja Lukovica, Imovica, Trojane, Prevoje pri Šentvidu in Koreno. Kakšne posebne povezanosti med rastjo števila prebivalstva v zadnjem medpopisnem obdobju in deležem priseljenega prebivalstva ni zaznati¹⁸. Naselje V Zideh se je na primer v

zadnjem medpopisnem obdobju celo zmanjšalo, čeprav je bil delež priseljencev tu največji, in sicer skoraj 70-odstoten. To naselje je bilo tudi sicer nekoliko drugačno od večine drugih, saj je raslo vse od leta 1890 do 1961. Prvo zmanjšanje prebivalstva je bilo mogoče opaziti šele pri popisu leta 1971 in nato spet pri zadnjem. Tako je imelo naselje leta 1991 toliko prebivalcev kot leta 1961, leta 2002 pa 5 manj.

Sestava prebivalstva glede na to, ali so se prebivalci selili ali ne, je posledica različnih dejavnikov in celotnega prebivalstvenega razvoja v preteklosti¹⁹. Večje kot so bile pozitivne medpopisne spremembe v vsem obdobju, večji je končni delež priseljencev. Seveda je rast pri enem naselju bolj posledica naravne, medtem ko je pri drugem bolj posledica selitvene rasti²⁰. O tem, kakšni sta bili ti dve, pa nimamo podatkov.

Pri selitvah za občino Lukovica nismo imeli podatkov o vzrokih za selitev. Ti so pri naseljih, ki zaradi priseljevanja rastejo, lahko zelo različni. Najpogostejši so gospodarski, ko se ljudje selijo zaradi zaposlitve. Tovrstne selitve so bile na območju občine Lukovica v preteklosti pogoste in so bile v glavnem usmerjene v odseljevanje na območje Bistriške ravnine (Vir, Količevo, Domžale), kamor so se bliže delovnim mestom selili številni prebivalci iz naselij v Črnem grabnu. Za priseljevanje na podeželska območja se ljudje odločajo iz drugačnih razlogov: ker želijo živeti zunaj mestnega vrveža in hrupa, bliže naravi, v prijetnejšem naravnem okolju in podobno. Lahko gre tudi za povratne selitve, ko se zaradi zvišanja osebnega standarda ali zaradi drugih razlogov v preteklosti odseljeni prebivalci vrnejo v svoj domači kraj, ker so si tu na zastonj parceli zgradili novo hišo, ker so po

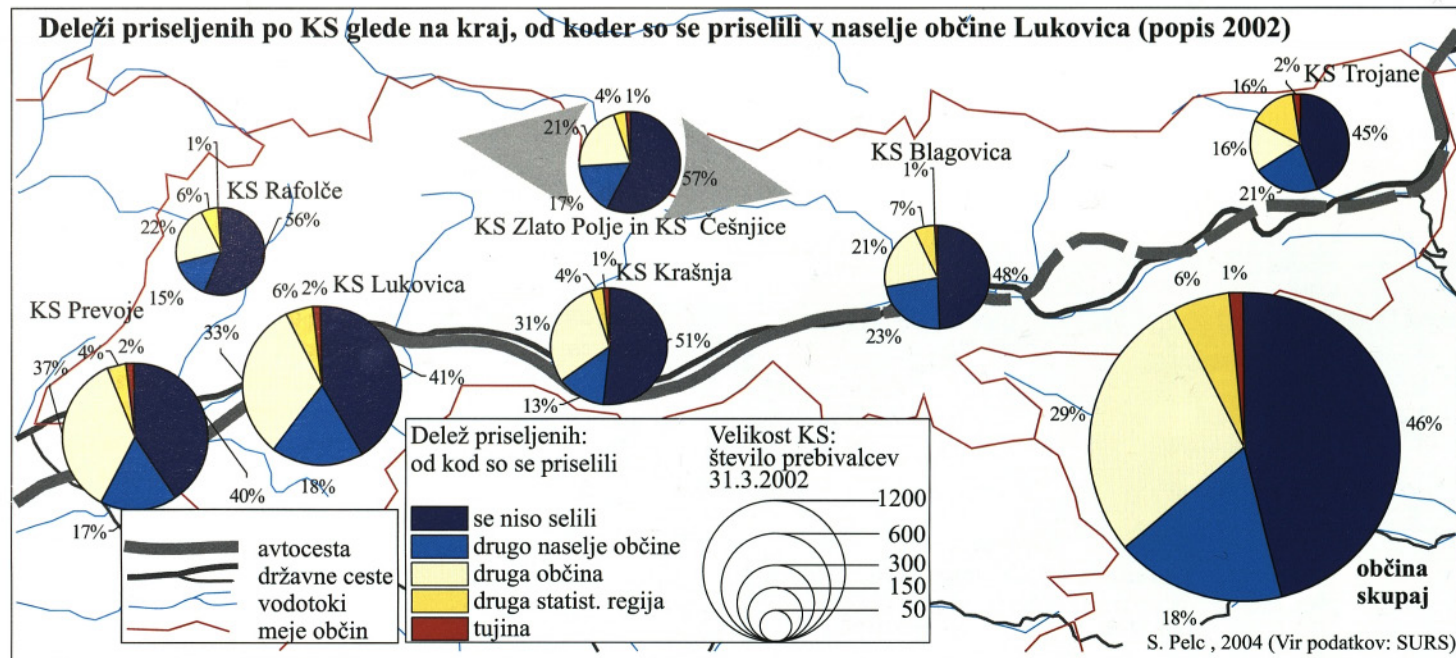
Trojane in V Zideh, najvzhodnejši obcestni naselji v občini Lukovica na prehodu iz Črnega grabna v dolino Boljske v smeri proti Vranskem in dolino Orehovice v smeri proti Izlakam

starših ali drugih sorodnikih prevzeli kmetijo ali ker so se preprosto vrnili tja, od koder so se svoj čas odselili. V Sloveniji je bil, kot kažejo podatki popisa 2002, najpogostejši vzrok za selitve zamenjava stanovanja. Seveda so znotraj tega skriti številni drugi. Motivi, zakaj nekdo zamenja stanovanje, so namreč lahko zelo različni in v to skupino nedvomno spadajo tisti, ki si zgradijo hišo v drugem kraju, ki se priselijo v novozgrajena stanovanja, ki želijo živeti zunaj mesta na podeželju in tako naprej. Zaposlitev kot razlog za selitev je leta 2002 navedla približno desetina prebivalcev Slovenije. Vendar je bil ta delež med priseljenimi iz tujine kar tretjinski, pri moških, priseljenih iz tujine, pa celo dvopetinski. Najpogostejši in najbolj običajen vzrok za selitev je tam, kjer prebivalstvo ni posebno selitveno gibljivo, poroka. Pri teh ponavadi prevladujejo selitve na manjše razdalje, torej med sosednjimi naselji znotraj občine in pa med sosednjimi občinami. Toda pri njih je razlika med moškimi in ženskami več kot očitna. Ženske so tiste, ki se najpogosteje selijo zaradi poroke. Kar tri desetine vseh žensk v Sloveniji, ki so se selile znotraj območja iste občine, se je selilo zaradi poroke. Nobenega razloga ni, da bi ne bilo podobno tudi v občini Lukovica.

V okviru 27 naselij, za katera imamo podatke, so znotraj občinski priseljenci in priseljenke prevladovali v naseljih V Zideh, Spodnje Prapreče in Preserje pri Lukovici (okrog četrtnine prebivalcev teh naselij se je priselilo iz drugega naselja v občini). Popolnoma drugačne so v tem pogledu Čepље, ki imajo sicer podpovprečen delež priseljenega prebivalstva, a manj kot

desetina vseh prebivalcev izvira z območja občine, več kot dve petini pa z območja občin ljubljanske statistične regije. Posebej je treba navesti Koreno, kjer je bil delež priseljenih iz druge občine ljubljanske statistične regije krepko največji od vseh, za katere imamo podatke, in je znašal 47,5 % od vseh prebivalcev naselja. Tu je bil tudi največji delež (5,1 %) priseljenih iz tujine, a ob majhnem številu prebivalcev so to le trije od skupno 59. Absolutno največ priseljenih iz tujine je bilo v Lukovici 14 in na Prevojah pri Šentvidu 13, vendar sta bila tu deleža zaradi bistveno večjega števila prebivalcev precej manjša (3,2 in 1,9 % od vseh prebivalcev). Sicer sta imeli ti dve naselji dve petini vseh priseljencev, ki so se v občino priselili iz tujine. To je več, kot so imela takih prebivalcev vsa naselja z manj kot 50 prebivalci skupaj. Vanje se je iz tujine priselilo 20 prebivalcev od skupno 1052, kolikor jih je leta 2002 živelo v njih.

Deleži prebivalcev iz drugih statističnih regij so bili v glavnem zelo majhni. Izjema so naselja na skrajnem vzhodu občine, kjer je meja z zasavsko statistično regijo, blizu pa je tudi celjska. Tako je bilo na Trojanah kar 25,2, v Zavrhu 21,6 in v Zideh 16,9 % prebivalcev, ki so se priselili iz krajev iz drugih slovenskih statističnih regij. Največ vsekakor iz omenjene sosednje, kar pojasnjuje izrazito nadpovprečne deleže. Že priselitev iz sosednje vasi lahko pomeni selitev čez mejo statistične regije. Zato ne moremo trditi, da je na tem območju bolj prisotno priseljevanje iz bolj oddaljenih krajev Slovenije kot drugje v občini. Drugje je bolj oddaljena le meja statističnih regij.

Razpoložljivi statistični podatki kažejo, da so bila v preteklosti za priseljevanje ena naselja bolj privlačna kot druga. To se je s časom spreminjalo. Posledica je večji delež priseljenega prebivalstva. Na ravnem svetu zahodnega dela občine so taka naselja Imovica, Lukovica, Prevoje pri Šentvidu, v dolini v osrednjem delu občine Spodnje Prapreče in Trnjava, Spodnje Loke, v območju nižjih hribov osrednjega dela občine Koreno, od obcestnih naselij na skrajnem vzhodu občine Trojane in V Zideh. Nedvomno je nekaj takih naselij tudi med tistimi z manj kot 50 prebivalci, a te trditve s statističnimi podatki ne moremo podkrepiti, ker jih nimamo. Najbolj so na priseljevanje vplivale priložnosti, ki so se v nekem času ponudile v določenem naselju. Med take nedvomno spadata razpoložljivost zazidalnih zemljišč in ponudba gradbenih parcel ter gradnja stanovanjskih objektov za prodajo (npr. Prevoje pri Šentvidu). Po drugi strani pa je marsikje v dolini imela prav nasproten učinek zaščita koridorjev za gradnjo predvidene avtoceste, ki je onemogočala gradnjo celo domačemu prebivalstvu, zato se je to odseljevalo. Zadnji val selitev zaradi gradnje avtoceste je povezan s tem, da je bilo treba preseliti prebivalce objektov, ki so bili na trasi ali preblizu trase avtoceste.

Aktivnost, potovanje na delo in v šolo ter izobrazba

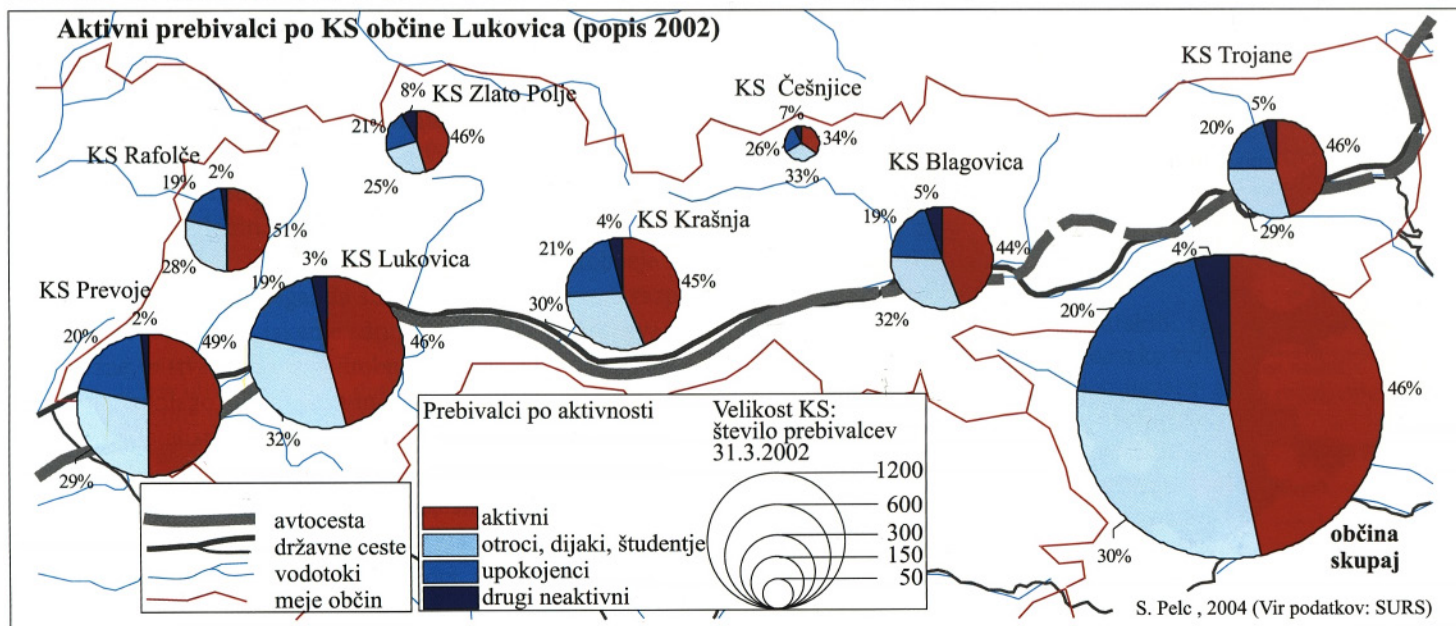
Aktivno prebivalstvo, kot ga opredeljuje statistika (SURs), sestavljajo delovno aktivno prebivalstvo in brezposelni. Pri popisu 2002 so delovno aktivno prebivalstvo sestavljali zaposleni in samozaposleni, vključno s tistimi, ki so bili

			Slovenija	Lukovica	
Delovno aktivno prebivalstvo	Skupaj		48,5	52,9	
	Moški		54,9	59,4	
	Ženske		42,4	46,5	
Občina dela	Občina prebivališča	Skupaj	Skupaj	30,2	12,0
			Moški	33,7	14,7
			Ženske	26,9	9,3
		Dela doma	Skupaj	3,1	4,3
			Moški	4,0	5,9
			Ženske	2,1	2,9
		Isto ali drugo naselje	Skupaj	27,2	7,6
			Moški	29,7	8,8
			Ženske	24,8	6,4
	Druga občina v Sloveniji	Skupaj	18,3	40,9	
		Moški	21,2	44,7	
		Ženske	15,5	37,2	

Deleži delovno aktivnih prebivalcev v % od 15 let in več starih po spolu v Sloveniji in v občini Lukovica, in sicer glede na občino dela in občino bivališča (Vir: SURS)

napoteni na delo v tujino, in tistimi, ki so bili med popisom na služenju vojaškega roka. Med samozaposlene so uvrščeni tudi družinski člani, ki pomagajo pri delu na družinski kmetiji, čeprav formalno niso zaposleni oziroma samozaposleni. Neaktivno prebivalstvo sestavljajo 15 ali več let stari, ki so dijaki, študentje, upokojenci, gospodinje ali so nezmožni za delo zaradi starosti, bolezni in invalidnosti. V to skupino spadajo tudi zaporniki.

Aktivno prebivalstvo je pomembno za vsako družbeno skupnost, saj zagotavlja dohodke vsem članom te skupnosti. To je

prebivalstvo, ki mora poleg svojih dohodkov zagotoviti tudi sredstva za pokojnine in za vse druge potrebe. Večji delež aktivnega prebivalstva pomeni, da se ustvarjeni dohodki delijo z manjšim številom uporabnikov, kar je ugodnejše, če le ni med aktivnim prebivalstvom preveč brezposelnih.

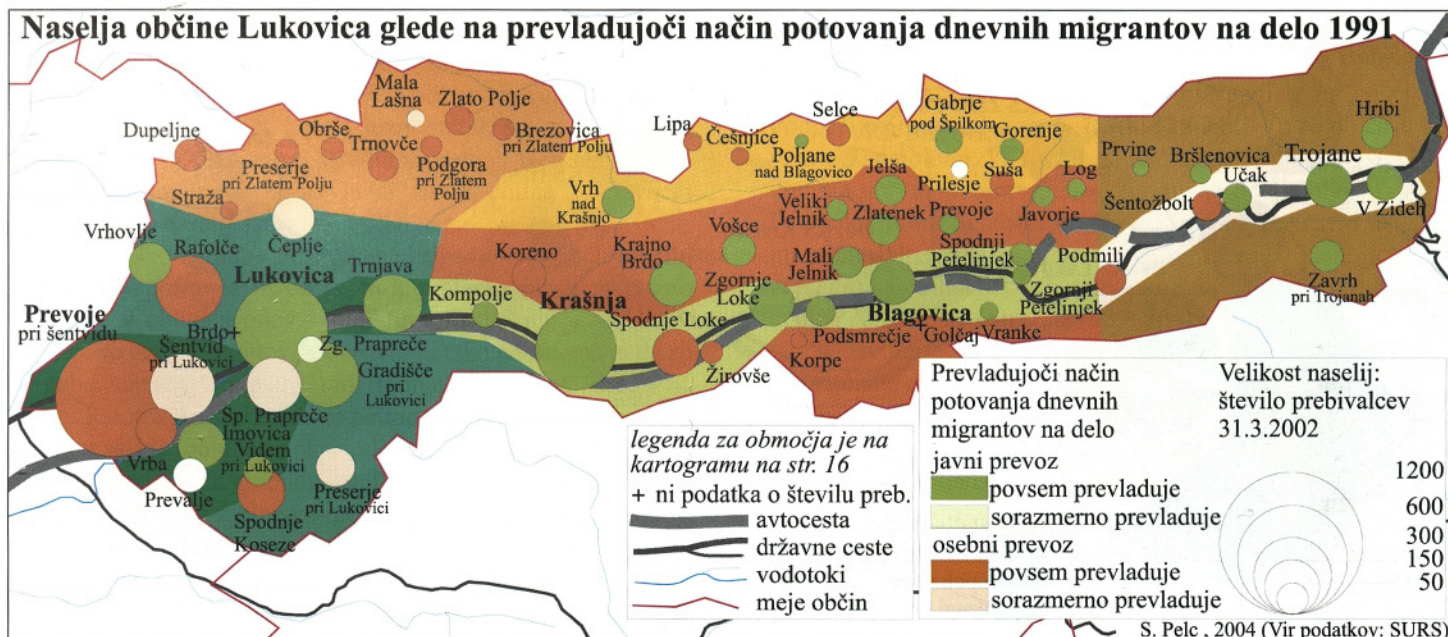
Občina Lukovica je imela leta 2002 nadpovprečen delež aktivnega prebivalstva, saj je za 1,5 odstotne točke presegal državno povprečje, ki je znašalo 57 %. Še bolj se je to izrazilo pri delovno aktivnem prebivalstvu. Brezposelnih je bilo v občini 220, tako da je bil delež teh za 2,3 odstotne točke manjši od slovenskega, ki je znašal 7,9 %. Državno povprečje je občina Lukovica presegala tudi pri samozaposlenih, in sicer predvsem zaradi kmetovalcev. Delež teh je bil v občini 2,2 % in drugih samozaposlenih je bilo še nadaljnjih 3,8 %. Ustrezna deleža za Slovenijo sta bila 1,5 in 3,4 %. Za občino Lukovica lahko ugotovimo, da je bila nadpovprečno kmetijska in obrtna, medtem ko so zaposleni (zaradi pomanjkanja zaposlitvenih obratov z več delovnimi mesti) v glavnem dnevno potovali na delo v kraje zunaj občine. Iz preglednice je razvidno, da je med delovno aktivnim prebivalstvom manj žensk kot moških in v tem pogledu ni bistvenih razlik med Slovenijo kot celoto in občino Lukovica.

Znotraj občine je po nadpovprečnem deležu aktivnega prebivalstva izstopala KS Prevoje, med naselji, za katera imamo podatke, sta več kot polovični delež aktivnih med vsem prebivalstvom imeli naselji Rafolče in Prevoje pri Šentvidu. Vsaj deloma to lahko pripišemo opisani starostni sestavi prebivalstva,

Občina	Hodi na delo v		Prihaja na delo iz	
	število	delež (%)	število	delež (%)
Domžale	731	43,1	132	26,7
Ljubljana	532	31,3	32	6,5
Lukovica	114	6,7	114	23,0
Kamnik	104	6,1	32	6,5
Mengeš	60	3,5	13	2,6
Trzin	56	3,3	6	1,2
Moravče	20	1,2	29	5,9
Zagorje ob Savi	15	0,9	79	16,0
Dol pri Ljubljani	10	0,6	z	-
Vransko	z	-	20	4,0
druge občine ²¹	56	3,3	38	7,7
Skupaj	1698	100,0	495	100,0

Občine, v katere hodijo na delo prebivalci občine Lukovica, in občine, iz katerih prihajajo tam stanujoči na delo v občino Lukovica po številu in deležu delovno aktivnih-dnevni migrantov (Vir: SURS)

za katero je značilen podpovprečen delež otrok in starega prebivalstva. Upokojenci ter otroci, dijaki in študentje sta skupini, ki sestavljata skoraj vse neaktivno prebivalstvo v občini. Drugih neaktivnih, kamor spadajo tudi gospodinje, je po deležu največ v KS Zlato Polje (8,3 %) in Češnjice (7,1 %), najmanj pa prav v KS Prevoje (81 oziroma le 1,6 %). Naselje z največjim deležem neaktivnih so bile Vošče, kjer je bilo drugih neaktivnih skoraj desetino, še nadaljnji dve petini je bilo otrok, dijakov in študentov. Skupni delež neaktivnih je bil tako 64,8 %.

Zlatopoljski cerkvi v Podgori pri Zlatem Polju – na območju, od koder so se bili domačini že od nekdaj prisiljeni voziti na delo s svojimi lastnimi prevoznimi sredstvi, saj je javni linijski prevoz na voljo le v zelo oddaljeni dolini

Pomanjkanje delovnih mest v občini je bilo v preteklosti krivo za odseljevanje, z razmahom javnega potniškega prometa in nekoliko pozneje osebnega avtomobilskega prometa pa se je na tem območju razvilo obsežno dnevno potovanje na delo. Temu se imamo zahvaliti, da se naselja niso še bolj izpraznila, kot so se.

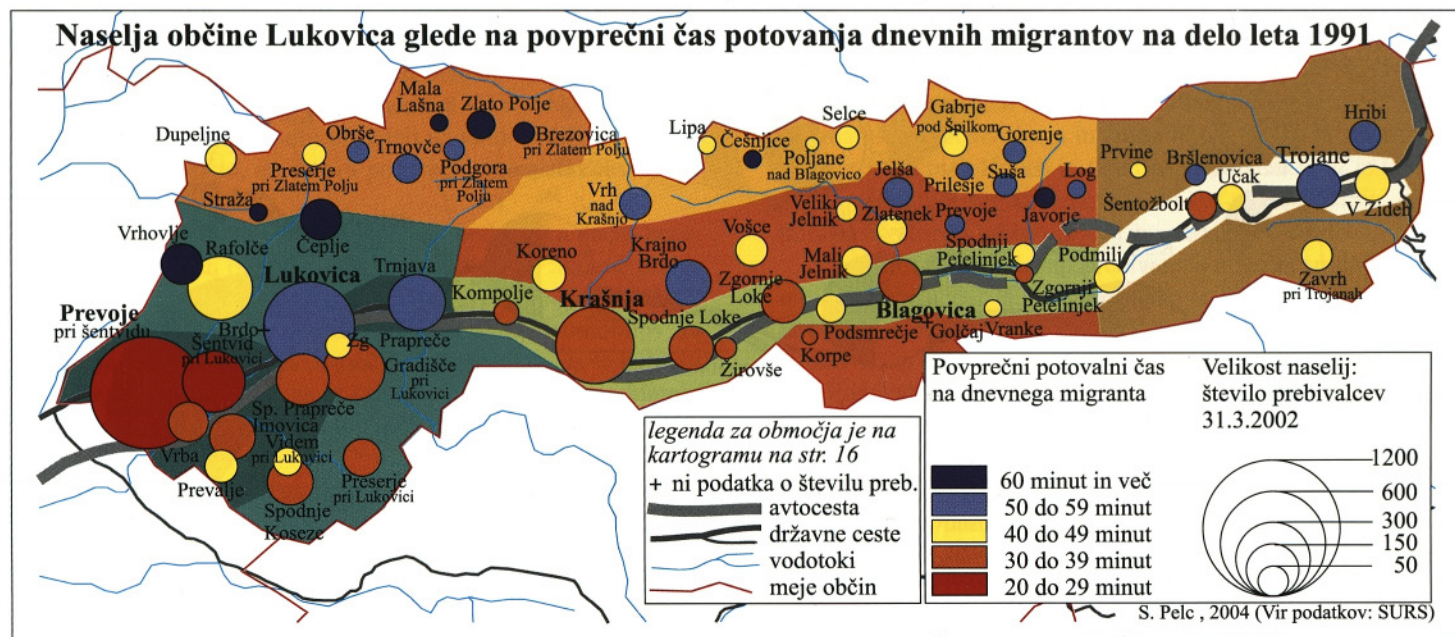
Popisni podatki za leto 2002 kažejo, da je bilo delovno aktivnih prebivalcev, ki so bivali v občini in potovali na delo v

Način potovanja na delo			Porabljen čas za pot na delo v eno smer		
	delež v %		čas minutah	delež v %	
	Slovenija	Lukovica		Slovenija	Lukovica
peš ali s kolesom	13,5	2,6	1-15	47,7	22,4
z avtom kot voznik	62,5	74,7	16-30	31,1	46,5
z avtom kot sopotnik	5,8	5,7	31-45	5,9	12,4
z avtobusom	8,2	7,3	46-60	5,0	7,3
z vlakom	1,2	2 ²¹	61-90	1,5	1,5
z motornim kolesom ali drugo	0,9	z	91 in več	0,9	0,8
neznano	7,9	9,7	neznano	7,9	9,2
skupaj	100,0	100,0	skupaj	100,0	100,0

Deleži delovno aktivnega prebivalstva občine Lukovica in Slovenije po načinu potovanja na delo ter porabljenem času (Popis 2002, vir: SURS)

naselja drugih občin, bistveno več kot tistih, ki so bili zaposleni na območju domače občine, in prav tako veliko več kot tistih, ki so na delo v občino prihajali iz drugih občin.

Najpomembnejše zaposlitveno središče za občane občine Lukovica so Domžale, sledi Ljubljana in šele na tretjem mestu je občina Lukovica, s tem da je na območju domače občine imelo zaposlitev več kot desetkrat manj dnevnih migrantov²² kot v občinah Domžale in Ljubljana. Na splošno je zaposlitveno območje Ljubljanske kotline in še posebej Bistriške ravnine glavno območje, kamor so usmerjeni tokovi dnevnih potovanj na delo. Zanimljivo malo prebivalcev vzhodnega dela občine je potovalo na delo v sosednji občini Zagorje in Vransko.

Hodi v šolo v občino			Prihaja v šolo iz občine		
občina	število	delež (%)	občina	število	delež (%)
Lukovica	531	31,3	Lukovica	531	89,7
Ljubljana	436	25,7	Kranj	14	2,4
Domžale	78	4,6	Medvode	10	1,7
Kamnik	40	2,4	Moravče	6	1,0
Kranj	13	0,8	Škofja Loka	6	1,0
Celje	8	0,5	Ljubljana	5	0,8
Litija	7	0,4	Šoštanj	5	0,8
Maribor	7	0,4	Domžale	4	0,7
druge občine	23	1,4	druge občine	11	1,9
skupaj	1698	100,0	skupaj	592	100,0

Preglednica 1: Občine, v katere hodijo v šolo učenci, dijaki in študenti iz občine Lukovica, in občine, iz katerih prihajajo tam stanujoči v šolo v občino Lukovica po številu in deležu (Popis 2002, Vir: SURS)

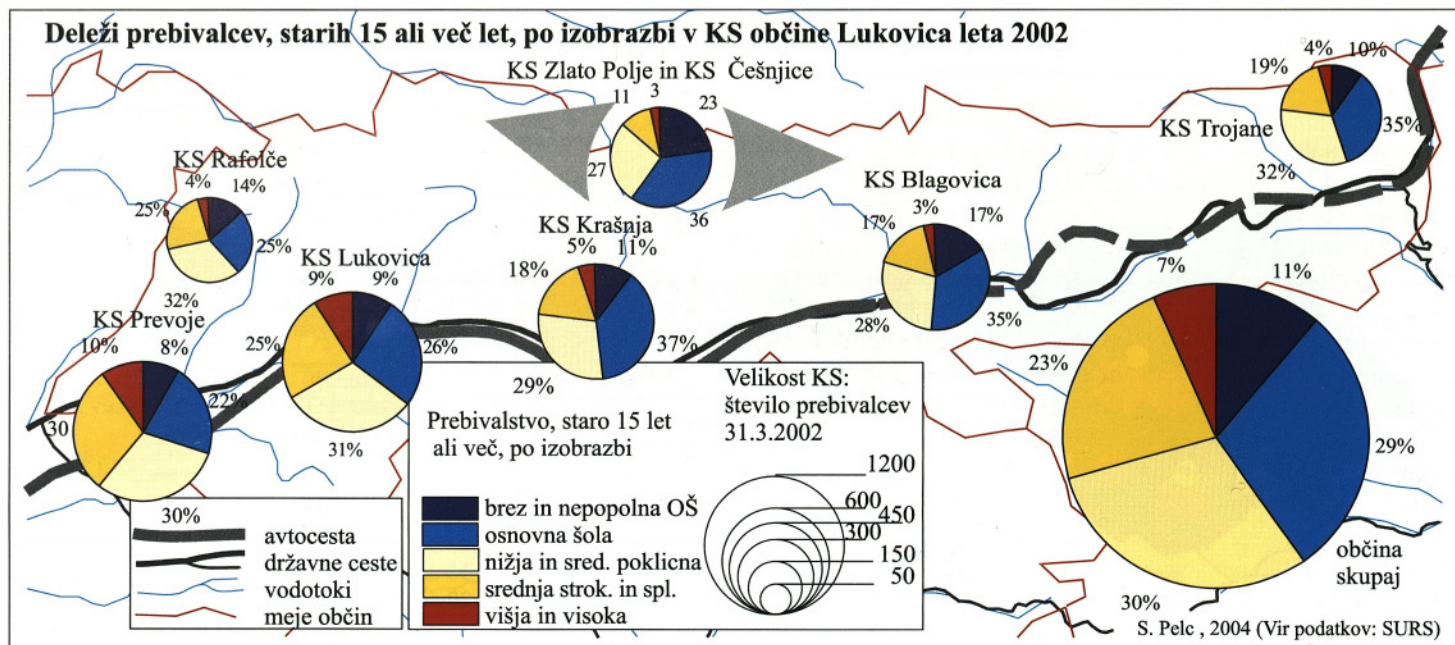
V občino je na delo prihajalo 3,4-krat manj dnevnih migrantov, kot jih je potovalo iz občine. Največ jih je prihajalo iz občine Domžale. Teh je bilo celo nekaj več kot tistih, ki so na delo potovali med naselji občine Lukovica. Ob upoštevanju dejstva, da je domače podjetje Mojca propadlo, v njegove prostore pa se je priselilo podjetje Toko iz Domžal skupaj s svojimi zaposlenimi, je to povsem razumljivo. Pomembno je bilo še število dnevnih migrantov iz občine Zagorje. Tem so bila najbližja delovna mesta na Trojanah. Od preostalih dveh sosednjih občin je bil tok v zaposlitveno bistveno bolj razvito občino Kamnik veliko večji kot v nasprotni smeri. Slabše gospodarsko razvita občina Moravče je

Čejnice, manjše središčno naselje v višjem hribovitem svetu osrednjega dela občine, kjer je bila dostopnost do izobraževanja bistveno slabša kot v dolini

bila manj privlačna za tovrstna potovanja. Tja je potovalo le 20 dnevnih migrantov, od tam v občino Lukovica pa 29.

O tem, kako so dnevni migranti potovali na delo, za zadnji popis nismo imeli podatkov. Vendar so zanimivi podatki za leto 1991, ko je bil javni avtobusni promet pomembnejši kot danes, ko igra pomembno vlogo predvsem pri potovanju v šolo. Leta 1991 je v Sloveniji 44,3 % dnevnih migrantov na delo potovalo z osebnimi avtomobili, desetletje prej komaj dobra četrtina. V naseljih občine Lukovica smo imeli ob popisu 1991 kar nekaj naselij, v katerih je uporaba osebnega avtomobila povsem pre-

vladovala. Taka so bila nekatera naselja na ravninskem zahodnem robu občine, skoraj vsa v višjem zahodnem hribovitem delu občine, nekaj naselij v dolini in posamezna naselja v višjem hribovju osrednjega dela občine. Drugje je v glavnem več kot pol dnevnih migrantov potovalo na delo z avtobusi. Očitno je bilo, da so bili prebivalci višje v hribih tako rekoč prisiljeni uporabljati osebne avtomobile, ker je do avtobusnih postaj od tam predalet in je zaposlitev npr. na Bistriški ravnini pogojevala bodisi preselitev ali vožnjo z osebnim vozilom ali vsaj motorjem. Najslabša izbira je bil avtobus. Ta je pomenila veliko porabo časa, ki je bila v povprečju večja tudi, če so dnevni migranti iz višje ležečih hribovskih naselij uporabljali avtomobile oziroma motorje. Po povprečnem času za potovanje na delo so izkazovala ravninska naselja na zahodu občine in naselja v dolini ob glavni cesti veliko boljšo dostopnost kot naselja v hribih. Na Prevojah pri Šentvidu in v Šentvidu so dnevni migranti za pot na delo porabili povprečno manj kot pol ure. Drugje po dolini so bili ti časi povprečno do deset minut daljši. Potovalni časi daljši od ure so bili značilni za zlatopoljske in druge vasi v zahodnem hribovitem delu občine. Od večjih naselij ob glavni cesti so imela povprečne potovalne čase daljše od 50 minut še Lukovica, Trnjava in Trojane. Verjetno je iz prvih dveh več dnevnih migrantov potovalo na delo v bolj oddaljeno Ljubljano, hkrati pa je bil po podatkih, ki jih imamo, delež uporabnikov avtobusa v teh dveh naseljih večji od polovice. Tudi za Trojane velja podobno. V sosednjih krajih so bili namreč povprečni potovalni časi v glavnem krajši. Prebivalci Trojan, ki so bili zaposleni na Trojanah, niso spadali med dnevne migrante, prebivalci sosednjih naselij pa so. Dnevni migranti s Trojan so torej v glavnem potovali na delo le v bolj oddaljena zaposlitvena središča, medtem ko so nekateri dnevni migranti iz sosednjih naselij prihajali na delo v bližnje Trojane in tako vplivali na to, da so bili povprečni potovalni časi v njihovih naseljih krajši.

Po popisu 2002 smo razpolagali le s podatki za način potovanja in povprečen potovalni čas za vse delovno aktivne prebivalce po občinah. Iz teh je več kot jasno, da je do leta 2002 prišlo do popolne prevlade uporabe osebnih avtomobilov za vožnjo na delo. To velja za območje občine Lukovica še bolj kot za Slovenijo v celoti, saj se je kar štiri petine delovno aktivnih vozilo na delo z osebnimi vozili (večina kot vozniki, sopotnikov je bilo le za vzorec).

Glede na porabljen čas za pot na delo je občina Lukovica odstopala od državnega povprečja. Največji delež delovno aktivnega prebivalstva občine Lukovica je porabil za pot do delovnega mesta od četrt do pol ure, medtem ko je imela Slovenija v celoti podoben največji delež tistih, ki so porabili le

do četrt ure. Tudi v večji porabi časa za pot na delo se torej kaže primanjkljaj delovnih mest v občini in usmerjenost delavcev v zaposlitvena središča zunaj občine.

Sicer pa se na dnevno potovanje v središča zunaj občine njeni prebivalci navadijo že v mladosti, ko dnevno potujejo v srednje in visoke šole. Takih je iz leta v leto več. Šolajoča se mladina v občini je ob zadnjem popisu obsegala skoraj četrtno vsega prebivalstva. Osnovnošolcev, dijakov in študentov je bilo 1185, od tega se je 531 šolalo v domači občini (osnovnošolci). Približno polovica (597) od vseh učencev, dijakov in študentov se je šolala na območju občin ljubljanske statistične regije, preostalih 57, kar ni niti 5 %, pa drugje v Sloveniji. Za občino Lukovica je daleč najpomembnejše šolsko središče Ljubljana; Domžale in še bolj Kamnik s svojo skoraj izključno srednješolsko ponudbo za njo močno zaostajata.

Če gre verjeti popisnim podatkom, ki so navedeni v preglednici, naj bi se v občini Lukovica šolalo 61 šolarjev iz drugih slovenskih občin, in to ne le sosednjih, ampak tudi iz precej oddaljenih. Predvidevamo, da gre za rejence, saj so to edini šolarji v občini s stalnim prebivališčem nekje drugje v Sloveniji. Rejništvo je dejavnost, ki ima na tem območju dolgo tradicijo in je za občino in njeno prepoznavnost v Sloveniji zelo pomembna.

Nadpovprečen delež učencev, dijakov in študentov v občini je po eni strani posledica nadpovprečnega deleža mladega prebivalstva, medtem ko je po drugi znak, da se vse več mladih v teh krajih odloča za nadaljevanje šolanja na srednji in tudi na visoki in univerzitetni stopnji. Temu v preteklosti ni bilo tako, kar se kaže v še vedno dokaj neugodni izobrazbeni strukturi. Primerjava deleža prebivalcev z višjo in visoko dodiplomsko izobrazbo med 15 let in več starimi prebivalci v občini z državnim povprečjem ni preveč spodbudna, saj je delež skoraj pol manjši od slovenskega in znaša le 6,3 %. To je sicer trikrat več kot v občinah Hodoš in Grad na Goričkem, kjer je ta delež najmanjši, a tudi več kot trikrat manj kot v občini Trzin, kjer je bilo prebivalcev s takšno izobrazbo skoraj eno četrtno.

V občini so prevladovali prebivalci z nižjo in srednjo poklicno izobrazbo (30,2 %), skoraj toliko je bilo tudi prebivalcev s končano osnovno šolo (28,9 %), prebivalcev s srednjo strokovno in splošno izobrazbo pa je bilo manj od četrtnine (22,8 %). Prebivalcev brez dokončane osnovne šole (11,4 %) je bilo skoraj dvakrat toliko kot tistih z višjo in visoko šolo (6,6 %).

Pregled po KS pokaže pomembne razlike med različnimi deli občine. V krajih na zahodu in ob glavni cesti so se mladi in njihovi starši v preteklosti pogosteje odločali za nadaljevanje šolanja. Predvsem zaradi večjega deleža nekmetskega prebivalstva je bila izobrazba veliko bolj cenjena kot v bolj oddaljenih naseljih v hribih. Zaradi boljše dostopnosti je bilo šolanje

tudi cenejše in lažje. Ne nazadnje ne gre zanemariti priseljevanja, ki je v naseljitveno najbolj zanimive kraje pritegnilo tudi bolj izobražene ljudi. O tem sicer lahko le ugibamo, ker podatkov o izobrazbi priseljenih prebivalcev nimamo. Nesporno je dejstvo, da je bil delež srednje, višje in visoko izobraženih v KS Prevoje skoraj dvepetinski in v KS Lukovica približno tretjinski, na območju KS Češnjice in Zlato Polje pa le 13,8-odstoten. Kar tri petine prebivalcev tega območja je bilo brez izobrazbe ali so imeli dokončano le osnovno šolo. Treba bo še precej časa, da se bo to spremenilo.

Leta 2002 popisovalci niso odkrili nobenega višje ali visoko izobraženega prebivalca v naseljih Dupeljne, Hribi, Spodnje Loke in Vošce. Seveda smo imeli na voljo podatke le za 21 od skupno 66 naselij. Največji delež med njimi je imela Lukovica s 14,7 %. Tu je bil največji tudi delež srednje, višje in visoko izobraženih (46,2 %). Edini naselji, ki sta poleg Lukovice še presegali dvepetinski delež, sta bili Prevoje pri Šentvidu in Imovica. Lukovica je bila tudi edina med vsemi naselji, ki je imela manj kot četrtinski delež prebivalcev s samo osnovnošolsko izobrazbo in brez nje. Delež prebivalcev z nepopolno osnovnošolsko izobrazbo in brez izobrazbe je bil samo 2,8-odstoten. Pravo nasprotje občinskemu središču so naselja Dupeljne, Krajno Brdo in Zgornje Loke. Vsa so imela več kot polovico prebivalcev, ki niso bili bolj kot osnovnošolsko izobraženi. Takih je bilo verjetno med naselji, za katere statistični urad podatke »skriva«, še več.

Narodnost in verska pripadnost

Izražanje narodnostne in verske pripadnosti je osebna zadeva posameznika in zato pri popisu izjasnjevanje v zvezi s tem ni bilo obvezno. Narodnostno je Slovenija dokaj homogena država. Poleg madžarske in italijanske narodne manjšine ter romskega prebivalstva ima zaradi priseljevanja od popisa do popisa tudi večji delež pripadnikov drugih narodnosti, delež slovenskega prebivalstva pa se manjša. Na območju občine Lukovica živijo poleg Slovencev še pripadniki drugih narodov. Za razliko od Slovenije, ki je imela ob popisu leta 2002 le 83,1 % prebivalcev, ki so se narodnostno opredelili za Slovence, je bil v občini Lukovica ta delež bistveno večji in je znašal 91,4 %. To jo je uvrstilo med 192 slovenskimi občinami na 52. mesto. Za najbolj narodnostno homogeno slovensko občino Solčava je zaostajala le za 4,4 odstotne točke.

Leta 1981 se je za Slovence izreklo 96,7 % prebivalcev z območja sedanje občine Lukovica, v 39 od 66 naselij pa so se za Slovence izrekli vsi prebivalci. Največ (približno desetino) neslovenskega prebivalstva je imela tedaj Lukovica.

Glede na veroizpoved je Slovenija tradicionalno katoliška država. Ker pa je bilo opredeljevanje glede veroizpovedi prostovoljno, je bil pri popisu leta 2002 velik del prebivalcev, ki niso želeli odgovoriti. V vsej državi je znašal 15,7 %, v občini Lukovica pa 14 %. Za še nadaljnjih 7,1 oziroma 5,2 % prebivalcev pa popisovalci iz drugih razlogov niso mogli ugotoviti verske pripadnosti. Glede na navedene deleže in podpovprečen delež neslovenskega prebivalstva je bil v občini Lukovica delež opredeljenih za katoliško veroizpoved za 15,4 odstotne točke večji od državnega povprečja in je znašal 73,3 %. Ob petini prebivalcev, ki niso želeli razkriti svoje verske pripadnosti oziroma je popisovalci niso ugotovili, in treh četrtinah opredeljenih za katolike, je ostala le še dobra dvajsetina drugih, med katerimi so prevladovali tisti, ki so se opredelili, da niso verniki (ateisti). Teh je bilo 3,8 %. Za vernike, ki ne pripadajo nobeni veroizpovedi, se je opredelilo 1,9 %, za pripadnike islamske veroizpovedi 1,1 % in za pripadnike pravoslavne veroizpovedi 0,6 % prebivalcev. Lahko sklepamo, da se je iz tujine priseljeno prebivalstvo v glavnem versko opredelilo, saj se število pripadnikov islamske in pravoslavne veroizpovedi razmeroma dobro ujema s številom prebivalcev, ki so prišli iz držav, kjer sta ti dve veroizpovedi bolj ali manj prisotni. Večina tistih, ki se niso opredelili, so Slovenci, ki iz takih ali drugačnih razlogov niso želeli izraziti ne svoje verske pripadnosti ne svoje verske nepripadnosti.

Gospodarstvo

Nekmetijske dejavnosti

Večjih in pomembnejših industrijskih obratov v občini ni. Čevljarsko podjetje Mojca Lukovica, ki je zraslo na tradiciji čevljarske obrti, se je v veliki meri pod vplivom svetovnih »globalizacijskih« teženj sesulo v prah, njegovo mesto je zavzele podjetje Toko, ki se je izselilo iz Domžal. Sprva so sicer prevzeli nekaj delavcev propadlega čevljarskega obrata, ker pa je podjetje v podobnih težavah kot nekdanja Mojca, so ti delavci kmalu izgubili delo in sedanjih 88 zaposlenih so delavci, ki so se skupaj s podjetjem »priselili« iz Domžal. Tako kot velja za celotno usnjarsko panogo, tudi usnjarski galanteriji razmere na zahtevnem svetovnem trgu niso naklonjene in zaradi previsokih proizvodnih stroškov Tokovi izdelki niso konkurenčni. Cilj podjetja je ohraniti proizvodnjo v Sloveniji vsaj še naslednjih pet let. Ob upoštevanju navedenih dejstev bi za Toko lahko rekli, da je v občini le začasno v gosteh in da od njega ni pričakovati kakšnega večjega gospodarskega zagona.

Bistveno bolj uspešno in vpeto v svetovne tržne tokove je družinsko podjetje M&P Burja iz Krašnje s skupno 52 zaposle-

nimi. Od tega jih 35 dela v obratu v Krašnji, drugi pa drugje, večina v obratu v Papirnici Količevo. Za razliko od Toka je v tem podjetju našlo delo kar nekaj domačinov, čeprav je približno pol zaposlenih tudi iz drugih občin. Podjetje izdeluje izdelke iz plastike in iz kovine. Med plastičnimi izdelki so npr. svetlobna telesa, ki jih vgrajujejo v avtomobile znamk Nissan in Lancia, njihovi polizdelki najdejo svoje mesto v Philipsovih izdelkih itn. Med kovinskimi izdelki so tudi orodja za brizganje plastike. Globalizacijski dejavniki imajo tu povsem nasprotno učinke kot pri Toku.

V okviru turizma in gostinstva je največje Gostinsko podjetje Trojane. Zaposluje 121 delavcev. Večina jih dela na Trojanah, od odprtja avtocestnega odseka Kampilje-Krtina pa imajo svojo Mini restavracijo tudi na bencinskem servisu OMV Istrabenz. Nedvomno so med največjimi podjetji v okviru svoje panoge, saj dnevno pripravijo čez 1000 toplih obrokov, ob koncu tedna pa se ta številka lahko tudi podvoji. Do pred dvema letoma je bil v njihovi lasti tudi Garni hotel, ki ima zdaj novega lastnika. Trojane so najbolj znane po krofih in tradicija kupovanja krofov se je krepko utrdila med ljudmi, predvsem izletniki, ki prečkajo prelaz Učak. Kako bo v prihodnje, ko bo odprta avtocesta tudi čez Trojane, si ne upa napovedovati nihče, pričakuje pa se zmanjšanje obiska in s tem manjši obseg poslovanja, čeprav na Trojanah upajo, da zmanjšanje ne bo preveliko.

Po statističnih podatkih je imela občina Lukovica 31. 12. 2002 (SURs) 2 nastanitvena objekta s 30 sobami in 74 ležišči (Čebelarski center na Brdu in Hotel Trojane). V njih naj bi sprejeli 3.319 gostov, od katerih je bilo kar 2.789 tujih, opravili pa so le 5.726 nočitev, od tega tujci 4.870. O kakšnem stacionarnem turizmu v občini ne moremo govoriti, saj gre očitno za skoraj izključno prehodne goste.

Obrt ima v občini dolgo tradicijo in 31. 12. 2002 je bilo v njej 31 samostojnih podjetnikov posameznikov in 6 družb z omejeno odgovornostjo, ki so se ukvarjali z obrtno dejavnostjo oziroma z domačo ali umetno obrtjo. Poleg teh je bilo še 78 samostojnih podjetnikov posameznikov in 3 družbe z omejeno odgovornostjo, ki so se ukvarjali z obrti podobnimi dejavnostmi.

Vseh poslovnih subjektov, to je pravnih in fizičnih oseb, ki na podlagi vpisa v ustrezne primarne registre, evidence, razvide ali na podlagi zakona opravljajo registrirane ali s predpisom ali z aktom o ustanovitvi določene dejavnosti v zakonsko določeni pravnoorganizacijski obliki in so vpisane v Poslovni register Slovenije (SURs), je bilo v občini Lukovica ob izteku leta 2003 258. Največ (53) v okviru panoge druge javne, skupne in osebne storitve, 49 se jih je ukvarjalo s predelovalno dejavnostjo in 39 s trgovino z motornimi vozili oziroma s popravilom motornih vozil. Po številu je bila v ospredju še dejavnost prometa, skladiščenja in zvez, bistveno manj dejavnosti gradbeništva, javne

Čebelarski center Slovenije na Brdu pri Lukovici, dolga desetletja nedokončana »hiša strahov«, ki je končno dobila pravo podobo in s tem vse možnosti, da služi svojemu namenu – tu je sedež Čebelarke zveze Slovenije, gostišče, prodajalna, na voljo so tudi prenočišča

Leto (31.12.)	Skupaj	Predelovalne dejavnosti	Gradbeništvo	Trgovina; popravila motornih vozil	Gostinstvo	Promet, skladiščenje, zveze	Nepremičnine, najem, poslovne storitve	Javna uprava, obramba, socialno zavarovanje	Druge javne, skupne in osebne storitve	Drugo
2003	258	49	31	39	19	33	10	15	53	9
2002	255	46	33	40	17	35	10	15	51	8
2001	252	47	32	42	15	35	12	15	46	8
2000	243	45	32	40	15	35	12	15	41	8
1999	253	47	31	46	15	39	11	15	41	8
1998	251	50	28	44	18	38	10	15	41	7
1997	254	47	25	44	18	37	12	15	42	14

Število poslovnih subjektov v občini Lukovica po dejavnosti (po SKD) od 1997 do 2003 31. 12. za vsako leto (Vir: SURS)

uprave, obrambe in socialnega zavarovanja ter dejavnosti nepremičnin in najema poslovnih prostorov. V okviru drugih dejavnosti je delovalo 9 poslovnih subjektov, od tega le dva v dejavnosti kmetijstva, lova in gozdarstva.

Ob upoštevanju dejstva, da je prebivalstvo občine Lukovica obsegalo četrto odstotka vsega prebivalstva v državi, je število poslovnih subjektov podpovprečno, saj se je njihov delež od vseh slovenskih v obdobju 1997-2003 gibal med 0,17 in 0,19 %. Gospodarski subjekti, ki so pravne in fizične osebe, ustanovljene z namenom pridobivanja dobička na prostem trgu, so obsegali slabe tri četrtine vseh poslovnih subjektov v občini. Preostali poslovni subjekti so bili predvsem društva, ki spadajo v dejavnosti drugih javnih, skupnih in osebnih storitev. V okviru te dejavnosti je bilo med vsemi poslovnimi subjekti manj kot desetina (le 5) gospodarskih. V okviru dejavnosti javne uprave, obrambe in socialnega zavarovanja je bilo vseh 15 poslovnih subjektov v občini negospodarskih.

Po številu gospodarskih subjektov je bila v občini močno v ospredju predelovalna dejavnost z več kot četrtino vseh gospodarskih subjektov. Delež fizičnih oseb v tej dejavnosti je za dve tretjini presegal državno povprečje. Več kot dvakrat večji od državnega povprečja je bil delež fizičnih oseb gospodarskih subjektov v dejavnosti prometa, skladiščenja in zvez. To je bila hkrati edina dejavnost, ki je nadpovprečno pomembna, če primerjamo število gospodarskih subjektov in število prebivalcev. Občina Domžale je imela v tej dejavnosti 6,6 gospodarskih subjektov na 1000 prebivalcev, Slovenija le 4,8. »Furmanska« tradicija in pomembna prometna lega občine ob že stoletja glavni tranzitni cestni smeri skozi Slovenijo sta nedvomno vplivali na odločanje za delovanje v tej dejavnosti. Več gospodarskih subjektov na 1000 prebivalcev kot v vsej državi je bilo še pri fizičnih osebah v okviru predelovalne dejavnosti in pri pravnih

	Skupaj	Predelovalne dejavnosti	Gradbeništvo	Trgovina; popravila motornih vozil	Gostinstvo	Promet, skladiščenje, zveze	Nepremičnine, najem poslovne storitve	Druge javne, skupne in osebne storitve	Drugo
Pravne osebe	59	10	7	26	5	2	6	1	2
Primerjava z RS ³⁴ v %	0,13	104	143	134	203	69	41	62	57
Fizične osebe	131	39	24	13	14	31	4	4	2
Primerjava z RS v %	0,20	166	123	61	111	217	22	27	30
Skupaj	190	49	31	39	19	33	10	5	4
	Delež od vseh poslovnih subjektov v občini v %								
	73,6	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	9,4	44,4

Število gospodarskih subjektov (31. 12. 2003) po dejavnosti (po SKD) v občini Lukovica (Vir: SURS)

osebah v okviru gostinstva. Gradbeništvo je imelo med vsemi gospodarskimi subjekti v občini precej večji delež kot v vsej državi, kar pa je posledica primanjkljaja znotraj drugih dejavnosti v občini. Gradbeništvo v občini Lukovica je imelo namreč približno toliko gospodarskih subjektov fizičnih oseb na 1000 prebivalcev kot vsa država (okoli 5), medtem ko je bila pri številu pravnih oseb nekoliko pod povprečjem.

Pravne osebe po številu prevladujejo nad fizičnimi le pri trgovini z motornimi vozili in z njihovimi popravili ter pri nepremičninah in najemu poslovnih prostorov. Zaradi takšne organizacijske sestave gospodarskih subjektov ne preseneča razmeroma majhno število delovnih mest v občini. Bolj kot plemenitenje kapitala je bilo očitno v ospredju reševanje problema svoje zaposlenosti.

Po povprečni mesečni bruto plači na zaposleno osebo in delovno aktivno prebivalstvo leta 2002 je bila občina Lukovica s 198.892 SIT med 193 slovenskimi občinami na 119. mestu, po številu delovno aktivnih prebivalcev (809) pa na 132. (po številu prebivalcev je na 99. in po površini na 95. mestu). To kaže, da je njena gospodarska razvitost precej podpovprečna. Povprečna mesečna bruto plača ni dosegala niti 85 % slovenske in komaj dobri dve tretjini ljubljanske.

Ob koncu januarja 2004 je bilo v občini zaposlenih 820 delovno aktivnih prebivalcev, kar je komaj dobra desetinka odstotka od vseh v Sloveniji. Nadpovprečno so bile v občini zastopane samozaposlene osebe, in sicer predvsem na račun kmetov (0,38 % od vseh v Sloveniji), na ravni državnega povprečja je skupina zaposlenih pri samozaposlenih osebah. Delovnih mest v podjetjih, družbah in organizacijah je bilo v občini izrazito podpovprečno malo. Zgolj na podlagi števila gospodarskih subjektov ne moremo sklepati o pomenu posamezne gospodarske dejavnosti v občini. Za to bi rabili

	Delovno aktivni prebivalci	Zaposlene osebe, skupaj	Zaposlene osebe v podjetjih, družbah in organizacijah	Zaposlene osebe pri samozaposlenih osebah	Samozaposlene osebe, skupaj	Samozaposlene osebe, samostojni podjetniki posamezniki	Samozaposlene osebe, ki opravljajo poklicno dejavnost	Samozaposlene osebe, kmetije
Število	820	601	446	155	219	106	2	111
Delež v %	0,11	0,09	0,07	0,24	0,28	0,25	0,03	0,38

Zaposleni delavci v občini Lukovica (število in delež od vseh v Sloveniji) 31. 1. 2004 (Vir: Banka statističnih podatkov, SURS)

podatke o številu zaposlenih in o poslovnih rezultatih gospodarskih subjektov. Taka podrobna analiza bi zahtevala več časa in tudi sredstev.

Navajamo še nekaj ugotovitev, do katerih je v svojem diplomskem delu o malem gospodarstvu v občini Lukovica prišla I. Kotnik (2000). Z vprašalnikom je med 15 podjetniki ugotovila, da je med njimi majhen delež višje in visoko izobraženih, da so imeli pri ustanavljanju podjetij težave predvsem zaradi pomanjkanja navodil, informacij in znanja, da so ustanovili podjetje v glavnem iz prihrankov in z denarjem, sposojenim od sorodnikov in prijateljev. Med njimi je prevladovala usmerjenost na krajevni trg, svoje konkurenčne prednosti so videli zlasti v nizkih stroških dela in odlični organizaciji, njihove izdelke v glavnem neposredno kupijo končni potrošniki. Čeprav je bil vzorec premajhen, da bi omogočal sploševanje ugotovitev, odgovori kažejo določene značilnosti tukajšnjega malega podjetništva. Kotnikova je pripravila tudi analizo prednosti, slabosti, priložnosti in nevarnosti. Med prednostmi omenjamo naslednje: tradicionalna znanja (tesarstvo, zidarstvo, pečarstvo), obstajajo nekateri že uveljavljeni podjetniki, delavnost, bližina Ljubljane, čisto okolje in lega ob 5. evropskem prometnem koridorju.

Med slabostmi je navajala pomanjkanje podjetniškega znanja, idej, individualizem, podkapitaliziranost podjetij, zastarela oprema itn. Med priložnostmi je na prvo mesto postavila izgradnjo avtoceste, razvoj grozdov malih podjetij, celostno trženje idr. Od nevarnosti navajamo le neustrezno podjetniško klimo, nizke davčne olajšave in premajhno vlogo občine pri pospeševanju rasti novih enot.

Ustrezen življenjski standard si je večina ljudi iz občine nekaj zadnjih desetletij zagotavljala z zaposlitvijo zunaj občine. S propadanjem vse večjega števila velikih podjetij se je začelo intenzivnejše iskanje možnosti za zaslužek tudi v okviru samostojne dejavnosti. Priložnost in nuja za občino je, da se razvija prav na področju malega gospodarstva, usmerjenega v visoko dodano vrednost. To pomeni, da je treba vlagati v znanje in pritegniti v občino sposobne in izobražene ljudi tudi od drugod. Naravni in v veliki meri tudi infrastrukturni pogoji za to so, treba jih je le znati izkoristiti. Večji razmah podjetniške dejavnosti bo omogočal tudi hitrejši dvig družbenega standarda.

Kmetijstvo

V okviru gospodarskih dejavnosti v občini ima kmetijstvo nedvomno pomembno vlogo, čeprav ne naravni ne družbenogospodarski pogoji za to dejavnost v občini niso preveč ugodni. Nekaj bistvenih značilnosti opisujemo na podlagi podatkov popisa kmetijstva 2000 (SURs), pri čemer opozarjamo še na primerjavo z občinama Moravče in Domžale ter z republiškim in osrednjeslovenskim povprečjem.

V občini Lukovica je bilo po podatkih omenjenega popisa 0,44 % vseh slovenskih družinskih kmetij. Posestna struktura je bila, tako kot v Sloveniji kot celoti, dokaj neugodna. Več kot pol družinskih kmetij je imelo v uporabi do 5 hektarov zemljišč. To je sicer za 11,3 odstotne točke manj kot znaša slovensko povprečje, vendar tudi za 3,1 odstotno točko več kot v sosednji občini Moravče, ki je bila na ravni povprečja za osrednjeslovensko regijo. Pod državnim povprečjem in še bolj pod povprečjem za osrednjeslovensko regijo je delež kmetij, ki so uporabljale več kot 10 hektarov zemljišč. Po tem deležu presega občino Lukovica tudi občini Domžale in Moravče. Upravičeno bi lahko trdili, da v občini prevladujejo za slovenske razmere srednje velike kmetije, saj je z 2 do 5 ali pa s 5 do 10 hektari zemlje kmetovalo dobre tri četrtine vseh kmetij. Po povprečni površini vseh zemljišč je s 5,74 ha nad državnim povprečjem, toda pod osrednjeslovenskim. Tudi občini Domžale in Moravče imata povprečno več hektarov zemljišč v uporabi na kmetijo.

	Skupno število	Deleži v % po velikostnih razredih v ha			
		0 do 2	2 do 5	5 do 10	več od 10
Slovenija	86.320	26,6	35,2	25,5	12,6
Osrednjeslovenska regija	9.469	15,2	32,5	34,8	17,5
Občina Domžale	346	16,2	37,6	27,5	18,8
Občina Lukovica	380	13,7	36,8	40,0	9,5
Občina Moravče	386	13,5	33,9	42,2	10,4

Družinske kmetije po velikostnih razredih kmetijskih zemljišč v uporabi leta 2000 (Vir: SURs)

	Skupaj	Velikostni razredi glede na število glav vseh govedi (deleži v %)			
		1 do 2	3 do 9	10 do 19	Več od 20
Slovenija	56.070	24,4	47,1	18,2	10,2
Osrednjeslovenska regija	8.122	13,7	51,9	23,4	11,0
Občina Domžale	298	15,1	45,3	20,8	18,8
Občina Lukovica	354	11,6	54,0	28,5	5,9
Občina Moravče	368	10,6	57,6	24,5	7,3

Družinske kmetije po velikostnih razredih števila glav govedi leta 2000 (Vir: SURS)

Nekoliko drugačna je podoba pri površini njiv in vrtov na kmetijo. Teh je v občini Lukovica povprečno le 1,27 hektara na kmetijo, kar je bistveno manj od državnega povprečja, ki znaša 1,86. Sosednja ravnska občina Domžale je imela bistveno več – 3,20, občina Moravče pa za spoznanje manj – 1,15 hektara – njiv in vrtov na kmetijo.

Večina kmetij v občini je redila govedo. Tistih najmanjših z eno ali dvema glavama je bilo le dobro desetino, kar je bistveno manj od državnega povprečja, ki je bilo blizu četrtine. Več kot pol kmetij je redilo od 3 do 9 glav govedi. Precej nadpovprečen je bil tudi delež kmetij z 10 do 19 glavami. Po tem deležu je občina Lukovica presegala tako občini Domžale in Moravče kot tudi osrednjeslovensko povprečje. Zato pa je bil delež kmetij z več kot 20 glavami govedi manjši od vseh med primerjanimi. Ugotavljamo, da prevladujejo za slovenske razmere srednje velike govedorejske kmetije. V občini je živelo 0,63 % vsega slovenskega goveda (pri prebivalstvu je bil ta delež le četrtdstoten).

Od 380 kmetij so v občini Lukovica imeli živino na 374, redili pa so povprečno le za približno 8 GVŽ²⁵ živali. To je več od državnega in osrednjeslovenskega povprečja in tudi več kot v sosednji občini Moravče, a manj kot v domžalski. Po številu glav goveda so bile družinske kmetije v občini Lukovica skoraj na ravni slovenskega povprečja, so pa krepko zaostajale za domžalskimi. Krave molznice so redili na 108 kmetijah, in sicer povprečno nekaj več kot 4 na kmetijo. V tem pogledu so bile te kmetije nekoliko pod slovenskim in še bolj pod osrednjeslovenskim povprečjem in ravno tako za obema sosednjima občinama. Podobno je veljalo za »prašičerejske« kmetije. Teh je bilo v občini 146, redile pa so za nekaj manj kot za 4 GVŽ živali na kmetijo, kar bi pomenilo približno 15 prašičev. Za občino Lukovica je po tej povprečni vrednosti zaostajala le občina Moravče.

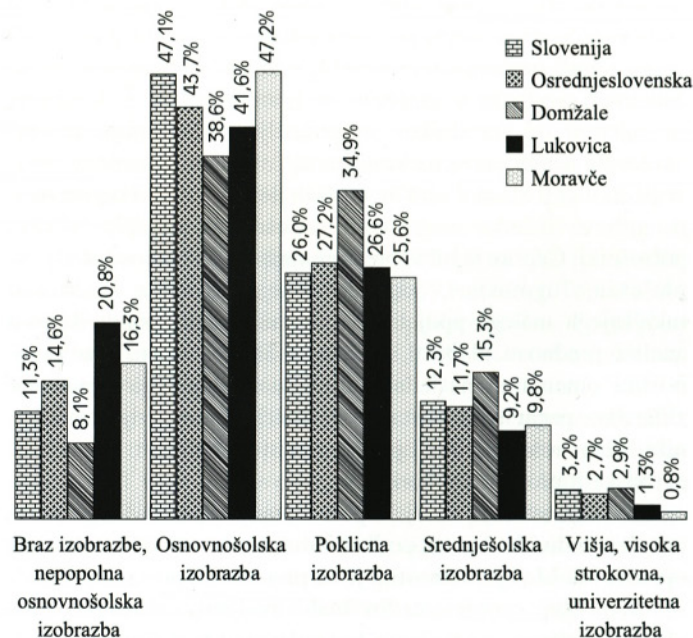
Izobrazba gospodarjev družinskih kmetij v občini Lukovica je bila v povprečju precej slaba. Kar petina gospodarjev ni imela dokončane osnovne šole, tudi po deležu teh je občina Lukovica za več kot 4 odstotne točke presegala v številnih pogledih zelo podobno občino Moravče. Nadaljnji dve petini

	Skupaj		Govedo		Krave molznice		Prašiči	
	DK ²⁶	GVŽ ²⁷	DK	GVŽ	DK	GVŽ	DK	GVŽ
Slovenija	77.189	5,7	56.070	8,6	28.574	4,8	44.606	8,7
Osrednjeslovenska regija	8.991	7,0	18.122	4,3	3.723	5,2	2.158	4,6
Občina Domžale	329	9,3	298	12,3	156	8,3	88	4,9
Občina Lukovica	374	7,9	354	8,4	108	4,4	146	3,8
Občina Moravče	379	6,9	368	8,7	155	5,5	141	3,3

Družinske kmetije (DK) in povprečno število živine na kmetijo v GVŽ leta 2000 (Vir: SURS)

gospodarjev sta imeli le osnovnošolsko izobrazbo, četrtna poklicno in desetina srednjo ali več kot srednjo izobrazbo. Sicer pa je primerjava, ki jo ponuja slika 6, več kot zgovorna. Le 5 gospodarjev od skupno 380 je imelo višjo, visoko strokovno ali univerzitetno izobrazbo. To pomeni dvainpolkrat manjši delež od slovenskega. Zanimivo je, da je bil ta delež nekoliko nižji od državnega povprečja tudi v osrednjeslovenski regiji in v občini Domžale. Očitno poklica kmeta še ne jemljejo s tako resnostjo kot na nekaterih območjih z boljšimi pridelovalnimi pogoji in z bolj kmetijsko usmeritvijo gospodarstva.

Na družinskih kmetijah v občini Lukovica je leta 2000 živelo kar 1.691 oseb, kar je bilo 35 % od vsega prebivalstva po stanju 30. 6. 2000. To je več kot dvakrat večji delež od slovenskega povprečja in za 0,4 odstotne točke večji kot v občini Moravče. Od vseh teh je na kmetijah delalo 1.211 oseb, 480 pa ne. Tisti,

Izobrazbena sestava gospodarjev družinskih kmetij leta 2000 (Vir: SURS)

ki so na kmetijah delali, so delali v povprečju manj kot polovico razpoložljivega delovnega časa. Kmetijstvo je bilo edina dejavnost 88 osebam, a tudi te niso polno izrabile razpoložljivega delovnega časa (1800 ur letno) za delo na kmetiji. Od vseh oseb s kmetij je to le 5,8-odstotni delež, kar je za 8,5 odstotnih točk manj od državnega povprečja. Na kmetijah v občini Lukovica sicer živi razmeroma velik delež prebivalcev, a kmetijstvo je edina dejavnost le redkim. Glavna dejavnost je bila 190 osebam, kar je 11 % od vseh, živečih na kmetijah, to pa je precej nad državnim povprečjem. Te osebe so za delo na kmetijah porabile le za 135 polnovrednih delovnih moči²⁸, kar bistveno ne odstopa od splošnih slovenskih razmer. Delo na kmetiji je bilo stranska dejavnost 586 osebam, za to delo so porabile dobri dve petini polne delovne moči, kar bi bilo nekaj manj kot 800 ur letno. Statistika navaja še podatek o osebah, ki so na kmetijah pomagale le občasno: teh je bilo 337, letno so temu delu namenile povprečno po nekaj več kot 200 ur.

Sklep

Najnovejši statistični podatki kažejo, da je območje občine Lukovica v zadnjem obdobju doživelo precejšnje spremembe. Predvsem se je marsikje zaustavilo dolgotrajno praznjenje naselij, ponekod pa je celo začelo prevladovati priseljevanje. Če je bila dolga leta dolina Črnega grabna zaradi gradbenih rezervatov za avtocesto razvojno povsem onemogočena, danes avtocesta prinaša v dolino novo življenje, nov gospodarski zagon in priložnosti. Ob nadpovprečni slovenski stopnji motoriziranosti pomeni avtocesta še dodatno izboljšanje prometne dostopnosti tukajšnjih krajev. Ali bo to le omogočalo dnevno potovanje na delo ob bivanju v prijaznejšem in bolj neokrnjenem podeželskem okolju ali bo tudi spodbudilo nove podjetniške odločitve, je med drugim v veliki meri odvisno od ravnanja občinske oblasti. Velik prometni kapital – gre za pomemben evropski prometni koridor – in bližina Ljubljane sta velika primerjalna prednost pred številnimi drugimi podobnimi območji v Sloveniji. To ni le priložnost za prometno in proizvodno dejavnost, temveč tudi za vse druge, ne nazadnje za kmetijstvo, katerega pomen, kot kažejo podatki, ni zanemarljiv.

Kljub navedenim spremembam je treba omeniti še vedno velike razlike med posameznimi deli občine. Slabše dostopna naselja daleč v hribih bodo v marsičem, kljub nekaterim spremembam na bolje, še dolgo zaostajala za vse bolj suburbaniziranimi naselji z ravninskega zahodnega dela občine. Možnosti naselij v osrednjem delu doline in ob cesti vse do Trojan so boljše, čeprav je bilo tudi to območje dolgo razvojno onemogočeno, saj se ni smelo graditi, zato so se odselili številni perspektivni mladi prebivalci.

Naj zaključimo z mislijo, da je kolo v občinskem grbu najbolj reprezentativen simbol, saj kaže najbolj izrazito značilnost tega območja: prometno pomembnost in zaznamovanost. Tudi v fiziognomiji pokrajine je prometna infrastruktura, predvsem zaradi površin, ki jih zavzema, najbolj izstopajoči dejavnik. Vsestranskih posledic, ki jih ima promet na tem območju, se vse prepogosto niti ne zavedamo. Ob vsej sodobni tehnologiji, s katero se prebijamo čez hribe in doline, vse preradi pozabljamo, da so prav reliefni in drugi naravni pogoji povzročili takšno rabo pokrajine, kakršni smo priča na posamezni stopnji gospodarskega razvoja.

OPOMBE:

¹ Antiklinala je izbočeni del nagubanih kamninskih plasti zemeljskega površja.

² Grad je bil požgan med 2. svetovno vojno in pozneje ni bil obnovljen.

³ Imovica, Lukovica, Prevalje, Prevoje pri Šentvidu, Spodnje Prapreče, Šentvid, Trnjava, Videm, Vrba.

⁴ Celotno ime je sicer Šentvid pri Lukovici, vendar celotna imena naselij pišemo samo pri Prevojah in Preserjeh, ker se ti imeni v občini pojavljata po dvakrat (Prevoje in Prevoje pri Šentvidu ter Preserje pri Lukovici in Preserje pri Zlatem Polju).

⁵ Brdo, Čeplje, Gradišče, Preserje pri Lukovici, Rafolče, Spodnje Koseze, Vrhovlje, Zgornje Prapreče.

⁶ Blagovica, Kompolje, Krašnja, Podsmrečje, Spodnje in Zgornje Loke, Žirovše.

⁷ Podatek je za leto 1991, ker zaradi varovanja osebnih podatkov Statistični urad RS skriva podatke za naselja z zelo majhnim številom prebivalcev, in tako za leto 2002 nimamo podatkov o številu prebivalcev za Brdo pri Lukovici in za Golčaj, prav tako pa je nedostopna vrsta podrobnejših podatkov za večino manjših naselij v občini.

⁸ Pearsonov koeficient korelacije med spremembo števila stanovanj in števila prebivalcev znaša 0,69, to pomeni, da je povezanost razmeroma majhna. To kaže tudi velika razpršenost na diagramu na strani 21. Precej večja je povezanost med spremembo števila stanovanj in števila gospodinjstev, saj znaša koeficient korelacije 0,86. Zaradi velikega odstopanja navzgor smo iz računanja izločili Prevoje pri Šentvidu, ki niso prikazane na diagramu na strani 21. Povečale so se za 118 stanovanj in za 256 prebivalcev, kar je več kot petina vsega prirasta števila stanovanj v občini in skoraj dve petini prirasta števila prebivalcev.

⁹ Za Brdo, Golčaj, Prilesje in Prvine zaradi varovanja osebnih podatkov SURS podatke prikriva.

¹⁰ Tudi testiranje s χ^2 testom je pokazalo, da je verjetnost, da obstaja povezanost med območjem in rasto števila prebivalstva v zadnjem medpopisnem obdobju, zanemarljivo majhna.

¹¹ Število starih delimo s številom mladih in dobljeni količnik množimo s sto.

¹² Leta 2002 je bila splošna stopnja rodnosti v Sloveniji 8,8 ‰, splošna stopnja smrtnosti pa 9,4 ‰. Za občino Lukovica sta bili obe splošni stopnji 8,6 ‰.

¹³ Zaradi varovanja osebnih podatkov nam je SURS posredoval le podatke za naselja s 50 in več prebivalci, pa še pri teh so nekateri podatki prikriti (namesto številke je znak x).

¹⁴ To kaže izračunani koeficient korelacije ($r = -0,77$), ki govori o tem, da večja rast naselja pomeni v večini primerov tudi nižjo povprečno starost prebivalcev tega naselja.

¹⁵ Občina Lukovica spada v ljubljansko oziroma osrednjeslovensko statistično regijo, ki zajema občine v upravnih enotah (stare velike občine) Domžale, Grosuplje, Kamnik, Litija, Ljubljana, Logatec in Vrhnika.

¹⁶ Na sliki obdobja niso enako dolga, prvo je odprto, drugo je dolgo 8 let, zadnji dve 5 let in preostala tri 10 let.

¹⁷ Podatkov za ti dve KS nismo imeli, ker so bili zaradi varovanja osebnih podatkov skriti. Iz podatkov, ki smo jih imeli, smo lahko izračunali skupen podatek za obe KS.

¹⁸ Koeфициent korelacije je znašal le 0,29, kar je zanemarljivo malo.

¹⁹ Korelacija med vsoto verižnih indeksov rasti števila prebivalstva od 1931 do 2002 in deležem prebivalcev, ki so se v kraj priselili, je zelo visoka in pozitivna ($r = 0,87$), kar potrjuje navedeno trditev.

²⁰ Naravna rast: razlika med številom rojenih in številom umrlih prebivalcev; selitvena rast: razlika med številom priseljenih in odseljenih prebivalcev.

²¹ Vključno s številom tistih, ki so potovali iz občin, za katere število (zaradi zaščite osebnih podatkov) ni znano (Vransko v 1. stolpcu in Dol pri Ljubljani v 3. stolpcu).

²² Dnevni migranti so osebe, pri katerih se kraj bivanja in kraj zaposlitve (šolanja) razlikujeta.

²³ Črka z pomeni, da je zaradi varovanja osebnih podatkov podatek skrit.

²⁴ V prvem stolpcu je delež od vseh subjektov v Republiki Sloveniji, v naslednjih je v odstotkih izražen presežek ali primanjkljaj deleža posamezne panoge v občini v primerjavi z Republiko Slovenijo (100% pomeni, da ima občina enak delež pravnih oziroma fizičnih oseb v panogi kot RS, 50% pa da je delež za pol manjši od državnega).

²⁵ GVŽ je kratica za glave velike živine. To je enota, v katero preračunamo število živali na kmetijo, da lahko primerjamo kmetije, ki redijo različne živali. 1 GVŽ pomeni kravo s 500 kg teže oziroma 0,7 bika, 0,8 konja, 4 prašiče, 10 ovc itn. (Kladnik, 2001).

²⁶ DK - število družinskih kmetij.

²⁷ GVŽ na družinsko kmetijo.

²⁸ To pomeni, da je teh 190 oseb za delo na kmetijah porabilo toliko časa letno, kot bi ga 135 oseb, ki bi opravile vsaka po 1800 delovnih ur letno.

VIRI IN LITERATURA:

* Čermelj, Z. in Svetik, P. (ur.), 1990: Občanov priročnik 1990. Ljubljana, Geodetska uprava občine Domžale.

* Kladnik, D., 2001: Geografija. Tematski leksikoni. Tržič, Učila International.

* Kotnik, I., 2000: Strategija razvoja malega gospodarstva v občini Lukovica. Diplomsko delo, Ljubljana, Univerza v Ljubljani Ekonomska fakulteta.

* Melik, A., 1936: Slovenija – geografski opis, I. splošni del, 2. zvezek. Ljubljana, Slovenska matica.

* Orožen Adamič, M. (ur.) in drugi, 1995: Krajevni leksikon Slovenije. Ljubljana, DZS.

* Stražar, S., 1985: Črni graben – od Prevoj do Trojan. Lukovica.

* SURS, statistični podatki Statističnega urada RS (izpisi in elektronske preglednice, pridobljeni neposredno od urada oziroma na spletni strani <http://www.stat.si/>)

Arheološka preteklost občine Lukovica

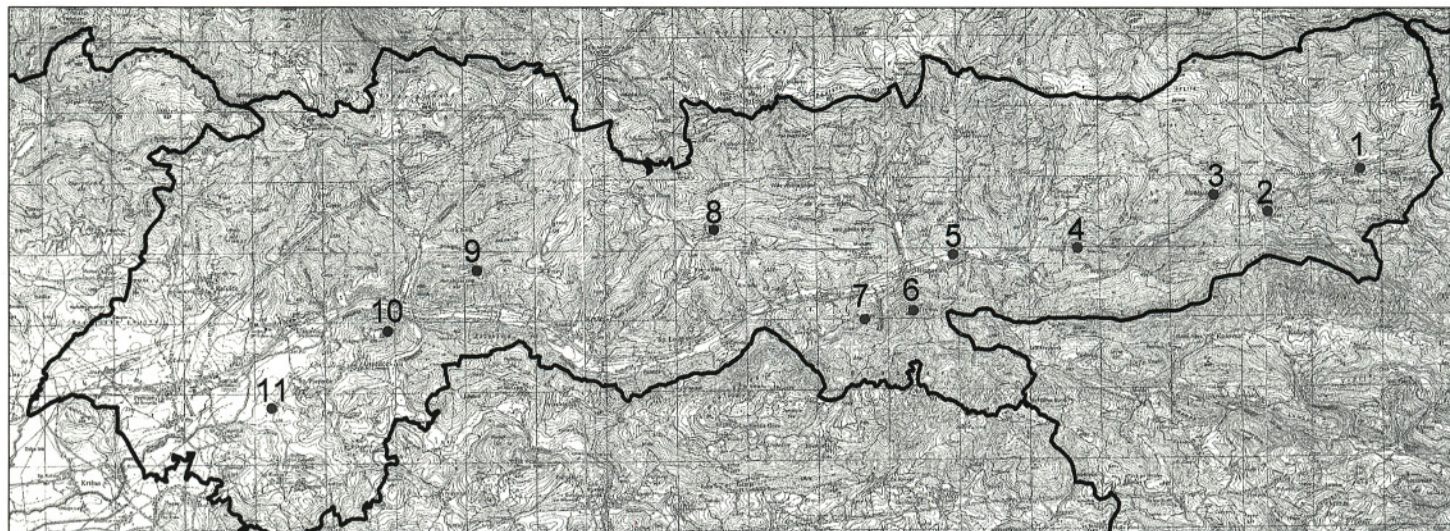
Fizično – geografske determinante, ki vplivajo na poselitveno sliko posamezne pokrajine, so tudi v občini Lukovica bistveno vplivale na razporeditev, razvoj in gostoto naselij v posameznih obdobjih. Količina plodne zemlje, vodnih virov, osončenost terena, nadmorska višina itd. so tudi v t. i. arheoloških obdobjih pogojevali večjo koncentracijo prebivalstva na tistih območjih, kjer je opazna še danes, zlasti v okolici Lukovice in Blagovice. Dodatno spodbudo za poselitev ves čas pomeni tudi ugodna prometna lega Črnega grabna, ki predstavlja najugodnejši prehod v smeri vzhod – zahod (in narobe) med vzhodnim delom Ljubljanske kotline (Kamniško–bistriška ravan) in Spodnjo Savinjsko kotlino. Ta prometni dejavnik je v preteklosti, glede na vsakokratne politične in gospodarske razmere, Trojane po pomenu bolj ali manj povzdigoval nad naselja iz bližnje in bolj oddaljene okolice.

Najboljši topografski pregled arheoloških lokacij v občini Lukovica je imenitna knjiga Staneta Stražarja Črni graben (Stražar 1985: 63–91), ki v celoti upošteva tudi starejše ugotovitve arheologa dr. Staneta Gabrovca (Gabrovec 1965: 89–134, T. 7: 6). Od izida knjige dalje je sicer prišlo do nekaterih novih odkritij, ki jih nameravamo tukaj predstaviti, toda ta bistveno ne spreminjajo že nakazane poselitvene slike arheoloških dob na tem območju.

Številna ledinska imena z arheološko vsebino (Grad, Gradišče, Groblje, Ajdovec, Gomile itd.) in bogato ljudsko izročilo, ki se veže nanje, sicer opozarjajo na velik arheološki potencial terena, vendar se moramo pri obravnavi zgodovine naselitve držati zgolj z najdbami potrjenih najdišč. Najstarejša najdba je t. i. čolničasta sponka (fibula) iz domnevne gomile na Brdu¹ (Stražar 1985: 67; Gabrovec 1965: 101). Glede na njen značilen okras s cik-cakom in prečnimi vrezi lahko domnevamo,

da je prvotno imela še dolgo žlebasto nogo, v katero se je zatikala igla. Sponke te vrste so vodilni ženski nakit 2. polovice 7. stol. pr. Kr. (Gabrovec 1987: 42 – stopnja Stična – Novo mesto I na Dolenjskem ali Sveta Lucija Ic v Posočju). To je čas, ko se na Dolenjskem do svojega vrhunca povzpne staroželeznodobna (halštatska) kultura (imenovana po najdišču Hallstatt v Zgornji Avstriji), zrasla na tradicijah predhodne (t. i. ljubljanske) kulture žarnih grobišč, obogatena z novimi vplivi Italije in Sredozemlja ter temelječa na bogatih najdiščih železove rude na Dolenjskem. Zlasti 2. pol. 7. stol. pr. Kr. že izpričuje močno družbeno diferenciacijo prebivalstva, ki je vidna predvsem v bogatih knežjih grobovih v Stični in Novem mestu. Na prostoru današnje Slovenije se tedaj jasno oblikuje 6 kulturnih skupin, vodilni sta nesporno dolenjska in svetolucijska (severnoprimska oz. posoška), ki po vsej verjetnosti predstavljata tudi etnični skupnosti – pri tem je dolenjska »ilirsko«, svetolucijska pa »venetsko« vplivana (Gabrovec 1999: 170). Poglavitna razlika med njima je v načinu pokopa. Medtem ko je v tem času na Dolenjskem dosledno uveljavljen skeletni pokop v gomili in orožje kot grobni pridelek moških grobov, svetolucijska kulturna skupina vztraja pri planem žarnem pokopu brez orožja v grobovih. Če naša sponka resnično izvira iz gomile, jo lahko razumemo kot vpliv dolenjske kulturne skupine na Gorenjsko; ta pokrajina je tudi sicer ves čas stare železne dobe prostor srečevanja in mešanja vplivov obeh vodilnih kulturnih skupin.

V neposredni bližini Brda se ob vhodu v dolino Črnega grabna »zgostijo« prazgodovinska najdišča. Ta koncentracija je nedvomno povezana s pomembnostjo transportne poti po dolini že pred izgradnjo rimske ceste. Večji del doslej znanih najdb se veže na utrjeno prazgodovinsko naselbino (gradišče) na Kopi nad Kompoljem. Naselbina je umeščena na obsežni prisojni

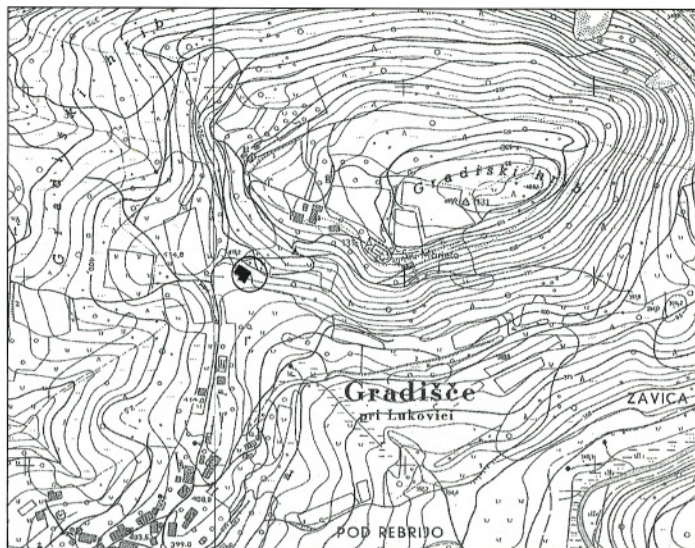

Arheološka najdišča v občini Lukovica: 1 – Trojane, 2 – Učak, 3 – Šentožbolt, 4 – Ivanjk nad Podmiljem, 5 – Blagovica, 6 – Golčaj, 7 – Gradišče nad Podsmrečjem, 8 – Gradišče nad Krajinim Brdom, 9 – Kopa nad Kompoljem, 10 – Gradišče pri Lukovici, 11 – Spodnje Prapreče

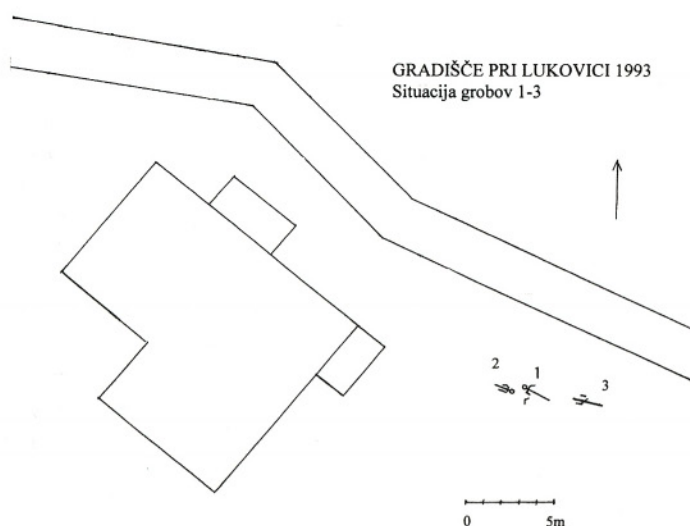
umetni terasi tik pod vrhom Kope, na robu terase pa so opazni sledovi obrambnega nasipa. Najdbe so deloma naključne, deloma pridobljene s sondiranjem že davnega leta 1879 (Stražar 1985: 67-68; Gabrovec 1965: 101, T. 11: 4-10; T. 10). Najmarkantnejša je bronasta čelada t. i. negovskega tipa, odkrita po naključju že leta 1829 (hrani jo Narodni muzej). Tip čelade je poimenovan po najdišču Negova na Štajerskem, kjer je bilo leta 1811 najdenih kar 26 podobnih čelad, predmet sam pa je uporabljen za poimenovanje zaključnega obdobja stare železne dobe (t. i. negovskega horizonta), ki obsega 1. polovico 5. in celotno 4. stol. pr. Kr. (Gabrovec 1987: 69-79). V ta čas spadajo tudi votla okrogla zapestnica iz bronaste pločevine in obe sponki (fibuli) t. i. certoškega tipa (Teržan: 1976, 339, pril. 1), najdeni v ženskem grobu na (nekdanjem) bližnjem Gusinovem griču.² S Kope izvirata še bronasta certoška fibula in triroba bronasta puščična ost skitskega tipa. Sponka je še nekoliko mlajša od tistih dveh z Gusinovega griča (tip 11b po Tržanovi, 1976: 337) in sega še v 3. stol. pr. Kr., puščična ost pa se skupaj s še nekaterimi drugimi skitskimi kosi orožja pojavi že v prejšnjem obdobju (certoški horizont, konec 6. in 2. pol. 5. stol. pr. Kr.) in je dokument vplivov iz karpatskega področja (Gabrovec 1987: 62, sl. 5, 3). Tudi bližnje Gradišče nad Lukovico je dalo doslej izključno najdbe, ki pripadajo mlajšim fazam starejše železne dobe: železna sulična ost, nož, votli bronasti zapestnici, ki spadajo v certoški horizont (Gabrovec 1965: T. 12: 1-5; 1987: sl. 5: 5, 30) in 3 fragmentirani železni meči (Gabrovec 1965: T. 13: 1-4), ki v negovski fazi že najjav-

ljajo nove gospodarje – Kelte. Ti so nosilci nove kulture mlajše železne dobe (imenovane latenska po najdišču La Tene v južni Franciji), ki je pri nas vztrajala vse do prihoda Rimljanov.

Med prazgodovinske najdbe iz okolice Lukovice lahko dodamo še nekaj na novo odkritih predmetov, izkopanih ob zaščitnih izkopavanjih leta 1993. 16. aprila tega leta je bilo ob ogledu poškodovanega obzidja okrog cerkve sv. Marjete na Gradišču povsem po naključju ugotovljeno, da je bila na južnem pobočju pod cerkvijo, tik pri cesti ob vodnih zbiralnikih, brez kakršnih koli dovoljenj pristojne spomeniške službe zgrajena stanovanjska stavba. Ta predel je namreč varovan kot nekdanje gomilno grobišče, ki je bilo večidel uničeno ob gradnji vodnih zbiralnikov. Iz zemeljskega profila ob novogradnji sta gledali dve stegenici človeškega skeleta (Sagadin 1994/95: 148). Zaščitni poseg, ki je sledil, je odkril troje fragmentarno ohranjenih skeletnih grobov, ležečih v vrsti vzdolž grebena. V grobu 1 so bile na desni strani skeleta kot edini pridelek položene kosti prednje konjske noge. Pokop konja – običajno le nekaterih njegovih delov – je posebnost dolenjskega kulturnega kroga in sicer pogostejše v mlajši fazi stare železne dobe (Gabrovec 1999: 152). Grob 3 je imel več pridakov. Ob levem stopalu je bil keramičen lonček, na zunanji strani desne golenice železna sulična ost, približno na desni strani sicer uničene rame pa nekoliko poškodovana sponka certoškega tipa (tip VIIe po Tržanovi 1977: 325, 357, 372, sl. 42, prim. npr. tudi T. 19: 8 – s primerjavo za sulično ost). Sponke tega tipa so najmlajše svoje vrste in segajo še v latensko obdobje. Konfiguracija terena in lega skeletov

Lega prazgodovinskega grobišča na Gradišču pri Lukovici

Situacija grobov na Gradišču pri Lukovici

Grobovi z Gradišča pri Lukovici med izkopavanjem

kažeta, da je greben med sedanjo cesto in pobočjem, ki se od tega grebena strmo spusti proti vasi Gradišče, verjetno ostanek nekdanje gomile, ki je ležala na robu terase. Uničenje oz. prekopavanje gomil ob gradnji vodnih zbiralnikov na tem mestu omenjajo tudi starejši viri (Stražar 1985 : 66), svoje pa je prispevala tudi gradnja ceste. Ohranjeni grobovi so torej zunanja vrsta grobov nekdanje gomile. Ležali so na stiku med približno 1m debelo plastjo humusa in kulturno sterilno rumenkasto ilovico. Material nad njimi je očitno nasut, tudi lastnik novogradnje je vedel povedati, da je stroj izkopal nepričakovano debelo plast kvalitetne prsti.

Omenjene najdbe so doslej vse, kar osvetljuje prazgodovinsko obdobje v današnji občini Lukovica. Vse, razen čolničaste fibule, spadajo v zaključek starejše železne dobe, kar potrjuje ugotovitve dr. Staneta Gabrovca, da se je območje vzhodno od Kamniške Bistrice koloniziralo šele v mlajšem halštatskem obdobju, in sicer s prostora dolenske kulturne skupine. Temu v prid govori obstoj gomil in polaganje orožja v grob. Starejša, t. i. ljubljanska, železnodobna kultura do sem očitno ni segla, čeprav je npr. že v Mengšu močno prisotna (Gabrovec 1965: 110). Morda bodo k tem ugotovitvam še kaj dodala morebitna prihodnja raziskovanja, kajti lokacij, ki izpričujejo prazgodovinsko naselitev, je še kar nekaj. Predvsem sta obetavna izjemno dobro ohranjeno Gradišče nad Krajnim Brdom (z deloma dvojnim obrambnim nasipom in lepo vidnim vhodom) in Gradišče pri Malem Rakitovcu. Skromna sondažna raziskovanja doslej sicer niso dala rezultatov (sondiranje ZRC SAZU). V literaturi

večkrat omenjeno Gradišče nad Podsmrečjem (omenjano tudi kot Gradišče nad Blagovico) je bilo leta 1986 domala v celoti uničeno zaradi gradnje gozdnih cest. Ob tej priliki najdena keramika ga postavlja v poznoantično obdobje. Tudi kontrolna sonda na mestu uničenega zahodnega dela obrambnega nasipa na Gradišču nad Lukovico leta 1984 (strojna izravnavna terena zaradi lažje košnje) je dala le nekaj teže opredeljivih kosov prazgodovinske keramike in dokazala zgolj to, da je bil obrambni nasip temeljito odstranjen (Frelj 1987: 200-202, sl. 11). Kosi malte na površini so nakazovali možnost, da je bilo uničeno antično (poznoantično?) obzidje.

Od mlajših faz starejše železne dobe dalje se poselitev obravnavanega območja ni več prekinjala. Prisotnost Keltoz dokazujejo že omenjeni meči z Gradišča nad Lukovico, s prihodom Rimljanov pa postane Črni graben izjemnega strateškega pomena.

Kulturni vpliv rastočega rimskega imperija je dosegel naše kraje že mnogo prej, preden so bili v resnici vključeni vanj. Prelomnico v postopni romanizaciji današnjega slovenskega ozemlja pomeni ustanovitev rimske kolonije Akvileje (Oglej) leta 181 pr. Kr. Ta je postala odskočna deska za kulturno in vojaško ekspanzijo Rima na ozemlja keltskih plemen v jugovzhodnih Alpah. Prostor današnje osrednje Slovenije je takrat naseljevalo keltsko pleme Tavriski (Petru 1968: 357-373), in sicer tako področje kasneje vzpostavljene rimske kolonije Emone (Ljubljana) kot tudi municipija Celeje (Celje) in kolonije Poetovione (Ptuj). V antičnih virih sta izrecno omenjeni tavrski naselji Navport (Vrhnika; Šašel-Kos 1990, 18) in Celeja (Lazar 2002: 71), dolina Črnega grabna pa se ponuja kot najbolj naravna komunikacija med temi območji. Morda so Rimljani to ugodno naravno pot uporabili že v kazenskih pohodih konzula Gaja Sempronija Tuditana proti Karnom, Tavriskom, Histrom in Japodom leta 129 pr. Kr. (Božič 1987: 856) ali med Oktavijanovimi vojnami v Iliriku v letih 35 – 33 pr. Kr. Te vojne so zapečatile usodo večnih nasprotnikov Rima Tavriskov in omogočile širitev vpliva drugega keltskega plemena oz. plemenske zveze – Noričanov, ki so v zgodnji fazi romanizacije nastopali kot eksponent rimskega vpliva. Najpomembnejši nosilec romanizacije je bila rimska vojska, najpomembnejše sredstvo pa cesta.

Cesta, ki je potekala skozi Črni graben, je bila za Rimljane posebnega strateškega pomena, saj je bila glavna vez Italije s Podonavjem. Kot standardna državna cesta je bila zgrajena med vladavino cesarja Tiberija (14 do 37 po Kr.). Imela je status »via publica«, to pomeni, da jo je trasirala, zgradila in vzdrževala neposredno centralna cestna uprava (cura viarum), predvsem za vojsko in državno upravo (pošto). Preostali uporabniki so morali plačevati cestnino (Šašel 1975: 75). Na določenih razdaljah so

bili ob cesti postavljeni miljniki (kamniti okrogli stebri) z oznakami razdalj do pomembnejših mest, zadolženih za njihovo vzdrževanje (eden se omenja v Lukovici; Stražar 1985: 76). Ljudsko izročilo o rimski cesti v Črnem grabnu je zelo živo, kot pravi dokaz njenega obstoja pa štejejo le izkopani, z najdbami potrjeni ostanki. Taki so bili zabeleženi le zahodno od Trojan (med Trojanami in Učakom; Bolta 1958/59: 343), zelo verjetno tudi vzhodno pod Trojanami v dolini Bolske. Tu je Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Kranj, pred začetkom gradnje avtoceste leta 1997 izkopal poskusno sondo na trasi še dobro vidne avstro-ogrske makadamske ceste. Predvidevali smo, da je morala rimska cesta zaradi konfiguracije terena potekati zgolj po tej trasi, ker drugje na tem delu doline preprosto ni prostora (niti ni sledov kake druge trase). Res smo približno 40 cm pod ostanki stare makadamske ceste naleteli na starejši cestni nasip, grajen po vseh pravilih, ki so veljala za rimske ceste (širina 6 m, skrbno izdelana stranska jarka, prva plast nasutja, t. i. posteljica, iz lomljenega kamna). Na cestišču pa nismo našli najdb, ki bi omogočale zanesljivo datacijo.

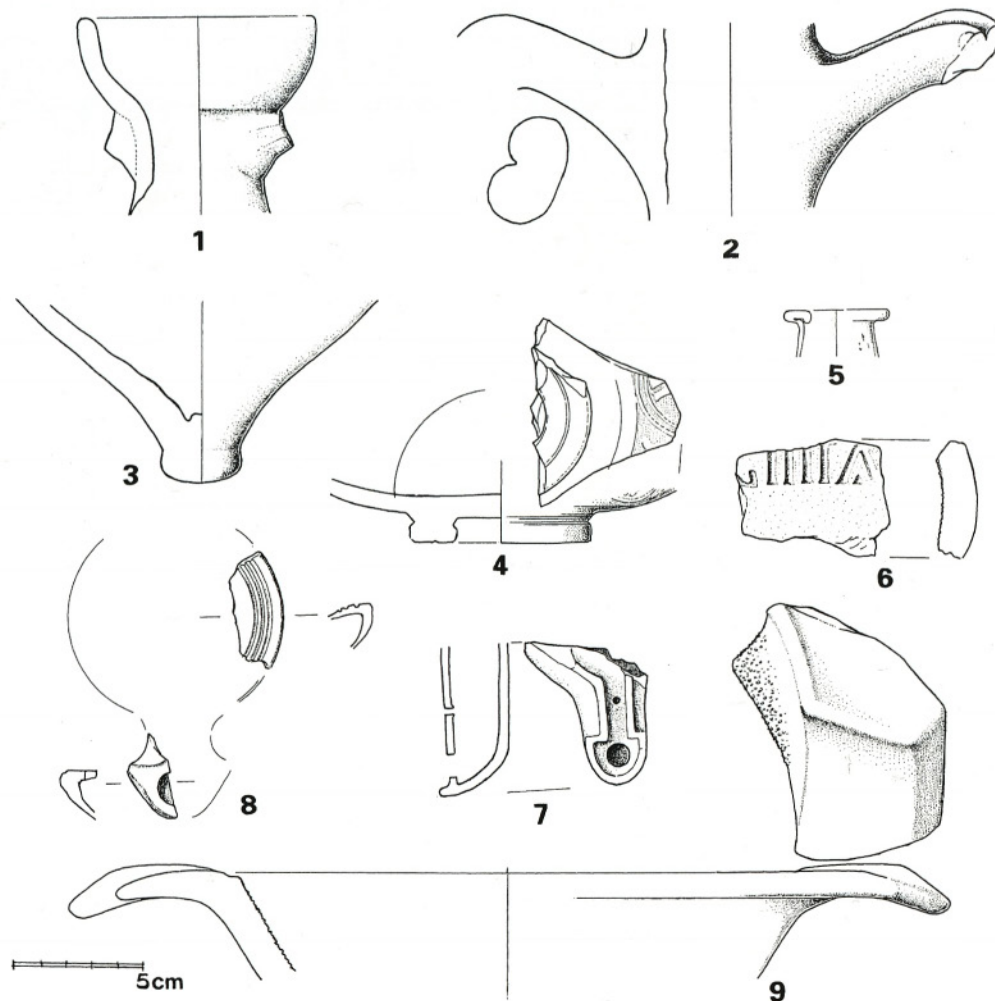
Čas nastanka in obstoj rimske komunikacije skozi Črni graben posredno dokumentira tudi naselbina na Trojanah, katere razcvet in trajanje sta tesno povezana s cesto. Uradni rimski naziv naselbine (Statio Atrantina) vsebuje v osnovi še predkeltško ime, ki je tudi ime božanstva (Atrans), čeprav so najstarejše najdbe od tod šele iz sredine 1. stol. po Kr. Z oblikovanjem X. italjske regije ob vzhodnem robu Italije leta 14 po n. š. in s spremembo statusa Norika iz avtonomnega kraljestva v rimsko provinco (po zadnjih dognanjih že za časa cesarja Avgusta; Šašel-Kos 1995: 34) je bila meja med obema upravnima enotama postavljena na Trojan. S tem so Trojan postale mejna pos-

Domnevna rimska cesta v profilu izkopa pod Trojanami

tojanka, pomembna mitninska in carinska postaja, celo ena od točk t. i. italške carine, ki so jo Rimljani pobirali od Norika do Trakije in katere osrednji urad je bil v Poetovionu (Šašel-Kos, 1999: 238-239). Bogastvo rimskih najdb na Trojanah torej ne preseneča. Arheološka topografija Trojan in številne drobne najdbe, ki so jih prinesla dosedanja raziskovanja od leta 1846 dalje, so bile doslej deležne številnih omemb in obravnav, zato jih tu ne nameravamo ponovno naštevati (prim. Arheološka najdišča Slovenije, Ljubljana 1975, 267-268; Stražar 1985, 84-91; Zupančič 1979, 15-19). Kot kaže, je bilo jedro naselja na področju sedanjih stavb Trojan 11 (Konjšek) in Trojan 10 (Brvar, vulgo Stojc) ter na prisojnem pobočju pod njima. Prav v ta predel so leta 2003 stroji ponovno zarezali. Zaradi gradnje trojanskega predora je prišlo do posedanja terena in pokanja

stavb, zlasti gospodarskega poslopja Brvarjevih. Graditelj predora je moral zato poslopje sanirati in v ta namen si je (brez dovoljenja pristojne spomeniškovarstvene službe, ki bdi nad arheološkimi površinami na Trojanah) zgradil dovozno pot do poškodovanega objekta. Pri tem je strojno odstranil arheološke kulturne plasti. Povsem po naključju je bil poseg opažen,³ s prijavo Inšpekcijski službi za varstvo kulturne dediščine pa doseženo, da je povzročitelj škode vsaj financiral natančen arheološki pregled odstranjenega materiala. Glede na to, da je bila odrinjena kulturna plast deponirana ob rob na novo zgrajene poti, smo lahko ugotavljali tudi gostoto najdb na posameznih odsekih. Izkazalo se je, da gre za nekoliko večjo koncentracijo najdb prav pod stanovanjsko hišo Brvarjevih in ob njihovem dvojnem kozolcu. Odkriti so bili številni odlomki keramičnega

Najdbe s Trojan 2003,
5 – steklo, ostalo keramika

posodja, pripadajočega tako uvoženi luksuzni lončenini (terra sigillata) kot domačim proizvodom. Značilne oblike so zlasti oljenke (T. 1: 7 – tip Loeschcke X, 2. in 3. stol. po Istenič 1993, 319; T. 1: 8 – oljenka s trikotnim noskom in volutami, zgodnjecesarско obdobje po Filippo Balestrazzi 1988, 153), terilnik (T. 1: 9) in različne amfore (T. 1: 1,3 – tip Dressel 6B, – 1. stol. po Kr. po Peacock & Williams 1986, 98-101; T. 1: 2 – tip Dressel 2-4, sredina 1. stol. po Kr. po Bezeczky 1998, 232). Osamljen je primerek luksuzne keramike (t. i. terra sigillata, T. 1: 4 – še najbližje tipu Conspectus 39, 2. pol. 1. in 1. pol. 2. stol. po Kr. po Conspectus 1990, 120). Med odlomki rimskega gradbenega materiala sta zanimivi zlasti opeki z žigom II. italške legije (T. 1: 6 – LEG II ITA), ki je med markomanskimi vojnami v letih 168 do 171 postavila svoj tabor v Ločici ob Savinji, opekarno pa je imela pri bližnjem Vranskem. Njeni ostanki so bili izkopani na trasi avtoceste leta 1995 (Lazar 2003, 79-82). Najdeni novci spadajo v 3. in 4. stoletje; od posebnih najdb je treba omeniti še gemo pečatnega prstana z vrezanimi črkami SP MV (SP okrajšava lastnega imena SPECTACIUS), dva igralna žetona in manjši kamnit relief z zelo rustikalno upodobitvijo (verjetno polizdelek) moške figure Herkula ali genija smrti Kautopata (?). S pregledom deponije smo tako sicer pridobili nekaj podatkov o starosti in obsegu naselbinske plasti na tem delu Trojan, povzročena škoda na kulturnem spomeniku pa ostaja nepopravljiva.

Dostop do Trojan z zahodne strani je varovala trdnjava na Učaku, ki jo je raziskoval Walter Schmidt že leta 1941. Ob vznožju griča so bili najdeni odlomki bronastega konjeniškega kipa, po vsej verjetnosti cesarja Marka Avrelija. Ta je med 14 let trajajočo vojno proti Kvadam in Markomanom skupaj s socesarjem Lucijem Verom kar nekajkrat prekoračil prelaz Trojan na

Gema rimskega prstana s Trojan

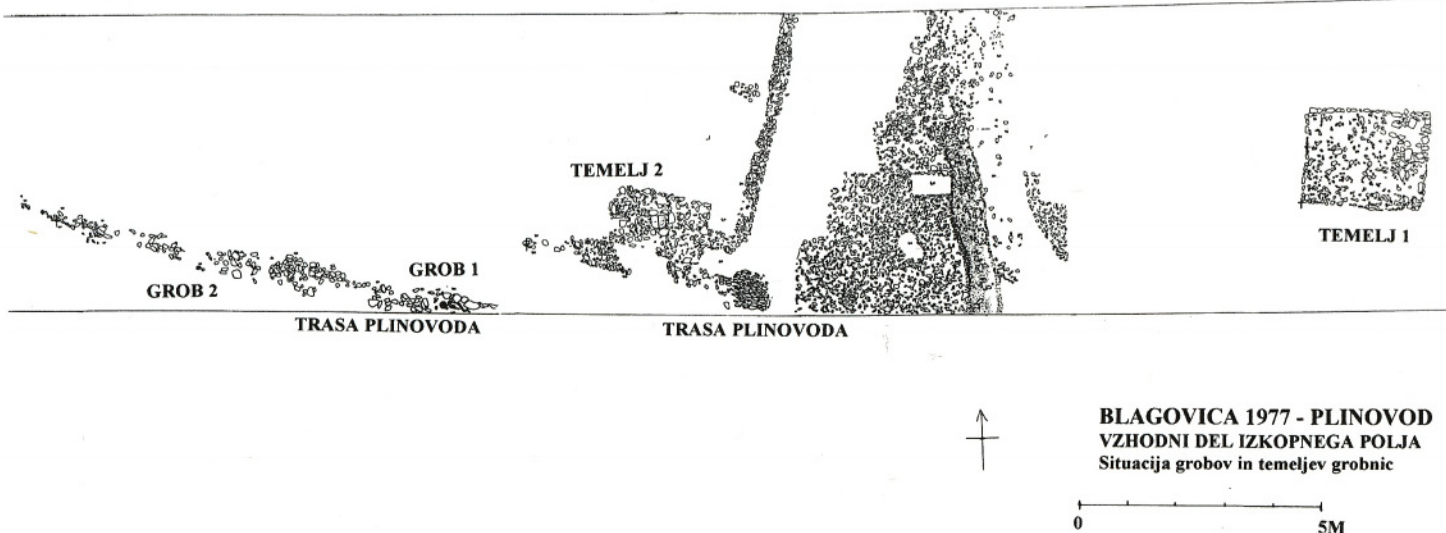

Kamnit relief s Trojan

svoji poti iz Italije v Panonijo in dalje na fronto ob Donavi. Spomin na enega teh prehodov je tudi gradbeni napis, najden na Trojanah (hranjen v pokrajinskem muzeju v Gorici), ki omenja neko pomembnejšo zgradbo, morda prenočišče cesarjev (Šašel-Kos 1999a: 197). Sicer pa so Trojanje in Črni graben prekoračile tudi številne druge vojske, tako npr. že legije, ki so leta 69 po Kr. podprle cesarja Vespazijana (Šašel 1979: 1-7), enote cesarja Septimija Severa na poti iz obdonavskih provinc v Rim leta 193 po Kr., legije cesarja Maksimina Tračana na svojem uničevalnem pohodu v Italijo spomladi leta 238 (Šašel-Kos 1986: 361-377; 405-433) itd.

Kljub svoji skromnosti so pomembne tudi nedavne najdbe rimskega gradbenega materiala iz okolice cerkve v Šentožboltu, ki dopolnjujejo nekatere nejasne starejše omembe rimskih grobov iz tega kraja (Pečnik 1904: 130). Ob izkopu drenažnega kanala ob cerkvi leta 1994 je bilo najdenih več kosov rimskih opek (tegul in imbreksov). Struktura cerkvenega zidu je v temeljih poleg tega povsem drugačna kot nad njimi, kar daje slutiti, da sedanja cerkev stoji na temelju starejše (antične?) stavbe. Te ugotovitve kažejo, da je tu, tj. ob vznožju trojanskega klanca, stal objekt, po vsej verjetnosti povezan z rimsko cesto. Najlaže si ga predstavljamo kot neke vrste preprežno postajo (mutatio). Morda zaradi neposredne bližine naselja na Trojanah ni šlo za mutatio v pravem pomenu besede; te postaje, na katerih se je izmenjavala konjska vprega za vozove državne poštne službe, so bile namreč v enakomernih razdaljah – 6 do 12 milj – razpostavljene ob državni cesti (Šašel-Kos 1999b: 261). Bolj verjetno je šlo za postajo, kjer so vpregam zgolj pripregali dodatne konje, da so zmogli strmino trojanskega klanca. Kakor koli že, najdbe v Šentožboltu določajo tudi potek rimske ceste. Njeno traso po dnu doline Radomlje potrjujejo v nadaljnjem poteku še najdbe v Blagovici. Številni podatki iz starejših virov (Arheološka najdišča Slovenije, Ljubljana 1975: 175; Stražar 1985: 81-82), ki niso vsebovali natančnejših lokalizacij, so bili končno potrjeni leta 1977. Ob nadzoru izkopa na trasi plinovoda⁴ so na t. i. Jerinovi njivi (parc. št. 138 k. o. Blagovica) najprej zbudili pozornost posamezni kosi neavtohtonega peščenjaka in nato od domačinov sporočeno ledinsko ime

Ajdovski britof. Zaščitna izkopavanja, ki jih je nato organiziral Zavod za spomeniško varstvo iz Kranja, so odkrila ostanke rimske nekropole iz 1. do 4. stol. po Kr. Ta časovni razpon dokazujejo tako redke drobne najdbe kot tudi način pokopa, saj sta bila ugotovljena dva dokaj velika temelja marmornih grobnic (po dimenzijah primerljiva z nekaterimi v Šempetru v Savinjski dolini) skupaj s temelji ograj grobnih parcel, pa tudi dva poškodovana skeletna pokopa (Zupančič 1979: 278-281). Drobne najdbe predstavljajo keramičen lonček iz groba 2 (T. 2: 5), datiran v 4. stol. po Kr. (podoben tipu 1 po Ciglencečkem, 2000: 63), najdbe izven grobov pa so odlomek fibule iz 1. do 2. stol. po Kr. (T. 2: 4, tip 2.10 ali 2.12 po Rihl, 1979: Tafel 79), odlomka keramičnih krožnikov (T. 2: 7, 8) iz 2. pol. 1. ter 2. stol. po Kr. (po Plesničar-Gec 1977, T.7:) odlomek amfore (T. 2: 1), ki je nenavadno zgoden (tip Dressel 1b, – 1. stol. pr. Kr. po Peacock & Williams 1986, 89-90) in dvoje ustij enoročajnih vrčev (T. 2: 2, 3) iz 1. in 2. stol. po Kr. (Plesničar-Gec 1977, T. 3). Najdeni novci pripadajo cesarjem Galienu (kovan 260 – 268), Konstansu (346 – 350), dva pa Konstanciju II (341-346 ter 351-361). Grobišče je bilo močno poškodovano zaradi poljskih del, saj je plug neposredno posegal v kulturno plast. Temelje grobnic lahko povežemo s podatki o velikih marmornih blokih, ki naj bi bili v preteklosti najdeni tu in o katerih govorijo tako starejši viri (Šumi 1879: 286) kot tudi domačini, ki so se jih leta 1977 še spominjali. Sledovi pripadajoče naselbine se pojavljajo v neposredni bližini. Na to opozarja npr. že del posebne rimske opeke (tubula), ki je bila najdena na območju grobišča (T. 2: 6)

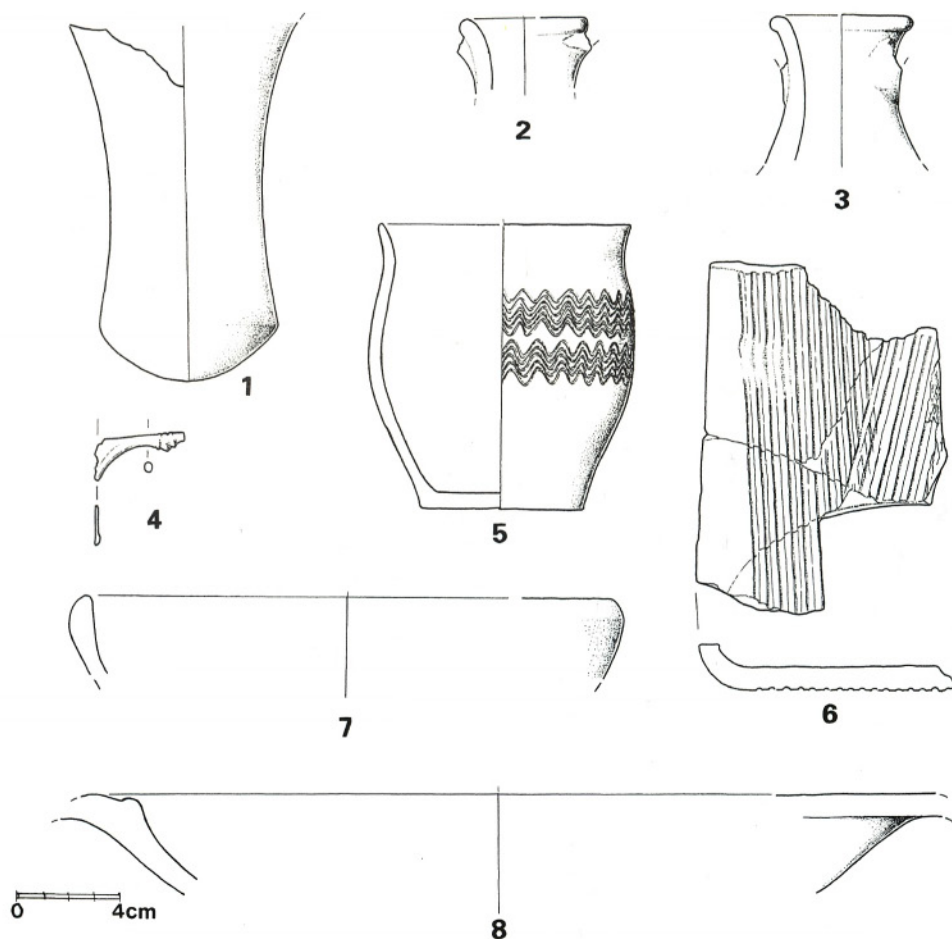

Vzhodni del izkopnega polja ob plinovodu v Blagovici leta 1977

in je bila namenjena za izdelavo rimske talne centralne kurjave, medtem ko so bili ob gospodarskem poslopu stavbe Blagovica 18 (lastnik njive z grobiščem) najdeni odlomki rimskega gradbenega materiala (tegule) in mozaični kamenčki. Nekateri podatki usmerjajo pozornost tudi v okolico bližnje bencinske črpalke. Zaradi pogostih rimskih najdb se je v preteklosti v Blagovico že skušalo locirati obcestno postajo Ad Publicanos (Šumi 1879: 286). Ta je označena na znameniti rimski »cestni karti«, t. i. Tabuli Peutingeriani, in sicer 20 milj od Emone in 6 milj od Atransa. Vendar si različni avtorji glede lokalizacije te postaje niso enotni (Šašel 1975: 89).

Naslednja z gotovostjo dokazana rimska naselitvena točka je bila odkrita leta 1991 pri Spodnjih Praprečah pri Lukovici. Zaradi strojne izravnave travnika in strme ježe nad potokom Radomlja so bili uničeni temelji večjega bivalnega kompleksa, po vsej verjetnosti rimske podeželske vile. Z zaščitnim izkopa-

vanjem, ki je sledilo, nam je uspelo dokumentirati skromne ostanke tlorisa in nekaj drobnih najdb, ki kompleks datirajo od 2. polovice 1. do 3. stoletja po Kr. (Sagadin 1995: 17-18, T.3: 2-11; T.4: 1-3). Lokacijo spremlja tudi ljudsko izročilo, ki govori o najdbi zlate verige in pokopanih francoskih vojakih na tem mestu. Rimske podeželske vile (villae rusticae) so bile pravzaprav hrbtenica rimskega gospodarstva, ki je slonelo na poljedelstvu. Bile so sedeži obsežnih zemljiških posesti (latifundij) in so vključevale tako bivalne prostore za gospodarje in sužnje kot vsa potrebna skladišča, hleve, nekatere predelovalne obrate, shrambe za orodje itd. Pogosto izkazujejo zelo visok bivalni standard, npr. centralno talno ogrevanje, mozaični in slikarski okras itd. Vila pri Spodnjih Praprečah je bila raziskana le v manjšem (prizadetem) delu, s sodobnimi nedestruktivnimi geofizikalnimi metodami pa bi se dalo ugotoviti celoten njen tloris. Glede na ugodno lego z obilo plodne zemlje v okolici

Najdbe iz Blagovice (Jerinova njiva) 1977, 5 - grob 2; 4 - bron, ostalo keramika

Ostanki temeljev rimske podeželske vile v Spodnjih Praprečah

njen nastanek in obstoj verjetno nista neposredno vezana na promet po rimski cesti skozi Črni graben. Vlogo nadzora nad vstopom v dolino naj bi imela domnevna rimska utrdba na Gradišču pri Lukovici, ki pa ni zanesljivo potrjena. Tudi sondiranje leta 1984 (Frelih 1987: 200-202) glede tega ni dalo trdnih dokazov.

Če je rimska cesta skozi Črni graben do 3. stoletja po Kr. predstavljala arterijo, po kateri se je napajalo življenje na tem območju, pa je od 2. polovice tega stoletja dalje pričlenila postajati prekletstvo. Vse bolj so jo namreč začeli uporabljati tudi barbari pri svojih roparskih pohodih v Italijo, ki jih zaznamujejo med drugim tudi zakopi novčanih zakladnih najdb, s katerimi si je ogroženo prebivalstvo na širšem področju jugovzhodnih Alp skušalo reševati svoje premoženje (Marolt 1989: 134-144; Alföldy 1974: 169-171). Prebivalstvo ob strateško pomembnih cestah je bilo poleg tega prizadeto tudi v državljanskih vojnah, ki so razkrajale imperij od 2. polovice 3. stoletja dalje. V zvezi s povodom za eno od njih (spopad med Konstantinom in Licinijem) se ponovno omenjajo Trojane (druga mogoča lokacija naj bi bila Emona), kjer naj bi bili provokativno porušeni Konstantinovi kipi (Jeločnik 1973: 75-82). Ker ob spopadu slonov najbolj trpi trava, je bilo prebivalstvo obravnavanega območja gotovo prizadeto tudi ob bitki med uzurpatorjem Magnencijem in legitimnim cesarjem Konstancijem II. zgodaj poleti leta 351 na Trojanah in ob Teodozijeve zasledovanju umikajoče se poražene armade naslednjega uzurpatorja Magna Maksima od Poetovije do Akvileje leta 388. To cesto je nato uporabljal še zahodnogotski poveljnik Alarik na svojem plenilnem pohodu leta 407, posledice zahodnogotskih pustošenj med leti 407 in 410 pa so

bile za prebivalstvo jugovzhodnih Alp katastrofalne. Če se je poselitvena slika prvič začela spreminjati že v 2. polovici 3. stoletja, so te spremembe v začetku 5. stoletja postale še bolj očitne. Naselbine v dolinah in ob cestah so začeli opuščati, gradili so nove v težko dostopnih in skritih višinskih legah, prebivalstvo se je množično odseljevalo v Istro in Italijo. Ta proces so pospešila ropanja Hunov sredi 5. stoletja (leta 452). Eno od naselij ali utrjenih postojank tistega časa je gradišče Na Grebenu nad Podsmrečjem pri Blagovici – ali bolje rečeno: je bilo. Gradišče je bilo namreč ob gradnji gozdne ceste leta 1986 domala uničeno (Sagadin 1987: 275). Tedaj pobrani odlomki keramike omogočajo datacijo v pozno antiko. Morda bi arheološke raziskave v ta čas umestile tudi naselbino na Ivanjku nad Podmiljem, kjer lahko na pobočjih hriba opazimo številne antropogene naselbinske terase. Sondiranje leta 1986 ni bilo uspešno.

Obdobje preseljevanja ljudstev, ki ga v Sloveniji označujejo zlasti najdbe, povezane z germanskimi ljudstvi 6. stoletja (Vzhodni Goti, Langobardi), na ozemlju občine Lukovica ni pustilo sledov. Prav tako doslej še niso bile odkrite staroslovanske najdbe. Na zgodnjo prisotnost naših prednikov opozarja le krajevno ime Spodnje Koseze. Označuje namreč kraj, kjer so se naselili kosezi, predstavniki domačega »kmečkega plemstva«, ki so ga sčasoma zamenjali tuji, sprva zlasti frankovski fevdalci. V domači (predfrankovski) hierarhiji (do 9. stoletja po Kr.) so bili kosezi knezova vojaška sila, njegovi družiniki in predstavniki ljudstva, ki so sodelovali pri ustoličevanju novih knezov oz. vojvod.

Druga sled zgodnjega naseljevanja Slovanov v teh krajih je bolj zapletena in manj očitna. Predstavljala naj bi jo legenda o gradu, ki naj bi stal na Gradišču pri Lukovici, in o nekdanjem jezeru na Lokah pod njim, ki je segalo vse do gradu Rožek (Štular, Hrovatin 2002: 47-50). Med gradom na Gradišču in jezerom je bilo naselje, v jezeru je živel zmaj, ki je grenil življenje okoliškim prebivalcem. Temu zmagu bi morali žrtvovati tudi grajsko hči. Na prošnjo grajskega gospoda je tuj popotnik (berač) ubil zmaja in s tem rešil njegovo hči, gospod pa je popotnika bogato obdaril. Legenda vsebuje naslednje bistvene elemente: gospod (vladar, bivajoč zgoraj), zmaj (zlo, bivajoče spodaj) in grajska hči (ženski element), ki ju povezuje. Osebe sestavljajo staroslovansko »sveto trojico«: Perun (moško, dobro božanstvo na nebu), Veles (moško, zlo božanstvo spodaj) in Mokoš (žensko božanstvo, povezano z vodo), za katero se bori ta prva dva. Ko zmaguje Perun, se dan daljša, sonce pridobiva moč, ko zmaguje Veles, se dan krajša, sonce ugaša. Obe moški božanstvi sta božanstvi sončnih obratov, žensko božanstvo je božanstvo enakonočja (Pleterski 1996: 181).

Ta na videz skromen drobec ljudske ustvarjalnosti tako mikavno dopolnjuje materialne dokaze preteklosti in povezuje različne zvrsti kulturne dediščine v slikovito celoto. Materialno in duhovno izročilo naših krajev nam vsebinsko bogatita pokrajino, v kateri prebivamo, in nam jo spreminjata v domovino. Če ju bomo izgubili, bomo izgubili domovino, čeprav bomo ohranili državo.

OPOMBE:

¹ Kljub prizadevanjem nam doslej ni uspelo ugotoviti, kje v okolici Brda naj bi bilo gomilno grobišče, od koder je najdba prišla v Sadnikarjevo zbirko.

² Tudi ta lokacija ni več znana.

³ Terenski ogled avtorja dne 28. 1. 2003.

⁴ Nadzor je opravljal Zavod za spomeniško varstvo Kranj oz. avtor tega prispevka.

LITERATURA:

- * Alföldy Géza, 1974: Noricum. London and Boston: Routledge & Kegan Paul.
- * Bezeczky Tamás, 1998: Amphora types of Magdalensberg. *Arheološki vestnik* 49. 225-242.
- * Bolta Lojze, 1958/59: Trojane. *Varstvo spomenikov* 7. 343.
- * Božič Dragan, 1987: Zapadna grupa. *Praistorija jugoslavenskih zemalja V. Željezna doba*. Sarajevo. 855-897.
- * Ciglencek Slavko, 2000: *Tinje nad Loko pri Žusmu*. Ljubljana. (Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 4).
- * *Conspectus formarum terrae sigillatae Italico modo confectae*. Materialien zur römisch-germanischen Keramik, Heft 10. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH.
- * Di Filippo Balestrazzi Ellene, 1988: *Lucerne del Museo di Aquileia*. Aquileia.
- * Frelih Marko, 1987: Gradišče pri Lukovici. *Varstvo spomenikov* 27. 200-202.
- * Gabrovec Stane, 1999: 50 Jahre Archäologie der älteren Eisenzeit in Slovenien (50 let arheologije starejše železne dobe v Sloveniji). *Arheološki vestnik* 50. 145-188.
- * Gabrovec Stane, 1965: Kamniško ozemlje v prazgodovini. *Kamniški zbornik* 10, Kamnik. 89-134.
- * Gabrovec Stane, 1987: Dolenjska grupa. *Praistorija jugoslavenskih zemalja V. Željezna doba*. Sarajevo. 29-119.
- * Istenič Janka, 1993: Oljenke zahodnega grobišča Poetovione. *Ptujski arheološki zbornik*. 311-330.
- * Jeločnik Aleksander, 1973: Čenturska zakladna najdba folisov Maksencija in tetrahije. *Situla* 12. Narodni muzej Ljubljana.
- * Lazar Irena, 2003: Rimska vojaška opekarna. *Zemlja pod vašimi nogami. Arheologija na avtocestah Slovenije*. (Dnevi evropske kulturne dediščine). Ljubljana. 79-82.
- * Lazar Irena, 2002: Celeia. The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia. *Situla* 40. Ljubljana: Narodni muzej.
- * Marolt Janez, 1989: *Zgodovina naših krajev od leta 235 do 284 v luči Scriptores Historiae Augustae* (tipkopis doktorske disertacije). Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani.
- * Peacock David P.S., & Williams David F., 1986: *Amphorae and the Roman economy*. London and New York. (Longman archeological series).
- * Pečnik Jernej, 1904: *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 14. 130.
- * Petru Peter, 1968: Vzhodnoalpski Taurisci. *Arheološki vestnik* 19. 357-373.
- * Plesničar-Gec Ljudmila, 1977: *Keramika emonskih nekropol*. Dissertationes et Monographiae 20. Ljubljana.

* Pleterski Andrej, 1996: Strukture tridelne ideologije v prostoru pri Slovanih. *Zgodovinski časopis* 50/2, 163-185.

* Riha Emilie, 1979: Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst. *Forschungen in Augst* 34.

* Sagadin Milan, 1987: Greben nad Podsmrečjem pri Blagovici. *Varstvo spomenikov* 29, 275.

* Sagadin Milan, 1994/95: Gradišče pri Lukovici. *Varstvo spomenikov* 36, 148.

* Sagadin Milan, 1995: Poselitvena slika rimskega podeželja na Gorenjskem. *Kranjski zbornik* 1995. 13-22.

* Stražar Stane, 1985: *Črni graben*. Lukovica.

* Šašel Jaroslav, 1975: Rimske ceste v Sloveniji. *Arheološka najdišča Slovenije*. Ljubljana. 74-88.

* Šašel Jaroslav, 1979: Avgust 69: vojaški puč v Poetovionu. *Kronika* 27. 1-7.

* Šašel-Kos Marjeta, 1986: *Zgodovinska podoba prostora med Akvilejo, Jadranom in Sirmijem pri Kasiju Dionu in Herodijanu*. Ljubljana: ZRC SAZU.

* Šašel-Kos Marjeta, 1990: Nauportus: antični literarni in epigrafski viri. Jana Horvat, 1990: *Nauportus (Vrhnik)*. Ljubljana, Dela SAZU 33, 17-33.

* Šašel-Kos Marjeta, 1995: The End of the Norican Kingdom and the Formation of the Provinces Noricum and Pannonia. Akten des IV. internationalen Kolloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaffens (Akti IV. mednarodnega kolokvija o problemih rimske provincialne umetnosti). *Situla* 36, Narodni muzej Ljubljana. 21-42.

* Šašel-Kos Marjeta, 1999: Cestni postaji Atrans in Pretorij Latobikov. *Zakladi tisočletij. Zgodovina Slovenije od neandertalcev do Slovanov*. Ljubljana: Založba Modrijan. 238-240.

* Šašel-Kos, Marjeta 1999a: Markomanske vojne. *Zakladi tisočletij. Zgodovina Slovenije od neandertalcev do Slovanov*. Ljubljana: Založba Modrijan. 196-198.

* Šašel-Kos Marjeta, 1999b: Poštna služba v antiki. *Zakladi tisočletij. Zgodovina Slovenije od neandertalcev do Slovanov*. Ljubljana: Založba Modrijan. 260-262.

* Štular Benjamin, Hrovatin Ivan M., 2002: Slovene Pagan Sacred Landscape. *Studia Mythologica Slavica* V. 43-68.

* Šumi Franc, 1879: Radomljaska dolina v starem veku. *Kmetijske in rokodelske novice* 37. 286.

* Teržan Biba, 1976: Certoška fibula. *Arheološki vestnik* 27. 317-336.

* Zupančič Mirina, 1979: Arheološki najdišči Trojane in Mengeš. *Zbornik občine Domžale*. 15-22.

* Zupančič Mirina, 1979: Blagovica. *Varstvo spomenikov* 22, 278-281.

Mitnica in poštna postaja v Podpeči pri Lukovici

Redno poštno službo za območje Nemškega cesarstva, ki je vključevalo tudi naše kraje, je ob koncu 15. stol. organiziral habsburški cesar Maksimilijan I. (1493-1519). Tako je že leta 1488, torej še med vladavino svojega očeta cesarja Friderika III., v Innsbruck povabil italijansko pošno družino Tasso, s poznejšim germaniziranim priimkom Taxis (od tod izvira izraz taxi). Leta 1516 je dobila družina Taxis v zakup izključno pravico prenašanja pošte v vsem cesarstvu.

Prva poštna zveza v naših krajih je bila ustanovljena leta 1573, ko je bila na ukaz nadvojvode Karla II. ustanovljena redna peš pošta med Gradcem in Ljubljano. Tekachi so vsak četrty dan prinašali in odnašali uradna in zasebna pisma. Že leta 1578 je bila na tej poti uvedena poštna zveza s konji. Glavna poštna postaja za Kranjsko je bila v Ljubljani, najstarejša poštna postaja na poštni poti med Ljubljano in Gradcem pa je bila v Podpeči pri Lukovici.

Začetki poštne postaje v Podpeči

Tako imenovani »Burdigalski itinerarij«, ki je nastal v obdobju vladavine Konstantina okoli leta 333, omenja pošno postajo Ad Quatrodecimo (Pri 14. mejniku) na cesti med Emono in Trojanami (Atransom). Slovenski arheolog J. Šašel omenja kot najverjetnejšo lokacijo te rimske postaje okolico Lukovice, torej kraj, kjer je v renesansi nastala tudi mitnica in poštna postaja v Podpeči pri Lukovici. Na edinem ohranjenem antičnem zemljevidu Tabuli Peutingeriani je omenjena poštna postaja (cursus publicus) Ad publicanos, ki je bila 20 milj oddaljena od Emone in šest milj od Atransa. Ime Ad publicanos (Pri zakupniku)

nakazuje, da je imela ta postaja v zakupu tudi mitnino oz. carino. J. Šašel domneva, da je bila postaja Ad publicanos na območju Lukovice. Vidimo, da je poznejša renesančna mitnica in poštna postaja v Podpeči nadaljevala več kot tisoč let staro antično tradicijo na približno istem kraju.

O začetkih mitnice in poštne postaje v Podpeči pri Lukovici je prvič podrobno poročal Ivan Vrhovnik v svoji študiji, ki je bila objavljena v Izvestjih Muzejskega društva za Kranjsko leta 1896. Ime Podpeč si lahko razlagamo glede na njegovo značilno lego, saj leži pod pečjo (pečino), ki je bila že dolgo tega spremenjena v kamnolom. Peč je staro ime za veliko skalo. Ivan Vrhovnik v svojem članku imenuje kraj Podpečjo in ne Podpeč.

V Podpeči je bila mitnica že pred nastankom poštne postaje. Mitnica je bila last deželnega kneza in v njegovem imenu jo je upravljal kranjski deželni vicedom. Mitnica in poštni urad v Podpeči sta poslovala v isti stavbi. Za popravilo uradnega posloppja je bil pristojen deželni zakladnik. V listinah je zapisano, da se je poštni odpravnik in mitničar Jakob de Sani pritožil komori zaradi slabega vzdrževanja uradnega posloppja. Maja 1591 je zato vicedom Bonhomo dobil priporočilo iz Gradca, naj ugotovi verdostojnost pritožbe. Po opravljenem pregledu strokovnjakov je vicedom izdal naročilo, naj se hiša nadzida in popravi, toda komora ni bila posebno navdušena nad vicedomovim predlogom. Tako je 30. maja 1612 Jakob de Sani ponovno prosil nadvojvodo Ferdinanda, naj se posloppje mitnice in pošte popravi. Pozneje je bilo posloppje očitno popolnoma prenovljeno, saj J. V. Valvasor v svoji knjigi Slava vojvodine Kranjske poroča o udobnosti pošte v Podpeči, kar kaže tudi bakrorez velikega dvonadstropnega posloppja podpeške pošte v njegovi knjigi.

Do začetka 16. stoletja je potekala obvezna trgovska pot od Jadranskega morja proti Panonski nižini skozi Kamnik po Tuhinjski dolini, čez Motnik in naprej proti Celju. Zato je imelo mesto Kamnik v tistem času veliko bogatih trgovcev in podjetnikov, ki so pozneje prešli v plemiške vrste. Takrat je bila v Kamniku tudi mitnica z dobrimi dohodki. Obvezna trgovska pot skozi Kamnik je bila med leti 1504-1530 odpravljena. Najverjetneje se je to zgodilo med beneško vojno cesarja Maksimilijana I. (1508-1516), ko je bilo v Ljubljani odpravljeno skladiščno pravo. V leto 1514 verjetno sega tudi prva omemba mitnice v Podpeči.

Glavna pot od Jadranskega morja proti ogrskim deželam ter proti Gradcu in Dunaju je nato potekala po Črnem grabnu skozi Podpeč in naprej čez Trojane proti Celju, po tako imenovani »Ljubljanski cesti«. Zato s prestavitvijo glavne poti med jadranskimi mesti in Gradcem ter ogrskimi deželami povezuje porast pomena mitnice v Podpeči pri Lukovici. »Ljubljanska cesta« je bila od ukinitve poti skozi Kamnik v 16. stoletju najpomembnejša trgovska pot v slovenskih deželah. Kamniku sta ostali le pot čez Črničev iz Zgornje Savinjske doline proti Dravogradu ter pot med Gorenjsko in Celjem po Tuhinjski dolini. Kamnik se je sicer zelo trudil, da bi ponovno pritegnil večji delež trgovskega prometa nase in je večkrat prosil vladarja, da bi glavna trgovska pot zopet potekala skozi Tuhinjsko dolino. Promet se je občasno zaradi kuge in povodnji res prenesel na staro pot, toda vedno le za krajši čas. Z ureditvijo ceste iz Štajerske skozi Podpeč proti Ljubljani (v letih 1720-1728) je dokončno propadlo prizadevanje Kamnika, da bi skozenj potekala glavna cesta in poštni promet. S tem se je okrepil pomen mitnice in poštne postaje v Podpeči pri Lukovici.

Prvi oskrbnik mitnice v Podpeči, ki je omenjen v pismu cesarja Ferdinanda kranjskemu vicedomu iz leta 1538, je bil Andrej Salittinger. Dne 14. julija 1553 je cesar Ferdinand za 10.000 renskih goldinarjev izročil mitnico Nikolaju Juričiču. Tri leta pozneje je od cesarja Ferdinanda, prav tako za 10.000 renskih goldinarjev, prevzel mitnico v Podpeči Krištof Teuffel, ki je bil mitničar do leta 1569. Pri delu so mu pomagali štirje pomočniki. Leta 1564 se je Krištof Teuffel pritožil cesarju, da mu mitnica namesto predvidenih 500 goldinarjev letno prinaša le 350. Zato mu je cesar 11. septembra istega leta podelil še dohodke graščine Pütten. Pozneje je bil Krištof Teuffel plemeniten, saj se v listini cesarja Maksimilijana iz leta 1570 omenja kot Krištof Teuffel baron (Freyherr) zu Gundersdorf.

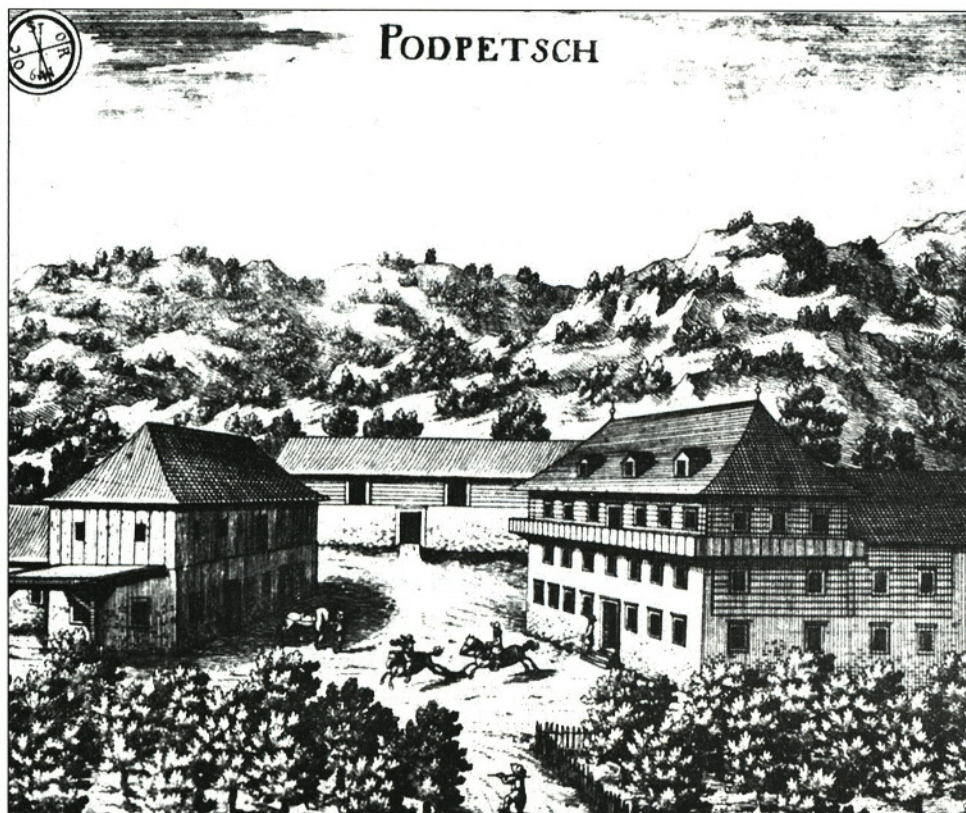
Pomembno obdobje v poštnem razvoju v slovenskih deželah se je začelo po delitvi habsburških dežel, ko je po smrti cesarja Ferdinanda postal deželni knez Notranje Avstrije nadvojvoda Karel II. (1564). Za prestolnico svojih dežel je Karel II. izbral

Gradec. Po pogajanjih z deželnimi stanovci o vzdrževanju redne poštne zveze med Gradcem in Ljubljano jim je leta 1573 ukazal plačevati za vzdrževanje te zveze 200 renskih goldinarjev letno. To je bila na Slovenskem prva trajna poštna zveza z določeno smerjo in natančno določenim časom prihoda in odhoda. Ob koncu 16. stoletja se je poštni promet zelo povečal, na poštih postajah je bilo mogoče najeti tudi jezdne konje.

Položaj generalnega dednega poštnega mojstra v cesarstvu je imela od 1615 v rokah družina Taxis. V habsburških deželah so bili v začetku 17. stoletja štirje visoki poštni uradi: graški, insbruški, dunajski in dvorni v Pragi. Po preselitvi dvora na Dunaj je bil dunajski urad združen z dvornim. Leta 1612 je avstrijska dvorna pisarna ugodila prošnji grofa Paara in mu podelila dedni privilegij za avstrijske pošte, razen za insbruško, ki je še naprej ostala v rokah Taxisov. Do leta 1624 so Paari tako dosegli privatizacijo vse avstrijske pošte in naslov avstrijskega generalnega poštnega mojstra. Paari so pozneje uspeli pridobiti še ogrsko pošto. Valvasor navaja, da je bila glavna poštna postaja na Kranjskem v Ljubljani. Poštni mojstri so uživali posebne privilegije. Bili so osebno svobodni in oproščeni večine dajatev ter vseh dolžnosti do zemljiških gospodov. Oproščeni so bili tudi vseh obveznosti vojaške nastavitve.

Valvasor je v svoji knjigi Slava vojvodine Kranjske posvetil pošti v Podpeči pri Lukovici posebno poglavje. Med drugim piše: *»Na Gorenjskem, v prvi petini Kranjske, je samo ena poštna postaja, namreč v Podpeči, tri milje od Ljubljane med visokimi hribi ob potoku Radomlji. To je druga pošta od Ljubljane do Gradca. Zdej, ko to pišem, jo upravlja Jurij Ernest Kraa kot poštni odpravnik.«* Jurij Ernest Kraa je bil mitničar in poštni odpravnik v letih 1667-1696. Valvasor dalje piše, da leži poštna postaja Podpeč v rodovitnem kraju in da je zelo prikladna za popotne ljudi. Popotnika so za primerno plačilo sprejeli z vso vljudnostjo in udobnostjo. Tiste, ki so se na popotovanju ustavili v Podpeči, so izvrstno postregli s pijačo in jedačo. Tudi na postni dan so hrano pripravili za vsakogar posebej, kot se za tisti dan spodobi in ga tako kar najbolj zadovoljili.

Zaradi potreb novih uradov, razmaha trgovine in prometa ter vse večje korespondence med zasebniki je imela rodbina Paar velike dobičke, poštno upravo pa je vzdrževala država. Zato je leta 1722 avstrijska državna oblast prevzela Paarovo pošto pod neposredno upravo. O tem je znana zanimiva zgodba. Cesar Karel VI. je leta 1722 na nekem dvornem plesu na videz v šali vprašal kneza Paara, kolikšne letne dohodke mu prinaša pošta. Ta je v strahu pred morebitnimi novimi obdavčitvami navedel vsoto 66.000 goldinarjev. Vsota je bila seveda veliko manjša od resničnih letnih poštних dohodkov družine Paar. In družina Paar je ob podržavljenju pošte istega leta dobila prav to vsoto kot

Bakrorez podpeške mitnice in poštna postaje iz Valvasorjeve knjige Slava vojvodine Kranjske (1689). Pred vhodom stoji zakupnik mitnice in poštni odpravnik Jurij Ernest Kraa s sabljo, pred hlevom pa poštni hlapec, ki odpremlja konja. V sredini slike je postiljon, ki trobi na poštni rog

letno odškodnino ob pravici do raznih častnih državnih poštnih nazivov. Celotna družina je bila tudi oproščena plačevanja poštnih taks.

Rodbina de Sani-Kraa-Cerar v letih 1570 do 1762 na mitnici in poštni postaji v Podpeči

Za Krištofom Teuffelom zu Gundersdorfom je prevzel podpeško mitnico Waldin de Sani, prvi iz rodbine de Sani-Kraa-Cerar, ki je sprva samo na mitnici in pozneje hkrati tudi na poštni postaji v Podpeči pri Lukovici gospodarila skoraj 200 let.

Waldin de Sani je omenjen v listini iz leta 1580, ko mu je 5. avgusta graška komora ponovno izročila mitnico v Podpeči v triletni najem za letno najemnino 230 renskih goldinarjev, ki jo je moral izročati vicedomu konec vsakega leta, 14 dni po svetem Juriju. Zakupniki mitnice in poštni prefekti (predstojniki) v Podpeči iz rodbine de Sani-Kraa-Cerar v letih 1570 do sredine 18. stoletja so bili: Waldin de Sani (1570-1582), zakupnik mitnice; Ana de Sani (1583), zakupnica mitnice; Jakob de Sani (1583-1628), zakupnik mitnice in prvi poštni odpravnik (postarius supremus); Gerhard Kraa (1628-1667), mitničar in poštni

odpravnik (poročen s Suzano de Sani, sestro Jakoba de Sanija); Jurij Ernest Kraa (1667-1696), zakupnik mitnice in poštni odpravnik; Lucija Kraa (1696-1700), zakupnica mitnice in poštna odpravnica; Karel Jožef pl. Kraa (1701-1711), poštni prefekt in zakupnik mitnice; Ana Marija pl. Kraa (1712), poštna odpravnica in zakupnica mitnice; Jernej Cerar (1713-1720), poštni prefekt (od l. 1712 poročen z Ano M. Kraa); Ana Marija Cerar (1721-33), poštna prefektinja in zakupnica mitnice; Janez Baltazar pl. Kraa (1734-1737), poštni prefekt in zakupnik mitnice; Ana Marija Cerar (od 1737 naprej), poštna prefektinja in zakupnica mitnice; Jožef pl. Kraa (do 1762), poštni prefekt in zakupnik mitnice.

Po smrti Waldina de Sanija se je leta 1582 njegova vdova Ana de Sani potegovala za zakup mitnice v Podpeči in je zanj ponujala 300 goldinarjev v dveh polletnih obrokih. Za to vsoto je leta 1583 ob svetem Juriju Jakob de Sani, sin Waldina de Sanija, dobil v zakup podpeško mitnico. V Gradcu, prestolnici Notranje Avstrije, je bil v letih 1597-1598 vodja poštna postaje Janez de Sani, sin Jakoba de Sanija. Služba Janeza de Sanija v glavnem mestu pri Paaru je bila verjetno nagrada za dolgoletno uspešno delo njegovega očeta Jakoba v Podpeči in za izkušnje, ki si jih je sin pridobil pri njem.

V drugi polovici leta 1585 je kamniški meščan Lenart Stäbe poskušal pridobiti v zakup podpeško mitnico. Vicedom je 1. septembra 1585 pisal komornim svetnikom v Gradec, naj zavrnejo prošnjo Stäbeta in mitnico ponovno zaupajo Jakobu de Saniju, ki jo že tri leta oskrbuje in ob roku plačuje zakupnino. De Sani naj bi imel tudi prednost, ker je vrsto let pomagal carinariti svojemu očetu Waldinu de Saniju, poleg tega je tudi lepega vedenja in mu je poštna odprava v resnici že izročena. Dobska krstna knjiga ga imenuje postarius supremus in je torej prvi poštni uradnik v Podpeči. Leta 1586 je Jakob de Sani ponovno sklenil pogodbo o zakupu carine in obljubil, da bo plačeval 360 renskih goldinarjev na leto. V listinah so omenjene še carinske zakupne pogodbe Jakoba de Sanija iz let 1592, 1595 in 1607. Pri tem je zanimivo, da so se zakupnine z leti nižale. Tako je bila leta 1592 300 goldinarjev, leta 1607 pa le še 220. Kot bomo videli, se je carinska zakupnina z leti še nižala, kar kaže na padanje dobička mitnice v Podpeči. To potrjujejo tudi pisma Jakoba de Sanija komornim svetnikom, v katerih prosi za zmanjšanje zakupnine.

Jakoba de Sanija je nasledil Gerhard Kraa, ki je bil poročen z njegovo sestro Suzano. V pečatnem grbu je imela rodbina Kraa vrano, očitno izbrano glede na družinski priimek. Dne 29. decembra 1628 je vicedom Panizol priporočal dvorni komori, naj izroči Gerhardu Kraaju mitnico v Podpeči, ker je pred tem dobil tamkajšnjo pošto, stanuje pa v hiši umrlega svaka Jakoba de Sanija. Poleg tega naj bi bil marljiv človek in tudi precej premožen. Suzana in Gerhard Kraa sta imela več otrok.

Naslednik Gerharda je bil njegov sin Jurij Ernest Kraa, ki ga v Slavi vojvodine Kranjske (1689) omenja tudi J. V. Valvasor. Jurij Ernest Kraa je bil trikrat poročen. Prvič je sklenil zakon 29. oktobra leta 1654 z Marijo Ano Vidmar, hčerjo zapriseženega odvetnika in ljubljanskega meščana Andreja Vidmarja. V zakonu se jima je rodilo četvero otrok. Jurij Ernest Kraa se je po smrti prve žene še dvakrat poročil. Umrli je 18. septembra 1696 in je bil pokopan na Brdu pri Lukovici.

Jurija Ernesta Kraaja je leta 1701 nasledil sin iz drugega zakona Karel Jožef Kraa, ki je bil rojen 12. marca 1682. Glede na prejšnje in poznejše podobne primere je verjetno do takrat vodila pošto in mitnico Lucija Kraa, tretja žena Jurija Ernesta Kraaja. Vsekakor pa ima Karel Jožef Kraa leta 1701 že naslov poštnega prefekta. Karel Jožef Kraa se je 9. januarja 1701 poročil z Ano Marijo Kramberger in je večkrat omenjen v različnih listinah.

Leta 1703 je Karel J. Kraa odpovedal zakupno pogodbo za pobiranje carine v Podpeči. Zato je komora vicedomu ukazala, naj poišče drugega zakupnika mitnice. To pa ni bila lahka naloga, saj razen poštnega upravnika Karla J. Kraaja in Jakoba

Vekslerja (Bekslerja), ki je stanoval blizu Podpeči ob glavni cesti, v bližnji okolici ni bilo drugih pisanja večjih ljudi. Jakob Veksler bi bil lahko Jakob Jeglič-Veksler (Beksler) iz Šentvida pri Lukovici, saj daleč naokoli ni zaslediti podobnega priimka ali hišnega imena.

Jakob Veksler je za zakup mitnice ponudil 100 goldinarjev letno. Vicedom je nato poslal v Podpeč cesarskega odmerjevalca davkov poizvedovat, komu naj bi oddali mitnico. Končno je leta 1705 zakupno pogodbo še enkrat dobil Karel J. Kraa, predvsem zato, ker se je carina od nekdanj pobirala na poštnem uradu v Podpeči. Tako je iz listine leta 1705 razvidno, da je dobil v zakup podpeško carino za vsoto 100 goldinarjev na leto. Vidimo, da je zakupnina za mitnico ponovno padla, kar kaže na stalno padanje njene donosnosti (vse od 16. stoletja dalje). Karel Jožef Kraa je umrl leta 1711. Pokopali so ga na Brdu pri Lukovici, kjer je bil tudi cerkveni ključar.

Povezava z velesovsko pristavo Breg v Imovici

Vdova Ana Marija pl. Kraa se je leta 1712 drugič poročila z Jernejem Cerarjem, in to z bratom Jurija Cerarja-Breškega, ki je prišel na posestvo Breg v Imovici leta 1710 in se je dve leti prej poročil. Na Bregu še sedaj hranijo skrinjo iz tega leta, v kateri je bila verjetno nevestina bala. Kot je zapisano v dobskih krstnih knjigah, je bila otrokom Jurija in njegove žene Jere skoraj vedno krstna botrica Ana Marija Cerar.

Dvorec Breg je bil v preteklosti pristava samostana Velesovo, kjer je bival samostanski uradnik-kaščar in je pobiral samostanske dajatve. Po izročilu se najstarejši del breške hiše, to je stolp na severni strani hiše, še danes imenuje »Stara kašča«. Razlog za obstoj velesovske pristave na Bregu lahko iščemo v veliki oddaljenosti okoliških velesovskih posesti od matičnega samostana. Posest samostana Velesovo, ki je bila v bližini Brega, je v letu 1458 obsegala naslednje število podložnih kmetij: Rafolče (1), Čeplje (1), Lukovica (3), Gorenje pri Blagovici (1), Pretrž (2), Peče (6), Gorica pri Pečah (4), Kleve (2), Hrib (1), Moravče (1), Tuštanj (4), Brezje (1), Krašce (1), Selo pri Moravčah (1), Imenje (1), Spodnje Koseze (4), Žeje (1), Imovica (5), Vrba (1), Dob (1), Vir (4), Količevo (1). Skupaj 47 podložnih kmetij. Treba je povedati, da so podložniki, ki so bili bolj oddaljeni od samostana, dajali samo dajatve, tlake pa niso opravljali, medtem ko je bilo za podložnike posvetne gosposke to značilno brez izjeme.

Jurij Cerar-Breški (1680-1753) je večkrat omenjen v zapisih šentviške cerkve. Tam je med drugim zapisano, da je leta 1739 skupaj s svojim sinom Jernejem plačal cerkvi v Šentvidu 6 grošev za sedeže v prezbiteriju. Po smrti Jerneja Cerarja leta

1769 je posestvo Breg prevzela njegova hči Marjeta Cerar, ki se je 1787 poročila z Jurijem Sušo. Člani družine Cerar so v 18. stoletju gospodarili tako na pošti in mitnici v Podpeči kot tudi na velesovski pristavi Breg. Breški Cerarji so si v 18. stoletju sledili (najprej kot kaščarji samostana Velesovo in pozneje kot gospodarji posestva Breg) v naslednjem zaporedju: *Jurij Cerar* (1710-1753), kaščar samostana Velesovo; *Jernej Cerar* (1753-1769), kaščar samostana Velesovo; *Marjeta Cerar* (1769-1787), kaščarica samostana Velesovo do razpustitve samostana leta 1782; *Jurij Suša* (1787-1838), leta 1787 se je poročil z *Marjeto Cerar*.

Cesar Jožef II. je 3. julija 1782 izdal odlok, s katerim je prenehal delovati velesovski samostan. Tako je tudi Breg izgubil svojo stoletja trajajočo funkcijo in Breški so se znašli v povsem novih okoliščinah. V tem času je Breg doživljal enega svojih vrhuncev.

Po ukinitvi samostanskega gospostva je novo gospodarsko stanje zahtevalo iskanje novih načinov preživetja. Jurij Suša se je lotil trgovine z žitom, ki mu je dobro uspevala. V tem času so na Bregu dobili tudi največ nove notranje opreme, klasicističnih peči in bidermajerskega pohištva, ki je deloma še ohranjeno, še zadnjič so jo prezidali in od takrat se ni več bistveno spreminjala.

Fotografija breške hiše iz leta 1932

Konec službe članov rodbine de Sani-Kraa-Cerar na poštni postaji v Podpeči

Brat velesovskega kaščarja Jurija Cerarja – Breškega Jernej Cerar je po poroki z Ano Marijo Kraa leta 1712 postal poštni predstojnik v Podpeči. Poštnega prefekta Jerneja Cerarja dobska krstna knjiga prvič navaja 20. novembra 1713, umrl je 1720, star komaj 36 let. V oporoki se je velikodušno spomnil cerkve v Šentvidu pri Lukovici, ki je sicer dobila svojega duhovnika šele leta 1816, ko sta Andrej Iglič in Janez Burger z darovi ustanovila Ustanovo ustanovnih maš. Po smrti soproga Jerneja Cerarja je pošto in carinsko postajo kot poštna predstojnica in zakupnica mitnice ponovno prevzela njegova vdova Ana Marija Cerar.

Ana Marija Cerar je bila poštna predstojnica in zakupnica mitnice najmanj do leta 1741, ko vicedom v svojem pismu omenja njeno prošnjo, da se ji zniža najemnina za mitnico na 90 goldinarjev, ker se s Štajerske že nekaj časa ne uvaža žita in masla. Poznejših pisnih virov nimamo, ker segajo vicedomske listine le do leta 1741, kar se ujema z začetkom vladanja Marije Terezije (1740) in z njenimi reformami. Zadnji moški potomec rodbine Jožef Kraa je umrl leta 1762. Ana Marija Cerar je umrla 11. marca 1764 v starosti 93 let.

Nazadovanje donosnosti mitnice v Podpeči

Glede na neprestano padanje zakupnine za podpeško carino lahko sklepamo o manjši donosnosti te carinske postaje. Za slabšanje donosnosti je bilo več vzrokov, med drugim tudi razne vojne in kuga. Tako so zaradi kuge, ki je razsajala v okolici Celja, zaprli prehode na Vranskem in Trojanah. Tovori se takrat niso prenašali in mitnica je zaradi tega utrpela veliko izgubo. Zato je Jurij Ernest Kraa leta 1682 prosil dvorno komoro naj zmanjšajo letno zakupnino v skladu s klavzulo pogodbe iz leta 1672, ki dovoljuje izjemen popust pri zakupnini mitnice med vojno, pulti in kugo. Vicedom je podprl njegovo prošnjo s posebnim pismom dvorni komori z dne 20. maja 1672.

Podpeški mitnici so škodile tudi razne svoboščine, ki jih je deželni knez podeljeval posameznikom ali pa je od carine oproščal posamezne vrste blaga. Zato je Jurij Ernest Kraa leta 1667 v svojem pismu vicedomu grofu Blagaju predlagal, da se graščakom, ki tovorijo žito in vino mimo podpeške mitnice, naloži carina.

Med drugim so podpeško mitnico prizadele svoboščine, podeljene mestoma Trstu in Reki, ki jih je določal cesarski patent. Ana Marija Cerar se je zato leta 1730 pritožila vicedomu, da je vse blago, ki se z Dunaja, Gradca, Češke in Moravske vozi v Trst ali nazaj iz Trsta oproščeno carine. Tudi leta 1738 se

je Ana Marija Cerar pritoževala komori, da ji veliko škodo povzročajo Kočevarji in Ribničani, ki kupujejo v Trstu in na Reki olje, pomaranče in limone pod pretvezo, da to blago peljejo v Gradec ali na Dunaj, v resnici pa ga spotoma prodajo in se tako izognejo carini.

Do srede 17. stoletja je skrbela za popravilo cest dvorna komora. Pozneje so morali zakupniki podpeške mitnice sami in na svoje stroške popravljati ceste. Tako se je moral 2. januarja 1672 carinski zakupnik Jurij Ernest Kraa zavezati, da bo poskrbel za izboljšanje cest. Kaže, da Kraaji svoje obveznosti glede popravila cest niso jemali zadosti resno. Vicedom se je namreč v svojem pismu 5. decembra 1703 komori pritoževal, da so ceste zelo razdejane zaradi hudournikov, ki ob večjem deževju prihrumijo iz okoliških hribov. Zato so v pogodbi 16. februarja 1705, Karlu Jožefu Kraaju znižali carinsko zakupnino za leto 1705, pri čemer se je Karel J. Kraa obvezal, da bo na svoje stroške popravil ceste v smeri proti Ljubljani in v smeri proti Vranskemu. Dne 28. aprila 1711 je vicedom poročal, da Kraaji kljub znižani zakupnini niso popravili ceste. Po tej ovadbi je prišel 28. julija 1711 ukaz iz Gradca, da mora Ana M. Kraa v šestih tednih popraviti vse ceste, za katere se je obvezala, da bo skrbela. Med Podpečjo in Šentožboltom je bila cesta redno poplavljená še tja do konca 18. stoletja in zato večkrat potrebna korenitega popravila.

Tudi reka Bistrica je večkrat tako narastla, da vozovi niso mogli voziti čeznjo. To je bilo krivo, da pošte konec 17. stoletja krajši čas niso prenašali prek Podpeči, ampak prek Kamnika in Motnika. Pozneje je zaradi kuge zopet tekla po stari poti mimo Podpeči. Leta 1608 so naredili lesen most čez Pšato, ker je čez njo vodila poštna pot. Zaradi težav z reko Bistrico je cesar Karel VI. šele 16. septembra 1724 dovolil, da se na deželne stroške zgradi most čez Bistrico. Mostnine so bili oproščeni berači in redna pošta, ne pa tudi osebe, ki so potovale s poštnimi vozovi in kočijami. Mostov v 17. stoletju sicer ni bilo veliko, pošto so zato čez reke prenašali z brodom ali pa so jih prečkali na plitvinah. Edini most čez Savo je bil v Kranju. Zato so morali poštni sli v obdobjih, ko je reka Sava zelo narasla, napraviti ovinek skozi Kranj. Pošta je uporabljala tudi brod v Črnučah. Pozneje so zgradili v Črnučah most, ki ga je januarja 1810 odnesla visoka voda.

Vse do leta 1730 je jezdna pošta iz Gradca skozi Podpeč prihajala le enkrat tedensko, od takrat dalje pa dvakrat. Med vladavino cesarice Marije Terezije so leta 1750 na cesti Gradec – Podpeč – Ljubljana – Trst uvedli tudi posebne poštné vozove, ki so prihajali enkrat tedensko ob določenem času in so poleg pošte sprejemali tudi potnike. Cena za prevoz potnikov je bila visoka in odvisna od števila vpreženih konj ter od prevožene razdalje. Poštni red iz leta 1748 je zahteval, da mora imeti vsak

poštni mojster najmanj šest konj in vozova. Leta 1751 je Marija Terezija ukazala, naj se v avstrijskih deželah uvede redna dnevna pošta, vendar je prišlo do uresničenja tega ukaza na cesti Gradec – Ljubljana šele čez več kot trideset let.

Pri poštnem prometu med Ljubljano in Gradcem je prihajalo do zamud in to pogosto zaradi kršitve voznega reda. Po odloku z dne 14. 12. 1776 so se poštné kočije lahko oddaljile od predpisane poštné ceste, če so vozile uradne osebe, ki so potovale na svoje gradove in dvorce, vendar le v primerih, če zaradi tega ni prihajalo do zamud. Zaradi zamud poštnih kočij na relaciji Gradec – Ljubljana so se ljubljanski trgovci leta 1768 pritožili pri višjem poštnem upravitelju v Ljubljani Francu J. pl. Amigoniju. Leta 1783 so se ponovno pojavile pritožbe zaradi zamujanja pošte. Pri tem so ugotavljali, da je prihajalo do pogostih zamud na poštnih postajah v Šentožboltu in Podpeči. Zaradi zamujanja pošte je 3. 4. 1783 dvorna pisarna izdala poseben dekret z ukrepi za odpravljanje zamud.

Od leta 1784 je bila med Gradcem in Ljubljano vsakdanja in redna poštna zveza. Mitnica v Podpeči, ki se je leta 1789 združila s poštnim upraviteljstvom, je bila ukinjena med francosko okupacijo. Pod francosko oblastjo so po uredbi iz leta 1809 postiljoni nosili našitke v francoskih barvah, na rokavih pa ploščice s slovenskim napisom »Pisna pošta za Ilirske province«. Znak poštnih mojstrov je bil vezen francoski orel. V dobi Ilirskih provinc so vozili poštni vozovi z Dunaja proti Trstu vsakih pet dni. Avstrijski vozovi so pripeljali do Celja, kjer so se potniki presedli v ilirske vozove. Po koncu Ilirskih provinc je bila do začetka oktobra 1813 ponovno vzpostavljena avstrijska poštna uprava. Istega leta je bila tudi obnovljena vožnja poštné kočije od Dunaja do Trsta. Od leta 1814 so na poštni cesti Ljubljana – Gradec vsak dan vozili pisemsko pošto. Zaradi vse gostejšega prometa je na cestah začelo prihajati do težav. Vedno več je bilo pritožb, da se kočije in vozovi ne umikajo redni poštni kočiji. Zaradi številnih pritožb je leta 1837 patent Ilirskega gubernija odredil, da se morajo vsi vozniki umikati poštni kočiji ali počakati, da odpelje mimo. Leta 1839 so ta predpis znova potrdili.

Za razvoj pošte je bila pomembna tudi varnost na cestah. Tako je dvorni dekret iz leta 1808 zahteval, da se na področjih, ki so bila znana po napadih na poštné kočije (na primer Črni graben), pošlje kazenske odprave.

Ukinitev pošte v Podpeči in združitev njenega posestva s posestvom brdske graščine

Za rodbino de Sani-Kraa-Cerar je prevzel poštno postajo v Podpeči Franc Novak. Še med njegovim upravljanjem podpeške pošte leta 1765 je višji poštni upravitelj v Ljubljani Franc pl.

Amigoni predlagal prestavitev poštna postaje v Podpeči, in sicer zato, da bi se izenačile razdalje med posameznimi poštnimi postajami med Vranskim in Ljubljano. S predlogom Amigonija se nista strinjala ne deželno glavarstvo na Kranjskem in tudi ne poštni mojster Franc Novak. Tako s prestavitvijo pošte ni bilo nič. Leta 1779 je poštni mojster Franc Novak zaprosil za spremembo priznane poštna razdalje med njegovo poštno postajo in Ljubljano z ene na eno in pol poštna razdalje. Kot razlog je navedel razdaljo 3,5 milj med obema krajema. Prošnjo je podprl tudi višji poštni upravitelj pl. Vischer, kar je pripomoglo k temu, da je bilo Novakovi prošnji ugodeno. Dokumenti navajajo Franca Novaka kot poštnega mojstra do leta 1784. Za njim je postal upravitelj poštna postaje v Podpeči Janez Krstnik (Baptista) Novak, vendar le za kratek čas.

V zadnjem desetletju 18. stoletja je prevzel upravljanje podpeške pošte Jakob Pavlič. V uradnih knjigah je prečrtan Novakov priimek in namesto njega napisano ime in priimek Jakoba Pavliča. Ime Jakoba Pavliča lahko najdemo na seznamu poštnih upravnikov, ki je bil objavljen v deželnem šematizmu za leto 1795. Kot upravnika podpeške pošte ga srečamo tudi na francoskem seznamu poštnih postaj in poštnih mojstrov v dobi Ilirskih provinc (Arhiv Republike Slovenije). Jakob Pavlič je umrl leta 1807. Ko je bil upravnik, je bilo v podpeških poštnih hlevih 11 konj in 2 poštna vozova. Od Ljubljane do poštna postaje v Podpeči so vozili z dvema paroma konj. Na poti proti Šentožboltu in čez trojanski klanec je bila potrebna dodatna volovska priprega. Naslednik Jakoba Pavliča je bil njegov sin z istim imenom, ki pa je kmalu zabredel v dolgo; bil je prisiljen

prodati posestvo in poštna pravico. Jakob Pavlič mlajši se je odselil v Ljubljano, kjer je umrl leta 1854.

Posestvo Podpeč, ne pa tudi poštna pravice, je kupila poštarica iz Šentožbolta Frančiška Pavlič, ki ga je pozneje izročila sinu Jožefu. Rodbino Pavličev iz Šentožbolta zasledimo v seznamu svobodnikov na Kranjskem iz 18. stoletja.

Poštna pravico si je pozneje za 20.000 goldinarjev pridobil graščak Kajetan Šuler iz Šentruperta. Po smrti Kajetana Šulerja leta 1862 je postala podpeška poštarica njegova vdova, Ana Šuler. Ta je 8. avgusta 1867 premestila poštno postajo iz Podpeči v Lukovico. Zadnja podpeška poštarica Ana Šuler je umrla 16. julija 1872.

Leta 1915 se je posestvo, ki je v preteklosti pripadalo podpeški pošti (imenovano tudi »Stara pošta«) in je bilo tedaj v lasti rodbine Zorko, z ženitno pogodbo združilo s posestvom brdske graščine v lasti rodbine Kersnik, ki je še danes lastnica poslopja stare podpeške pošte.

ZAHVALA: Za pomoč, nasvete in lektoriranje se iskreno zahvaljujem prof. dr. J. Šumradi, M. Kotniku in prof. Zori Slivnik.

LITERATURA:

- * Peter BERGLAR in Peter RADICS, 1992: *Marija Terezija in Slovenci*. Ljubljana: Pegaz Int.
- * Ferdo GESTRIN, 1973: Kmečka trgovina kot ozadje kmečkih uporov. *Situla* 13. 45-67.
- * Ferdo GESTRIN, 1991: *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana: Slovenska matica.

Fotografija stare podpeške mitnice in pošte iz druge polovice 20. stoletja

- * Josip GRUDEN, 1992: *Zgodovina Slovenskega naroda* (I.del). Celje: Mohorjeva družba.
- * Eva HOLZ, 1993a: Ceste in ljudje (od Marije Terezije do leta 1848). *Kronika* 41 3. 143-154.
- * Eva HOLZ, 1993b: O cestnih gradnjah in cestah na Kranjskem v 19. stoletju. *Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike* 12. 215-258.
- * Andrej HOZJAN, 1994: *Prvi štajerski obveščevalci in poštarji*. Doktorsko delo. Maribor: Univerza v Mariboru.
- * Andrej HOZJAN, 1997: Nastanek in razvoj državne poštne institucije na Slovenskem v obdobju od 1489 do 1722. *Pošta na slovenskih tleh*. Ljubljana: Pošta Slovenije. 60-93.
- * Jože IGLIČ, 1993: *Kronika Rafolč*. Ljubljana.
- * *Ilustrirana zgodovina Slovencev*. 1999. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- * Jasna HORVAT, 1975: Kratek zgodovinski oris trgovine in prometa na Slovenskem od 16.-19. stoletja. *Promet na Slovenskem – 17.-19. stol*. Ljubljana: Narodni muzej. 44-56.
- * Anton KOBLAR, 1893: Donesek k zgodovini pošte na Kranjskem. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* III. 54-59.
- * Jože MLINARIČ, 1995: *Stiška opatija 1136-1784*. Novo mesto: Dolenjska založba.
- * Janko POLEC, 1936: Svobodniki na Kranjskem. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* XVII/1. 5-142.
- * Marjeta ŠAŠEL KOS, 1997: Pošta v antiki. *Pošta na slovenski tleh*. Ljubljana: Pošta Slovenije. 18-35.
- * Carl H. SHEELE, 1970: *A short history of the mail service*. Washington: Smithsonian Institution Press.
- * Stane STRAŽAR, 1985: *Črni graben*. Lukovica: KUD Janko Kersnik.
- * Stane STRAŽAR, 1996: *Župnija Dob skozi stoletja*. Dob.
- * Janez ŠUMRADA in Adrijan KOPITAR, 2004 : *Nastajanje Napoleonove Kranjske*. Ljubljana.
- * Janez V. VALVASOR, 1679: *Topographia Ducatus Carniolae Moderne*.
- * Janez V. VALVASOR, 1689: *Die Ehre des Herzogthums Crain*.
- * Sergij VILFAN, 1985: Prisilnost tuhinjske ceste in njen konec in gospodarsko nazadovanje Kamnika, *Kronika*, 33. 102.
- * Ivan VRHOVNIK, 1896: Carinska in poštna postaja Podpečjo pri Brdu (I.del). *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* VI/4. 117 – 122.
- * Ivan VRHOVNIK, 1896: Carinska in poštna postaja Podpečjo pri Brdu (II.del). *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* VI/4. 166 – 174.
- * Majda ŽONTAR, 1977: *Razvoj poštne službe na Gorenjskem do prve svetovne vojne*. Kranj: Gorenjski muzej.

Lastniki gradu Brdo pri Lukovici

Uvod

Plemstvo, privilegirani in elitni družbeni sloj, se je po letu 1500 začel preobražati. Plemič je izgubil svojo vlogo vojščaka in branitelja dežele ter se preusmeril v trgovino, umetnost in znanost. Plemstvu je identiteto določala dežela. Med notranjeavstrijskimi deželami, to so Koroška, Štajerska in Kranjska, je le zadnja obveljala kot zibelka slovenstva. Plemstvo je dandanes v Sloveniji v primerjavi z zahodno Evropo, skoraj izginula družbena in gospodarska kategorija prebivalstva. Zaton je najbolj očiten po nastanku Jugoslavije, ko se je slovenski prostor odmaknil od srednjeevropskega. Navzven se je kazal tudi s številnimi prodajami posesti gradov, ki so skupaj z grajskimi inventarji utonile v pozabo. Revolucija je med drugo svetovno vojno s plemiči temeljito opravila. Kar ni bilo uničeno, so raznesli in pokradli. Le majhen del zapuščin je našel pot v arhive kulturne dediščine in s tem v varno hrambo. Če torej začnemo opisovati ozadje nastanka kake graščine, potem moramo poznati njeno domovino v tistem času. Dokončno oblikovanje dežele Kranjske se je začelo leta 1335, ko so po izumrli veji goriških grofov prevzeli deželo Habsburžani. Nato so ti s poročno politiko, pa tudi z nasilnimi fajdami, prevzemali gospodstva drugih, slabotnejših rodbin, ki so bile v zatonu: Goriških, Ortenburžanov, Celjskih ..., ter škofij veleposestnic Freising in Briksen.

Leta 1364 je nova vojvodina Kranjska dobila svoje središče v Ljubljani. Zlata bula iz leta 1460 je pomenila, da deželni knez ne sme več obdavčevati plemstva. To je pomenilo novo moč in vlogo plemstva v deželni samoupravi. Odločilno je bilo 15. stol., ko so Habsburžani po izumrtju Celjskih, pobrali skoraj vse njihove posesti – Goriško s Furlanijo ter Kranjsko. Po letu 1500

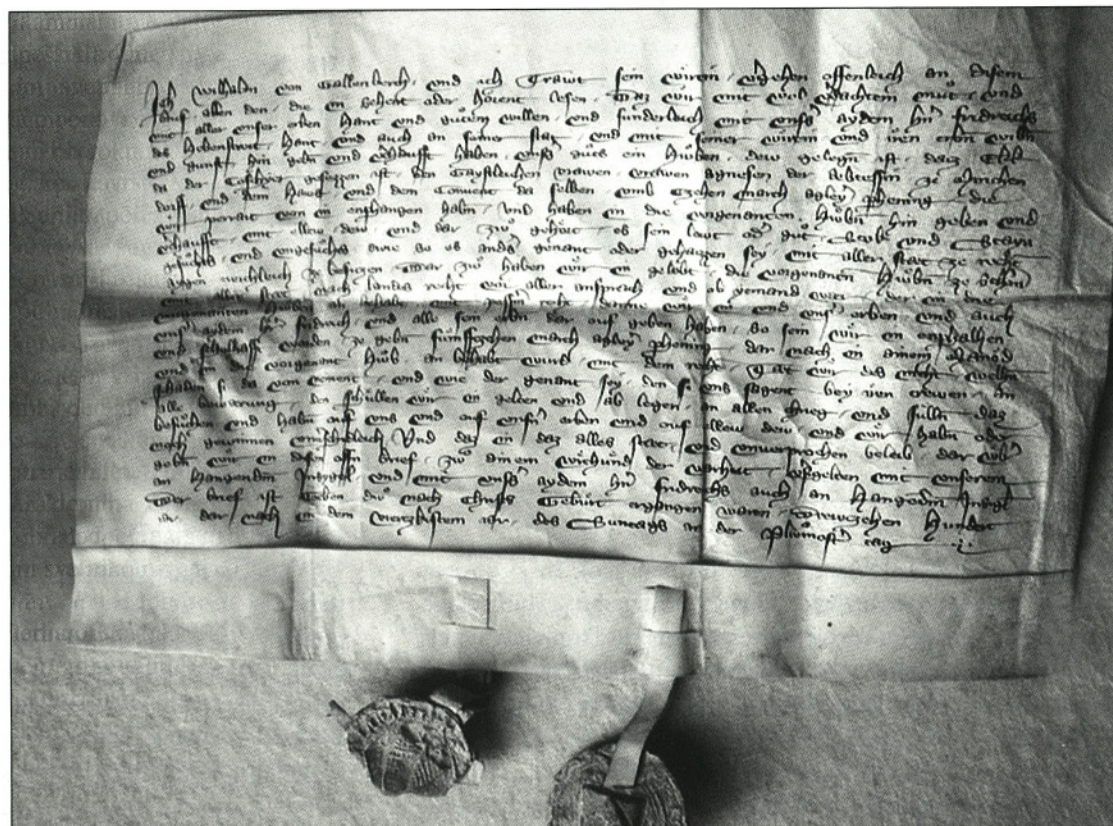
se dežele imenujejo Notranjeavstrijske dežele s sedežem v Gradcu.¹ To je tudi čas, ko postane stalnica vsakoletno zbiranje deželnih stanov (Landtag). Plemstvo se z deželnim knezom pogaja o vojaških obveznostih ter o višini davka za obrambo proti Turkom. Na letne posvete so prihajali predstavniki plemiških družin, ki so bile ponekod zastopane z več člani. Redke iz seznama 15. stol. so se ohranile do 18. stol. Med njimi so tudi Lambergi in Apfaltrerji, takratni posestniki gospodstva Brdo.²

V resnici pa sta to bili le veji večjih rodbin, ki so gospodarile na Brdu od 16. pa vse do začetka 19. stol. Vse rodbine, ki so že dalj časa bivale na prostoru takratne Kranjske, je povezovala stalnost določenih rezidenc. Nikjer ni zapisano, da bi se grad kdaj uradno imenoval po njihovih graditeljih Lambergih. Vendar je baron Apfaltrer leta 1670 dobil privoljenje cesarja, da renesančni grad imenuje po njem kot svoje glavno gospodstvo – »Apfaltrerjeva graščina«.

Prve omembe in menjavanje lastnikov in zakupnikov od 1340 do 1670

Prvič zasledimo Brdo v listini samostana Mekinje, ki se glasi: »Viljem Galenberški je 9. 4. 1340 prodal s privoljenjem zeta Friderika Hebenstreita iz Slovenj Gradca eno kmetijo na Brdu (Ekk) na kateri je bil podložnik Košir, samostanu v Mekinjah za 10 mark oglejskih pfenigov.«³

Nato se Brdo (Ekk) omenja tudi v listini iz leta 1345, ki se je ohranila v državnem arhivu na Dunaju, ter v listini iz leta 1372, ki jo hrani Arhiv Republike Slovenije.⁴ Zemljiške posesti na Brdu so torej sprva pripadale rodovini Gallenberg. Na Brdu se takrat omenjajo zgolj kmetije, morda pa je šlo kar za manjše

Fotografija listine iz leta 1340 s
prvo omembo Brda (Ekk)

naselje. Potem pa se Brdo leta 1436 začne omenjati kot dvor (Hof), ki je bil očitno last celjskih grofov, saj so prav oni izstavili naslednjo listino: »Viljem, sin pokojnega Jerneja iz Kamnika, in sestra Doroteja sta leta 1436 dobila v fevd dvor na Brdu (hof zu Eckh in Krain).« Ta plemiški dvor je bil najbrž le nizka neutrjena stolpasta stavba.⁵

Viljem, gre za Viljema Heriča iz Kamnika, ki je bil prvi fevdalec na Brdu, se omenja še večkrat v listinah: v dveh iz leta 1428, ter treh iz leta 1444, v katerih je omenjen kot lastnik kmetij v okolici Brda.

Na Brdo se nanaša še ena listina.⁶ Vas, ki se je morala pozneje umakniti brdskemu gospodstvu in je ni več, je bila tedaj še v dobski župniji. Bratje Ivan, Jernej, Lenart in Viljem Herič so leta 1481 poleg desetini v okoliških krajih dobili v fevd tudi dvor na Brdu. To so bili najbrž potomci Viljema Heriča. Leta 1526 je obubožana država pobirala cerkvene dragocenosti za vojsko proti Turkom. Na seznamu je omenjena dobska podružnična cerkev na Brdu (zu Egkh), ki pa ni nič dala. Graščak Ivan Herič (Heritsch) je vse pobral, saj naj bi omenjene dragocenosti cerkvi tudi sam podaril. V tem času se je na Kranjskem med plem-

stvom hitro širilo luteranstvo in tudi Heriči so bili zagrizeni protestanti. Na dan sv. Luka leta 1525 je brdski duhovnik, ki je prihajal maševat v novo prapreško cerkev pri maši opustil kanon s povzdigovanjem. Ljubljanski škof Krištof Ravbar je krivdo pripisal arhidiakonu v Dobu. Tak obred se je potem se večkrat ponovil. Duhovščino so pri tem podpirali plemenitaši Heriči z Brda. Ko se je pozneje po bruški verski pomiritvi protestantizem še bolj razširil, so luteranski plemiči v novo vero silili tudi podložnike, kar pa se jim po pričevanjih ni posrečilo. Heriči pozneje niso več omenjeni, zato pa se v zvezi z gospodstvom Brdo začne omenjati ime Lamberg.

Rodovino Lamberg najdemo na Kranjskem že v 12. stoletju, kamor so prišli njeni člani iz spodnje Avstrije. V 14. stoletju je Viljem osnoval pet glavnih linij rodu Lamberg: Ortneska, Kamniško-Gutenberška, Boštanska, Črnelska in Popenberška iz spodnje Avstrije. Zadnji dve liniji sta izumrli že v 17. stoletju. Lambergi so v 15. in 16. stoletju neprenehoma uspevali pri pridobivanju novih gospodstev in gradnji novih rezidenc.

Izreden je bil njihov vzpon, ko so širili svojo posest z nakupi in družinskimi povezavami, s sprejemanjem služb oskrbnikov

gospostev, cerkvenih ali državnih posesti ter svetnih ali posvetnih funkcij.⁷ Družina Lamberg je postajala vse pomembnejša, svoj vrhunec pa je doživela v naslednjih dveh stoletjih, ko so svojo stalno posest povečali od prejšnjih deset na kar petindvajset gradov. Iz te družine so izhajali številni vojaki, diplomati, državniki, škofje in kardinali.⁸ Na Brdo so prišli Črnelci Lambergi v začetku 16. stoletja in tam zgradili graščino, ki se potem skozi stoletja ni dosti spremenila.

Žiga II. Lamberg in njegova žena baronica Margareta Schurpf von Schonwerd sta med 1499 in 1518 dobila šest otrok: hčeri Judito in Ivano ter sinove Jurija II., Danijela, Andreja in Janeza. Četrty sin Janez Lamberg, poročen s Kirchfeldo Obritsch, je živel v Mengšu, kjer je imel v zakupu stari grad.⁹ Prav on je začel graditi grad Brdo pri Lukovici.

Nekdanji dvorec na Brdu so namreč med kmečkim uporom 1515 uničili uporniki, ko so poleg Brda opustošili še grad Lebek pri Vačah.¹⁰ Poleg maščevanja nad nekaterimi kmeti so fevdalci določili še puntarski davek 2-3 krajcarje na leto od grunta.¹¹ Graščak Ivan Herič se zadnjič omenja leta 1526, ko je cerkvi na Brdu zaplenil dragocenosti, kar bi lahko bil dokaz finančne stiske. Očitno ni imel dovolj sredstev za obnovo in je kmalu po letu 1526 ostanke dvorca skupaj s posestjo prodal Janezu Lambergu, ki pa se je takoj lotil gradnje novega renesančnega gradu. Ljudsko izročilo pravi, da so novi grad gradili 30 let, graditi pa naj bi ga prišli celo tlačani s Hrvaške. Janez je imel osem otrok: Matija, Žigo, Gašperja, Magdaleno, Maksimilijana, Barbaro, Amalijo in Andreja.¹² Gradnjo je prevzel sin Andrej in leta 1552 dokončal grad Brdo.¹³ Ohranjen je grb in napis na plošči, ki se glasi v prevodu: »Zgradbo je začel graditi plemeniti in vzvišeni gospod Janez pl. Lamberg iz Črnela in Mengša, nato pa jo je z božjo pomočjo dokončal njegov sin Andrej iz Črnela in Jabelj.«¹⁴

Novi grad je imel podobo renesančne dvonadstropne štiritrakte zgradbe z obrambnimi stolpi na vogalih, pristrešnim konzolnim vencem s strelnimi linami in lepim trietažnim arkadnim dvoriščem.

Utrjeni kvadratni oziroma rombasti stolpi so navzven dajali videz nezavzetne trdnjave, notranje dvorišče, hodniki in arkadni loki, ki so sloneli na okroglih toskanskih stebričkih, pa so kazali rezidenčno naravo gradu. Vzor za gradnjo sta bila gradova Brdo pri Kranju in Krumperk.

Andrej se omenja v listini iz 1570. Kupna pogodba Andreja Lamberga zadeva mlin v Šentvidu, ki leži v dobski župniji. 18. junija 1588 je mlin prodan Tomažu Česniku in Abrahamu Weinspergerju. Andrej se omenja še v eni listini: Andrej pl. Lamberg iz Črnelega, Jabelj in Brda je 12. 3. 1587 s stolnim kapitl-jem in župnijo Dob zamenjal več posesti. Graščak Andrej Lamberg

je imel vsaj osem otrok: Justino, Katarino, Sigmunda Friderika, Janeza, Viljema, Sebastjana, Wolfa Dietricha in Herberta.

Tako kot drugi gradovi, kjer so gospodovali Lambergi, je bil tudi brdski zatočišče luterancev. Pri Herbertu pl. Lambergu se je skrival Trubarjev sin Felicijan, ko je bil izgnan iz Ljubljane. Ko je nadvojvoda Ferdinand to zvedel, je baronu zapretil s 3000 goldinarji kazni.¹⁵ Felicijana so pozneje ujeli na gradu Belnek pri Moravčah. Protestanti Lambergi so v grad vzdali skrito kapelo, ki je najprej služila protestantskim pridigarjem.¹⁶

Brdska grajska gospoda je imela svoje duhovnike – kaplane. Prvi se omenja med letoma 1611 in 1613, zadnji prefekt se v graščini na Brdu omenja 1798. Lambergi iz Črnelega se kot lastniki gradu omenjajo še leta 1608.¹⁷

Menjavanje lastnikov in zakupnikov od 1622 do 1670

Leta 1622 je tedanji lastnik Janez Lamberg grad Brdo za dve leti zastavil Antonu Pečoviču.¹⁸ Čez dve leti dobi grad v zakup Janez Jožef Taller, ki ga pred letom 1635 tudi odkupi. Kot uradnik – prisednik deželne in dvorne pravde je Taller zaslužil kar precej denarja. Leta 1635 so v kmečkem uporu uporniki napadli tudi grad Brdo. Grad so zavzeli, uničili so vsa vrata in okna, izruvali železne okenske rešetke in železne palice iz zidov ter razbili hodnik in izklesane kamne. Iz stolpa so zmetali in uničili tudi mnogo lamberskih spisov. Kmalu nato je v grad udarila še strela in uničila streho.

Za obnovo so poskrbeli grajski podložniki, očitno pa je, da je za izboljšavo in temeljito obnovo gradu precej prispeval tudi Taller. Leta 1653 je namreč dobil povrnjen dolg 24.000 goldinarjev, ki jih je porabil za izboljšavo gradnje Brda in Zapric.¹⁹ Taller je večino časa preživel v Ljubljani, kjer je opravljal uradniške službe, zato je dal Brdo v najem.

Leta 1648 je prvi najemnik postal Krištof Otto. Opis pogodbe najdemo v inventarju Krištofa Otta. Otto, ki je bil takrat že pileten gospod, star 69 let, je redno plačeval najemne račune in očitno dobro gospodaril s posestvom in graščino na Brdu.²⁰ Ko je marca leta 1664 potekla njegova najemna pogodba za grad Brdo, je Otto sklenil zakupno pogodbo za dve leti s svojim zetom Ferdinandom Siebenekom za letno plačilo 800 goldinarjev. Otto je umrl v Ljubljani 20. avgusta istega leta v visoki starosti 85 let. Leta 1668 je šel Taller na ogradno sodišče, ker je ugotovil, da mu je Otto ostal dolžan še nekaj najemnine, vendar je njegovim dedičem dolg odpustil, prav tako je izbrisal vse dolgove brdskim podložnikom. Ko Taller leta 1670 umre brez potomcev, zapusti svoji ženi Elizabeti graščini Zaprice pri Vranskem, Brdo in hišo v Ljubljani, kjer je nazadnje prebival.

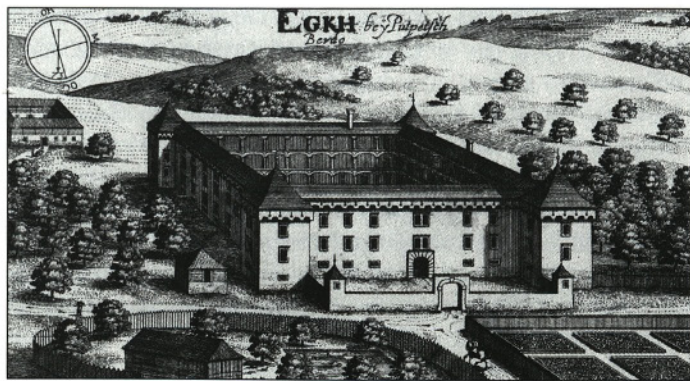
Žena je gospostvo Brdo prodala grofu Janezu Ludviku Hohenwartu. Njegov oče Janez Jurij Hohenwart iz Kolovca je bil namreč poročen z Marijo Magdaleno Taller, sestro Janeza Jožefa Tallerja, prejšnjega lastnika.

Janez Ludvik Hohenwart se je rodil 25. avgusta 1644 in Janez Jožef Taller je bil njegov boter. Janez Ludvik je imel sestro in tri brate. Pozneje je postal prisednik dvornega in deželnege sveta in lastnik Kolovca, Koprivnika pri Moravčah in Zapric. Brdo pa je že istega leta (1670) prodal naprej baronu Ferdinandu Ernestu Apfaltrerju in se čez sedem let tudi poročil z njegovo hčerjo Ivano Felicito Apfaltrer. Skupaj sta živela na Kolovcu in Janezu je rodila pet otrok. S svojim tastom Apfaltrerjem sta bila očitno dobra prijatelja, saj sta si večkrat izposojala denar in se dogovarjala za razne posle.

Ko je Janez Ludvik prodal Brdo, je prodal tudi posest Gradišče, nedaleč stran.²¹ Umrl je avgusta 1718 v visoki starosti 84 let, žena je umrla že prej.

Pod rodbino Apfaltrer od 1670 do 1740

Andrej Apfaltrer je bil gospod na Slatniku in Rojah pri Moravčah. Njegov sin Žiga gospod na Rojah in Grmačah pa se je poročil z Felicito Schwab von Lichtenberg. Imela sta tri sinove: Jurija, Ferdinanda in Henrika Julija. Zadnja dva je 16. aprila 1672 cesar Leopold I. povzdignil v baronski stan.²² Ferdinand se je poročil z Regino Dorotejo Gall iz Rožeka pri Moravčah. Leta 1669 so ga deželni stanovi izvolili za deželnege upravnika na Kranjskem. To službo je nato opravljal štiri leta. Gospostvo Grmače je Ferdinand prodal dedičem svojega svaka Ernesta Mihaela Scherenburga, moža Renate Katarine Apfaltrer. Med temi dediči je bil tudi Ferdinandov mlajši brat Julij Henrik. Leta 1670 je baron F. Apfaltrer kupil gospostvo Brdo od Janeza Ludvika Hohenwarta. Ferdinand se je resno lotil prenove gradu.

Brdo v Valvasorjevi Topografiji iz leta 1679

V vhodnem pročelnem traktu je uredil razkošno večramno baročno stopnišče, ki je močno ozaljšalo notranji videz. Zgradil je imenitno veliko pristavo in uredil baročni park z ribnikom, ki se je skladal z grajsko okolico. Nižje od gradu je postavil urejen kostanjev drevored, na zgornji strani pa stoji romantični gabrov drevored s sklenjenimi vrhovi drevesnih vej. Cesar pa mu je celo dovolil, da lahko grad po sebi imenuje Apfaltrerjeva graščina namesto starega imena Eck (Brdo).²³

Baron je imel sedem otrok, štiri hčere in tri sinove. Ker je ohranjen Ferdinandov zapuščinski inventar, si lahko lažje predstavljamo grajsko življenje v njegovem času. Na gradu je torej živel Ferdinand z ženo Regino in otroki: Wolfom Herbertom, Janezom Gotfriedom, Žigom, Ivano Felicitas, Marijo, Marijo Ano in Frančiško Izabelo.

Sin Žiga je nekaj časa bival pri sorodnici gospe Elizabeti Valentini, pozneje pa se je izšolal za župnika²⁴ in nato do smrti 1708 služboval v Žalcu. Ob očetovi smrti je podedoval »skromnih 8.000 Gd.«²⁵ Sin Wolf Herbert je bil sprva določen za dediča Brda,²⁶ vendar je oče leto pozneje (1701) popravil prvi testament in gospostvo prepustil mlajšemu Janezu Gottfriedu.²⁷

Ferdinand je v testamentu daroval 100 goldinarjev brdski cerkvi Ljube gospe in si s tem zagotovil dostojen pogreb.

Janez Gottfried je dobil očetov in materin delež dediščine, 14.000 goldinarjev, posestvo Brdo z vsemi podložniki, listinami, imenjem, živino, denarne delnice, Zaloško imenje in vse, kar pripada gospostvu Brdo; tudi srebrno posodje, nakit in vino-grad z zidanico v Rinkhapergu. Oče Ferdinand je tudi želel, da Janez Gottfried ne bi spreminjal posesti na Brdu.

Wolf Herbert je dobil 14.500 goldinarjev iz očetovega in 12.000 goldinarjev iz materinega dednega deleža. Janeza je oče Ferdinand obvezal, da skrbi za dve še neporočeni hčeri. Ne samo, da ju vzdržuje, ampak ju mora stanu primerno oblačiti in poročiti.²⁸ Ob poročni pogodbi mora za vsako sestro priložiti 3000 goldinarjev dote. Wolf Herbert pa mora za svoji mlajši sestri plačati odpravnino, in sicer 3150 goldinarjev za obe. Vsem petim hčeram pa je obljubil po 50 goldinarjev ob zapustitvi gradu Brdo.

Wolf Herbert se je spomladi 1690 oženil z grofico Ano Marijo Izabelo Barbo von Wachsenstein. Istega leta je prisegel kot deželni in dvorni poslanec za Kranjsko. Wolf je živel v stanovanju poleg deželne orožarne v Ljubljani. Svoje skromno premoženje je zapustil sinu Janezu Seyfridtu. Umrl je za boleznijo poleti 1723.²⁹

Janez Gottfried je torej prevzel gospostvo Brdo, ko je oče Ferdinand umrl leta 1703. Poročil se je z Ano Margareto Vajkard von Buseth leta 1699. Gottfried je bil že od 1684 prisednik deželnege in dvornega sveta na Kranjskem, leta 1719 pa se

je pridružil še uradu deželnega zastopništva, katerega je tudi vodil v letih 1722 in 1723. S potomci pa ni imel take sreče. Edina hči Cecilija je umrla samska. Ker Janez Gotfried ni imel drugih potomcev, je bilo gospostvo Brdo pri Podpeči 6. oktobra 1740 skupaj z vsemi pripadajočimi imenji in stvarmi prodano za 17000 goldinarjev deželne veljave in 100 ducatov v zlatu, kar je znašalo 14865 goldinarjev nemške veljave.³⁰

Spet pod Lambergi

Graččino je kupil grof Franc Bernard Lamberg in tako je po več kot sto letih spet pripadla Lambergom. Novi lastnik je pripadal glavni kamniški liniji in je bil torej potomec slavnega viteza Gašperja in drugih pomembnih članov rodbine Lamberg, ki so opravljali državno-dvorne in deželne službe v deželi Kranjski.

Pri osemindvajsetih letih (1724) se je v Žužemberku poročil z grofico Marijo Ivano Cobenzl. Paru so se rodili trije otroci. Mlajši sin Jožef Lamberg je odšel na Bavarsko v Passau, hči Marija Katarina se je poročila z Italijanom Coroninijem, sin Franc Adam pa se je poročil z grofico Marijo Ano Rothal. Po šestnajstih letih (1756) se je Bernard naveličal življenja na Brdu, zato se je odločil, da graščino prepusti starejšemu sinu Adamu, sam pa se umakne v hišo v Ljubljano. Koliko davkov je moral takrat kot lastnik plačevati, je opisano v glavni knjigi deželne deske.³¹

Sam si je pridržal 20.000 goldinarjev in še določil, da mu mora sin Franc Adam plačevati 2000 goldinarjev letne rente, ki naj bi bila izplačana po polovicah na vsakih šest mesecev. Od oktobra 1756 do aprila 1757 je sin Franc Adam odplačal očetu glavni dolg, ta pa mu je nato 10. maja 1757 predal svojo alodialno posest.³²

Grof Franc Adam se je rodil 1727 in se še kot deček preselil na Brdo. Leta 1758 se je poročil z premožno grofico Rothal in postal lastnik posestev v Grobljah in v Volčjem Potoku. Za prepis – združitev teh posesti s posestvom Brdo je prosil leta 1783. Prevezel je tudi pomembno službo deželnega glavarja na Kranjskem, Goriškem in Gradiškem. Ohranjena je listina o najemu neke kmetije v bližnjem naselju Šentvid.

Več vpogleda v listine, ki zadevajo grofa Franca Adama Lamberga, pa se najde v knjigi deželne deske. Deželna deska tako postane z opisom listin enakovreden vir zapuščinskim inventarjem.³³ Franc Adam je bil 8. 8. 1799 lastnik gospostev Beli kamen, Brdo, Groblje, Volčji Potok, Kamen pri Begunjah in Zagorica pri Bledu.

Imel je tri hčere in enega sina. Sin Janez Nepomuk Anton Lamberg se je rodil 21. 2. 1764. Pozneje se je oženil z grofico Wilhemino Ernestino Salm.

Ohranjen je popis stroškov grajske kuhinje iz let 1769 do 1771. Graščak Adam Lamberg je imel na razpolago pridelke svojega posestva: sadje v sadovnjakih, zelenjavo na dveh velikih vrtovih na severni in južni strani gradu, meso na pristavi, ribe v ribniku, divjad iz gozdov in vino iz vinograda.

Ko je Franc Adam 13. maja 1803 umrl, je grof Janez Nepomuk Lamberg za svojim očetom podedoval ogromno premoženje v vrednosti 152.360 goldinarjev. S prisojilno listino z dne 23. 9. 1805 je bil priznan za lastnika vseh očetovih gospostev.

Toda že leta 1803, še preden je uradno postal lastnik te velike dediščine, je gospostvo Brdo s pridruženima gospostvoma Volčji Potok in Groblje prodal Janezu Burgerju, znanemu ljubljanskemu advokatu, za 110.000 goldinarjev in 100 zlatih ducatov ključarine.³⁴ Doktor Janez Burger, poznejši župan in graščak, je bil sin slovenskega kmeta iz Vogelj pri Kranju, ki je imel možnost za odlično izobrazbo in je tedaj veljal za najboljšega pravnika v deželi.

Burger je kot lastnik posestva v deželni deski vpisan šele 8. 10. 1806. V času francoske okupacije se je župan Burger izkazal kot človekoljuben oblastnik. Ko so naščuvani kmetje umorili francoskega kapitana Boissaca in njegovo spremstvo v Črnem grabnu, je brdski župan pravočasno posredoval in tako mnogim zaslepljenim kmetom rešil življenje.

Po delilni pogodbi in prisojilni listini 14. in 18. marca 1823 sta za očetom Janezom Burgerjem dedovali hčeri.³⁵ Ivana (poročena Höffern) je podedovala gospostvo Brdo skupaj s pridruženim posestvom – imenjem v Blagovici, vredno 52.000 goldinarjev.

Druga hči Pavlina (poročena Jabornig) je podedovala gospostvi Groblje in Volčji Potok, vredni 22.300 florintov, tako da je izenačevalni znesek 14.850 florintov izplačala Ivana. Ivana se 26. 11. 1811 kot devetnajsletno dekle poroči z devet let starejšim viteзом Ernstom Höffern – Saafeldom iz Bogenšperka. Imela sta deset otrok in vsi so bili vzgojeni v nemškem in slovenskem jeziku. Ivana je posest Brdo 20. aprila 1832 izročila svojemu možu vitezu Ernestu Höffern Saafeldu v priznanje za skrbnost pri gospodarskih in družinskih razmerah. On pa se je že že čez tri tedne solastništvu odpovedal.

Sodni in politični okraj Brdo

Nova razdelitev ljubljanskega okrožja leta 1814 je prinesla tudi ustanovitev okraja Brdo pri Podpeči. Uprave okrajnih uradov so poverili posameznim gospostvom. Ker pa se ta način vodenja ni obnesel, so uvedli okrajne komisariate. Moravska dolina je bila skupaj s Črnim grabnom združena v brdskem

okraju številka sedem. Za vodenje okraja je bil očitno zelo primerna oseba ljubljanski odvetnik in lastnik gospostva Brdo pri Lukovici dr. Janez Burger. Okrajna gosposka Brdo pri Podpeči je obsegala tri glavne občine. Moravče s 3129 prebivalci, Lukovico z 2826 ter Šentožbolt z 2454, kar je nanese skupaj 8409 ljudi. Burger je vodil upravo okrajne gosposke številka sedem vse do svoje smrti leta 1823. Nato je vodenje urada prevzel njegov zet, takrat začasni solastnik brdske graščine, vitez Ernest Höffern.

Na ustanavljanje in opuščanje posameznih okrajev ter na njihov obseg so pogosto vplivale družinske, premoženjske in druge razmere.

Ernest Höffern je 28. februarja 1833 pisal okrožnemu uradu, da prevzame ponoviško okrajno upravo, če se le-ta združi z brdsko, tako da bi bil sedež okrajne gosposke na Brdu. Gubernij je odredil, da se ustanovi za ponoviški okraj državni okrajni komisariat, ki je na zaloškem gradu začel uradovati v začetku novembra 1834. Toda tega leta je vitez Ernest Höffern nenadoma umrl v starosti petdesetih let. Njegova vdova Ivana se je že čez tri dni odpovedala upravi okrajne gosposke, češ da ne more nadzirati pravilnega uradovanja in da se mora nasploh, kakor vsaka žena, posvetiti svoji družini. Za božič 1835 je prispela cesarska odločba, ki je prepovedovala vsakršno spreminjanje provizoričnega okrajnega komisariata. Ivana je še večkrat zahtevala prenehanje uprave brdskega okraja, a so ji vsakokrat sporočili, da mora še vedno prav ona jamčiti za njegovo upravo. Čez dve leti se je nova gospodarica navadila na upravo.

Že leto prej je del prebivalstva iz brdske okolice naslovil na cesarja pismo z željo, da bi na Brdu ostala okrajna gosposka ter da se brdski okraj združi s ponoviško gosposko. V brdskem okraju sta se združila nekdanja okraja Brdo in Krumperk, ponoviškemu pa se je pridružila glavna občina Moravče. Komisija je januarja 1849 sklenila, da se opusti okraj Zalog. Del se je združil z okrajem Šmartno pri Litiji, drug pa z brdskim. Brdski okraj je nato obsegal dobsko ravnino, moravsko kotlino ter Črni graben. Na gradu Brdo so službovali davkarji, notarji, izterjevalci, ječarji, sodni starešina in sodnik. Oktobra 1854 so vpeljali okrajna glavarstva. Po dolgih prizadevanjih so leta 1867 končno ločili sodstvo od politične uprave.

Tako se je politična oblast preselila v Kamnik, na Brdu pa je ostalo okrajno sodišče. Glavna področja okrajnega sodišča so bila sodna uprava, kazenske zadeve, zapuščinske zadeve, varstvene in skrbstvene zadeve, izvršilne, zemljiškoknjižne ter razne civilne zadeve.³⁶ Sodni okraj je na tem kraju deloval do leta 1942.

Pod rodbino Kersnik

Rodbina Kersnik³⁷ izvira iz Most pri Žirovnici na Gorenjskem. Na domačiji pri Žagarju se je leta 1773 rodil Janez Krstnik Kersnik, učitelj ter prijatelj Čopa in Prešerna. Priljubljeni profesor je po letu 1848 začel predavati tudi v slovenščini. Najprej bogoslovec in nato profesor na ljubljanskem liceju je imel kar devet otrok. Vsi štirje njegovi sinovi so se šolali. Sin Jožef (Josip), ki se je rodil 28. 3. 1823, se je šolal v Ljubljani in na Dunaju. Od leta 1847 je služboval pri ilirskem guberniju kot konceptni praktikant, nato pa je leta 1850 postal sodni auskultant na ljubljanskem sodišču, konec leta pa je postal sodni pisar na Brdu.

Mnogokrat je bil službeno premeščen: v Ljubljano, Litijo in Stično. Nato pa se je leta 1868 spet vrnil na Brdo.³⁸ Jožef se je leta 1852 oženil z mlado plemkinjo Berto Höffern z Brda, ki mu je rodila šest otrok. Tri hčere so umrle že v mladosti, sin Anton je postal pravnik, Jožef je bil zdravnik v Krškem, Janko pa je kot notar ostal na Brdu. Oče Jožef sicer ni bil politik, a je bil zaveden narodnjak; v družbi živahen in ljubezniv, z ljudmi pa pravičen. Kot deželni svetnik je od leta 1868 pa vse do svoje smrti 3. 7. 1877 ostal v graščini na Brdu. Sedem let mlajša žena Berta, ki je leta 1879 skupaj s sestro Viljemino podedovala grad in posestvo, ga je preživela za dvaindvajset let.

Očetu Jožefu in materi Berti se je 4. septembra 1852 v brdskem gradu rodil sin Janko. Literarni zgodovinar in esejist Ivan Prijatelj takole piše o poznejšem pisatelju: »V Kersnikovi krvi so se mešali najrazličnejši elementi: uglašeni aristokratizem saksonskih plemičev Höffernov in krepka volja slovenskega intelekta s kmetov, dr. Burgerja, oblagodarjeno z duševno gibčnostjo njegove žene Italijanke na eni strani, na drugi pa narodoljubna idealnost sina Prešernove ožje domovine, prof. Kersnika, čigar žena je bila zopet iz dežele, kjer je doma gracija in živahnost, iz Italije.« Po živahnem in kreativnem (pisati začne poezijo) gimnazijskem življenju se je odpravil študirat na Dunaj in nato v Gradec. Tukaj je začel pisati tudi resnejšo literaturo in objavljati v časopisu Slovenski narod.³⁹

Po opravljenem študiju in pravnih izpitih je dobil službo kot koncipient v finančni prokuraturi v Ljubljani. Odklonil je službo odvetnika in se prijavil za notarja; računal je, da bo slej ko prej dobil to delo na domačem gradu. Službo na Brdu je 7. junija 1880 tudi zares dobil. Prijatelj Jurčič ga je ravno takrat seznanil s Tavčarjevo Lojzko, s katero se je naslednje leto tudi poročil. Kersnik je bil leta 1883 prvič izvoljen za deželnega poslanca, nato za predsednika podružnice Kmetijske družbe, spomladi leta 1885 za župana lukoviške občine in nato leta 1889 znova za deželnega poslanca.

Janko Kersnik, ki je na Brdu preživel večino svojega življenja, je tu napisal svoja najboljša dela in vanje vnesel slike iz resničnosti. Kot notar je dobro poznal domačine, njihovo nagnjenje do pijače, pohlep po posesti in pravdanju ter nekatere izmed njih spremenil v junake svojih pripovedi.

V politiki je imel smolo in je zaradi vezi z nezanesljivim Šukljjetom izgubil na volitvah za kranjskega deželnega glavarja. Nespretnost pri politiki pa mu je nadomestila družinska sreča in veselje z devetimi otroki. S sinovi Jankom (1881), Josipom (1883), Antonom (1884) ter s hčera Vido (1886), Berto (1887), Mašo (1889), Rušo (1890), Nušo (1890) in Slavico (1893) je živel v veliki ljubezni in skladnosti, tako da so ga spoštovali tudi vsi politični tekmeci. Poleg že tako natrpanega dnevnega časa je Janko našel čas tudi za vzgojo otrok, lov ter knjižnico. Kupoval je obilico knjig, naših in tujih za svojo zasebno knjižnico. Janko je kot notar očitno dobro služil, da je lahko že 10. decembra 1883 odkupil polovični delež graščine in posestva Brdo od svoje tete Viljemine (Mine) za 30000 goldinarjev. Bil je edini slovenski pisatelj plemiškega rodu.

Leta 1888 je ustanovil prostovoljno gasilsko društvo Brdo. Kot ustanovni član je posredoval, da je društvo dobilo brezplačno potrebno zemljišče in gasilski dom, ki ga je opremil z ročno brizgalno, članom pa je kupil enake delovne obleke ter nekaj najosnovnejšega orodja. Sestavil je tudi pravilnik društva, kar je pobudilo ustanavljanje mnogih drugih društev v okolici.⁴⁰

Janko se je na lovu leta 1895 hudo prehladil in dobil sušico v grlu. Preselil se je v Kranj, potem pa še v zdravilišče v Gleichenbergu. Žal mu zdravniki niso več mogli pomagati in pisatelj je 23. julija 1897 podlegel hudi bolezni. Žena Lojzika je umrla štirideset let za njim. V prisojilni listini z dne 29. marca 1898 je deželno sodišče v Ljubljani sklenilo, da graščino in posest podeduje pisateljeva mati Berta Kersnik, rojena Höffern. Morala se je obvezati, da bo plačala vse zapustnikove dolgove ter primerno vzgojila njegove otroke.⁴¹ Ob smrti stare matere Berte Kersnik pa je po prisojilni listini z dne 30. avgusta 1911 lastnik gospostva postal vnuk Anton Kersnik. Mladoletnim sestrkam Ruši, Nuši in Slavici pa je moral dati vsaki 4000 kron, kar jim je pripadalo po zastavnem pravu iz enake pogodbe o dedovanju.⁴² Po poroki leta 1915 je Anton Kersnik še povečal svojo posest, kajti za doto je dobil Staro pošto⁴³ s pripadajočim kamnolomom in veliko posestjo. V lukoviškem kamnolomu je imel Anton zaposlene po tri delavce, v času vojne so ga upravljali nemški komisarji, po osvoboditvi pa ga je nova oblast nacionalizirala.⁴⁴ Anton je bil kot občinski odbornik poleti 1935 izvoljen za predsednika oziroma župana, ko so ga 30. novembra istega leta izvolili še za ljudskega poslanca, je položaj župana

predal dotedanjemu podpredsedniku Jožetu Pozniču. Antona Kersnika je volila večina v Črnem grabnu, čeprav je bil kandidat opozicije. Ob okupaciji so Nemci Antona z družino preselili v Srbijo, grad pa skupaj z ogromno posestjo podržavili. V gradu je bila nekaj časa večja vojaška enota nemške policije. V zimi 1942/43 pa je bila v gradu postojanka »raztrgancev« za boj po okoliških gozdovih in naseljih. Več »raztrgancev« so partizani ujeli in likvidirali. V grad pa so se zaradi povečane partizanske dejavnosti naselili nemški policisti.

Oboji so hajkali po Črnem grabnu. Ko so se Nemci začasno izselili, je kamniški bataljon pod vodstvom Franca Poglajena – Kranjca v noči od 18. na 19. maj 1943 grad požgal. Pred tem so obvestili komisarja, ki se je skupaj s tremi stanovalci umaknil pred požigom. Partizani so v akciji zasegli tri puške, dva radia, precej hrane in obleke, zemljevide in drugo. Medtem so precej starega pohištva pa tudi nekaj starih knjig raznesli domačini. Zjutraj so sicer prišli brdski gasilci z motorno brizgalno, vendar požaru niso bili kos, pa še partizani so prepovedali gašenje. Grad je ostal brez strehe, zgorelo pa je precej premoženja, ki je ostalo znotraj. Poleg gradu je pogorel tudi hlev in druga gospodarska poslopja. Ko so se domači po vojni vrnili iz izgnanstva, so jih čakali le osmojeni zidovi nekdanjega krasnega renesančnega gradu. Še bolj pa jih je prizadela novica, da oblasti prepovedujejo obnovo gradu. Delno so popravili le jugozahodni stolp. Anton Kersnik se je z družino takoj lotil obnavljanja pristave in postavljanja hiše. Pri obnovi so uporabljali tudi material iz požganega gradu. Anton je umrl 24. novembra 1959 in posestvo prepustil sinu Francu Kersniku, ki na Brdu gospodari še danes.

Sklep

Grad je imel veliko vzponov in padcev: trikrat je pogorel, bil večkrat predelan in dodelan, njegova renesančna zunanja podoba pa je ostala neokrnjena. Dvorec je tesno povezan z našo kulturno zgodovino. Leta 1937 so v steno jugozahodnega stolpa vzdicali pisatelju Janku Kersniku posvečeno spominsko ploščo, ki so jo leta 1952, ob stoletnici pripovednikovskega rojstva, obnovili. Leta 1968 so se začela konsolidacijska dela na razvalinah gradu Brdo in v naslednjih treh letih so utrdili vhodno fasado ter jugozahodni stolp. Nato se je naslednjih petindvajset let grad spet posedal. Zaradi nevarnosti padanja kamnov na cesto so utrdili še južno fasado s konzolnim vencem. Končno pa je zavod za spomeniško varstvo prispeval sredstva za obnovo, ki so zadostovala za obnovo celotnega oboda gradu. Obnova pa je spet zastala. Lastnik gradu Franc Kersnik ter Občina Lukovica sta se soglasno dogovorila, da bosta v gradu spominska soba

pisatelja Janka Kersnika in poročna dvorana. Še vedno pa ni povsem jasno, ali bodo obnovili celotni grad ali pa samo zahodni trakt s stolpoma in baročnim stopniščem, pri čemer bi bilo dvorišče namenjeno kot avditorij za kulturne prireditve. Arhitekti so že naredili načrte za vse možne rekonstrukcije, glavno vprašanje namembnosti gradu pa je še vedno nejasno. Močno upamo, da se bo obnova kmalu nadaljevala.

OPOMBE:

¹ Poleg Gradiške in Kranjske še Štajerska, Koroška in Trst. Peter Štih, Vasko Simoniti: Slovenska zgodovina od razsvetljenstva, Ljubljana 1996, str. 167.

² Z nemškimi imenom Eck, Ekk oziroma Egg.

³ Arhiv Republike Slovenije (AS), listina, Arhiv samostana Mekinje.

⁴ Jurij Galenberški in njegova žena Elza sta 8. 7. 1372 prodala nuni Elizabeti kmetijo na Brdu, ki spada pod dobsko župnijo (Ekk in Aicher pfarr) za 12 mark in pol beneških šilingov. Po njeni smrti je posest pripadla samostanu v Mekinjah. Kos GHTS (Gradivo za historično topografijo Slovenije) I., str. 39.

⁵ I. Jakič: Grad Brdo pri Lukovici, članek - Rodna gruda 3 / 1998, str. 52.

⁶ Kamniški meščan Jurij Zeidel je leta 1473 dobil v fevd desetino od petih kmetij na Brdu pri Lukovici (zu Ekg in Aicher Pharr). Ta posest je bila pred tem last Wolbenka mengeškega; ker je umrl brez potomcev, je prešla na cesarja, ta pa jo je ponovno podelil v fevd. AS listine, AF 93, Stražar: Črni graben, Lukovica 1985, str. 100, 101.

⁷ Maja Žvanut: Od viteza do gospoda, Ljubljana 1994, str. 38.

⁸ Marjeta Gregorčič: Rodovina Lamberg, Debatni list slavistov, 1996/97, št. 2, str. 165.

⁹ V dež. stanovih za Kranjsko omenja se nek drugi Janez Dorn Lamberg, ki je bil mestni sodnik v Ljubljani.

¹⁰ Bogo Grafenauer: Kmečki upori na Slovenskem, Ljubljana 1962, str. 121.

¹¹ S. Stražar: Župnija Dob skozi stoletja, Dob 1996, str. 113.

¹² AS, Rokopisi I. / 42 Schoenleben.

¹³ Valvasor in mnogi avtorji po njem zmotno navajajo Janezovega sina Žigo Lamberga kot graditelja. Rodovnik Schoenlebena in napis na plošči pa dokazuje, da je grad dozidal sin Andrej. Žiga Lamberg je bil namreč oče Janeza Lamberga.

¹⁴ Grb Lambergov, sestavljen iz dveh predhodnih grbov Lambergov in Podvinskih, je nastal z dovoljenjem cesarja Maksimilijana konec 15. stoletja.

¹⁵ S. Stražar: Župnija Dob ..., str. 125.

¹⁶ Ostanke oltarja so bili po vojni preneseni in vdelani v sosednji Marijini cerkvi, pozneje so Marijin kipec odnesli v Narodno galerijo. / Franc Kersnik, Brdo.

¹⁷ Izvestja muzejskega društva za Kranjsko (IMK) II, 1892, str. 34.

¹⁸ M. Smole: Graščine na nekdanjem Kranjskem, Ljubljana 1982, str. 102.

¹⁹ S. Stražar: Črni ..., str. 144.

²⁰ AS, Zapuščinski inventar, litera O3.

²¹ AS, Zap. inv. A 29, op. Gradišče je današnja vas blizu Brda. Sicer pa ta zemljišča ležijo po okoliških vaseh. Ker gre za opise listin in ne listine same, pa lega ponavadi niti ni navedena.

²² Plemstvo na Kranjskem se je na družbeni lestvici močno razlikovalo (oproda, vitez, gospod, baron, grof). Za vzpon so bila najpomembnejša finančna sredstva, dobro premišljena poroka, uslužnost vladarju ali pa izjemno delo pri državnih poslih. Za padec po lestvici pa je bilo hitro lahko usodno zapravljanje ali pa slabo gospodarjenje z gospodstvi. M. Žvanut: Od viteza ..., str. 37.

²³ Janez Vajkard Valvasor, 1689: Die Ehre des Herzogthums Krain XI.; str. 130, 131. Napaki v tekstu S. Stražarja v knjigi Črni graben, str. 144: Ferdinand Ernest ni pridobil vzdevka Apfaltrer, ampak je tako poimenoval graščino. Posledice kmečkega upora 1635 je odpravil že Taler.

²⁴ Premožne družine so imele navado enega od otrok posvetiti cerkvi.

²⁵ AS, Testamenti 2. knjiga A 15.

²⁶ Napačna je trditev v knjigi S. Stražar: Črni graben, str. 144, kjer je napisan Wolf Herbert kot dedič in Janez Gotfried kot vnuk, v resnici sta bila brata. AS Testamenti, 2. knjiga, A 15 in A 29.

²⁷ AS, Testamenti 2. knjiga A 15, A 23; Ferdinand prekliča prvi testament: "Moja zadnja želja je, da se izpolni ta testament, prejšnji pa se razveljavi in uniči. Potrjujem spremembo testamenta in določam veljavo temu zadnjemu."

²⁸ Poroka je bila pomembna pri družinskih zvezah - dobrodošle so bile le poroke s partnerjem višjega ali vsaj enakega stanu. M. Žvanut: Od viteza ..., str. 37.

²⁹ AS, Zap. inv.; litera A 39.

³⁰ AS, Zap. inv.; litera A 47.

³¹ AS, Dež. deska C 12 Franc Bernard Lamberg, grof na gospodstvu Brdo pri Podpeči.

³² AS, Zap. inv. L 74, sk. 64.

³³ AS, Dež. deska, gl. knj. I. / 485, 2. citronsko rumeni kvatern C 29, D 1.

³⁴ AS, Dež. deska, gl. knj. I. / 485, 4. modri kvatern N 7.

³⁵ V prejšnjih stoletjih se je včasih pripetilo, da ženskih dedinj niso upoštevali in so si pozneje lahko le zaman iskale pravico na sodišču.

³⁶ Dr. Janko Polec: Kraljestvo Ilirija, prispevek k zgodovini razvoja javnega prava v slov. deželah; I. del, Ljubljana 1925.

³⁷ Pogosta je napačna izgovorjava priimka Kersnik (naglas je na i in ne na e, kot se ponavadi sliši) - pojasnilo družine Kersnik.

³⁸ Zmotna je trditev iz knjige Zupančič, Žontar: Gradovi na Domžalskem in Moravskem, da je 1883 grad kupil sodnik Jožef Kersnik. V resnici je njegov sin Janko podedoval polovico gospodstva po svoji materi, drugo polovico pa je odkupil od svoje tete.

³⁹ Tukaj sem namerno izpustil podrobnosti njegovih velikih literarnih del, saj nas zanima predvsem njegova vloga graščaka na Brdu.

⁴⁰ Gasilski vestnik, 1953, članek v št. 1, 2; str. 23.

⁴¹ AS, Dež. deska, vložek h gl. knj. 945, listine fasc. 1898 / 1729.

⁴² AS, Dež. deska, vložek h gl. knj. 945, listine fasc. 911 / 1329.

⁴³ Stara pošta v Podpeči, danes Lukovica - mitnica in ena najstarejših poštnih postaj iz leta 1573.

⁴⁴ Stane Stražar: Črni graben str. 735.

ARHIVSKI IN OBJAVLJENI VIRI:

* Arhiv Republike Slovenije: Genealoške tabele 1075 / 111, 1075 / 12.

* Arhiv Republike Slovenije: Listine samostana Mekinje.

* Arhiv Republike Slovenije: Zapuščinski inventarji L 12, T 12, O 3, A 29, A 39, A 47, L 74.

* Arhiv Republike Slovenije: Deželni stanovi za Kranjsko, fascikel 207, skatla 301.

* Arhiv Republike Slovenije: Rokopisi I. / 42 Schoenleben.

* Arhiv Republike Slovenije: Testamenti, 2. knjiga, A 15, A 23, A 29.

* Arhiv Republike Slovenije: Deželna deska, Glavna knjiga I. / 485 - 486.

* Arhiv Republike Slovenije: Deželna deska, Glavna knjiga I. / 485, Instrumenten Bucher N IV. Fol. 43 - 45.

* Arhiv Republike Slovenije: Deželna deska, Glavna knjiga I. - 1. rumeni kvatern C28, D; 1. rdeči kvatern B 6, O 4, H 17, H 24, Q 15, Q 16, F 28; 2. rdeči kvatern G 15; N 23, Z 3, Z 12; 3. modri kvatern O 9; 4. modri kvatern N 7; zeleno zlati kvatern D 1; 2. beli kvatern C 13, C 14, E 27, E 28, F 4; 2. citronsko rumeni kvatern C 29, D 1; 1. morsko zeleni kvatern G 5 - 17.

* Arhiv Republike Slovenije, Deželna deska, vložek h glavni knjigi 945, listine fasc.: 1898 / 1729; 911 / 1329.

* Arhiv Republike Slovenije, Franciscejski kataster 1826, Reambulančni kataster 1867.

* Milko Kos: Gradivo za historično topografijo Slovenije - GHTS, AF 9, AF 93.

* Milko Kos: Gradivo za historično topografijo Slovenije - GHTS, Državni arhiv na Dunaju DAD, AF 229.

- * Nadškofijski arhiv Ljubljana – NŠALj, rokopis, Arhiv župnije Dob.
- * Zgodovinskih arhiv Ljubljana – ZAL: Okrajno sodišče Brdo, fond: DOM 4.
- * Franc Kersnik 2004: ustni vir, Brdo.

LITERATURA:

- * J. Chmel: Geschichte Kaiser Friderichs IV., Band I.
- * Peter Fister: Varstvo spomenikov XV, Ljubljana 1972.
- * Bogo Grafenauer: Kmečki upori na Slovenskem, Ljubljana 1962.
- * Marjeta Gregorčič: Rodovina Lamberg, članek, Debatni list slavistov št. 2, 1996/1997.
- * Gradivo muzejskega društva za Kranjsko, 1882-1883.
- * Izvestja muzejskega društva za Kranjsko II., 1892.
- * Izvestja muzejskega društva za Kranjsko V., 1895.
- * Ivan Jakič: Grad Brdo pri Lukovici, članek, Rodna gruda, 1997.
- * Ivan Jakič: Vsi slovenski gradovi: Leksikon slovenske grajske zapuščine, 1999.
- * Boris Kuhar: Kuhinja v baroku, Ptuj 1988.
- * Na bregovih Bistrice, Ljubljana 1938.
- * Janko Polec: Kraljestvo Ilirija, prispevek k zgodovini razvoja javnega prava v slovenskih deželah, 1. del, Ljubljana 1925.
- * Schiwitz von Schiwitzhofen: Der Adel in der Matriken des Hertzogthums Krain, Gorica 1905.
- * Majda Smole: Graščine na nekdanjem Kranjskem, Ljubljana 1982.
- * Ivan Stopar: Grajske stavbe v osrednji Sloveniji, I. Gorenjska: Območje Kamnika in Kamniške Bistrice, Ljubljana 1997.
- * Stane Stražar: Črni graben, Lukovica 1985.
- * Stane Stražar: Ob bregovih Bistrice, Radomlje 1988.
- * Stane Stražar: Pisatelj Janko Kersnik – gasilec, članek, Gasilski vestnik št. 1,2; 1953.
- * Stane Stražar: Župnija Dob skozi stoletja, Dob 1996.
- * Peter Štihi, Vasko Simoniti, 1995: Slovenska zgodovina do razsvetljenstva, Mohorjeva družba Celovec.
- * K. Wurzbach: Biographisches Lexicon des Kaiserthums Oesterreichs XIV, Dunaj 1865.
- * Janez Vajkard Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Krain XI, 1689.
- * Črtomir Zorec: Rod Kersnikov, članek, Obzornik, št. 4 – 9, 1978.
- * Mirina Zupančič, Majda Žontar: Gradovi na Domžalskem in Moravškem, Ljubljana 1979.
- * Maja Žvanut: Od viteza do gospoda, Ljubljana 1996.

Brdo, razkošni renesančni dvorec

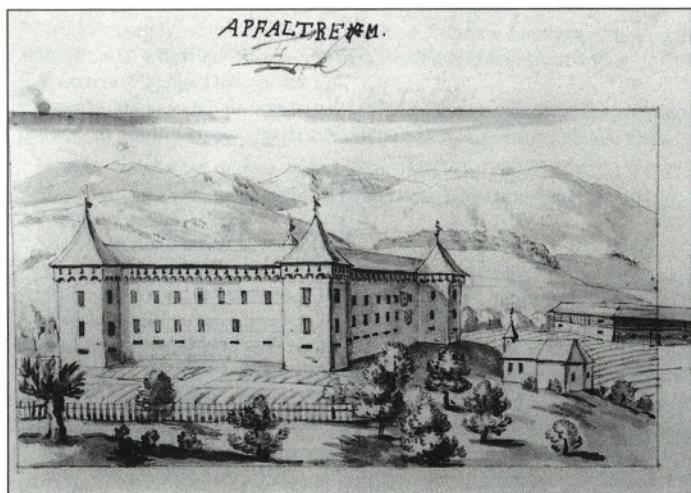
Svet okoli Lukovice skraja ni bil preveč vabljiv za mogočne fevdalce, ki so svoj družbeni status utrjevali predvsem na čim obsežnejši zemljiški posesti in na dohodkih, ki so temeljili na prodaji kmetiških pridelkov. Tako tu nikoli ni bilo kakšnega srednjeveškega gradu, kakršni so stali na strmih vzpetinah z močnejšim kmetiškim zaledjem v obližju. Ohranjeni viri tako tu omenjajo le dvor, ki kajpak ni bil utrjen, in za tega gre nemara že leta 1340. Takrat tu prvič naletimo na ime *Eck* – Brdo, leta 1430 pa vir že izrečno navaja *hof zu Eckh in Krain* – dvor na Brdu na Kranjskem. Nanj znova naletimo leta 1481, ko se omenja *hof zu Egk* – dvor na Brdu.¹

Ne kaže, da bi tu razglabljali o vprašanju, ali je današnji porušeni dvorec pravi naslednik srednjeveškega dvora. O tem, žal, nimamo podatkov, noben raziskovalec pa vendar ne more

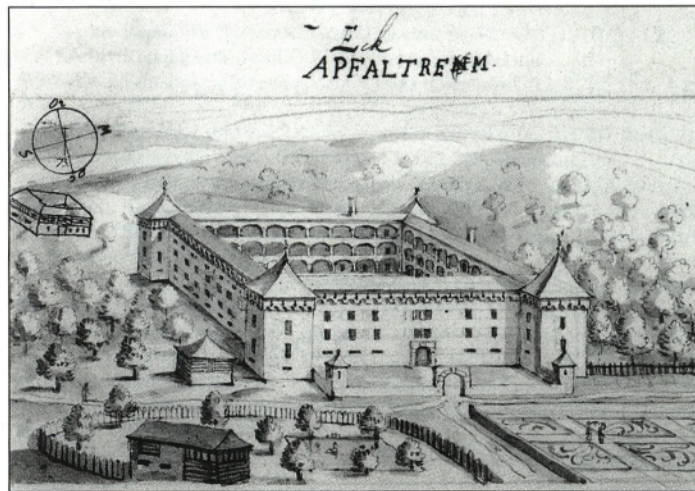
prezreti, da je tako njegovo slovensko kot tudi nemško ime povsem takšno, kot je ime le malo starejšega, vendar podobno zasnovanega renesančnega dvorca v bližini Kranja. Na to je postal pozoren že Janez Vajkard Valvasor, ki je o reprezentativnem lukoviškem dvorcu zapisal:

»Leži blizu ceste, ki popelje popotnika iz Ljubljane na Štajersko, a na Kranjskem je najti še en dvorec s prav takšnim imenom. Tudi ta se po kranjsko, tako kot ta, imenuje Brdo, vendar ni pet, ampak samo tri milje oddaljen od Ljubljane.

Vsekakor pa so za razloček od Brda pri Kranju poimenovali ta drugi dvorec Brdo pri Podpeči. Blizu namreč stoji poštna postaja, ki jo imenujejo Podpeč. Vendar pa je ta svoje ime kot tudi svojega lastnika že zamenjal in ga zdaj imenujejo Apfaltrer. Kranjsko ime tega Brda je enakega izvira kot ime prej imeno-

Dvorec Brdo v Valvasorjevi Skicni knjigi

vanega Brda, ki stoji pri Kranju. Toda kako je dobil svoje nemško ime **Eck**, nikakor ni povsem očitno, zlasti še, ker ga ni postavil noben gospod pl. Eck, ampak gospod Lamberški. Domnevam pač, da zato, ker se je ta kraj, kjer zdaj stoji dvorec, nekoč tudi imenoval **Berdo** ali **Berda**, tako kot poprej popisani dvorec Eck. Prvega je gospod Lamberg tudi po imenu priličil prejšnjemu in se ga namenil poimenovati Brdo, da bi imeni enega in drugega tako po nemško kot po kranjsko enako zveneli. Vendar pa je zdaj dvorec svoje nemško ime Eck izgubil in si pridobil ime **Apfaltrern**, kar je pripisati njegovemu zdajšnjemu lastniku baronu Apfaltrerju. Ta mu je bil podaril svoje ime in od njih cesarskega visočanstva izposloval, da se lahko on in njegovi nazivajo pl. Apfaltrern.

Dvorec leži na prijaznem kraju, na vzpetini s krog in krog širokim razgledom. Postavljati ga je začel gospod Hans pl.

Lamberg s Črnelega in Jabelj etc., njegov sin pl. gospod Sigismund pl. Lamberg pa ga je pozidal do konca.

Potlej je gospod Lamberg leta 1622 zastavil dvorec gospodu Antoniju Pečoviču in leta 1624 gospodu Hansu Tallerju iz Špitaliča. Potem ga je dobil v last gospod Hans Joseph Taller. Ko se je ta kot zadnji svojega imena in rodu poslovil od tega sveta, je dvorec kot dediščina prešel na Hansa Ludvika pl. Hohenwarta. Ta ga je prodal naprej gospodu Ferdinandu Ernstu pl. Apfaltrerju, ki je marsikaj na njem izboljšal in ga znotraj lepo izzidal. Zakaj poprej so ga bili kmetje za časa svojega upora ali puntarske zveze povsem razdejali, razbili so vsa vrata, peči in okna, potrgali železne mreže in železne palice iz zidov, razdejali in zdrobili hodnike in klesane kamne. Tako so tudi iz nekega zaklenjenega stolpa pobrali številne Lambergerjeve dokumente, jih raztrgali ali drugače zavrgli.

Predvojni fotografiji dvorca iz arhiva rodbine Kersnik

Čez nekaj časa jo je udarilo še vreme in ga zažgalo – tudi zavoljo tega je nastala velika škoda.

Zdaj je vse spet popravljeno in do te mere izboljšano, da ni nobenega sledu več o škodi, ki jo je bil dvorec utrpel, pač pa kaže vnemo, s katero so ga bili prenavljali, in svojo prelepo podobo. Zakaj to je lična, mična, velika in štirioglati stavba, ki je na vsakem vogalu okrašena s štirioglatimi stolpom. Znotraj te sprejme veliko dvorišče, na katerega pogledujejo mikavni, iz klesanega kamena stavljeni hodniki.

Zdajšnji gopod lastnik je blizu poleg postavil tudi imenitno veliko pristavo, pa tudi različne majhne ribnike ali bajerje z vsem tistim, kar je prilično in potrebno.

Tega tako dobro urejenega Apfalterjevega dvorca se zdaj raduje gospod baron, gospod Ferdinand Ernst Apfalter, ki je danes v njegovi posesti.«²

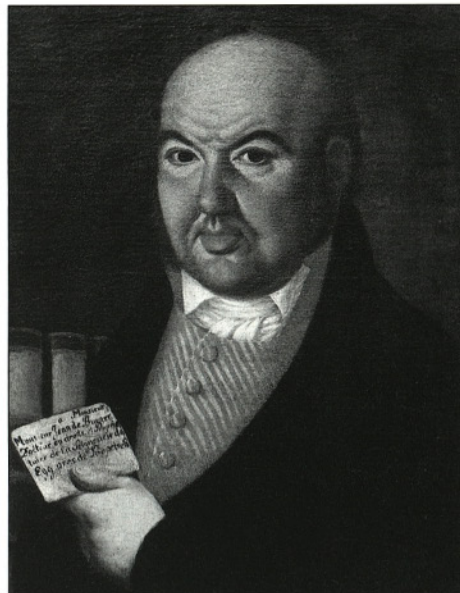
Podatke o dvorcu za prvo obdobje njegovega obstoja, s katerimi nam je postregel Valvasor, še vedno ne moremo kaj prida dopolniti ali spremeniti. Precej na začetku zato le omenimo, da nam natančno letnico njegove pozidave sporoča heraldična napisna plošča z grbom rodovine Lamberg, ki je vzdignjena nad vhodnim portalom:

1552
DAS GEBAY HAT DER EDL
VND GESTRENG HER
R HANS VON LAMBERG
G ZVM ROTENPVH
EL VND MANSBERG
ZV ERBAVEN ONGEF
ONGEN NOHMOLS D
VRH SEINEM SVN ANDREN VON LOM
BERG ZVM ROTENP
VHEL VND HOBOCH
MIT GOTES HILF FOLENDT BORDEN.

»Stavbo je pričel zidati plemeniti in častiti Hans pl. Lamberg, gospod na Črnelem in v Mengšu, dokončal jo je potlej z božjo pomočjo njegov sin Andrej Lamberški s Črnelega in Jabelj.«³

O nadaljnjih lastnikih dvorca nas pouči literatura. Apfalterjem so potlej sledili Lambergi, leta 1803 pa zdravnik in poznejši ilirski mer Janez Burger. V rokah njegovih dedičev, med katerimi je bil tudi pisatelj Janko Kersnik, je dvorec ostal vse do danes.

Dvorec, kjer je bila v času reformacije močna postojanka protestantizma, je postal v 19. stoletju, ko je prešel v meščanske roke, tudi sedež različnih uradov. Od leta 1868 pa vse do druge

Portret graščaka Janeza Burgerja

svetovne vojne je bilo tu okrajno sodišče z zapori, vendar je ostal ves ta čas in vse do danes v posesti rodbine Kersnik. Družino so Nemci kmalu po začetku okupacije izselili v Srbijo, dvorec in zaplenjeno posestvo pa prepustili v upravljanje nemškemu oskrbniku. Stavbo v kateri je bila nekaj časa nemška policijska postaja, so 18. 5. 1943 partizani kamniškega bataljona pod poveljstvom Franca Poglajena - Kranjca požgali. Njen inventar so takrat razvlekli na vse strani, pisateljevo knjižnico, ki sprva ni zgorela, pa so pozneje še enkrat zakurili. Ohranilo se

Portret Berte Höffern von Saafeld, matere Janka Kersnika

je le nekaj družinskih portretov in drobnih predmetov iz nekdanje pisateljve zapuščine, rešene iz pogorišča, vmes pa je bila tudi imenitna poznogotska Madona z otrokom, ki jo je menda rešil župnik in so jo Kersnikovi pozneje podarili Narodni galeriji.⁴ Stala je nekdanj v grajski kapeli, o kateri v današnji razvalini ni več sledu.

Po končani vojni so brdsko posest nacionalizirali, požgano stavbo pa z dekretom prepovedali obnavljati. Seveda pa se jara revolucionarna oblast s tem še ni zadovoljila. Stavbe se takrat kot ničvredne ruševine sicer niso polastili, zato pa so bili nekdanji »grajski« deležni drugačnih blagodat. Svetovali so jim celo spremembo priimka in še leta 1937 odkrita spominska plošča s Povirkovim portretom Janka Kersnika jim je bila napoti. Šele leta 1952, ko so Kersnikovi obnovljeno obeležje znova vzdali, so napetosti popustile in pomembni slovenski pripovednik je spet začel pridobivati na veljavi. Domači in predvsem sedanji lastnik graščine Franc Kersnik, Antonov sin, ki je prevzel posest leta 1959, si skupaj s spomeniško službo že nekaj let prizadeva, da bi dvorec vsaj v temeljnih potezah zavarovali pred uničenjem.

Če je bila v prvih povojnih letih sprva še beseda o takrat za vedno izgubljenih grajskih arhitekturah na Dolenjskem in na Gorenjskem,⁵ lahko v zvezi z Brdom čez nekaj let v glasilu spomeniške službe Varstvo spomenikov naletimo le še na tole resignirano sporočilo: *»Ker zazdaj ni misliti na celotno obnovo gradu, je treba izvršiti le najnujnejšo zaščito vrhov še ohranjenih zunanjih zidov... Vendar doslej še nismo uspeli – kljub izdelanemu programu in delnim načrtom – niti v minimalnem obsegu izvršiti vsaj zasilno zavarovanje razvaline...«*⁶

V nekdanjem Republiškem zavodu za spomeniško varstvo lahko najdemo tale zapis, ki je nastal deset let pozneje, leta 1962: *»Grad je bil med vojno požgan in je danes v celoti razkrit. Prizadevanja okrajnega referata za spomeniško varstvo pri OLO Ljubljana so sicer uspela zavarovati del ogrožene stene ob poti, vendar se vprašanje končne prezentacije gradu ni premaknilo Grafična dokumentacija je pripravljena in tudi načrti za kompletno prekritje stavbe. Za nadaljevanje del, ki obsegajo predvsem zavarovanje stavbe s prekritjem vseh štirih traktov in rekonstrukcijo porušenega arkadnega dvorišča bi bilo potrebnih po približni ocenitvi 25.000.- din.«*

Tega denarja kajpak tudi pozneje ni bilo. V naslednjih letih so sicer zavarovali grajski obod, bivalni trakti pa so medtem že tako propadli, da o njihovem prekritju ni bilo mogoče več razmišljati. Tako nas danes poleg urejenega zunanjega videza dvorca pritegne le še njegov kolikor mogoče skrbno vzdrževani park, ki so ga domači z veliko zavzetostjo in ljubeznijo vsaj nekoliko obnovili.

Opis in oznaka

Dvorec Brdo je tipična renesančna, štiritraktna stavba s pravokotnim, nekdanj arkadiranim notranjim dvoriščem in štirimi lahno ostrokotnimi stolpi na vogalih. Poleg pritličja, ki je nekdanj rabilo kot klet, obsega še dve etaži, vrh sten ga pod napuščem obteka obrambna poletaža. Oprta je na dvojne kamnitne konzole, ki so bile sprva prekrite s hrastovimi plohi. Ti so na obnovljenih stenah zamenjani z betonskimi ploščami, fortifikacijski značaj konzolnega polnadstropja pa je zdaj zelo zabrisan.

Na zahodni steni vodi v dvorec kamnit rustičen portal, opremljen z volutastim sklepnikom, motivom kroga z bunčico v vogalih in z granatnima jabolkom na podstavkih ob strani nad preklado. V volutasto čelo je vpeta že opisana napisna plošča, poudarjena z grbom rodovine Lamberg. Levo od vhoda opazimo v steni jugozahodnega stolpa spominsko ploščo, posvečeno Janku Kersniku.

Okna na grajskih fasadah se ponašajo s profiliranimi kamnitimi karnisami in policami, nekaj okenc v kletnem pritličju ima na ajdovo zrno posnete robove. Vhodna vrata, zbita iz diagonalno spetih hrastovih plohov, so okovana z močnimi zakovicami, na sredi imajo durce.

Skozi nekdanj obokano vežo pridemo na sesuto in močno zaraščeno notranje grajsko dvorišče s kupi ruševinskega gruča. Na koncu veže, nasproti glavnega vhoda, je bilo nekdanj k zahodnemu traktu prizidano dvojno baročno dvoravno stopnišče, na ostalih treh straneh so ga obdajali trietažni arkadni hodniki. Tako kot arkade so sesuti tudi nekdanji križnogrebenasti oboki na hodnikih in oboki, ki so prekrivali prostore v pritličju bivalnih traktov.

Kersniki, današnji lastniki dvorca, se še spominjajo, kako so bili pred vojno urejeni nekateri prostori v dvorcu in čemu so bili namenjeni. Iz njihovega pripovedovanja povzemam, da je bila v severovzhodnem stolpu, kjer je v pritličju še ohranjeno podolgovato, gotsko prirezano okence, nekdanj fištrna, služinčad pa je imela tudi svojo, kajpak še črno kuhinjo, medtem ko je bila gosposka kuhinja sodobno urejena.

V zidovju razvaline je še vedno opaziti nekaj gotskih spolij, na južni strani pa je v pritličju ohranjen polkrožno sklenjen poznogotsko oblikovan portal s posnetim robom, ostanek marmornatega baročnega kamina v nadstropju s klesano voluto ob strani, ki je bil pred nekaj leti še viden, pa se je medtem sesul.

Spet po pripovedovanju povzemam, da so bile v pritličju južnega trakta nekdanj ječe, pod njimi pa podzemeljska klet. Sodišče je bilo pred okupacijo v zahodnem in severnem traktu dvorca, desno od vhodne veže je bila pisarna. Davčna uprava se je že nekaj let pred vojno preselila v bližnji Kamnik.

Usoda dvorca po 2. svetovni vojni:

1950

1950

1983

1996

1996

2004: dvorišče

Brdo se je nekoč ponašalo z imenitno parkovno urejeno okolico. Do dvorca je na zahodni strani vodil še danes ohranjeni kostanjev drevored, v njegovi osi je bil na lahno nagnjenem terenu simetrično urejen parkovni nasad z domačo drevino in z zdaj spet urejenim ribnikom v osi, vizualno prek teras s stopnicami, kamnitno mizo in fontano povezan z grajskim vhodom. Poseben mik daje parku gabrov drevored na začetju dvorca z ron-domem na koncu, za katerim se je nekdanj skrivala pristava s hlevi.

Stavbni razvoj

Arhitekturni razvoj dvorca je mogoče dovolj zanesljivo skicirati vsaj v bežnih potezih. Stavba, ki jo je pričel zidati Hans pl. Lamberg in jo je leta 1552 dokončal njegov sin Andrej, je bila že od kraja štiriraktna in se je ponašala s prostranim notranjim dvoriščem. V tej obliki je spadala v skupino renesančnih stavb 16. stoletja, ki so v nasprotju s srednjeveško koncipiranimi gradovi ponujale dovolj bivalnih prostorov in s tem stanovanjskega razkošja, a so vendar ohranile tudi značaj utrjene fevdalne postojanke – tako smo včasih celo v zadregi, ali jim bolj pripada oznaka grad ali oznaka dvorec. Stolpi, ki so bili že od nekdanj glavni nosilci obrambnih sistemov, so v našem primeru že izgubili nekdanja poševna odbojna pritličja pod kordonskimi palicami, višinsko so se uskladili z bivalnimi trakti, na vrhu pa je bila vsa stavba opremljena z obrambnimi poletažami s strelicami in mašikuli, oprtimi na konzolni venec. Tako učinkujejo kot trdna, z vseh strani uspešno branljiva postojanka.

Kot nas nazorno poučijo Valvasorjevi bakrorezi, še bolj pa risbe gradov in dvorcev v njegovi Skicni knjigi, katere original hrani Metropolitanska knjižnica v Zagrebu, lahko Brdo uvrstimo v skupino dvorcev, ki jih iste stavbne lastnosti povezujejo v nekakšno celoto in ki hkrati kažejo tudi na isto izhodišče. Na sorodnost med Brdom pri Kranju in Brdom pri Podpeči je, kot smo videli, Valvasor v besedilu v svoji Slavi vojvodine Kranjske

tudi še posebej opozoril, vendar težko pritegnemo njegovemu mnenju, da se je naše Brdo, kar zadeva njegovo nemško ime Eck, zgledovalo pri onem iz bližine Kranja. Tako slovensko kot tudi nemško ime našega dvorca je pač splošno, plemstvo, ki si je na lokacijah s takšnim ledinskim imenom gradilo svoja prebivališča, pa je ta imena preprosto prevzelo. Sorodnost obeh dvorcev je torej pogojena predvsem s splošnimi tendencami v arhitekturnih prizadevanjih, kakršna so se uveljavile v času njunega nastanka, v renesansi, neposredne zglede za takšen tip gosposke fevdalne arhitekture pa je posredovala Italija s svojim značilnim, še iz antike povzetim vzorcem kastelnega gradu, ki ga je skozi zvesto ohranjala ves srednji vek.

Če se zdaj povrnemo k primerjavi med obema dvorcema z imenom Brdo, pa je vendar treba reči, da je po svojem nastanku nekaj decenijev starejše Brdo pri Kranju komaj lahko prepričljiv zgled za našo postojanko. Pomembna razlika med obema se kaj kmalu pokaže. V obeh primerih imamo sicer opraviti z ostrokoviti vogalnimi stolpi, vendar so ti v našem primeru po značaju in velikosti dosti bolj izenačeni, pa tudi tam še navzoča poševna pritličja so tu že povsem izginila. Dvorišči sta sicer arkadirani tu kakor tudi tam, vendar pa so v primerjavi s soimenjakom trakti v našem primeru povsod enako zasnovani in enako visoki, predvsem pa še bolj poudarjeno gosposki, dvonadstropni. Tam so višinsko še neizenačeni in večidel za nadstropje nižji, značilnega renesančnega obrambnega pomolnega polnadstropja s strelicami in mašikuli pa niti na Valvasorjevi upodobitvi še ni videti.

Povsem drugačna slika se pokaže ob primerjavi našega Brda s približno tri desetletja mlajšim Krumperkom pri Domžalah. Tudi tam so sicer bivalni trakti za nadstropje nižji, vendar pa so tako kot tu višinsko izravnani z vogalnimi stolpi in skupaj z njimi opremljeni z obrambnimi pomolnimi poletažami in mašikuli, značilnimi v tistem času tudi za sicer drugače koncipirane grajske arhitekture. Najdemo jih npr. tako na Kobenzlovem stolpu pred gradom Jama pri Postojni kot na mogočni okrogli renesančni bastiji gradu Lemberg pri Dobrni ali na mogočnem okroglem stolpu velenjskega gradu iz leta 1558, vpetem v srednjeveško obzidje, in še kje.

Zanimive rezultate nam pokaže primerjava arkadnih hodnikov na njunih dvoriščih, ki jih je raziskovalec naše renesančne in baročne arhitekture Nace Šumi zapisal ob opisu Krumperka: *Ta grad je pomemben v več pogledih, značilnih za obravnavani časovni prerez. Prvič se je odpovedal pretežno obrambnemu značaju v zunanjem pogledu, ko je opustil ostrokovite ogelne stolpe; nadomestil jih je s čisto pravokotno zasnovo, ki anticipira enega od značilnih grajskih tipov 17. stoletja. Drugič je arkadno dvorišče – toskanskega reda – uveljavilo novo varianto v sistemu: nad širšimi arkadami pritličja so v nadstropju podvo-*

Zunanjščina delno obnovljenega dvorca

jeni, ožji arkadni motivi. In morda ni manj pomembna tretja novost, ki govori o dokončnem udomačenju tega okoli 1500 za nas novega grajskega tipa; prvič v našem gradivu je oboke arkadnega hodnika v nadstropju prepredla grebenasta mreža, renesančna redukcija cerkvenih rebrastih shem.⁷

Kakšno škodo je dvorcu povzročil »slovenski« kmečki punt leta 1635, ko so se na Gorenjskem uprli gospodi tudi velesovski in škofjeloški podložniki,⁸ vemo za zdaj le iz Valvasorjevega poročila. Beseda je več ali manj samo o splošni škodi, ki so jo bili puntarji povzročili, saj iz formulacije, da so kmetje med drugim razdejali tudi hodnike ter polomili in razkosali obdelane kamne – *die Gänge und gehauene Steine zerbrochern und zerstückt*, težko sklepamo, ali so z besedo *Gänge* mišljeni morebiti še leseni hodniki – ganki ali že po novem okusu zidani arkadni hodniki. Dilema bo brez nadrobnejši raziskav težko razrešiti. Arkadni hodniki, ki so preživeli čas vse do druge svetovne vojne, so pač renesančni, nastali pa so, po naši današnji vednosti, lahko že v 16. stoletju ali pa tudi šele v sedemnajstem, ko se je s prenovo in modernizacijo dvorca spoprijel Ferdinand Ernst pl. Apfalter. Tako ostaja za zdaj nerešeno zlasti vprašanje, ali je že on k njegovemu zahodnemu krilu z dvoriščne strani prislonil novo, povsem baročno koncipirano dvojno dvoramno stopnišče in pri tem eliminiral tamkajšnje arkade, ali pa se je to zgodilo šele pozneje, morda v prvi polovici 18. stoletja. Vsekakor velja, da so arkade starejše od reprezentančnega stopnišča, s kakršnim se je takrat ponašal le malokateri dvorec na Kranjskem; da pa so nekdanj obstajali tudi ob zahodni dvoriščni steni, pričajo med drugim prepoznavni, v novo zidanje vpeti okrogli arkadni stebri.

Ne oziraje se na to pa je F. E. Apfalter med prenovo temeljito prezidal zlasti notranje prostore v dvorcu. Že on je verjetno odstranil stare renesančne okenske okvire in jih zamenjal z baročnimi, čeprav so stare svetlobne odprtine, denimo podolgovata okenca v pritličju stavbe ali bifori v osi zahodne fasade nad vhodnim portalom, na eni izmed treh Valvasorjevih skic še razločno vidne. Vsekakor je mogoče reči, da današnji vhodni portal ni renesančnega izvira, marveč je baročen, saj so vhodni portali iz srede 16. stoletja, ki so na naših renesančnih dvorcih še ohranjeni, povsem drugačni in v glavnem še gotsko prirezani, podobno, kot že omenjeni, še vedno gotsko občuteni portal na grajskem dvorišču. Na Valvasorjevi skici, kar velja poudariti, pa tudi še ni Lambergov napisno heraldične plošče, ki je danes nad njim vzdana. To velja zlasti zategadelj poudariti, ker po svojih formalnih značilnostih še povsem spada v 16. stoletje.

V opisani obliki je dvorec dočkal drugo svetovno vojno, ki je zapečatila njegovo usodo. Medtem ko v dolgih štirih stoletjih svojega obstoja – razen že opisanih posegov – ni doživel opaznejših in pomembnejših sprememb, je precejšnje spremem-

be doživela njegova okolica. Ta je v 18. in 19. stoletju postopno dobila parkovni značaj, s kakršnim se še danes ponaša. V tem kultiviranem okviru tako tudi brdski dvorec, čeprav je ostal le kulisa, ohranja v prostoru pomembno pričevalno vlogo.

OPOMBE:

¹ Milko Kos, Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500). I. A-M. Ljubljana 1975, p. 39.

² J. W. Valvasor, Die Ehre des Hertzogthums Krain, 1689. Dritter Theil. XI. Buch, p. 130s.

³ Ivan Stopar, Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. I. Gorenjska. Druga knjiga. Območje Kamnika in Kamniške Bistrice. Založba Viharnik, Ljubljana 1997, p. 15ss.

⁴ Barbara Plestenjak, Želim, da bi ostalo vse tako, kot je bilo. O Kersnikovi dediščini. Književni listi, 25. nov. 2002; O Kersnikovi dediščini. Aleksander Lucu, Družabna kronika. Nedelo, 22. dec. 1996.

⁵ Ivan Komelj, Vprašanje naših gradov. Varstvo spomenikov IV. Ljubljana 1951/52, p. 47.

⁶ Isti, Konservatorsko poročilo. Varstvo spomenikov VI. Ljubljana 1959, p. 64s.

⁷ Nace Šumi, Arhitektura XVI. stoletja na Slovenskem. Slovenska matica. Ljubljana 1966, p. 136.

⁸ Ivan Grafenauer, Kmečki upori na Slovenskem. Ljubljana 1962, p. 300.

GREGOR KOCIJAN

Janko Kersnik (Krsnik)

1852-1897

Življenjepisna skica kot podlaga za monografijo

Zgodnja leta (1852-1870)

Grad Brdo je leta 1803 kupil ljubljanski odvetnik Janez Burger (1761-1822), ki je bil v francoskih časih brdsko-lukoviški župan. Hčerki Johani – Ivani (1792-1879) je dal graščino za doto, ko se je poročila z Ernestom pl. Höffernom zu Saalfeldom (1783-1834). Avgusta 1850 je na brdsko sodišče prišel službovat kot aktuar (sodni zapisnikar) Jožef Kersnik (1823-1877), sin Janeza Krstnika Kersnika (1783-1850), priljubljenega profesorja fizike na ljubljanskem liceju. Jožef je bil na sodišču skupaj z Leopoldom Höffernom, sinom Johane in Ernesta; seznanil se je z njegovo sestro Berto (1830-1909), se vanjo zaljubil in se 14. januarja 1852 z njo poročil.

Berti in Jožefu se je 4. septembra 1852 na Brdu pri Lukovici rodil sin Janko. Bil je slaboten otrok, ki se je ob skrbni negi kmalu razvil v krepkega dečka. Jožef je bil 1855 prestavljen (nastopil 24. januarja) kot sodni pristav (adjunkt) na ljubljansko deželno sodišče in družina (pred tem sta se rodila Josip – Pepi, 1853-1895, in Marija, ?- 1855) se je preselila v Ljubljano (stanovali so v Židovski ulici št. 1). Poletne mesece so Kersnikovi preživljali na Brdu. Povsod jih je spremljala zvesta pestunja Urša Lončar (1795-1889) iz Prevoj, ki so jo ljudje imeli za »rokovnjaško babo« in ki je znala obilo pravljič in povedk, s katerimi je zabavala in očarala svoje varovance.

Kersnikova družina se je v nekaj letih povečala za dve deklici: Berto, ki je kmalu umrla (1856-1857), in drugo Berto (1858-1861). Ko je Janko dopolnil šest let (1858), je začel s »šolanjem«, vendar ga niso vpisali v šolo, marveč je bil prva tri leta privatist (pod materinim nadzorom): ob koncu vsakega šolskega leta je opravljal izpit na normalki in je bil vsa tri leta zelo uspešen. V jeseni 1861 (to leto je umrla sestra Berta) so ga

vpisali v 4. razred normalke, ki ga je prav tako končal nadvse pohvalno. V prvi razred ljubljanske gimnazije je vstopil v jeseni 1862. Kersnikovi so dobili šestega otroka – Antona (1862-1884) in tako so imeli tri dečke, medtem ko so deklice umrle. Prva dva razreda gimnazije je Janko končal z odličnim uspehom, potem pa se je zataknilo (1864/65): preglavice mu je delala grščina, vse bolj ga je zanimalo leposlovje, po malem je pesnil in morda ga je begalo še kaj. Starši so se odločili za inštruktorja; začel je prihajati (od februarja ali marca 1865) šestošolec Fran Levce (1846-1916; njegovi starši so živeli v Radomljah), ki je poleg Janka poučeval tudi Pepija. Med Jankom in Levcem se je spletlo iskreno prijateljstvo, ki je trajalo vse življenje. V počitnicah so Kersnikovi povabili na Brdo tudi Levca in mladi so se imeli sijajno (prim. Levčev opis gradu, grajskega življenja in počitniškega časa v »prijateljskih spominih« Janko Kersnik, Ljubljanski zvon 1897).

Janko je najprej pesnil v nemščini (npr. *Ode an den Triglav*), toda ob Levčevem nasvetu, naj raje piše slovenske pesmi, se je za to hitro odločil. Že isto (1865) leto je imel zvežčič pesmi. Veliko je bral; doma so imeli bogato knjižnico in bili so naročeni na domala vse slovensko časopisje in tudi na nemško (zlasti na družinske revije). Pri Kersnikovih je vladalo leposlovnemu in drugemu branju naklonjeno ozračje. Ko je bil Janko na začetku pete gimnazije, mu je Slovenski glasnik (SG) 1. okt. 1866 objavil prvo pesem – *Gomila* (J. Krsnik).

Zaradi službene premostitve (1866/1867) Jožefa Kersnika (za okrajnega sodnika) v Stično so nastale spremembe: soproga Berta je z malim Antonom odšla za možem, medtem ko sta Janko in Pepi ostala v Ljubljani in stanovala pri sodnem uradniku Čelešniku na takratnem Šentjakobskem trgu 148. Med počitnicami sta bivala v Stični, kamor je prišel tudi njun domači

Poleg Save.

Taleg bistre Save
 Kjer Ljubičevlani
 V son se prečudni
 Mi ladi glasovi.

Ljem v peresno uko
 Vel za valom saji
 Malnate begane
 Ne prestano ruje.

Vprašem kaj pomeni
 Glasno garajenje:
 "Tek budim Slovane"! 10/11
 Dalje je rumenje

Rokopis pesmi *Poleg Save* iz leta 1866, obj. v Slovenskem glasniku 1868

učitelj Levec. Janka je seznanil z Josipom Jurčičem, ki je bil tedaj na Muljavi, in z Antonom Tomšičem, poznejšim urednikom Slovenskega naroda, ki je bil doma iz Dednega Dola blizu Stične. Skupaj so obiskovali Andreja Pajka, Jurčičevega (*Spomini*) starega Slovenca.

Od jeseni 1867 (Levec je odšel na Dunaj študirat) je bil Janko zelo dejaven: bil je duša novoustanovljenega dijaškega literarnega kluba, v katerem so se sestajali in prebirali svoje literarne poskuse slovenski in nemški mladi literati (pozneje je Janko ustanovil samo slovenski literarni klub), zbiral je naročnike za Slovenski glasnik in Janežičevo zbirko Cvetje iz domačih in tujih logov, veliko pesnil (rokopisna zbirka s 176 stranmi je nastajala od 25. jul. 1866 do 5. apr. 1869; SG mu je 1867 objavil štiri pesmi: *Ljubav do doma*, *Slavec*, *Obraz*, *Roža in skala* – in

Na razpotju.

Na razpotju hiš leden
 Dalje leta je stojena,
 Mar ga vešni piš,
 Ljuba ga skusa.

Malo let minulo je
 Star sva midoma tu sedela
 Kar padala in rabi
 Star sva se objela.

Lepet danes tu stojim
 Kleno lano dali si je
 Tožne pesem čim bolj
 Koji se skozi drevo vije. P. 68.

Rokopis pesmi *Na razpotju* iz leta 1868

štiri v letu 1868: *Sred voda*, *Roža na tujem*, *Sanje*, *Poleg Save* – vedno J. Krsnik, enkrat Kresnik), se ukvarjal z gledališčem (igral), v šoli pa ni preveč blestel. Tako pri Kersniku kot pri drugih je bil viden Prešernov, Jenkov in Heinejev vpliv. Z Levcem sta si dopisovala; prijatelj ga je seznanjal z dunajskim dogajanjem in ga spodbujal k pisanju.

Politično-narodnostne razmere so se konec 60. let močno zaostrele; nemški pritisk se je krepil. Nemški profesorji Janku niso bili naklonjeni, a tudi s profesorjem slovenščine (duhovnikom) Josipom Marnom nista bila prijatelja. Jožef Kersnik je v letu 1868 postal okrajni sodnik na Brdu in družina se je vrnila v domače okolje; med šolskim letom sta Janko in Pepi še naprej stanovala pri Čelešnikovih v Ljubljani. Janko je s svojo aktivnostjo nadaljeval in ustanovil dijaški rokopisni listič

Vejica (izšel je 11., 18. in 25. apr. 1868). V beležnici iz leta 1868 je skiciral delni načrt za povest – zasnoval jo je med 20. in 30. julijem – o dveh bratih Vevčarjih (snov je iz kmečkega življenja, izrazito »romantična fabulistika«). V »dnevniku«, ki ga je pisal od 9. septembra in ga proti koncu meseca opustil, se vrstijo razmišljanja in opazke o ljudeh, politiki, berilu, ljubezenskih težavah (bil je zaljubljen v lepo 16-letno Ano Czerny, hčerko visokega uradnika) itd. Pesnil je marljivo in rad je vezal pesmi v cikle, npr. *Raztreseno cvetje* – 24 pesmi, nastale od 31. dec. 1868 do 5. apr. 1869, in cikel 15 pesmi, napisan od 6. apr. do 24. nov. 1869.

Mladi so se vse bolj navduševali za narodno gibanje; nemški in nemškutarski profesorji so skrbno pazili na narodno zavedne dijake, med katerimi je bil tudi Janko. Obdolžili so ga, da se je udeležil vižmarskega tabora (17. maja) in da je sodeloval v pretepu med kmečkimi fanti in nemškimi telovadci na Jančah (23. maja). To dvojje ni bilo res, toda preiskava je stekla (ničesar ni bilo mogoče dokazati). Ponovno je obudil zamisel o rokopisnem dijaškem literarnem lističu in Kres je izšel trikrat (23. apr., 31. maja in 18. jun.); za oba lističa je veljalo: ko so ju profesorji izsledili, sta morala nehati izhajati. Janko je bil močno »očrnjen« in v šoli mu ni šlo preveč dobro, zato ga je oče še pred koncem šolskega leta vzel iz šole (imel je slab red iz vedenja in zgodovine). V jeseni je opravljal popravni izpit in tako končal sedmi razred. Padel je tudi šestošolec Pepi, ki je nadaljeval šolanje v Novem mestu, medtem ko je bilo Janku z odlokom šolskega sveta (28. oktobra) dovoljeno opravljati izpite za osmi razred in maturo kot eksternistu.

V šolskem letu 1869/1870 je bil Janko doma: tožilo se mu je po ljubljanskem vrvežu, veliko je bral, se pripravljaj na maturo in pesnil. Dopisovanje z Levcem se je nadaljevalo. Prijatelj ga je obveščal, kakšen bo Stritarjev Zvon in ga vabil: »Če imaš kaj pripravnega, pošlji. Ako se ne bo natisnilo, boš vsaj zvedel pravo razsodbo o svojih spisih. Meniha moraš poslati ...« Levčevo spodbudo je vzel resno, zato je v začetku januarja 1870 poslal Stritarju pesmi *Menih pri oknu* in *V nedeljo*. Meniha mu Stritar ni objavil, pač pa v uredniški listnici spregovoril o njegovih pesmih, mu priznal nadarjenost in natisnil pesem *V nedeljo*. V Zvonu je Janko prvo pravo objavo dočakal šele 15. junija (*Slovo*), čeprav je Stritar dotlej prejel kar nekaj njegovih pošilk. Kot eksternist je opravljal izpite za osmi razred in maturo v juliju; vse drugo je bilo v redu, le iz latinščine je padel. V prvi avgustovski in prvi septembrski številki Zvona sta bili objavljeni pesmi *Nekdaj – sedaj* in *Čez gore* (podpis Janko). 11. oktobra je opravil popravni izpit in se še isti dan odpeljal na Dunaj študirat pravo (vojakov ni služil zaradi slabovidnosti).

Priprava za poklic in življenje (1870-1880)

Levec je Janku pomagal poiskati stanovanje v »Marokanarici« – Marokkanergasse (v III. dunajskem okraju), s katerim je bil zelo zadovoljen. Družčine mu ni manjkalo, čeprav je ni iskal; bil je pogosto v družbi z Levcem, Jurčičem, Levstikom, Šukljutom, Ogrincem in drugimi. Pridno je študiral in obiskoval predavanja. Skoraj vsak dan je pisal (če že ne pošiljal pisem) domov in od doma pogosto prejemal materina in včasih tudi očetova pisma. Izjemno ga je mučilo domotožje, o čemer najzgovorneje priča njegovo pisanje staršem. Udeleževal se je prireditev v akademskem društvu »Slovenija«, vpisal (novembra) se je v češki akademski klub, zelo odmevno (o tem sta pisala Slovenski narod in Zvon) je 2. decembra nastopil na Prešernovi proslavi z recitacijo *Slovesa od mladosti*, navduševal se je za skupni nastop slovenskih, hrvaških in srbskih študentov v zvezi z jugoslovansko idejo itd. Očetu je sporočil, da piše podlistke za Tagespresse in Wandererja, vendar doslej tega ni bilo mogoče potrditi. Poleg pravne literature je prebiral tudi taka dela, kot je npr. Bucklejeva *Zgodovina civilizacije v Angliji* (po Levčevem nasvetu). V Zvonu 15. novembra je izšla pesem *Včeraj in danes* in 1. decembra cikel *Cvetje 1-6*. Kdaj je nastal zvezek pesmi z naslovom *Pesmi*. Zložil Janko Krsnik, ni mogoče zanesljivo ugotoviti, verjetno po letu 1870 (iz te zbirke je objavljal pesmi v Zvonu 1876-1877).

Za božič je Janko odšel domov in na Brdu ostal do začetka februarja 1871, ko se je vrnil na Dunaj, toda tam je bil le do velikonočnih praznikov (v drugi polovici marca) in se od Dunaja dokončno poslovil: odločil se je za študij v Gradcu. V jeseni (v Gradec je odpotoval 10. oktobra) se je vpisal na graško univerzo. Stanoval je skupaj z Edvardom Šavnikom in Janezom Jarcem (v Zinzendorfergasse). Zelo hitro se je vključil v študentsko življenje; v Gradcu mu je bilo bolj všeč kot na Dunaju, a imel je še naprej svojo mero: pridno je študiral (prvo leto za božič ni šel domov) in obenem zmerno zahajal v študentsko družčino. Dejaven je bil pri graških akademskih »bésedah« (»Slovanska beseda« je bila društvo graških slovenskih visokošolcev, ki je prirejalo predavanja, pogovore, recitacije, plese idr.; 5. decembra je Janko predaval o zgodovini slovenske književnosti). Domotožje je ostalo, toda ni bilo več tako intenzivno, blažil ga je s študijem.

Kersnika je poleg pesnikovanja (tega med visokošolskim študijem ni opustil) že na Dunaju zanimalo podlistkarstvo; prebiral je feljtone takrat vodilnih Daniela Spitzerja (*Sprehodi po Dunaju*) in J. J. Krassniga. V začetku leta 1872 je nastal pripovedni podlistek »Corpus juris« (obj. v SN 1874), v katerem nastopa graška »triperesna deteljica« (Janko, Šavnik in

Jarc). Veliko noč je preživel na Brdu in počitniški poletni čas prav tako: 24. julija je uspešno opravil preizkusni izpit in se čez nekaj dni odpeljal domov. V tistem času se je zaljubil v Teklo Koširjevo, hčerko sodnika Koširja, in se sestajal z njo pri grajskih razvalinah Rožek v bližini Sv. Mohorja. Ni znano, zakaj se je na zahtevo staršev z njo razšel še pred letom 1873. 12. septembra se je udeležil Prešernove slavnosti v Vrbi in ob tem sta nastala dva ljubezenska soneta: *Oj v Vrbe dragem kraju to je bilo in In ko si gori na balkonu stala*. V jeseni se mu je v Gradcu pridružil brat Pepi, ki je študiral medicino (stanovala sta skupaj).

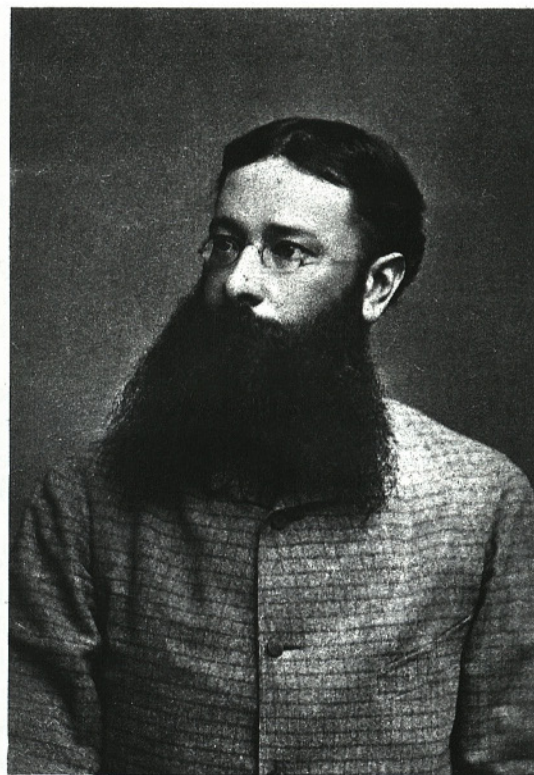
Konec aprila ali v začetku maja 1873 je Kersnik zasnoval *Muhasta pisma*; prvo je povzročilo, da je cenzura zaradi objave tega podlistka SN 16. maja zaplenila: bil je naperjen proti deželnemu predsedniku Auerspergu. Napisal je drugo *pismo*, toda Jurčič ga iz previdnosti ni objavil. To ga je potrla, a ga ni odvrnilo od feljtonistike. Od konca maja do srede junija je nastajal pripovedni podlistek *Nadepoln* (izšel trikrat v SN 1873, konec junija in v začetku julija). Zasnoval je cikel 18 podlistkov *Nedeljska pisma*, ki so v SN izhajali od 15. jun. do 12. okt. V *Muhastih pismih* se je podpisal Baptista in sedaj tudi. Zaradi aktualnih, zanimivih in kritično-ironičnih podlistkov je Baptista zaslovel, doživel je splošno pozornost, Levstikovo priznanje in Jurčičevo navdušenje. V teh podlistkih je z nagovarjanjem *gospice* verjetno mislil na svojo ljubezen (ki je še tlela) – Teklo Koširjevo. Po zadnjem *Nedeljskem pismu* 12. oktobra se je odpravil v Gradec, da bi nadaljeval študij.

Vnema za podlistkarstvo ni pojenjala; po krajšem premoru je napisal tri *Pisma iz Gradca*, ki jih je SN (nepodpisane) objavil v decembru 1873 in v januarju 1874. Nameranih feljtonov *Izza peči* (v januarju) ni napisal (ohranjen je le krajši odlomek), pač pa je v februarju v SN izšel podlistek *Od Mure* (brez podpisa) in nato v Jurčičevi organizaciji ciklus *Postna premišljanja* (od 26. feb. do 29. mar.) kot odsev ideološkega boja med klerikalci in liberalci. Cikel 6 podlistkov so napisali: prvega Kersnik, 2. Ogrinec, 3. Kersnik, 4. Jurčič, 5. kaplan Lovro Rakovec in 6. Kersnik (podpis -a).

Zadnji izpit je opravil 3. junija in zapustil Gradec. Želel je postati odvetnik, in ker je moral imeti predpisano prakso v državni službi, je s 1. septembrom začel delati pri finančni prokuraturi v Ljubljani; 24. oktobra je postal koncipient. To je bil čas Auersperg-Lasserjeve vlade (1871-1879), ki ji je bil cilj ponemčenje avstrijskih Slovanov; raznarodovalni pritisk na Slovence je bil močan. Janko je bil pogosto v Jurčičevi družbi (tam so bili tudi Levec in mnogi vrstniki, sošolci, kolegi), vendar se je nemalokrat umaknil v svoje stanovanje (najprej je stanoval pri teti Klari Binter, roj. Höffern v Gosposki ulici, nato

pri vdovi po Leopoldu Höffernu na Mestnem trgu) ter bral in pisal. Hodil je na čitalniške zabave s plesom in zbujal pozornost s svojo uglajenostjo in prijaznostjo. 12. septembra je bil izvoljen v odbor Dramatičnega društva. Začel je načrtno spremljati gledališko dogajanje in od 25. nov. do 24. dec. je v SN objavil štiri ocene gledaliških predstav (podpis -s-). V zadnjih dveh mesecih mu je SN natisnil tudi pet pripovednih podlistkov *Raztreseni listi* (podpis J. K. K.).

Z gledališkimi ocenami je leta 1875 nadaljeval (od 9. jan. do 25. nov. – 18). Prva januarska številka SN je prinesla Kersnikov pripovedni podlistek *Na starega leta dan* (podpis -k). Podobne podlistke je še objavljal: marca *Bujanov Matejka*, aprila *Pomlad* in oktobra *Mokra poezija* (podpis J. K. K.). Za odvetniški poklic se je skrbno pripravljal, si izprosil dopust in opravil pravnozgodovinski rigoroz. Nedelje so bile namenjene obisku Brda in staršev.

Pisatelj portret

Kersnik je Jurčiču pomagal z uvodniki za SN. Skupaj z nekaj člani Jurčičevega omizja (Francem Škofičem, Karlom Križmanom in Julijem Polcem) je polnil SN od 16. mar. do 15. sept. Kersnikovi uvodniki: *Naši sodniki* (27. mar.), *Prvi sad* (28. apr.), *Izjava čeških poslancev* (9. maj), *Barbarizem v slovenskih krajevnih imenih* (27. jun.), *Signum temporis* (11. avg.), *Pomagajte kmetu!* (1. sept.; podpisovali so se s črko omega). V jeseni je bil izvoljen za tajnika Dramatičnega društva, kar je še povečalo njegovo gledališko vnemo. Decembra (19.) je objavil še eno »nedeljsko pismo«, ki ga je naslovil *Gospica!* in ga podpisal z Baptista ter tako obudil (tudi vsebinsko) spomin na nekdanji feljtonistični cikel. Konec leta je bil usoden: Jurčič ga je seznanil s 17-letno hčerko lastnika hotela »Evropa« Luke Tavčarja Lojzko (1858-1933) in na silvestrovo se je med njima vnela ljubezen. Proti koncu leta je začela v zasnovi nastajati pripoved *Na Žerinjah*.

Ljubljansko čitalnico je bilo treba poživiti in to se je Kersniku in drugim v letu 1876 vsaj delno posrečilo tako na zabavnem kot izobraževalnem področju (predavanja, pogovori itd.). Delo v prokuraturi mu je minevalo bolj ali manj enolično. Od začetka marca do približno 27. maja je pospešeno pisal »izviren roman« *Na Žerinjah*, ki je izšel 3. junija v Jurčičevi Slovenski knjižnici kot 4. zvezek. Še naprej ga je zanimalo gledališče (od 8. jan. do 24. dec. je objavil 20 gledaliških ocen), medtem ko mu je Stritarjev Zvon objavil cikel devetih *Novih pesmi* (pesnjenje je verjetno opustil že prejšnje leto). Prvo ljubezensko pismo je Janko pisal Lojzki 8. avgusta.

Spodbujena aktivnost v ljubljanski čitalnici je rodila cikel predavanj in nadaljevanje tudi v letu 1877. 4. marca je Kersnik predaval o *razvoju svetovne poezije*. Izpričal je svojo razgledanost po književnosti in svoj pozitivistično-realistični pogled na literaturo in umetnost. V ustaljeni ritem njegovega življenja je v drugi polovici junija planila očetova bolezen: 3. julija je oče umrl. Za družino je bilo to hudo, zlasti za soprogo Berto, tako da je bil Janko pogosteje doma. Kljub vsemu ni opustil obiskovanja gledaliških predstav in objavljanja gledaliških ocen (od 7. jan. do 20. dec. – 12); poleg tega je v poletnih mesecih napisal cikel šestih podlistkov *Popotna pisma* (SN od 22. jul. do 16. sept.; podpis X. Z.), v katerih je ironično obračunaval z narodnimi nasprotniki in izdajalci po poletnih deželnozborskih volitvah, na katerih je zmagala nemška stranka. Zvon mu je objavil vrsto pesmi: *Pesmi 1-3*, *Čez goro*, *Ob Savinji 1-5*, *Slovo*, *Dekliške pesmi 1-7*, *Pozabljeni očaki*, *Siroti*, *Spoznanje*, *Nekdaj*, *Drobtine 1-3*, *Narodu*, *Stari grad*, *Zbogom!*, *Po smrti*, *Plevel*, *Zapuščen* (podpis Baptista). Po nasvetu družinskega prijatelja notarja Jerneja Zupanca je opustil misel

na advokaturo in se oprijel notarstva, zato je zapustil finančno prokuraturo in 1. oktobra nastopil prakso pri Zupancu.

Leto 1878 se je Kersniku začelo z objavo (podpis J. B. K.) predavanja *Razvoj svetovne poezije* v SN (od 4. do 10. jan.), sicer pa je prva polovica leta (in še julij zraven) minila v znamenju marljivega študija (od 23. jan. do 10. apr. je napisal 3 ocene gledaliških predstav in v SN objavil samo en podlistek, aprila – *Tihi teden*): 23. maja je v Gradcu opravil drugi rigoroz in 30. julija tretji. Načrtoval je, da bi v oktobru opravil še notarski izpit, a se mu to ni posrečilo. Druga polovica leta je bila izpolnjena z delom pri Zupancu, študijem, tajnikovanjem v Dramatičnem društvu, pomagal je Jurčiču pri SN in bil močno udeležen pri pripravljanju slavnosti ob Bleiweisovi 70-letnici. Napisal je (v 14 dneh: oktober-november) enodejanko »*Berite Novice*« (Jurčič jo je »samo popravil«), ki so jo pod njegovim vodstvom igrali v čitalnici 18. novembra. Navzoči so bili navdušeni. Brdski notar Johan Roth je umrl in Kersnik se je odločil, da bo postal notarski namestnik na Brdu: zapustil je Zupanca in 12. decembra odšel na Brdo, prevzel posle notarskega namestnika in se posvetil študiju. Z odhodom iz Ljubljane je opustil tudi tajniške dolžnosti pri Dramatičnem društvu.

Kersnika sta – 1879 – notarstvo in študij povsem zaposlila. Razvedrilo mu je bil lov oziroma sprehodi v naravo, občasno je odhajal v Ljubljano in obiskoval Lojzko, se z njo dopisoval in celo pri Slovenskem narodu ni imel časa sodelovati, čeprav je Jurčič zbolel in ga je Levec prosil za pomoč, zlasti pri uvodnikih in podlistkih. V drugi polovici leta je imel veliko opraviti z zapuščinskimi zadevami na Brdu: materi in teti Mini, ki sta podedovali (babica Johana je 18. januarja umrla) vsaka polovico brdskega posestva, je moral pri tem pomagati. To leto je Janko v SN (avgust, september) objavil samo podlistek *Sprehod v Slatino* (posledica obiska pri Tavčarjevih v letovišču 14. avgusta, spremljal ga je brat Anton). V zbirki Slovenska Talija (44. zvezek) je izšla enodejanka »*Berite Novice*«. Politične razmere so se nekoliko umirile, ko je sredi februarja prevzel vlado Taaffe, ki se je opiral na avstrijske Slovine.

Študij se je Kersniku obrestoval; 2. januarja 1880 je odšel v Gradec: 30. marca je opravil pisni in 3. aprila ustni notarski izpit – z odliko. Po vrnitvi je takoj zaprosil za samostojni notariat na Brdu in ga nastopil 7. junija (uradna objava v Wiener Zeitung ima datum 15. julij). Mesec dni (od približno 7. junija do 7. julija) je bil na Brdu Jurčič in z Jankom sta si podrobneje ogledovala »rokovnjaške« kraje. Proti koncu leta je začel pisati povest *Lutrski ljudje* in v decembru Levcu odposlal del prvega poglavja za prvo številko Ljubljanskega zvona (LZ).

Notar, pisatelj in politik (1881-1897)

Urednik Levec z začetkom *Lutrskih ljudi* ni bil zadovoljen, zato jih tudi ni začel objavljati (z januarjem 1881 je Ljubljanski zvon prvič izšel, njegovi izdajatelji in lastniki so bili Jurčič, Kersnik, Levec in Tavčar). Kersnik je začetek popravil in dodal nadaljevanje, vendar Levec še ni bil zadovoljen, z objavo je odlašal. Janko se je 15. februarja z Lojzko poročil in si ustvaril na gradu dom. Imel je obilo notarskega dela (vsak torek je tudi nadomeščal umrlega notarja v Kamniku), poleg tega mu je mati prepustila sogospodarjenje svoje polovice brdskega posestva. 3. maja je umrl Jurčič; Levec je Kersnika prepričal, da je nadaljeval *Rokovnjače*. 20. maja je že poslal LZ 12. poglavje, ki je izšlo v junijski številki z oznako »Po pokojnega Josipa Jurčiča osnovi spisal Janko Kersnik«. Odslej se je začela njegova dolgoletna tekma s časom pri pisanju (in z nenehnimi uredniškimi zadregami zaradi poznega oddajanja rokopisa): svoje pripovedi je namreč pisal sproti. Roman je brez prekinitev končal v decembrski številki. Kersnikov delež je bil pri bralcih Ljubljanskega zvona sprejet z zadovoljstvom.

Kersnikovo življenje je bilo razgibano: notariat, pisanje, odhodi v Ljubljano, obiski gostov, pogosto korespondiranje z Levcem in pomoč pri urejanju LZ (prebiral je prispele pripovedi in jih popravljaj, npr. Detelovo *Malo življenje*), opravi na posestvu itd., toda našel je čas, da se je 7. avgusta v Logatcu udeležil slovesnosti v počastitev spomina bratov Cirila in Metoda in v prid Jurčičevi ustanovi (za spomenik). Sredi decembra je napisal »kmetsko sliko« *Ponkrčev oča*, ki je izšla v prvi številki LZ 1882 (še isto leto je bila prevedena v češčino in nemščino, leto pozneje v srbsščino). Za Kersnika drugi najsrečnejši dogodek v letu 1881 je bilo rojstvo (28. decembra) prvega otroka – Janka.

Ko je končal *Rokovnjače*, se je lotil pisanja *Lutrskih ljudi* in v februarški številki LZ je bilo povest že mogoče brati (izhajala je do oktobra s prekinitvijo v juniju). V začetku januarja je Levcu poslal *Našo pesem* (objavljena v marčni številki) kot odgovor na nagrajeno pesem v Deutsche Zeitung *Lied der Deutschen in Oesterreich*, ki ga je ujezila. Obudil je tudi podlistkarstvo in od 17. jun. do 7. sept. v SN objavil pet (šesti je ostal neobjavljen) feljtonov *Stricu v Ameriko* (podpis Bolhofer). 15. avgusta so na Jurčičevi domačiji odkrili spominsko ploščo in Kersnik je bil slavnostni govornik. Sem in tja je Kersnikove obiskala bolezen: Janko je imel v juniju osepnice, Lojzka je nevarno zbolela za plevropnevmonijo, in ker je bila v Narplju nad Krškimi, je tja odšel tudi Janko in s prekinitvami ostal nekaj manj kot mesec dni (konec septembra do druge polovice oktobra), dokler se Lojzki zdravje ni izboljšalo in sta se vrnila

domov. V oktobru je prebiral Celestinov spis *Naše obzorje* v rokopisu (obj. v LZ 1883) in mu je *močno ugajal*. Nastajali so tudi prvi osnutki romana *Ciklamen*, prve strani je uredniku Levcu poslal 12. decembra.

Ciklamen je bil objavljen v LZ 1883 v vseh 12 številkah; Levec si je nenehno prizadeval (pisma!), da bi dobil rokopis pravočasno, toda Kersnik je skoraj dosledno zamujal roke. Pripoved je doživela ugoden sprejem (Levec, Celestin, Erjavec, Trdina, Stare idr.). To leto so zaznamovali trije dogodki, pomembni za Kersnika: 23. marca se mu je rodil drugi otrok – Jožef, 9. junija je bil izvoljen za poslanca v deželni zbor in v decembru je od tete Mine odkupil polovico brdskega posestva, tako da je odtlej upravljal s celoto. Veliko časa in naporov je zahteval predvolilni čas. Najprej ga centralni volilni odbor ni imenoval za kandidata za kamniško-brdski okraj, nato so ga podprle občine (od 59 v volilnem okraju kar 37) in centralni odbor ga je nekaj dni pred volitvami potrdil. Protikandidat je bil kanonik Miroslav Križnar. Predvolilni boj je bil hud, toda Kersnika so podprli mnogi, npr. mengeški župan Levec, moravški dekan Janez Toman, zanj sta agitirala tuhinjski župnik Kozma Pavlič in (na tihem) volilni komisar Fran Zbašnik itd. Zmagal je z 42 glasovi proti 36. Iz povolilne dejavnosti je znan mengeški shod 18. novembra, na katerem je Kersnik izčrpno poročal o dotedanjem delovanju deželnega zbora (govor obj. v Edinosti 24. in 28. nov.).

Kljub temu da je bil Kersnik z delom še bolj obremenjen, saj je moral hoditi v Ljubljano na zasedanja deželnega zbora in njegovih teles, se ni odrekel niti leposlovnemu niti publicističnemu pisanju. Za januarsko številko LZ 1884 je prispeval kratko pripoved *Rojenica* (napisal jo je med 12. in 15. dec. prejšnje leto; leto pozneje so jo prevedli v nemščino, dve leti po objavi v češčino). Notarske izkušnje so mu ponudile snov za kratko pripoved *V zemljiški knjigi*, ki je izšla v marčni številki LZ. V spomladanskih mesecih je zasnoval in 11. maja poslal Levcu začetek dolge novele *Gospod Janez*, ki je v LZ izhajala od junija do decembra (z izjemo septembrske številke). Za Janka se je v tem letu med žalostne dogodke uvrstila smrt brata Antona, študenta prava, med vesele pa rojstvo (30. novembra) tretjega sina – Antona. Pri notarskem delu mu je pomagal Janko Rahnè (1860-1928), ki se je pri njem zaposlil kot notarski pripravnik (ostal je do 1889). Gotovo je Kersnika razveselilo, da sta bila v tem letu objavljena srbski in nemški prevod romana *Na Žerinjah* in srbski prevod *Lutrskih ljudi*.

Kmalu po volitvah se je pokazalo, da v narodno-liberalni stranki ni soglasja; izoblikovali sta se dve skupini: vladno zmer-na, t. i. »elastikarji« (Kersnik, Fran Šuklje, Levec, Franc Višnikar idr.), in radikalna (Ivan Hribar, Valentin Zarnik, Ivan

Škani ju!

Ško sem se oglašal k besedi o tako vajnem, smotnih
razmerah naše dežele se tako živo točejačem pro-
metu, stavljam sem to zato, da praviim svoj
stališče, katero me je bil mladega prila-
mentarja spravilo v nekako pretresanje
se spastaranimi, sekničarimi kolegi,
ki so vsi osiudili v jasnem delovanju
v vspešnem oskrbovanju naših dežel
nih interesov. Le živo prepričan, da
je karak, kateriga namerava predlag
manjšino, in katerega mislim zagovarjati,
gleda naših šolskih razmer, in včas
gled gnetenosti stanju naše dežele
popolna intenzivna in spravičona, le
to prepričanje, potrjeno je z gashim
zanimanjem za vspešni razvitek
našega ljudskega šolstva prislo me
je do tega, da povsem in glasno
za predlag, kateri vicer v istini naklada
naše krepe, našim financam.

Pri tem, g. m. je potrebno, da si ogledamo gnetu-
stanje ljudskih mislečev na krsniškem.
Tudi ni treba mnogo besed. Stevilke, ko,
tere je admerila šolska politika, tako
zdana Vestenckova naučala, nestrtejši
plačam, govorci samo, ab sebi davajjijoni
in naj bolj stredljivi, naj bolj usrečni apli-
misti izmid nas, g. m. ne so mogel to-
diti, da so letne plače 400, 500, ali 600
gald. teke, da zadostnjejo vsem, če
tudi to tako skromnim potrebam
kateri stavi življenje ^{šolske} na drugi strani
pa ostan, nestrtejši do njegovih delez,
ni kav. Verjete mi, da življenje na
deželi ni mnogo cenejše, nego v mestu,
in velati sedaj, ko se adpilajo nova
pala, nove proge prometn, ki vadijo
vsi k jednemu centru, k v glavnem
mestu, ki v svoji opraviljivosti
potrebne so dne do dne več — sedaj
raste tudi cena življenja na deželi, ad dne
do dne in malo tridim, da se mesto

Ms. 973
KOPIRANJE
V
1886

Začetek Kersnikovega govora v deželnem zboru
13. januarja 1886

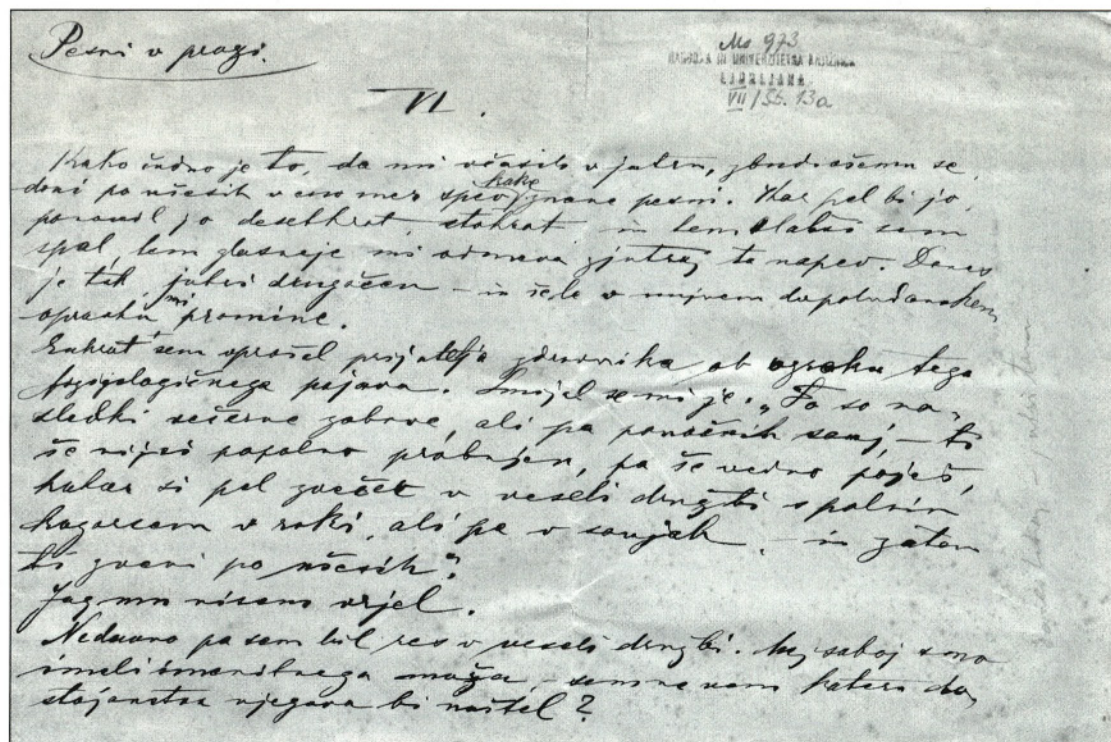
Tavčar, Josip Vošnjak itd.). Prvi so se oklenili LZ in na novo ustanovljenega Ljubljanskega lista (28. feb. 1884 – 31. dec. 1885), drugi so ustanovili (le delno kot protiutež LZ) Slovana (1884-1887) in si lastili SN. Kersnik je v Ljubljanskem listu od 1. mar. do 9. jul. objavil cikel 12 podlistkov *Vieux saxe* (podpis Për), v katerih je obravnaval aktualne razmere in napadal radikalce, ter kot nadaljevanje v novembru in decembru tri felj-tone *Snežene muhe* (podpis Srakoper), v katerih je prejšnjo ostrino nekoliko omilil. Že v preteklem letu se mu je porodila zamisel, da bi nadaljeval roman *Ciklamen*; v novembru je Levca prosil, naj v LZ najavi celoletno – 1885 – izhajanje romana *Agitator*. Urednik je dobil prvo pošiljko romana 19. decembra.

Leta 1885 je bil Kersnikov življenjski ritem podoben kot v prejšnjem letu: odhodi v Ljubljano na zasedanje deželnega zbora, notarsko delo, skrb za brdsko posestvo, družinske obveznosti in veselje z otroki, vmes krajše ali daljše bolezni v družini (posebej kritično ob koncu leta), lov za razvedrilo itd. in seveda – *Agitator*: nadaljevanje vsak mesec (izšel je v vseh 12 številkah), roke za oddajo je nenehno zamujal. Kot da ne bi bil že dovolj zaposlen, si je maja nakopal še županovanje lukoviške občine (to je opravljal do konca življenja), medtem ko se za kandidiranje za državnoborskega poslanca ni odločil (v jeseni je odklonil državno odlikovanje). Levec je v svojem in v imenu

drugih bralcev hvalil *Agitatorja* (v pismu: » 'Agitatorja' ljudje prehvaliti ne morejo.«) in obenem jadikoval o krizi Zvona (slabo urejena finančna plat, nihanje naročnikov, zadrege s sodelavci itd.). Kersnik si je prizadeval, da bi napetost znotraj stranke čimprej minila, zato je v decembru spet sodeloval v SN – s podlistkom *Ivje* (podpis Redivivus). Roman *Ciklamen* je bil objavljen v nemščini.

Kersnik urednika ni uslišal, da bi kaj prispeval za januarsko številko LZ 1886, toda v drugi polovici tega meseca je napisal kratko pripoved *Mačkova očeta*, ki je izšla v februarški številki (še isto leto so jo objavili v srbskem prevodu v Novem Sadu). Od februarja do julija ni objavil ničesar – medtem se mu je 20. aprila rodila hčerka Vida – v julijski in avgustovski številki pa *Mohoričevega Toneta* (tako je preveden v srbsčino). V decembru je začel s pisanjem povesti *Testament*. Ob vsakdanjih opravilih je padel vmes tudi kakšen pomembnejši javni dogodek, kot je bila npr. 11. julija slovesnost ob odkritju spominske plošče Jakobu Zupanu v Prevojah, na kateri je imel pozdravni govor. Toda gotovo so najbolj odmevale Kersnikove ostre besede 30. decembra v deželnem zboru kot odgovor poslancu Dežmanu v zvezi s slovensko knjigo in njenim branjem.

Prva polovica leta 1887 je bila v znamenju *Testamenta*, ki je v LZ izhajal od januarske do avgustovske številke (z izjemo ju-

Rokopis šeste *Pesmi v prozi*, ki je ostala v rokopisu

lijske). Poleg te povesti je v novembrski številki objavil »*Otroškega dohtarja*«. Kot poslanec si je pridobil velik ugled s svojimi nastopi in zavzemanjem; enega izmed njegovih govorov je SN objavil 9. januarja: *Govor deželnega poslanca Janka Kersnika*. Kersnikova dela so že prej prevajali v češčino, nemščino in srbsčino, tokrat je prevajalec Veljko Lukić prevedel *Agitatorja* in ga v novosadskem Stražilovu objavljala v nadaljevanjih od 23. apr. do 30. jul.; ob tem je bil objavljen tudi krajši sestavek (s sliko) o Kersniku, ki ga je napisal Janko Rahnè. Družina se je 17. oktobra povečala še za eno deklico – Berto.

Podlistkov v ciklih ni več pisal, le sem in tja še kakšen posamičen feljton; eden takih je bil *Gospodje uredniki in nadzorniki* v SN 24. decembra (podpis Recidivus). Nasprotovanja med »elastikarji« in radikalci so se v letu 1887 zgladila. Levec ga je nagovoril, da je proti koncu decembra napisal kritiko Mahničevih *Dvanajstih večerov*, izšla je v januarski številki LZ 1888 (podpis B.).

Kersnikova literarna produkcija v tem letu je odstopala od dotedanje: najprej je v februarški številki LZ objavil humoresko *Nova železnica*, ki je bila izdelek Janka Rahneta, le da jo je Kersnik popravljala in ji napisal konec (zato pod obema imenom), nato je v aprilu sledila humoreska *Dva adjunkta* in v decembrski številki humoreska *Dohtar Konec in njegov konj*. Vmes se je v LZ (junjska št.) še enkrat spustil v kritiko in ocenil *Beatin dnevnik* Luize Pesjakove (podpis B.). V februarju je SN prinesel cikel petih *Pesmi v prozi* z uvodom (podpis Recidivus) in v marcu podlistek *Pirhi* (podpis Barbatus). Presenetil je s svojim sodelovanjem z Mohorjevo družbo: za Koledar za leto 1889 je prispeval »*kratkočasno povest*« *Kako je stari Molek tatu iskal* (spisal jo je v prvi polovici junija). Slikovitejših dogodkov pri Kersnikovih v letu 1888 ni bilo. Skoraj obupanemu uredniku LZ je za prihodnje leto obljubil povest *Rošlin in Vrnjanko* (s pripovedjo *Desetnica* ni bilo nič) in mu okoli 20. decembra poslal prvi dve poglavji. Levca je opogumljal, naj ne odloži urednikovanja Ljubljanskega zvona, ki so ga zaradi Trdinovih *Bajk in povesti o Gorjancih* ostro napadali nemški listi.

V januarski številki LZ 1889 je bila povest *Rošlin in Vrnjanko* na uvodnem mestu in še v nekaj številkah, potem se je vedno bolj pomikala proti koncu, ker je pisatelj zamujal z rokopisom in ga je urednik oddajal v tiskarno zadnji trenutek. Povest je izhajala od januarske do decembrske številke, v juljski in avgustovski je ni bilo (1891 so v Novem Sadu izdali srbski prevod kot samostojno knjigo).

27. marca se je na Brdu rodila hčerka Maša, šesti Jankov otrok. Konec aprila ali v začetku maja si je zamislil in v drugi polovici julija napisal pripoved *Znojilčevega Marka božja pot*,

ki je bila objavljena v Koledarju MD za leto 1890. Začela se je predvolilna agitacija za deželnozborske volitve, ki je v juniju dosegla vrhunec. 4. julija je bil Kersnik ponovno izvoljen; tokrat je šlo brez težav, izkazala se je velika naklonjenost volivcev, ki so podpirali priljubljenega politika in pisatelja. 8. avgusta se je na Bledu udeležil skupščine Družbe sv. Cirila in Metoda in se tam prvič srečal z Marico Nadlišek. Z njo se je dopisoval že od februarja dalje, ko ji je sporočil, da mu urednik vse prispele spise pošlje, da jih oceni, in tako prebira tudi njene pripovedi. Po blejskem srečanju sta si z Marico precej dopisovala, bil ji je mentor. Nastala je čustvena harmonija, ki pa ni imela posledic za Jankov zakon. V tem letu je LZ objavil nekaj uredniških *Listnic* (februarska, marčna, majska številka), ki jih je napisal Kersnik. Poleg tega je za junijsko številko prispeval oceno Funtkovega *Godca*.

Velikolaščani so pripravili veliko slavnost v počastitev svojega rojaka Frana Levstika: 11. avgusta so mu odkrili spomenik in slavnostni govornik je bil Kersnik. Ob tej priložnosti je bil nekaj dni Levčev gost na Karlovinci, kjer je bil ta z družino na počitnicah. V deželnem zboru je bil zelo dejaven v oktobru in novembru, ko so tekale razprave o gospodarskih vprašanjih. Kljub izjemni vsestranski aktivnosti je proti koncu leta napisal kratko pripoved *Kmetska smrt* (v mislih jo je imel dlje časa), ki je bila objavljena v januarski številki LZ 1890.

Ta kratka pripoved je bila edino, kar je Kersnik leposlovnega objavil v letu 1890. Videti je bilo, kot da se je vanj naselila ustvarjalna kriza, ki se je kazala še nekaj časa. Tudi politično delovanje ga ni preveč veselilo. Prevzel ga je le študij Aškerčevih *Balad in romanc*. Ocena Aškerčevih pesmi je bila objavljena v junjski in juljski številki LZ in potem po dvomesečni prekinitvi v oktobrski in novembrski (končala se je z Levčevim soavtorstvom; podpis B.). Jasno se je izrazil Kersnikov estetski in literarnoumetnostni nazor, obenem je ostro obračunal z Mahničevimi pogledi. Notarsko (gotovo tudi poslansko in župansko) delo ga je tako obremenjevalo, da je Levcu potožil (in s tem delno opravičeval svojo skromno literarno produktivnost; v tem letu mu je v glavnem pošiljal popravljene spise drugih, zlasti Nadlišekove): »*Tako sem z delom preobložen, da ne morem ničesar drugega, nego samo pisarno in le pisarno opravljati.*« Levec se je s prihodnjim letom želel otresti Zvona, zato sta se pogovarjala z Narodno tiskarno, da naj bi ga ta odkupila. To se je zgodilo in z novim letnikom je postal urednik Anton Funtek, odgovorni urednik Ivan Tavčar, medtem ko je Kersnik ostal izdajatelj.

Po predporodni obolevosti je Lojzka 28. oktobra srečno rodila hčerko Rušo Vero (sedmi otrok), toda ponovno je zbolela in bila v začetku decembra v kritičnem stanju, nato se je obrnilo na

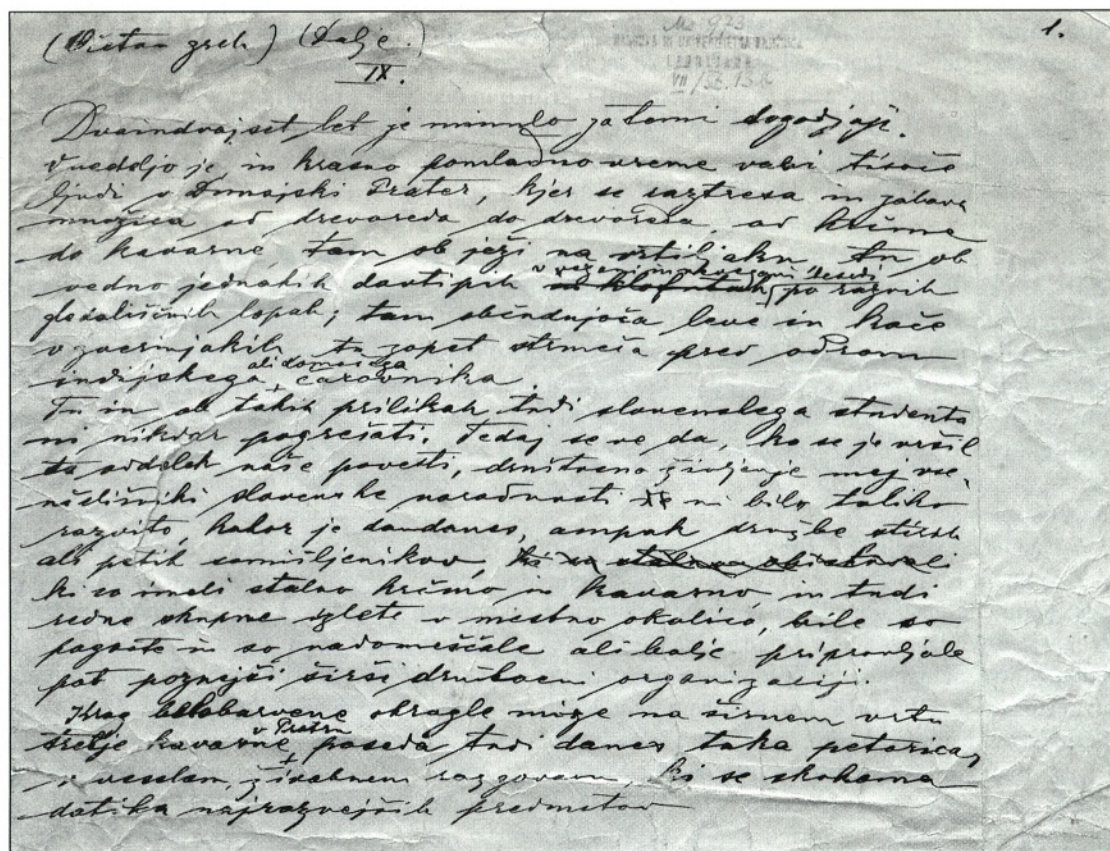
bolje in počasi je okrevala. Proti koncu leta (od 26. do 28. dec.) je Kersnik napisal prvo pripoved iz cikla (ki ga ni nadaljeval) *Iz sodnik aktov: Mamon*. LZ 1891 jo je natisnil v januarski številki in to je bilo vse, kar je bilo njegovega objavljeno v tem letu.

Kersnik ni želel postati državnozbornski poslanec, medtem ko se je za dolžnost deželnega glavarja navduševal. Ugibanja in pogovori o tem so tekli vso pomlad in v začetku poletja, dokler ni padla odločitev (ob podpori katoliške smeri in Nemcev): za glavarja je bil 30. julija imenovan primernejši (!) – Oton Detela (ki je svojo družino vzgojil po nemško!). Kersnik je bil razočaran. Že prej ga je močno potrla smrt – 3. junija – niti štiri leta stare hčerke Berte. Notarsko delo ga je zelo zaposlovalo še zlasti zato, ker po Rahnetovem odhodu precej časa ni imel pomočnika. S sourednikovanjem Zvona ni imel več opraviti, zato se je dopisovanje z Levcem skrčilo, tudi pisma Marici Nadliškovi so bila vse redkejša, dokler niso povsem zamrla.

Stike z Mohorjevo družbo je ohranil in uredništvu Koledarja poslal (konec februarja ali v začetku marca napisano) humoresko *Kolesarjeva snubitev*. Pri Mohorjevi družbi s pripovedjo niso bili preveč zadovoljni; pisatelj je obljubil

popravke, a jim humoreske ni več vrnil. V zadregi za prispevek v LZ, za katerega ga je prosil novi urednik Funtek, mu je v januarju 1892 poslal *Kolesarja*, ki je bil objavljen v marčni številki. To je bilo tudi vse v tem letu, v katerem se ni zgodilo nič presledljivega: notarsko delo, deželni zbor, županovanje, družina, posestvo, obiski drugih na Brdu itd. Počasi se je prebujal iz ustvarjalne mrtvice in pokazali so se obrisi nove pripovedi. V decembru je napisal začetek povesti *Jara gospoda* in ga odposlal uredniku. Povest je v LZ 1893 izhajala vse leto (v vseh 12 številkah).

Novo leto se je začelo z rojstvom (3. januarja) osmega otroka – hčerke Ane Nuše (Anuške). Kersnik je ostajal pri stari navadi, da je pisal sproti, spet je bil v časovni stiski (in urednik v negotovosti), rokopis je nemalokrat oddajal z zamudo, zato so bila nadaljevanja *Jare gospode* največkrat na manj uglednem mestu v reviji, tj. tik pred rubriko Knjižna poročila. Če sklepamo po sicer skopih, a dovolj značilnih omembah povesti v SN, potem je mogoče reči, da je bilo sprejemanje povesti ugodno. Živahne odzive je zbudila zlasti v Lukovici in okolici, saj so se nekateri videli (ali so mislili, da se vidijo) v

Začetek devetega poglavja
povesti *Očetov greh*

posameznih osebah v pripovedi. Nekoliko nostalgичno se je spominjal »omegovcev« iz leta 1875 v spisu *Omega*, ki ga je podpisal s polnim imenom in objavil v SN v prvoaprilski številki. Predzadnji njegov podlistek *S slavnostnim vlakom v Kočevje*, ki je nastal ob odprtju železniške proge Ljubljana – Kočevje, je natisnil SN 30. septembra (nepodpisano).

Zamisel o novi povesti se mu je porodila že med pisanjem *Jare gospode*, tako da je 20. novembra že lahko sporočil naslov uredniku Funtku, ki je Kersnikovo povest najavil v Vabilu na naročbo, da bo začela izhajati s prvo številko LZ 1894. Povest *Očetov greh* je bilo mogoče brati vse leto, razen v maju in septembru. Bil je ponovno v pisateljskem zagonu: poleg tekoče povesti je spomladi napisal »pripovedko« *Za čast in jo* v juniju ali juliju poslal Mohorjevi družbi v Celovec (objavil jo je Koledar MD za leto 1895). V začetku junija mu je SN objavil zadnji podlistek *S slavnostnim vlakom* (brez podpisa), ki je nastal ob odprtju proge Grosuplje-Novotočivo. Kersnikova družina se je 25. avgusta povečala še za enega člana: rodila se je Alojzija (deveti otrok). Levec je Kersnika spodbujal, da bi napisal kaj za Knezovo knjižnico Slovenske matice (ki ji je predsedoval od junija 1893), pisatelj je sicer napovedoval nekaj krajšega, a iz tega ni bilo nič.

Na slovenskem slovstvenem področju je odmevalo gibanje vesnanov, prevladovali so novostrojari, ki jim Kersnikova različica realizma ni bila pogodu. Zelo ga je prizadelo, ker je šele naknadno zvedel za uredniške spremembe pri LZ; lastnica Narodna tiskarna se z njim kot izdajateljem ni posvetovala o novem uredniku: Funtka je z letom 1895 zamenjal Viktor Bežek, ki Kersnika in Tavčarja ni povabil k sodelovanju. Kersnik se je od LZ povsem oddaljil. Konec aprila ali v začetku maja je napisal svoje zadnje pripovedno delo, tj. kratko pripoved *Rejenčeva osveta*, v kateri je upovedeno tudi doživljanje velikonočnega potresa (1895) v domačem kraju (objavljeno v Koledarju MD za leto 1896).

Po odstopu Taffejeve vlade v novembru 1893 je prišlo v naslednjih letih do precejšnje nestabilnosti v političnem življenju, obenem se je okrepil nemški pritisk. Med klerikalci in liberalci je zavladala navidezna sloga, ki pa je bila samo zatišje pred viharjem, saj je kmalu prevladala ostra strankarska delitev. 21. novembra 1895 so bile deželnozborske volitve; Kersnik je kandidiral v svojem kamniško-brdskem okraju, vendar je zmagal dekan Tomo Kajdiž na listi katoliško-narodne stranke. Kljub temu je ostal v deželnem zboru, ker ga je za svojega poslanca izvolila (25. novembra) ljubljanska trgovska in obrtniška zbornica. To leto je bilo zanj bridko tudi zato, ker mu je umrl mlajši brat Pepi. Kersnik se je na štefanovo na lovu prehladil in odtlej začel bolehati.

Leto 1896 je teklo v znamenju vseh tistih del, ki jih je Kersnik opravljal doslej (notar, gospodar na Brdu, poslanec, župan), družine se je tesno oklepalo, kljub mnogim načrtom ni več pisal. Zadnje, kar je objavil, so bile ironično priostrene anekdotično-politične bodice *Mušice* (33), ki jih je od 2. jan. do 13. feb. (nepodpisane) prinašal SN. Počasi, a vztrajno je napredovala jetika v grlu. Decembrske seje deželnega zbora se ni več udeležil. Na pomoč mu je priskočil prijatelj Edvard Šavnik, zdravnik v Kranju (tam sta gimnazijo obiskovala dva mlada Kersnika – Jožef in Anton), ki se je močno trudil, da bi ga pozdravil. Pod njegovim nadzorom je bil od 18. decembra do 15. februarja 1897 (z Lojzko sta stanovala v Hlebševi hiši na Glavnem trgu). Toda bistvenega izboljšanja ni bilo. Marca se je zadnjikrat udeležil seje na trgovski in obrtniški zbornici. Potem se je sredi maja odpravil (skupaj s soprogo Lojzko) v zdravilišče Gleichenberg pri Gradcu. Vrnila sta se 27. julija v Ljubljano (v stanovanje tasta Luke Tavčarja) in Kersnik je naslednji dan umrl. Pokopali so ga na Brdu 30. julija. Po časopisju so se zvrstili številni nekrologi.

LITERATURA:

* Ivan Grafenauer, 1925-1932: Kersnik Janko. *Slovenski biografski leksikon* I. Ur. Iz. Cankar idr. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. 445-452. (Z navedeno literaturo.)

* Janko Kersnik, 1947-1952, 1984: *Zbrano delo I-VI*. Ur. A. Ocvirk, F. Bernik. Ljubljana: Državna založba Slovenije. (Anton Ocvirk: Opombe I. 283-330; II. 299-356; III. 339-406, IV. 279-348; V. 423-648; France Bernik: Opombe VI. 379-542.)

* France Bernik, 1967-1973: *Pisma Frana Levca I-III*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti (Korespondence pomembnih Slovencev 4/I).

* France Dobrovoljc, 1977: *Bibliografija zbirke Naša beseda*. Ljubljana: Mladinska knjiga (Zbirka Naša beseda).

* Jože Gregorič, France Dobrovoljc, 1987: Kersnik Janko. *Leksikon pisaca Jugoslavije III*. Novi Sad: Matica srpska. 124-126. (Navedena literatura od 1878 do 1983.)

* Gregor Kocijan, 1991: Kersnik Janko. *Enciklopedija Slovenije* 5. Ur. M. Javornik, D. Voglar. Ljubljana: Mladinska knjiga. 56-57. (Navedena literatura do 1987.)

* Gregor Kocijan, 1995: Janko Kersnik. *Zapiski o starejši slovenski povesti*. Ljubljana: Mihelač. 102-105.

* /Več avtorjev/, 1998: Kersnik in njegov čas. *Zbornik Slavističnega društva Slovenije* 8. Ur. Z. Jan. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. (Z navedeno literaturo o Kersniku.)

* Gregor Kocijan, 2001: Po duši svetovljan, po srcu Brdčan. *Razgledi po slovenski književnosti*. Ljubljana: Debora. 123-131.

* Slikovno gradivo je iz Rokopisnega oddelka NUK v Ljubljani

JANEZ ŠUMRADA

O napadih na Francoze v Črnem grabnu in zgodovinskem ozadju romana Rokovnjači

Ni naključje, da se »historičen roman« *Rokovnjači* (1881) slovenskih klasikov Josipa Jurčiča (1844-1881) in Janka Kersnika (1852-1897) dogaja na ozemlju med Kamnikom, Lukovico in Trojanami. Po ugotovitvah literarnih zgodovinarjev, na prvem mestu Mirka Rupla (1901-1963), urednika Jurčičevega zbranega dela, je temu pisatelju »načrt za Rokovnjače dozorel leta 1880, zlasti ko je od začetka, vsekakor pa od 7. junija do 7. julija prebival pri prijatelju Kersniku na Brdu«. Tam si je Jurčič nabral za roman precej gradiva v stikih z ljudmi iz bližnje in širše okolice – nekateri od njih naj bi bili v svoji mladosti rokovnjači – pa tudi v pogovorih s prijateljem Kersnikom. Le-ta je izročilo o rokovnjačih deloma poznal kar iz družinske tradicije: ljubljanski odvetnik dr. Janez Burger, praded po materini strani, od 1803 naprej lastnik gospostev Brdo in Volčji Potok, ni bil zgolj sodobnik dogodkov, ki odsevajo v romanu, temveč je dobri dve leti pozneje postal celo mēr (župan) novonastale ilirske občine Lukovica. Pestunja njegovega pravnuka Janka naj bi bila v mladosti tudi »rokovnjaška baba« (Rupel 1956: 286-287, 320). Tako ni naključje, da je po prezgodnji Jurčičevi smrti *Rokovnjače* z uspehom končal prav Kersnik.

V sedemnajstem poglavju romana, ki je v celoti Kersnikovo delo (Jurčič 1956: 218-226), beremo, kako je rokovnjaška skupina v noči od 3. na 4. julij 1809 pod poveljstvom glavarja Groge v posloplju »stare pošte v Št. Ožboltu pod Volčjakom«

(prim. njeno upodobitev iz leta 1842: Golob 1988) napadla in zajela »majhno krdelce francoskih vojakov« (navedka sta Kersnikova) in vojaško blagajno, ki so jo ti peljali v Ljubljano. Pri tem sta bila ubita dva francoska častnika: stotnik Boissac, ki je bil pribočnik, in Vernazz (Kersnikov Brnjač), tajnik in prevajalec poveljnika 11. korpusa v sestavi francoske Nemške armade ter dotedanjega glavnega guvernerja Dalmacije in Dubrovnika. Ta imenitnež ni bil nihče drug kot generalpolkovnik in vojvoda Dubrovniški Auguste-Frédéric-Louis Viesse de Marmont (1774-1852), ki ga je Napoleon nekaj dni po napadu v bližini šentožboltske pošte, tj. 12. julija 1809, imenoval za francoskega maršala, ob ustanovitvi Ilirskih provinc sredi oktobra pa za prvega glavnega guvernerja nove državne tvorbe.

Temeljno vprašanje, ki si ga tukaj zastavljamo, je, ali gre pri napadu na francoske častnike pri Šentožboltu julija 1809 za rokovnjaški napad, kakršen je opisan v Jurčičevem in Kersnikovem romanu. Že znani kranjski zgodovinar nemške usmerjenosti August Dimitz (1827-1886), ki je prvi resneje preučeval francosko obdobje v naši zgodovini, v takšno možnost ni verjel, ampak je menil, da je šlo za upor okoliškega prebivalstva, na tak ali drugačen način povezan z velikim protifrancoskim oktobrskim uporniškim gibanjem leta 1809 (Dimitz 1876, 4: 315-316). Tudi Rupel (1956: 325) je bil podobnega mnenja, saj pravi: »Vsekakor pa napad ni bil v nikaki zvezi

z rokovnjači, a Kersnik ga je po Jurčičevi zamisli spretno vpletel v poglavitno dogajanje romana kot njegovo bistveno sestavino.«

Geografsko ime Črni graben se je v 19. stoletju nanašalo na bistveno večje ozemlje od današnjega, kajti v našem času je omejeno zgolj na območje od Prevoj do Trojan (Stražar 1985). Kot trdi prvi slovenski pesnik in novinar Valentin Vodnik (1758-1819) v svojih terenskih zapiskih od 31. avgusta 1809, se je Črni graben tedaj raztezal »od Krašnje do Učaka [naselje poleg Šentožbolta pod Trojanami in istoimenski preval (609 m), ki je razvodje med Radomljo in Bolsko oz. Ljubljano in Savinjo, J.Š.], od tam pa do Vranskega«. Bolj verjetno je, da se je tedaj imenovalo s tem imenom ozemlje onkraj Trojan samo do stare kranjsko-štajerske meje, ta pa je do francoske dobe potekala ob križišču glavne ceste Ljubljana-Celje s cesto iz Tuhinjske doline (namreč pri vasi Ločica pri Vranskem). Prav v času, ki je tukaj v ospredju našega zanimanja (jeseni in pozimi 1809-1810) je bila državna meja med Ilirskimi provincami ter Avstrijskim cesarstvom oz. štajersko-kranjska deželna meja pomaknjena skoraj štiri kilometre više po grabnu Bolske proti zahodu in je prečkala glavno cesto v Zajasovniku pod Trojanami, kjer je kmetija z značilnim imenom Konfinar. Tam med cesto in Bolsko še stoji kot po čudežu ohranjeni deželni »konfin« (mejnik) izpred prve svetovne vojne. Nekaj pozneje, leta 1811, je bila v sosednji dolini izvedena nova mejna korektura, s katero je dotlej štajerski trg Motnik pripadel Iliriji oz. Kranjski (Šumrada 1998a). V Kersnikovem času se zato »tako zvani Črni graben razteza od Podpeči pod Brdom do štajerske meje« pri Konfinarju (Kersnik v: Jurčič 1956, 218). Dozdeva se, da se začenja obenem s »krčenjem« imena Črni graben prijemati ozke doline Bolske vzhodno od Trojan proti Savinjski dolini njeno novo, sedanje ime, to je Baba, ki je bilo prvotno omejeno zgolj na grič »tik velike ceste med Jelševico in Zajaselnikom« (Vrhovnik 1909: 164) oziroma »grič na desni strani ceste ob najožji soteski med Trojanami in Vranskim (med Jelševico in Jaselnikom)« (Rupel 1956: 325).

Črni graben je po avstrijski upravni ureditvi izpred leta 1809 pripadal kranjskima okrajnima gospostvoma Gamberk in Brdo pri Podpeči – zdaj je znano kot Brdo pri Lukovici (za Gamberk prim. dokumente, ki jih je objavil Vrhovnik 1909; za Brdo: Intelligenzblatt, priloga k Laibacher Zeitung, št. 13, 13. 3. 1810). Po letu 1811, ko so nove oblasti v Ilirskih provincah izvedle velike upravno-teritorialne preureditve in obenem štetje prebivalstva, je območje spadalo v kanton Gamberk, ljubljanski distrikt in provinco Kranjsko. Gamberk je bil v francoski dobi politično in sodno središče za ozemlje Črnega grabna, del Zasavja (Zagorje, Dolsko) ter širše območje vzhodne Gorenjske okrog Vač, Moravč in Krumperka. Kanton je štel skupaj okoli 19.110 prebivalcev in je zajemal osem ilirskih občin (*arrondissements communaux*). Od teh nas pobjže zanimata občini Lukovica in Šentožbolt. Lukoviška je

imela po uradnih podatkih ljudskega štetja 2.634 prebivalcev, vanjo pa so spadala naslednja naselja: Prevoje, Rafolče, Vrhovlje, Dupeljne, Obrše, Čeplje, Zlato Polje, Brezovica, Trnovče, Trnjava, Lukovica, Prapreče, Sp. Koseze, Prevalje, Imovica, Vrba, Šentvid, Krašnja, Sp. Loke, Žirovše, Pšajnovica, Krajno Brdo, Vrh, Koreno in Kopolje. Vzhodno od nje je ležala v Črnem grabnu in po njegovi hriboviti okolici do nove francosko-avstrijske mejne črte občina Šentožbolt s 2.345 prebivalci, ki je obsegala naselja: Šentožbolt, Trojanje, Hrastnik, Hribi, Podzid, Blagovica, Češnjice, Čemšenik, Jesenovo, Dobrljevo, Brezje, del Zaplanine (in od pomembnejših vasi vsaj še Šentgotard, ki ga pa uradni seznam ne navaja) (Šumrada 1998b: 58).

Poglavitni vzrok velike družbene krize v devetdesetih letih 18. in v začetku 19. stoletja na slovenskih tleh so bile dolgotrajne vojne, saj je Habsburška monarhija v skoraj četrstoletnem obdobju med 1792 in 1815 samo slabih 10 let preživela v miru (1798-99, 1801-1804, 1807-1808, 1811-1812), ves preostali čas pa v ponavljajočih se vojnah s Francijo, ki so državo gospodarsko in populacijsko izčrpavale. V tem nemirnem obdobju so zmagovite francoske čete kar trikrat okupirale slovenske dežele (1797, 1805-1806, 1809) in jim dvakrat naložile veliko vojaško odškodnino, obenem so morali naši ljudje na svoje stroške skrbeti za prehrano, nastanitev in opremo tuje vojske in njenih konj. Francozi so prišli tretjič, da bi ostali za trajno, in Napoleon je na dan sklenitve mirovne pogodbe z Avstrijskim cesarstvom 14. oktobra 1809 ustanovil Ilirske province, kamor je vključil del vzhodne Tirolske, beljaško okrožje na Koroškem, Kranjsko, Goriško, Trst, Istro, Hrvaško južno od Save, Dalmacijo z otoki, ozemlje ukinjene Dubrovniške republike in Boko Kotorsko. Motivi za ustanovitev so bili politični in gospodarski: odriniti Avstrijsko cesarstvo od morja in s tem pretrgati njegove neposredne stike z Angleži v Jadranu, obenem pa nadzorovati avstrijsko zunanjo trgovino; razširiti celinsko zaporo na vzhodni Jadran in v njegovo zaledje, vzpostaviti kopensko povezavo s Turškim cesarstvom; vojaško zaščititi Italijo. Jedro slovenskih dežel je bilo s tem iztrgano iz stoletnih gospodarskih in političnih povezav in pahnjeno v še globljo gospodarsko krizo kot dotlej, za kar je bila poleg naštetega zaslužna še velika inflacija (prim. Zwitter 1964, Pivec-Stelè 1964).

Črni graben je bil pod tretjo francosko vojaško okupacijo spomladi in poleti 1809 dalj časa nemiren, tak je ostal deloma še po ustanovitvi Ilirije. Francoski intendant za Gorenjsko François-Marie Fargues (1785-1861) je tako še konec maja 1810 pisal novoimenovanemu glavnemu policijskemu komisarju na Kranjskem baronu Charlesu Toussaitnu, da »se je na meji pri Šentožboltu pojavila številčna tihotapska banda, kar je povzročilo dokajšen nemir, tako da se je imelo za potrebno poslati na to mesto impozantne sile, da bi jim preprečili izvedbo

nakan» (Šumrada-Kopitar 2004: št. 550). Nasploh zelo zanesljivi zgodovinar Ivan Vrhovnik (1854-1935), ki je bil v letih 1887-1891 župnik v Šentgotardu pri Trojanah, je našel v tamkajšnji mrliški knjigi podatek, da so Francozi v začetku junija 1809 ustrelili nekega Jakoba Papeža (Vrhovnik 1909: 162). Spopad s francoskimi vojaki v Črnem grabnu, ki se je pripetil 19. junija 1809, daje vtis, da je šlo prejkone za pravo vojaško akcijo: okrog 30 oborožencev, med katerimi naj bi bili povečini avstrijski vojaški ubežniki – morda so bili brambovci in črno-vojniki – je iz zased, razpostavljenih ob cesti, podnevi in z orožjem napadlo šest francoskih častnikov, namenjenih iz Šentožbolta v Celje. Napadene so pobili in oropali. Popoldne istega dne ob štirih je zelo verjetno ista skupina tridesetih mož zajela pri Šentožboltu nekega častnika, ki je prihajal z Vranskega, in Dalmatinca v turški (podobni) opravi z depešami za Marmonta. Onemogočili so jima nadaljnje potovanje, šentožboltski poštni urad pa je o tem obvestil začasno vlado za Kranjsko v Ljubljani (Dimitz 1876, 4: 279).

Tudi akcija v začetku julija 1809, v kateri so bili oropani in umorjeni Boissac in tovariši, je bila izpeljana učinkovito, obenem pa hladno in neusmiljeno. Podrobno jo poznamo iz pričevanja udeleženca Koritnika iz Učaka, ki je kot osemdesetletni starec leta 1861 povedal tedaj še rosno mlademu kranjskemu ljubiteljskemu zgodovinarju Francu Šumiju (Schumi, 1848-1916) naslednjo zgodbo (v Vrhovnikovem prevodu iz nemščine): *»Nekoč so prišli štirje francoski častniki po noči iz Vranske v Št. Ožbalt vozeči s seboj denarno blagajno in so zahtevali na pošti, da bi se peljali v Ljubljano. Poštar mi je ukazal zapreči in jih peljati na Vransko. Ko so bili mladi častniki sedli (na voz), so opomnili, ne vodi li cesta dalje v Ljubljano, ker so se bili po tej cesti sem pripeljali. Nato so jim pojasnili, da je cesta preko Učaka bližja in boljša, nego ta, ki vodi dalje. Nalagali so jih samo zato, da so jih spravili naprej. Vrh Učaka, »za Drago« pri mostu proti Trojanam skoči zdajci 5 znanih mož izza cestne ograje; ukažejo mi ustaviti konje in kreniti na Učaku na stransko pot na desno proti kamenolomu, ki se vidi z državne ceste; častnikom zaprete, da jih takoj pobijejo, ako se le ganejo. Za Učakom na desni sem moral ustaviti. Potem so potegnili kmetje častnike z voza in jih jeli pobijati. Čudno se vam bo zdelo, da so se dali 4 častniki umoriti od 5 kmetov, ne da bi se bili branili z orožjem, toda to nam bo razumljivo, ako pomislimo, da je bila tedaj temna noč in tistih 5 mož je bilo oboroženih s cepini (Pickhauen), ki so pretili z njimi častnikom, da jih ob najmanjšem gibljaju porabijo proti njim. Koritnik je pripomnil, da so mu solze sočutja stopile v oči, ko je videl uboge častnike, ki so s povzdignjenimi rokami in kleče prosili usmiljenja in obetali, da nikomur ne povedo ničesar o tem, ako jim le*

življenje puste, toda kmetje so brez usmiljenja jeli udrihati po njih, dokler niso bili mrtvi; nato so jih zakopali. Portepej in sabljo Boissaca, adjutanta maršala Marmonta, generalnega guvernerja Ilirije, so pravtako zagrebli tamkaj na nekem bližje označenem kraju med Učakom in kamenolomom in se baje še danes nahajata ondukaj. Roparski umor se je vprizoril iz Št. Ožbalt zaradi denarne blagajne.» (Vrhovnik 1909: 163; Stražar 1985: 193). Bistvena se zdi Koritnikova izjava, da je napad in brezobzirni poboj izvedlo »5 znanih mož«, »5 kmetov«, ki jih je Koritnik osebno poznal, njihov obveščevalec in sokrivec pa je bil kar Koritnikov gospodar, tj. šentožboltski poštar, ki je akcijo z zvijačo oz. zavajanjem Francozov sploh omogočil. Jožef Pavlič (1741-1813), eden od predstavnikov družine, ki je imela v Šentožboltu pošto približno sto let (od šestdesetih let 18. do šestdesetih let 19. stoletja) je izpričan kot poštni mojster od 1795 do smrti leta 1813 (Golob 1988: 24, 29, op. 31).

Napad je imel na prvi pogled vse znake rokovnjaškega dejanja: *»roparski umor«* se je namreč zgodil ponoči s prevaro, kot krut, zavraten napad, obvestilo so napadalci prejeli od skrivnega sodelavca, vendar akcije ne bi mogli uresničiti, če bi prišli v Šentožbolt s kakšne oddaljene skrivne rokovnjaške baze, saj bi tedaj priložnost zdavnaj zamudili. To potrjuje tudi razsodba v šentožboltski zadevi (prim. priloga), kjer pade v oči, da so vsi obtoženci razen dveh (eden je bil v *»cestni službi«*, drugi pa *»šuštar«*, torej čevljar, ti so se tedaj v glavnem še selili od hiše do hiše in popravljali obutev za hrano in streho nad glavo) stalno naseljeni kmetje, nekaj med njimi je tudi hlapcev z znanim bivališčem. Prav tako je vredno poudariti, da napadalci niso imeli pravega orožja, ne ognjenega in ne hladnega, ampak so napad in poboj izvršili kar s cepini.

Glede na to, da se izjava priče krvavega poboja iz julija 1809 močno razlikuje od zgodbe, ki jo je Janko Kersnik uporabil v *Rokovnjačih*, se porajata vsaj dve mogoči razlagi. Po prvi se je Kersnik prepustil svoji ustvarjalni fantaziji in opisal napad tako, da se bere dramatično napeto, privlačno in ne preveč krvavo, a se pri tem ni pretirano spraševal, ali opis ustreza dejstvu. Mogoče je tudi, da je prišlo v letih od 1809 do 1881, ko je bil roman napisan, že do prepletanja, prekrivanja in prelivanja posameznih različnih vzporednih zgodb iz ustnega izročila v eno samo. Temu pravimo učeno amalgamacija in preučevalci ustnega izročila vedo, da je pojav pogost (nekateri zanimive primere iz starejše lokalne zgodovine Notranjske je opisal avtor tega sestavka; prim. Šumrada 1986). Obstaja tudi vzporedno izročilo, po katerem se je v istem času dvakrat zgodil oborožen napad na neko drugo gosposko hišo v bližini, namreč na župnišče v bližnjem Šentgotardu; napadalci so bili Francozi, ki so jih domačini pobili in oropali (Vrhovnik 1909: 163-164).

Nekatere orisane okoliščine napada na Boissaca, Vernazza in dva druga francoska častnika kažejo na rokovnjače, so pa tudi takšne, ki izrecno govorijo proti tej možnosti. Da bi se mogli približati pravemu odgovoru, moramo analizirati razsodbo francoskega vojaškega sodišča z dne 30. januarja 1810 (prim. poljudno izdajo besedila z najnujnejšimi pojasnili v prilogi). Pri iskanju odgovora se opiramo še na dokumente in ustno izročilo, kar je objavil Vrhovnik v začetku 20. stoletja, zbral pa dve desetletji poprej, ko je v Šentgotardu »duše pasel«.

Francozi so o julijskem napadu v Črnem grabnu konec leta 1809 in v januarju 1810 na Marmontov ukaz vodili preiskavo, ki je pokazala, da so bili med udeleženci, pomočniki in pobudniki napadov pripadniki lokalnih elit. Zato najdemo v obtožnici naslednje osebe, ki so se pred aretacijo še pravočasno umaknile na varno: komisarja gamberškega okrajnega gospostva Ignaca Friderika Fayenza (razsodba v Vodnikovem prevodu ga imenuje »sodnik per grajšini Gamberški«), Antona Placida Rozmana (1756-1821), ki naj bi bil »fajmašter šent Osvaldski«, čeprav je bil tamkaj samo kaplan lokalist, in dva šentgotardska »šolmas-tra« (ne učitelja, saj šole v kraju tedaj ni bilo, temveč organista in cerkovnika; Vrhovnik 1909: 164), prejšnjega Zuchiatija in njegovega sina ter tedanjega Pavla Zoreta. Poleg navedenih so oblasti zaprle in obtožile še župana Jožefa Bervarja (Vervarja) iz Hrastnika pri Trojanah, a je bil potem na procesu oproščen. Zanimivo je, da v tej družbi ne srečamo šentgotardskega vikarja Luke Knipica (tam je služboval med leti 1807 in 1810), ki naj bi po izročilu menda pozival ljudi na boj s Francozi celo z izjavami, da ne bo dobil odveze, kdor ne pobije najmanj pet sovražnikov (Vrhovnik 1909: 163).

Napade je zaradi vpletenosti lokalnih vodilnih slojev treba pripisati ostankom organiziranih sil, povezanih s kranjsko deželno brambo in deželno črno vojsko. Gibanje avstrijskega brambovstva (*Landwehr*), ki sta ga leta 1808 sprožila ideolog avstrijske nacionalne ideje dunajski baron Josef Hormayr zu Hortenburg (1781-1848) ter njegov politični pokrovitelj in brambovski vrhovni poveljnik nadvojvoda Janez (1782-1849), je skušalo z domoljubno in prodinastično propagando, večjo javno vlogo nenemških jezikov v monarhiji (slovenščina je postala v brambovskih bataljonih poveljevalni jezik, nastajale so slovenske brambovske pesmi) in vojaškimi vajami aktivirati narodnostno raznoliko avstrijsko prebivalstvo za obrambo skupne države. Pri tem je bil brambovcem za vzor protifrancoski upor na Tirolskem pod vodstvom Andreasa Hoferja (1767-1810) (gl. Šumrada 2002: 52-53). Nasploh se ni mogoče strinjati s pavšalnimi ocenami, da je deželna bramba v slovenskih deželah v vojni leta 1809 povsem zatajila, kot se običajno piše, čeprav je jasno, da ne redna vojska, ne brambovstvo in ne črna vojska

(*Landsturm*: 12. maja 1809 je namreč kranjski deželni glavar grof Janez Nepomuk Brandis pozval moško prebivalstvo med 16. in 50. letom starosti, naj »vzamejo v roke tisto orožje, ki to jim je pred rokami, inu na kar sami narbol zaupajo« ter se uprejo napredujočemu sovražniku; navedek je iz Brandisovega tiskanega nemško-slovenskega razglasa v avtorjevi lasti) skupaj niso mogli zaustaviti prodora tedaj najboljše vojske na evropskem kopnem.

Po Vrhovnikovi zaslugi vemo, da je bilo brambovstvo v okolici Trojan dobro organizirano: komisar gamberškega okrajnega gospostva Ivan Podobnik je poslal županu Bervarju nalog, naj se 22. julija 1808 zjutraj zberejo pred šentgotardskim župniščem vsi moški prebivalci v starosti od 18. do 45. leta; nato so imeli vsako nedeljo popoldne vojaške vaje na sejmišču (Vrhovnik 1909: 162). Skopi, a toliko bolj dragoceni podatki, s katerimi razpolagamo, kažejo, da je brambovska ideologija ljubezni do domovine in vladarske hiše zagotovo prežemala agitacijsko delovanje šentožboltskega kaplana Rozmana, ki je pri usmerjanju prebivalstva proti Francozom med drugim opozarjal na domoljubni zgled Tirolca Hoferja. Vernikom naj bi tudi zagotavljal, da napadi na Francoze niso greh, borbene pozive v skladu z navodili deželne brambe in črne vojske pa podkrepljeval z utemeljitvijo, da je sam papež izobčil brezbožnega Napoleona iz Katoliške cerkve (Vrhovnik 1909: 164; Mal 1928-1939: 53; Stražar 1985: 163).

Izvajalce napadov junija in julija 1809 pri Trojanah je zato mogoče iskati med brambovci in tudi med črno vojniki, saj je nekaj obtožencev v poznejšem sodnem procesu presegalo za deželno brambo predpisano zgornjo starostno mejo. Glede na krutost, neusmiljenost napadov je treba dopustiti, da imata prav August Dimitz in Josip Mal (1884-1978), ko trdita, da so napadi iz domoljubnega upora proti okupatorju preraščali v navadne roparske napade, povezane z željo po dobičku iz sebičnosti (Dimitz 1876, 4: 279; Mal 1928-1939: 53; Golob 1988: 23). Sicer pa imamo iz novejše zgodovine veliko zgledov o tem, kako je mogoče uspešno »kombinirati« rodoljubje s koristoljubjem! Toda ne gre spregledati, da je med napadom na Kranjskem še trajalo vojno stanje in so bile nekatere oborožene akcije celo v Ljubljani (akcija majorja Du Monteta: Jerin 1851; Dimitz 1876, 4: 275-277; Kidrič 1941: 52-61). Premirje je bilo sicer sklenjeno 12. julija v Znojmu na Moravskem, vendar baron Žiga Zois (1747-1819) poroča, da so v Ljubljani zanj izvedeli šele 26. julija (Kidrič 1941: 61; št. 10, op. 2). Besedilo premirja je 2. avgusta objavil ljubljanski nemški časopis (*Laibacher Zeitung* 1809, št. 58).

Med drugimi vzroki za sovražnost do okupatorja moramo najprej omeniti pretirane francoske materialne in denarne

zahteve. Iz potrdila okrajnega gospostva Gamberk z dne 18. novembra 1809, ki ga je podpisal poznejši francoski obsojenec na smrt komisar Fayenz (sredi novembra je še vedno nemoteno opravljal svojo funkcijo), izhaja, da je samo obtoženi župan Bervar iz Hrastnika pri Trojanah do časa izdaje dokumenta izročil gamberškemu komisarju za prehrano francoske vojske skupaj 378 goldinarjev, ki jih je prispevalo 21 tamkajšnjih kmečkih posestev; to je bilo enako vrednosti 29 volov in 3 konj (Vrhovnik 1909: 162). Te velike obveznosti nikakor niso bile vse, saj je bilo obenem treba zbrati denar še za vojno kontribucijo. V jeseni, ko se je v javnosti razvedelo (Laibacher Zeitung je objavila 18. 10. 1809, št. 90, da je francoski okupacijski guverner 17. oktobra uradno obvestil kranjsko začasno vlado o sklenitvi miru; znani Napoleonov razglas o ustanovitvi Ilirskih provinc z dne 14. oktobra je bil najbrž prav zaradi izbruha upora objavljen šele 28. oktobra v št. 94), da bo Kranjska pripadla Franciji in da bo ustanovljena nova država, se je nezadovoljstvo še poglobilo in prerastlo v velik protifrancoski upor s središčem na Dolenjskem. Ta je imel, vsaj po mnenju Valentina Vodnika v pismu Jerneju Kopitarju (1780-1844) z dne 19. oktobra 1809, nedvomno patriotske komponente (Priatelj 1924: 160). Ponekod se je mogel naštetemu pridružiti tudi občutek verske ogroženosti zavoljo značilno jakobinskega odnosa do Cerkev, ki so ga izkazovali posamezni Francozi (Granda 2000).

V procesu proti morilcem Boissaca, Vernazza in tovarišev, ki je bil 30. januarja 1810 pred posebnim francoskim vojaškim sodiščem (Conseil de Guerre spécial) v Ljubljani, je bilo obtoženih 36 oseb, vendar so jih francoske oblasti aretirale in zaprle le enajst; preostali so sodili v odsotnosti, saj so bili roki pravice novih gospodarjev Kranjske nedosegljivi. Od prisotnih obtožencev so jih sodniki v razsodbi šest spoznali za nedolžne in jih ukazali izpustiti, saj »zgor imenovaniga poboja pak niso krivi«, pet pa so jih razglasili za krive »inu z enim glasom obso-dio k smerti«. Ustrelili so jih naslednjega dne 31. januarja opoldne, po eni različici za zidom starega ljubljanskega pokopališča pri sv. Krištofu (Dimitz 1876, 4: 315; Radics 1887: 547), po drugi pri strelišču na Poljanah (Vrhovnik 1909: 164, za kar se sklicuje na Carniolia 1843: 397). V ljubljanskem nemškem časopisu so o zadevi objavili posebno poročilo, katerega temeljni namen je bilo opozoriti prebivalstvo, da francoska pravica, tako kot božja, prej ali slej doseže zločince in jih kaznuje (Laibacher Zeitung št. 6, 5. 2. 1810).

Vseh petindvajset sodišču nedosegljivih obtožencev je bilo v odsotnosti obsojenih na smrt, med njimi Fajenc, Rozman, oba Zuchiatija in Zore. Obsojenci so morali obenem »plačati strošek za vso to pravdo«, Anton Rozman je kot edini obsojen tudi na zaplembo celotnega premoženja. Za nekdanjega šentožboltske-

ga kaplana (ki je bil poprej do leta 1807 župnijski vikar v sosednjem Šentgotardu) se ve, da je bil tedaj že nekaj mesecev onkraj meje, kamor je pobegnil verjetno kmalu po 18. oktobru 1809, ko zasledimo njegov podpis zadnjič v šentožboltskih matičnih knjigah. Na avstrijski strani je bil najprej provizor in kurat pri Sv. Lovrencu na Koroškem (do 1811), nato kurat v Pilštajnu na Kozjanskem do 1815, ko je postal nadžupnik pri Sv. Križu pri Rogaški Slatini. V zadnji službi je bil potem od oktobra 1819 do svoje smrti 28. septembra 1821 za župnika v Šentvidu pri Ponikvi oz. Grobelnem (Vrhovnik 1909: 164-165). Kar zadeva njegovo premoženje, so oblasti izpolnile sodni sklep: zaplenile so ga in ga 16. marca 1810 razprodale na licitaciji, ki jo je v Šentožboltu organiziralo brdsko okrajno gospostvo (Intelligenzblatt, priloga Laibacher Zeitung, št. 13, 13. 3. 1810).

Francozom je leta 1810 ušel iz ljubljanskih zaporov, kjer je »sedel« zaradi tatvine, neki drugi Anton Rozman, rokovnjak – namreč potepuh, tat in razbojnik. Konec junija so ga med vojaško akcijo proti rokovnjačem na Gorenjskem, ki jo je zahteval Marmont, ponovno ujeli in privedli v Ljubljano. Sprva so imele oblasti le obvestila, da je kradel in vlamljal v okolici Vodice, med podrobnejšo preiskavo pa so okrog 20. julija ugotovile, da je prav on 14. marca 1810 na cesti v Kranj napadel nekega kmeta iz Postojne in ga oropal 600 goldinarjev. Gorenjski intendant Fargues je o novi obtožbi obvestil vojaško sodišče, ki je bilo pristojno za Rozmana, kar pomeni, da je bil zelo verjetno obsojen na smrt, čeprav potrditve za to nimamo. Je pa smrtna kazen zagotovo doletela njegovega pajdaša Tomaža Jlenca, ki so ga konec julija ujeli pri Škofji Loki, privedli v Ljubljano in izročili vojaškemu sodišču. 18. septembra 1810 je bil kot »cestni ropar« obsojen na smrt in naslednji dan ustreljen (Šumrada-Kopitar 2004: št. 575, 610, 619, 620; Laibacher Zeitung št. 53, 21. 9. 1810).

Drugi Anton Rozman in Jelenc sta bila rokovnjača, kakršnih v gospodarsko kriznih časih na Kranjskem v 18. in v prvi polovici 19. stoletja ni manjkalo. Glede na povedano bi mednje težko uvrstili udeležence napadov na francoske oficirje junija in julija 1809 v Črnem grabnu.

ZAHVALA:

Moja prisrčna zahvala velja recenzentu prof. dr. Stanetu Grandi (Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU) in kolegu Adrijanu Kopitarju (Arhiv Republike Slovenije) za naklonjeno prijateljsko pomoč. Za pojasnilo nekaterih sedanjih slovenskih pravnih izrazov sem hvaležen svoji hčerki Nani, univ. dipl. pravnici, nečaku Samu Likarju pa za sodelovanje na terenu.

SODBA

posebno zvolenih sodnikov čez tolovajstva krive.

V imenu svetliga cesarja inu krala.¹

Danas trideseti dan prosimca, v lejtü tavžent osemsto inu deset.²

Sodniki za to sodbo so bili zvoleni po postavah francoskih danih v lejtü 12.³ inu 1806. Zbrani so bili iz med officirjov per slovenski vojski⁴ v Lublani, inu so bili ti gospodje:

Baron Roussille,⁵ oberst⁶ petiga peš regimenta, vud častniga legionarja,⁷ prezident.

Detallant kapitan, osemnajstiga lahkega peš regimenta, vud častniga legionarja, sodnik.

Pessey kapitan, 5 peš regimenta, sodnik.

Dejouglas kapitan, 18 lahkega peš regimenta, sodnik.

Tissot kapitan, 5 peš regimenta vud častniga legionarja, sodnik.

Giraud lieutenant, 5 peš regimenta vud častniga legionarja, sodnik.

Alliez lieutenant, 18 lahkega peš regimenta, sodnik.

Inu gospod Coste kapitan, 5 peš regimenta vud častniga legionarja je bil referent inu cesarski komissar. Vse té je zvolil excellenz gospod maršal vajvoda Dubrovski inu general poglavar slovenskih dežel.⁸

Za aktuarja je referent imenoval gospoda Gay, furierja⁹ 5 peš regimenta. Po zapovdi sedmiga inu osmiga člana postave trinajstiga mesca meglovca lejta pět¹⁰, ti gospodje si nič niso bili svoji ne med seboj, ne z nobenim med obdolženimi, na nobenimu kolénu prepovedanmu, ne po kervi ne po svāčini.¹¹

Ti na povelje excellenz gospoda maršala vajvoda Dubrovskiga, general poglavarja slovenskih dežel, vkup poklicani vojskni sodniki so se zbrali v svoji njim odkāzani sodni hiši, de bi sodbo sklenili čez obdolžene, ktirih imena so:

Martin Molka, star šest in petdeset let, v cestni službi, domā na Ovčaku per Šent Osvaidu.

Andrej Gril, star petdeset let, kmet pod berdsko gosposko, blizo Šent Osvalda.

Luka Škofec, star trideset let, kmet na Trojanah.

Luka Zknez (!), star tri in štirideset let, kmet na Trojanah.

Juri Dobovšek, star dvajset let, rojen v Šent Osvaidu inu ob času vjetja ravno tam stoječ.

Janez Zaic, šuštar brez dóma.

Anton Dobovšek, France Jerin, Jakob Gerkman, Vrankar, Juri Kus s perdevkam Laurič, Jaka Šeberkar s primkam Cencel, Janez Levec, Vovčakar, Tomaš Vovjovec, Mlinar, Juri Vezulak, Juri Mozar, Anton Rosmann fajmašter šent osvaldski, Nace Fajenc, sodnik per grajšini gamberski, Matia hlapec per Rezinu, Paul Zore, šolmaster v Šent Gothardu, Zuchiatu oče prejšni šolmaster v Šent Gothardu, Zuchiatu sin, Izlakar, Tomaš Vervar, Podmešak, Šinkovec hlapec Bentanov v Limovcu, Lipa, Pečāk sin, Plodnikar, Jožef Vervar star tri in petdeset let kmet v Hrastniku, Jožef Kral, star šest in šterdeset let, kmet v Vzidju, Anton Lebar, star devet in trideset let, kmet v Hrastniku, Jakob Logar s perdevkam Vovgar star šterdeset let, rojen v Vovču na Krajskim inu stanujoč v Šent Osvaidu kader so ga vjeli, Matia Provinšek, star šedeset let, rojen v Šent Osvaidu inu doma ravno tam ob vjetju, Jernej Gradišek, star dva in štirideset let, kmet v Hrastniku inu tam domā ob vjetju; vsi obdolženi, da so skrivno vmorili gospoda Boissaka kapitana adjutanta, inu Vernazza sekretaria inu tolmača excellenz gospoda maršalla vojvoda Dubrovskiga, inu druge officirje inu soldate francoske ne znane.

Zbor inu sodba se je začela, prezident je rekel pisavcu pernest inu na mizo pred njega položiti pisani sklep 19 dneva terglavca mesca, dvanajstiga lejta¹² inu sklep cesarski od perviga majnika 1806, inu postave od trinajstiga dneva mesca meglovca petiga lejta, inu postave od 29. mesca snežnika 6 lejta;¹³ po tim je rekel referentu, de ima brati spis prašanjov inu odgovorov, kar kol so obdolženi inu priče govorile, inu kar je proti nedolžnosti obdolženih, al kar jih izgovarja.

Po tim branju je vkažal prezident perpelati vjete obdolžene. So bili perpelani brez železja, ne zvezani, inu s svojimi besedniki. Prašani: kako se kličejo, pišejo, kolko so stari, kakšniga premoženja inu déla, od kod so doma preden so bli vjeti: so odgovorili, inu nar prvi je rekel: se kličem Martin Molka, sim star šest in petdeset let, v službi per cestnimu delu, stanujem na Ovčaku per Šent Osvaidu. Drugi je rekel: sim Jakob Logar ali Vovgar, star štirideset let, hlapec, rojen v Vovču na Kranjskim, sim bil v Šent Osvaidu, kader so me vjeli. Tretji je rekel: Andrej Gril, star petdeset let, kmet pod grajšino berdsko blizo Šent Osvalda, doma ravno tamkej. Četerti: Luka Škofec, star trideset let, kmet na Trojanah. Peti je djal: jessim Luka Zknez (!), star tri inu štirideset let, kmet na Trojanah. Šesti reče: sim Juri Dobovšek, star dvajset let, hlapec, rojen v Šent Osvaidu, inu stanujoč ravno tam, preden sim bil vjet. Osmi: Jožef Vervar, star tri inu petdeset let, kmet v Hrastniku, inu perseženi mož té vasi. Deveti: Jožef Kral star šest inštirideset let, kmet iz Vzidja, preden so me vjeli. Deseti: Anton Lebar, star devet in trideset let, kmet iz Hrastnika preden so me popadli. Enajsti pak je rekel: sim Jernej Gradišek, star dvainštirideset let, kmet iz Hrastnika preden so me vjeli.

Zdaj je bilo dano naznanje obdolžénim, v kom so toženi inu krivi; potle jih prezident izprašuje; prašanja sta jim prestavljala gospod Vurzbach¹⁴ inu gospod Kalan¹⁵ pravdna dohtarja¹⁶ inu tolmača; inu obdolženci so skuz ta dva odgovarjali.

Priče so posebej sprašane, inu krivim so skazane njih prepričanja.¹⁷

Po tim zaslišimo referentove razložke inu sklepe;¹⁸ zaslišimo tudi tōžene inu njih zagovarjanje,¹⁹ kar so imeli sami reči inu kar so njih besedni dohtarji²⁰ za nje govorili, ktiri so zadnič rekli, de nimajo nič več perstavit inu de je vse rečeno, kar krivim pomagati zamore. Prezident praša sodnike, če hočejo še kaj razložka. Sodniki reko: nič več. Prezident vkaže zagovarjavcam²¹ inu toženim iz sodne hiše vun stopiti, tožene pelajo spet v njih zapérco.²² Prezident naprosi pisarja inu druge poslušavce, de bi vun stopili.

Sodniki sodio per zapertih durih, pričó samiga cesarskiga komissarja, inu prezident jih praša tako:

So li krivi skrivniga poboia nad francoskimi soldatmi možjé po imenu: Martin Molka, Jaka Logar, Andrej Gril, Luka Škofec, Luka Zknez (!), Juri Dobovšek, Matia Provinšek, Jožef Vervar, Jožef Kral, Anton Lebar, inu Jernej Gradišek, vsi ti tukej zaperti; inu Janez Zaic, Anton Dobovšek, France Jerin, Jaka Gerkman, Juri Kus s perdevkam Laurič, Jaka Šeberkar s perdevkam Cencel, Janez Levec, Vovčakar, Tomaš Vovjovec, Mlinar, Juri Vezulak, Juri Mozar, Anton Rosmann, Nace Fajenc, Matia, Pavel Zore, Zuchiati oče, Zuchiati sin, Izlakar, Tomaš Vervar, Podmešak, Šinkovec, Lipa, Pečak sin, inu Plodnikar; ti vsi ne vjeti?

Volji se pobérajó od spodnje stopne gori, inu na zadne da prezident svoj volj.²³ Sodniki z enim glasam sklenejo, de zgor imenovane pregrehe so krivi: Martin Molka, Andrej Gril, Luka Škofec, Luka Zknez (!), inu Juri Dobovšek tukaj zaperti; inu Janez Zaic, Anton Dobovšek, France Jerin, Jaka Gerkman, Vrankar, Juri Kus s perdevkam Laurič, Jaka Šeberkar s perdevkam Cencel, Janez Levec, Vovčakar, Tomaš Vovjovec, Mlinar, Juri Vezulak, Juri Mozar, Anton Rosmann, Nace Fajenc, Matija, Paul Zore, Zuchiati oče, Zuchiati sin, Izlakar, Tomaš Vervar, Podmešak, Šinkovec, Lipa, Pečak sin inu Plodnikar ktiri so pobegnili. Zgor imenovaniga poboja pak niso krivi: Jožef Vervar, Jožef Kral, Anton Lebar, Jernej Gradišek tukaj zaperti.

Po tim praša cesarski komissar, kaj so obsojenci zaslužili. Prezident zbere spet volje tako, kakor je zgor rečeno. Sodniki sturé pravico inu z enim glasam obsodio k smerti: Martina Molka, Andreja Grila, Luka Škofca, Luka Zkneza (!), inu Jurja Dobovšeka tukaj vjete inu zaperte, inu Janeza Zajca, Antona Dobovšeka, Jaka Gerkmana, Vrankarja, Jurja Kusa ali Lauriča, Jaka Šeberkarja ali Cencla, Janeza Levca, Vovčakarja, Tomaša Vovjovca, Mlinarja, Jurja Vezulaka, Jurja Mozerja, Antona Rozmana, Naceja Fridriha Faienca, Matia, Pavla Zoréta, Zuchiata očeta, Zuchiata njega sina, Izlakarja, Tomaša Vervarja, Podmešaka, Šinkovca, Lipa, Pečaka ta mladiga inu Plodnikarja, ktirih ni tukaj. Ta sodba je po členih 1. 2. 4. ino 6. postave od 29. snežnika mesca, lejta šest, ki tako govoré.

Pervi člen: »Rop sturjen z očito silo, inu po tolovajsko na cestah inu ludskih potih²⁴, tudi sturjen v hišah z notri lomljenjam al s hojo po lojtri²⁵ bo po oznanenju te postave pokorjen s smertjo.«

Drugi člen: »Kdor bo prepričan, da je na cestah inu potih popadel al deželniga voznika naj bo na suhim al na vodi, al poštniga kuri-

eria al njegov ronc,²⁶ al kurierja ki nosi kralevne²⁷ al ministreve al gospojskine al generalske pisma, al druge popotnike; ta bo k smer-ti obsojen, ako se po njegovimu djaniu skaže, de se je koga lotil s to mislio, da bi ga vmoril, al okradel, al njemu pisma, papirje al poslano pisanja vzel, desilih bi ga ne vmoril, ali ne okradel.«

Četerti člen: »Kar je v prejšnih členih rečeno, to sodio navadni sodniki. Al če zgor imenovane pregrehe njih več ko dva v družbi sturé, takrat bodo hudodelci, njih deležniki inu napihavci²⁸ sojeni pred vojskimi sodniki,²⁹ inu bodo od tih obsojeni.«

Šesti člen: »Za deležne, pomagavce inu napihavce so šteti samo tisti, ktiri so toženi inu prepričani de so k taki hudobni družbi ludi bern-jali,³⁰ al jih vodili, al njim dajali naj bo dnarje al orožje, al orodje inu basanje za puše³¹ s to mislio, de bi njih perpravili, njim poma-gali, al njih djanju potuho dali, al de so z vedežam inu s tako mislio pod streho vzeli al skrili hudodelnike al njih tatvino.«

Zgor imenovani sodniki jih dalje obsodio, de morejo plačati strošek za vso to pravdo; inu samiga Rozmana izfajmaštra v Šent Osvaldu obsodio, de zapade vse svoje premoženje, karkol se ga znajde.

Vkažejo izpustiti Jaka Logarja, Matia Provinškega, Jožefa Vervarja, Jožefa Krala, Antona Lebarja inu Jerneja Gradiškega tuki pričeoe.

Vkažejo tudi to sodbo dati natisnit po francosko, nemško inu slovensko,³² jo očito nabiti, inu šest sto natisov med ludi razdeliti.

Naročé kapitanu referentu to sodbo kmalo celo brati obsojenim, inu jo po vsih besedah dopolniti.

Tudi naročé, de ta sodba naj bo poslana excellenz gospodu vojskemu ministru³³ inu excellenz gospodu maršalu vojvodu Dubrovskimu, kar je narpred mogoče. Pošle naj jo prezident, kakor vse to zapové postava v 39. členu 13. mesca meglovca petiga lejta.

Skleneno inu sojeno brez narazen iti iz zbora,³⁴ v Lublani dan, mesec inu lejto, kakor zgori;

Inu sodniki so podpisali prvi spis te sodbe, kakor sta se tudi podpisala referent inu pisavic³⁵.

Podpisani: Alliez lieutenant, Giraud lieutenant, Tissot kapitan, Dejougla kapitan, Pessey kapitan, Detallant kapitan, sodniki; baron Roussille oberst inu prezident; Coste kapitan inu referent, inu Gay fourier pisavic.

Prepis listine iz Arhiva Republike Slovenije Ljubljana, AS 1077, Zbirka spisov iz francoske dobe, f. 2, 2/I.

Sodbo francoskega posebnega vojaškega sodišča z dne 30. januarja 1810, ki je tiskana kot trojezični francosko-nemško-slovenski razglas oz. plakat z dimenzijami 57,5 x 80 cm, je objavil najprej Radics (1887) in za njim Rupel (1956: 328-332). Prvi prepis je nezanesljiv, drugi pa je natisnjen v izvirni bohoričici, slovenski pisavi od 16. do srede 19. stoletja, ki današnjemu bralcu povzroča nekaj težav, če ni slavist ali zgodovinar. Zato smo ta prepis nekoliko modernizirali: vanj smo uvedli današnje znake za č, ž, š, črko s pa v zvenečem okolju pišemo kot z. Tudi velike črke uporabljamo po današnjem pravopisu.

V opombah najdemo najnujnejša pojasnila, tudi takšna, ki razlagajo, kaj je prevajalec – to je bil Valentin Vodnik (Kidrič 1929-1938: 527; Rupel 1956: 327) – z nekaterimi danes komaj razumljivimi besedami in besednimi zvezami sploh hotel povedati. V takšnih primerih se pričujoči slovenski pre-vod v opombah naslanja na izvirmo, to je francosko besedilo sodbe.

Mirku Ruplu je bil kot predloga za izdelavo prepisa izvod sodbe iz Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani (Rupel 1956: 327-328), ne

omenja pa, da so v Arhivu Republike Slovenije ohranjeni kar trije dodatni primerki razglasa (signatura AS 1077, Zbirka spisov iz francoske dobe, f. 2, 2/I). Po enem od njih smo preverili Ruplovo transkripcijo in ugotovili, da je brezhibna.

OPOMBE:

- ¹ Namreč v imenu Napoleona I., cesarja Francozov in kralja Italije.
- ² Sodba je bila torej izdana 30. januarja 1810.
- ³ Letu XII francoskega revolucionarnega koledarja odgovarja v gregorijanskem obdobje med septembrom 1803 in septembrom 1804.
- ⁴ Francosko: armée d'Illyrie, torej pri Ilirski armadi, vojski.
- ⁵ Jean-Isaac Roussille (1767-1845) se je odlikoval v bitki pri kraju Gradac na Hrvaškem, kjer je bil 22. maja 1809 ranjen. Nagradno je bil 20. junija 1809 povišan v polkovnika in je dobil poveljstvo 5. linijskega polka v sestavi 11. korpusa (Marmont) francoske Nemške armade. Po ustanovitvi Ilirskih provinc je bil 11. korpus preformiran v Ilirsko armado, Roussille pa je s svojim polkom ostal v Iliriji do leta 1811, ko so bili poslani v Španijo. Za barona Francoskega cesarstva je bil imenovan z Napoleonovim dekretom 15. avgusta 1809, naslov pa mu je bil potrjen še s patentnim pismom z dne 25. marca 1810 (QUINTIN 1996: 760).
- ⁶ Nemško: polkovnik.
- ⁷ Nosilec Legije časti (Légion d'honneur), reda, ki ga je 1802 ustanovil Bonaparte, v prvi vrsti za vojaške zasluge, vendar pa so ga podeljevali tudi uglednim civilnim osebam. V času Ilirije sta ga od Slovencev prejela ljubljanski škof Anton Kavčič (1743-1814) in baron Žiga Zois.
- ⁸ Francosko: Gouverneur Général des Provinces Illyriennes, torej glavni guverner Ilirskih provinc.
- ⁹ Fourrier je bil v francoski vojski četni pisar in stotnikov tajnik. Zadolžen je bil za vodenje korespondence ter za organizacijo nastanitve svoje čete.
- ¹⁰ Meglovci leta V - brumaire leta V.
- ¹¹ Niso sorodniki ali poslovni partnerji ne med seboj in ne z obtoženci na način, ki je zakonsko prepovedan.
- ¹² 19. vendémiaire leta XII.
- ¹³ 29. nivôse leta V.
- ¹⁴ Ljubljanski odvetnik, oče znanega avstrijskega leksikografa.
- ¹⁵ Ljubljanski odvetnik.
- ¹⁶ Odvetnika.
- ¹⁷ Dokazi o njihovi krivdi.
- ¹⁸ Poročilo in zaključke.
- ¹⁹ Zagovor, obrambo.
- ²⁰ Uradni zagovorniki.
- ²¹ Zagovornikom.
- ²² Zapor.
- ²³ Glasujejo najprej najnižji čini, predsednik pa odda svoj glas zadnji.
- ²⁴ Javnih poteh.
- ²⁵ Z vlomom ali uporabo lestve.
- ²⁶ Torbo.
- ²⁷ Vladina.
- ²⁸ Sokrivci, povzročitelji in pobudniki.
- ²⁹ Pred vojaškim sodiščem.
- ³⁰ Zavajali.
- ³¹ Strelivo.
- ³² Francosko: langue ...slavone; nemško: slavische Sprache.
- ³³ Napoleonov vojni minister je bil med 1807 in 1814 Henry-Jacques-Guillaume Clarke, vojvoda de Feltre (1765-1818).
- ³⁴ Ne da bi javno sejo prekinili.
- ³⁵ Pisar, zapisnikar.

LITERATURA:

- * DIMITZ, August (1876): *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813. Mit besonderer Rücksicht auf Kulturentwicklung. Vierter Theil*, Laibach: Kleinmayer & Bamberg.
- * GOLOB, France (1988): Likovna upodobitev poštne postaje v Šent-ožboltu, *Kronika* 36. 23-29.
- * GRANDA, Stane (2000): Ozadje upora proti Francozom 1809. leta. *Vita artis perennis. Ob osemdesetletnici akademika Emilijana Cevca*, Ljubljana: ZRC SAZU, 473-481.

- * JERIN, Urban (1851): Überfall auf Laibach am 27. Juni 1809. *Mittheilungen des historischen Vereines für Krain*, 43-44.
- * JURČIČ, Josip (1956): *Zbrano delo. Sedma knjiga*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev).
- * KIDRIČ, France (1929-1938): *Zgodovina slovenskega slovstva. Od začetkov do Zoisove smrti*, Ljubljana: Slovenska matica.
- * KIDRIČ, France (1941): *Zoisova korespondenca 1809-1810*, Ljubljana: AZU. (Korespondence pomembnih Slovencev 2).
- * MAL, Josip (1928-1939): *Zgodovina slovenskega naroda. Najnovejša doba*. Celje: Mohorjeva družba.
- * PIVEC-STELE, Melita (1964): Gospodarski položaj Ilirskih provinc. *Napoleonove Ilirske province 1809-1814*. Ljubljana: Narodni muzej, 65-77.
- * PRIJATELJ, Ivan (1924): Nekaj Vodnikovih pism Kopitarju. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* 4. 147-167.
- * QUINTIN, Danielle et Bernard (1996): *Dictionnaire des colonels de Napoléon*. Paris, SPM. (Collection Kronos).
- * RADICS, Peter (1887): Iz francoske dobe. Slovenski uradni spis iz l. 1810. *Ljubljanski zvon* 7. 547-552.
- * RUPEL, Mirko (1956): Opombe. Rokovnjači, Josip Jurčič. Zbrano delo VII. Ljubljana: DZS. 281-332.
- * STRAŽAR, Stane (1985): *Črni graben. Od Prevoj do Trojan*. Lukovica: Kulturno umetniško društvo Janko Kersnik.
- * ŠUMRADA, Janez (1986): Nekaj misli o zgodovini in etnologiji danes. *Razmerja med etnologijo in zgodovino*. 31-36 (Knjižnica GSED 14 / Knjižnica Kronike 6).
- * ŠUMRADA, Janez (1998a): Razmejitve med Napoleonovo Francijo in Avstrijskim cesarstvom na slovenskem etničnem ozemlju po nastanku Ilirskih provinc. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 69 (34). 247-260.
- * ŠUMRADA, Janez (1998b): Prebivalstvo v slovenskih predelih Napoleonove Ilirije. *Zgodovinski časopis* 52. 51-72.
- * ŠUMRADA, Janez (2002): Janez Nepomuk Primic in ustanovitev stolice za slovenski jezik na liceju v Gradcu 1811. *Slavistična revija* 50. 51-60 (nemški prevod: *Anzeiger für slavische Philologie* (Graz) 30, 2002, 7-19).
- * ŠUMRADA, Janez & KOPITAR, Adrijan (2004): *Nastajanje Napoleonove Kranjske. Korespondenca François-Marie Fargues, francoskega intendanta za Kranjsko in Gorenjsko (1809-1810)*; tipkopis publikacije, ki izide pri Arhivu Republike Slovenije v Ljubljani.
- * VODNIK, Valentin (1848): Copia eines Manuscriptes des Valentin Vodnik. *Mittheilungen des historischen Vereines für Krain*. 87-93.
- * VRHOVNIK, Ivan (1909): K poglavju: Francozi v Črnem grabnu. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 19. 161-165.
- * ZWITTER, Fran (1964): Napoleonove Ilirske province. *Napoleonove Ilirske province 1809-1814*. Ljubljana: Narodni muzej. 25-36.

Obnova cerkve sv. Neže na Golčaju

Cerkve sv. Neže stoji na vrhu prisojnega golčajskega pobočja na nadmorski višini 677 metrov. Do leta 1941 je bila poleg cerkve še mežnarija, ki je bila požgana. Ohranile so se samo ruševine. V pisnih virih se cerkev prvič omenja v popisu cerkva iz leta 1526. Cerkev je bila med najbolj bogatimi v Črnem grabnu. Za vojno s Turki je morala dati šest renskih goldinarjev, kelih in dve srebrni čaši. Po ustnem izročilu naj bi cerkev pripadala graščini na Limbarski gori; ko je ta propadla, so si cerkev lastili beneški gospodje.

Golčajsko cerkev omenja v svoji vizitaciji v letih 1631-1632 ljubljanski škof Rinaldo Scarlichi. Omenjeni so trije altarji, glavni je bil posvečen devici in mučenki sv. Neži, desni stranski oltar je bil posvečen sv. Erazmu, levi pa sv. Marjeti. Enake podatke zasledimo tudi v vizitaciji iz leta 1654. Vizitacija iz leta 1668 omenja majhen, razpokan oltarni prostor, ki ga je treba zamenjati z novim in večjim.

Kot podružnico cerkve v Krašnji omenja cerkev sv. Neže na Golčaju tudi Janez Vajkard Valvasor v svoji knjigi *Slava vojvodine Kranjske* (1689).

V času jožefinskih reform so cerkev 14. februarja 1784 zaprli. O tem, kdaj so cerkev ponovno odprli, ni podatkov.

Konec 19. stoletja je bila dozidana lopa in v istem času so podaljšali ladjo za dolžino pevskega kora. Zapis v župnijski kroniki, da je bil v cerkvi prvotno lesen kasetiran poslikan strop, ki so ga zaradi dotrajanosti zamenjali leta 1870, nekoliko zavaja, saj prvotnega stropa fizično niso odstranili, ampak so ga samo prekrili z novim ometanim stropom z dekorativno poslikavo. Po Schumijevem poročilu (1882/83) naj bi cerkev dvakrat povečali.

Cerkve je bila med drugo svetovno vojno poškodovana in v njej enajst let niso maševali (od leta 1941 do 1952).

Ob dokumentiranju stanja na terenu leta 1961 lahko v zapiskih tedanjega Republiškega zavoda za spomeniško varstvo preberemo, da je cerkev na Golčaju v derutnem stanju in je zaradi vdrtga vhoda mogoč prost vstop v notranjščino cerkve, kjer so kakovostne plastike.

Cerkveno notranjščino je pred odstranitvijo kipov leta 1967 fotografsko dokumentiral Peter Fister, konservator Zavoda za spomeniško varstvo v Kranju. Na fototečnem kartonu omenja

Notranjost cerkve leta 1967 (foto: Peter Fister)

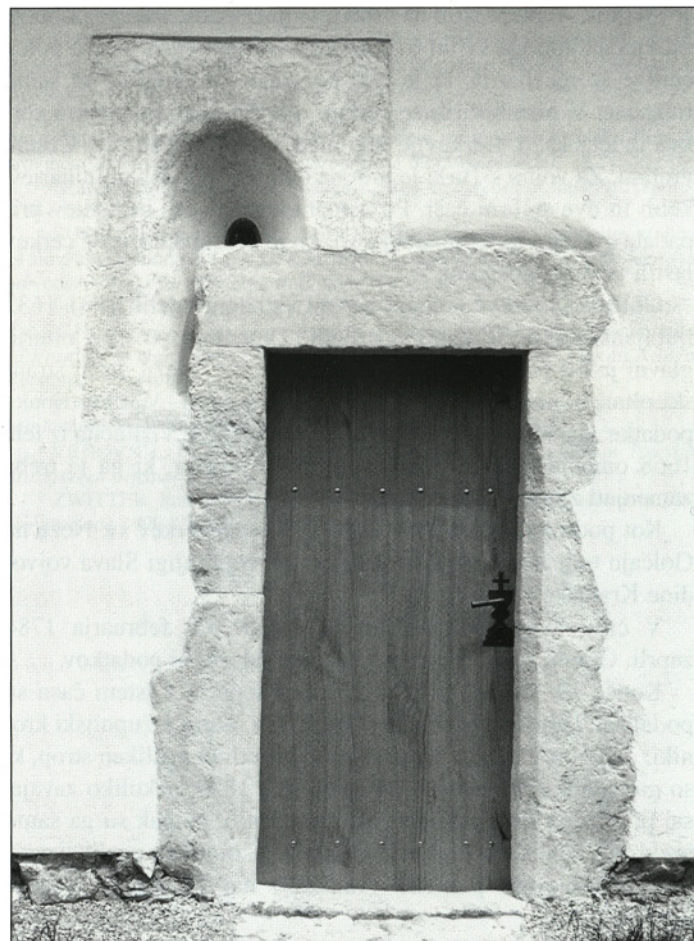
Na zvoniku vidni ostanki obstreljevanja iz časa NOV (foto: Nika Leben)

Obnovljena fasada (foto: Nika Leben)

tudi starejši kasetiran strop, ki je viden pod udrtim novejšim ometanim stropom.

Celovita obnova cerkve sv. Neže se je začela leta 1993, ko so na pobudo župnika Jožeta Vrtovška obnovili zvonik. Gradbena dela so obsegala obnovo kritine in zamenjavo dotrajanih ometov. Ob sondiranju starih ometov niso odkrili sledov arhitekturnih poslikav. Zvonik ima nove apnene omete in je beljen v toplem okraستم tonu z belimi členitvami po skici arhitekta zavoda Bojana Schlegla. Strešna konstrukcija na cerkvi je bila tako poškodovana, da je na nekaj mestih zamakalo in sledila je zamenjava dotrajane strešne konstrukcije in kritine. Vzporedno je bilo treba rešiti tudi leseni strop, ometan na trstiko z dekorativno poslikavo iz 19. stoletja v ladji. Strop je bil na nekaj mestih udrt in na splošno v zelo slabem stanju. Pod mlajšim stropom je bil delno viden lesen, poslikan, kasetiran strop.

Obnovljena južna fasada in odkrito romansko okno v ladji (foto: Olga Zupan)

Pogled v ladjo in prezbitarij pred obnovo (foto: Nika Leben)

Mlajši ometan strop je bil dokumentiran in odstranjen. Starejši strop je bil dokumentiran in v celoti snet. Na stropnem tramu v ladji so bili najdeni fragmentarni ostanki še starejšega lesenega poslikanega stropa. Snete kasete so bile začasno deponirane na podstrehi župnišča v Blagovici. Za dokumentacijo je bilo shranjenih nekaj kosov ometa z modro dekorativno poslikavo. V cerkveni ladji je bil narejen nov lesen nosilni strop kot podloga za pritrditev restavriranega stropa.

Obnovo je leta 1995 nadaljeval Zavod za varstvo kulturne dediščine OE Kranj z obnovo fasade na cerkvi. Ob sondiranju ometov je bilo na južni steni ladje tik ob renesančnem portalu odkrito romansko okence polkrožne oblike, ki dokazuje, da je bila cerkvena ladja sezidana že v 12. ali 13. stoletju. Plastovita zidava iz kamnitih klesancev, značilna za romaniko, pri cerkvi sv. Neže ni bila izrazita, zato so bili zidovi pokriti z novimi apnenimi ometi. Nekoliko bolj izrazita plastovita zidava je vidna le na severni strani, kjer novi ometi ne segajo čisto do tal. Ob sondiranju je bilo ugotovljeno, da so bila obstoječa okna prvotno nekoliko ožja in nižje pri tleh. Na ladji in prezbitariju ni bilo sledov arhitekturnih poslikav. Fragment freske ob južnem vhodu je del večje kompozicije s podobo zaščitnika romarjev sv. Krištofa. Avtor freske je anonimni slikar, datiramo jo lahko v pozno 15. stoletje ali v zgodnje 16. stoletje. Zaradi dotrajanosti je bilo zamenjano tudi stavbno pohištvo, razen vrat na zahodni fasadi. Novo stavbno pohištvo je bilo narejeno po vzoru starega. Tla v lopi so bila tlakovana s kamnitimi prodniki – mačjimi glavami. Obnovo zunanjsčine je vodila Nika Leben, konservatorica ZVKDS OE Kranj.

Dela so se nadaljevala v notranjščini. Pred zamenjavo tlaka v cerkvi sv. Neže je bila narejena arheološka raziskava, ki jo je vodil konservator arheolog Milan Sagadin iz ZVKDS OE Kranj.

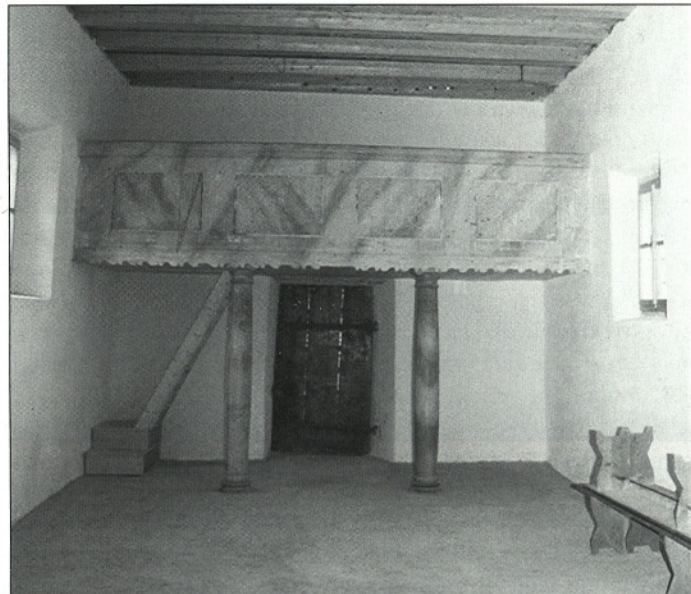
Novo položen tlak (foto: Tatjana Adamič)

Pri sanacijah srednjeveških cerkva je to že uveljavljena praksa in kot običajno tudi tokrat rezultati niso izostali. Znotraj sedanjega prezbitarija so bili odkriti temelji starejšega, romanskega kvadratnega prezbitarija. Romanske cerkve na Gorenjskem imajo praviloma polkrožne apside, kvadratni prezbitariji pa so kot vpliv severne in srednje Evrope pri nas predvsem na Štajerskem in Koroškem. Na Gorenjskem jih imajo le: Šmarjetna gora nad Kranjem, Sv. Primož nad Kamnikom, Špitalič v Tuhinjski dolini, spodnja kapela na Malem gradu v Kamniku. Datiramo jih v drugo polovico 12. stoletja in v prvo polovico 13. stoletja. Zanimivo je, da je večina kvadratnih prezbitarijev na Gorenjskem koncentrirana v okolici Kamnika. Že dr. Emiljan Cevc je v zvezi s pojavom tega arhitekturnega tipa na sv. Primožu nad Kamnikom domneval, da ga morda lahko poveujemo z vplivom grofov Andeških, ki so bili takrat deželni gospodje Kranjske in so imeli sedež v Kamniku. Arheološke raziskave v cerkvi sv. Neže na Golčaju so odkrile tudi temelje njene prvotne zahodne stene in s tem velikost njene romanske predhodnice. Intezivna plast oglja ob severni steni odpira še zanimivejše vprašanje morebitne prvotne lesene kapele ali cerkve na tem mestu. Arheološko najdeni ostanki romanske predhodnice so nakazani s kamnitimi vložki v novem opečnatem tlaku. Načrt prezentacije je narisal arhitekt zavoda Aleš Hafner. Stene v notranjščini cerkve in prezbitarija so bile prav tako kot zunaj ometane z novimi ometi in beljene z apnom. Sledov stenskih poslikav ni bilo.

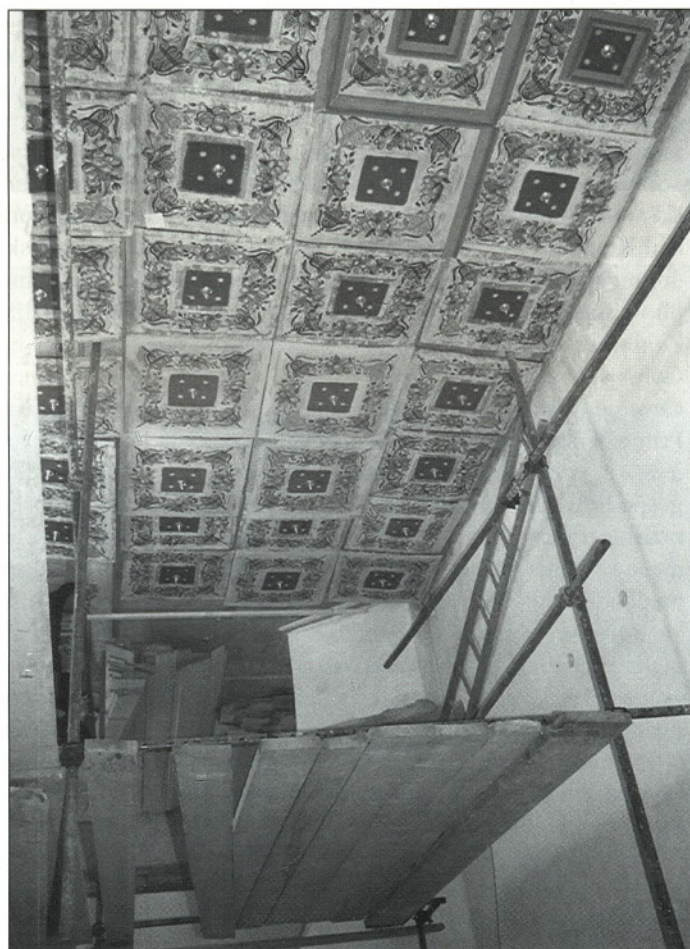
Po končanih gradbeno-obnovitvenih delih je minilo kar nekaj let, da so bila pridobljena finančna sredstva za restavriranje cerkvene opreme in lesenega poslikanega kasetiranega stropa. Restavriranje lesenega kasetiranega poslikanega stropa, ki ga dr. Nataša Golob datira v čas okrog leta 1680, se je začelo v letu

Temelji romanske zahodne stene ladje z lopo (foto: Nika Leben)

Pogled proti koru (foto: Tatjana Adamič)

Montaža restavriranega stropa (foto: Damijana Pečnik, Vladimir Knific)

1999. Snete kasete so bile v zelo slabem stanju. Od skupno 78 kaset je bilo v celoti uničenih 13. Okrasne letve in sredinski cofki so bili odstranjeni že leta 1870, ko so strop ometali. Na dozidanem delu ladje, nad pevskim korom, so kasete mlajše. Novejše kasete so nekoliko večje, od starejših pa se razlikujejo tudi v načinu poslikave in barvno. Vse deske so bile utrjene, dodani so bili manjkajoči leseni deli in kasete so bile grundirane (podbarvane). Trinajst kaset je v celoti novih. Ker je bilo več kot sedemdeset odstotkov poslikave uničene, ohranjena poslikava pa zelo slabo fiksirana, se je komisija odločila, da se kasete v

največji možni meri rekonstruirajo. Na podlagi ohranjene poslikave je bilo možno narediti rekonstrukcijo barvnih nanosov in risbe. V obodnem polju so na beli podlagi v vogalih naslikani stilizirani cvetovi tulipana, med njimi so fruktoni, ki so sestavljeni iz granatnih jabolk, grozdja, smokev, jabolk, hrušk, repe, buč, korenja in drugih fantazijskih cvetov in plodov. Poslikava se kljub navidezni vizualni podobnosti razlikuje od kasete do kasete. Notranja kasete ima modro podlago in je na vogalih okrašena z belimi zvezdicami. Na sredini so vidne luknjice, v katerih so bili pritrjeni okrasni cofki. Nove kasete so barvno in tonsko prilagojene celoti. Rekonstrukcija je izvedena z lazurnimi nanosi in šrafitiranjem. Letve in cofki so narejeni po analogiji sorodnih oz. sočasnih stropov. Celoten strop je utrjen in zaščiten (zavarovan). Restavrirane kasete so pritrjene na slepi strop. Restavratorska dela na stropu je opravil akademski restavrator Momo Vukovič z ekipo.

V cerkvi sv. Neže na Golčaju so trije oltarji in prižnica. Glavni oltar je signirano in datirano delo podobarja in zlatarja Franca Laha iz Mengša z letnico 1858. Oba stranska oltarja sta delo kranjskega baročnega kiparja Valentina Vrbnika (ok. 1714-1799) oz. njegove delavnice. Stranski oltar je na predeli datiran z letnico 1777. Prižnica je samo delno ohranjena in bi jo lahko tudi pripisali delavnici Valentina Vrbnika. V poljih so bile nekoč slike na lesu s podobami štirih evangelistov z atributi, ki pa so bile ukradene. Oltarna arhitektura, kipi, prižnica in korna ograja so bili restavrirani v letu 2000. Vsa cerkvena oprema je bila zaplinjena z argonom. Stranska oltarja in prižnica so bili enkrat preslikani. Sledilo je mehansko čiščenje in odstranjevanje preslikav, utrjevanje lesa in mizarско ter rezbarsko popravilo poškodovanih delov oltarne arhitekture. Prvotna poslikava v tehniki marmorina je bila utrjena in delno retuširana. Pozlačeni in posrebreni dekorativni elementi so bili v zelo slabem stanju, zato so bili očiščeni do osnove in ponovno pozlačeni in posrebreni.

Glavni oltar ni bil preslikan, zato so se restavratorska dela omejila na čiščenje, mizarско popravilo in osvežitev poslikave in pozlate. Korna ograja je marmorirana in razčlenjena s štirimi preprostimi lesenimi kasetami. Poslikava je bila delno retuširana in osvežena. Restavratorska dela na cerkveni opremi sta opravila akademski restavrator Aleš Sotler in restavrator Mitja Pirnat.

Z restavriranjem cerkvene opreme se je končala večletna obnova cerkve sv. Neže na Golčaju. Konservatorske in restavratorske raziskave so prinesle tudi nekaj spoznaj o razvojnih fazah objekta. Tako lahko z gotovostjo rečemo, da je prvotna enoladijska cerkev s kvadratnim prezbiterijem nastala v drugi polovici 12. ali na začetku 13. stoletja. Nerešeno ostaja vprašanje starejše

lesene kapele, ki jo nakazujejo arheološke plasti. V obdobju renesanse je cerkev dobila poligonalno zaključen prezbiterij z banjastim obokom s sosvodnicami. Sočasno je bil na severni strani, na stiku med ladjo in prezbiterijem, dozidan tudi zvonik, katerega pritličje služi kot zakristija. V tem času so bile izvedene tudi nekatere prezidave v ladji; na južni fasadi je bil odprt nov renesančen portal, vhod na zahodni fasadi je bil preoblikovan, odprta so bila nova okna, ladja je dobila nov lesen kasetiran poslikan strop. Današnje zunanjo podobo je cerkev dobila okoli leta 1870, ko je bila ladja podaljšana za dolžino pevskega kora in je bila dozidana odprta vhodna lopa. Line zvonika so bile preoblikovane leta 1894, ko so kupili dva nova zvonova. Najstarejši zvon na Golčaju ima letnico 1423.

LITERATURA:

- * *Kronika župnije Blagovica*, I.-III.
- * Franz Schumi, 1882/83: *Die Filialkirche St. Agnes auf dem Berge Golčaj*, Leibach, Archiv für Heimatkunde, I. Band, p. 186, 187.
- * Marijan Zadnikar, 1961: *Golčaj, Spomeniška kartoteka Zavoda za spomeniško varstvo LRS, Zapiski XLVIII*, Ljubljana, INDOK center.
- * Stane Stražar, 1985: Črni graben, Lukovica, p. 317-320.
- * Blaž Resman, 1996: *Acta historiae artis Slovenica*, Ljubljana, p. p. 91-175.
- * Milan Sagadin, 1995: Poročilo o arheološkem izkopavanju, Kranj, ZVKDS OE Kranj.

Arhitektura cerkve sv. Luka v Sp. Praprečah

Južno od Lukovice, na položnem hribu nad rečico Radomljo, sredi vasi Sp. Prapreče stoji nekdanja romarska poznogotska cerkev sv. Luka. Ker ni postavljena na vrh griča, s svojim volumnom globoko zažira v brežino, tako da v dolino gleda le z zahodnim pročeljem in zvonikom, oltarni del pa skriva zadaj proti hribu. Cerkev obdaja manjše pokopališče in oporni zid. Od leta 1996 stavbo temeljito obnavljajo. Njena največja kvaliteta je poznogotska arhitektura z ohranjeno sočasno renesančno poslikavo. Zato cerkev med obnovo postopoma povsem utemeljeno »izgublja« poznejše – mnogo manj kvalitetne – baročne in neogotske posege. Na pragu 21. stoletja, ko bo kmalu stara pol tisočletja, dobiva prvotno oblikovani psevdobazilikalni ambient s pogledom v vse tri s svetlobo ožarjene oltarne zaključke in s svojo izpeljavo bogati slovensko sakralno arhitekturo 16. stoletja.¹

Opis stavbe

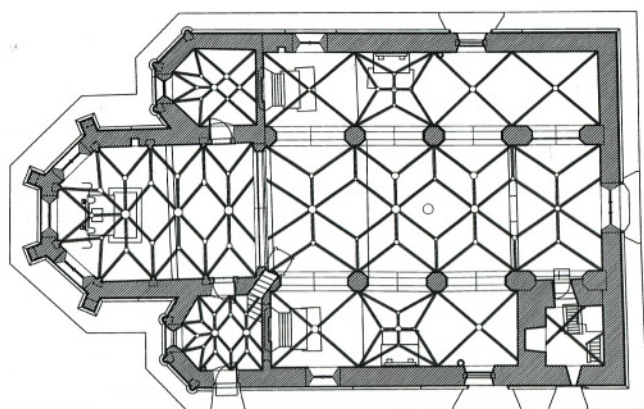
V tlorisu je cerkev triladijska, v celoti obokana stavba s tremi kori na vzhodu. Ladijski del, oblikovan kot kvadrat, je z nekoliko močnejšimi obodnimi stenami in osemkotnimi slopi razdeljen v širšo glavno in ožji stranski ladij. Ladje v dolžino obsegajo štiri traveje, le v zahodni kot severne ladje so pozneje vzdali zvonik. Zanimivo je, da sta zahodna in vzhodna traveja ladijskega dela nekoliko daljši od osrednjih dveh, ki sta v stranskih ladjah kvadratne oblike. Vse tri ladje se skozi tri slavalokne odprtine nadaljujejo v tri samostojne oltarne zaključke.² Stranska oltarna zaključka sta oblikovana kot enopolna kratka kora s petosminskim sklepom. Glavna ladja se skozi slavalok odpira v nekoliko širši prezbitenij, t. i. dolgi kor, ki v dolžino obsega dve traveji in se zaključuje s petimi stranicami osemkotnika. Na vogalih stranic stojijo štirje zunanji oporniki, ki skupaj s steno prezbitenija,

osmimi notranjimi služniki in konzolama ob slavalokni steni nosijo težo oboka. Cerkev je ohranila prvotno obokanje: rombasto obokana je glavna ladja, prezbitenij in severni oltarni zaključek imata rombasti obok, ki v sklepu prehaja v zvezdo, stranski ladij sta križnorebrasto obokani, le v tretji traveji se pojavi štirirogelna zvezda, medtem ko ima južni oltarni zaključek nastavek dvojnoparalelnega oboka.

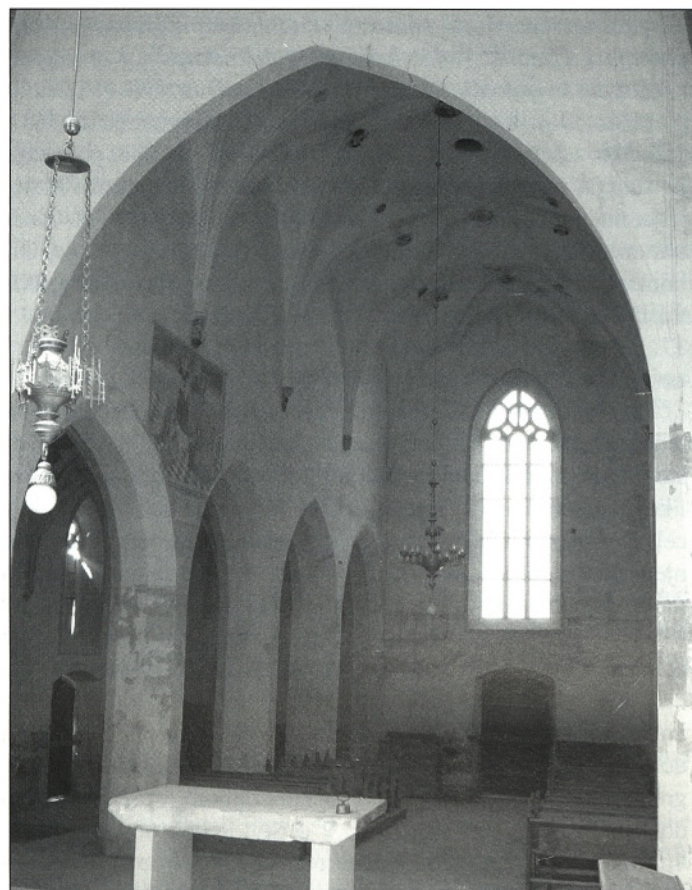
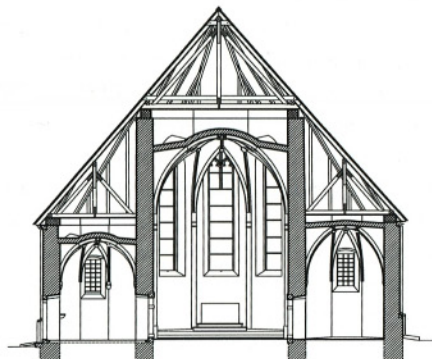
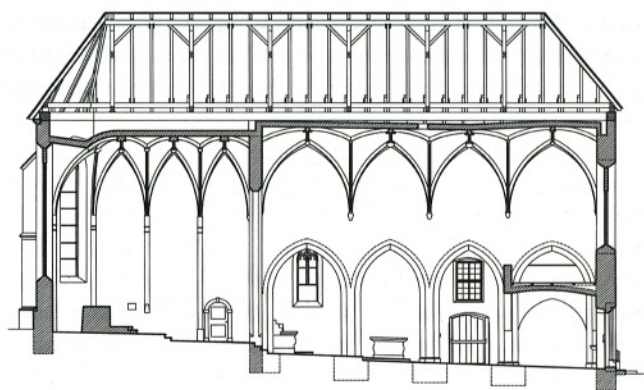
Zunanjščina stavbe je preprosta. To velja zlasti za ladijski del, bogateje je oblikovana oltarna partija. Postopno dvigajoči se teren prapreškega hriba je vplival na fasado stavbe: profilirani zid se stopničasto dviguje od zahodnega pročelja proti prezbiteniju in obkroža celotno cerkev. Prekinjajo ga le trije poznogotski portali. Zgoraj cerkev obkroža še profiliran podstrešni venec. Prekriva jo enotna dvokapna streha. Zanimivo je, da na fasadi stavbe prehod med ladijskim delom in stranskima oltarnima koroma sploh ni opazen.

Slikovito oblikovana vzhodna partija cerkve s prezbitenijem in stranskima oltarnima zaključkoma se skriva zadaj proti hribu. Ritem prezbiteniju dajejo štirje enkrat stopnjevani vogalni oporniki, med katerimi se dvigajo tri visoka dvodelna okna s krogovičjem. Stranska oltarna zaključka imata namesto opornikov v vogalih le dekorativne tričetrtinske stebre, služnike; osrednji in zunanji stranici pa po dva manjša dvodelna okna s krogovičjem.

Šele notranjščina cerkve jasno razkrije arhitekturni tip stavbe: »cerkev je višinsko tako močno stopnjevana, da lahko govorimo o psevdobaziliki« (Štefanec 1995f: 119). Ladijski prostor je z osemkotnimi slopi, ki nosijo arkadni steni, razdeljen v glavno in dve stranski ladij. Glavna ladja je občutno širša in višja od stranskih. Če bi imela svojo lastno osvetljavo, bi govorili o baziliki, ker pa arkadni steni nimata oken in je cerkev višinsko le močno stopnjevana, medtem ko je zunaj prekrita z dvokapno streho, govorimo o psevdobaziliki.

0 1 2 4 6 8 10m

Pogled iz prezbiterja v ladijski del

Slopi stojijo na osemkotnih bazah in brez kapitelov prehajajo v šilastoločne arkade, ki segajo le do polovice glavne ladje. Zgornjo polovico v celoti zapolnjuje masivna stena. Ritem ji dajejo konzole, ki z rebri oboka na steni tvorijo motiv slepih arkad. Kljub dokaj slokim proporcem arkadni steni z dokaj nizkimi ločnimi odprtinami in enotno steno zgoraj delujeta masivno in težko ter ustvarjata izrazito tridelno razdelitev in longitudinalno usmeritev ladijskega prostora. Sicer pa vemo, da je ladijski del v tlorisu oblikovan kot prostor s centralno kvadratno zasnovo. Tudi obe nižji stranski ladji, skozi arkadne loke se široko odpirata v glavno ladjo, sta izrazito vzdolžno usmerjeni.

Vzdolžna usmerjenost ladijskega dela se skozi tri slavoločne odprtine nadaljuje in konča v treh oltarnih zaključkih. Slavoloki so široki in dokaj visoki (zlasti oba stranska), vendar jasno delijo oltarni del od prostora za vernike. V zahodno travejo severne ladje je vžidan zvonik. Okvirni čas njegovega nastanka ohranja

Tloris z obočno shemo

Vzdolžni prerez, pogled na južno stran cerkve

Prečni prerez treh oltarnih zaključkov, pogled proti vzhodu

Terpinova vizitacija, ki sporoča: »*Zadnji lok pri glavnem vhodu prehaja v vzdani zvonik, katerega golo zidovje naj omečejo s cementom in pobelijo, da bo soroden ostali cerkvi*« (Vizitacija 4, 1668: 496). Ker Scarlichijeva vizitacija (Vizitacija 1, 1631: 325-326; Lavrič 1990: 241-242) zvonika ne omenja, prav tako ne starejši arhivski viri, je ta verjetno nastal po sredini 17. stoletja, malo pred letom 1668. Nadstropje zvonika je vse do danes ohranilo križnorebrasti obok, prvotno del severne ladje. Na oboku se je ohranila tudi prvotna rastlinska poslikava, ki je bila v ladijskem delu prebeljena. Pritličje in etaža zvonika sta bila v 17. stoletju, ko cerkev še ni imela zakristije ali shrambe, verjetno namenjena prav temu.

Tlak v cerkvi sledi terenu prapreškega griča. Postopno se dviguje in narašča od pročelja proti prezbitერიju. Tu je na tretji stopnici letnica 1804. Prvotno je bil tlak v ladijskem delu nekoliko položnejši, na kar kažejo baze slopov, danes napol ali v celoti skrite v tleh. Prezbitერიj je bil verjetno že prvotno dvignjen za tri stopnice, na sredini se danes dvigne za dve, k oltarni menzi vodita še dve stopnici z letnico 1850.

Če so tlak v cerkvi skozi stoletja večkrat spreminjali,³ je celoten sistem obokanja ostal prvoten in nespremenjen.⁴ V cerkvi se zvrstijo kar štiri obočne sheme, vse nosijo v steno vpete konzole. Le v prezbitერიju obok sloni na osmih (prvotno) do tal segajočih služnikih. Obočna rebra vseh obokov so enaka, gre za klinasti profil z obojestranskim žlebom, in se v sečiščih dosledno zaključijo s sklepniki. V cerkvi je bilo 68 sklepnikov, 46 konzol in 8 kapitelov služnikov, kar gotovo ni bil majhen zalogaj za kamnoseškega mojstra in njegove pomočnike. Danes je ohranjenih 67 sklepnikov (manjka le tisti v etaži zvonika), od tega je 12 figuralnih, 10 grbovnihi ščitkov in 45 rozet. Od šestinštiridesetih konzol se jih je ohranilo 40, med njimi 18 figuralnih in 22 geometričnih. Ohranjenih je tudi vseh 8 kapitelov služnikov v prezbitერიju.

Gradnja cerkve

Cerkev sv. Luka je kot povsem nova triladijska stavba nastala okoli leta 1520. Ni ohranjenih arhivskih virov o ustanovitvi cerkve in niti o njeni izgradnji. Gradbeno zgodovino stavbe razbiramo le s prvotne poznogotske arhitekture, ki se je ohranila do danes. Osnovno orientacijo za datacijo stavbe ohranjajo letnice v cerkvi in nekateri poznejši arhivski viri.

Z letnico 1522 je datirana votivna podoba Janeza Heriča, naročnika fresk v prezbitერიju.⁵ Na zunanjsčini prezbitერიja je na jugovzhodnem oporniku letnica 1519.⁶ Potemtakem so prezbitერიj gradili med leti 1519 in 1522, ko je nastala poslikava. Pred tem so morali biti vsi trije oltarni kori tudi obokani. Ker je bila

cerkev 20. septembra 1523 posvečena skupaj še s tremi oltarji (sv. Luka, sv. Petra in Device Marije,⁷ oltarji so verjetno stali v treh oltarnih zaključkih), lahko sklepamo, da so se takrat največja gradbena dela (vsaj v treh korih) že končala. To po vsej verjetnosti ne velja za ladijski del, kajti votivna freska kamnoseka Štefana na južni steni glavne ladje je datirana z letnico 1524. Tudi konzola na severni steni glavne ladje nosi isto letnico (1524), ki se verjetno nanaša na obokanje ladje oz. celotnega ladijskega dela. Očitno so se tako gradbena kot freskantska dela v ladijskem prostoru nadaljevala še po prvi posvetitvi cerkve.

Tloris razkriva dokaj enotno zasnovo. Stavbo v celoti obdaja še talni zidec in podstrešni venec, ki dokazujeta, da je lupina prapreške cerkve nastajala dokaj sočasno, brez prezidav ali dozidav. To potrdi tudi pogled na podstrešje, kjer je zidava obodnih sten cerkve potekala zvezno, medtem ko je glavna ladja v celoti (vse od temeljev naprej) prizidana oz. prislonjena k prezbitერიju. Na podstrešju opazimo, da sta arkadni steni zidani enotno in da se v zidavi zlivata z zahodno pročelno steno. Očitno sta bili zasnovani sočasno s pročeljem, ne pa ob gradnji zgodnejšega prezbitერიja. Zasnovani sta bili s kamnitimi konzolami pročelne stene, ki jih še danes delno vidimo na podstrešju, saj je del konzol zaradi ožje zidave zgornje polovice arkadnih sten ostal brez funkcije.⁸ Kamnite konzole srečamo tudi na slavoločni steni prezbitერიja. Namesto da bi vzdolžno povezovala prezbitერიj z glavno ladjo, še danes na podstrešju prečno štrlijo v prostor nad vse tri slavoločne stene oltarnih zaključkov in nakazujejo, da naj bi bili prvotno v višini glavne ladje zidani tudi obe stranski slavoločni steni.⁹ To skupaj s prizidavo glavne ladje prezbitერიju in z močnejšimi stenami ladijskega oboda odpira dilemo o sprva tu drugače načrtovanem – dvoransko zasnovanem – ladijskem delu. Ker so podstrešne konzole brez ostankov ometa na zunanji strani, očitno tu nikoli ni prišlo do sprva načrtovane nadzidave slavoločnih sten stranskih ladij in tudi ne do posledične nadzidave severne in južne stene cerkve. S tem naj bi bil (domnevno) opuščen prvotno načrtovan triladijski dvoranski prostor, ki naj bi ga v notranjščini oblikovali vse do oboka segajoči slopi v tri morda enako široke ladje, kot je to značilno za vse ladijske dvorane od druge polovice 15. stoletja naprej, ki so svoj ideal videle v kranjski župnijski cerkvi.

Da je med gradnjo ladijskega dela prišlo do nekaterih sprememb prvotne zamisli, nakazuje tudi z dvema različnima dolžinama travej izpeljana obočna shema, ki se v severni ladiji (za razliko od južne) ne ujema s poznogotskim oknom četrte traveje. Če bi to okno stalo v osi obočne pole, potem bi ta imela (verjetno ne po naključju) dolžino stranskega oltarnega kora in bi v kvadratnem tlorisu zajela natančno tretjino ladijske širine. To morda potrjuje, da naj bi ladijski del prvotno sestavljale tri

enako široke ladje, ločene s slopi, ki bi segali vse do oboka. Zato ob gradnji prezbitarija niso načrtovali arkadnih sten.

Kje lahko iščemo vzroke, da bi v tako kratkem času med gradnjo spremenili načrt iz dvoranskega v psevdobazilikalni ladijski prostor? Morda je bil vzrok povsem praktičen – ekonomski. Stopnjevanje prostor je bil z nižjimi obodnimi stenami precej cenejša varianta od dvoranskega. Vendar to v prapreškem primeru povsem ne drži, kajti cerkev je tako močno stopnjevana, da so domnevni material, namenjen visoki zidavi obodnih sten dvorane, le prenesli na glavno ladjo psevdobazilike. Zato je morebitni vzrok povsem tehnične narave in ga je potrebno iskati v »vzhodni stranici« ladijskega dela oz. v treh ožjih slavoločnih stenah. Zastavlja se vprašanje, ali bi tako ozki slavoločni steni stranskih ladij, zidani v višini prezbitarija, kot to nakazujejo podstrešne kamnite konzole in kot to zahteva dvoranski ladijski prostor, sploh lahko nosili težo oboka, saj bi bili v primerjavi s stenami ladijskega oboda ožji kar za polovico. Morda sta bila prav »šibka« stranska slavoloka glavni povod, da so spremenili dvoranski ladijski del v psevdobazilikalnega. Manj verjetno se zdi, da bi v ladijskem delu sprva načrtovali raven lesen strop, glede na številčno obočno plastiko, ki je bila leta 1524 izvedena v psevdobaziliki.

Kakšna je pravzaprav funkcija kamnitih konzol slavoločne stene prezbitarija na podstrešju? Morda jim niso nameravali »prizidati« višjih sten in so podstrešne kamnite konzole le zidarska pomota! Toda – če so z njimi v pritličju zasnovali tri slavoločne stene, zakaj potem z njimi niso zasnovali tudi mnogo pomembnejše glavne ladje (tako, kot so jo na pročelni steni), ki bi sploh omogočila psevdobazilikalni prostor? Tu se zdi edina upravičena misel zgolj ta, da je na mestu današnje glavne ladje stal še ladijski del njene (zgolj domnevne) predhodnice, ki se sicer v arhivskih virih nikoli ne omenja;¹⁰ tega naj bi odstranili šele potem, ko so zgradili vse tri oltarne zaključke in verjetno tudi del ladijskega oboda sedanje cerkve, nato pa na mestu predhodnice zgradili dve arkadni steni v ladijski prostor. Domnevno predhodnico bi lahko potrdile le ustrezne arheološke raziskave. S tem bi odgovorili tudi na vprašanje: Ali je bila v Praprečah sprva načrtovana dvoranska ali psevdobazilikalna stavba?

Kakor koli že, zgradili so psevdobaziliko. Gradnja je bila verjetno končana pred 18. oktobrom 1525, ko je bil v cerkvi shod, ki so ga za svoj nastop izrabili protestantski duhovniki in o katerem ljubljanski škof Krištof Ravbar poroča v Augsburg (Dimitz 1875: 195).¹¹ To je tudi najstarejša omemba prapreške cerkve. Komaj dve leti po njeni prvi posvetitvi (1523) se tako omenja eden najzgodnejših javnih nastopov s protestantsko reformacijo spogledujočih se duhovnikov. Pravzaprav je branje »luteranske maše« v prapreški cerkvi na dan njenega zavetnika

(glede na doslej znane vire) prvo konkretno dejanje protestantizma pri nas.¹² Zagotovo pa prapreška cerkev ni nastala kot protestantska ustanova,¹³ saj cerkev s svojo monumentalnostjo za podeželsko podružnico, izbiro arhitekturnega tipa in ikonografijo fresk potrjuje, da je bila ustanovljena kot tipična katoliška cerkev brez pridih protestantizma in da je nastala kot romarska ustanova. Stavbni koncept triladijske cerkve s tremi oltarnimi kori je povsem ustrezal romarskim potrebam. V njeni prostorni notranjščini so se pred oltarji tudi v slabem vremenu razvijale procesije, romarji pa so vstopali in izstopali skozi tri ladijske vhode.

Cerkev je omenjena še v popisu kranjskih cerkvenih dragocenosti leta 1526 (Koblar 1895: 149) in je bila 11. junija 1535 ponovno posvečena. Posvetil jo je (tako kot prvič) Daniel de Rubeis skupaj z novim četrtim oltarjem sv. Barbare.¹⁴

Naročniki in kamnoseški mojster Štefan

Cerkev je nastala kot rezultat prizadevanj vsaj dveh strani: naročnika in izvajalca, z gradnjo so se morale strinjati tudi najvišje cerkvene in posvetne oblasti. Naročniki so navadno izhajali tako iz plemiških in cerkvenih vrst kot iz širše vaške skupnosti. V svojih zahtevah so določili stavbni tip, material in obseg projekta, ki ga je stavbni mojster ponavadi predstavil tudi z načrtom.

O naročnikih v Praprečah danes delno govorijo le freske. Janez Herič je skupaj s hčerjo v molitveni pozi upodobljen na severni steni prezbitarija. Pred njim sta naslikana grb – srebrna školjka pokrivača v rdečem ščitu in napisna tabla. Ta sporoča, da je poslikavo dal napraviti plemič Hanns H. Heritsch z Brda v čast Bogu, Mariji in svetnikom leta 1522. Janez Herič je verjetno glavni naročnik prapreške cerkve, saj se je samozavestno v duhu renesanse in humanizma dal portretirati kar v najsvetejšem delu cerkve, tik pod vrsto stoječih svetnikov. Prihajal je z bližnjega Brda pri Lukovici, kjer so Heriči že leta 1436 imeli svoj dvor (M. Kos 1975: 39; Stražar 1985: 100). Rodbina Herič je izvirala iz Kamnika. Tam so bili povzdignjeni iz meščanskega v plemiški stan in so leta 1445 na kamniškem pokopališču ob župnijski cerkvi na Šutni ustanovili kapelo in beneficij sv. Marije Magdalene (Barle 1898: 131; Luschin 1905: 51; Otorepec 1956: 92, 100). Pridobili so si toliko bogastva in posesti, da so se lahko uvrstili med deželno plemstvo (Žvanut 1994: 25, 31). Leta 1486 se Heriči še omenjajo v Kamniku (Koblar 1896: 137), a leta 1516 niso zabeleženi med lastniki mestnih hiš. Tako se 1493 omenja Heričev dvor na Brdu;¹⁵ leta 1522 se je v prapreški cerkvi dal upodobiti Janez Herič, ki je še pred zaplenitvijo cerkvenih dragocenosti leta 1526 te odnesel z brdske

Marijine cerkve (Koblar 1895: 149). Janez Herič z Brda se zadnjič omenja leta 1535,¹⁶ nato pa se vse sledi za njim in rodbino v Črnem grabnu in širši okolici izgubijo. Ali je bil njihov dvor prodan, zapuščen ali poškodovan? Dejstvo je, da so Lambergi leta 1552 na Brdu že zgradili mogočno renesančno graščino.

Cerkveni pobudniki ostajajo anonimni, kajti dr. Mihael z Iga, dobski župnik oz. vikar, ljubljanski kanonik in generalni vikar, ki je užival velik ugled v ljubljanski cerkveni hierarhiji in se je gibal v krogu humanistične elite škofa Krištofa Ravbarja, zanj je opravljal pomembne naloge (Simoniti 1979: 76-77, 122-123), je tik pred gradnjo prapreške cerkve leta 1519 umrl. Dr. Mihael, ki je dobrih 23 let vodil dobsko župnijo, katere podružnica je bila cerkev sv. Luka, in je bil eden od zaslužnih mož, da je bila dobska župnija leta 1518 pridružena ljubljanskemu stolnemu kapitlju, bi lahko bil (glede na svoj ugled in poznanstva v ljubljanski škofiji) ena ključnih posredniških oseb med naročniki in izvajalci prapreške cerkve. V vrsti naslednjih dobskih vikarjev se prvi omenja šele Luka Turk leta 1535.

Naročniki so z izvajalcem sklenili pogodbo. Gradbeni mojster je z delavnico prevzel naročilo in hkrati odgovornost za uspešno izvedbo. Kdo je vodil organizacijo projekta, načrtovanje in končno izvedbo? Odgovor ponuja votivna freska kamnoseka Štefana v notranjščini cerkve nad arkado južne stene glavne ladje. Predstavlja petčlansko družino, razdeljeno v dve simetrični skupini, ki v molitveni pozi klečita pred stoječima sv. Nežo in sv. Andrejem, in sicer v prostoru, ki je z belo-rdeče šahiranim tlakom perspektivno jasno določen in se konča z zidano balustrado in modrino neba v ozadju. Samozavestna upodobitev kamnosekove družine, ki je kljub religioznemu votivnemu značaju posvetno naglašena, perspektivno določen prostor, plastične figure in zaznavne portretne poteze na obrazih, kažejo severno renesančne prijeme slikarja, ki je prostor še dokaj skopo oblikoval brez renesančnega okrasja.¹⁷ Pod družinsko podobo je naslikana napisna tabla, ki sporoča: sliko je dal napraviti mojster Štefan, kamnosek, iz svojih sredstev v čast Bogu in sv. Luku leta 1524.¹⁸ Kamnoseški mojster Štefan je naročnik freske in glavni mojster prapreške cerkve. Kot kamnoseka ga označujeta tudi na freski za njim naslikana kamnoseško kladivo in žlica. Verjetno je humanistični duh 16. stoletja pripomogel, da se je dal skupaj z družino samozavestno upodobiti v ladijskem delu cerkve. Naslednjim rodovom je zapustil še napisno tablo, ki ne sporoča le molitve oz. priprošnje v duhu srednjega veka, marveč konkretne zgodovinske podatke.

Navadno so stavbarji svoje delo signirali z mojstrskim znakom. Ta se je v Praprečah, kot smo domnevali, pokazal po sondiranju na obočni poslikavi prezbiterija v zaključnem desnem rombu pod podobo Marije iz prizora Oznanjenja.

Pripisan je le delno berljiv napis: .. ASTER / STEHFA .. / STA[M?]].../.¹⁹ Mojstrski znak in napis jasno dokazujeta, da je kamnosek Štefan glavni mojster prapreške cerkve. Ker je prezbiterij nastal najprej in mu je bila glavna ladja v celoti prizidana, oba napisa o kamnoseku potrjujeta, da je celotna cerkev nastala pod »taktirko« istega mojstra, in to kljub domnevi, da je med gradnjo prišlo do spremembe prvotne dvoranske zamisli ladijskega dela. O mojstru Štefanu vemo samo to, kar razberemo z družinskega portreta in kar nam z arhitekturno govorico sporoča stavba. Morda se nanj navezujejo tudi nekateri v nadaljevanju omenjeni arhivski viri in ga verjetno lahko istovestimo s soimenjakom, ki je leta 1519 dokončal ladjo cerkve v Štivanu v Tržaški pokrajini.

Očitno je bil kamnosek poročen in je imel tri sinove, prapreško cerkev je, sodeč po portretu, gradil v svojih najboljših zrelih letih. Njegova žena, ki kleči na levi strani freske skupaj s sinom, drži v rokah molek in je oblečena v dolgo rjavo obleko, ogrnjena v svetlo ogrinjalo, glavo ji prekriva do pasu segajoče pokrivalo v obliki rute. Mojster Štefan kleči nasproti nje (na desni strani) skupaj z dvema sinovoma, v rokah prav tako drži molek, starejši sin pa odprto knjigo. Zanimivo je, da so Štefan in vsi trije sinovi ogrnjeni v dolge plašče, oče ima nameščen še bogat krzneni ovratnik. Plašč s krznenim ovratnikom nosi tudi portretirani plemič Janez Herič na freski severne stene prezbiterija. Če ob tem upoštevamo, da je bil leta 1517 sprejet novi oblačilni predpis, ki naj bi veljal za vse notranjeavstrijske dežele in po katerem naj bi se plemiči od meščanov in pripadnikov drugih slojev ločili prav po obleki, bi morda po freskah v prapreški cerkvi lahko sklepali, da je bil tudi mojster Štefan »visokega stanu«.²⁰ Seveda plašč s krznenim ovratnikom ne more biti nikakršen dokaz plemiške krvi, še zlasti ne, ker je lahko le posledica interpretacije slikarja. Zagotovo pa je bil mojster Štefan dokaj premožen: družinsko votivno podobo je dal napraviti, kot poudarja napisna tabla, iz svojih sredstev v čast Bogu in sv. Luku. Stavbarji so v srednjem veku spadali med najboljše plačane obrtnike in so v družbi dosegali visok socialni položaj. Prejemali so visoke dohodke, saj so navadno s privoljenjem naročnikov lahko vodili tudi več gradenj hkrati. Njihovo premoženje se je kazalo v lastnini: hišah, zemljiščih, celo zasebnih kamnolomih (Peskar 1999: 29). Mojster Štefan se je verjetno uvrščal med uspešne kamnoseke in je bil očitno zadovoljen s svojim delom na prapreški cerkvi, kar so zagotovo potrdili tudi investitorji, zato se je ponosno ovekovečil na votivni podobi.

V Črnem grabnu in v širši okolici se v prvi polovici 16. stoletja ne omenja noben Štefan in tudi ne zidar ali kamnosek. Le na Brdu pri Lukovici, kjer so imeli Heriči svoj dvor, se že leta 1493 omenjata Juršem in Benedikt Mawry.²¹ Po mnenju Ferda

Gestrina (1979: 31) sta bila to brata Jurij in Benedikt Zidar, vendar v tem primeru verjetno ne gre za priimek Zidar, marveč Muri (črn, teman). Čeprav se zdi – z zornega kota nekoliko pozneje zgrajene prapreške cerkve, katere donatorji so bili brdski Heriči – domneva o zidarjih na Brdu nadvse vabljiva, nima trdnih temeljev. Zanimivo je, da se niti v Kamniku, kjer naj bi v mestu in širši okolici na prehodu iz srednjega v novi vek delovala t. i. kamniška stavbarska delavnica, v arhivskih virih ne omenjajo nobeni zidarji ali kamnoseki. Izjema je le zidar Blaž, omenjen v protokolu mesta Kamnik iz leta 1516 (Luschin 1905: 60). Kamnoseki in zidarji niso omenjeni niti v ohranjenem arhivskem gradivu Moravske doline, kjer so spričo dragocenega moravškega peščenjaka zagotovo delovali številni od njih.

V Ljubljani se omenja neki zidar Štefan (*»Steffann Maurer«*), ki je imel okoli leta 1515 od vicedomskega urada na Kranjskem v zakupu vrt na Gorici (*»Gärten am Puchl«*), kar danes ustreza približno okolišu ljubljanske frančiškanske cerkve.²² Ali gre za zidarja Štefana, ki je na freski v prapreški cerkvi leta 1524 že imenovan kot mojster Štefan, kamnosek? Glede na to, da je učna doba zidarjev trajala tri leta in da se je zidar, ki je želel postati kamnosek, moral izpopolnjevati v kamnoseških spretnostih še nadaljnja tri leta (temu je sledilo še obvezno enoletno učno popotovanje po različnih gradbiščih), bi bil okoli 1515 v Ljubljani omenjeni zidar Štefan leta 1519, ko je nastajal prezbitrij prapreške cerkve, vsaj teoretično že lahko izučen kamnosek. Po pravilih srednjeevropskih stavbarnic je moral delovati vsaj še dve leti, da se je lahko potegoval za naziv mojstra. Mojster je bil arhitekt, ki je delo konstruiral in je obvladal kamnoseško in zidarsko dejavnost. Tako je zidarja Štefana morda mogoče istovetiti z mojstrom Štefanom, kamnosekom.

Če je bil Štefan ljubljanski meščan, je bil tako kot drugi meščani osebno svoboden. Pripadnost meščanski skupnosti mu je omogočala tudi pravno podlago za delovanje njegove gradbene dejavnosti. Morda je celo izhajal iz kake starejše rodbine zidarjev, kajti leta 1496 se v urbarju vicedomskega urada na Kranjskem o zemljiški posesti Ljubljančanov kot najemnik vrta na Gorici omenja *»Arlunna Maurer«*.²³ Kakšna je bila sorodstvena vez med Arluno in Štefanom iz skupih urbarskih zapisov ni mogoče razbrati. Kot zanimivost naj še omenimo, da se že v listini iz leta 1452 v Ljubljani na Gorici omenja neki Štefan (*»Steffan am Püchl«*), ki mu je opat samostana sv. Trojice z Dunajskega Novega mesta podelil hubo na Gorici (GZL/IX, 1964: 80-81). Ali obstaja tudi kakšna nadaljnja povezava med Štefanom in Arluno Maurer s Štefanom z Gorice je ob pomanjkanju zgodovinskih virov zgolj ugibanje. Dejstvo je, da se Maurerji kot zakupniki vrta nič več ne omenjajo v naslednjem vicedomskem urbarju za leto 1527 (GZL/XII, 1968, V: 6-8),

torej že po izgradnji prapreške cerkve.

Kamnoseški mojster Štefan je osnovni gradbeni material za cerkev sv. Luka našel v bližnjih kamnolomih. V Praprečah je znano izročilo, da je cerkev dal zgraditi prapreški graščak iz ruševin tamkajšnjega gradu. Ker se v zgodovinskih virih grad in njegovi prebivalci nikjer ne omenjajo in ker so bili glavni naročniki cerkve gospodje Heriči z Brda pri Lukovici, je verjetno v legendo vključena antična *vila rustica*. Ta je nekdaj stala v Sp. Praprečah nad potokom Radomljo v smeri proti Vidmu. Vila, ki jo je ljudsko izročilo spremenilo v grad, je bila na prehodu iz srednjega v novi vek lahko dober »kamnolom« za prapreško cerkev.

Lokalni gradbeni material so uporabili za zidavo temeljev in sten, odličnejši deli prapreške cerkve so rezani iz mehkega moravškega peščenjaka, sedimentne kamnine iz Posavskega hribovja. V okolici Moravč, v manjših odkopih med Tuštanjem in Rudnikom so pridobivali rumenkasti, v Zalogu in okolici Straže pa svetlo sivi kremenovo-apnenčev peščenjak.²⁴ Svoj vrhunec je peščenjak doživel v gotiki. Uporabljali so ga za izdelavo zahtevnejših kamnoseških kosov: za portale, krogovičja, obočna rebra, sklepnike in konzole (Komelj 1973: 12-13). V registru ljubljanske Krištofove bratovščine se med letoma 1489 in 1518 omenja večje število vozov kamenja, ki so ga pripeljali člani bratovščine iz Moravč in Hrastja.²⁵ Morda ga je ob prenovi bratovščinske cerkve sv. Krištofa za Bežigradom okoli leta 1507 uporabljal tudi Peter Bezljaj. Moravški peščenjak je verjetno dobro poznal še eden vodilnih arhitektov tistega časa, in sicer na Dunaju in v Padovi humanistično šolani Avgustin Tyfernus, literat in zbiratelj rimskih napisov, ki je deloval v krogu številnih avstrijskih in italijanskih humanistov, bil prijatelj in sodelavec škofov Krištofa Ravbarja v Ljubljani, Jurija Slatkonje na Dunaju in Petra Bonoma v Trstu ter bil med drugim, vsaj od leta 1521 naprej, tudi moravški župnik in kot tak omenjen še leta 1524.²⁶ Zagotovo pa je v moravških kamnolomih peščenjak rezal in oblikoval mojster Jurko iz Loke. Tako je v crngrobski pogodbi z dne 1. oktobra 1520 izrecno zapisano, naj mojster kamen za obočna rebra in sklepnike lomi in obdela v Moravčah. Cerkevna ključarja sta bila dolžna na cerkvene stroške oskrbeti prevoz v Crngrob (Lavrič 1986: 139). Mojster Jurko je že leta 1515 pričel z delom na crngrobskem projektu, ki ga je moral prekiniti zaradi kmečkega upora. Po sklenjeni novi pogodbi je z delom nadaljeval aprila 1521 in naj bi ga končal leta 1524, vendar gradnja še leta 1529 ni bila zaključena. Sočasno z mojstrom Jurkom je med letoma 1520 in 1524 v moravških kamnolomih verjetno delal tudi prapreški mojster Štefan s svojimi pomočniki. Natančna lokacija kamnoloma ni znana pri nobenem mojstru. Zagotovo so bili moravški odkopi peščenjaka na

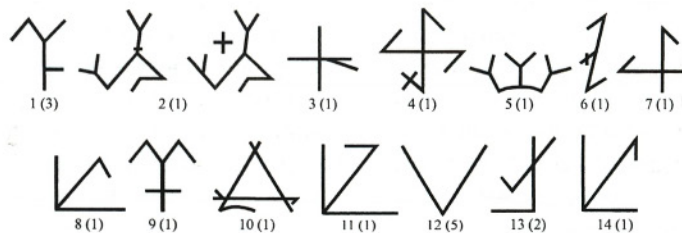
prehodu iz srednjega v novi vek, verjetno pa že prej, delovni prostor in stičišče stavbnih mojstrov, kamnosekov in zidarjev. Tu so se izmenjavale izkušnje, znanja in zamisli.

Na obdelanih kosih kamnja so pogosto opazni kamnoseški znaki – lastoročne signature klesarjev. Na prapreški cerkvi so vrezani na stavbnih členih trojne oltarne partije in ladijskega dela.²⁷ Nenavadno je, da se nobeden od njih (vsaj doslej) ne pojavi v obeh partijah, seveda pa bo potrebno počakati na temeljito sondiranje notranjščine. Na prezbitteriju so znaki opazni na okenskih ostenjih (1) in opornikih (2-6); v severnem oltarnem zaključku na slavoločni steni (7) in na rebro oboka južnega oltarnega zaključka (8); v ladijskem delu: na severnem (9) in južnem portalu (10), na obeh vzhodnih oknih ladijskega dela (11, 12), na ostenju tridelnega pročelnega okna (13, 14), medtem ko slope in oboke še prekriva belež.

Kamnoseški znaki na obdelanih kvadrnih peščenjaka pričajo o izučenih potujočih kamnosekih. Nenavadno je, da njihovih avtorskih znamenj (vsaj doslej) ni zaslediti na preostali sočasni arhitekturi, niti ne na nekoliko starejših cerkvah iz okoli 1500 v neposredni okolici Prapreč (V Zideh pri Trojanah, na Gradišču pri Lukovici, Krtini, v Sv. Andreju pri Kraščah) ali kje na stavbnih členih kamniške delavnice in njenega odvoda. Tako prek njih ne moremo slediti migraciji posameznikov in njihovi zagotovo razvejeni dejavnosti.²⁸

Kamnoseki so v Praprečah delovali pod vodstvom glavnega mojstra Štefana. Njegov mojstrski znak je potrdilo sondiranje napisa na zaključnem rombu prezbitterija. Verjetno ga lahko enačimo s soimenjakom, ki ga 12. maja leta 1519 omenja nekdanji napis nad glavnim portalom stare župnijske cerkve sv.

Kamnoseški znaki:

Mojstrski znak:

Janeza Krstnika v Štivanu pri Devinu.²⁹ Kot ugotavlja Robert Peskar (1999: 62-63), je prezbitterij nastal okoli 1472-1475 po vzoru župnijske cerkve v Vipavi (stavbna plastika kaže očitne povezave s kranjsko-škofjeloško skupino), medtem ko je prostorni ladijski del z mediteranskim odprtim ostrešjem najverjetneje zgradil ali predelal pozneje mojster Štefan. Tudi v Štivanu imamo opraviti z monumentalno cerkvijo; obkroža jo enoten profiliran talni zidec. V vzdolžno ladjo vodijo trije šilasti portali (glavni je rekonstruiran), južno steno predirata dve tridelni šilasti okni, severno le manjše dvodelno okno. Torej kar nekaj podobnosti s prapreško, sicer triladijsko obokano cerkvijo: od enakega profila talnega zidca (pogosto se stopničasto dviguje), tudi profil portalnih ostenj je enak, povsem pa so si podobna okenska krogovičja štivanjske ladje in celotne prapreške cerkve – gre za izpeljavo preprostih geometričnih likov, vendar se nobeden od kamnoseških znakov ne ujema. Mojster Štefan je, kot vse kaže, deloval z asistenco različnih pomočnikov; v Štivanu so bili večči oblikovanja apnenca in v Praprečah peščenjaka.

Vsi poznejši posegi v poznogotsko zasnovo cerkve sv. Luka (zazidava slavoločnih odprtih stranskih oltarnih korov, zazidava celotnih oken in šilastoločnih temen, prebitje novih oken in vzi-dava pevskega kora z orgelno omaro, kar vse je bilo leta 2003 odstranjeno) so najbolj vplivali na pomen in intenzivnost svetlobe v notranjščini. Svetlobni center so ponovno oltarni kori: prezbitterij s tremi visokimi dvodelnimi okni in stranska oltarna zaključka vsak s po dvema manjšima oknom. Svetloba se prek slavoločnih odprtih prelivala v nižje padajoči ladijski prostor, osvetljen s tremi (nekdanj štirimi) dvodelnimi okni in tridelnim oknom zahodnega pročelja, ki je pendant prezbitteriju.

Lahko rečemo, da je cerkev za tisti čas zelo dobro osvetljena, kar je bil izraz teženj po svetlem in jasnem prostoru poznega srednjega veka. Podobne težnje npr. kaže že cerkev v Štivanu, oltarni del v Krtini, ki je bil osvetljen s petimi okni (Štefanac 1995c: 88), in zahteve naročnikov v pogodbi z mojstrom Jurkom, naj ima crngrobski prezbitterij 7 ali 8 oken (Lavrič 1986: 147). V okenske okvire prapreške cerkve je bilo vgrajeno steklo zaščiteno z železnimi mrežami. To sporoča Terpinova vizitacija, ki poudarja, da so cerkvena okna obsežna in segajo do obokov (Vizitacija 4, 1668: 496).

Tako so kamnoseško delavnico poleg glavnega mojstra, kamnosekov, zidarjev in tesarjev sestavljali tudi steklarji. To skupnost delavcev je povezoval posamezen projekt in čas trajanja gradnje. Po koncu gradnje je bila delavnica lahko razpuščena, reducirana ali pa se je v isti zasedbi selila na druga gradbišča. Kaj se je zgodilo z delavnico kamnoseka Štefana, ne vemo.

Stilna analiza stavbne plastike

Cerkev sv. Luka je nastala v enem livu. Kljub morebitni spremembi ladijskega načrta ne moremo govoriti o dveh gradbenih fazah, saj je bila gradnja glede na letnice v cerkvi in glede na stilno analizo arhitekturnih detajlov kontinuirana in je potekala razmeroma kratek čas pod vodstvom istega mojstra. Tudi stilna analiza prvotnih okenskih krogovičij v treh oltarnih zaključkih in v ladijskem delu kaže skupne poznogotske značilnosti: v obeh partijah se pojavljajo enaki geometrični vzorci s poudarjenimi vertikalami in ovalnimi liki. Trije vhodi v ladijski del imajo enak profil poševnih ostenj: kombinacijo polkrožne palice in žleba, kar je najpogostejša gotska oblika portalnega profila pri nas. Največji pročelni vhod ima ostenje podaljšano in se na vrhu zaključuje v štukaturo preproste francoske lilije. Nenavadno je, da severni portal ni zaključen v obliki oslovskega hrbta, kot je pri preostalih dveh.³⁰

Trije oltarni kori so bili dokončani tako v gradnji, obokanju kot v poslikavi nekoliko pred ladijskim delom. Tu je obočna shema usklajena celota, ki je le priključena shemam treh korov,³¹ medtem ko je profil reber povsod enak – klinasti z obojestranskim žlebom. Presenetljiva je izbira kar štirih že dobro uveljavljenih obočnih tipov. V obeh stranskih ladjah je v tretji traveji štirirogeljna zvezda. V slovenskem prostoru se pojavlja dokaj redko, in sicer prvič okoli leta 1400 v zakristiji cerkve na Ptujski gori, nato v večjih župnijskih cerkvah, po letu 1530 pa postane pogost motiv obokanja zvonikov in zakristij. V dvoranskih cerkvah 16. stoletja se namesto zvezdaste obočne sheme pojavlja križnorebrasta (Krtina, Brunk, Leskovec pri Krškem); v Praprečah je križni obok le v stranskih ladjah. V glavni ladji, prezbitერიju in severnem oltarnem zaključku je »ostal« rombasto-zvezdasti obok, ki je najpogostejša obočna shema 15. stoletja, zlasti v dolgih korih, prvič pa se pojavi v Hajdini pri Ptuj, ki je delo ptujskogorsko-parlerjevske stavbarnice. Stavbarnice, ki je na Ptujski gori tudi prvič pri nas izvedla dvojnoparalelni obok. Ta postane pozneje priljubljen motiv preprostih podružničnih cerkva in ga srečamo v južnem koru prapreške cerkve.

Obokane prostornine so bile značilnost predvsem mestnih župnijskih cerkva, na podeželju pa rezervirane za romarska središča. To je značilno tudi za Prapreče, kjer teži ladijskega oboka v celoti nosijo stene brez opornikov (take so že vse »gorenjske dvorane« – tri- ali dvoladijske prostornine), medtem ko ima prapreški prezbitერიj na vogalih tristranega zaključka štiri enkrat stopnjevane opornike, oba stranska oltarna zaključka pa po tri tričetrtinske stebre – služnike. Ti imajo le še dekorativen pomen; spodaj z zaokroženimi bazami ses-

tavljajo profiliran talni zidec in zgoraj prehajajo v podstrešni venec. Oporniki na prezbitერიjih (včasih tudi na ladijskem delu) ambicioznejših stavb v 16. stoletju so še pogost pojav.

Strokovna literatura obočno plastiko prapreške cerkve s konzolami, kapiteli služnikov in sklepniki uvršča v sklop t. i. odvoda kamniške stavbarske delavnice oz. v širši krog sočasne gorenjske obočne plastike.³² Kamniška delavnica z odvodom v zadnjem času še ni bila deležna temeljite analize. Zajema razmeroma širok krog različno nadarjenih kamnosekov in pomočnikov, ki so delovali v Kamniku in širši okolici (v Tuhinjski dolini, poseže na Štajersko, v smer proti Kranju in na Dolenjsko) v zadnji četrtini 15. stoletja, njen odvod pa je deloval še tja v prva desetletja 16. stoletja. Konec 15. stoletja je glavni mojster (izdelal je tudi kamnoseški okras prezbitერიja v zaselku v Zideh pri Trojanah) z delom prenehal in delavnico prepustil šibkejšemu nasledniku. Ta je leta 1507 z novim tripolnim in petosminsko zaključenim prezbitერიjem povečal cerkev sv. Primoža nad Kamnikom. V odvod se nekoliko previdno uvrščajo še cerkev sv. Sebastijana v Mostah pri Komendi, na konzoli prezbitერიja datirana z letnico 1512 (1517?), prezbitერიj cerkve sv. Tomaža v Britofu pri Kranju, nastal pred poslikavo leta 1512, in okoli leta 1520 zgrajena prapreška cerkev. Slednja je potemtakem najmlajše delo te časovno sicer usklajene skupine, ki nadaljuje tradicijo s sklepniki dosledno zaključenih stičišč reber, obok pa sloni na konzolah ali služnikih s kapiteli. V »odvodu« je ob številnih arhitekturnih in kamnoseških razlikah (stavbni tipi vseh cerkva se med seboj razlikujejo, tako kot roke kamnosekov) opaziti tudi nekaj sorodnosti. Zlasti velja to za cerkvi v Mostah in v Praprečah, verjetno (ne po naključju) tudi za sočasno cerkev na Brunku pri Radečah. Vse tri so za podeželsko podružnico nenavadno ambiciozno zasnovane, v celoti obokane. Njihov ladijski del v tlorisu kaže centralno skoraj kvadratno zasnovo, ki je v Praprečah postala izhodišče dvema arkadnima stenama psevdobazilike, ustrezajoč trem oltarnim zaključkom, na Brunku je zrasla triladijska križnorebrasto obokana dvorana, v Mostah³³ pa je ladijski del poudarjal zgolj centralni steber, ki je omogočal obočno konstrukcijo in je bil usklajen z osjo prezbitერიja.

Prapreška cerkev je oboke dobila v dveh delih. Najprej so bili obokani trije oltarni zaključki, po izgradnji arkadnih sten še celotni ladijski del. To potrjuje tudi stilna analiza konzol in sklepnikov v obeh partijah. V oltarnih korih, kjer je 34 sklepnikov, od šestnajstih danes še 12 figuralnih konzol in 8 kapitelov služnikov, lahko sledimo rokam vsaj dveh kamnosekov, medtem ko sta ladijske oboke s štiriintridesetimi sklepniki in tridesetimi konzolami (danes manjka le sklepnik v

etaži zvonika in dve v steno zvonika zazidani geometrični konzoli) verjetno opremila tudi dva, vendar povsem druga klesarja. Ob tako številčni obočni plastiki seveda ne preseneča, da je bilo na delu več kamnosekov oz. pomočnikov. Ali pripadajo kamnoseški znaki kateremu od avtorjev sklepnikov in konzol, seveda ni mogoče doreči. Odprto ostaja tudi vprašanje, ali je kamnoseški mojster Štefan poleg načrtovanja in organizacije gradnje sodeloval tudi pri klesanju plastike. Vodilni mojster je navadno ustvarjal v okviru kolektiva, torej ob asistenci pomočnikov, zato je avtorstvo težje določljivo. Še zlasti, ker je obočna plastika prapreške cerkve prebeljena in za plastiko tako pomembni detajli ostajajo zabrisani. Šele po sondiranju celote bo možna temeljita analiza in jasnejši zaključki. Naj le okvirno predstavimo nekaj opažanj.

Temenski sklepniki treh oltarnih korov so figuralni, oblikovani kot medaljoni: okrogli, rahlo vbočeni krožniki s tankim zunanjim robom. So izredno masivni, saj okrogla osnova sega

Konzola severnega oltarnega zaključka: prerok z napisnim trakom

od reliefne ploskve do stičišča z obokom in v celoti sklepa vsa rebra. Tako so eden od konstruktivnih členov v sistemu obokanja. Zdi se, da je glavni kamnosek (mojster Štefan?) izdelal dva temenska sklepника prezbiterja: sv. Luka, svetnico s knjigo in sklepnik Janeza Evangelista. Morda mu lahko pripišemo še nedokončani temenski sklepnik Marije z detetom v severnem oltarnem zaključku, ki verjetno opozarja na hiter način gradnje, saj je odpadla zadnja faza obdelave sklepnika. Reliefne figure so dokaj plastično obdelane, v večini primerov dopasno izklesane. Značilnost glavnega mojstra, če ga zasilno tako imenujemo, so ogrinjala, ki ovijajo ramena in roke svetnikov z atributi.

Drugi, nekoliko šibkejši kamnosek oltarnih korov je verjetno izdelal preostale sklepnike: tri temenske (sv. Andreja v prezbiteriju, sv. Petra v severnem koru, morda tudi nekoliko slabši sklepnik škofa na oboku južnega kora) in sklepnik angela z dvema ščitkoma na oboku prezbiterja. V primerjavi z glavnim mojstrom je ta klesar robustnejši, zlasti v obdelavi obrazov in oblačil. Izginili so vsaj približno usklajeni proporciji obrazov, tudi ramenski del figur je povsem povešen in ramena zaokroženo prehajajo v roke, kar poudarja čokatost figur. Nekoliko težje je opredeliti delež obeh kamnosekov v figuralnih konzolah stranskih oltarnih zaključkov, kjer težo oboka nosijo angeli in preroki z napisnimi trakovi, obrazne maske, sv. Barbara, mož v turški pozi in možki, ki na ramenih nosi lastne noge. Nenavadno je, da so kapiteli služnikov v prezbiteriju s svojo v večini rastlinsko ornamentiko zelo skromni izdelki.

Ladijski del z razvrstitvijo obočnih shem in kamnoseškega okrasja deluje kot sklenjena celota. Vse konzole v severni in južni ladji so geometrične in variirajo motiv navzdol obrnjene stopničaste piramide. Tudi obok glavne ladje v vogalih nosijo štiri geometrične konzole, vmes se zvrsti šest figuralnih. Ladijski del je v primerjavi s tremi kori številčno skromnejše oblikovan s figuralno plastiko. Tako imamo poleg šestih konzol v glavni ladji zgolj en figuralni medaljonski temenski sklepnik, v južni ladji nobenega,³⁴ v severni kar tri³⁵ – obrnjeni so v smeri proti jugu in podrejeni pogledu iz glavne ladje. Po obliki so enaki onim v treh oltarnih korih: spominjajo na rahlo vbočen krožnik s poudarjenim zunanjim robom, vendar so izgubili masivnost ozadja.

Tudi v ladjah lahko sledimo rokam dveh, toda povsem drugih kamnosekov. Tu ni opaziti roke glavnega mojstra treh korov, ki je v ladijskem delu morda že opustil klesanje in se izključno posvetil organizaciji. Še zlasti, ker figuralne konzole glavne ladje, to so dve obrazni maski in štirje predstavniki realnega sveta (dolgolasa mladeniška figura, mož z možnjo v

desnici, skodelo v levici in s parom ključev za vratom, klečeča ženska, držeč pete lastnih nog, in moška figura z napisnim trakom in letnico), skupaj z dvema temenskima sklepnikoma severne ladje (levom in svetnikom z gorjačo) predstavljajo kvaliteten del obočne plastike v cerkvi. Verjetno je glavni mojster zaposlil dobrega klesarja. Gre za dopasne figure (izjema je le ženska), ki so plastično prepričljivo izklesane in strogo frontalno obrnjene v prostor.

Drugemu, najšibkejšemu klesarju ladijskega dela oz. kar celotne prapreške obočne plastike lahko pripišemo preostala dva medaljonska sklepnika: v glavni ladji moža s kelihom in v severni sklepnik z glavo Janeza Krstnika. Ploskovitost, shematičnost obraznih potez in nelogično zmečkana draperija kažejo na šibkejšo roko pomočnika.

Razlika med tremi oltarnimi zaključki in ladijskim delom je opazna tudi ob temeljitejši analizi rozet in grbovnih ščitkov v obeh partijah. Tako se nobena od dvajsetih rozet oltarnih korov v povsem isti obliki ne ponovi med petindvajsetimi rozetami ladijskega oboka. Se pa enake rozete pojavljajo znotraj obeh partij.³⁶ Enako velja tudi za ščitke.³⁷

Ko primerjamo roke prapreških kamnosekov s preostalim kamnoseškim okrasjem odvoda kamniške delavnice, opazimo razlike. Očitna odstopanja so z mojstrom primoškega prezbiterja, kajti trije prapreški klesarji (izjema je šibkejši kamnosek ladijskega dela) so v svojih izdelkih plastično prepričljivejši, vendar ikonografsko ne tako izpovedni. Različne so si oblike rozet in kapiteli služnikov. Ti imajo v Praprečah osnovo prstana, ki mu je višje dodan še spiralni nastavek. »Mojster odvoda« je verjetno izdelal tudi temenski sklepnik sv. Marjete starega prezbiterja (današnje zakristije) župnijske cerkve v Radomljah, medtem ko so tamkajšnje konzole delo glavnega mojstra kamniške delavnice. S tem se potrjuje, da je mojster primoškega prezbiterja prevzel nasledstvo nad delavnico in hkrati določene datira radomeljski stari prezbiterij v čas okoli 1500.³⁸ Soroden obrazni tip se pojavlja na sklepnikih ladijskega oboka v Šentrupertu (Peskar 1993: 94). Odsev »mojstra odvoda« je slutiti še na obočni plastiki prezbiterja v Mostah. S svojo linearnostjo, ki je postala dekorativni element, pa ni neposredno vplival na klesarje prapreških obokov, na kamnoseka ladijskega oboka v Mostah ali roko klesarja prezbiterja v Britofu pri Kranju, kjer se pojavljajo lirične, nekam zasanjane obrazne poteze.

Zdi se, da z glavnim klesarjem prapreških oltarnih korov lahko povežemo zgolj ostanke nekdanje ladje v Mostah. Vzidani so v staro hišo cerkvenega ključarja. Na zunanjsčini južne stene sta dva preroka z napisnim trakom, eden od njiju ima še ohranjeno medaljonsko osnovo sklepnika, katerega

zunanji rob je bil pozneje odbit. Gre za enako obliko sklepnikov kot v Praprečah. Tudi obrazne poteze, frizura in ogrinjalno preroka spominjajo na prapreške sklepnike (Janeza Evangelista, sv. Luka, Marijo z detetom). V zahodno steno hiše v Mostah je vgrajena drobna reliefna glava, ki je zelo podobna angelom z napisnimi trakovi s konzol obeh stranskih oltarnih zaključkov v Praprečah; v notranjsčini hiše pa je na hodniku vzidan še nekoliko slabše ohranjeni sklepnik moža z ogrinjalom. Žal se ni ohranil Marijin sklepnik iz zapuščine Andreja Mejača. Tako kot sklepnik svetnika s kroglo v levici (danes je v zelo slabem stanju vzidan v hišo na Glavarjevi 60 v Komendi) je imel okroglo osnovo s poudarjenim zunanjim robom. Kot razberemo s Steletove fotografije (Stele 1929: 382, sl. 193) sta bila Marija in dete v rahlem zasuku drug k drugemu in obdana z ogrinjalom tako kot v Praprečah. Ali vse to govori o roki istega klesarja, morda mojstra Štefana? Ali pa je bil v Mostah na delu neki drugi kamnosek, ki ga s prapreškim klesarjem tesno povezuje skupno oblikovalsko izhodišče?

Primerjava prapreških kamnosekov s preostalo obočno plastiko prve četrtine 16. stoletja (vsaj doslej) ne prinaša nadaljnjih povezav, a bo v prihodnje potrebna temeljitejša analiza. Mojster Jurko z okornimi, ploskovitimi sklepniki crngrobškega prezbiterja ni neposredno vplival na prapreški kamnoseški okras, čeprav naj bi kose klesal v moravškem kamnolomu. Sočasno z Jurkom je na Gorenjskem deloval mojster H. R., odličen kamnosek, za katerega so značilni medaljonski temenski sklepniki – v okroglih diskih upodobljene figuradne kompozicije (Komelj 1973: 116, 223; Peskar 1995a: 102). Medaljonski sklepniki se pojavijo že okoli 1500 na oboku krtinske cerkve in v prvi tretjini 16. stoletja postanejo zelo pogosti: poznamo jih že iz ladje v Mostah, prezbiterja v Britofu pri Kranju in v Praprečah. Na Gorenjskem postanejo prava modna muha in se razširijo na Goriško (Peskar 1999: 84–85, 334; 1995: 101–102). Zanimivo je, da v kamniški skupini in pri mojstru odvoda medaljonskih sklepnikov ne srečamo.

Odločilno vlogo pri izbiri prapreškega stavbnega tipa kot obočne plastike so imeli naročniki. Janez Herič je prihajal z Brda, njegove korenine segajo v meščanski Kamnik, zato bi pričakovali večjo naslonitev na kamniško skupino oz. na mojstra primoškega prezbiterja. Po drugi strani so z izbiro kamnoseškega mojstra Štefana, če je ta identičen z zidarjem soimenjakom, posegli v ljubljanski milje, o katerem danes vemo kaj malo, saj mesto v skladu s svojo neprestano rastjo in spreminjajočo se podobo ni ohranilo največjih poznogotskih spomenikov. Med njimi je bila tudi stara ljubljanska stolnica: po Dolničarjevem zapisu in Hrenovi pogodbi (Veider 1947: 24–25) bogato okrašena s sklepniki in kapiteli služnikov tudi v

ladijskem delu, ki je bil obokan v zadnjih desetletjih 15. stoletja in zagotovo učna doba in zgled številnim kamnosekom. Ali je bil med njimi tudi mojster Štefan? Ali so bili ljubljanski vzori izhodišče prapreškemu kamnoseškemu okrasu in fragmentom ladje v Mostah? In kakšna je bila pri izbiri prapreških klesarjev vloga v ljubljanskih krogih uglednega in premožnega dr. Mihaela z Iga?

Ko iščemo mesto prapreške cerkve v obočni plastiki prve tretjine 16. stoletja, se zdi, da je ne moremo neposredno povezati z mojstrom kamniškega odvoda, da pa jo z gorenjskimi mojstri povezuje tipologija okroglih temenskih sklepnikov, ki jih je klesal tudi Peter Bezljaj v podružnici sv. Jude in Tadeja na Viču, medtem ko večina preostalih ljubljanskih spomenikov ni ohranjena. Zagotovo pa so fragmenti ladijskega dela v Mostah in kamnoseško okrasje v Praprečah le drobec mnogo širšega mozaika. Vanj verjetno spada tudi ladja stare župnijske cerkve v Štivanu.

Pričakovali bi, da bo kamniška delavnica z odvodom vplivala na podružnice dobske in moravske župnije v neposredni okolici Prepreč: na cerkve sv. Marjete na Gradišču, sv. Lenarta v Krtini in sv. Andreja pri Krašcah. Od Prapreč so vse tri v zračni liniji oddaljene manj kot tri kilometre in so nastajale v razmiku treh desetletij (1494–1524), vendar jih ne povezuje ne stavbni tip, ne stavbna plastika, tudi redki kamnoseški znaki se razlikujejo. Vse to kaže na različne zahteve, okus in zmožnosti naročnikov in precejšno izbiro izvajalcev. Skupina štirih sosednjih cerkva tako potrjuje, da v prvi polovici 16. stoletja le poredkoma lahko sledimo delovanju širše organiziranih delavnic in da so nastajale le še manjše delavnice, vezane na izgradnjo posameznega spomenika.

Cerkev sv. Luka v sakralni arhitekturi 15. in 16. stoletja

Slogovni značaj prapreške stavbne plastike, ohranjeno arhivsko gradivo, poslikava z dvema datacijama donatorskih fresk in letnica na konzoli glavne ladje dokazujejo, da je prapreška cerkev nastala v razmeroma kratkem času (1519–1524), kontinuirano od temeljev do strehe, tako rekoč v enem livu, in to kljub morebitni spremembi načrta iz dvoranskega v psevdobazilikalni ladijski prostor. To pa monumentalno podeželsko triladijsko cerkev s tremi oltarnimi zaključki in dokaj kvalitetno ter številčno stavbno plastiko v času, ko se je kamnoseštvo že utapljalo v ploskovitih oblikah, uvršča med najpomembnejše arhitekturne spomenike prve polovice 16. stoletja v Sloveniji. V strokovni literaturi je bila cerkev dolgo časa

obravnavana kot ponovitev konservativnega tipa psevdobazilike, ki z masivnima arkadnima stenama in dokaj nizkimi šilastoločnimi arkadnimi loki daje zgodnjegotski videz, medtem ko v zadnjem času raziskave nakazujejo, da jo lahko obravnavamo v okviru »stilnega pluralizma stavbnih tipov«¹ poznogotske arhitekture srednje Evrope, ki se je uveljavil tudi pri nas (Štefanac 1995d: 116–117). Prapreška cerkev tako kot psevdobazilika odpira pahljačo različnih stavbnih tipov, ki niso rezultat neke splošne slogovne usmeritve 16. stoletja, saj je večina pomembnejših spomenikov tistega časa nastala brez prave medsebojne povezave.

Triladijski stopnjevani prostor s tremi oltarnimi zaključki je v Sloveniji prava redkost. Poleg Prapreč ga srečamo le še pri več kot stoletje starejši in povsem drugače izpeljani ptujskogorski cerkvi, vendar obeh stavb ni mogoče konkretnije povezati, skupna jima je verjetno le romarska namembnost. Tako pri nas ni ohranjenega neposrednega vzora za arhitekturno rešitev prapreške cerkve. Do začetka 16. stoletja sta na Gorenjskem stali še dve psevdobaziliki s trojno oltarno partijo: župnijska cerkev sv. Jurija v Stari Loki, ki je bila podrti leta 1863, in crngrobska romarska cerkev, dokler mojster Jurko na mestu treh oltarnih korov ni zgradil dvoranskega prezbiterija. Obe stavbi sta za razliko od prapreške postali psevdobaziliki po številnih adaptacijah v časovnem razmiku nekaj stoletij.

V soglasju s težnjo po izpostavljenem oltarnem koru v 16. stoletju se je v Praprečah gradnja začela s prezbiterijem in obema stranskima zaključkoma. Prapreška trojna oltarna partija danes v arhitekturi 16. stoletja resnično izstopa. Paralele ji je mogoče najti le v starejši arhitekturi, npr. v načrtih gotizirane, a podrte staro-loške cerkve; podobnost je slutiti še v nekdanjih treh (oblikovno še ne dorečenih) korih večkrat adaptiranega ladijskega dela v Crngrobu in poligonalnih zaključkih ptujskogorske cerkve, medtem ko sta župnijski cerkvi v Radovljici in Škofji Loki prostor severnega oltarnega zaključka prepustili gradnji zvonika. Podobno zasnovo vzhodne partije (zvonik na severni strani, prezbiterij in južna kapela) je na mestu nekdanjih treh romanskih apsid dobila tudi gotizirana psevdobazilika sv. Andreja v Mošnjah na Gorenjskem. Seveda pa se obojne sheme vzhodnih partij omenjenih cerkva med seboj bistveno razlikujejo. Verjetno je osnovno izhodišče teh gotskih – poznogotskih oltarnih prostorov treh ladij s triosminskimi zaključki treba iskati še v polkrožno zaključenih in polkupalasto obokanih apsidah romanskih bazilik. Prapreška dobro osvetljena trojna oltarna partija je kvalitetni prispevek v šopek različnih stavbnih tipov in izpeljav psevdobazilike v 16. stoletju in je zelo praktična rešitev za romarske potrebe cerkve. V celoti ustreza in se elegantno zliva v psevdobazilikalni ladijski del. Ta je morda nastal le po sili razmer.

Ker je debelina ladijskih sten nekoliko močnejša kot pri oltarni trojici in se odprtine severne ladijske stene ne ujemajo z obočnimi polami, vzhodni in zahodni traveji pa sta vzdolžno usmerjeni in je glavna ladja v celoti prislonjena k prezbiteriju, medtem ko na podstrešju kamnite konzole osrednje slavoločne stene segajo prečno nad obe stranski slavoločni steni, vse to nakazuje, da je bila sprva tu načrtovana triladijska dvorana. Dvoranska ladijska zasnova³⁹ je bila pri nas izvedena po letu 1452 z obokanjem ladje župnijske cerkve v Kranju, ki je postala ideal gorenjske dvoranske zasnove, čeprav je dosledno ponovitev doživela le v župnijski cerkvi Marijinega rojstva v Cerknici na Notranjskem. Vse preostale triladijske zvezdasto obokane dvorane (Škofja Loka, Radovljica, frančiškanska cerkev v Novem mestu, Šentrupert na Dolenjskem) so bolj ali manj svobodna interpretacija velikega vzora. Da je bil triladijski dvoranski prostor v 16. stoletju pri nas še vedno močno aktualen, le da so zvezdaste oboke pogosto zamenjali križnorebrasti, dokazujejo cerkev v Krtini (1494-1500), plemiška božjepotna cerkev sv. Treh kraljev na Brunku pri Radečah (1510-1520) in že renesančno občutena ladijska dvorana v Leskovcu pri Krškem (po letu 1532), medtem ko je mojster Jurko v dvoranskem prezbiteriju v Crngrobu (1520-1530) izpeljal še zvezdasto obočno shemo. Tako ima sprva načrtovani dvoranski ladijski del v Praprečah poleg svojih znakov, še številne sočasne vzore.

Spremembo iz dvoranskega v psevdobazilikalni ladijski del so lahko zahtevali naročniki, vendar je mikavnejša misel, da je temu vzrok povsem tehnične – statične narave. Zastavlja se vprašanje, ali bi tako šibki stranski slavoločni steni, zidani v višini prezbiterija, sploh lahko nosili težo oboka in celotne zelo strme strešne konstrukcije. S psevdobaziliklo so rešili to zagato, površina, namenjena vernikom, pa je v končni fazi ostala enaka, znižala se je le višina prostora. Močno stopnjevani ladijski del je po vrhu vsega še povsem ustrežal trojni oltarni partiji.

Na triladijskem tlorisu lahko zraste dvoranska cerkev, psevdobazilika ali bazilika. Slednja v Praprečah skoraj zagotovo ni bila načrtovana. Vmesna stopnja med dvorano in baziliklo je stopnjevana cerkev.

Zanimiv je pogled na razvoj psevdobazilike pri nas (Komelj 1973: 27-28). Srečamo jo le kot rezultat prezidav v zgodnji in zreli gotiki. Takrat so triladijske romanske slopne bazilike z odprtim ostrešjem ali ravnimi lesenimi stropi posodobili z gotskimi oboki. Spremenil se je vir svetlobe: bazilikalna okna so zazidali, z večjimi novimi so odprli stranski ladji. Ladijski del je tako lahko prekrivala nova dvokapna streha. Preobrazba iz romanske bazilike (masivne, razpotegnjene po zemlji) v nekoliko lahkotnejšo obokano psevdobaziliklo je tako v 15. stoletju

potekala kar pri štirih cerkvah: župnijski cerkvi sv. Andreja v Mošnjah na Gorenjskem, Marijini cerkvi v Šmarju na Dolenjskem, pri župnijski cerkvi sv. Jurija v Stari Loki in stari ljubljanski stolnici. Do danes sta se ohranili le prvi dve (Mošnje in Šmarje), medtem ko sta stara ljubljanska stolnica in prvotna starološka cerkev – verjetno za Prapreče najbolj zgovorni – dokumentirani le še z načrti in zgodovinskimi viri. Starološki psevdobazilikalni ladijski del in njegova poligonalna trojna oltarna partija v tlorisni shemi, vzdolžnem in prečnem prerezu (Zadnikar 1982: 178-185) kažeta največ sorodnosti s prapreško zasnovo, čeprav je opaziti kar nekaj bistvenih razlik: od izrazito vzdolžno usmerjenega ladijskega dela s kvadratnimi slopi, križnorebraste obočne sheme v celotni cerkvi in vrinjenega zvonika pred prezbiterijem. Pri tem je treba upoštevati, da se je gotizacija starološke (in mošenjske) bazilike po vsej verjetnosti dogajala v prvi polovici 15. stoletja, torej celo stoletje pred nastankom prapreške stavbe, medtem ko je gotizirani ladijski del stare ljubljanske stolnice dobil oboke šele v zadnjih desetletjih 15. stoletja. Pri gotizaciji stolnice so se zgledovali po fridericijski arhitekturi iz sredine 15. stoletja: cistercijski (sprva dominikanski) cerkvi v Dunajskem Novem mestu, ki je gotizacijo treh romanskih ladij doživela leta 1452, in na novo zgrajeni (1438-62) dvorni stopnjevani cerkvi v Gradcu (Veider 1947: 22-25). Potrebno je opozoriti še na Štivan; v današnjem prezbiteriju in zakristiji, kjer je urejen lapidarij, so predstavljene arheološke najdbe in ostanki štirih predhodnic. Med njimi je bila tudi romanska enoladijska cerkev s tremi apsidami v ravni črti na vzhodu, ki je bila verjetno v 13. stoletju predelana v triladijsko baziliklo. Ta je bila pozneje rebrasto obokana in s tem verjetno spremenjena v psevdobaziliklo.

Stavbni tip psevdobazilike se navezuje še na eno vrsto adaptacij: prvotno enoladijsko romansko cerkev so postopno razširili v triladijsko močno stopnjevano prostornino, kakršno danes poznamo v cerkvi sv. Martina v Laškem in v Crngrobu. Laški ladijski prostor je ostal neenoten, jasno ločen v tri enote. Večje poenotenje je dosegel mengeški mojster v crngrobški cerkvi.

V 16. stoletju so stopnjevano cerkev zgradili še v Slovenskih goricah. Vendar je njene vzore najti v graški arhitekturi druge polovice 15. stoletja (Klemenčič 1995: 134). Stopnjevana dvorana Treh kraljev s prostorno in pregledno notranjščino se povsem razlikuje od mnogo bolj utesnjenega in masivnega ladijskega dela prapreške cerkve. Bistvena razlika je v vzhodnem delu, saj sta stranski ladji Treh kraljev ravno zaključeni, le glavna prehaja v širok obokan prezbiterij, ki deluje kot prava mala dvorana. Cerkev ima dolgo stavbno zgodovino, saj je nastajala kar 67 let (1521-1588).

V Sloveniji sta tako v 16. stoletju nastali dve stopnjevani cerkvi: prapreška psevdobazilika okoli 1520 in stopnjevana dvorana v Slovenskih goricah po sredini 16. stoletja. Če so se pri slednji zgledovali po celo stoletje starejši fridericijanski arhitekturi v Gradcu, se zdi, da vzore prapreški cerkvi lahko iščemo pri starejši, a domači tradiciji gotiziranih psevdobazilik s trojno oltarno partijo, kakršni sta bili nekdanja starološka in crngrobska cerkev. Dodatna spodbuda k spremembi prapreške dvorane v psevdobaziliko je bila lahko tudi posodobitev stare ljubljanske stolnice v drugi polovici 15. stoletja. Ta je bila z bogatim kamnoseškim okrasjem zagotovo zgled številnim kamnosekom, morda tudi prapreškemu mojstru Štefanu, domnevemu ljubljanskemu meščanu. Še zlasti, če je pri obokanju stolnice morda sodeloval njegov domnevni prednik Arluna Maurer. Ne nazadnje je bila dobska župnija leta 1518, tik pred gradnjo cerkve sv. Luka, po dolgoletnih prizadevanjih dr. Mihaela z Iga, ljubljanskega kanonika in generalnega vikarja, končno dodeljena ljubljanskemu stolnemu kapituлу. Tudi mojster Štefan je bil pri dokončanju ladijskega dela cerkve v Štivanu verjetno seznanjen z njeno predhodnico – domnevno psevdobaziliko. 16. stoletje je tako ob še vedno aktualni tradiciji dvoransko zasnovanih cerkva obudilo stavbni tip stopnjevane cerkve. Pri tem je zanimivo razmišljanje Sama Štefanca: ali stopnjevani prostor resnično pomeni zgolj vračanje k starejšim zgledom ali pa v njem lahko vidimo približevanje novim renesančnim načelom (1995d: 117). Ti so svoj ideal videli v baziliki, ki jo je uveljavila zlasti italijanska renesansa. Ta se je naslonila tudi na svojo romansko in še starejšo antično tradicijo. Ker pri nas romanskih bazilik v 16. stoletju ni bilo več, saj so bile v večini gotizirane v psevdobazilike, so se naslonili na njihovo gotizirano varianto. Po drugi strani so bili razlogi za uveljavitev stopnjevane cerkve povsem praktični – ekonomski. Gradnja nižjih obodnih sten stranskih ladij je bila v primerjavi z dvoransko zasnovo precej cenejša in konstrukcijsko manj zahtevna. Površina, namenjena vernikom, je v končni fazi ostala povsem enaka, znižala se je le višina stranskih ladij, ki je poenostavila tudi izvedbo strešne konstrukcije. Vendar teza o cenejši varianti v Praprečah ne zdrži, saj je cerkev tako močno stopnjevana, da so gradbeni material, sprva namenjen obodnim stenam dvoranskega ladijskega dela, le prenesli na glavno ladjo.

Leto 1500 v slovenski sakralni arhitekturi ne pomeni posebne prelomnice. Gotika vztraja v drugo polovico stoletja, na podeželju še tja v 17. stoletje. Renesansa se z redkimi izjemami v beneških obalnih mestih v cerkveno stavbarstvo pritihotapi le s posameznimi elementi. O renesansi v Praprečah zagotovo ne moremo govoriti. Cerkev sestavljajo značilne poznogotske forme. Vendar kljub vsemu v prostoru ni več zaslediti izrazito gotskega višinskega zagona in napete dinamike. Masivni slopi, ki prehaja-

jo v šilastoločne arkade in v masivno steno nad njimi, ustvarjajo nenavadno kubičen, vzdolžno usmerjen ladijski prostor. Zato je bila cerkev dolgo časa obravnavana kot ponovitev konservativnega zgodnjegotskega tipa psevdobazilike, ki se je uveljavil s predelavo romanskih bazilik v 15. stoletju (Komelj 1973: 228, 230, 258, 268). Vprašanje je, ali ta prostor v Praprečah resnično pomeni zgolj vračanje k starejši tradiciji, medtem ko po drugi strani statična umirjenost notranjščine, poenostavljanje celotnega prostora (kvadratni ladijski tloris, križnorebrasti obok v stranskih ladjah) morda nakazujejo le pridih novih renesančnih teženj, ki so se najprej začele kazati prav na tektonsko oblikovanem prostoru in lupini. Ali je masivnost v Praprečah znak novega renesančnega vetra, ki je svoj ideal videl v baziliki? Psevdobazilika namreč lahko pomeni tudi alternativo med dvorano in baziliko, čeprav se slednja pri nas v 16. stoletju ni uveljavila. In če kronološko preletimo večje spomenike prve tretjine 16. stoletja – Krtina 1494-1500, Brunk 1510-20, Prapreče 1519-24, prezbiterij v Crngrobu 1521-30, prezbiterij v Škofji Loki 1524, lahko zatrdimo, da Prapreče niso konservativno izstopajoče, saj v prvi tretjini 16. stoletja pri nas o renesansi v pravem pomenu besede v sakralni arhitekturi (izjema so beneška obalna mesta) resnično ne moremo govoriti. Renesančni elementi se pojavijo šele proti sredini stoletja: v Leskovcu, pri Treh kraljih v Slovenskih goricah, v Dvoru pri Polhovem Gradcu. Slednji dve sta bili zasnovani sočasno s prapreško cerkvijo že v dvajsetih letih 16. stoletja, vendar za razliko od te, dokončani šele v pol stoletnem razvoju, zato ni čudno, da so pri njiju graditelji kot naročniki, ki so se verjetno v tem času tudi zamenjali, že sledili sodobnejšim zahtevam. Podobno je bilo pri obeh uničenih Mariji posvečenih romarskih cerkvah na Sveti gori (1539-44) in v Novi Štifi (okoli 1560) (Šumi 1966: 86-89). Prav ta časovna komponenta je bila pogosto prezrta na škodo prapreške cerkve, ki je bila v celoti zgrajena v relativno kratkem času – v petih letih.

Na koncu je vredno opozoriti na razcvet romarskih cerkva v 16. stoletju. Te so kljub neugodnim gradbenim in življenjskim razmeram rasle kot gobe po dežju: Krtina, Brunk pri Radečah, Trije kralji v Slovenskih goricah, Dvor pri Polhovem Gradcu, Sveta gora nad Gorico, Nova Štifa pri Gornjem Gradu in prezidave starejših: sv. Primož nad Kamnikom, Crngrob itd. V to skupino ambiciozno in monumentalno zasnovanih romarskih cerkva 16. stoletja, značilno longitudinalno usmerjenih in pogosto s širšo glavno ladjo (namenjeno obredom v procesijah), lahko uvrstimo tudi prapreško cerkev.

Zanimivo je pogledati še na konec 16. in začetek 17. stoletja, to je v čas zmagojuče protireformacije škofa Tomaža Hrena, pobudnika nove gradbene vneme v sakralnem stavbarstvu, ki se je zavestno naslonil na predreformacijske vzore iz začetka 16. sto-

letja, na tradicionalni tip triladijskega cerkvenega prostora brez bazilikalne osvetljave, kakršnega je med drugim uveljavila tudi prapreška cerkev. Tako sta kot del programa katoliške verske obnove nastali še dve romarski ustanovi: na Uršlji gori nad Slovenj Gradcem in Savi na Jesenicah.⁴⁰ Obe sta z naslonitvijo na starejšo domačo tradicijo idejni predhodnici novega cerkvenega prostora – dvorane s kapelami.

Prapreška cerkev ima lastnosti velikih sakralnih stavb: črpa iz korenin domače arhitekturne tradicije psevdobazilik 15. stoletja, z masivnostjo in tektoniko v 16. stoletju utira pot v smer renesančnih teženj in na prelomu v 17. stoletje postane zgled zgodnje baročni zasnove – triladijskim cerkvenim prostorninam brez bazilikalne osvetljave.

OPOMBE:

¹ Prispevek je skrajšana in dopolnjena oblika posameznih poglavij diplomskega dela: Andreja Kos, 2001: Arhitektura cerkve sv. Luka v Sp. Praprečah pri Lukovici. Videm: tipkopis na FF (mentor doc. dr. Samo Štefanac). Vključuje trenutno stanje obsežnega projekta obnove, ki ga vodita ZVKDS Restavratorski center in ZVKDS Območna enota Kranj. Investitorji obnove so: Župnijski urad Brdo, Občina Lukovica in Ministrstvo za kulturo. Priloženi načrti (tloris, vzdolžni in prečni prerez) kažejo stanje cerkve leta 2000, torej pred večjimi konservatorsko-restavratorskimi posegi (izjema je na načrtih že označena nova strešna konstrukcija), medtem ko trenutno stanje kažejo priložene fotografije.

² V baroku so slavoločni odprtini stranskih ladij zazidali in v vse tri oltarne kore napravili nove vhode v isti osi. Vhode so leta 2003 ponovno zazidali in odstranili zazidavo obeh slavoločnih sten.

³ Vsaj še leta 1911 (za podrobnosti posegov glej Tätigkeitsberichte 1908: 184; 1909: 137; 1912: 29) in nazadnje leta 2003 v obeh stranskih korih in v pritličju zvonika.

⁴ Izjema je le vzdava zvonika, ko so manjši del obočne pole preprosto zazidali v steni.

⁵ V klečeči, molitveni pozi se je dal skupaj s hčerjo, grbom in napisno tablo upodobiti na severni steni prezbiterja. Nemški napis v gotski majuskuli je v naslikani napisni tabli tu in tam že povsem zbledel, na kar je opozoril že Franke (1887: XCVII-XCVIII), a je Stele v terenske zapiske (1911: 2-3; 1923: 5; 1924: 9) v različicah zabeležil še celotno besedilo, razen zadnje vrstice, ki je ključna za datacijo poslikave. Ali je ta nastala 1520 ali 1522? Po temeljitejši analizi pisave in številke gre verjetneje za letnico 1522. Napisna tabla sporoča:

DAS GEGEN B
VRTHIG GEMAH
HAT LASSEN MACH
EN DER EDL VND
VEST HANNSS H
HERISCH DIE ZAT Z
V ECK ZV LOB VND
ER GOT VND VN
LIEBEN FRAVN A
UCH DENEN LIEB
EN HAILLIGEN
ANNO DOMINI
MILLESSIMO CCCCXX
Z [2?] IN OCT...INA...XXV[?].

⁶ Oznako je dešifriral Höfler (1996: 145), po njem povzema Kemperl (1999:

226), čeprav se zdi ta letnica nekoliko vprašljiva.

⁷ Vizitacija 4, 1668: 494; Höfler 1992: 104; Lavrič 1993: 181.

⁸ To je opaziti na stiku južne stene glavne ladje s pročelno steno, medtem ko stik severne stene s pročeljem zaradi vzdave zvonika ne kaže prvotnega stanja.

⁹ Glede na konzole, ki gledajo prečno nad glavno ladjo, naj bi bila ta sprva zidana še nekoliko višje kot danes.

¹⁰ V literaturi (Štefanac 1995f: 119) prihaja do napačne interpretacije letnice 1353, ko se prvič omenja samo vas, ne pa tudi cerkev (Mikuž 1946: 60; M. Kos 1975: 473). Čeprav že Valvasor omenja, da naj bi prapreško cerkev gradili grofje Celjski (1689, XIII: 715).

¹¹ Dimitz kot vir za škofovo pismo navaja Stanovski arhiv (fasc. 207), vendar smo pismo v današnjem Arhivu Republike Slovenije zaman iskali (Stan. I, šk. 301, 302). Veider (1938a: 1) omenja, da je podobno pismo škof pisal tudi oglejskemu patriarhu, kar se zdi verjetno, saj je bil ta kljub pridružitvi dobske župnije ljubljanskemu stolnemu kapitlju še vedno njen ordinarij. Ravbarjevega pisma Anton Koblar v Drobtnicah iz furlanskih arhivov ne omenja.

¹² Simoniti 1979: 88-89; Gruden 1909: 4; 1941: 604; A. Kos 2001: 59-64.

¹³ Stražar (1996: 124-125) domneva, da so Heriči cerkev zgradili prav v ta namen, vendar o protestantski reformaciji leta 1520 pri nas še ne moremo govoriti, kaj šele, da bi že imeli njene konkretne sadove. Ti se v umetnosti pojavijo z redkimi izjemami šele v drugi polovici 16. stoletja (Stele 1952: 133; Cevc 1996: 130; Šumi 1996: 195).

¹⁴ Vizitacija 4, 1668: 494; Höfler 1992: 104; Lavrič 1993: 181. V literaturi se pojavljata še dve letnici posvetitve cerkve: 1530 (Koblar 1885: 298) in 1533 (Cevc 1970: 250, 317; 1981: 32), vendar nista arhivsko izpričani in sta nastali kot posledica napačnega prepisa iz Terpinove vizitacije.

¹⁵ Vicedomski urad za Kranjsko, fasc. I/49: Urbar urada Jابلje, 1493: 12, ARS; Gestrin 1979: 31.

¹⁶ Zbirka listin: 1535, marec 13., Vače, NŠAL.

¹⁷ Za podrobnosti glej Höfler 1996: 145-146; Stele 1925: 153-154; 1969: 324.

¹⁸ Nemški napis v gotski minuskuli sta v različicah zabeležila že Stele (1911: 3; 1923: 5; 1924: 8; 1925: 154) in Cevc (1970: 318). Po sondiranju leta 2001 je razbrati:

DAS GEGEN BÜRTIG GEMAL HAT LASSEN
MACHEN MEIISTER STEFFAN STEINMZER UON
SEIN EUGEN GÜET GOT VND SAND
LUCASN ZU LOB ÜND EER
1524

¹⁹ Ta fragment je že leta 1924 opazil in v terenske zapiske zabeležil Stele (1924: 8). Sam je na napis pozneje povsem pozabil, drugi raziskovalci pa niso bili več pozorni nanj.

²⁰ Plemstvo se je po vzponu bogatih meščanov, ki so si z denarjem lahko kupili prav vse, celo plemiški naslov, začelo utapljati v meščanski družbi. Da bi zavarovali svojo drugačnost, so začeli izhajati oblačilni predpisi, ki so natančno določali, kako morajo biti oblečeni posamezni družbeni sloji (Grafenauer 1956: 28; Štih, Simoniti 1996: 174, 175).

²¹ Vicedomski urad za Kranjsko, fasc. I/49: Urbar urada Jابلje, 1493: 12, ARS.

²² Za vrt je plačeval 60 soldov letno (GZL/XII, 1968, III: 4).

²³ GZL/XII, 1968, II: 8. V omenjenem viru zasledimo, da je imel leta 1496 vrt na Gorici tudi slikar Erhart (Erhartt Maller), ljubljanski meščan, eden od z arhivskimi viri najbolj dokumentiranih slikarjev tistega časa, ki pa mu kljub temu danes ni moč pripisati nobenega ohranjenega slikarskega dela. Glej še: M. Kos 1959: 295, 299, 301; Vrhovnik 1922: 107.

²⁴ Naravni kamen 1992: 56, 63; Mirtič, Mladenovič, Ramovš ... 1999: 40.

²⁵ GZL/VIII, 1963: 8, 9, 12, 26; S. Stražar 1979: 100, 91, 38, 39.

²⁶ Simoniti 1979: 83-112; Cevc 1981: 23-26; Steska 1923: 2-3.

²⁷ Priloženi znaki so zaporedno oštevilčeni, številke v oklepajih pomenijo ponovitev istega znaka. Pod št. 2 sta zabeležena kar dva, saj sta na istem klesancu na oporniku prezbiterja.

²⁸ Se pa kamnoseški znak št. 9 v povsem identični obliki pojavlja že okoli leta 1400 na romarski cerkvi na Ptujski gori (Zadnikar 1987: 47-48; Štefanac 1995b: 60). Gre za mojstrsko znamenje glavnega ptujskogorskega stavbarja, ki ima paralele v Košicah, Maulbronnu in Ulmu (1995a: 97-98). Zato se zdi toliko bolj nenavaden pojav istega znaka na čelo stoletje mlajši prapreški cerkvi. Ali je njen severni portal, ki se tudi po obliki zaključka razlikuje od preostalih dveh, vendarle starejši, kot se domneva? Ali pa so omenjeni znak podedovali, morda po stotih letih le prevzeli njegovi družinski člani oz. nasledniki?

²⁹ Napis je dokumentiran in se glasi: T. D. E/ IOHANNIS HOVAR/ CAPITA-NEUS/ DUINI/ HIC • IN • HONOREM • HEREMITAE • EST/ CONSTRUC-TA • ECCLESIA • IOHANNIS BAPTISTAE/ ANNO • DOMINI • 1519 • 12. MAII/ M. STEPHANUS (Peskar 1999: 294-295).

³⁰ Morda to skupaj s kamnoseškim znakom kaže na večjo starost portala.

³¹ Podstrešje razkrije, da so oboki oltarne partije izpeljani nekoliko nižje kot pri ladijskem delu.

³² Cevc 1955: 121; 1970: 272-273; 1985: 68-69; Komelj 1969: XXXVIII, XL ; 1973: 225-228.

³³ Stele 1929: 414, 419; Komelj 1973: 277; Špenko 1996: 171-173.

³⁴ Obok sestavljajo same geometrične konzole in rozete, zato je bila ta ladja ver-jetno že od vsega začetka predvidena za bogatejšo obočno poslikavo, ki v naslikano krogovičje vključuje različne figure.

³⁵ Četrtri, danes v etaži zvonika, je bil po letu 1923 odbit. V terenskem zapisku ga še omenja Stele (1923: 5), vendar brez podrobnejšega opisa.

³⁶ V treh oltarnih korih je med dvajsetimi rozetami 14 različnih. Razlikujejo se po številu zunanjih in notranjih cvetnih lističev in po obliki stržena v sredini. Ladijski obok sestavljajo podobne rozete kot tri oltarne kore, vendar jim ni nobena povsem enaka. Sicer pa se rozete treh ladij pogosteje ponavljajo. Tako je od petindvajsetih rozet le 8 različnih.

³⁷ V treh oltarnih zaključkih je 6 ščitkov: trije na oboku prezbiterija, 2 v seve-rnem in eden v južnem koru. Med njimi so trije enaki: 2 v prezbiteriju in eden v zakristiji. Vsi so bili že večkrat prebeljeni, zato niso heraldično izpovedni, morebitnih vrezov pa ni opaziti. To velja tudi za ladijski del, kjer so štirje ščitki, vsi na oboku glavne ladje. Med njimi sta po obliki dva enaka.

³⁸ Na to opozarja tudi posvetitev dveh oltarjev v njem leta 1501 (Höfler 1992: 97).

³⁹ Stele 1938: 3-43; Komelj 1960: 128-136; 1969: XXX; 1973: 206-220; Cevc 1960: 105-117; Štefanac 1995c: 80-88; 1995e: 89-91; Peskar 1993: 93; 1999: 42-54.

⁴⁰ Šumi 1966: 134; 1969: 12-13; Komelj 1969: XLVI, LXX; 1973: 274.

VIRI IN LITERATURA:

* Janko BARLE, 1898: Iz Schönlebnovih zapiskov o kranjskem plemstvu. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* VIII. 130-135.

* Emilijan CEVC, 1955: Poznogotsko kamnoseštvo v okolici Kamnika. *Ka-mniški zbornik* I. 111-124.

* Emilijan CEVC, 1960: Kranjska župna cerkev v luči stavbarniškega reda. *900 let Kranja, spominski zbornik*. 105-127.

* Emilijan CEVC, 1970: *Poznogotska plastika na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica.

* Emilijan CEVC, 1981: *Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in barokom*. Ljubljana: Slovenska matica.

* Emilijan CEVC, 1985: Umetnostni vzponi in upadi kamniškega mesta. *Kamnik 1229-1979. Zbornik razprav s simpozija ob 750-letnici mesta*. 65-74.

* Emilijan CEVC, 1996: Reformacija na Slovenskem in likovna umetnost. *III. Trubarjev zbornik*. Prispevki z mednarodnega znanstvenega simpozija Reformacija na Slovenskem ob štiristoletnici smrti Primoža Trubarja. 121-136.

* August DIMITZ, 1875: *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das*

Jahr 1813. Mit besonderer Rücksicht auf Kulturentwicklung. Laibach.

* Ivan FRANKE, 1887: Über die Bau-Denkmale in Krain. *Mitteilungen der K.K. Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst und his-torischen Denkmale* 13. XCVII-XCVIII.

* Ferdo GESTRIN, 1979: Obdobje fevdalizma na ozemlju domžalske občine v luči zemljiškega gospodstva Jablje. *Zbornik Občine Domžale*. 23-59.

* Bogο GRAFENAUER, 1956: *Zgodovina slovenskega naroda. Doba prve krize fevdalne družbe na Slovenskem od začetka kmečkih uporov do viška protestantskega gibanja*. Ljubljana: Kmečka knjiga (III).

* Josip GRUDEN, 1909: Urban Textor in prvi spor z luteranstvom. *Čas – znanstvena revija Leonove družbe* III. 1-15.

* Josip GRUDEN, 1941: *Zgodovina slovenskega naroda*. Celje: Družba sv. Mohorja (I).

* GZL/VIII, 1963: *Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku VIII. Register Krištofove bratovščine v Ljubljani 1489-1518*. Ljubljana 1963 (razm-noženo kot tipkopis).

* GZL/IX, 1964: *Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku IX. Listine 1220-1497*. Ljubljana 1964 (razmnoženo kot tipkopis).

* *Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku XII. Urbarji 1490-1527*. GZL/XII, 1968, II: *Urbar vicedomskega urada na Kranjskem 1496* (II). GZL/XII, 1968, III: *Urbar vicedomskega urada na Kranjskem okoli 1515* (III). GZL/XII, 1968, V: *Urbar vicedomskega urada na Kranjskem 1527* (V). Ljubljana 1968 (razmnoženo kot tipkopis).

* Janez HÖFLER, 1992: *Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem*. Pražupnja Mengeš. *Acta ecclesiastica Sloveniae* 14. 80-119.

* Janez HÖFLER, 1996: *Srednjeveške freske v Sloveniji*. Gorenjska. Ljub-ljana: Družina d.o.o. (I).

* Metoda KEMPERL, 1999: *Romanje in romarske cerkve 17. in 18. stoletja v osrednji Sloveniji. Topografske študije*, Gorenjska z Ljubljano. Ljubljana: tip-kopis magistrske naloge.

* Matej KLEMENČIČ, 1995: Arhitektura pozne gotike v Slovenskih gori-cah. *Gotika v Sloveniji* [katalog razstave]. Ljubljana: Narodna galerija. 124-134.

* Anton KOBLAR, 1885: Zgodovinski zapisniki o posvetitvah nekaterih cerkva v ljubljanski škofiji. *Zgodnja danica* 38. 292-299.

* Anton KOBLAR, 1895: Kranjske cerkvene dragocenosti I. 1526. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* V. 143-154.

* Anton KOBLAR, 1896: Regesti listin farnega arhiva v Kamniku. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* VI. 130-147.

* Ivan KOMELJ, 1960: Arhitektura kranjske župne cerkve. *900 let Kranja, spominski zbornik*. 128-138.

* Ivan KOMELJ, 1969: *Gotska arhitektura*. Ljubljana: Mladinska knjiga (Ars Sloveniae).

* Ivan KOMELJ, 1973: *Gotska arhitektura na Slovenskem. Razvoj stavbnih členov in cerkvenega prostora*. Ljubljana: Slovenska matica.

* Milko KOS, 1959: O imenih in osebah nekaterih umetnikov na Sloven-skem v srednjem veku. *Zbornik za umetnostno zgodovino* n.v. V/VI. 291-303.

* Milko KOS, 1975: *Gradivo za historično topografijo Slovenije. Za Kranj-sko do leta 1500*. Ljubljana: razmnoženo kot tipkopis (I (A-M), II (N-Ž)).

* Ana LAVRIČ, 1986: Pogodba z mojstrom Jurkom iz Loke za zidavo prezbiterija in zvonika v Crngrobu. *Razprave I. razreda SAZU* XV. 135-150.

* Ana LAVRIČ, 1990: *Ljubljanska škofija v vizitacijah Rinalda Scarlichija 1631-1632*. *Acta ecclesiasticae Sloveniae* 12. Ljubljana: Teološka fakulteta, Umetnostno zgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU.

* Ana LAVRIČ, 1993: *Vizitacije ljubljanske škofije 17. in 18. stoletja kot vir za umetnostno zgodovino*. Ljubljana: tipkopis doktorske naloge.

* A. LUSCHIN von EBENGREUTH, 1905: Ein Protokoll der Stadt Stein in Krain aus den Jahren 1502/03. *Mitteilungen des Musealvereins für Krain*. 38-69.

- * Metod MIKUŽ, 1946: *Topografija stiške zemlje. Doneski k zgodovini stiške opatije*. Ljubljana.
- * Breda MIRTič, Ana MLADENovič, Anton RAMOVŠ, Andreja SENE- GAČNIK, Jože VESEL, Nada VižINTIN, 1999: *Slovenski naravni kamen*. Ljubljana: Ministrstvo za znanost in tehnologijo.
- * *Naravni kamen*, 1992: *Naravni kamen. Kamnarsko geološki leksikon*. Ljubljana: Geološki zavod.
- * Božo OTOREPEC, 1956: Prebivalstvo Kamnika v srednjem veku, *Kamniški zbornik* II. 67-100.
- * Robert PESKAR, 1993: Šentruperška župnijska cerkev v srednjem veku. *Župnija Šentrupert (1393-1993). Zgodovinske osnove leta 1993*, Šentrupert: Župnijski urad. 85-97.
- * Robert PESKAR, 1995: Arhitektura pozne gotike v zahodni Sloveniji. *Gotika v Sloveniji* [katalog razstave]. Ljubljana: Narodna galerija. 92-104.
- * Robert PESKAR, 1999: *Gotska arhitektura na Goriškem. Stavbarske delavnice (1460-1530)*. Nova Gorica: Goriški muzej.
- * Primož SIMONITI, 1979: *Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica.
- * France STELE, 1911: Terenski zapisek, Prapreče pri Lukovici – p.c. sv. Luka (prepis). CIII, 26. 9. 1911. Arhiv Umetnostno zgodovinskega inštituta Franceta Steleta na SAZU. Ljubljana: tipkopis. 1-4.
- * France STELE, 1923: Terenski zapisek, Prapreče pri Lukovici – p.c. sv. Luka (prepis). XVI, 28. 6. 1923. Arhiv Umetnostno-zgodovinskega inštituta Franceta Steleta na SAZU. Ljubljana: tipkopis. 5.
- * France STELE, 1924: Terenski zapisek, Prapreče pri Lukovici – p.c. sv. Luka (prepis). I.A. 1. 9. 1924. Arhiv Umetnostno-zgodovinskega inštituta Franceta Steleta na SAZU. Ljubljana: tipkopis. 8-13.
- * France STELE, 1925: Spomeniki starejšega portretnega slikarstva na Slovenskem. *Zbornik za umetnostno zgodovino* V. 142-161.
- * France STELE, 1929: *Politični okraj Kamnik, topografski opis*. Ljubljana: Umetnostno zgodovinsko društvo (Umetnostni spomeniki Slovenije).
- * France STELE, 1938: Gotske dvoranske cerkve v Sloveniji. *Zbornik za umetnostno zgodovino* XV. 1-43.
- * France STELE, 1952: Vloga reformacije v naši umetnostni zgodovini. II. *Trubarjev zbornik ob štiristoletnici slovenske knjige*. 119-150.
- * France STELE, 1969: *Slikarstvo v Sloveniji od 12. do srede 16. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica.
- * Viktor STESKA, 1923: Naši stavbarji minule dobe. *Zbornik za umetnostno zgodovino* III. 1-9.
- * Stane STRAŽAR, 1979: *Moravska dolina, življenje pod Limbarsko goro*. Moravče.
- * Stane STRAŽAR, 1985: *Črni graben, od Prevoj do Trojan*. Lukovica.
- * Stane STRAŽAR, 1996: *Župnija Dob skozi stoletja*. Dob.
- * Tone ŠPENKO, 1996: Dragulj preteklosti – cerkev sv. Boštjana v Mostah. *Kamniški zbornik* XIII. 171-173.
- * Samo ŠTEFANAC, 1995a: Arhitektura ok. 1400 v Sloveniji. Problemi in predlogi. *Gotika v Sloveniji. Nastajanje kulturnega prostora med Alpami, Panonijo in Jadranom*. Akti mednarodnega simpozija Ljubljana: Narodna galerija. 95-104.
- * Samo ŠTEFANAC, 1995b: Arhitektura 14. stoletja in časa okoli 1400. Ptujška gora. *Gotika v Sloveniji* [katalog razstave]. Ljubljana: Narodna galerija. 57-60.
- * Samo ŠTEFANAC, 1995c: Dvoranske cerkve 15. stoletja na Gorenjskem. *Gotika v Sloveniji* [katalog razstave]. Ljubljana: Narodna galerija. 80-88.
- * Samo ŠTEFANAC, 1995d: Arhitektura 16. stoletja. *Gotika v Sloveniji* [katalog razstave]. Ljubljana: Narodna galerija. 116-117.
- * Samo ŠTEFANAC, 1995e: Jurko iz Loke. *Gotika v Sloveniji* [katalog razstave]. Ljubljana: Narodna galerija. 89-91.
- * Samo ŠTEFANAC, 1995f: Prapreče pri Lukovici, p.c. sv. Luka. *Gotika v Sloveniji* [katalog razstave]. Ljubljana: Narodna galerija. 119-120.
- * Peter ŠTIH, Vasko SIMONITI, 1996: *Slovenska zgodovina do razsvetljenstva*. Ljubljana: Mohorjeva družba.
- * Nace ŠUMI, 1966: *Arhitektura šestnajstega stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica.
- * Nace ŠUMI, 1969: *Arhitektura sedemnajstega stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica.
- * Nace ŠUMI, 1996: Arhitektura 16. stoletja in reformacija na Slovenskem. III. *Trubarjev zbornik*. Prispevki z mednarodnega znanstvenega simpozija Reformacija na Slovenskem ob štiristoletnici smrti Primoža Trubarja. 195-203.
- * Tätigkeitsberichte, 1908: Tätigkeitsberichte. *Mitteilungen der K.K. Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst und historischen Denkmale* III. F. 7. 184.
- * Tätigkeitsberichte, 1909: Tätigkeitsberichte. *Mitteilungen der K.K. Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst und historischen Denkmale* III. F. 8. 137.
- * Tätigkeitsberichte, 1912: Tätigkeitsberichte. *Mitteilungen der K.K. Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst und historischen Denkmale* III. F. 11. 29.
- * Johann Weichard VALVASOR, 1689: *Die Ehre des Hertzogthums Krain*. Laibach – Nürenberg. (XIII, VIII).
- * Janez VEIDER, 1938a: Cerkev sv. Luka v Praprečah pri Lukovici. *Naš list* 2. Mengeš. 1-2.
- * Janez VEIDER, 1938b: Cerkev sv. Luka v Praprečah pri Lukovici. *Naš list* 3. Mengeš. 1-2.
- * Janez VEIDER, 1947: *Stara ljubljanska stolnica. Njen stavbni razvoj in oprema*. Ljubljana: Umetnostno zgodovinsko društvo.
- * Vizitacija 1, 1631: *Splošna vizitacija ljubljanskega in gornjegrajskega dela: župnijske, vikariatne in podružnične cerkve*. Vizitacija škofa Rinalda Scarlichija 1631-1632. NŠAL.
- * Vizitacija 4, 1668: *Splošna vizitacija ljubljanskega dela: podružnične cerkve*. Vizitacija škofa Jožefa Rabatta ob pomoči generalnega vikarja Filipa Terpina 1668-1669. NŠAL.
- * Ivan VRHOVNIK, 1922: Arhivski poberki o nekaterih slikarjih in kiparjih 15. do 18. stoletja. *Zbornik za umetnostno zgodovino* II. 105-123.
- * Marijan ZADNIKAR, 1982: *Romanika v Sloveniji. Tipologija in morfolo-gija sakralne arhitekture*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- * Marijan ZADNIKAR, 1987: *Ptujška gora, Visoka pesem slovenske gotike*. Ljubljana: Družina.
- * Maja ŽVANUT, 1994: *Od viteza do gospoda*. Ljubljana: Viharnik.

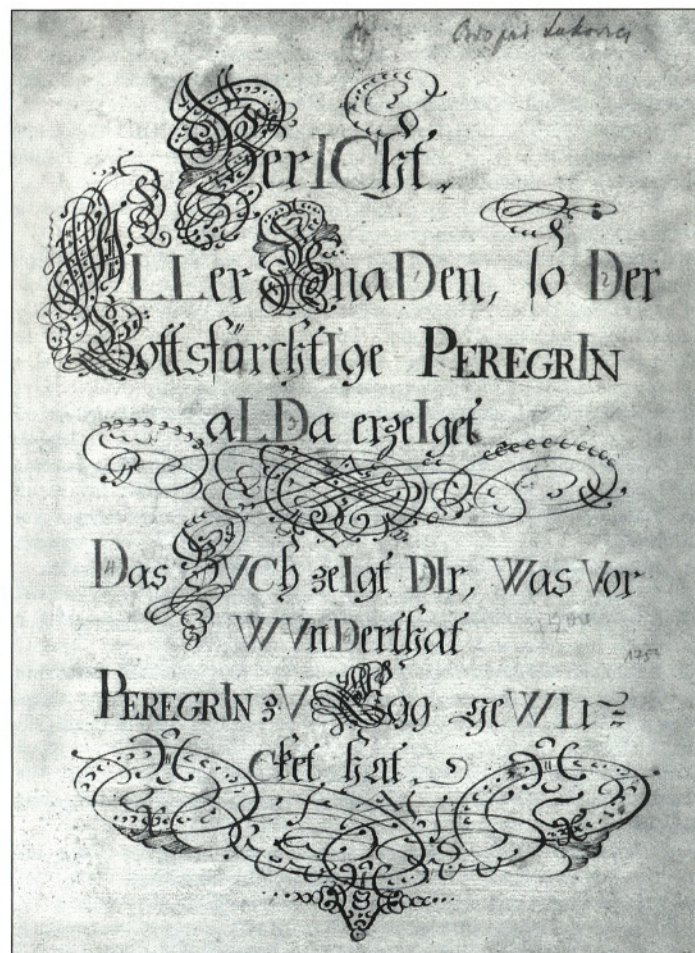
Kronika romarjev k sv. Peregrinu na Brdu

Domačini še poznamo božjepotno cerkev na Brdu, kamor so se pred stoletji zatekali romarji tudi iz oddaljenih krajev in tam prosili za božjo pomoč po priprošnji sv. Peregrina. Pred 40 leti sem ob zbiranju tiskanih in rokopisnih pesmaric iz 18. stoletja naletel tudi na rokopis pesmi v čast temu svetniku.¹

V opisu virov je na str. 24 moje študije Odmev verskih resnic in kontroverz v slovenski cerkveni pesmi od začetkov do konca 18. stoletja pod št. 54 navedena rokopisna knjiga, ki jo je nekoč hranil brdski župnijski arhiv, po zadnji vojni (morda od 1946) pa je v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani (ŽA Brdo Rokopis št. 587): Bericht aller Gnaden, so der gottsförchtige Peregrin alda erzeiget. Das Buch zeigt dir, was der Wunderthat Peregrin zu Egg gewircket hat. Leta 1941 je dr. Josip Žontar gorenjske župnijske arhive in dragocenejšje knjige pred Nemci shranil v svojem stanovanju v Kranju. Tam so se ohranili in po vojni jih je (vsaj deloma) prevzel škofijski arhivar dr. Maks Miklavčič. Tako je tudi rokopis (velikosti 33 x 21 cm), ki je podlaga tej študiji, prišel v Ljubljano. Vezan je v lesene platnice, prevlečene s temnorjavim usnjem, ki so bile prvotno namenjene za debelejšo knjigo.

V rokopisu, ki je večinoma pisan v nemščini, so tudi slovenske pesmi z notami, za katere sem se prvotno zanimal. Leta 1933 jih je objavil Josip Kenda v reviji Cerkveni glasbenik.² Opozoril je, da je rokopis sicer pisan večinoma v nemščini in da sta v njem tudi dve nemški pesmi o sv. Peregrinu, ki pa jih ni objavil,³ medtem ko druga vsebina v rokopisni knjigi ni zanimala ne njega ne mene.

Sv. Peregrina so začeli častiti v cerkvi na Brdu, ki je bila takrat še podružnica župnije Dob, potem ko so njegov kip leta 1748 prenesli iz bližnje stare cerkve v Šentvidu, kajti tam so začeli takrat zidati novo cerkev.⁴ Morda je mogočna brdska

Naslovnica rokopisne knjige Bericht aller Gnaden, ...

graščina še posebej podpirala romarje, ki so se tudi iz plemiških družin, kot bomo videli, radi zatekali v stiskah vseh vrst k temu svetniku. Predstavitev romarjev in bolezni bo poglobljena vsebina tega prispevka, kajti o tem v novejši dobi še nihče ni poročal.

Pesmi o sv. Peregrinu

Najprej nekaj o pesmih v tem rokopisu. Prva pesem za naslovnim listom in z notami je nemška: *Singe fröhlich das Gesang / Peregrino gieb den danckh. Poudarjene črke v naslovu dajo letnico 1754 (torej gre za kronogram). Ima osem kitic.*

Druga pesem, tudi z notami, se začinja: *Laufft ihr Pilgram all zusammen / zu den Wunder Pilgram, / Peregrinus ist sein Namen.* Pripoveduje, da je ta božja pot v Kranjski deželi. Tudi ta ima osem kitic, napeva in vsebina obeh nemških pesmi pa so drugačni od naslednjih slovenskih.

Tretja pesem je slovenska: *Tukei na Berdu je she postaulen, ima pa šest kitic z notami. Četrta, tudi z notami: Ozh shlishat lubi romar moi, ima štirinajst kitic. Peta (zadnja) pesem, ki ima tudi note z napevom, je označena kot Ena nova pesem od S. Peregrina: Leshem na ta hribiz thezhi, ima pa sedem kitic.*

Iz rokopisa je nekdo iztrgal več listov, nato se začne kronika uslišanj.

Kronika uslišanj

Besedilo kronike je v nemščini, večina naslovov pred vsakim opisom, ki so tekoče oštevilčeni, je latinskih. Iz njih izvemo, odkod so prihajali romarji, kaj jih je težilo, zapisan je tudi datum romanja in uslišanja. Zanimiva so domača imena oseb in krajev, kar bo morda kdo še natančneje raziskal. Zgodovinar medicine bi lahko iz opisov bolezni sklepal, katere bolezni so bile takrat v teh krajih najbolj razširjene. Moj opis glede tega ne bo izčrpen.

Seznam krajev, odkoder so prišli romarji (bolniki)

Navajam samo sedanja imena, pri vsakem pa številko vpisa, če bo kdo hotel raziskovati, kako so imena zapisana v kroniki.

Brdo 63, 103, 104

Cerklje 94, 128

Čeplje 83

Češenik (Dob) 76

Čemšenik 107, 121

Dob 12, 30, 41, 59, 90, 119

Dolsko 134

Dupeljne 18, 53, 106

Goričica (takrat mengeška župnija, zdaj Domžale) 111

Gornji Grad 117

Gradišče (takrat moravska župnija) 61

Imovica 7, 20, 38, 39, 44, 65

Kamnik 15, 127

Količevo 51

Koreno (Krašnja) 60 (pravilno: 62)

Kranj 126

Krašnja 64

Krtina 13, 31, 92

Ljubljana 36, 68, 122, 124, 129

Medija 102

Mengeš 37, 71, 96, 97

Kroniko so pisali duhovniki, ki so službovali na Brdu ali so tja prihajali iz Doba, pod vpisi so se podpisali.

Latinski naslov, ki uvaja kroniko, se glasi: *Gratia omnium prima per intercessionem S. Peregrini obtenta 1748* (Prva milost, zadobljena leta 1748 po priprošnji sv. Peregrina). V nemškem besedilu je omenjeno, da so 15. septembra 1748 prenesli svetnikov kip iz Šentvida v cerkev na Brdu.

Prvo opisano romarico je izprašal dobski kaplan Ignacij Grabenegk.⁵ Isti kaplan je zapisan še pri vpisih št. 3, 9, 10 (kot *testis ocularis* = očividec), 50, 74 in 99. Na str. 36 je Grabenegk zapisal, da je vse to prepisal iz originalnih zapisov.

Pri drugem vpisu iz leta 1749 je podpisan kapucin Joahim Kranjski, tedaj vikar v Ljubljani.

Naslednji (tretji) pisec je kaplan Luka Balh (po Stražarju 1996 je bil kaplan v Dobu v letih 1747-1756), ki je na str. 37 zapisal, da je v to knjigo vpisal še druge milosti, ki so jih zapisali duhovni in svetni gospodje. Njegovo ime beremo še pri vpisih št. 89, 97, 98, 103, 111, 112, 114 (pri tem vpisu so kot priče navedeni kapucin Virgilij Mariborski, bosonogi avguštinec Evzebij od sv. Jožefa in grajski upravitelj Johann Georg Lenz). Tudi vpis pod št. 120 je njegov.

Četrty je v št. 95, 112, 126 in 140 podpisan Jurij Briz (Brič), kaplan gospoda na Brdu.⁶

Peti pisec je bil Valentin Wolka (Bolka), grajski kaplan na Brdu pri št. 123, 128 in 129 ter kot *presbyter curatus* (dušni pastir) pri št. 132, 135, 136, 137 in 138.

Šesti, Janez Skurbi, se je pri št. 133 podpisal kot *presbyter* in *Podpetsch* (v Lukovici), kjer je bila na Stari pošti Marijina kapela z duhovnikom,⁷ omenil jo je že Valvasor.

Sedmi je bil Leopold Paar, podpisan pod zapisom št. 134 kot kaplan v Dobu.⁸

Osmi pisec je bil Janez Pavur, kurat v Zlatem Polju, podpisan pa je pod št. 130.⁹

Moravče 22, 23, 24, 32, 47, 82, 133

Negastern 54

Nova Štifta pri Gornjem Gradu 114

Pillichberg (?) 12

Polana (?) 105

Pšajnovica 34, 93

Purgstall (?) 135

Radomlje (takrat v kamniški župniji) 16

Rafolče 17, 28, 84

Skaručna 74

Sv. Andrej (Moravče) 110

Sv. Marjeta (Sv. Vid na Gorenjskem) 73

Sv. Trojica (takrat moravska župnija) 95

Škocjan (Dob) 88, 109

Šentgotard (Čemšenik) 113
 Šentožbolt 35
 Št. Peter (Ljubljana) 115
 Šentvid (pri Ljubljani) 100, 101, 137
 Šentvid (takrat v dobski župniji) 8, 10, 29, 40, 42, 60, 78
 Trnjava (Krašnja) 14
 Trnovče (Zlato Polje) 123
 Trzin (takrat v mengeški župniji) 46
 Vir (takrat v dobski župniji) 43
 Višnja Gora 131
 Vižmarje (Šentvid na Gorenjskem) 72, 99
 Vrba (pri Šentvidu) 56, 59
 Vrhovlje 9, 112
 Vrhpolje (takrat moravska župnija) 139
 Zalog (Cerklje) 19
 Želodnik 55
 Žiče (kartuzijan iz Bistre) 49

Seznam priimkov romarjev

V rokopisu so zapisani po takratni navadi, tukaj so poslovenjeni. Pri vsakem imenu je številka zapisa v kroniki. Dodani so tudi kraji, odkoder je romar prišel. Ženski priimki imajo v skladu z rabo v nemščini dodani črki -in.

Adamčič Valentin / Purgstall 135
 Andrej iz Bistre in prelat iz Žič (kartuzijana) 40
 Auersperg Ignacij, grof 86
 Bergant Mica / Dupeljne 18 (Wergant)
 Bergantin Marija / Dupeljne 53 (Wergantin)
 Bervar Martin / Šentgotard – Čemšenik 113
 Bette Matevž / Dob 90
 Bitenc Gašper (Witenc) / (?) 33
 Bitenc Pavel / Dob 119
 Capuder Urban / Rafolče 17
 Carl Franc, oficir / (?) 98
 Cerar Gregor / Šentvid 60 (Zerrer – tako pri vseh Cerarjih)
 Cerar Janez / Moravče 48, 110
 Cerar Luka / Dob 41
 Cerar Martin / Imovica 20
 Cerar Mihael Nikolaj / Št. Vid 10, 11
 Cerar Nikolaj / Šentvid 40
 Cerar Primož / Moravče 82
 Cerer Matija / (?) 85

Cererin Agnes / Imovica 7
 Cererin Ana Marija / (?) 58
 Cererin Helena / Imovica 65
 Dienersberg Marija Elizabeta von/ Pillichberg 120
 Dimac Tomaž / Mengeš 96
 Dolinškin Marija / Čeplje 83
 Erasmin Agnes / Trnjava 14
 Fabiančin Beatrika / (?) 130
 Gerčar Andrej in Luka / (?) 26
 Gnezdin Marija / Brdo – Idrija 45
 Gostič Martin / Vrhovlje 112
 Gostič Matija / Vrhovlje 9
 Habčičin Marija / Sv. Trojica 95
 Hazella Uršula / Koreno 60
 Hrenoukin Elizabeta / Šentvid 101
 Iglič Lucija / Rafolče 84
 Iglič Marija / Ljubljana (iz Doba) 68
 Janežič Ahacij / Mengeš 97
 Jenko Osvald / Zalog – Cerklje 19
 Jerman Marija / Domžale – Mengeš 100
 Judež Matej / Krtina 92
 Kacin Aleš / Cerklje 128
 Kapla Elizabeta, mati / (?) 39 (več imen, ki se začenjajo s K, je zapisanih s C)
 Kapla Magdalena, hči Jurija / Imovica 38
 Kaplin Elizabeta, otrokova mati / Šentvid 39
 Karenberg Eleonora von/ Ljubljana 36
 Kerpakin Uršula / (?) 3
 Kočar Mihael / Čemšenik – Dob 76
 Kogovkin Marija / Moravče 133
 Kokalj Boštjan / Graz 57
 Košir Andrej / Negastern 54
 Krallin Jedert / Dob 59
 Kveder Gašper / Šentvid 8
 Lamberg Franc / (?) 86
 Lemaherin Marija Terezija / (?) 136
 Lenc Johan Georg / Brdo 21, 119
 Lenc Katarina (hči) / Brdo 63
 Maisnic Valentin / Dob 30
 Malič Jakob / Sv. Andrej – Moravče 32
 Masel Blaž / Moravče 23
 Mateličkin Katarina / Šentvid – Ljubljana 137
 Meillerin Margareta / (?) 138
 Miščin Marjeta / Dob 12
 Mlinar Matija / Šentvid 29
 Novakin Agnes / Gradišče 61

Ocepink Marija / Brdo 104
 Ošun Andrej / Krašnja 64
 Pabelaukin Marija / Ljubljana 122
 Pančurin Mica / Pšajnovica 34, 93
 Paštarin Marija Terezija / Kranj 126
 Paull Matija / Škocjan – Dob 88
 Perlin Elizabeta / Ljubljana 129
 Petek Martin / Rafolče 28
 Pleišnikin Elizabeta / Gornji Grad 117, 118
 Pogačnikin Jedert / Kamnik 127
 Posmukin Jedert / Šentvid 42
 Potokar Jernej / Dolsko 134
 Požarnica Barbara / Gornji Grad 114
 Prauščin Marjeta / Krtina 13
 Premkin Marija / (?) 4, 5, 6
 Primaškin Marija / Trzin 46
 Raunikerin Marija / Vrhpolje 139
 Rebullin Barbara / Skaručna 74
 Rifel Valentin in Rifelkin Helena / Nova Štifta 114
 Ručigaj Mihael / Mengeš 37
 Salezenkin Helena / Šentvid 100
 Semeja Jakob / Vrba 56
 Severin Eva / Sv. Peter – Ljubljana 115
 Severkin (Severin ?) Marija / Vižmarje 72, 99
 Sibaunikin Marija / Ljubljana 108
 Simoneti Janez Jurij / Mengeš 71
 Slok Jakob in Jernej / Krtina 31
 Starbek Jurij / Količevo 51
 Starbek Matevž / (?) 75
 Stermula Katarina / Radomlje 16
 Stojc Matevž / Dupeljne 106
 Škerjanc Matija / Kamnik 66
 Škerjančin Ana, njegova žena / Kamnik 15, 67
 Šterbenčičin Ana Marija in njen sin Ludvik / (?) 124
 Toninin Jedert / Trnovče 123
 Tratnikin Elizabeta / Želodnik 55
 Valaučič Jurij / Šentvid 40
 Vaučin Elizabeta / Imovica 44
 Vazentin Elizabeta / Brdo 103
 Vidaškin Helena / Cerklje 94
 Vidmar Marij / Škocjan 109
 Viduničin Helena / Medija 102
 Virk Marija / Vir 43
 Žepan Nikolaj / Čemšenik 121 (zapisano Sheppan, morda Župan?)

Bolezni in poškodbe

Za zgodovino medicine bi bilo zelo zanimivo, če bi se kdo poglobil v nemške in latinske opise bolezni in poškodb, a tudi nekaterih duhovnih stisk, zaradi katerih so romarji prihajali na Brdo. Tukaj objavljeni seznam je le spodbuda za podrobnejši študij. Navedene številke označujejo zapis v kroniki. Latinske izraze sem skušal razvozlati, nemške prepuščam strokovnjakom (to so predvsem opisi v številkah 91 do konca).

Blaznost 10

Božjast 7

Drobovje 44

Govedo poškodovano 27, 33

Grlo 40

Hrbet 48

Konj poškodovan 43, 55, 60, 71, 81, 88

Koze 5

Krvotok 60

Neznano 18

Noga (dolgo boleča) 2, 6, 9, 16, 21, 24, 30, 32, 35, 37, 49, 54, 56, 74, 86, 87, 128, 129

Otrok (smrtno bolan) 17, 26, 27, 47, 67, 90

Otrok, štirileten, bolan 31

Porod, srečen 42, 53, 59, 61 (dvojčka)

Porodnica, umirajoča 34, 72, 123, 127

Poškodba 28

Prsi 3, 4

Prst 15

Rak 19

Razjeda 76, 122

Roka 39, 63, 85

Skrajna slabost (predsmrtna) 29, 36, 41, 46, 57, 73, 83

Slepota (slabovidnost) 12, 13, 23, 38, 51, 64, 65, 66, 82

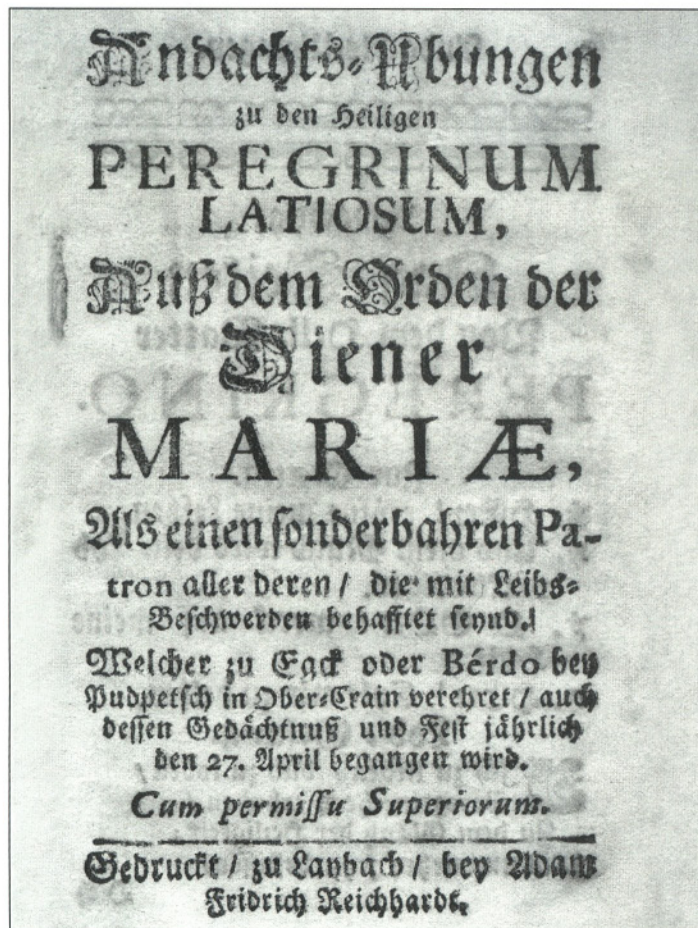
Utopljenec 50

Vročina 14, 20

Nehvaležni, končno ozdravljen 84

Sprava sprtih 22, 52

Spreobrnitev trdovratnega grešnika 77

Nemška knjižica za romarje na Brdo

Predstavljena rokopisna kronika ni edini dokument o čaščenju sv. Peregrina na Brdu. V frančiškanskem samostanu v Ljubljani hranijo drobno nemško knjižico: *Andachts-Übungen zu dem heiligen Peregrinum*.¹⁰ Natisnil jo je Adam Friedrich Reichhardt v Ljubljani med leti 1731 in 1757. Ker se je čaščenje sv. Peregrina na Brdu začelo šele leta 1748, se čas za natis skrči na obdobje od 1748 do 1757. Knjižica je zelo majhna (74 x 115 mm), v knjižnici ima signaturo 30 d 25.

Vsebina nemške knjižice je popolnoma drugačna od rokopisne kronike, ker je predvsem molitvenik. Na prvem mestu so nemške dnevne molitve (Tag-Zeiten) v obliki kratkih oficijev, po vzorcu duhovniških molitvenih ur brevirja: Metten (od matutinum – jutranja ura) je prva, nato sledijo prima, terca, seksta, nona, vespere in kompletirij. Vsaka ura ima nekaj molitvenih vzdikov, kratko pesmico (ki pa ni podobna tistim v rokopisu), odpev iz Sv. pisma, vrstico z odgovorom in sklepno prošnjo. Vse je usmerjeno k sv. Peregrinu.

Take vrste dnevnih molitev v čast različnih svetnikov poznamo iz sočasnih slovenskih molitvenikov, ki jih je sestavljal in objavljajal predvsem o. Marko Pohlin.¹¹ Na straneh 13-17 so litanije v čast sv. Peregrinu, na str. 17-52 je petnajst molitev k svetniku, s katerimi naj prosimo za njegovo pomoč v različnih duhovnih in telesnih težavah. Na koncu (str. 53-66) je kratek svetnikov življenjepis. Bil je član redovne družbe servitov (Služabnikov naše ljube Gospe). Rodil se je v Forliju leta 1265, umrl 1. maja 1345. Zaradi mnogih čudežev, ki so se godili na njegovo priprošnjo, je bil leta 1726 uradno prištet med svetnike.¹² V knjižici je omenjeno, da ga častijo v prestolnem mestu Dunaju – čaščenje na Brdu je bilo torej skoraj sočasno s svetovnim.

OPOMBE:

¹ Prim. Smolik 1963: 24.

² Kenda 1933.

³ Rokopisni knjigi je priložen list s harmonizirano prvo pesmijo. Besedilo dveh kitic je posodobljeno. Avtor Kenda je na listu zapisal, da je pesem »priredil za mešan zbor v aprilu 1933«.

⁴ Prim. Stražar 1985: 248, 258. Starejši opis cerkve na Brdu in čaščenja sv. Peregrina je v več nadaljevanjih v tedniku Zgodnja Danica 1854 (Cerkvene novice z Berda pri Podpeči), str. 11, 43 in 52. Ponatisnjena je tudi pesem iz tega rokopisa (= v prav starih bukvah), »ki jo še pojejo«.

⁵ Prim. Stražar 1996: 202. Kaplan v Dobu je bil med leti 1743 in 1751.

⁶ Prim. Stražar 1985: 285.

⁷ Prim. Stražar 1985: 285. Skurbija ne omenja, pač pa Bolka v Podpeči, na str. 290 pa kot duhovnika v Zlatem Polju.

⁸ Prim. Stražar 1996: 202. Zapisan je kot Leopold Matija Pajer, kaplan v Dobu od 1751-1755.

⁹ Stražar 1985: 290. Ne navaja ga med duhovniki v Zlatem Polju.

¹⁰ Smolik 1963: 24. M. Pohlin v svoji bibliografiji Bibliotheca Carnioliae te knjižice ni opisal, zato je seveda tudi ni v znanstvenokritični izdaji, v kateri je tudi prevod (Marko Pohlin, Kraynska grammatika; Bibliotheca Carnioliae, Ljubljana 2003). Že vsa leta se čuti potreba, da bi kdo sestavil bibliografijo nemških knjig in knjižic, ki so kdaj izšle na slovenskem ozemlju. Tudi to je namreč naša kulturna dediščina.

¹¹ Prim. Smolik 1963: 33, 35 in 44.

¹² Prim. Leto svetnikov 2, 2000: 286 in 303. Godovni dnevi niso bili vedno povsod enaki; ni jasno, zakaj je v tej knjižici zapisano, da goduje 27. aprila.

LITERATURA:

* J. Kenda, 1933: Tri slovenske pesmi o sv. Peregrinu iz 18. stoletja: Cerkveni glasbenik 56/1933. 141-142.

* Leto svetnikov, 2000: 2. Celje: Mohorjeva družba.

* M. Smolik, 1963: Odmev verskih resnic in kontroverz v slovenski cerkveni pesmi od začetkov do konca 18. stoletja. Ljubljana.

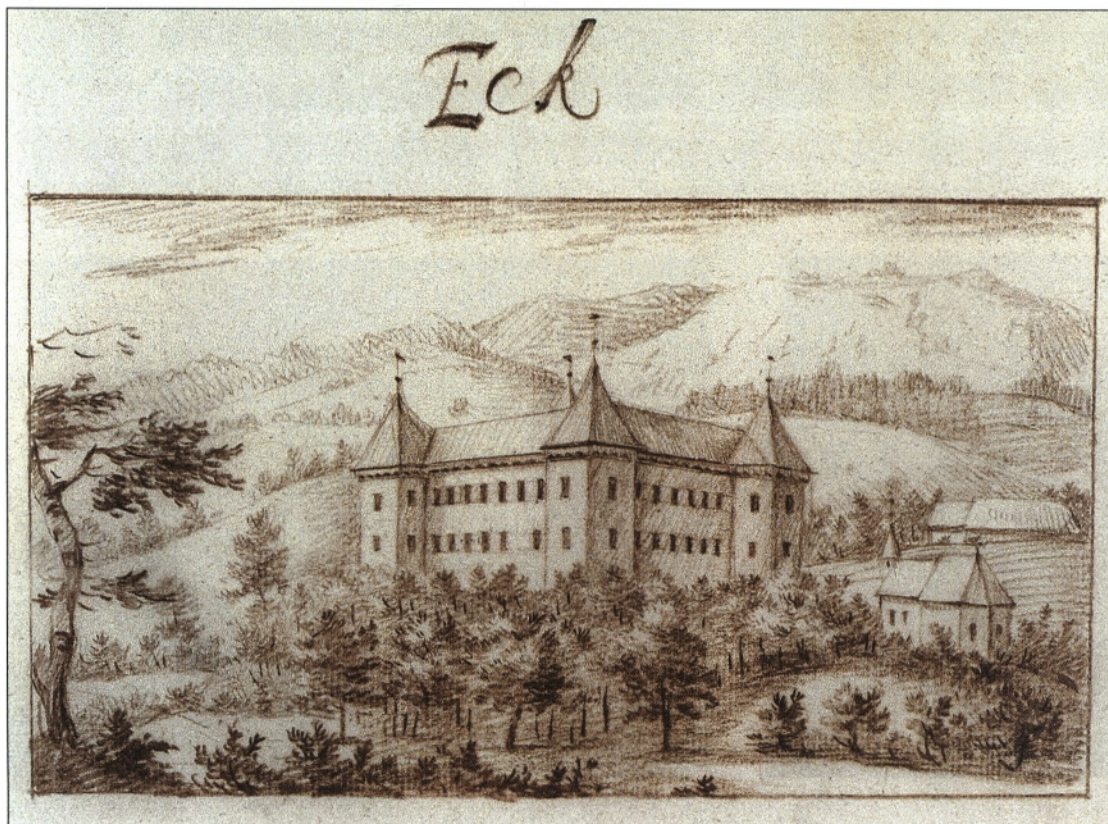
* S. Stražar, 1985: Črni graben od Prevoj do Trojan. Lukovica.

* S. Stražar, 1996: Župnija Dob skozi stoletja. Dob.

Dvorec Brdo v Valvasorjevih knjigah (foto: I. Stopar)

Grbi Lambergov, Pečovičev, Talerjev in Apfalterjev v Grbovni knjigi (od leve proti desni)

Dvorec Brdo v Skicni knjigi

Dvorec Brdo na akvarelih Slavoja Dimnika, 1923/1924 (foto: I. Stopar)

Arkadno dvorišče

Baročno stopnišče

Sobi v dvorcu

Dvorec Brdo danes (foto: I. Stopar)

Zunanjščina (foto: S. Pelc)

Park je ohranil svojo baročno zasnov

Ribnik

Cerkev sv. Neže na Golčaju

Zunanjščina (foto: R. Pamić)

Del lesenega kasetiranega stropa pred restavriranjem (foto: D. Pečnik)

Restavriran strop (foto: D. Pečnik)

Cerkev sv. Luka v Sp. Praprečah

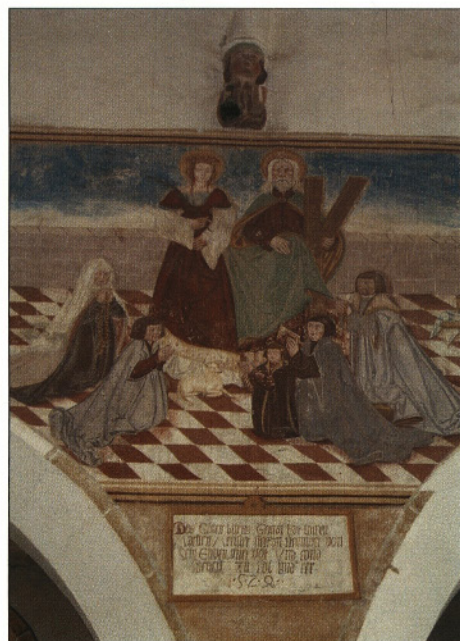
Zunanjščina

Prezbiterij

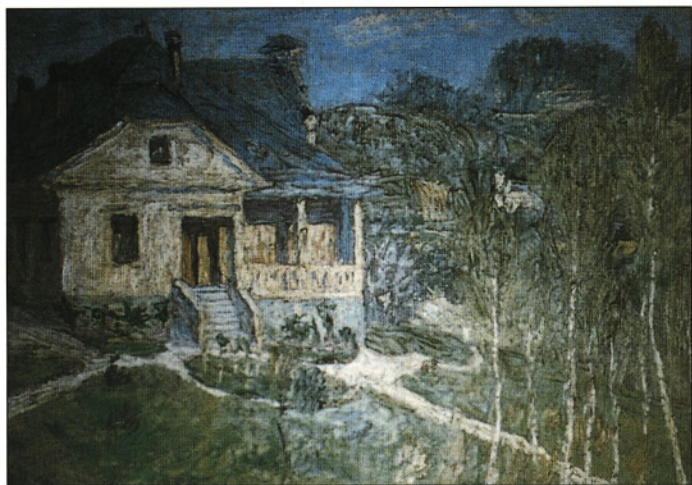

Severni oltarni zaključek: obok s sklepniki in rastlinsko poslikavo

Freska v glavni ladji: družina kamnoseškega mojstra Štefana moli pred sv. Nežo in sv. Andrejem

Rahnetova vila na Brdu in poštna postaja v Podpeči

Ivan Grohar, Rahnetova vila, 1903 (foto: N. Leben)

Rahnetova vila (foto: N. Leben)

Stara pošta (foto S. Pelc)

Šolstvo

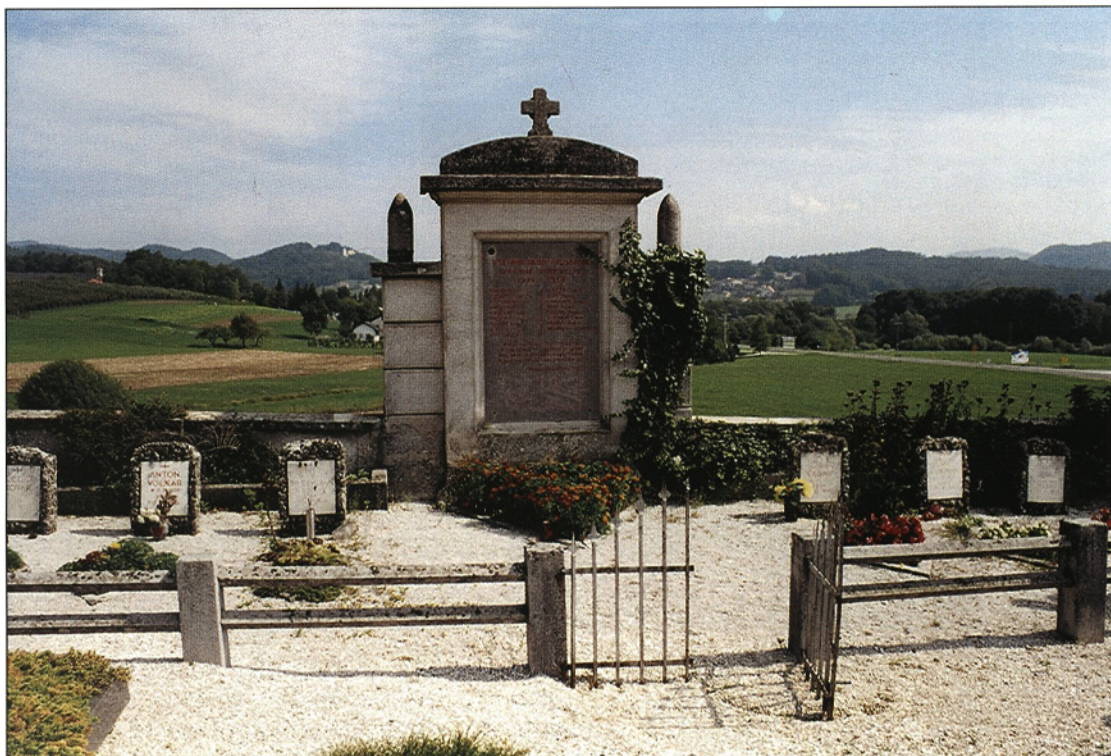
Prevoje pri Šentvidu, Vrtec Medo (foto: S. Pelc)

Brdo pri Lukovici, Osnovna šola Janka Kersnika Brdo (foto: S. Pelc)

Spomeniki

Šentvid pri Lukovici, Spomenik padlim v prvi svetovni vojni in grobišče padlih v drugi svetovni vojni (foto: R. Pamić)

Prevoje pri Šentvidu, Spomenik »Mrtva straža« (foto: S. Pelc)

Brdo pri Lukovici, Kapelica Žalostne Matere božje (foto: S. Pelc)

Rahnetova vila na Brdu pri Lukovici

Med umetnostno arhitekturno dediščino prištevamo poleg sakralne arhitekture, meščanskih hiš, gradov in dvorcev tudi podeželske in meščanske vile, ki s svojo skrivnostno pojavnostjo pogosto vzbujajo našo radovednost in domišljijo. Kaj pravzaprav loči vilo od navadne stanovanjske hiše? Na prvem mestu je treba izpostaviti vrt ali park, ki je obvezni spremljevalec vsake vile. Vrt je lahko večji ali manjši, odvisno od prostorskih možnosti, ki jih omogoči izbrana lega vile. Pogosto je urejen v parkovne površine, zasajene z bolj ali manj eksotičnim drevjem, včasih pa nemoteno prehaja v naravno zaledje. Nič manj pomembno pri vrednotenju vile pa je poleg vrta tudi njeno oblikovanje. Le-to je vedno bolj razkošno od sočasnih stavb, pa najsi upoštevamo zgolj dekoracijo ali dragocenost uporabljenih gradbenih materialov. Ne nazadnje je treba tudi omeniti, da so si premožni lastniki izbirali arhitekta ali stavbenike za svoja domovanja med že znanimi in proslavljenimi imeni. S sociološkega vidika je vila namreč vedno bivališče premožnejših slojev, ki si vile gradijo kot pribežališče, skrito očem javnosti, kar velja zlasti za podeželske vile, v primestnih naseljih pa tudi kot zunanji, jasno berljivi simbol njihove osebne veljave. Cvetoče obdobje gradnje meščanskih vil v naših krajih, ki so vpeta v gospodarski in kulturni okvir avstro-ogrske monarhije, je zadnja četrtina 19. stoletja in začetek 20. stoletja, ko po industrijski revoluciji meščanstvo nadomesti plemstvo, s čemer se postopoma izgublja tudi veljava gradov kot reprezentančnih bivališč.

Prvi vilski objekti na Gorenjskem, oblikovani v historičnem slogu, so povezani z razcvetom zdraviliškega turizma na Bledu in v Kamniku, ne dolgo zatem pa jim sledijo tudi druga mesta, zlasti Kranj in Radovljica, s prvimi vilskimi četrtmi. Več meščanskih in tudi podeželskih vil je povezanih z našimi prvi-

mi večjimi industrijalci, tako v Trziču in okolici, ki so bili sprva tujega rodu, postopoma pa se je razvil tudi sloj premožnejših domačinov, ki so premogli dovolj sredstev za razkošnejše domovanje¹. Mednje spada tudi cesarsko—kraljevi notar Janko Rahne, ki si je zgradil manjšo vilo na vzpetini v Lukovici pod Kersnikovim gradom na Brdu. V primerjavi s podeželskimi vilami, ki jih srečujemo drugod po Gorenjski, vila ni pomembna toliko z likovnega ali arhitekturno urbanističnega vidika, pač pa sta z njo povezani dve veliki imeni slovenske umetnosti, če odštejemo pisatelja Janka Kersnika. Prvi je arhitekt Janez Ivan Jager, »graditelj Minneapolisa« (1871-1959), ki je z izčrpnim opisom k idejnemu načrtu vile strnil svojo predstavo o moderni vili s poudarkom na pomenu sobivanja z naravo, obenem pa nadrobno razložil funkcionalno zasnovo posameznih prostorov.² Dugi pa je impresionist, slikar Ivan Grohar (1867-1911), ki je po prihodu iz zapora leta 1903 v vili dobil zatočišče in jo v spomin tudi naslikal v zelenju in cvetju.³

Ivan Jager spada med pionirje naše arhitekture. Kot študent dunajske tehnike ni imel toliko stika z Wagnerjevim krogom kot Plečnik ali Fabiani; žal je tudi njegov domači opus zelo skromen. Pot ga je kmalu po prelomu stoletja vodila preko Kitajske v Ameriko, kjer se je odlikoval kot graditelj sodobne funkcionalne arhitekture Minneapolisa. Doma ga poznamo predvsem po bogato ornamentirani opremi Narodne kavarne na Dvornem trgu v Ljubljani (1898), ki že dolgo ni več ohranjena. Dekorativno pohištvo v njej je oblikoval po ljudski motiviki, do katere je vsaj v prvem obdobju svojega ustvarjanja čutil veliko naklonjenost, kot lahko razberemo tudi iz ohranjene korespondence z Rahnetom. Njegova prizadevanja obuditi slovenski narodni slog niso obrodila sadov vse do obdobja po prvi svetovni vojni, ko podobne ideje udejani arhitekt Ivan Vurnik s svojo Zadržno-gospodarsko banko v Ljubljani (1922).

Jager je za vilo narisal dve skici. V prvi zasnovi je vili dodal ozek in visok stolpič, ki spominja na cerkveni zvonik, v drugi varianti pa je oblikoval v pritličju zidano, v nadstropju pa leseno hišo z elementi ljudske arhitekture *po vzoru dekanovega kozolca v Moravčah*, kot je zapisal v pismu Rahnetu. Izčrpna obrazložitev zasluži objavo v celoti, predvsem zaradi razumevanja Jagrovih idealov, ki so tudi v primeru Rahnetove vile ostali neizpolnjeni. Vilo so zgradili namreč pozneje po načrtu nekega ljubljanskega palirja.⁴ Kot zanimivost naj omenimo, da je Jager v opisu že uporabil cirilski monogram *Ija* kot zunanji znak svojega slovanofilstva. Leta 1899 je dejal založniku Schwentnerju, da ga bo stalno uporabljal kot svoj znak.⁵ Pismo zasluži objavo

v celoti tudi zaradi Jagrovih pomislov ob gradnji novega Deželnega dvorca v Ljubljani, ki so ga zaupali arhitektu Hraskemu, medtem ko je bil načrt Josefa Marie Olbicha (1867-1908), enega vodilnih arhitektov in sodelavca Otona Wagnerja, zavržen. Tako smo namesto lahkotne sveže arhitekture dobili novo palačo v strogo novorenesančnem stilu, kot je bilo to pravilo za vse javne stavbe v monarhiji. »Splošno umetnostno ozračje v Sloveniji pred začetkom novega stoletja ni bilo pripravljeno za sprejem avantgardnih idej,« je zapisal naš najboljši poznavalec arhitekture 19. stoletja dr. Damjan Prelovšek leta 1984.⁶ Jager je na to dejstvo opozarjal že na začetku 20. stoletja.

Prepis Jagrovega pisma Janku Rahnetu:

Vila:...(imena še ne vem!)

Na podlagi priposlane skice začel sem delati **I ja** in sicer tako, da ostane dispozicija kakor si je želiš, da ti ugodim kolikor je le mogoče. Kako razsvetljevati dolgo, dokaj široko »vežo«, centralni prostor iz katerega naj je **vse dostopno**?

Število in dimenzije prostorov diktirajo velikost veže. Ta veža, ki naj je atrij, središče družabnosti zanemarija se še sedaj v nekaterih krajih, kjer je svet zaplankan na venkaj. In kmečke hiše pri nas n.pr.? Vse kažejo razvite veže, čeravno niso za razvitega Evropejca. Veža na Angleškem in v Ameriki »hall«, na Nemškem »Diele«, ne izostaja tudi v naših modernih vilah. Samo nimamo jih še. Kako logična ta naprava: V renesanci bila veža dvorišče, obkoljevala jo je loggia, služéča v komunikacijo. Sedaj: Manjše palače, vile: pri njih se spoji »loggia« in dvorišče v večji centralni prostor, v lopo, vežo. Tako majhno, pokrito, z zgornjo svetlobo razsvetljeno dvorišče sem projektiral za vilo.

Kakor si želel v pismu in skici je naprava zelo visoko pritličje. Po 9. stopnjicah prideš na podest, s katerega vstopiš v predprostor, kjer biva Črt, kjer se odlože galoše in suknja in bašton in klobuk in t.d. Od 1 na 2 v 3.

Tujec zvoni, odpira mu kuharica; da se ne dotika stanovanja gre iz 12, 13 v 3. Tudi iz 14 napravi se lahko linico za »pošpeganje«, v slučajih da bi prisojal več vrednosti lahki kontroli, ki pa je omogočena v glavnem tudi s tem, da gre iz kuhinje v drugo stopnjišče in vhodišče 13a, 13...okonce. Od 14 ogledavalo in opazilo bi se lahko vse, kar pride in odhaja na obeh straneh. Iz prostora 3 vodé vrata na desno v vsprejemnico, ki se namenu primerno predela tudi odznotraj. Na cestni strani ima prostorno lopo, ki naj je pristopna i iz obednice, če se Ti zdi ugodno. Na poseben način predelana prekatna stena med vsprejemnico in »loggio« je v steklu. Po letu je ta veranda, ki naj je sploh vedno odprta, prav primerna in pripravna za počivališče in razgledišče. Od tal napelje se gori divja ali prava trta, ki da na vunkaj in na znotraj, ogledujočemu s ceste in iz vsprejemnice, oziroma obednice, krasne vidike. Tudi cvetice gojé se lahko ob steni na nalašč v to napravljeni polici.-

Obednica, 6, prenese vsako družbo, ki bi bila mogoča (5.50 /7.00.).... Razdelba in odprtine tako, da jo je mogoče prav imenitno predelati v dekorativnem oziru.....pristopna je direktno s 4 in s 5, kakor tudi s 7, kjer se biva....leži s kuhinjo v ugodni zvezi. – Razsvetljenje ugodno.-

Veža, 5, je najimenitnejši centralni prostor, kjer se usredotočuje vse življenje v vili. Osobito po zimi mora se razviti v tem prostoru jako ugodno življenje. Tu se lahko čita, vsprejema, obeduwa itd. Naj bi bila še taka burja, tu je zrak miren, v kolikor se ga hoče umirjevati z ventilacijo. Hipetralna razsvetljava. Poleti jako hladno v tem prostoru. Prostor je visok višji kakor vsaka soba, strop zaključí se z stekleno ravnino, ki napravi čaroben dekorativen utisek. Omare, police itd vse se potisne v steno, t.j. vse mobilije, ki so tukaj, komponirajo se že s stavbo, s čemur se pridobi na tlorisnem prostoru in celokupnem efektu. Tudi se olahkoči promet. Kaj se rabi zadaj polna masivna stena, ko vendar lahko na tisto mesto pomaknem omaro in jo vdalam in predelam s steno!? Tako v moderni.- Pošiljam nekaj listov o ameriskanski arhitekturi, katere so se osobito Berlinci sedaj čudovito poprijeli, da razvidiš in preudariš kako se doseže lahko večja udobnost, času primerno predelanje ob manjšem strošku kakor s staro šablono.-

A... Tloris visokega pritličja v meri 1:200, katerega prilagam poleg drugih skic, preudaril sem prav natančno. Po njem se uravna vsa vila vnotranji in zunanji razpredelbi.

Bolj živo- zeleno..... prostori so kakor vsaj mislim ugodno koncentrirani in separirani od poslov in drugih, ki imajo v stavbi kaj opravila. Družabni in bivalni prostori, kakor mislim da si si jih predstavljaj na lastni skici.-

Vseh posebnosti, na katere sem mislil, ne morem ni popisati, ker bi bilo preobširno to poročilo in Te nečem mučiti s svojimi čira-čarami. Na jutranji strani opažaš verando, ki je v zimi cvetličnjak. Skozi isto prisije jutranje solnce v sobo 7 in čez zimo spustiš si lahko vrtnega duha v spalnico in iz postelje gledaš zelenje obsijano po prvih žarkih. Poleti snamejo se okna med 7 in 7a in tudi na vunkaj napraviš v steni verande, zraka kolikor hočeš.

O vseh teh napravah seve bi se še pogovorila natančno, – treba da izraziš svoje misli.

Od 8 imaš lahek pristop kamor drago. Kopališče je nekaj večje in zato predelano tako, da se rabi hkrati kot prostor za umivalnico in toaleta sploh. V desnem kotu mislim naj bi se napravila prha s hladno vodo.

Tlak xylolith, hrapav, gorak, nepremočljiv. Preprog nikakršnih!- Banja dobivala bi gorko vodo naravnost od štedilnega ognjišča, zato bi se lahko kopalo vedno in ne bi bilo treba vode še-le nalašč greti ali netiti peč za kopališčno vodo. – Pod streho napravi se nad kopališčem reservoir za kapnico, ki se rabi za pranje, za plaknjenje stranišča itd, kjer je boljša mehka voda. Ob deževji prelivala bi se odvišna voda v stranišne cevi, čistila bi kanale in se napeljevala po tistih delih vrta, ki bi bili »fosfatov, karbonatov in nitratov« najbolj

potrebni. (Da se ne poslužim vulgarnega izraza) Duh po kakteah izgine takoj.... ampak raste potem. To bi bila tedaj gnojnica! – Za goste fekalije zelo varno in previdno narejena greznica, iz katere se na leto jedenkrat odjemlje... takoj pod straniščem. Tudi splavljanje kuhinskih vod odpravljalo bi se vanjo; (lijak).

Closet 11 ima predprostor 10 služeč za komunikacijo med 12 in 9, ter tudi da se neposredno ne dotika veže. Pristopen je od vseh strani in mislim tudi ugodne in diskretne situacije.

Mnogo sem razmišljeval, če ne bi napravil za posle (služkinjo, oziroma kuharico) posebnega stranišča. Dalo pa bi to obilnih stroškov zato sem misel opustil. Ugodno ga situirati poleg že obstoječega pa ne ide brez povečanja vseh dimenzij.-

12 Kuhinja se je morala ločiti od veže, da se ne dobiva kuhinskega duha vanjo, ter da nastane komunikacija za posle do svojih prostorov, shramb, kleti itd. Tudi da se prinašajo drva in premog v kuhinjo. Od vsega tega družabni in bivalni prostori ne smejo čutiti ničesar.

Velika stenska omara za spravljnje posode itd. sezajocha do stropa bode se zidala od treh strani, treba samo vrat na škrpčeh, kakor pri bibliotekah n.pr., predelanih s steklom. V kuhinji naj bi bil pod tudi xylolith.

Drugo je vse razvidno iz načrta, kaj se misli.

Služkinja ti pregleda vso hišo. Iz 14 vidi se v kuhinjo, na stopnišče 13 in pri linici lahko v 3, če je treba.

S podesta 13 ide se 9 stopnic (lahko i manj, če bi bila terenska zapreka – in še- le natančna

situacija vile pokaže, če ne bode 13 na vunkaj pravi »parterre«) – na podest 13a od koder se vstopi na prosto. Ta vrata in to stopnišče služi za popolnoma separiran promet po vili za one, ki naj so ločeni od Tvojih bivalnih in družabnih prostorov.

Če pogledaš B t.j. načrt podstrešja, oziroma s podstrešjem spojenega I. nadstropja, vidiš, da sem projektiral na šofitu dve mali stanovanjici, kateri oddaš lahko za letovišcarje za precejšno ceno ne da bi imel z njimi kako zdrabo ali nesnago. Oni imajo svoj dohod, s Teboj v nikaki dotiki.-

Druge podstrešne shrambe: Za valjanje, ličenje, sušenje perila odloči se lahko podstrešna soba, ki je nad kuhinjo. Perilo se lahko suši tudi nad vežo med pravo streho in stropovi. Od istotam razsvitljeval se bi hodnik služeč v komunikaciji s stanovanji in s closetom. Jednega svojih tujcev lahko separiraš v ogelni sobi nad 14 in 15 ali pa je v Tvojem ožjem stanovanji. Dohod ima v tem slučaju po malih stopnicah v stolpu do predsobe, ki ima lahko vrata na hodnik (zaradi stranišča, zaradi snaženja obleke po katero pride služkinja po svojih stopnicah itd.-). Soba sama je pa lahko brez vrat na hodnik. Ti prostori naznačeni so z rumeno – zeleno barvo.-

Iz predsobe vodé stopnice v stolpu do razglednega mostiča na stolpu. Ali bi Ti ugajala ta kombinacija in komunikacija ?

Če se turen naredi mora imeti tudi kak namen. Samo iz estetičnih ozirov ne sme se napraviti nikake mase. Le ravnina, ploskev daja polje za estetske učinke. Moderni arhitekti moramo biti pošteni in ne lagati v materiji oziroma kazati kaj, kar ne bi služilo tudi realnim potrebam človekovim. Monumentalna zgradba, pod kupolo katere ni nikakega centralnega prostora je laž, primerna za Ljubljano. Taisto velja za neopravičene turne, kakršnih kar »mrgoli« v ljublj. vilah. Da smo zavarovani, napravi se turen tak, da bo imel razledni mostič na okolu, tedaj služil tudi namenu. Vsekako bode razgled od tukaj zelo lep, tako vsaj mislim. V dekorativnem oziru ne izostane imeniten učinek in ne prekršijo se nikjer načela časa.

O tlorisu omeniti treba še marsikaj. S kletmi ne bode nikakih sitnostij. Posebne skice kleti nisem ni skiciral, ker ne kaže razdelitev pod visokim pritličjem nikakih teškoč. Ledenico (malo), napravim pod shrambo (15) in deloma že pod (14). Kuhinje stranišča in kopališča, (sploh drugih svetlo rumenih prostorov), se ne bode stavilo nad kleti. Nekaj votline ostane pa vsekako pod podi teh naprav in to je jako ugodno zaradi zraka in zdravja sten... ventilirali se bodo ti prostori na vunkaj.-

Dimnike zvleče se vse skupaj in skupine dado na strehi lep dekorativen učinek.

Streha od opeke. Nekaj manjši format opeke kakor običajen. Mogoče napojena s terom zaradi trpežnosti in lepše barve.-

Steklena streha na železnem omrežji. Steklene plošče (drakglas) take, da jih ne potolče toča.

Da mislim fasade predelati tako, da niso samo originalne, temveč tudi stavbeno zanimive in plemenitega estetičnega učinka za vsakega naobraženca in umelca arhitekture je gotovo. Prelepa je preprostost, nikjer toliko kot v moderni arhitekturi, ki neče tistih laganih obeskov, od cementa litih konzol, (ki nič ne nosijo), Zahnschmitta, ki ni upravičen iz notranje stavbe, velikih »kamenih« napuščev, ki so le iz malte. Kaj bi se kazali vodoravni in navpični skladi, kakor pri trdnjavi, ko je stavba le iz opeke. Take iz neglobokega mišljenja iz nenaobrazbe izvirajoče bahavosti z ukradenimi oblikami je skoraj konec.

Moderni arhitekti hočemo pokazati material, izraziti strukturo na vunkaj, kot se je to pokazalo vsekdar v pravi arhitekturi.

Primer naj bode, da se zgražamo nad vrati in okni, ki so orehovo barvana, pa so le od mehkega lesa. Zakaj bi se lagalo, zakaj bi se kazalo dragocenejši material, če pa ni. Miga prebarvamo rajši drugače; ne z namenom, da lažemo, nego da ga napravimo trpežnejšega in pripravnega za lahko čiščenje. Vse stvari koder se lovi prah, koder delajo ptiči gnezda, kjer imajo ščurki svoja domovanja in take

dekorativne solate si ni vedel dosedanji arhitekt nikdar zadosti – izključujejo se že iz razlogov pameti in higijene, če ne bi se pomislilo tudi, da je treba tak nič drago plačati in z dragimi denarji vzdrževati in obnavljati. –

Moderni arhitekti kažemo steno, kakor je statično in estetsveno upravičena, hočemo jo napraviti trpežno in na njej iščemo s trpežnimi materiali učinkov. Drugo je, da hočemo vedno izraziti horizontalne nosilce. Posledica tega so horizontalni frizi, ki dele steno in ustvarjajo dekorativno izraženo statično možnost stene. Take frize predelam pri vili keramično in sicer s ploščami, ki ne stanejo ni sence onega, kar bi stal »ein nach Chablone«

ki se olušči po porvi zimi, ki zgubi svoje oblike po prvem prebelenju, ki daje vrabcem dobrega zavetja... in ki govori cele knjige o nizkem niveau naše arhitekture.-

Na teh keramičnih ploščah izrazim barveni okus naši krajev in okus naše linije... vse pa dobi času primerno modernim tehničkim nazorom primerno lice. – druga stena bode omet, gladek, pa v barvi.-

O ameriških oknih čitaš v pripisanih zvezkih in izrazi mi svoje misli o tem. Ako bi hotel pri spalnici in drugod križe v oknih, predelajo se isti h krati tako, da so okno: v dekorativnem železnem mreževji vdlane male šipe. –

Kadar varnosti ni treba odpreš jih čisto navadno, da ni trdnjava, kot običajno, ali železne »jalousie«, take ima turški poslanik v svoji spalnici ? Na vun vidijo se kot navaden zastor.

Skice natančneje izvrševati bi bilo škoda, ker tlorisi še niso še definitivni. Iz priloženih pa lahko razvidiš kaj mislim in kako mislim doseči efekte »da bode figuro delala« vila, figuro, kakršne dosedaj ne dela pri nas še nobena. Seveda, po svoje, gotovo pa tako, da me ne bode sram publicirati jo s tvojim dovoljenjem v prvem strokovnem listu. Tistih imenitnih vil, ki se grade pri nas v Ljublj. Okolici, na Gorenjskem itd brezuspešno iščeš v kakih publikacijah – zakaj.... zato ker so že iz publikacij – starih... pa ne bi bilo zdravo jih publicirati.- Kaj ne kako sem neskromen. I, nasprotniki pa morda niso?-

Zaradi deželne hiše, katero se bo zidalo v konvencionalni kasni, inženersko *)- uradni renesanci, – zgradba, kjer naj bi reprezentirala naša arhitektura za našo avtonomijo in legislativo – napisal sem zelo obširno....., na deželni odbor za v liste pa me ni volja dati jo iz rok, ker so začeli že kopati fundamente in se Hraskemu mudi spraviti jo pod streho dokler je še čas. – Če me obide volja priobčim jo v Narodu in tam spoznaš vso veliko mizerijo, o kateri ima tožiti arhitekt pri nas. – »Arhitektonični« piratje zatro vsako kal, ki bi mogoče ustvarila lokalno šolo, kakor jo npr. kedaj doseže glasbena naša umetnost. – Od Narodnega doma vse tako dalje...

Jako se veselim zgraditi ti vilo, ki bi odgovarjala v vsakem oziru in bi bila v umetniškem oziru dovršena. (?) V ta namen poznam vse moderne smeri, s katerimi se mi je sploh mogoče seznaniti in za dekorativno stran posebno, nabranega imam toliko lokalnega našega materijala, da ne bo delo pogrešalo mi onega milieuja, ki ga mu je treba. –

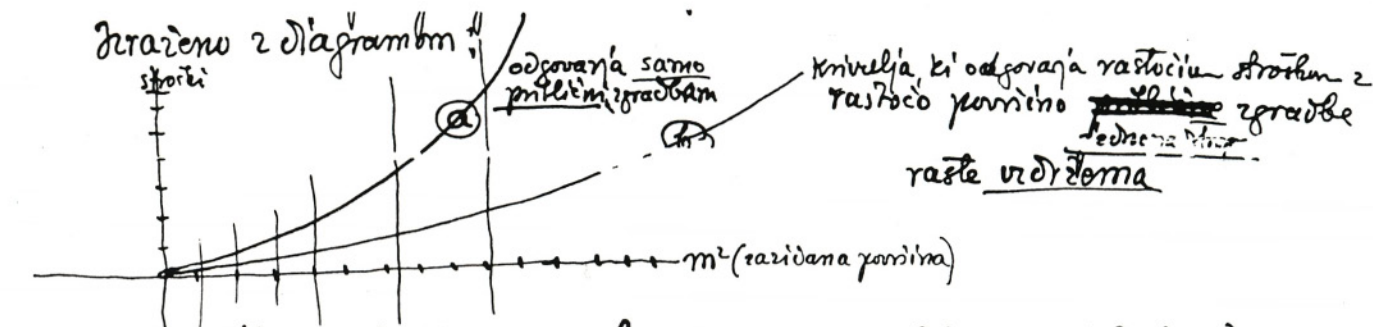
Pozabil sem povedati, da mislim pri hipetralno razsvetljeni veži, ki bode dokaj visoka, vplesti takoj pod stropom širok na okoli tekoč friz. Ta istega hotel bi sam osebno i izvesti na licu mesta! Friz bi bil figuraličen, slikan z voščenimi ali »alfresco« barvami in bi predstavljal v moderno – dekorativnih linijah kaj iz naših narodnih pesmi. Premišluj na podlagi literature, kaj bi bilo ugodno – – zakaj meni ne bi bilo žal ni časa ni truda, stvoriti v tem prostoru nekaj, kar bi se dalo videti. – Čeprav ne morem misliti, da bi se kedaj vzdržal v domačih krajih, vendar me je posebna volja napraviti doma nekaj – - predno odidem. –

*)pri nas so vsi inženjerji tudi arhitekti

Zaradi stroškov Ti za danes ne morem še ničesar pripomniti. Upam, da se na podlagi teh skic pri zelo previdni razmeritvi posameznih delov ne prekorači naznačena vsota. Po sedanjem pokriva stavba ca – 370 m2 in v dimenzijah treba jo bo krčiti, bojim se, zelo in opustiti vso misel na kako predelanje ali sploh zidanje nad pritličjem. Če štejemo za pritličje in I. nadstropje (in to le deloma) samo 50 gl na m2, 18.500 gl se pokaže. Tedaj koliko preveč! – Ako pade prvo nadstropje pasti mora tudi teren in pritlična hiša, ki ima tudi svoj čar, če je originalno predelana in pokrajini, terenu prikrojena, – morala bi se graditi. – Bržkone se bo treba spoprijazniti s to idejo in pomisliti hkrati da stavbišče ni na kakem vrhu, da bode više od hiše grad, da bode imela stavba karakter pricestne vile, ki ne išče toliko visoke točke terenske kakor tudi njenega vzvišanja, temveč se skuša priviti na veliko prometno žilo – cesto. V tem slučaju bi bila celo napaka, če bi se iskalo posebnih višinskih efektov, osobito zaradi tega ker bi bil zadaj še višji teren.

Pri tem vsem pa bi vendar obdržala svojo intimnost, čeprav pri cesti, ali vsaj blizu ceste.

Pokrita površina tlakovana, je jako draga. Veliko ceneje bi bilo, če ne bi zahteval, da se vila razvije v vodoravni smeri, temveč da raste tudi v navpično smer. Prihrani se streha in drago fundiranje, ki se mora v prvem slučaju ovršiti za samo jedno stanovanjsko višino. V zadnjem slučaju pa odgovarja manjša streha, primerna malemu prekopavanju tal in fundamentov, – tolikim prostorom. Ekonomična tipa je jednonadstropna vila.

U začetku so si ordinatne mej obodema malo različne v veličini. Čim naraste razidana površina, tja i različne ordinat (stropov).
 Je pa razvidno, da samo mi imamo razidani površini delati priliki stropove, dokler se mi pravih morebitne različne do jednonadstropne.

To samo u poročilo. —

Graf iz Jagrovega pisma Janku Rahnetu

Glede izdelanja načrtov:

Na jesen uporabil bi ugodno priliko, da se pripeljem za par dni v domovino. Takrat bi se definitivno lahko izkolčilo stavbišče in takrat zabilježil bi si vse potrebne točke za izdelanje načrtov 1:50 za stavbinskega mojstra. —

Najprvo doženeva definitivno razdelitev in to že do jeseni. Čez zimo napravim načrte 1:100, katere bo treba predložiti županstvu. Na podlagi istih začnem izdeljevati detajlne načrte tlorisov in prerezov, ki se pomnože, da jih dober posamezni obrtniki v roke. Ca 10 izvodov od vsakega. (Lichtpause) — Z istim delom hkratu sestavim točen proračun vseh stavbenih del, tesarskih mizarskih kovaških steklarskih, pleskarskih krovskih, itd itd. —

Proračun se izdela in potem upošlješ načrte na različne stavbenike, da napravijo svoje ponudbe. Ako nimaš že kaj posebnega določenega oddamo potem onemu, ki je najzaneslivejši in najcenejši. —

Tekom prihodnjega leta izdelajo se že vsa glavna dela in se stavba postavi. Samo surova seveda. Brez udelanih oken, vrat, — brez ometa sploh brez vsega, kar sodi k umetnemu predelanju vile. Stopnjice seve udelane, streha dovršena. Čez zimo se zgradba dobro presuši. —

Na podlagi vseh že določenih dimenzij v surovem prevdaru se takoj i definitivna uravnava notranjih prostorov in izprevidi se kako bi sodilo jedno ali drugo v izvršenje fasad. —

Takrat bodem moral nekaj tednov tja, da določim vse potrebno in da se izvrše podrobni načrti za zadnje to delo. Na kasno jesen oddajo se vsa dela te vrste, pripravijo jih obrtniki čez zimo in spomladi 1901 pridem zopet doli, da se vse ovrši jedno za drugim. To delo je najbolj delikatno in zahteva posebne paznje. — Poleti, najkasneje jeseni l 1901, vseliš se že lahko v vilo. —

Prosim te, da vedno pritiskaš name po tem programu, zakaj razkosan bodem, kakor slutim na več strani — čas pa zelo hitro poteka. —

Pri svoji pisalni mizi mi prosim da določiš poseben predal, da je vedno vse pri rokah in se olahkoči potrebno dopisovanje. —

Da oprostiš vsem tem opazkam. —

Nadalje v pismu. — Priložene strokovne publikacije Te morebiti zanimajo; ker so iz celotnega dela, prosim Te, da mi jih o kaki ugodni priliki pošlješ zopet na Dunaj. Nekaj drugih novosti v kratkem, če ne bi Te le dolgočasil. —

S tem mislim, da sem potrpežljivost Tvojo do skrajnosti izrabil.

Ivan Jager

Na Dunaji, III/3 Metternichgasse 9, 10. VI. 1899

Posest so Rahnetovi kupili od gradu Brdo. Obsegala je dve parceli: Mačkovino z leseno dninarsko kajžo, druga parcela pa se je imenovala Piškurjeva in se po njej imenuje današnji Piškurjev graben. Janko Rahne, po poklicu pravnik, je kupil obe parceli in na njih zgradil vilo, ki je bila vseljiva leta 1902. Imela je že vodovod in eno prvih kopalnic z veliko vzdano banjo, v katero si stopil po treh do štirih stopničkih. Na podstrešju je še ohranjena marmornata okrogla plošča z vrezanim napisom *toplo – hladno in šum* za prho ter dvojni umivalnik z dvema vrtljivima porcelanastima koritoma, ki se obrneta, da se je izlila voda. Podoben umivalnik srečamo v eni najlepših vil Hill House na Škotskem, in sicer s secesijsko zasnovanim interierom, ki jo je oblikoval arhitekt Rennie Mackintosh, kar potrjuje, da vsaj v detajlih tačas nismo bili provincialni. Res je, da so se pobude prenašale predvsem s katalogi, natančnejši pregled te arhitekture in predvsem ohranjeni pisni viri pa kažejo, da so na prvi pogled identični načrti do izvedbe doživeli manjšo ali večjo preobrazbo, bodisi na željo imetnika ali bolje investitorja bodisi v skladu z znanjem in širino stavbenika in arhitekta. Ohranjena korespondenca med Rahnetom in Jagrom razkriva, kakšno je bilo tedaj razumevanje bivalnih potreb višjega srednjega sloja pri nas, pa čeprav vile potem zaradi pomanjkanja denarja niso uresničili po načrtih. Pravzaprav je to celo eden redkih znanih primerov tako temeljite razlage vsebine in ideje vile, ki ga imamo za dokaz, da so že takrat naši umetniki razmišljali s svojo glavo in niso slepo kopirali idej, kot to zmotno velja za

tovrstno arhitekturo 19. stoletja v slogu historizma. Ne nazadnje je treba poudariti, da je Jager že nosilec novih svežih idej, ki preko secesije vodijo v moderno arhitekturo, zato moramo njegov prispevek vrednotiti tudi s tega vidika. V tistem času imamo na Gorenjskem, žal, samo še en poskus, ki prinaša sveže vetrove, to je Belarjeva vila v Podhomu, ki jo je oblikoval Maks Fabiani. Ker je vila nesrečno prezidana, lahko samo iz ohranjene fotografije z izvirno podobo razbremo, kako so začetniki – pionirji naše moderne znali mojstrsko preoblikovati povsem tradicionalne arhitekturne elemente, ki jih uporablja historizem, v svežo, sodobno obliko, brez prenasičenosti, teže ali pretirane-ga krašenja.

Vila je zasnovana kot pritlični objekt pravokotnega tlorisa. Zaradi izjemne lege na vzpetini in s strešnim čelom zvišane južne fasade je videti celo višja in pomembnejša, kot je v resnici. Na zahodni strani z glavnim vhodom je veranda, na vzhodni pa je bil zastekljen zimski vrt iz leta 1914/15, ki so ga pred leti odstranili. Glavna fasada proti jugu je poudarjena z že omenjenim strešnim čelom v skladu s severnjaško novo renesanso, fasadna dekoracija v tradicionalnem historičnem slogu pa je omejena na profilirane okenske okvire s sklepniki in skromno rustiko na vogalih. Stekljeni pultni nadstrešek s slikovitima figuralnima kovinskima bruhalnikoma so dodali Kersnikovi. Streha je pokrita z opečnim zareznikom, ki so ga pripeljali s Češke in je verjetno impregniran s katranom. Notranja razporeditev prostorov je ohranila Jagrovo idejo o osrednjem *hallu*. Skozi veran-

Pogled na Rahnetovo vilo danes (foto: S. Pelc)

do, tlakovano z ornamentirano keramiko, stopimo v ožji hodnik s kuhinjo na severni strani, sledi prostorna skoraj kvadratna predoba – *hall*, okoli katere so nanizane posamezne sobe. Stopnice v mansardni del hiše so pomaknjene ob severno steno halla, kjer se ta osrednji prostor navezuje navzven z oknom in vrati, skritimi pod podestom. Stopnice so lesene, široke, z ograjo iz struženih stebričkov, kot je bilo takrat v modi, in potekajo v zalomu na gornji podest, od koder stopimo tudi v sobo za goste s prelepim pogledom na polje in manjši park pod vilo, kjer je leta 1903 stanoval slikar Ivan Grohar, ki ga je obubožanega po prihodu iz ječe vzel notar v večmesečno oskrbo. Slikar se mu je oddolžil s slikami¹: potretiral je notarjevo ženo Jeló (*o. pl.*, 82 x 47 cm, *sign. d. zg.: I. Grohar /1903*), naslikal grad Brdo z ribnikom (1903) (*o. pl.*, 71 x 53 cm, *sign. ni*) in tri leta pozneje gospodinjino sestro Leopoldino. Verjetno je v tem času naslikal tudi sliko Rafolško polje, ki je bila naslednje leto razstavljena v Galeriji Miethke na Dunaju. Lastnikom se je Grohar oddolžil tudi z malo podobo vile (*o. pl.*, 30 x 51 cm, *sign. l. sp.: I. Grohar /1903*)², na kateri je upodobil njeno zahodno pročelje, skrito v parku, med brezami, obsijano s popoldanskim soncem. Danes brez ni več, nadomestile so jih smreke, lipa in macesen. Pozeba je vzela tudi rdeči javor.

Sobe so bile opremljene s parketom, razen v kuhinji, kjer so bile položene deske. Sedanji lastniki se spominjajo tudi dekorativne poslikave na stropih in tapet v salonu oziroma v jedilnici. Poslikava je verjetno še skrita pod beleži in jo bodo mogoče nekoč restavriralí. Razsvetljava je bila sprva urejena s petrolejkami, ker so električno razsvetljavo dobili šele leta 1937 ali 1938, prostore pa so ogrevali z lončenimi kamini, ki so še ohranjeni. Poleg vrta je glavna značilnost letoviških vil tudi veranda. Največkrat je bila lesena in odprta, kar seveda ni bilo združljivo z našimi klimatskimi razmerami, zato so se največkrat poseda-nju na njih odpovedali. Tudi tukaj se je odprta veranda izkazala za neuporabno in so jo zasteklili, sedaj jo uporabljajo kot pred-sobo. Vila ima ohranjeno večino inventarja, še več, po zaslugi sedanjih lastnikov v celoti diha kot nekdanj, čeprav goste spreje-majo v kuhinji in ne več v salonu. Želimo, da bi tudi v prihod-nosti ohranila nekaj tiste skrivnostnosti in intimnosti, ki jo naključni opazovalci zavidamo lastnikom in želimo, da bi čim dlje ostala nespremenjena tudi okolica z drevjem in tratami. Vila je zavarovana kot kulturna dediščina, zaradi imenitne zgodovine pa jo lahko ovrednotimo tudi kot kulturni spomenik.

OPOMBE:

¹ Nika Leben, Meščanske in podeželske vile na Gorenjskem od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne, konservatorska problematika, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana 2001, magistrsko delo, tipkopis.

² Jagrovo korespondenco z Jankom Rahnetom iz leta 1899 hrani Franc Kersnik, Brdo pri Lukovici št. 1.

³ Sliko hranijo Kersnikovi na Brdu.

⁴ Podatke o zgodovini so prispevali Iva, roj. Kersnik, in dr. Franek Skušek, ki ži-vita v vili, ter lastnik Lojze Kersnik, ki živi v Ljubljani. Na podlagi ohranjenih računov je razvidno, da je bil izvajalec stavbenik Filip Supančič. Načrt je dati-ran 1899, vila pa je bila dograjena leta 1902.

⁵ France Stele, Umetnost v Primorju, Arhitekt Ivan Jager, Ljubljana 1960, str. 152.

⁶ Damjan Prelovšek, Secesija in Slovenci, Secesija na Slovenskem, Narodni mu-zej, Ljubljana 1984.

⁷ Dr. France Stele, Ivan Grohar, DZS, Ljubljana 1960, str. 45.

⁸ Andrej Smrekar, Ivan Grohar, Bodočnost mora biti lepša (1867-1911), Knji-žnica Narodne galerije, Predstavitev, Ljubljana 1997, str. 61, 65.

O zgodovinskih in memorialnih spomenikih na območju občine Lukovica

Ta prispevek bo v ospredje postavil vojna obeležja, spominske plošče, nagrobna obeležja in nekatere druge kulturnozgodovinske objekte. Rečemo jim kar zgodovinski memorialni spomeniki.

Če primerjamo velikost območja občine Lukovica s številom takšnih spomenikov, lahko sklepamo, da so se na tem območju neljubi vojni dogodki vrstili z veliko intenziteto. Posledica tega je tudi njihova prostorska razpršenost. Zgodovinski in memorialni spomeniki dogodke le označujejo, njihov namen je ohranjanje zgodovinskega spomina. Prizadevanja stroke, zlasti Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, so usmerjena k ohranjanju in strokovni obravnavi na podlagi predhodne evidence in dokumentacije dediščine. Iz teh nalog izhaja tudi skupna skrb za zagotavljanje možnosti za trajno varstvo spomeniškovarstvenih lastnosti dediščine oziroma spomenikov. Med lastnostmi so na primer zgodovinska sporočilnost, avtentičnost in izvirnost, prostorske, likovne in druge kvalitete. Strokovna valorizacija teh z vidika spomeniškovarstvenih kriterijev ostaja v domeni stroke. Vse aktivnosti varstva dediščine se morajo izvajati znotraj pravnih okvirov. Poznavanje pravnega okvira je pomembno za strokovno sodelovanje med spomeniško službo in lokalno občinsko skupnostjo. Občina Lukovica je leta 2001 sprejela Odlok o razglasitvi zgodovinskih in memorialnih

spomenikov na svojem območju. Leta 2003 je bil sprejet še Zakon o vojnih grobiščih, ki pomeni novo opredelitev in pravno podlago varovanja vojnih grobišč. In prav teh je na območju občine Lukovica kar osem. Če k tem prištejemo še številne družinske grobove, v katerih so pokopani borci ali civilne žrtve vojn, je slika še jasnejša. Seveda bo treba to področje na lokalni ravni posebej preučiti in sistemsko obdelati.

V posebno skupino spadajo spomeniki padlim in pogrešanim v prvi svetovni vojni 1914–1918. Spomenike so navadno postavljali kot samostojna obeležja na krajevnih pokopališčih. Ti so v Rafolčah in Šentvidu pri Lukovici. Imena padlih in pogrešanih iz brdske župnije pa so leta 1926 vklesali na kamnito Marijino znamenje v Lukovici, ki ga je izdelal kamnoseški mojster Ignacij Čamernik leta 1899. Znamenje je bilo postavljeno v spomin na umor cesarice Elizabete 1898 leta in na petdesetletnico vladanja cesarja Franca Jožefa. Z odstranitvijo prvotnega posvetila je bil spomenik degradiran. Čeprav je ohranil lokacijo in obliko, je bila njegova sporočilnost s tem okrnjena. Zaradi spoštovanja spomina na padle in pogrešane vojake v prvi svetovni vojni ocenjuje stroka v tem primeru to dejanje kot nedopustno. S posvetilom se znamenje identificira in postaja prepoznavno navzven. Za večino kamnoseških mojstrov je poseganje v avtentičnost spomenika le obrtniško opravilo. Z

Historični nagrobniki rodbine Kersnik na pokopališču Brdo pri Lukovici
(foto: Renata Pamić)

vsebino se ne ukvarjajo. V svoj izdelek pa so kljub togi izvajalski logiki vrezali še svoje ime. Še dobro, da so. Podatek je pomemben pri vrednotenju in raziskovanju historičnih nagrobnikov in njihovih izvajalcev. Tako poznamo kar nekaj kamnoseških mojstrov, ki so delali na tem območju (Seršen, Levec, A. Vodnik). Nagrobnik je včasih edini vir podatkov, edini dokument, ki nam lahko kaj pove o času in ljudeh, o njihovi vlogi, o socialnem statusu in drugih lastnostih. Ohranjanje historičnih nagrobnikov je pomembno za lokalno zgodovino. V novejšem času si spomeniška stroka prizadeva za urejanje lapidarijev v okviru krajevnih pokopališč in s tem omogoča nadaljnje ohranjanje opuščanih nagrobnikov.

Na spomenikih prve svetovne vojne so črke večinoma zlate, redkeje so črne ali celo zalite s svincem. Med simboli pa prevladujejo bajonet, puška, vojaški boben, venec, granata, križ idr. Mnogo vojakov se z bojišč prve svetovne vojne ni vrnilo domov in se še danes ne ve, kje ležijo njihovi posmrtni ostanki. Na spomenikih so navadno napisani kot pogrešani. Spomenike so večinoma postavljali v prvem desetletju po vojni. Nekatere od naštetih simbolov vsebuje tudi spomenik na krajevem pokopališču v Šentvidu pri Lukovici, ki so ga občani Prevoj postavili leta 1925.

V evidenci Zavoda za varstvo kulturne dediščine je naslednji seznam padlih in pogrešanih vojakov, ki so napisani na spomenikih prve svetovne vojne 1914–1918, kar nam prikazuje tabela.

Kljub temu da je kulturna zgodovina obravnavanega območja obširno predstavljena v različni literaturi, je treba ponovno poudariti pomen tako imenovanih memorialnih objektov,

SPOMENIK V LUKOVICI MARIJINO ZNAMENJE IZ LETA 1899	SPOMENIK NA POKOPALIŠČU V RAFOLČAH	SPOMENIK NA POKOPALIŠČU V ŠENTVIDU PRI LUKOVICI
Soobčanom žrtvam svetovne vojne v trajen spomin Občina Lukovica 1926. leta	V spomin padlim vojakom občine Rafolče postavili sorodniki 1930. leta	V spomin padlim vojakom Občine Prevoje 1914–1918 Postavili občani 1925
ČEPLJE Pistotnik Janez Zajc Janez LUKOVICA Mazuran Friderik – stot. Čamernik Herman Demšar Franc Jelenc Franc Šuštar Andrej Tekavec Franc PODPEČ Zorko Stanko ZNOJILE Avbelj Anton PRAPREČE Capuder Peregrin Pozniš Anton Potočnik Anton Potočnik Karl Tav Franc Žandar Leopold	RAFOLČE Andrejka Leon Barle Egidij Breznik Matevž Bitenc Anton Breznik Janez Brnot Valentin Grčar Janez Iglič Anton Jeretina Franc Kotnik Matija Mav Janez Petrič Ferdinand Tekavec Lorenc Šter Jožef – pogrešan	Burgar Franc Češko Franc Capuder Franc Kveder Miha Kveder Franc Kašnik Franc Kašnik Janez Korent Franc Lukman Luka Lenček Jakob Iglič Janez Smarajc Janez Šum Janez Požar Janez Vidmar Franc Urbas Anton Hribar Felicijan – pogrešan

spominskih hiš in domov pomembnih mož. Znane zgodovinske osebnosti: Janko Kersnik, Jakob Zupan, Fran Maselj Podlimbarski, Jovan Vesel Koseski, Josip Podmiljšak, Peter Levec in drugi so presegle lokalne meje. Vsaka na svoj način je tvorno posegla v slovensko kulturo. Zaradi različnih gradbenih posegov in predelav je večina rojstnih hiš pomembnih mož izgubila svojo prvotno podobo. Čeprav so vse rojstne hiše pomembnih mož označene s spominskimi ploščami, ostane njihov

Krašnja - spominska plošča na rojstni hiši pisatelja Jožeta Podmiljšaka
(foto: Peter Fister)

naključni obiskovalec rahlo razočaran, saj si ne more predstavljati, da je skupni imenovalec tolikšnega kulturnega kapitala le spominska plošča.

Na območju občine Lukovica je registriranih več posamičnih vojnih grobišč iz časa druge svetovne vojne, ki so urejena zunaj krajevnih pokopališč. Takšna grobišča so v Blagovici, Brezovici pri Zlatem Polju, Korenu in Vrankah. Druga vojna grobišča so na krajevnih pokopališčih: Brdo pri Lukovici, Krašnja, Šentvid pri Lukovici, Podgora pri Zlatem Polju in Šentožbolt.

Tudi med obeležji je največ spomenikov druge svetovne vojne. V ospredju označevanja so bila po drugi svetovni vojni grobišča padlih borcev in žrtev fašističnega in nacističnega nasilja. Vsak kraj se je hotel spomniti in se simbolično pokloniti padlim v vojni. Obeležja so bila likovno skromna, oblika pa vključuje simbole nacionalne pripadnosti in odpora proti okupatorju. Politično soglasje za postavitev spomenika ali drugega obeležja je bilo možno relativno hitro doseči. Poleg družbenopolitičnih organizacij, društev, zvez in krajanov so ta dejanja podpirale tudi gospodarske organizacije. Tako se na prvih obeležjih po vojni pogosto pojavlja oblika Triglava, zvezda, partizanski in kurirski emblem, reliefna upodobitev boja, srp in kladivo in drugi simboli. Primer takšnega obeležja je spominska plošča v kamnitem okvirju z zgornjim zaključkom in simbolom Triglava v Šentožboltu. Obeležje, posvečeno 19 padlim borcem druge svetovne vojne, je postavil 1946 Krajevni odbor OF Šentožbolt. Podobno oblikovno rešitev je izbral Okrajni odbor ZZB NOV Kamnik za obeležje v Vrhovljah. Postavljeno je v spomin na ustreljene politično aktivne delavce in borce, ki jih je nemški okupator 6. januarja 1945 ujel v Rudniku pri Radomljah.

Vrhovlje - Spomenik NOB (foto: Renata Pamić)

Takšno obeležje najdemo tudi na ostankih med drugo svetovno vojno požgane Novakove hiše nad vasjo Obrše. Obeležje iz leta 1962 je posvečeno Tomažu Novaku – Sreču, komandantu Kamniškega bataljona, ki je padel v Lipi na Dobrovljah 20. februarja 1944. Podobno obeležje je bilo že leta 1950 postavljeno tudi na Golčaju, kjer je 28. oktobra 1941 padlo deset borcev Radomeljske čete in v zadnji nemški ofenzivi 1. januarja 1945 še 6 aktivistov OF. Teh šest je nemški okupator ustrelil pri Vrankah, ko so pokopavali dva padla borca. V zadnjih letih je bilo obeležje na Golčaju večkrat razbito.

Med zgodovinskimi dogodki vojnega časa je treba posebej obravnavati posamične družinske tragedije. Primer družinske tragedije označuje na primer spominska plošča s simbolom Triglava in zvezdo na Balohovi hiši v Dolinah nad Učakom. Leta 1969 postavljena plošča je posvečena Francu in Frančiški Baloh, očetu in materi petih otrok, ki so ju pripadniki enot SS po težkem mučenju ustrelili 18. maja 1944 v Izlakah. Hiša se varuje tudi kot etnološka dediščina. Podoben primer družinske tragedije označuje spominska plošča na Koroščevi domačiji v Spodnjih Lokah. Plošča, odkrita leta 1966, je posvečena petim članom Koroščeve družine, ki so jih 12. januarja 1945 nemški orožniki iz Krašnje postrelili skozi okno hiše. Od strelav izkrivljene okenske mreže še danes spominjajo na to grozljivo dejanje, ki je pustilo hude posledice za kmetijo.

Posebno skupino spomenikov tvorijo osrednji spomeniki padlim, postavljeni bodisi kot samostojni javni spomeniki bodisi kot spomeniki na grobiščih padlih borcev in žrtev druge svetovne vojne. Ti so ponavadi tudi avtorsko delo, kvalitetnejše oblikovani in s svojo neposredno okolico pomenijo tudi pros-

Brezovica pri Zlatem Polju. Grobišče padlih v drugi svetovni vojni (foto: Renata Pamić)

torsko kvaliteto. Med boljše urejeno grobišče v prvem desetletju po drugi svetovni vojni štejemo spomenik v Brezovici pri Zlatem Polju, kjer je pokopanih 33 neznanih borcev, ki so jih po vojni prenesli iz Črnega grabna in okolice. Grobišče je dal urediti okrajni odbor ZZB NOV Kamnik 27. aprila 1951.

Leta 1985 je bil izdelan načrt za ureditev spominskega obeležja v Blagovici in grobišča padlih med vojno 1941–1945 na krajevnem pokopališču v Krašnji. Za obe lokaciji je izdelal načrt arhitekt Andrej Mlakar. Največkrat so spomeniki kamniti, po obliki okrogli, kvadratni ali pa trikotni obeliski z vklesanim posvetilom in imeni padlih med vojno. Na vrhu je ponavadi vklesana ali pritrjena zvezda, v bazičnem delu pa so podatki o naročniku in letu postavitve spomenika. Načrti teh spomenikov so vključevali tudi kvalitetnejšo prostorsko umestitev in hortikulturno ureditev. Spomenik naj bi imel svoje življenjsko okolje ter likovne in prostorske kvalitete. Na spomenikih druge svetovne vojne so vklesane in rdeče obarvane črke skoraj pravilo. Med najboljše spomenike na obravnavanem območju uvršča stroka spomenik v Prevojah pri Šentvidu. Spomenik *Mrtva straža* je delo kiparja Janeza Pirnata. Spomenik, kamnito kompozicijo treh partizanskih stražarjev na monolitnem podstavku z vklesanimi imeni 35 padlih borcev in žrtev fašističnega nasilja, je dala postaviti krajevna organizacija ZZB NOV Prevoje v sodelovanju s Skupščino občine Domžale. Odkrit je bil 27. julija 1966.

Ob spomeniku prve svetovne vojne na pokopališču v Šentvidu pri Lukovici je bilo že leta 1946 urejeno grobišče sedemnajst padlih v drugi svetovni vojni. Grobišče ohranja avtentično ureditev, v kompoziciji s spomenikom iz prve svetovne vojne je to primer ureditve tovrstnih grobišč takoj po drugi svetovni vojni. Grobišče je v svoji zasnovi oblikovano kot niz pokončnih betonskih, rustikalno obdelanih nagrobnih okvirjev z vgrajenimi spominskimi ploščami. Od preostalega dela pokopališča loči grobišče nizka betonska ograja iz stebričev in horizontalnih povezav. V osi pogleda na spomenik prve svetovne vojne so postavljena kovinska dvokrilna vhodna vrata. Z ureditvijo in interpolacijo obeh spomenikov je dosežena likovna in prostorska kvaliteta. Prva obeležja po drugi svetovni vojni so bila likovno in materialno skromna; velikokrat so za spomenik poiskali skalo v okolici, spomenik pa izdelali iz betona slabe kakovosti.

Šestdeset let po vojni ugotavljamo posledice zoba časa ter se soočamo s problemi ohranjanja prvotnih spomenikov. Njihova edina vrednost ostane le še v zgodovinskem sporočilu. Ko spomenik popolnoma propade in ga ni več možno obnavljati, skušajo pri izdelavi novega obeležja posnemati obliko in sporočilo prejšnjega. Kompromise ponavadi sklepajo le pri izbiri kvalitetnejšega kamna.

Pri spomenikih druge svetovne vojne se pojavlja novost, da je v zadnjem času na njih tudi križ, simbol krščanske vere in trpljenja. Med padlimi udeleženci in civilnimi žrtvami druge svetovne vojne je bila večina krščanske vere. Zaradi tega so na primer vaščani Korena na grobišču padlih vaščanov ob obnovi spomenika dali vklesati še križ. Tako sta simbol zvezde in križa na spomeniku skupaj. Požig vasi Koreno julija 1942 je imel strahotne posledice za vas; nemški okupator je v ogenj vrgel petnajst moških in žensko. Podobno usodo so avgusta 1942 doživele okoliške vasi Zlato Polje, Brezovica, Obrše, Mala Lašna, Podgora, Trnovče in še prej julija 1942 Hrastnik pri Moravčah. Zločini nemškega okupatorja na tem območju so pustili strahotne posledice in spadajo med najhujše zločine nad civilnim prebivalstvom. Požgano je bilo okrog 120 hiš in gospodarskih poslopij ter izgnanih več kot 220 ljudi. Z Zlatega Polja je odšlo v partizane 82 ljudi in skoraj četrtina vseh prebivalcev je padla bodisi v bojih bodisi kot talci ali žrtve taborišč. Šele v kontekstu poznavanja teh zgodovinskih dogodkov je možno razumeti, zakaj je na tem območju toliko obeležij.

Za vse zločine in poboje na domačih tleh med vojno in po njej pa ni bil kriv le nemški okupator. Rezultat ravnanja enostrankarske vodilne politične vojne in povojne oblasti je bila vse večja polarizacija politične moči na različni ideološki podlagi ter posledično zapiranje prostora za politično svobodo in pluralizem. Zato so se že med drugo svetovno vojno in po njej dogajali medsebojni obračuni in likvidacije. Naloga zgodovine je, da to poglavje obdela in osvetli z argumenti in dokumenti.

Z osamosvojitvijo in nastankom lastne države 1991 leta se je odprla pot demokratičnim družbenim spremembam in strankarskemu pluralizmu. Rezultat sprememb je tudi označevanje dolgo let zamolčanih povojnih žrtev druge svetovne vojne. Tako se po osamosvojitvi leta 1991 ustanavljajo Komisije za ugotavljanje pobojev zamolčanih žrtev in postavljajo farne plošče in druga obeležja povojnim žrtvam. Tudi na območju občine Lukovica je postavljeno nekaj tovrstnih obeležij. Leta 1995 je bila odkrita ob župnijski cerkvi na Brdu pri Lukovici kapelica Žalostne Matere božje s tremi ploščami z imeni 79 povojnih žrtev, oktobra leta 2002 so odkrili spominsko ploščo 20-tim povojnim žrtvam v Blagovici in istega leta samostojno obeležje devetim povojnim žrtvam na pokopališču v Češnjicah, povojnim žrtvam je posvečen tudi spominski križ na hribu Cicelj nad Krašnjo.

Iz časa najnovejše osamosvojitvene vojne leta 1991 je na območju občine Lukovica postavljeno obeležje na Mali Lašni. Obeležje ima obliko piramidalne cestne barikade, ki simbolično ponazarja organizacijo in obrambne aktivnosti v času zadnje domovinske vojne.

Za vse zgodovinske memorialne spomenike in dediščino pa je ključno vprašanje njihovo vzdrževanje in lastništvo. Kljub veljavni zakonodaji pristojnosti na tem področju niso dokončno opredeljene, zakonodaja pa se spreminja in usklajuje z evropsko. Lastniško pravni status marsikaterega spomenika še ni urejen. Tako bo treba od primera do primera urejati razmerja med lastniki zemljišč s spomeniki in nosilci javnih družbenih interesov, poskrbeti za odmero posameznih spomenikov, zagotavljati nemoten dostop in vzdrževanje. Spomeniki so se marsikje ohranili, ker je zavedanje ljudi o zgodovinskem pomenu na visoki ravni, njihovo vzdrževanje pa velikokrat temelji na prostovoljnosti domačinov ali drugih posameznikov. S strokovnega stališča to ni in ne sme ostati edina rešitev za spomenike. Njihovo urejanje in vzdrževanje se mora urejati sistemsko s pripravo letnih programov vzdrževanja in pravočasnim načrtovanjem finančnih sredstev na ravni lokalne skupnosti, ki je nosilka varstva dediščine na tem območju. V ta sklop nalog spada še redni strokovni nadzor in skrb za uresničitev drugih upravnih nalog.

Naj končam ta prispevek s tabelarnim prikazom že evidentiranih različnih obeležij in z mislijo, da to nikakor ni končno stanje. O vseh obeležjih ni bilo možno spregovoriti. Prispevek se je izognil opisom spominskih hiš, ker te še niso dovolj dokumentirane in strokovno valorizirane, izognil se je detajlnim opisom pomembnejših objektov, kot sta poštna postaja v Lukovici in Šentožboltu, in obdelavi posameznih pokopališč.

Ime kraja	Spominske plošče Kipi	Vojna grobišča s spomenikom	Spomeniki prve svetovne vojne	Spomeniki druge svetovne vojne	Spomeniki in plošče povojnim žrtvam	Rojstne hiše in domovi pomembnih osebnosti	Drugi zgodovinski memorialni objekti
Blagovica		1			1		pokopališče
Brdo pri Lukovici	1 + 1 kip	1			1	1	pokopališče
Brezovica pri Zlatem Polju		1					
Češnjice	1			1	1		pokopališče
Golčaj				1			
Gradišče pri Lukovici				1			pokopališče
Koreno		1					
Krašnja	3	1			1	1	pokopališče
Lukovica			1	1			poštna postaja trg
Mala Lašja							1 osamosvojitveni vojni 1991
Obrše				1			
Podgora pri Zlatem Polju		1		1			pokopališče
Prevoje pri Šentvidu	2			1		1	
Rafole			1				pokopališče
Spodnje Koseze	1					1	
Spodnje Loke	2					1	1
Spodnje Prapreče							pokopališče
Šentožbolt	2						pokopališče in nekdanja poštna postaja
Šentvid pri Lukovici		1	1				pokopališče
Trojane	1			2			
Učak	1						1
Vranke		1					
Vrba				1			
Vrh nad Krašnjo	1					1	
Vrhovlje				1			
Skupaj	16	8	3	11	4	6	16

Število do danes evidentiranih plošč, spomenikov in drugih zgodovinskih objektov na območju občine Lukovica

LITERATURA IN VIR:

* Avbelj, F., Stiplovšek, M., Vidali, I.: Pomniki revolucionarnega delavskega gibanja in narodnoosvobodilnega boja v domžalski občini, Kulturna skupnost Domžale, Domžale 1979.

* Fotodokumentacija Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije; OE Kranj.

Ljudska pesem v lukoviški okolici

Ljudska pesem živi in se ohranja, kjer in dokler jo ljudje pojejo, saj se tudi s petjem prenaša iz kraja v kraj. Zato je veliko število pesmi znanih po vsem slovenskem narodnostnem ozemlju, in sicer ne glede na politične meje. Na razširjenost vpliva tudi okoliščina, da so pesmi nekdaj spremljale skoraj vse šege ob mejnikih človekovega življenja (ob svatbi, smrti) ter ob verskih in ljudskih praznikih koledarskega leta (božič, velika noč, Marijini prazniki) pa na prehodu iz starega v novo leto, ob prihodu pomladi, v najtemnejšem delu leta ipd., seveda so pesmi spremljale tudi nekatera lažja skupinska dela ne samo na kmetih, ampak celo po obrtniških ali tovarniških delavnicah. Če so bili sodelujoči iz raznih krajev, bodisi primoženi oz. priženjeni, priseljeni ali jih je privabila zaposlitev, je bilo druženje priložnost za petje, za izmenjavanje pesmi. Žal, zapisovalci niso vedno mislili na to in ni takih podatkov.

To bolj ali manj velja tudi za pesemsko izročilo na območju lukoviške občine, ki ni posebno veliko, vendar dokaj gosto naseljeno, če sodimo po številu krajev. Doslej je bilo tod nabranih 348 pesemskih zapisov, rokopisnih in objavljenih. To ne pomeni tudi tolikšno število različnih pesmi, saj so bile nekatere zapisane v več krajih. Število zapisov ni odvisno od velikosti kraja, ne od pevske vneme prebivalcev, marveč od tega, ali je bilo območje že načrtno raziskano ali ne.

Najstarejši zapis z lukoviškega območja je nastal pred letom 1869 in je bil objavljen kot št. 29 v 1. knjigi zbirke Karla Štrek-lja *Slovenske narodne pesmi I-IV* (Ljubljana 1895-1923) s pripombo »Kranjska s Trojan«. Besedilo je krajša varianta pripovedne pesmi o Lavdonovi zmagi nad Turki pri Beogradu. Kdo je bil zapisovalec, ni znano. Morda je bil Matija Majar, ker Štrekelj navaja, da je pesem našel v rokopisnem *Zborniku narodnih pësnij* ... (zbral in uredil Matija Majar).

Sedem let pozneje je Gašper Križnik, trgovec iz Motnika, zapisal pesem o ptičici – svarilki (gl. št. 803 v 1. knj. Štrekljeve zbirke), ki da mu jo je »pel iz Blagovice 60 let stari tesar in berač 1876«.

V zadnjih letih 19. stol. je po lukoviški okolici zapisoval Fran Marolt (r. 1865), ki je kot učitelj nekaj časa služboval v Blagovici, 1887-1901 pa na Brdu, kjer je tudi glasbeno deloval. Tu je bil rojen sin France (1891-1951), ki je naši kulturni javnosti znan kot ustanovitelj in vodja Akademskega pevskega zbora, s katerim je v letih 1927-1941 priredil koncerte priredb slovenskih ljudskih pesmi. Največja njegova zasluga je ustanovitev Folklornega inštituta leta 1934, današnjega Glasbenonarodopisnega inštituta (v okviru Znanstvenoraziskovalnega centra pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, poslej cit. kot GNI/ZRC SAZU/), s čimer je postal utemeljitelj slovenske etnomuzikologije. Leta 2002 so mu na rojstni hiši na Brdu odkrili spominsko ploščo.¹

Marolt st. je med učiteljevanjem v Črnem grabnu zapisal 42 pesmi, nekatere je harmoniziral in zbirko 1909/10 izročil Glasbeni matici, kjer je tačas imel sedež Odbor za nabiranje slovenskih narodnih pesmi z napevi.² Največ (kar 18 pesmi) je zapisal na Prevojah, kjer mu je pel Ludvik Rus. Posamezne je zapisal priložnostno v Lukovici, Rafolčah, Šentvidu in Kompoljah. Pri nekaterih omenja, da jih pojejo v več krajih. Deset pesmi mu je 1892 zapela žena, roj. Milka Coriary, Ljubljancanka, sicer pa poštna upraviteljica v Črnem Vrhu nad Idrijo, kar je Marolt omenil pri vsakem zapisu. Seveda to ne pomeni, da so pesmi, ki jih je pela, iz Črnega Vrha.

S konca 19. stol. je zbirka Matije Rodeta, iz katere je Štrekelj v svojih *Slovenskih narodnih pesmih* objavil 6 pesmi iz Javorja in 5 iz Lukovice.³ Pri nekaterih je podvomil, ali jih je res zapisal Rode, ker je v zbirko uvrščal tudi zapise drugih.

Iz Lukovice je v Štrekljevi zbirki (št. 5932) še zapis nekega Antona Žlogarja, iz Blagovice pa naj bi bila pesem, ki jo je neki J. F. Lužar prepisal iz stare pesmarice (št. 1686).

V knjižici *Slovenske narodne pesmi* Oskarja Deva, objavljeni v Ljubljani 1906, sta tudi 2 pesmi s Prevoj ter po ena iz Lukovice in Zlatega Polja, verjetno priložnostni zapisi pred 1906. Približno v istem času je Ivan Primožič zapisal eno pesem v Krašnji, Janko Žirovnik pa eno na Trojanah.⁴ V Krašnji je leta 1910 zapisal 4 pesmi France Stelè, pevovodja Lire v Kamniku, eden od zapisovalcev omenjenega Odbora za nabiranje slovenskih narodnih pesmi z napevi.⁵

Izbruh prve svetovne vojne je to vseslovensko zapisovanje prekinil in nikoli ni bilo obnovljeno. Zbrane pesmi, okoli 13.000 zapisov, so bile izročene v varstvo Etnografskemu muzeju v Ljubljani in leta 1957 jih je dobil v last GNI. Z ustanovitvijo Folklornega inštituta se je moglo začeti načrtno zbiranje in po nakupu magnetofona 1954 tudi zvočno snemanje. Leta 1958 so sodelavci GNI obiskali Rafolče in posneli 72 pesmi.

Nadaljnja snemanja so bila 1960 v Blagovici, Češnjicah, Šentožboltu, 1961 spet v Češnjicah, nato v Lipi, Poljanah nad Blagovico, v Rakitovcu in Selcah, 1978 v Zlatem Polju, 1982 v Krašnji in Spodnjih Praprečah, 1984 v Gabrju nad Blagovico in na Krajnem Brdu.

Leta 1975 je sodelavka RTV Jasna Vidakovič za tedensko oddajo *Slovenska zemlja v pesmi in besedi* snemala v Zavrhu pri Trojanah in 1983 v Blagovici.

Pesemsko izročilo lukoviške okolice – kakor se razodeva v doslej zbranih primerih – je z vsebinskega vidika zelo pisano, saj obsega pesmi domala vseh vrst. Če je bilo kje zapisanih ali posnetih več pesmi ene vrste, je zgolj naključje, ki kaže, da so bili v tistem času tam pevci, ki so jih najbolj zanimale npr. pripovedne pesmi, drugim so bile pri srcu nabožne, kakršne so bile v navadi ob bedenju pri mrliču, moški, zlasti mlajši, so znali več ljubezenskih in vojaških, medtem ko so drugi peli vsevprek.

Tako je npr. »posestnik Ludvik Rus na Prevojah« leta 1891/92 zapel učitelju Maroltu kar 14 pesmi vseh vrst in je bil takrat eden izrazitejših pevcev.

Veliko in različne pesmi je sodelavcem GNI leta 1958 pela Marija Petek, 69-letna, doma iz Imovice in primožena v Rafolče. Ko je bila še 6-letna deklica, je slišala prepevati ok. 70-letno (rojena je bila ok. 1825) Johano Najpavrovo, od rojstva slepo žensko iz Doba, ki je živela v Imovici. Od nje se je Marija naučila in za zmeraj zapomnila pesmi, zlasti tiste, ki veljajo ljudem za zelo stare in so zato zelo upoštevane, npr. o sv. Barbari zazidani, o mrtvaški kosti, ki kaznuje objestnega fanta, o nevesti, ki je skrivaj umorila troje svojih otrok in vendar šla z zelenim vencem k poroki, in druge.

Podobno se je leta 1961 v Lipi nad Blagovico izkazala za pevko pripovednih pesmi Katarina Podbelšek, saj je znala pesmi npr. o sv. Peregrinu, ki pomaga v nesreči vozniku, ali o sv. Antonu pridigarju, ki sta drugod že pozabljeni. Tudi v Rakitovcu je bila v tistem času skupina pevk z zanimivim sporedom pesmi in v Selcah Ana Gril in Pepca Kodra, če omenimo samo nekatere.

Ljudskih pesmi ne pojejo samo posamezni pevci ali celo samo ženske, zlasti starejše. Odkar obstaja možnost zvočnega snemanja, zbiralci radi snemajo tudi skupine pevcev, bodisi moških, ženskih ali mešanih, mlajših ali starejših, saj se jim iz takih posnetkov razodeva način večglasnega ljudskega petja do vseh odtenkov.

Ljudske pesmi se danes izgubljajo ali tonejo v pozabo zato, ker ni več vseh tistih šeg, ki so pesmi nekdanj spremljale in torej ni več nekdanjih priložnosti za petje, zlasti nekaterih pesmi. Če so se npr. legendne pesmi ohranile še v naš čas, so se zato, ker je bilo dolgo v navadi petje pri mrliču, saj je umrli ležal do pogreba doma na mrtvaškem odru in so se ob njem poleg domačih zbirali tudi sorodniki, sosedje, prijatelji. Tako so znali ne le v Rafolčah leta 1958, ampak še 1984 v Gabrjah in na Krajnem Brdu peti mrliške pesmi, kakor: **Človeško življenje mal časa trpi, Snočakaj ob dvanajsti uri, Kaj je to, ki je tu mrtvo**, ipd.

Ko je bil 1892 učitelj Marolt povabljen na svatbo v Kompolje, je bila najbrž še vsa po starem. Zato je mogel zapisati svatovsko **Ljuba družba, prosim vas**, ki so jo po njegovem peli »na ženitovanju po vsej Kranskej« in jo »navadno spremlja godec na meh (harmoniko), ves svatovski zbor pa poje.« Na tisti svatbi v Kompoljah sta »spremljala dva godca, Knez in Baronček (tako so jima rekli po domače), oba iz Krašnje.«

Zdaj so svatbe kajpak preprostejše, vendar je bilo še po drugi svetovni vojni, npr. v 60. in 80. letih, ponekod mogoče posneti pesmi, ki so nekdanj spadale med redne svatovske, npr. v lukoviški okolici **Urca bije polnoči, Srečen ženin in nevesta, Vzemi krancel, tetka ti, Svitaj se, svitaj beli dan** idr.

Da so se na svatbi in tudi sicer v družbi ob kozarcu vina vrstile razne zdravice in šaljive pesmi, ni treba posebej omenjati.

Leta 1910 je France Stelè v Krašnji zapisal trikraljevsko **Glejte, glejte, kdo je tam**, l. 1958 pa so v Rafolčah trdili, da koledovanje ni v navadi in res med poznejšimi zvočnimi posnetki ni nobene kolednice.

Od nabožnih pesmi so se ohranile zlasti Marijine, nekatere romarske in odpevi na žalostni rožni venec, npr. **Duša, le pojdi z mano, Al mi smo romarji, Tri kaplje krvi Jezusove, Marija je po polju šla, O sedmerih žalostih Marije** idr.

O načinu petja je zbranih malo podatkov, bodisi da prvi zbiranci sprva niso dovolj mislili na to, poznejši pa morda menili, da se bo že iz transkripcij zvočnih posnetkov videlo, kakšno je ljudsko petje po lukoviški okolici.

Marolt, ki je bil kot učitelj tudi glasbeno izobražen, je pri treh svojih zapisih omenil način petja. Za fantovsko pesem **Dekle, povej, povej / al me še ljubiš kej**, ki jo je zapisal 1889 v Lukovici, a pripomnil, da »se poje v Lukovici, Šentvidu in na Prevojah«, je pripisal, da jo pojejo dvoglasno, lahko pa tudi tri- ali štiriglasno. V tem primeru je »vodilni glas v II. tenorju«.

Pri zapisu druge fantovske, tj. **Nocoj, le še nocoj, /ko mesec svetil bo**, ki jo je zapisal prav tako 1889 v Lukovici, je pripomnil, da se poje tri- in štiriglasno, z vodilnim glasom v II. tenorju, da je besedilo zložil Simon Jenko in je ponarodelo, »napev pa je odločno naroden«.

O pesmi **Na planincah sonce sije**, ki jo je 1889 zapisal v Raholčah (Marolt je uporabil ljudsko poimenovanje za uradno Rafolče), pravi, da jo dvoglasno pojejo otroci, pastirji na paši, medtem ko jo je štiriglasno »slišal peti v gostilni na semanji dan«. Marolt, ki je bil tudi zborovodja, uporablja zborovsko oznako II. tenor za tisti glas, ki ga ljudska govorica pozna kot naprej peti.

Ljudski pevci imajo za posamezne glasove v večglasju svoje izraze. Neka pevka v Rafolčah je povedala, da si pri triglasnem petju od spodaj navzgor sledijo ta nizek glas, ta sreden, ta visok; če je dvoglasno, se poje paru glas in drug glas; namesto visok glas peti pravijo na tanko, nizek glas na debelo. Kadar je večja skupina, poje eden naprej, drugi čez, ostali pomagajo, tj. pojejo najnižji glas.

Transkripcije zvočnih posnetkov kažejo, da je pri dvoglasnem petju vodilni glas lahko spodnji ali zgornji in da razlika med njima ni nujno ves čas terca. Ljudski pevci tudi ne začenjajo hkrati kakor zborovski. Izraz za vodilni glas naprej pomeni v resnici, da začne pesem en sam in se spremljajoči glasovi potem pridružijo, saj se morajo prilagoditi tonovskemu načinu, ki ga z začetkom nakaže vodilni glas, ga tako rekoč ujeti. Glede tega med moškim in ženskim petjem ni razlike.

Šele zvočni posnetki so pokazali, da so v lukoviški okolici – kakor drugod po Slovenskem – nekatere pesmi v 5/8 taktovskem načinu (s četrtno, osminko in četrtno v vsakem taktu), ki ga šolska glasbena teorija ne pozna. Pri fantovskem petju se dogaja, da pri nekaterih pesmih vodilni pevec sam zapoje prva dva verza kitice, potem pa vsa skupina večglasno dopolni besedilo.

Kitice niso samo štirivrstične, kakor se navadno misli. V nekaterih pesmih so lahko samo dvovrstične ali petvrstične posebne oblike, tudi večvrstične kot razvojna oblika iz alpske štirivrstičnice ali mlajša oblika po zgledu umetnih pesmi.

Ponekod je vsaki kitici dodan pripev, navadno iz nesmiselnih zlogov (tralala ...), ki pomeni samo oblikovno sestavino ne glede na vsebino pesmi.

Teh nekaj pojasnil še daleč ne more dati prave podobe pesemskega izročila lukoviške okolice. Za ponazorilo povedanega naj sledi vsaj nekaj primerov različne vsebine, iz več krajev in različnih tudi z glasbenega vidika. Vzeti so iz arhiva GNI.

1. No-coj je pa pre-le-pa noč, ker lun-ca sve - ti ce - lo noč,
ker lun-ca sve - ti ce - lo noč, men pa za - spa-ti ni mo - goč.

2. Mene močno srce boli,
vse solzne moje so oči.
Brez uržahā nemajhnega
ljubezen je razločena.

4. Oh dekle ti precartana,
ne boš dolg obrajtana,
bo prišla enkrat temna noč,
ti vzela vso lepoto proč.

6. Pa to me najbolj veseli,
pomanjkanja deklet še ni,
vsak fant dekle lahko dobi
brez žalosti in brez skrbi.

3. Oh, dekle, škoda je za te,
za tvoje zvesto je srce,
ker mene ti za norca maš
in družga fantiča štemaš.

5. Zdaj resno si bom še zapel,
dekletom ne bom več verjel,
tako si bom srce hladil,
pa drugo ljubico dobil.

uržah = vzrok; štemati = rad imeti; precartan = zelo nežen; obrajtana = cenjena
(GNI O 5203) Zps. Fr. Marolt 1891 na Prevojah, pel Ludvik Rus.

Do - bri ve - čir, ljub - ca mo - ja in ta be - la post - la tvo - ja,
le u - bar - ni se, od - pi - raj pol - ken - ce, če si, če si lub - ca mo - ja še.

2. Jaz ne bodem gor vstajala,
si tri lučke prižigála,
ker men se dolgo zdi,
ker men se dolgo zdi,
ko te, ko te ni blo tri noči.

3. Kaj se tebi dolgo zdelo,
ko me ni blo tri večera!
Kaj pa takrat bo,
oj, kaj pa tákrat bo,
ko bom, ko bom jaz uzev slavó?

4. Slavo bo že treba jmáti,
u tuje kraje se podati,
svitla suknica,
ta, oj ta bo moja ljubica.

(GNI M 24.740) Češnjice nad Blagovico 1961, pela Anton in Janez Šinkovec.

$\text{♩} = 192$

Solo

1. Glej jo, kak mi - mo gre, še ne po - gle - da me,

Vsi

še ne po - gle - da me, zau - br de - kle, de - kle, -kle!

<p>2. Šolne ma prav nové,
nogavice plavé,
zlate oringalne
nosi dekle, dekle,
zlate oringalne
nosi dekle.</p>	<p>4. Pravjo: Bogata bo!
Pojmo le klicat jo,
če bi denar ne biv,
bi jo pustiv, pustiv,
če bi denar ne biv,
bi jo pustiv.</p>
<p>3. Rdeča je prav lepo,
stopa tud fajn drobno,
fantov zadost ima,
fajn vse golfa, golfa,
fantov zadost ima,
fajn vse golfa.</p>	<p>5. Ona ma taužante,
jaz mam pa varžete,
taužante u varžet djav,
za vince dajav, dajav,
taužante u varžet djav,
za vince dajav.</p>

zaubr = postavna, čedna; šolni = lahki čevlji; oringalne = uhani; fajn = fino; taužante = tisočake; varžet = žep
(GNI M 24.768) Češnjice nad Blagovico, 1961, peli fantje, naprej Pavle Semprimožnik.

$\text{♩} = 176$

Le-po za - hva - len fan-tič moj, fan-tič moj, le-po za - hva - len fan - tič moj!

<p>2. Ker si mi uhranil krancel moj, krancel moj,
ker si mi uhranil krancel moj.</p>	<p>4. Očka in mamca prestari, prestari,
sestre in bratje premladi.</p>
<p>3. Lepu zahvalen ženen moj, ženen moj,
ker si mi uhranil krancel moj.</p>	<p>5. Urca je že upolnoči, polnoči,
uzemi dol krancel, tetka ti!</p>

(GNI M 24.870) Češnjice nad Blagovico, 1961, pel godec Jože Šinkovec. Povedal je, da to poje godec na svatbi, ko nevesti snamejo venec.

1. Pa ni lepš - ga, ni boljš - ga, če je tiš - lar do - ma,

on mi de - la, on mi vo - bla e - no no - vo hi - ši - co,
nič pre - dol - go, nič ši - ro - ko, saj ne bom ple - sa - la v_njej,
mir - no bo - dem po - či - va - la, mrt - va bom le - ža - la v_njej.

2. Pa ni boljšga, ni lepšga,
če je šuštar doma,
on mi dela, on mi šiva
ene nove šolančke,
nič predolge, nič široke,
saj ne bom plesala v njih,
mirno bodem počivala,
mrtva bom ležala v njih.

3. Pa ni lepšga, ni boljšga,
če je mojškra doma,
ona dela, ona šiva
eno novo kikelco,
nič predolgo, nič široko,
saj ne bom plesala v njej,
mirno bodem počivala,
mrtva bom ležala v njej.

tišlar = mizar; vobla = skobla; šuštar = čevljar; šolančki = čevljički; mojškra = šivilja; kikelca = krilce, obleka
(GNI M 24.720) Poljane nad Blagovico 1961, peli Pepca Kodra in Štefka Resnik.

1. Al mi smo pa ro-mar-ji, ro-mar-ce, Ma-ri-jo za gna - do pro-si - mo.

O lju - ba Ma - ti bo - žja si, Ma - ri - ja iz Sve - tih go - ra.

2. Si starega gventa slečena
pa družiga noviga oblečena.
O ljuba Mati božja si,
Marija iz Svetih gora.

gnada = milost; gvant = obleka (ponekod je Marijin kip oblečen in ima več oblek, da ga lahko preoblačijo glede na praznik)
(GNI M 24.729) Česnjice nad Blagovico, 1961. Pela Janez in Anton Šinkovec. Pesem sta slišala od starih ljudi. Peli so jo kot romarsko ali mrliško. Namesto *Marija iz Svetih gora*, se lahko poje tudi *Marija Túhinjska*, *Marija Češenjska* ipd., kamor so pač romali.

$\text{♩} = 164$

1. Lju - ba Bo - žja Mat, kolk_s mo - gla ti pre - stat,
 ža - lost - na si bi - la se - dem - krat.

2. Ker si videla
 preljubga Jezusa,
 kje za nas krvavo bičan biv.

4. Ljuba Božja Mat,
 kolk s mogla ti prestat,
 žalostna si bla sedemkrat.

6. Jezus ves krvav
 je pred Marijo stav,
 od Marije je slovo jemav.

3. Jezus ves krvav
 je pred Marijo stav,
 od Marije je slovo jemav.

5. Ker si videla
 preljubga Jezusa,
 ki je za nas s trnjem kronan biv.

(GNI M 21.948) Rafolče pri Lukovici, 1958. Pela Marija Petek.

$\text{♩} = 100$

1. Svet An-ton se je ro-div, sam Bog se ga je ve - se-liv.
La-la, la-la, la-la, la, la-la, la-la, la-la, la, la-la, la-la, la, la - la-la.

2. Svet Anton star leta tri,
 se že v šoli brat uči.
 Lala, lala ...

5. Vse je nega poslušalo,
 svetga Antona pridgarja.
 Lala, lala ...

8. Ribce po morju plavajo,
 glavce na suho pokladajo.
 Lala, lala ...

3. Svet Anton star sedem let,
 znal je že lepo pisat in brat.
 Lala, lala ...

6. Tički po luftu letajo,
 na nizke drevce se vsedajo.
 Lala, lala ...

9. Svetga Antona poslušajo,
 svetga Antona pridgarja.
 Lala, lala ...

4. Svet Anton star šestnajst let,
 znal je že lepo pridgati.
 Lala, lala ...

7. Svetga Antona poslušajo,
 svetga Antona pridgarja.
 Lala, lala ...

(GNI M 24.789) Lipa nad Blagovico, 1961. Pela Katarina Podbelšek. Povedala je, da so to pesem peli pri delu in pri mrliču.

1. Šmar - tan - ski
pa ga je zgubu.	5. Začne slovo jemat
od tega sveta.	8. Nej bo star al pa mlad,
vsak mora umreti.
3. Revni soldaški stan
mu ga je umoru.	6. Francel je orglat znov,
Ančka pa peti.	9. Pride smrt kakor tat,
hoče ga umreti.
4. Komaj je bil soldat
ani pol leta.	7. Bila sta mlada uba,
mogla sta umreti.	

(GNI M 24.792) Lipa nad Blagovico, pela Katarina Podbelšek.

Ti in drugi doslej zbrani primeri kažejo, da pesemsko izročilo v lukoviški okolici ni drugačno kakor po večini slovenskih krajev in pripada temelju slovenske kulturne dediščine, ki je – starejši in neodvisen od umetne poezije in glasbe – živel svoje življenje kot priča slovenske samobitnosti.

OPOMBE:

¹ Slovenski biografski leksikon, Fran Marolt; Z. Kumer, France Marolt (1891-1951), Ob stoletnici rojstva slovenskega etnomuzikologa, v: Traditiones 20, 1991, 9-28; Z. Kumer, Odkritje spominske plošče Francetu Maroltu na Brdu pri Lukovici, v: Traditiones 31/1, 2002, 249.

² Z. Kumer, Slovenske ljudske pesmi z napevi. Poročilo o glasbenem gradivu, nabranem 1906-1914 pod Štrekljevim vodstvom, zdaj v Glasbenonarodopisnem inštitutu v Ljubljani, v: Slovenski etnograf 12 (1959), 103-210.

³ Glej št. 2054, 2691, 3535, 3996, 6119, 8621 iz Javorja in št. 998, 2100, 2236, 6498, 7121 iz Lukovice.

⁴ Glej v arhivu GNI (ZRC SAZU) pod št. GNI 0 5525, GNI 0 2785.

⁵ Glej v arhivu GNI 0 6418, 6419, 6445, 6517.

Jakob Zupan (1785-1852)

Nemirni iskalec med razsvetljenstvom in predromantiko

Izobraževanje

Rojen je bil 4. julija 1785 na Prevojah v kmečki družini Jožefa in Marije r. Cerar, umrl je 6. februarja 1852 v Celovcu; doživel je nekaj manj kot 67 let. Gotovo se je moral odlikovati z veliko bistrostjo, da je bil po podeželski trivialni šoli, kakršne so delovale na slovenskem podeželju v predmarčni dobi, komaj desetleten sprejet v gimnazijo.¹ Kopitar in Prešeren sta npr. v gimnazijo vstopila dve leti starejša. Gimnazijo, ki je bila tedaj šestletna, je začel v Varaždinu, nadaljeval v Ljubljani, vmes 1799 v Novem mestu. Bil je Vodnikov učenec. V Ljubljani je na liceju 1802 končal dveletni študij filozofije in se sedemnajstleten vpisal na teologijo, ki jo je bilo mogoče študirati v Ljubljani. Absolventi filozofije, kar je po tedanjem programu pomenilo zaključeno splošno izobraževanje, so se morali odločiti, ali nadaljujejo višje oz. visokošolsko izobraževanje doma, torej v Ljubljani, kjer je bila na voljo le teologija, ali odidejo na Dunaj, kjer so morali, kakor npr. Prešeren in Čop, opraviti še en letnik filozofije, potem so šele lahko nadaljevali študij na filozofski ali pravni fakulteti. V istem času je bil na liceju tudi pet let starejši rojak Jernej Kopitar iz Repenj, ki je šolanje zaključil 1799. Verjetno sta se poznala, čeprav je bila starostna razlika v mladostniški dobi pomembna. Zupan je študij bogoslovja v Ljubljani končal leta 1806, vendar je bil premlad za posvetitev, zato so ga s stričevo pomočjo poslali študirat na Dunaj.

Na Dunaj je prišel le nekaj mesecev za Kopitarjem, ki je bil po opravljenem liceju nekaj let tajnik, knjižničar in varuh mineraloške zbirke pri Žigi Zoisu. Kmalu sta se spoprijateljila in njuno sodelovanje je trajalo dokaj dolgo (korespondenca je ohranjena do 1821). Zrelejši, starejši, prodornejši in širše izobraženi Kopitar ga je vključil v svoj krog znancev in dopisnikov.

Med njimi so bili najpomembnejši: Janez Primic, Matevž Ravnikar in Žiga Zois, vzpostavil pa je tudi stike z znamenitim češkim slavistom J. Dobrovskim (1753 – 1829). Slednji je bil med Zupanovim študijem že priznan kot utemeljitelj primerjalnega slovanskega jezikoslovja, kar je dokončno potrdil z znamenitim delom *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris* (1822), pri katerem je bil Kopitar njegov sodelavec, prepisovalec in korektor. Nedvomno si je s takimi stiki Zupan temeljito poglobil svojo izobrazbo in se učil znanstvene metodologije. Teologijo na Dunaju je končal v treh letih. Ordiniran je bil 5. februarja 1809 in 6. septembra istega leta promoviran z disertacijo *Positiones e disciplinis theologicis*.²

Oblikovanje duhovnega profila

Jakob Zupan se je že v Ljubljani teološko oblikoval v janzenističnem duhu, ki so ga gojili ljubljanski škofje do A. Wolfa (predvsem Herberstein in Brigido) in vplivnejši duhovniki. Med njimi je bil tudi Jakobov stric Jurij Zupan iz Doslovč (1752 – 1822), ki je bil v svojem času eden vodilnih slovenskih doktorjev teologije. Na začetku svoje kariere je bil najprej akolit (duhovniški pripravnik), potem notar škofa Herbersteina, pri katerem je takrat delal kot arhivar Anton Tomaž Linhart. Med nečakovim študijem na Dunaju je bil že vpliven ljubljanski stolni župnik, kanonik in dekan. Jurij Zupan je podpiral in usmerjal svojega nečaka pri študiju in mu po vrnitvi v Ljubljano uredil prvo službo duhovniškega pomočnika pri sv. Petru v Ljubljani, kjer je bil župnik (1784 – 1808). Poleg pomembnih cerkvenih služb je imel Jurij Zupan veliko vlogo pri prevajanju Svetega pisma. Po pričevanju Matije Čopa je bil celo glavni pobudnik projekta in posledično vodja prevajalske skupine ter glavni revizor prevoda. Strokovno vodstvo prevajanja je prva leta (1784 – 1798) pripada-

lo Juriju Japlju, poslej pa so zlasti zaradi Zupanovega nezadovoljstva z jezikovno podobo prevoda vodstvo prevzeli drugi sodelavci. Verjetno je že v tem času utemeljil Jakobovo zanimanje za to delo in poslanstvo.

Pri oblikovanju duhovnega profila Jakoba Zupana ne moremo spregledati izrazitega vpliva slovenskih janzenistov, ki so bili odkriti privrženci jožefinskih reform in so delovali zlasti za razvoj slovenskega slovstva in šolstva. Janzenizem kot moralno-teološko ter družbeno in kulturno gibanje je na Slovenskem imelo močno intelektualno oporo v Zoisovem krogu, katerega člana sta bila tako Jurij kot Jakob Zupan. Temeljilo je na teološki doktrini iz prve polovice 17. stoletja, poimenovani po Jansenu.³ Cornelis Jansen (1585-1638) je bil znamenit francoski katoliški teolog, ki je poudarjal človekovo predestinacijo,⁴ se zavzemal za strogost pri podeljevanju zakramentov in oporekal premočni centralizaciji cerkvene oblasti v papeževih rokah. Za življenja ga niso obtožili herezije, pač pa po posthumni izdaji njegovega poglobitnega dela *Cornelii Jansenii, Episcopi Yprensis, Augustinus, seu doctrina S. Augustini de humanae naturae sanitate, aegritudine, medicina, adversus Pelagianos et Massilienses (1640)*. Za katoliško cerkev so bile nevarne predvsem družbene razsežnosti janzenizma, saj se je čutila »ogrožena« zaradi poseganja civilne (posvetne) oblasti v cerkvene zadeve.

Na Slovenskem se je janzenizem najmočneje uveljavil prav v času Jurija Zupana in Jakobovega bogoslovnega šolanja. Splet okoliščin je bil tak, da se je Zupanov teološki janzenizem še okrepil med študijem na Dunaju, saj se je močno navzel racionalističnih in protestantskih nazorov svojega vodilnega profesorja in teologa Johanna Jahna. Kontroverzni teolog in orientalist je dosegel svoj znanstveni zenit in postal evropsko znana osebnost prav takrat, ko je njegova predavanja poslušal Zupan. Glavna nasprotovanja so povzročala njegova racionalistična tolmačenja nekaterih delov Stare zaveze.

Zupanovo prevzemanje in širjenje Jahnovih nazorov še ni temeljito raziskano, vendar se je očitno kazalo v tako radikalnih pogledih in postopkih, kot sta bila branje unijatskega brevirja in nasprotovanje celibatu, zagovarjanje svobodnega znanstvenega raziskovanja na eni strani, na drugi pa moralistična togost in ozkosrčnost pri izražanju erotičnih čustev. Razvidna je tudi neverjetna podobnost njunih karier. Kakor Jahn na Dunaju se je moral tudi Zupan zagovarjati pred teološko komisijo škofa Wolfa v Ljubljani.⁵

Po vrnitvi v Ljubljano v jeseni 1809 je najprej opravljal pripravniško duhovniško službo pri stricu Juriju v cerkvi sv. Petra, poleti 1811 je postal kaplan v Šmarju na Dolenjskem (danes Šmarje – Sap), 1815 pa ga že srečamo kot profesorja Stare zaveze Sv. pisma v ljubljanskem bogoslovju in hkrati kot

profesorja orientalskih jezikov na liceju. Že zgodaj je strokovno deloval na obeh področjih: teologiji in filologiji. Kot profesor teologije je kljub strokovnim sporom s cerkveno hierarhijo, ki jo je tedaj vodil škof A. Wolf, vztrajal do leta 1835, vendar zadnjih nekaj let ni imel več pravice predavati. Temelj spora je bilo Zupanovo vztrajanje pri janzenistični cerkveni doktrini, ki je bila v tem času že preživeta, pa tudi Zupanova službena neurejenost, ki je bila v popolnem nasprotju z nadvse natančnim in organizacijsko izredno urejenim škofom Wolfom. Po prisilni upokojitvi so ga pregnali v Celovec, kjer je živel še 17 let in se ukvarjal predvsem z jezikoslovjem, prevajanjem in literarnim delom.

Njegova duhovna podoba je bila razcepljena na dva pola: na zvestobo in zavezanost veri in Sv. pismu ter na nemirno iskanje racionalističnega vzgojitelja in poeta. Jakob Zupan je bil za tedanje razmere na Kranjskem izjemno izobražen intelektualec, kar so mu priznavali v cerkvenih in posvetnih krogih. Zaradi svojih janzenističnih nazorov in verjetno zaradi koleričnega temperamenta, ki ga je izpričeval v polemičnih javnih nastopih in nekaterih spisih, se je težko socialno prilagajal zahtevam cerkvene službe in moteče izstopal z racionalistično miselnostjo in nediscipliniranim službovanjem. Tako je bila njegova življenjska pot v veliki meri nemirna in neskladna, zato so tudi njegovi strokovni in literarni dosežki ostali dokaj razpršeni in nedodelani.

Področja in pomen Zupanovega dela

Jakob Zupan se je kljub navedenim zadržkom zapisal v našo kulturno zgodovino kot pomemben ustvarjalec na več področjih. Njegovo mesto je bilo med najodličnejšimi umi prve polovice 19. stol. na Slovenskem, s katerimi se je tudi trajno družil in povezoval: z V. Vodnikom, Ž. Zoisom, J. Kopitarjem, F. Prešernom, M. Kastelcem, A. M. Slomškom, U. Jarnikom, M. Majarjem-Ziljskim, J. Primicem, M. Ravnikarjem idr. Tudi navzven so njegova strokovna in prijateljska znanstva segla do tako pomembnih imen, kot sta bila češki slavist J. Dobrovsky in ruski znanstvenik I. I. Sreznjevski.

Za Zupana je kljub sporom s cerkveno hierarhijo ves čas ostajalo temeljno dušnopastirsko, pastoralno delo, ki je temeljilo na poglobljenem teološkem znanju. Na tem področju je gotovo močno presegal povprečne duhovnike. Drugo področje, na katerem je deloval Zupan vse življenje, je bilo jezikoslovje. Že v njegovem času so ga spoštovali zaradi znanja cele vrste klasičnih in modernih jezikov: hebrejščine, latinščine in grščine, slovanskih, romanskih in celo arabskega jezika. Tudi na tem področju je bilo njegovo strokovno zanimanje in preučevanje zelo pisano in razpršeno. Poleg poučevanja jezikov na liceju je

pomembno predvsem njegovo delo za historično slovansko in slovensko jezikoslovje. Prva polovica 19. stol. je bil čas, ko smo si Slovenci prizadevali, da bi izdelali temeljna jezikovna dela, zlasti slovnico in slovar, na področju pravopisa pa je bilo treba ustaliti črkopis. Razsvetljenko-janzenistični krog je zbral veliko gradiva in napisal poskusna dela, vendar do izida ni prišlo, npr. Vodnikov, Japljevi in Kumerdejevi poskusi so ostali nedodelani v rokopisih. Do realizacije je prišlo šele v drugi polovici 19. stol., tudi z veliko pomočjo škofa Wolfa. Vse te projekte je prav tako podpiral Jernej Kopitar, dober Zupanov prijatelj in stalni dopisnik. Zupanov delež pri njih je sicer opazen, a ne odločilen.

Razvojno pomembno in globoko sled je Jakob Zupan pustil na področju zbiranja slovenskega ustnega slovstva, zlasti pregovorov. Njegova zbirka 500 pregovorov je bila najprej objavljena v prilogi k listu *Illyrisches Blatt*,⁶ pozneje (1848 in 1849) v izboru tudi v Bleiweisovih *Novicah*.⁷ Štejemo jo za začetek slovenske etnologije. Iz njegove zapuščine je razvidno, da ga je nemirni duh premočno gnal k razvnanju romantične nacionalne, slovanske in internacionalne misli, da bi se lahko osredotočil na znanstveno filološko delo, zato je njegov prispevek k slovarkemu in slovničnemu delu skromen. Ob etnološki zbirki je treba poudariti njegovo raziskovanje in zbiranje starih glagolskih in cirilskih srednjeveških rokopisov in oblikovanje bogate knjižnice, kar se je dobro ujemalo s Kopitarjevim strokovnim programom. Naj posebej omenimo, da ga je skušal Kopitar zaradi njegovih posebnih znanj pridobiti za avtorja komentarja k *Brižinskim spomenikom*. To je bila zanj izjemna priložnost, a verjetno preveč zahtevna naloga. Spomeniki so prišli v strokovni razvid leta 1806,⁸ Kopitar pa se je z njimi podrobneje ukvarjal šele po letu 1815. To je bil čas, ko je njegovo strokovno sodelovanje z Zupanom že usihalo, zato upravičeno domnevamo, da ga je k sodelovanju vabil že pred tem.

Morda najbolj znano in trajno veljavno je Zupanovo izvirno pesniško ustvarjanje, ki je bilo v veliki večini objavljeno v *Kranjski čbelici* – nad 120 enot. Čeprav Zupan kot pesnik po izpovedni moči ne dosega Prešerna, so njegove pesmi zvečine prijetne in ritmično dodelane, šibkejše so v prispodobah in jeziku. Najboljše so satirične, ki jih je imenoval *Pšice*, in kulturnozgodovinske, v katerih slavi zaslužne može, npr. Valvasorja in Zoisa. Zupan je v svojo pesniško prakso uspešno prenašal svoje literarnoteoretsko znanje in v slovensko poezijo vpeljal heksameter in gazelo, verzni obliki, ki ju je izbrusil Prešeren. Prešernovi zbadljivi epigrami na Zupanovo pesništvo so v slovenski kulturni zgodovini Jakobu Zupanu pustili kar prehudo »nalepko« pesniškega nerodneža in jezikoslovnega amaterja.

Korespondenca Zupan – Josip Rudež

Arhivska ostalina Jakoba Zupana v Rokopisni zbirki NUK je obsežna in vsebinsko bogata. Vsebuje 17 enot, ki so v zbirko prišle iz različnih virov.⁹ Dragocen delež tega arhiva izvira iz Metelkove osebne zbirke. To ne preseneča, saj je bil Fran Metelko (1789 – 1860) Zupanov sodelavec na ljubljanskem liceju (od 1817). Gotovo sta veliko sodelovala, saj je bilo Zupanovo literarnozgodovinsko, etnološko in prevajalsko delo za Metelka, ki se je pod Kopitarjevim vodstvom ukvarjal predvsem s slovnico slovenskega jezika, nedvomno zelo zanimivo. V črkarski pravdi s Kopitarjem Zupan ni podpiral Metelka, ampak se je odločil za Čopa in Prešerna, zato so se tedaj njune poti razšle. Kako je prišlo v njegovo zapuščino, ni znano, a verjetno se je zgodilo to že tedaj, ko je moral Zupan leta 1835 zapustiti Ljubljano. Morda je na Koroškem sodeloval z Janežičem, čeprav je ta svojo slovnico (izšla je 1854) poslal v recenzijo prav Metelku.¹⁰

Zupanova korespondenca je pretežno znana, ker je bila že zgodaj strokovno zanimiva, zlasti zaradi pomembnih dopisovalcev. V celoti še niso bila objavljena njegova pisma Jakobu Rudežu, zato nekoliko natančneje osvetlimo njihov nastanek. Ohranjenih je sedem pisem. Časovno pokrivajo dokaj kratko obdobje: od 17. februarja 1812 do 10. marca 1813.

Zupan je 4. julija 1811 dopolnil 26 let in kmalu nato prišel za kaplana v Šmarje, ki mu je ustrezalo predvsem zaradi bližine Ljubljane. Vas se je nemško imenovala St. Marein, kakor dosledno zapisuje tudi Zupan, slovensko pa Šmarje.¹¹

Zupan je bil zaradi dolgoletnega študijskega bivanja v Ljubljani in še posebej na Dunaju (sedem let) navezan na urbano bivanje, predvsem zaradi izobraževalnih in kulturnih ustanov (univerza, knjižnice, muzeji) ter hitre in preproste dostopnosti do časopisja in znanstvene periodike, torej vsega tistega, kar mu je omogočalo intelektualno delo.

Ob prihodu – poleti 1811 – je bil Jakob Zupan že v vseh pogledih zrel človek. V tem času je prevedel celotno peteroknjižje (pentateuh), judovsko Tora, kar slovenimo kot Postava (ok. 200 str.), ki pa je žal ostalo v rokopisu.¹² Od Zupana ga je dobil Fran Metelko, tako da je bil rokopis gotovo dostopen poznejšim prevajalcem Svetega pisma, ki so pripravili novo izdajo (1856–59), imenovano po izdajatelju škofu Wolfu. Pred prihodom v Šmarje je že dobro poznal Kopitarjeve projekte za izdelavo slovenskih jezikovnih priročnikov in zbiranje slovenskega ljudskega slovstva. Tudi Zupanovo družabno življenje je bilo v poglavitnih točkah že postavljeno. Redno je obiskoval Zoisa in poznal člane njegovega kulturnega salona. Iz dunajskega časa je vzdrževal strokovne in deloma prijateljske

šmarškem obdobju, še posebej v letu 1812, kajti že v naslednjem je Primic duševno zbolel in je moral opustiti svoje intenzivno jezikoslovno delo. Posebej zanimivo bi bilo ugotoviti, ali sta se srečevala tudi na Dolenjskem, saj je naključje nanese tako, da se je bolni Primic leta 1813 vrnil k materi v svoj rojstni kraj, to je Zalog pri Škofljici, ki je od Šmarja oddaljen le kakšne tri kilometre oz. pol ure peš hoje.

M. 3.

Letter. General.

H. Maxim Jan 26. Febr. 1812.

Gestern fetzt in einem glücklichen Tag: wir in unsern der Fast hoch und
Adrian sein ging, und mich glücklich finden, meine Kunst abzugeben, und
den von den Regier, wobei wir uns auf auf ein wenig aufhäng, und
etc! kann nur das Kind verstehen, o Gott! Ich habe mir immer, und
ist es gleich kommt der Muthwilliger Lüge in den gescheiterten Jahren zu
werden. Glücklicher Auszug und Regier:

"den 17. d. d. 1848, ist die in der Nacht vom 17. auf den 18. d. d. 1848
 "wegen der Unruhe, die sich in der Nacht vom 17. auf den 18. d. d. 1848
 "Morgen (der 18. d. d. 1848) lebte in der Nacht vom 17. auf den 18. d. d. 1848
 "Jahres der *** ist die in der Nacht vom 17. auf den 18. d. d. 1848
 "Wels, der in der Nacht vom 17. auf den 18. d. d. 1848, in der Nacht vom 17. auf den 18. d. d. 1848
 "von der Nacht vom 17. auf den 18. d. d. 1848, in der Nacht vom 17. auf den 18. d. d. 1848
 "(der 18. d. d. 1848): aber die in der Nacht vom 17. auf den 18. d. d. 1848, in der Nacht vom 17. auf den 18. d. d. 1848

Und weiter unten:
"Dagegen, daß man kampf von ihm erwartet, mit Rücksicht —
den übrigen untergeordneten Theil des Kampfes weniger in's Auge faßt,
als möglich an irgend einem Mittelpunkt zu Laßes Platz nimmt, d. h. legend
nutzlos sein. Jeder hat."

Y^e

Jacob Tugan

145

Začetnik rodbine Rudež (nemško Rudesch) iz Ribnice je bil Anton (1757-1829), ki je kot najemnik in uradnik grofov Cobenzl nakupil več manjših plemiških posestev, med njimi leta 1810 tudi Ribnico z Bregom, kjer je z družino živel, proti koncu življenja (1821) pa še Gracarjev turn pri Šentjerneju.¹³ Izobraženost in gospodarska uspešnost sta prekrili njegov neplemiški izvor in ga uvrstili med najuglednejše ljudi na Kranjskem. Že zgodaj se je uvrstil v Zoisov kulturni krog, kjer se je pridružil zbirateljem slovenske ljudske dediščine in slovarskega gradiva. Nanj so vplivali Valentin Vodnik, Jurij Japelj in Blaž Kumerdej. Ko je Kopitar 1803 postal Zoisov tajnik, je spoznal Rudeža, s katerim sta ostala v stikih tudi potem, ko je Kopitar odšel študirat na Dunaj. Antonov sin Josip Anton Rudež (1793 – 1847) je bil po končanem liceju v Ljubljani (1811) kar leto dni na Dunaju pri Kopitarju, s katerim sta v tem času opravila daljše potovanje po Nemčiji (za oba je plačal oče Anton).

Po vrnitvi z Dunaja je Jakob Zupan pri Zoisovem omizju spoznal tudi Antona Rudeža, medtem ko sina Josipa ob prihodu v Šmarje še ni poznal. To je razvidno iz prvega pisma, ki mu ga je pisal 5. januarja 1812. Tega dne je imel Josip Rudež šele nekaj več kot 18 let, vendar se je že ukvarjal z narodopisjem in celo že objavil svoj prvi strokovni članek Beschreibung einer Hochzeit ... /Opis kraškega ženitovanja/ v *Vaterländische Blätter* (1811), gotovo s posredovanjem Jerneja Kopitarja.

Kako se je pričelo dopisovanje in kmalu tudi osebno znanstvo Zupana z mladim Josipom Rudežem, ni povsem razvidno, toda začel ga je verjetno Rudež, ker je že prvo Zupanovo pismo očitno odgovor. Zupanova pisma Rudežu izražajo izrazito vsebinsko dvojnost. Prva in osnovna vsebinska stalnica so narodopisna in jezikovna vprašanja, ki jih dopisnika obravnavata, druga pa so Zupanova sporočila o osebnem počutju, sprotnih doživetjih, opraviilih, načrtih ipd. Pisma so vsebinsko zanimiva in bogata s podatki. Naj v tem prispevku natančneje predstavimo le prvega, ki je posebej značilno. Datirano je: Šmarje, 5. januarja 1812.

Zupan svojega naslovnika naziva Kollege in Slawismo. Ker se še nista osebno poznala in ker je bil Rudež vendarle veliko mlajši, čeprav po družbenem statusu višji, si je Zupan izbral nevtralen ogovor, ki pa je poudarjal naslovnikovo strokovno zanimanje.

Pismo se pričinja z zahvalo za prejeto pismo in nadaljuje s pojasnilom, zakaj se je odločil za službo v Šmarju in ne v Ribnici. Iz tega lahko sklepamo, da bi bilo Rudežu seveda bolj priročno, da bi Zupana srečeval v svoji neposredni bližini. Svojo odločitev utemeljuje s tem, da mu ni ustrežal značaj

ribniškega župnika, predvsem pa se je za Šmarje odločil zato, ker je kraj blizu Ljubljane. Glavni del pisma je izpolnjen s strokovnimi vprašanji. Zupan Rudežu pojasnjuje, da prejema *Wiener Annalen* od barona Zoisa in mu jih lahko posreduje; glede Schloezerjevega Uradnega lista pa pravi, da bo govoril s Kalistrom, tedanjim vodilnim bibliotekarjem v licejski knjižnici. V vsakem primeru mu lahko priskrbi kopijo Kopitarjeve recenzije iz svojih prepisov.¹⁴

Kot dokaz odkritosrčnosti in nadaljnje obogatitve in obojestranskega sodelovanja pismu prilaga svojo skromno *Bero kranjskih pregovorov*, s katero ga ima čast seznaniti. Zaključek je zelo pomemben, ker jasno sporoča, da je imel Zupan svojo zbirko narodopisnega gradiva že tedaj v precejšnji meri oblikovano, čeprav jo je objavil šele veliko pozneje.

V naslednjih pismih Rudežu Zupan večkrat omenja svoje strokovno delo (predvsem jezikoslovno), pripoveduje, kako peš hodi v Ljubljano, predstavlja svoje poti po dolenskih krajih, npr. Dobropolju, in najavlja svoje obiske in srečanja z Rudeževo družino. Zbirka teh pisem je v različnih pogledih toliko sporočilna, da jo je treba čimprej predstaviti v celoti.

OPOMBE:

¹ Natančne podatke o Zupanovem izobraževanju je zbral Stane Suhadolnik ob pripravi geselskega članka za SBL. Gradivo je ohranjeno v Rokopisni zbirki NUK, Ms 1396, mapa 11.

² Brošurico hranimo v NUK, sign. 44913, kamor je prišla iz Slovenske matice, kakor priča rokopisni zaznamek na njej. Tiskarjevih ali založnikovih podatkov nima. Gre za tipično kratko predstavitev tez, kakršne so bile tedaj predpisane za zagovor. Podobna, še krajša je tudi poznejša Prešernova. Zupanova disertacija vsebuje 55 členov, od katerih je prvih 49 v latinščini, zadnjih 6 pa v nemščini. Vsebina je razvrščena v 8 poglavij: Ex Historia Ecclesiastica (1-5), Ex Jure Ecclesiastico (6-13), Ex Archaeologia Biblica (14-18), Ex Introductione in V. et N. Foedus (19-30), Ex Hermeneutica Biblica (31-34), Ex Theologia Dogmatica (35-43), Ex Ethica Christiana (44-49) in Aus der Pastoral-Anweisung (50-55).

³ Primerjaj: Jansénisme. V: Encyclopedie du protestantisme, Pariz, 1995, 746-747.

⁴ Teološki nauk o vnaprejšnji določenosti človekove usode, njegovega zveličanja ali pogubljenja. Razvil ga je Avguštin kot posledico svojega nauka o izvirnem grehu. Sprejela ga je reformirana protestantska cerkev v 16. stoletju.

⁵ Zapisnik o preiskavah obsega 502 strani. Vir: Arhiv Republike Slovenije, Prešerniana 3.

⁶ Illyrisches Blatt 1832, št. 11, 17. marec. Priloga ima naslov: 500 slovnskikh pregovorov, obsega 6 polnih strani nekoliko manjšega formata. Primer: Človek ni človek, dokler ga žena ne kersti.

⁷ Naslovljeni so bili: Slovenski pregovori nabrani od gosp. Drja. J. Zupana. Primer: Ako ravno sva brata, možnji nista sestra. Novice, 12. aprila 1848, str. 64.

⁸ Prvi jih je na kratko predstavil B. J. Docen v strokovnem časopisu Bavarske državne knjižnice Beyträge zur Geschichte ..., 1806, kot "majhne spomenike ilirskega ali dalmatinskega jezika", naslednje leto (1807) je že natančnejši, ko pravi, da gre za "koroška ali ilirska" besedila iz 10. stol.

⁹ Najpomembnejše so enote:

- Die Bücher Mosis in's Slov. übersetzt (opombe in popravki k Japljevemu prevodu), Ms 399
- Kritika Primicovega Nemško-slovenskega branja (1813), Ms 415
- 500 slovenskih pregovorov (Korytkov zbornik), Ms 455/II
- Pisma Jakobu Rudežu (7), Ms 468
- Pesmi (iz Kastelčeve zapuščine), Ms 472
- Kopitarjeva pisma Zupanu (50), Ms 579
- Primicova pisma Zupanu (4), Ms 1091
- Pesniški zvezek, Inv. št. 10/93 (posvojila Občina Lukovica)
- Gradivo Janeza Suhadolnika o Jakobu Zupanu, Ms 1396

¹⁰ V svoji slovnici je Janežič "krstil" slovenske rokopise iz 10. stol., najdene v Münchnu, za Brižinske. Ime se je prijelo za vselej.

¹¹ Domačini so ime še pred nekaj desetletji sklanjali po pridevniški sklanjatvi, torej gen. Šmarjega (iz Šmarjega), narečno Šmariga, danes samostalniško: gen. Šmarja (iz Šmarja).

¹² NUK, Rokopisna zbirka, Ms 399.

¹³ Prim.: Stane Granda, geslo Rudež. V: Enciklopedija Slovenije 10 (1996), str. 309.

¹⁴ Verjetno je mišljena Kopitarjeva recenzija Rudeževega članka v Vatterländische Blätter.

Slikovno gradivo je iz Rokopisnega oddelka NUK v Ljubljani.

Jovan Vesel - Koseski *(1798-1884)*

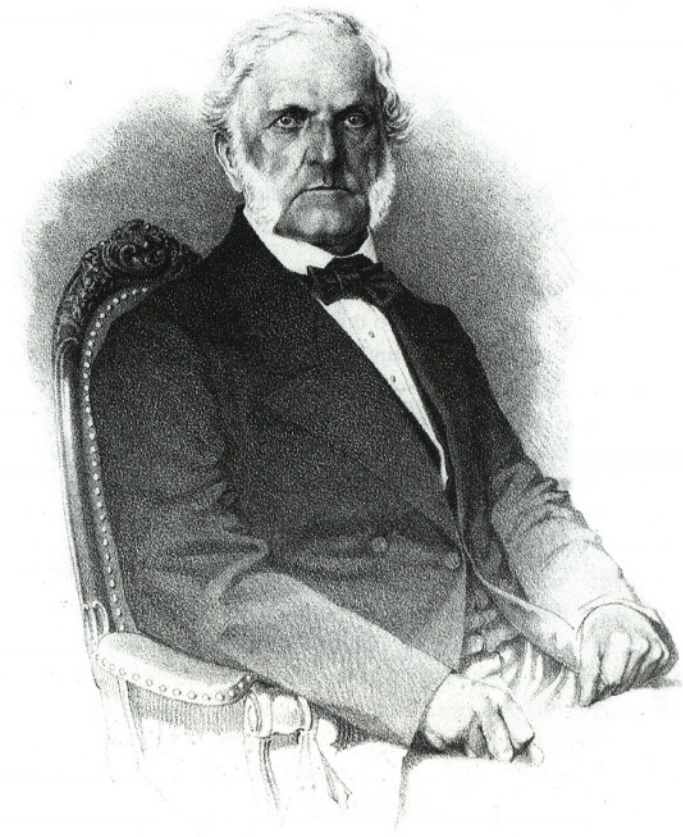
Jovan Vesel – Koseski je bil rojen kot Janez Vesel 12. septembra 1798 v Spodnjih Kosezah pri Moravčah premožnemu kmetu Martinu in Mariji, rojeni Cerar. Ime Jovan je nastalo precej pozneje, in sicer iz navdušenja nad ilirizmom in slovanskimi idejami, ki jih je pesnik sprejemal tako na jezikovni kot duhovni ravni. Pseudonim Koseski, ki je nastal v začetku drugega obdobja njegovega pesništva, je sprožil plaz podobnih krajevnih psevdonimov, ki so si jih nadeli njegovi častilci: Kamnogiški (Lovro Toman), Podlipski (Peter Hitzinger), Rodoljub Ledinski (Anton Žakelj), Podgorski (Luka Svetec) in še vrsta drugih. Njegova rojstna hiša ima danes ploščo, ki so jo vzdali ob stoletnici pesnikovega rojstva.

Prva dva razreda normalke je obiskoval v Ljubljani v letih 1908-1810, nato je odšel na petletno gimnazijo v Celje (1811-1815). V letih 1816-1818 ga najdemo vpisanega na filozofiji v ljubljanskem liceju, nato pa je v letih od 1818-20 študiral pravo najprej na Dunaju in od 1820 do 1823 v Gradcu, kjer je študij končal. Kot pravnik je služboval na različnih uradniških delovnih mestih urejenega avstrijskega sistema: najprej kot konceptni praktikant na policijskem ravnateljstvu v Ljubljani, nato kot uslužbenec pri finančnem ravnateljstvu za Primorsko v Tolminu in Gorici ter v letu 1832 dosegel visoke službene časti kot finančni svetnik v Trstu. Kot piše literarni zgodovinar France Koblar, naj bi leta 1852 zaradi nespretne operacije tura na licu tako zbolel, da so mu otrpnili udje,¹ vendar se zdi, da je šlo v tem primeru bolj za neko obliko možganske kapi, saj je po bolezni skoraj pozabil pisati – spremenjeni rokopis iz poznejšega obdobja dokazuje, da se je moral na novo učiti pisati. Po zdravljenju v toplicah Abbano Terme pri Padovi si je leta 1856 telesno in duševno toliko opomogel, da je začel spet hoditi in pisati.² Upokojen je bil zaradi bolezni leta 1852 in umrl 26. marca 1884.

V Trstu se je poročil z Juliano Theresio, hčerko tamkajšnjega veletrgovca Andreja Tomana (Thomana), s katero sta imela 7 otrok, pet hčera in dva sina. Družina je živela izbrano meščansko življenje v ugledni hiši v ulici Ghega. Trst je bil v tem času kot eno najpomembnejših pristanišč v tedanji Avstriji izrazito multikulturno središče; ob močnem italijanskem in slovenskem elementu so se križale številne kulture: od nemške, furlanske, judovske, hrvaške, srbske do grške. Poudarek pri državnem uradništvu je bil seveda na nemški kulturi in jeziku, kljub temu pa je zanimivo, da otroci Koseskega, enega največjih slovenskih patriotov tistega časa, očitno niso delili narodne zavednosti z očetom in so se postopoma potujčili. Med potomci je treba omeniti njegovega vnuka, znamenitega alpinista in planinskega pisatelja Juliusa Kugya, ki je v svojih spominih, posvečenih materi, najstarejši Veselovi hčerki, zapisal: «*Materin jezik moje matere je bil italijanski*». Kljub temu so otroci razumeli in govorili tudi slovensko, saj naj bi se, kot poroča tržaški slovenski časnik *Edinost* ob pogrebu Koseskega leta 1884, sin Viktor zahvalil Franu Cegnarju za nagrobni govor v slovenščini.³

Pesniško delovanje Jovana Vesela – Koseskega lahko razdelimo v tri povsem jasno razločene in zaključene razvojne faze. Prva, ki jo lahko imenujemo tudi mladostna, je zamejena z letnicama 1817-1920. To obdobje je zaznamovano predvsem z ustvarjalnostjo v nemškem jeziku, izjema je le znani sonet *Potažba*. Za naslednja obdobja lahko rečemo, da se je v pesniku zbudil domovinski ponos, saj je od takrat naprej pesnil in prevajal izključno v slovenskem jeziku. Drugo obdobje tako sega od 1844 do izbruha bolezni 1852, zadnje pa od leta 1868 do smrti.

Kot pri večini so se tudi Koseskemu pesniška čustva zbudila v dobi odraščanja. V svojem kratkem spominskem zapisu se je

Pesnikov portret

župnik Anton Žuža Koseskega spomnil kot izredno bistrega učenca kmečkega rodu, ki se je moral zaradi pomanjkanja denarja v začetku šolanja preživljati tudi z inštrukcijami. Dragocena so predvsem pričevanja o Veselovih literarnih začetkih in njegovem silnem navdušenju nad pesniškim delom nemškega romantika Friedricha Schillerja; lepo število njegovih pesmi naj bi znal nadebudni literat Koseski kot gimnazijec recitirati na pamet.⁴ Prav Schiller je bil na začetku 19. stoletja izredno priljubljen pesnik ne le med nemškimi, marveč tudi med slovenskimi izobraženci. V takratnem ljubljanskem nemškem gledališču so igrali celo vrsto njegovih dramskih del, ki so bila izjemno popularna med občinstvom, kakor pričajo gledališki listi. Vplive Schillerjevega dela lahko zasledimo tudi pri Francetu Prešernu, prav gotovo pa je imel pri nas najzvestejšega učenca v Koseskem, saj so glavnina njegovih del prav prevodi tega pomembnega nemškega pesnika.

Ljubljanski licej je obiskoval Koseski v letih, ko je tam študirala naša najpomembnejša romantična generacija: med njegovi-

mi vrstniki srečamo Franceta Prešerna, Matija Čopa in Miha Kastelica. Njegovo ljubezen do poezije je še poglobil profesor zgodovine in navdušen zagovornik avstrijske monarhije Franz Xaver Richter, ki je bil tudi pesnik. Leta 1911 je izdal samostojno zbirko pesmi, v letu 1917 pa je prevzel uredništvo časopisa Laibacher Wochenblatt zum Nutzen und Vergnügen, ki je izhajal kot tedenska priloga dnevnika Laibacher Zeitung. Kot urednik si je prizadeval predvsem za leposlovje in poudarjal njegov pomen za patriotsko vzgojo. Tudi sam je objavljал pesniška dela, napisana povsem v duhu svoje dobe: najrazličnejše prigodne pesmi, v katerih je slavil monarhijo ter politične in lokalne veljake, zabavi in učenju so bile namenjene šarade in anagrami, pisal je sonete in daljše pesemske oblike. Med pomembnejše sodelavce tega nemškega časopisa so spadali Maksimilijan Wurzbach, pesnik Martin Kuralt, jezikoslovec Peter Petrucci in predvsem dober Čopov prijatelj Franz Leopold Savio, ki je spenil vrsto odličnih sonetov.

V tem časopisu se je pod Richterjevim mentorstvom pojavila tudi prva pesem Koseskega, prigodna hvalnica deželnemu guvernerju Strassoldu, imenovana *Ode auf die Ankunft Seiner Excellenz des Herrn Landes – Gouverneurs*. Objavljena je bila 12. januarja 1817, ko je bil Johann Vessel, Akademiker, kot se je Koseski v tem prvem obdobju v običajni nemški maniri podpisoval, star 19 let. Prvi objavi sta v tem in naslednjem letu v istem časopisu sledili v nemščini napisani baladi *Plassman von Oedengratz in Kurth von Roseck* ter romanca o znanem roparskem vitezu iz Jame pri Postojni *Erasmus Lueger*. Snov za pesnitve je vzel iz slovenske oz. »kranjske«⁵ zgodovine ali, kot je zapisal Davorin Trstenjak, iz tako imenovanih »*Schloss und Burgsagen*«. Veliki nasprotnik Koseskega Fran Levstik je v svoji kritiki Kreinmayrjeve *Zgodovine slovenskega slovstva*, ki je v nadaljevanjih izhajala v Ljubljanskem zvonu, trdil, da je snov za pesnitve prevzeta iz Valvasorjeve *Slave vojvodine Kranjske*, ki je bila v veliki meri skoraj edini obstoječi vir za lokalno zgodovino Slovencev v tem času. Začetek romance o Erazmu Luegerju pa je zajedljivega Levstika takoj spomnil na Schillerjevo balado »*Hero und Leander*«⁶. Podobne zgodovinske tematike se je Koseski loteval tudi med študijem v Gradcu v romanci *Die Tanne auf Rauhenneck*, ki je izšla 1820 v graškem časopisu *Der Aufmerksame*. Tam je bila naslednje leto ponovno natisnjena balada *Kurth von Roseck*. Obe pesmi je leta 1881 ponatisnila v svojem letopisu Slovenska matica in dodala spremno besedilo o nastanku pesmi.

Naštete pesmi iz mladostnega obdobja je po literarno-zgodovinskem pomenu zasenčila Veselova objava prvega slovenskega soneta. Sonet je v preteklosti slovel kot ena najprestižnejših in najzahtevnejših pesniških oblik in njegov

pojav pri nas pomeni prelomen dogodek v slovenski poeziji. Do takrat si ob tedanji slovenski pesniški beri – razsvetlenskemu zborniku pesmi *Pisanice*, alpskim poskočnicam Valentina Vodnika v *Pesmih za pokušino* in »kvantaški« poeziji Pavla Knobla – nihče ni upal niti pomisliti, da bi bila lahko slovenščina zadosti pretanjen jezik za strogo in zahtevno obliko soneta.

Pesem je bila objavljena v Laibacher Wochenblatt dne 5. junija 1818, vzporedno v slovenski in nemški verziji. Slovenska različica je napisana v tedanji pisavi, tj. bohoričici. Pod podpisom Janez Vesel stoji na koncu pesmi opomba, ki v nemščini pojasnjuje v pesmi uporabljeno glagolsko obliko burijo, češ da izhaja iz burje (vetra). Prav iz te opombe je razvidno, da je Koseski že v prvi dobi (v maniri svojega časa) iskal nove besedne tvorbe in preoblikoval besede, da bi ustregel verzni shemi pesmi.

Za naslovom soneta »Potažba« je skrita zanimiva zgodba o nastanku, ki jo je Koseski pozneje pojasnil v pismu Janezu Bleiweisu. Urednik Novic je to zgodbo nato natisnil v zborniku Vodnikov spomenik, namenjen počastitvi spomina na prvega

slovenskega pesnika. Naslov, ki je pozneje zaslovel prav zaradi svoje »spaçene« oblike, naj bi mlademu Veselu svetoval Valentin Vodnik, starosta slovenske poezije in slovničar. Koseski je dogodek opisal takole: »*Ko sem o tem (namreč o naslovu, op.) z Vodnikom govoril, je sedel stari častitljivi pesnik ravno za pisno mizo; na to vzame svoje slovarne spise v roke; mi pove več besed za nemški Trost; tudi tolažba je imenoval; poslednjič pa mi vendar potažva nasvetje, in pri ti sem tudi ostal.*«⁷

Objava prvega soneta v slovenski poeziji je takrat pri ljubiteljih poezije požela veliko odobravanje. Zato ob tem dogodku lahko razumemo navdušenje Matije Čopa, teoretika slovenske romantike, ki je Prešernu svetoval uporabo romanskih verzni in pesemskih oblik – med njimi tudi soneta. Koseski je v pismu Bleiweisu skromno napisal naslednje: »*Za me je to delce le zato važno, ker me je z Vodnikom, Čopom in posredno tudi s Prešernom – tedaj s tremi možmi, ktere tako visoko spoštujem, v duševno detiko pripeljalo. Vsi trije že v grobu počivajo in vedo poslednje besede moje slabe pesmice ceniti.*«⁸

Sonet *Potažba* je nastal po zgledu sonetov profesorja Richterja in F. L. Savia. Literarna zgodovina je v njem videla vplive stilnih sredstev nemške zgodnjoromantične pesniške šole »*Sturm und Drang*«. Sonet jezikovno seveda ne dosega Prešernovih sonetov, vendar nekateri strokovnjaki upravičeno opozarjajo, da gre prav pri prvem slovenskem sonetu za pomemben premik v slovenski duhovni zgodovini, saj se v pesmi prvič eksplicitno pojavi novodobna romantična delitev človeka oziroma pesniškega subjekta na dušo (ki teži k Bogu v onstranstvo) in (zemeljsko) telo.⁹ Da so se Veselovi sodobniki zavedali posebne pomena prvega soneta, med drugim priča zvezek s podrobno analizo tega dela, ki ga je v okviru svojih predavanj o poetiki na liceju uporabljal jezikoslovec Fran Metelko.¹⁰ Ta predavanja so bila temelj poznejši Metelkovi pesniški šoli, ki je navdušila številne mlade izobražence za ustvarjanje v domačem jeziku. Fran Levstik je bil glede nastanka pesmi prepričan, da je Vesel najprej napisal nemško različico soneta in jo nato enostavno »prevedel« v slovenščino. O tem je danes težko soditi, verjetno pa drži domneva, da je bil Vesel v svojem prvem ustvarjalnem obdobju bolj izurjen v nemški kot v slovenski pesniški praksi. To obdobje je bilo po trajanju sicer zelo kratko, vendar s stališča razvoja slovenske literature dovolj pomembno. Še vedno ostaja uganka obdobje Veselovega bivanja in študija na Dunaju. Anton Žuža v svojih spominih navaja, da naj bi pesnik na Dunaju večkrat objavljaj svoje pesmi v časopisu.¹¹ Na žalost ta trditev še ni preverjena, vsekakor pa je mogoče, da se bo v prihodnosti našla še kakšna njegova pesem iz tega časa in obogatila njegov opus. Zdaj vsekakor drži trditev, da po letu 1921 Vesel ni obja-

Laibacher.

W o c h e n b l a t t

1. u. m.

N u ß e n u n d V e r g n ü g e n.

Nro. 24.

Freitag den 5. Juny 1818.

P o t a š v a.

Sonnett.

Naj sgine svet, gorijo naj pushave,
Vihar valove morja naj dervi,
Na sraku zheznino naj grom buhji,
Naj burijo *) sneshnikoy golizhave:

Skus' sapushene shalostne planave
Naj zbudne vojske silni glas gromi,
Naj lakota nevsnailena mori,
Nabira truplov kupe naj kervave;

Sej moje hitje na temo sveto,
Sej ni na semlji moje Dushe Dom,
Shivljenje sgine kakor kratko leto; —
Tje vs'vete, — zhiste angel'ske deshele,
Kjer pilozheta velizhastvo horn,
Skus' grobov nozh, me klizhe zhast, —
vesele.

Janez Vesel.

*) Burijo, Zeitwort von Burja der Nordwind, bedeutet das Heulen des Nordwinds etc.

Der Trost.

Sonnet.

Es mögen West und Wästen flammend rauschen,
Des Meeres wildemporte Stürme dräuen,
Der Himmel lüthend Feuerflammen speyn.
Und nachte Gletscher stürzen Obem hauchen:

Der Hunger seine wüth'gen Zähne bräuen,
Und Tausende den Lebensgütern weihn,
Den ausgeföhr'ten wilder Dampfsten Dain
Mag eynen Krieg in Ströme Blutes tauchen;

Mein Seyn ist nicht aus diesen Trauerzonen,
Hirteich hat mein Geist sein bleibend Haus;
Wie schnell ist nicht mein Tropfen Zeit ver-
ronnen? —

Mich ruft ein heilig Wort so sanft und milde,
Durch dunkle Gräber nach ihm stürzen
In jene ewig-seligen Gefilde.

Joseph von Wessel.

Sonet *Potažba*

vil ničesar polnih 23 let. Zanimivo je, da pesnik v tem času (glede na dokumentacijo, ki jo imamo na razpolago) ni iskal nobenih povezav s Kranjsko čbelico, pesniškim zbornikom, ki si je z urednikom Kastelicem prizadeval objaviti slovenske pesniške poskuse v najširšem obsegu. Zato pa je postal toliko bolj odmeven njegov ponovni pesniški nastop v letu 1844, s katerim se je začelo drugo pesniško obdobje Veselove ustvarjalnosti.

Dne 4. septembra 1844 so Bleiweisove Novice objavile navdušen uvodnik z naslovom *Sreča in veselje*, ki z vznesenimi besedami opisuje ljudsko veselje in rajanje ob visokem obisku. Ljubljano je na svojem potovanju po jugu monarhije obiskal cesar Ferdinand I. Časnik je pohitel z izrazi hvaležne vdanosti: »*Da bi pa tudi naše Novice ta veseli dohod, kakor se spodobi, praznovale, smo pesem na posebnem listu natisni-*

S L O V E N J A

PRESVITLIMU, PREMILOSTLJIVIMU
K. K. LYCEAL BIBLIOTHEK Z. LAIBACH

GOSPODU IN CESARJU
FERDINANDU PERVEMU

OB VESELEM DOHODU
NIJH VELIGANSTVA
V LJUBLJANO.

Trojno ovenčan unuk vladarjev iz hiše Rudolfa,
Zgodnima soncu enak sveta v ogledu stojš,
Kron sedmero bleši v škerlatu sedeža tvojga,
Silnih narodov devet varje ti slavo in dom,
Smé se iz temnih osod približati zvesta Slovenja?

Smé rudorov Ti, o Knez! odpreti ljubezni neskončno,
Ktera do tebe rodú vnema slovenskiga kri,
Kaplico slabo boječ pridružiti morju svitlosti,
Ko Ti visoki prestol soncetémnišvi gradi,
Svoje prisege poklon določiti vrisku narodov?

Čula žvižgati meč sem tvoj iz pozonskiga hriba,
Duše ko skazal si sklep stranam čveterim svetá,
Čula v radosti sem rujevoti českiga leva,
Čula odgovor groméč brata jadranskiga sem,
Ko prisegovali so bregovi Veltave, Pada.

Željno prašnje, al smem se šteti med Austrije stebre,
Ali na zboru deržav moja beseda veljá,
Sini slovenski al so v številu zemlje junakov,
Tudi za mene razpet al je istorie list?
Slišim iz neba oglas ponosne Klione grekinje:

„Kako, ti dvomiš? mar tresé se clo, ti moja ljublenka,
Kér ti imena s kervjo Rimic ni pisal in Grek?
Dvigni se, dvombe na stran! prestolu dostojno se bližaj,
Slava je tvoje imé, slava porod ino rast,
Zvedi iz mojih ust, kaj bila si svetu od nekdanj“.

„Preden Bizanc ino Rim verige kovala narodam,
Bila Evropi si varh! večí le hvale želiš?
Tvoja žarila je kri od ledniga Balta do Jadre,
Mirnima svetu razum, bojnima bila si meč,
Zlobi gotova zajez med jutram in divjim zapadam“.

*Pesem Slovenja presvitlimu,
premilostljivimu Gospodu in
Cesarju Ferdinandu Pervimu ...*

ti dali, ktera z gorečimi besedami pripoveduje, kar serce Slovenje vseskozi za našega vladarja občuti. Tukaj le vam ga z veseljem podamo in mislimo, de se bodo te besede našiga častitiga pevca po celi deželi razlegale.«

Objava pesmi je v slovenskem kulturnem prostoru v resnici delovala kot eksplozija. Pesnik, z dotlej neznanim psevdonimom Koseski, je z objavo hvalnice *Slovenja presvitlimu, premilostljivimu Gospodu in Cesarju Ferdinandu Pervimu*, ... znova vstopil v slovensko pesništvo in na mah začasno osvojil vrh slovenskega Parnasa. Vznescena, v tekočih in zvanečih heksametrih napisana alegorija Slovenije je slovenskemu bralstvu vlivala zgodovinsko in jezikovno samozavest. Zato ni čudno, če je »njega dni vse strmelo od veselja, ko je Koseski prvič v svojih heksametrih pokazal, čemu je kos zaničevana slovenščina«, kot navaja Fran Levec.¹² Janez Trdina, kronist svoje dobe, se tega časa spominja takole: »Koj ko smo prvo (pesem) prebrali, smo v njih nekaj čudno novega opazili. Obstrmeli smo in se povpraševali, kakšen jezik bi bil to. Radovedni smo jo brali drugič in tretjič, dokler smo se prepričali, da je pričujoča pesem v pravem slovenskem jeziku pisana. Videli smo tu prekrasen razcvet svoje materinščine, videli neskončno visokost, krepost in lepoto svojega jezika in smo bili nanj prvokrat v popolnem pomenu besede ponosni.«¹³ Ob takih pričevanjih zato ne preseneča Trdinov komentar, da so mnogi »po poezijah Koseskega, ki jih še popolnoma razumeli niso, iskreni rodoljubi postali«. To posebej velja glede na vsebino pesnitve, ki je ponekod nekakšna razširjena ideja Vodnikove Ilirije oživljena. Koseski je pred začudenimi in strmečimi bralci na novo razgrnil slovensko zgodovino; če je Vodnik Ilirijo razglasil za prednico Slovenije, je šel Koseski še korak naprej in, kot pravi Fran Levec, bralcem Slovenije »povedal, da je Slovenija slovela že pred Rimom in Bizancem: že pred Trojo so zveneli slovenski meči; macedonski kralji so čutili ostre puščice slovenske ... Justinian, Dioklecian, Belizar, Herulec Radagais (Radogost) in Vandal Genserih, Samo in Svetopolk so bili nje hrabri sinovi! In kar se je zgodilo svetovnoznanih dogodkov v Panoniji, Iliriji in Noriku, vseh so se udeležili že Slovenci. In remsko evangelje, ki so nanje prisegali francoski kralji ob maziljenju, je bila tudi slovenska knjiga!«¹⁴

Takšne zgodovinske neresnice (ki so bile plod želje po enakopravnosti domačega ljudstva v primerjavi z večjimi narodi v monarhiji) so kljub pretiravanju opravile svojo vlogo in dvignile slovenski narodni ponos, ki je bil v vsakdanjem življenju podrejen germanski kulturni superiornosti.

Pesem je napisana v klasicistični maniri, v njej nastopa grška muza zgodovine. Pesem *Slovenja* ... je imela ogromen in

takojšen pozitiven odmev pri slovenskem občinstvu. Ne le pri bralcih Novic, spodbudila je tudi številne literarne ustvarjalce, ki so se hiteli prikloniti pesniku. Že šestega novembra 1844 se je v Novicah pojavila pesem *Gospodu Koseskitu, pesniku Slovenje* izpod peresa Luke Jerana, poznejšega urednika katoliškega lista *Zgodnja Danica*. To je bila le prva v nizu hvalnic in voščil Koseskemu, ki so sledile v naslednjih letih v Novicah.

Janez Trdina se evforije ob objavah pesmi Koseskega v Novicah spominja takole: »Nemogoče mi je dopovedati, kakov entuziazem so vzbudile Veselove pesmi v vsej narodni inteligenciji naši, posebno v duhovščini. Kjer koli sta se sešla dva duhovnika, pogovarjala sta se gotovo o Koseskem. Pri obedu je tekla v vseh župniščih beseda o Koseskem. Pri vinu v gostilnicah, na šetnjah, na vseh shodih in zabaviščih si čul hvalo Koseskega. Ako so se zbrali narodnjaki po kakem nujnem opravku, niso se ločili prej, dokler niso rekli katere tudi o Veselu ... Kaka nova Veselova pesem se ni brala samo enkrat, ampak po petkrat, po desetkrat zaporedoma. Citati iz njegovih poezij so se čuli ob vsaki priliki.«¹⁵ Podobno je tudi pričevanje Frana Levca, ki piše, da so »mladeniči od veselja in navdušenja jokali, kadar so prinesle Novice kako novo pesem Koseskega, in dasi jim je zdaj utrudila življenja težka hoja in jim je opešal spomin, vendar ti znajo na izust citirati še dolgo vrsto donečih šestomerov iz Veselovih patriotskih od«. Jezikoslovec Matej Cigale, ki je pesnika pozneje branil pred kritiko, je napisal celo, da so bile Novice »dolžne po lepem delu svojo utrdbo v narodu in svoj uspeh ravno Koseskemu, in kdor je že takrat prebiral Novice, bo vedel, kako čislani, kako težko pričakovani, in kadar jih dolgo ni bilo, težko pogrešani so bili plodi Veselove muze – kako so nas starejše in mlajše stresali, vnemali, navduševali, elektrisovali.«¹⁷

Glede na vsa ta pričevanja, ki se zdijo z današnjega vidika skoraj nepredstavljiva – le kdo sploh še bere poezijo in literaturo s podobnim entuziazmom – nas nikakor ne čudi dejstvo, da so mnogi, ne le dolgoletni urednik Novic Janez Bleiweis, postavljali Koseskega prav na vrh slovenskega pesništva. Sodobniki so kar tekmovali s presežniki in ga imenovali »Dichterfürst« (Bleiweis), Orfej, mojster pevcev ipd. S svojim bleščečim uspehom je postal Koseski v slovenski kulturi človek, s katerim je postala bolj kot s kom drugim povezana usoda celotne generacije. Ne le v poeziji, kjer mu je navdušeno sledila cela vrsta literatov in posnemovalcev, ki so skušali pesniti po mojstrovem vzoru: med prvimi je bil Lovro Toman, pesnik, politik in poslanec na Dunaju, ki je pod psevdonimom Kamnogoriški Koseskemu sledil tako vsebinsko kot jezikovno. Večina njegovih pesmi so domoljubno vznesene prigodnice, polne visokotelečega verbalizma. Vplive Koseskega lahko opazimo tudi pri

drugih pesnikih noviškega kroga: pri Francetu Cegnarju, Petru Hitzingerju, Luki Jeranu, Mateju Hladniku itd. Koseski je na podlagi svojih domoljubnih pesnitev postal tudi politična avtoriteta. Tako se je s svojo pesniško-patriotsko avtoriteto v dveh člankih v Novicah¹⁸ v prelomnem letu 1848 javno opredelil proti volitvam v nemški državni zbor, nastopil proti slovenskemu zastopstvu v Frankfurtu in tako poudaril zvestobo Avstriji. Svojo pripadnost je nato izrazil še v odi *Viribus unitis*, ki jo je spesnil ob cesarjevem prihodu v Trst in je bila objavljena v časniku Jadranski Slovan. V septembru 1848 je bil v Trstu izvoljen za predsednika tamkajšnjega Slavjanskega društva, vendar je kmalu odstopil, saj se kot lojalen državni uradnik ni strinjal z njegovim političnim delovanjem.

Od objave pesmi *Slovenja cesarju ...* v letu 1844 je Koseski nato polnih osem let, ki pomenijo njegovo najbolj plodno ustvarjalno dobo, pridno zalagal Novice s svojimi pesmimi in prevodi. Med izvirnimi je treba na prvem mestu omeniti številne domoljubne budnice, ki so dvigovale narodnega duha in Koseskemu prinesle sloves prvega in najpomembnejšega političnega pesnika v 19. stoletju.¹⁹ Naštejmo nekaj najbolj znanih! Med prvimi je treba omeniti pesem *Kdo je mar*, hvalnico preprostemu slovenskemu kmetu, ki pomeni ogromen kvalitativni premik v zavesti slovenskega človeka sredi 19. stoletja. Slovenski oratar v tej pesmi Koseskega ni več podrejena oseba v skupnosti narodov, ampak je enakopraven član, ki prav zaradi svojih odličnih značajskih, duhovnih in telesnih lastnosti doseže prvenstvo na področju znanosti, trgovine, vere in vojske. Kako popularna je postala (zlasti v dobi čitalništva), kaže razpis za najboljšo uglasbitev te pesmi, ki so ga objavile Novice v letu 1862. Zmagovalec razpisa, ki je dobil nagrado 10 cekinov, je postal glasbenik češkega rodu Gašpar Mašek, toda poslušalcem se je bolj priljubila uglasbitev Benjamina Ipavca, ki je bila zaradi preproste klavirske spremljave primernejša za proslave na čitalniških odrih.

Zelo priljubljena je bila tudi pesem *Vojaška*, objavljena leta 1845. V njej Koseski slavi junaštvo slovenskih vojakov v bojih »za pravdo, za dom, za cesarja«. Tudi ta pesem je bila z uspehom večkrat uglasbena – avtorja sta bila skladatelja Ipavec in Flajšman. V skupino pesmi, v katerih Koseski izraža borbeni slovenski nacionalizem, spadata pesmi iz leta 1848 – torej nemirnega leta »pomladi narodov« – z naslovom *Naprej, slovanski jug*, v kateri je strastno napadel madžarske revolucionarje, in zabavljiva politična pesem *Nemškutar*, objavljena v časniku Slovenija. Pesem je s prezirom usmerjena proti nezavednim Slovencem, ki se jih domovina sramuje. V skupino političnih pesmi spadajo še nekatere prigodnice, predvsem voščila bralcem ob novem letu, ki so jih Novice redno objav-

ljale. V pesmi *Novice bravcam h koncu leta 1845 v spomin* pesnik programsko našteva dela, ki so Slovencem potrebna za narodni preporod in ki bodo v prihodnosti nacije prav gotovo obrodila bogate sadove. Iz te pesmi je bilo iztrganih največ udarnih citatov, ki so jih pozneje redno uporabljali na slovenskih političnih in taborskih shodih ter na čitalniških prireditvah. Najbolj znani med njimi so: *Biti slovenske krvi, bodi Slovencu ponos!; Kdor zaničuje se sam, podlaga je tujčevi peti!; Jezik očistite peg, opilite gladko mu rujo!*

Čeprav je bil Koseski v glavnem pesnik, je treba omeniti tudi njegovo kratko pripoved, ki je bila objavljena v Novicah leta 1845 z moralničnim naslovom *V jamo pade, kdor jo drugemu koplje*. Junak te eksotične pripovedi, ki se dogaja v Carigradu, je slovenski janičar, ki se po zaslugi svojih sposobnosti povzpne v družbi. Pripovedi s podobno tematiko je bilo v slovenski literaturi kar nekaj; med drugimi sta jih pisala Josipina Turnograjska in Josip Jurčič, katerega Jurij Kozjak morda marsikaj dolguje prav Koseskemu.

Drugo pesniško obdobje Koseskega se je zaključilo z boleznijo in mrtvoudom leta 1852. Ponovno je začel objavljati šele leta 1868, po šestnajstih letih, ko je štel že častitljivih 70 let. V tem času je Koseski po bolezni najbrž tudi miselno malo opešal, tako da med izvirne pesmi v tem obdobju lahko štejemo le zbirko glos, »šaljivih igračic«, kot jih je imenoval.

Koseski je bil eden prvih slovenskih pesnikov, ki so se sistematično lotili prevajanja del iz zakladnice evropske literature. Statistika njegovih prevodov pokaže, da je največ prevajal iz nemške književnosti. Prevodi segajo v vrh nemške romantične lirike: med avtorji so najštevilneje zastopani Adalbert von Chamisso, Friedrich Schiller (morda so med njimi najbolj posrečene njegove zgodnje prepesnitve, najbolj *Pesem o zvonu*) in Ludwig Uhland, z manjšim številom pesmi pa Goethe, Bürger, Lessing in nekateri drugi. Byronov ep *Mazepa* je prevod iz angleške književnosti. Iz italijanščine je prevedel štiri pesmi Parida Zajottija, manj pomembnega tržaškega pesnika, vdanega avstrijski ideji, eno pesem Manzoni ter pet spevov Dantejeve *Božanske komedije*. Prevajal je tudi iz ruske književnosti: Puškina, Deržavina in Lomonosova. Stara antična književnost je zastopana s prevodom šestih spevov Homerjeve *Iliade*.

V zvezi s prevajanjem se pri Koseskem pojavi problem izvirnosti. Koseski je razmeroma pogosto in redno objavljaj, vendar se zdi, da v precej primerih ni dosti razlikoval med svojo izvirnostjo in prevodom tuje pesmi. Prav gotovo bi bilo preostro trditi, da je pesnik hoteno in zavestno prevzemal tuje ideje in si jih skušal prisvojiti. Vse kaže bolj na to, da je na neki način imel svoje prevode za samostojna dela in da je tudi na tem področju bolj pripadal razsvetljenski dobi, ki ni tako zelo striktno

Novice bravam h koncu leta¹⁸⁴⁵ v spomin

Hubete sal in vobis et pacem in terra
Mura. IX. 49.

O Bogami bravi novice na poku prihodnjiga leta!
Blag namostani spomin, upanje vam zanaprej.
Kargovarile smo petkrat desetero in trikrat,
Bodi rečeno v korist rodu, domovju in vami,
Bodi ko zemlja izmih, poženi obilno klasovja.

Rekle bi, zvesto se smo namembo dosegle kčaja,
Tote služabnici molk, sodba spodobí se vam.
Todite! Len dovolite nam sledeče besede,
Dobro prevadrite jih, vredne pomislite so;
Če bi še manjkalo kaj, iz lastniga blaga dodajte.

Bogu dušo in vest, vladarju zvestobo do smerti,
Veri kaira poklon, glasu zakona posluš,
Starosti čast, mladenču poduk, otroku ljubezen,
Leni prijazno pomoč, bratrstvo vsemu objem,
Veri edinstva krepost — so naše prve maroče.

Marno pogledjte pokém na polje slovenskiga djanja,
Mnogo ledvine je še, mnogo je križama rok.

ločevala med izvirnikom in prevodom. Res je, da gre pri Koseskem v veliki večini prevodov za zelo svobodne prepesnitve – kot prevajalec je očitno skušal predvsem predstaviti idejo dela, manj se je oziral na zunanjo formo, torej verzno podobo. Prevajalske ambicije Koseskega so bile drugačne, kot jih imamo za nalogo prevajalstva danes; tudi na tem področju je verjetno imel bolj utilitaren namen: skušal je približati slovenskemu bralcu književnosti drugih narodov.

V skladu s svojo slavo je postal Koseski eden redkih literatov, ki so že za življenja dočakali izdajo svojih zbranih del. Pobudo za izdajo celotnega pesniškega opusa je dala Slovenska matica ali bolje, njen predsednik Janez Bleiweis že leta 1867. Obsežna knjiga *Razne dela pesniške in igrokazne Jovana Vesela – Koseskiga, finančniga svetovavca* je bila natisnjena leta 1870; v njej je bilo zajetih večino pesniških del in prevodov, med njimi tudi prevodi Schillerjevih dram. Devet let pozneje je izšel še *Raznim delom pesniškim in igrokaznim Jovana Vesela – Koseskiga dodatek*, v katerem so bili zbrani le prevodi. Oba dela imata skupaj prek 750 strani, kar samo na sebi nazorno govori o kvantiteti njegove pesniške in prevajalske ustvarjalnosti.

Ponavadi izdaja zbranih del nekega avtorja pomeni, da je čas ustvarjalca nepreklicno minil in da je postal predmet literarne zgodovine. To je veljalo tudi za Jovana Vesela – Koseskega. Čeprav je po tej izdaji živel še 14 let in doživel častitljivih 86 let, ga je kritika kot pesnika pokopala že precej pred njegovo smrtjo. Med najhujše kritike Koseskega sta se zapisala Josip Stritar in Fran Levstik, ki sta mu očitala predvsem neizvirnost in pomanjkanje pesniške domišljije. Stritar je v kritiki Koseskega zapisal, da »njegova dela, kar jih je izvirnih, prebero se v času, kar ga je treba, da se jajce v mehko skuha«. Fran Levstik mu je najbolj očital neizvirnost in na primerih prevodov pokazal, kje naj bi pesnik zamolčal dejansko predlogo za svoje pesmi, ki naj bi bile po Levstiku pravzaprav prevodi del tujih, zlasti nemških avtorjev. Ta kritika Koseskega v precejšnji meri resnično drži. Zanimivo je, da je celo pesnikov vnuk Kugy, ki slovensko sploh ni znal, v spominih na deda zapisal: »Sam je napisal le nekaj manjših del. Velikega pomena za njegov narod in le-tega literaturo pa je, da je prevedel številne pesmi, balade in drame ...«.

Stritar in Levstik sta Koseskemu očitala tudi slabo poznavanje in obvladovanje slovenskega jezika. Prav jezik je tisto področje, ki je prineslo Koseskemu največ negativne slave. Zanimivo je, da so bralci v nasprotju s poznejšimi kritiki na začetku navdušeno sprejeli jezikovne posebnosti njegovega pesniškega jezika, čeprav smisla in pomena niso vselej dojeli. Prav takšna nerazumljivost njegovega pesniškega jezika je skupaj z zgodovinskimi temami in vznesenim patriotizmom

Razne dela

pesniške in igrokazne

JOVANA VESELA-KOSESKIGA,

finančniga svetovavca.

Na svetlo dala in založila

Matica Slovenska v Ljubljani.

Jožef Blaznik

1870.

Natisnil Jožef Blaznik v Ljubljani.

Naslovnica zbranih del Koseskega iz leta 1870

Koseskemu prinesla sloves visoke poezije, ki je napisana v bleščečem in izumetničenem ter običajnemu človeku skoraj nedoumljivem jeziku. Tudi od začetka navdušeni Trdina je pozneje spremenil mnenje in zapisal: »Od konca mi Koseski ni ugajal, kajti je rabil baš on največ meni neznanih besed in tak čuden jezik, da ga večkrat nisem mogel razumeti, če so mi bile tudi vse besede znane.« Simon Rutar je Koseskega v svojem spisu imenoval celo »diktator slovenskega jezika«. Njegove napake in metodo prilagajanja jezika metrični shemi pesmi je na zabaven način opisal Stritar. Koseski ne samo, da rabi besede v neobičajnem pomenu, temveč »ima zraven neusmiljeno navado, da kakor hitro mu ni všeč kaka beseda, pa ji kar odstriže rep, kakor poredni paglavec nedolžnemu martinčku, ali pa odseka ji celo glavo kakor petelinu; namesto rahlo pravi – rah; namesto množica množ in vad namesto navad«. Vendar vsi le niso bili

tako kritični; marsikateri je v jeziku Koseskega videl tudi koristi, kot recimo Fran Wiesthaler, ki je zapisal: »Posebno zahvalo pa smo Koseskemu dolžni zavoljo tega, ker je jezikovni zaklad zelo obogatil ... kajti besede, ki jih je on vpeljal, so se zdaj več ali manj vdomačile, vsled njih nam jezik ni več nerazumljiv, ampak postal je le obilnejši v svojih izrazih ...« Toda čas je prehitel Koseskega tudi na jezikovnem področju in njegov pesniški jezik, ki je s svojimi neobičajnimi besednimi zvezami in himnično dikcijo na začetku zbujal spoštovanje, je postal danes le zgodovinska posebnost iz časa, ko se je slovenščina še negotovo opotekala na poti do današnjega knjižnega jezika.

Če se na koncu vprašamo, kje so razlogi za fenomen neverjetnega literarnega uspeha Jovana Vesela – Koseskega, lahko odgovor strnemo v nekaj ugotovitev. Njegovo pesniško delo je bilo tipičen proizvod dobe in prostora. Imelo je aktivistični naboj in propagandno sporočilo, ki ga je tedaj potrebovala šele dobro nastajajoča slovenska nacionalna ideologija. Od tod izvirajo tudi navdušenje in občudovanje »očeta naroda« Janeza Bleiweisa, ki mu je s svojo politično in uredniško močjo ves čas stal ob stani. Pri kritiki Koseskega si je treba biti na jasnem, da je šlo pri Stritarju in Levstiku pogosto za »preoblečeno« kritiko Janeza Bleiweisa, ki je bil najbolj zaslužen za promocijo Veselovih pesmi in širjenje njegove slave po domovini. Bleiweis je bil pač utilitaren politik in promotor nacionalnih čustev pri nas in kot takemu sta mu vloga in pomen Koseskega ustrezali pri njegovem praktičnem uresničevanju kulturnih in političnih ciljev. Izvirne pesmi Koseskega so pravzaprav vrsta deklamatorsko izraženih moralčnih in domoljubnih nauk, ki so z zgodovinskim pretiravanjem in vzneseno retoriko programsko služili domovinski vzgoji.

Najpomembnejši dosežek pesmi Koseskega je bil prav gotovo v tem, da je Slovencem vtil do tedaj nepoznano jezikovno, literarno in zgodovinsko samozavest in razblinil občutek kulturne podrejenosti. Njegove pesmi in številni prevodi so k ustvarjanju spodbudili celo vrsto mladih pesnikov. In končno – tudi jezikovna kritika Koseskega je po svoje prispevala k razmišljanju o razvoju slovenskega jezika.

OPOMBE:

¹ Eno uro pri Koseskemu. Novice 3. oktober 1855.

² Kako skrbno so v domovini spremljali njegovo zdravljenje, priča prigodna pesem Lovra Tomana Ivanu Koseski-mu za god in odhod v Abbanske toplice domovina njegova, objavljena v Novicah 24. junija 1854.

³ Edinost 2. april 1884.

⁴ Valentin Kermavner: Jovan Koseski in Anton Žuža. V: Kres (Celovec), 1885, št. 8, str. 431-434.

⁵ Josip Cimperman, Dve nemški pesmi Koseskega. Letopis Matice Slovenske za leto 1881.

⁶ Fran Levstik, Zgodovina slovenskega slovstva. V: Ljubljanski zvon, 1881, str. 503.

⁷ E. H. Costa (ur.): Vodnikov spomenik. Vodnik-Album. Ljubljana, 1859, str. 250.

⁸ Prav tam.

⁹ Igor Grdina, Jovan Vesel – Koseski – poet in glasnik slovenske meščanske dobe. V: Obdobje slovenskega narodnega preporoda. Obdobja 11, 1991.

¹⁰ Glej Ms. 562, F. S. Metelko, Von der kreinisch-slavischen Poesie, ki je v Rokopisni zbirki NUK.

¹¹ V. Kermauner, n.d., str. 432. »In Wien gab er öfter seine deutschen Gedichte in Wienerblätter.«

¹² Fran Levec, Ob stoletnici Janeza Vesela Koseskega. Anton Knezova knjižnica, V. zvezek, 1898.

¹³ Janez Trdina, Pretres slovenskih pesnikov. Zbrano delo IV, 1952, str. 203.

¹⁴ Fran Levec, n.d.

¹⁵ Janez Trdina, n.d., str. 268-269.

¹⁶ Fran Levec, n.d., str. 193.

¹⁷ Novice, 1868, str. 172.

¹⁸ Moje misli in Potrebne besede v Novicah, 1848, št. 83 in 88.

¹⁹ Fran Levec, n.d., str. 208.

LITERATURA:

* Cimperman, Josip: Dve nemški pesmi Koseskega. Letopis Matice Slovenske za leto 1881.

* Costa, Etbin Henrik: Vodnikov spomenik. Vodnik-Album, 1859.

* Grdina, Igor: Jovan Vesel – Koseski – poet in glasnik slovenske meščanske dobe. V: Obdobje slovenskega narodnega preporoda. Obdobja 11, 1991.

* Grdina, Igor: Oče naroda na literarni sceni in jezikovni fronti. V: Dr. Janez Bleiweis in njegov čas, 1996.

* Inkret, Andrej: Jovan Vesel Koseski: vprašanje literarne zgodovine, 1971.

* Kmetijske in rokodelske novice, različne objave od 1844 do 1884.

* Levec, Fran: Ob stoletnici Janeza Vesela Koseskega. Anton Knezova knjižnica, V. zvezek, 1898.

* Levec, Fran: Pravda o slovenskem šestomeru, 1878.

* Levstik, Fran: Zgodovina slovenskega slovstva. Ljubljanski zvon, 1881.

* Marn, Josip: Jezičnik, 3. del, 1883.

* Rutar, Simon: Ivan Vesel Koseski. (Odlični pesniki in pisatelji slovenski). V: Zvon, 1879.

* Stritar, Josip: Kritični spisi. Zbrano delo VI, 1955.

* Trdina, Janez: Moje življenje. Izbrano delo, 1968.

* Trdina, Janez: Pretres slovenskih pesnikov. Zbrano delo, 1952.

* Wiesthaler, Fran: Jovan Vesel Koseski i njegova dela. V. Programm des k.k. Staats-Gymnasiums in Marburg, 1874.

Slikovno gradivo je iz Rokopisnega oddelka NUK v Ljubljani

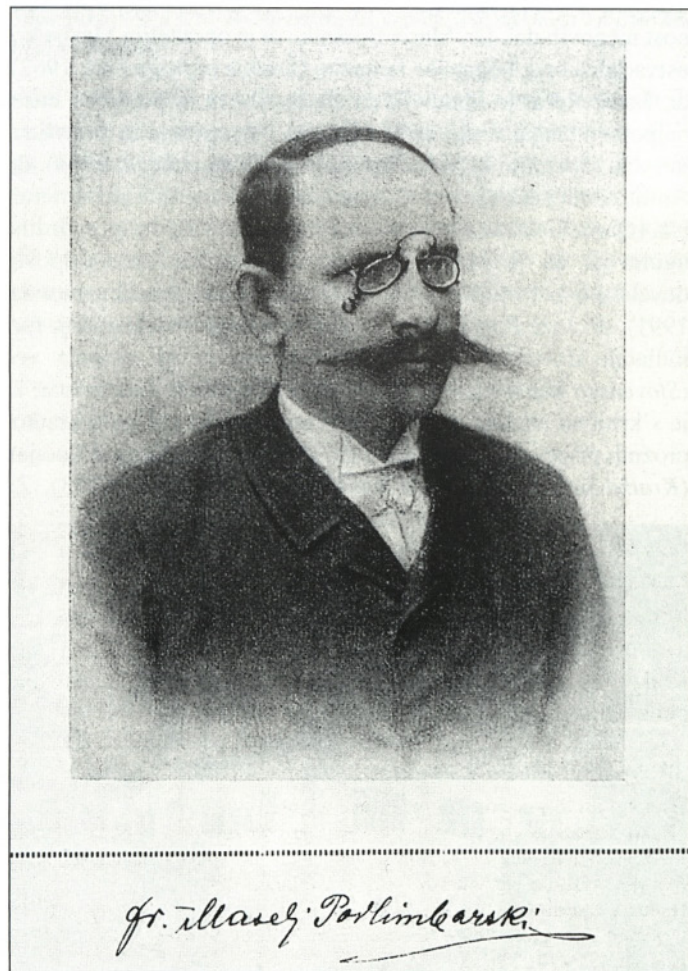
STANKO ŠIMENC

Fran Maselj - Podlimbarski (1852-1917)

Bolj pripovedovalec kot umetnik

Pisatelj Fran Maselj – Podlimbarski, ki po svojem življenju spada v zadnja desetletja propada avstro-ogrske monarhije, književno pa s svojo družbenokritično usmerjenostjo v čas med realizmom in slovensko moderno, je kot človek in pisatelj doživel dokaj kruto usodo: zasula ga je s spodbudami in priznanji za pisateljsko delo in hkrati z grajami, celo s skrajno odklonilnimi mnenji.

Njegova dela so razsejana po revijah, še največ v *Ljubljanskem zvonu*, kjer je s presledki objavljial kratko prozo iz vojaškega, vaškega in tudi mestnega življenja od 1886 z nekajletnimi prekinitvami (bolj pogosto po upokojitvi leta 1905) do konca življenja, vmes se je pojavljial še v nekaterih drugih publikacijah, kot so *Zora* (v njej je prvič nastopil javno z dvema domoljubnima sonetoma leta 1872), *Slovenski list*, *Koledar Družbe sv. Cirila in Metoda* in *Literarna pratika*. Pri Slovenski matici je izdal dve samostojni knjigi: povest *Gorski potoki* (1895) in roman *Gospodin Franjo* (1913), ob katerem je doživel svoje največje pisateljsko priznanje in hkrati napade, povrhu pa še poklicno in politično ponižanje. Po prvi svetovni vojni, že po smrti Podlimbarskega, je v uredništvu Janka Šlebingerja izšlo med letoma 1923 in 1931 nedokončano *Izbrano delo* (I, II, IV/1-2). Po drugi svetovni vojni je v uredništvu in s spremno besedo Janeza Rotarja izšlo šest pripovedi iz vojaškega življenja *Pokorno javljam* (1962) in ponatis *Gorskih potokov* (1991) s spremno besedo Igorja Grdine. Med primarne vire o Masljevem življenju in delu spadajo njegovi dnevniški zapiski, teh je kar 34 zvezkov, ki natančno razkrivajo pisateljevo domoljubnost in socialno občutljivost, protiavstrijsko usmerjenost, antimilitaristično razpoloženje in v poznejših letih navdušenje za t. i. jugoslovansko idejo.

Fran Maselj-Podlimbarski (iz knjige I. Vrhovnika Slava Podlimbarskemu, 1922)

Leta 1969 je izšla doktorska disertacija Janeza Rotarja *Socialna in politična misel Podlimbarskega*, med diplomskimi nalogami iz slovenske književnosti na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani pa med letoma 1950 in 2002 najdemo tudi troje del o Podlimbarskem; to so *Fran Maselj – Podlimbarski (življenje in delo)* Janeza Rotarja (1955), *Podlimbarski in slovanstvo* Janka Kovačiča (1955 ?) in *Nacionalnopolitična misel v romanu Gospodin Franjo Frana Maslja – Podlimbarskega* Marije Pogačnik (1987).

V drugi polovici 20. stoletja, ko so se vrednostne sodbe v slovenski literarni zgodovini že precej ustalile o literaturi pred moderno, so naši preučevalci književne preteklosti omenjali pri Podlimbarskem večinoma socialne, idejne in protiavtorijske politične nazore, spore z družbenim okoljem, medtem ko so skoraj neopazno šli mimo vrednotenja njegove ustvarjalne moči oziroma se niso poglobljali v pisateljski razvoj in literarno vrednost njegovih del. Dr. Marja Boršnikova je opredelila Maslja kot ustvarjalca brez bogatejše fantazije (*Študije in fragmenti*, 1962), dr. Janez Rotar je ugotovil, da sta družbena in politična misel najpomembnejši sestavini Masljevega čustvovanja in doživljanja sveta (*Socialna in politična misel Podlimbarskega*, 1969), dr. Anton Slodnjak ga je označil predvsem kot vzgojitelja in moralista (*Obrazi in dela slovenskega slovstva*, 1975), dr. Igor Grdina ugotavlja, da je Masljeva pripoved linearna, brez pripovedovalske napetosti in tudi mere (*Gorski potoki*, spremna beseda, 1991), dr. Jože Pogačnik pa Podlimbarskega v svoji zadnji formulaciji slovenske literarne zgodovine niti ne omenja več (*Slovenska književnost I*, 1998). Edini književni zgodovinar, ki je s kritično analizo natančno razčlenil celotno plejado kratkoproznih piscev druge polovice 19. stoletja, je dr. Gregor Kocijan (*Kratka pripovedna proza od Trdine do Kersnika*, 1983). Za

Rojstna hiša F. M. Podlimbarskega v Spodnjih Lokah št. 10 (foto: S. Šimenc)

Podlimbarskega ugotavlja, da so njegove kratke pripovedi idejne in motivna osvežitev slovenske pripovedne proze, vendar so njena umetniška krila prešibka, da bi se povzpел v območje občečloveške problematike, privlačne za vse čase.

Maselj je bil rojen 23. novembra 1852 v Spodnjih Lokah pri Krašnji pod Limbarsko goro kot sin polgruntarja. Pri Nejščetovih, tako se je reklo hiši po domače, je bilo šest otrok. Kljub temu so se Francetovi starši po nasvetu učitelja in župnika odločili, da sina po prvem razredu (v šolo je vstopil z osmim letom starosti) krašnjejske osnovne šole pošljejo v Ljubljano. Tam je bil v drugem razredu najboljši učenec (»premiant«) in tudi v višjih razredih je bil med najuspešnejšimi. V gimnaziji je bil njegov učni uspeh povprečen, saj ga je bolj kakor šola zanimalo »štivo in igre«, rad je prebiral Novice in še rajši Slovenski narod. S sošolci se je navduševal za Jurčiča, tako se spominja Ivan Vrhovnik, Masljev sošolec in prijatelj, najljubša predmeta sta mu bila zgodovina in slovenščina. Ker podpora od doma ni zadostovala za življenje v Ljubljani, si je Maselj pomagal z inštrukcijami. Usodna zanj je bila tista v sedmi šoli; obdolžili so ga za nedovoljeno razmerje z učenko in v šoli so mu svetovali, naj izstopi, sicer bo izključen. To je storil 22. januarja 1872. Njegova mati je vedno sanjala, da bo njen France pel novo mašo v krašnjejski cerkvi, sam je hotel postati profesor zgodovine, toda usoda ga je poslala v vojašnice, kjer je z odporom prehodil pot od vojaka do stotnika.

Leta 1872 so Maslja na vojaškem naboru potrdili k dragoncem, torej v konjeniško enoto. Novo življenje je nastopil v Mariboru, potem so ga premeščali po različnih vojaških enotah Avstro-Ogrske. Januarja 1877 je končal vojaško službo in prišel v Ljubljano. Hotel je vstopiti v četrti letnik učiteljsišča, da bi tako končal srednjo šolo in šel študirat, toda dovolili so mu vpis le v tretji letnik, in sicer zaradi nedokončane sedme gimnazije. Ker daljšega šolanja denarno ne bi zmoget, zaposlitve pa ni mogel dobiti, je razočaran nad domovino oz. nad slovenskim liberalnim meščanstvom poslal prošnjo v dragonski polk, kjer so mu jo takoj odobrili. Maselj je nameraval služiti še sedem let in si potem poiskati primerno službo bližje domu, a iz teh let jih je nastalo štirikrat več – kar 28, tako da je vsega skupaj preživel v vojaški uniformi dobrih 32 let. Ker je bil pri drugem vstopu že prestar za kadetsko šolo, se je prijavil k izpitu za računskega častnika in ga leta 1882 tudi opravil. Leta 1884 je postal poročnik, 1889 nadporočnik, 1895 stotnik in 1901 stotnik prvega razreda.

Maslja so veliko premeščali, tako da je kot ptica selivka spoznal številne vojašnice po vsej monarhiji. Na njegov pogled na svet je posebno vplivalo bivanje v Tuzli (1885-1889). Vojaška služba je Maslju zagotavljala eksistenco, a odvzela mu je svobo-

do. Tudi z oficirji se ni mogel zblížati, saj je bil tedaj večji del častnikov aristokratskega ali buržoaznega rodu, medtem ko je socialno nižji del častnikov večinoma izhajal iz nesvobodnih avstrijskih narodnosti (češke, hrvaške, srbske, poljske, slovaške in slovenske) in aristokratska večina jih je nerada sprejemala medse, ker so bili zanje manjvredni. Zato ni čudno, da se je njegova protimonarhistična usmerjenost čedalje bolj krepila, seveda tudi zaradi revne družine, iz katere je izhajal, toda hkrati je naraščalo njegovo zanimanje za socialno okolje in narodno vprašanje, ki je bilo v večnacionalni Avstro-Ogrski zmeraj zelo vroče. Bivanje v vojaški suknji mu je oteževalo še slabo zdravje in veliko domotožje. Leta 1905, star 53 let, je izstopil iz vojaške službe, menda iz strahu, da ga ne bi spet premestili v Terezín, v mračno trdnjavsko mesto (danes zahodna Češka, med drugo svetovno vojno je bilo tam nacistično koncentracijsko taborišče), ki ga je v letih med tamkajšnjim službovanjem (1894-1899) tolikokrat preklel.

Kot upokojenec je novembra 1905 prispel v Ljubljano, kjer je veliko hodil na izlete, pridno pisal in se povsem pomladil. Pred božičem 1913 je izšel njegov roman *Gospodin Franjo*; izdala ga je Slovenska matica, natisnili so ga v znani Slatnarjevi tiskarni v Kamniku. Kmalu po začetku prve svetovne vojne je sodišče izdalo ukaz o zaplembi romana zaradi njegove protiavstrijske naravnosti (vendar je policija dobila v roke le pet izvodov, saj je spretni knjigovez Ivan Bonač zazidal 95 izvodov), založnici pa začasno onemogočilo delovanje. Maselj se je moral nato zagovarjati na vojaškem častnem razsodišču in 21. aprila 1915 je prejel odlok, da je izgubil vojaški čin, vendar mu pokojnine niso vzeli. Toda preganjanje še ni bilo končano. 3. junija 1916 je policija ukazala pisatelju, da mora v treh dneh zapustiti Ljubljano in oditi v Oberhollabrunn (danes Tulln pri Dunaju). Od tam so ga poslali v trg Pulkau (okraj Retz) blizu moravske meje. Tu je našel že precej pregnancev, posebno Istranov, Italijanov, Čehov in Rusov. Maslju so omejili tudi gibanje: od Pulkaua se je smel oddaljiti le pet kilometrov, bil je tudi pod orožniškim nadzorom. Na njegovo pisanje so budno pazili: na vsako njegovo poštno pošiljko so pritisnili žig KONFINIERT. To je bila oznaka, da mora pošiljka najprej na cenzurni urad na Dunaj, nato šele na želeni naslov. Tako je npr. dopisnica, kot poroča Vrhovnik, poslana iz Pulkaua 7. marca 1917, našla naslovnika v Ljubljani šele 29. maja. Nasploh se je življenje pri nas po začetku vojne korenito spremenilo: avstrijska oblast je preganjala veliko slovenskih narodnjakov, nasprotnikov monarhije; tako so zaprli pisatelje Ivana Cankarja, Juša Kozaka, Vladimirja Levstika, Ksaverja Meška in Ivana Laha. Maselj je v konfinaciji kmalu zaprosil, da bi ga premestili bolj na jug monarhije, v Zagreb, Celje, skratka v bližino Ljubljane. Ker mu

Spominska plošča F. M. Podlimbarskemu, vzdana levo od vhoda v rojstno hišo (foto: S. Šimenc)

niso odgovorili, mu je upanje splahnelo, priča telesnih in duševnih muk je njegov rokopisni dnevnik. 18. septembra 1917 ga je zadela kap (že v prejšnjih letih dvakrat), v sredo, 19. septembra 1917, je umrl. Usoda se je z njim nenavadno poigrala: isti dan je prispel po pošti potni list s priloženim dovoljenjem, da se sme preseliti v Celje. Spominsko ploščo so mu pet let pozneje, 11. septembra 1921, odkrili na njegovi rojstni hiši z naslednjim besedilom:

V tej hiši se je 23. nov. 1852 narodil
pisatelj
FRAN MASELJ
PODLIMBARSKI
Umrl je v prognanstvu v nemški
Pulkavi 19. sept. 1917.
Bil je Jugoslovian.
Za svoj narod je živel,
za svojo misel je umrl.

Med drugimi so tedaj spregovorili v imenu Slovenske matice pisatelj Ivan Zorec, v imenu Društva slovenskih leposlovcev pesnik Fran Albreht in v imenu stanovskih tovarišev in prijateljev general Rudolf Maister.

Že naslednje leto (1922) so Masljeve posmrtno ostanke prepeljali iz Pulkaua v Ljubljano, in sicer po prizadevanju šentpetrske podružnice Družbe sv. Cirila in Metoda, katere član je bil. Na večjih železniških postajah so med krajšimi postanki vlaka njegovo krsto posipali s cvetjem; častno slovo so pripravila društva, posebno Sokoli, šolska mladina, člani Ciril-

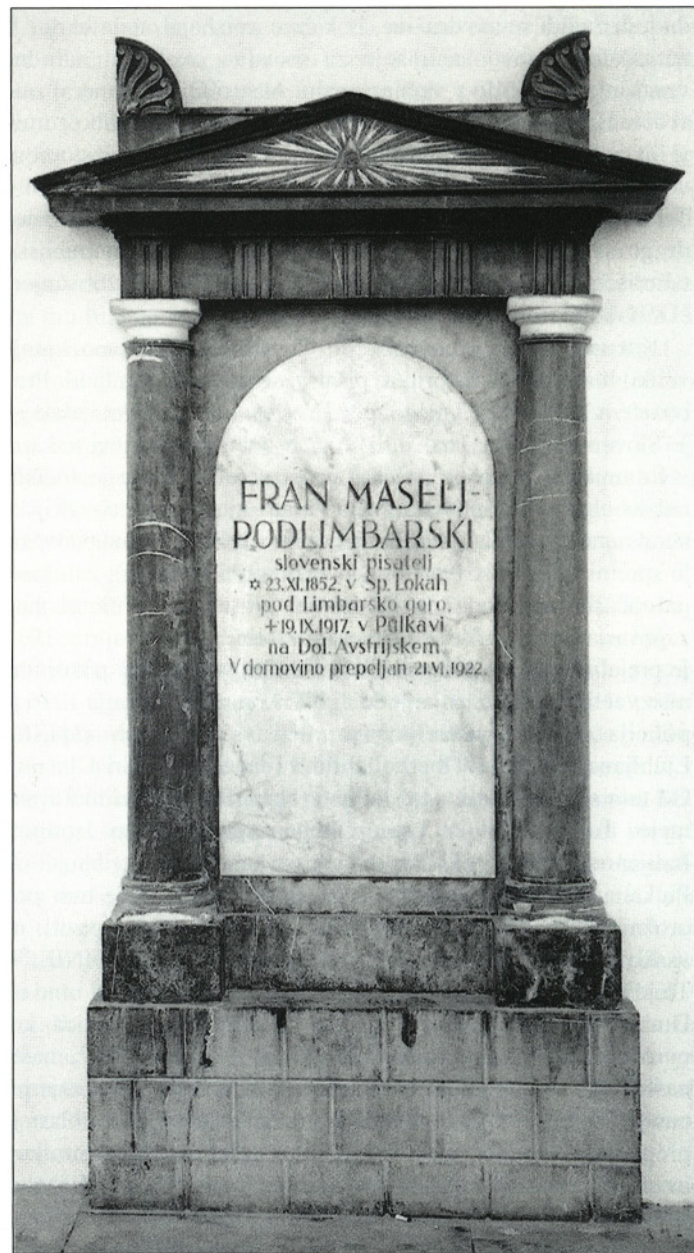
Metodove družbe, pevski zbori so pospremili Maslja na poti v domovino z domoljubnimi pesmimi. Ljubljana se je poslovila od pisatelja v Narodnem domu, slovesno so ga pokopali 24. junija 1922 pri Sv. Križu (Žale) kot »narodnega mučenika« – v grobnici rodbine Furlan. Pogrebno slovesnost je vodil nekdanji Masljev profesor monsijor Tomo Zupan, prešernoslovec, literarni zgodovinar in narodni delavec, s soudeležbo Masljevega sošolca in prijatelja, zvestega branilca slovenskih narodnostnih in kulturnih pravic pred avstrijskim potujčevanjem, zgodovinarja Ivana Vrhovnika, tedaj trnovskega župnika v pokoju, ter dr. Ivana Žiberta, Masljevega nečaka, ki je že leta 1917 oskrbel stričev pogreb v Pulkauu, sicer duhovnika in bibliotekarja v avstrijski nacionalni biblioteki na Dunaju do konca prve svetovne vojne (med konfinacijo je obiskoval Maslja in mu prinašal knjige). V imenu pisateljev se je poslovil Fran S. Finžgar, v imenu slovenske javnosti pa pisatelj dr. Ivan Lah, ki je delil s pokojnikom grenko usodo politične internacije (gl. dnevnike Slovenski narod, Jutro in Slovenec junija 1922).

Maja 1939 je mestna občina dala prenesti pisateljeve posmrtni ostanke na Navje (spominski park z grobovi in nagrobniki osebnosti, pomembnih za slovensko kulturo, prvotno pokopališče ob nekdanji cerkvi sv. Krištofa); namenila mu je spomenik, sicer narejen za neznanega pokojnika, na katerem piše:

FRAN MASELJ –
 PODLIMBARSKI
 slovenski pisatelj
 * 23. XI. 1852. v Sp. Lokah
 pod Limbarsko goro,
 + 19. IX. 1917. v Pulkavi
 na Dol. Avstrijskem.
 V domovino prepeljan 21. VI. 1922.

Podlimbarski – s tem psevdonimom je podpisoval svoja literarna dela – je vseskozi pisal kratko pripovedno prozo in povesti, izjema je roman, ki je nastal v zadnjih letih življenja. Snovno njegove pripovedi obravnavajo kmečko življenje, ki ga predstavlja v propadanju in uboštvi; manj je pripovedi iz mestnega okolja, toda tudi tu srečamo ljudi iz socialnega obrobja. Pri tem se je Podlimbarski gibal na že močno obdelani pisateljski njivi tedanjega časa, ki sta jo, tudi s kratko prozo, vrhunsko obdelala Tavčar in Kersnik. Snovno manj pogosta je bila tedaj v slovenski književnosti vojaška tematika, ki je pri Podlimbarskem najboljšežnejša ter hkrati tesno in opazno povezana z osebno življenjsko izkušnjo, kot so pravzaprav vsa njegova dela. V »povesti Nejčetovega Frančiška« *Kako sem*

prvikrat romal (LZ 1890) pisatelj med drugim razkriva svoj pogosti ustvarjalni vzgib: »Kako čudno je ustvarjen človek! Kadar se mu odzvljajo spomini zelene mladosti o domačih krajih ... takrat mu srce in duša sedeta na jezik, smehlaj zleze na lice in samo ob sebi se pripoveduje.« V slovenski književnosti je bilo vojaško - vojne motivike do prve svetovne vojne bore malo,

Nagrobnik F. M. Podlimbarskemu na Navju v Ljubljani (foto: S. Šimenc)

seveda če izvzamemo folklorne (lirske) pesmi, ki so pele o napornih vojaških letih slovenskih fantov v tuji vojski, Vodnikov *Pesmi za brambovce*, Prešernovo *Soldaško*, nekaj pripovedi o turških vpadih in kmečkih uporih. Pozneje srečamo to motiviko še pri Gregorčiču in Aškercu in seveda pri Podlimbarskem v njegovi kratki prozi in romanu. Šele po letu 1915, ko se je prva svetovna vojna že razmahnila, se v našem pripovedništvu pojavlja vojna kot literarnoustvarjalna prvina npr. pri Finžgarju, Cankarju in nekaterih drugih (Franu Deteli) ter v Župančičevi pesmi. Ta snov in motivika doseže vzpon s Finžgarjevo *Prerokovano*, Cankarjevimi *Podobami iz sanj*, *Gadjim gnezdom* Vladimirja Levstika in dvajset let po tej vojni, vendar na podlagi avtorjevih doživetij, Prežihov *Doberdob* (1940). Močno povezan z našimi besednimi ustvarjalci, osebno in umetniško, je bil slikar Hinko Smrekar. Kot kronist umetnik prehodne dobe, ko odмира staro življenje in se poraja novi svet – neprijeten in nezaželen opazovalec, razlagalec in ocenjevalec sočasnega dogajanja –, je kakor Cankar v svojih delih kazal sodobnikom njihovo zrcalno podobo. V svojih satiričnih risbah je Smrekar prvi odkril slovensko politično, kulturno in vsakdanjo resničnost (zbrane so v litografirani knjigi *Hinko Smrekar – črnovojnik*, 1919).

Pisateljev prozni prvenec je »slika iz vojaškega življenja« *Krokarjev Peter* (LZ 1886), nekakšna značajevka. Tu je znanilec likov, kakršne je pozneje do kraja razvil Cankar (nebogljene ljudi, ki hrepenijo po drugačnem življenju in ki intenzivno doživljajo krivico ter sočustvujejo z drugimi); ob tem je nase opozoril z impresionističnim in barvitim upovedovanjem narave, ki pripomore k razpoloženjskemu občutju. V naslednjih dveh »slikah z bosenskih gor«, to sta *Handžija Mato* (LZ 1887) in *Markica* (LZ 1887), zajema snov iz bosanskega življenja. Orisal je značajske podobe tamkajšnjih ljudi, tako da je v krčmarju Matu poosebil »vse lastnosti in vso bedo raje bosenske«, toda brez pripovednih zapletov in zaokrožene zgodbe; celota skuša nastati iz drobcev, vendar slika ni nikdar prepričljiva. Za prvo daljšo pripoved, povest *Gorski potoki* (SM 1895), sicer ob izidu neljubo sprejeto od novostrujarske in dominsvetovske kritike, je črpal snov iz dijaških dni, ki so bili zanj posebno hudi. Prikazal je nekaj usod iz predmestja z nekoliko razvodenelo in slogovno raznorodno zgodbo. V delu je poučno-izpovedno primerjal življenje v mladosti z gorskim potokom, ki »brez sledu izgine naposled med ločjem in bičjem pustega travnika«, kakor se izgubi burna mladost v enoličnosti poznejših let.

Po negativnih ocenah *Gorskih potokov* je na prigovarjanje prijatelja Ivana Vrhovnika objavil v Slovenskem listu (1897) krajši besedili: *V vojaškem arhivu* in »odlomek iz nenatisnjene povesti« *Gabrovčani*. V črtici *V vojaškem arhivu* je samo

ponovil Kersnikov pripovedni postopek (*Mamon*, *V zemljiški knjigi*), vendar je opozoril na mnogo širši krog človeških usod kakor Kersnik. Prav to delo Podlimbarskega je zgled, kako pisatelj ni zmogel širših obzorij, čeprav je bilo v aktih, ki jih je pregledoval, »zakopanega toliko življenja in toliko bede«, kot je zapisal v črtici, se jim je približal bolj s sporočilnostjo publicista kot z močjo ustvarjalca.

V kratki povesti *Tovariš Damjan* (LZ 1902) je nanizal svoje spomine na začetna vojaška leta in na domače ljudi. V njej je združil vojaški in vaški svet, tako da je poslal osrednjo osebo in njegovo četo iz vojašnice v gorenjsko vas. Delo je literarno le uspel dvigniti iz območja kmečkih značajevk med naše značilne realistične pripovedi.

Potresna povest (LZ 1903) pripoveduje o delovanju katastrofalnega potresa (1895) na krašenske rojake in Ljubljance, hkrati pa »se poroga njihovi miselni zaostalosti in iz nje izvira-jočemu strankarskemu politikantstvu konec stoletja« (A. Slodnjak). Po *Moravskih slikah* (LZ 1904) je v kratki pripovedi *Vojvoda Pero in perica* (LZ 1906) objavil zaostreno podobo dveh značajev; prikazal je dva tipa avstrijskih častnikov: srbskega polkovnika in slovenskega nadporočnika, prvi je srčno vdan svojemu kmečkemu rodu, drugi se sramuje svoje preproste slovenske matere – perice. Leta 1908 je v Ljubljanskem zvonu izšel leposlovni ciklus *Iz starih zapiskov*; gradivo zanj so spomnili na službovanje v Bosni (1885-1889) in dnevnik tistega časa. Avtobiografsko je zasnovana tudi *Povest Ivana Polaja* (LZ 1909). Pripoveduje njegov drugi jaz, častniški aspirant Polaj, o ponovnem srečanju s človekom, ki ga je spravil iz gimnazije in mu je zdaj hotel onemogočiti tudi vojaško kariero – in se tako literarnoironično maščeval nad ovaduhom.

Aneksija Bosne in Hercegovine (7. okt. 1908) je bila najmočnejša spodbuda, da je Podlimbarski začel na podlagi bosanskih spominov snovati svoj »véliki tekst« – roman *Gospodin Franjo* z izrazito jugoslovansko politično tendenco. Seveda so ga k pisanju pozneje spodbujali še številni drugi politični dogodki, kot so gibanje Mlada Bosna, predvsem pa balkanske vojne in preporodovci. Poleg spominov na Bosno je bila avtorju podlaga za pisanje njegova vera v socialno in nacionalno pravičnost. Zato je osredotočil dogajanje v čas hercegovsko-bosanske vstaje (1881/1882). Osrednja oseba romana je Slovenec, gozdarski inženir France Vilar, v službi bosanske gozdne uprave, priljubljen med delavci, ker jih je branil pred izkoriščanjem. Roman je obsežna kritična slika nacionalnih, gospodarskih in političnih razmer v Bosni. Politična misel, ki jo je Podlimbarski zagovarjal v romanu, je protiaustrijska, zato je roman pomemben tudi za tedanje politično jugoslovansko čustvovanje. Izraža močan odpor zoper

avstrijsko civilno in vojaško »kulturtregerstvo«. Delo je bolj naturalistično kot realistično, usmerja pa se zgolj na kmečki sloj in na njegove odnose z avstrijsko birokracijo. Roman je prepleten z jugoslovansko politično mislijo, ki je bila v njegovem času, tik pred prvo svetovno vojno, zelo živa. Podlimbarski te misli ni zmozel do kraja skladno vplesti v obširno epsko snov, zato je umetniška stran romana manj izdelana. Najjasnejšo vizijo tedanjega zgodovinskega dogajanja pred prvo svetovno vojno je razložil Ivan Cankar v svojem predavanju *Slovenci in Jugoslovani* (1913, še pred izidom romana) v ljubljanskem Mestnem domu; zavzel se je za Jugoslavijo kot neodvisno zvezno republiko enakopravnih narodov in tako kot javni delavec do skrajnosti zaostрил svoj odnos do strank in države. Roman *Gospodin Franjo* je v reviji Dom in svet z ustvarjalnega zornega kota negativno ocenil Izidor Cankar, ki je v umetnosti cenil predvsem lepoto, dognana obliko in izpovedno globino: »Ko bralec prebere ta roman do konca, in presodi, **kaj** je pisatelj hotel, se veselo prepriča, da se sme pri nas marsikaj natisniti, ko pa presodi, **kako** je izpeljal, kar je hotel, se žalosten vpraša, zakaj nima Matica (založba Slovenska matica v Ljubljani, 1913, op. p.) bolj stroge umetniške cenzure, nego ima država politično.« Dodal je še skrajno lakonično sodbo: »Podlimbarskega roman ni dober.«, in sicer zaradi njegove tendenčnosti in poučnosti, ki ne spada v leposlovje, pa tudi s stališča poetike. Seveda so pisateljevi somišljeniki ocenili roman pozitivno, posebno tisti, ki so gledali umetnost skozi slovanski zanos. Zadnji, najhujši napad na roman je bil objavljen ob izhajanju pisateljevega *Izbranega dela*; v reviji Dom in svet (1931) ga je napisal Boris Orel, sicer bolj znan kot raziskovalec šeg in ljudske materialne kulture, a tudi literarni in filmski kritik, in že v naslovu opredelil svoj skrajno negativni odnos do pisatelja: »*Trudni oficir in demonični diletant Franjo Maselj – Podlimbarski*«. Priznal mu je njegovo »zlato stran«: da je človek in domoljub, za roman *Gospodin Franjo* je napisal, da »je plod takratnega narodnostnega navdušenja in ne kakih umetniških vrednot«. Po izidu romana je Maselj objavil še dve kasarniški humorni kratki pripovedi: *Tovariš Kladviček* (Literarna pratika 1914) in *Pisatelja Janka Ručigaja prvi honorar* (LZ 1914). Leta 1916 mu je v reviji Slovan uspelo spraviti skozi cenzuro še nekaj poglavij satire na klerikalizem *Rex Sodoma* (prvotni naslov Romarji), ki je po Ilešičevem mnenju (LZ 1918) pripomogla k avtorjevi konfinaciji. S to nedokončano prozo se je Podlimbarski poslovil od literarne javnosti.

Podlimbarski izpoveduje nacionalne, socialne in politične misli, vendar le-te ne odtehtajo nekaterih oblikovnih lastnosti njegovega literarnega dela. Zaradi poudarjene idejnosti je

zapostavljal literarno oblikovanje, saj je kljub zaznavanju problemov ostajal na površju, odmaknjen od sugestivnosti: na ravni potopisa, spominov, prepletenih z daljšimi premišljevanji, in časnikarsko-poročevalskega zapisa. Čeprav je znal mojstrsko upovedovati drobne prizore in pokrajinske slike, ni zmozel koraka do privlačne zgodbe, ki jo je pogosto oslabil še z neučinkovitimi zastranitvami, poleg tega je zahajal tudi v slogovno neenotnost (romantično-realistično). Njegov pisateljski postopek sloni na svobodnem preoblikovanju lastnih doživljajev, ohranjenih v številnih zapiskih (rojstna vas, Črni graben, Limbarska gora, Ljubljana, Bosna in sploh službene postaje), vendar se pri oblikovanju ne more odtrgati od tal. Podlimbarski nima ne pravih zgodb ne trdne zgradbe, njegove pripovedi so večinoma nekakšni fragmenti iz življenja – slike, kot jih je imenoval. Ob »zgodbi« pogosto razmišlja, kar ni najbolj združljivo z realistično pripovedjo. Namesto zgodbe prevzemajo središčno vlogo značaji (te sta v naši književnosti do tedaj že uveljavila Jenko in Jurčič), piše pa tudi svojevrstno lirizirano prozo (npr. v črtici *Stričevi darovi*, LZ 1889), ki jo pozneje v izbrušeni obliki srečamo pri Cankarju. Podlimbarski je ob kritikah njegovih del podvomil o svojih pisateljskih sposobnostih, kot navaja Vrhovnik po pisateljevih dnevniški zapiskih: »In menda tudi potrebnih darov za to (za pisanje) nimam, saj se mi je to dokazalo, ko sem se po nepotrebnem silil v javnost« (11. 11. 1897) – in še v pismu iz Terezina 7. 6. 1898: »Rekel boš, da sem podoben kmetu, ki si je napeljal lep kos materiala, a nima sile, da bi si postavil še primerno poslopje.« Nekoč je celo pomislil, da se je »cijazil preveč za Jurčičem«. Vendar Podlimbarski ni obupal in ni odnehal kot pisatelj, saj je kljub življenjskim nevšečnostim vztrajno pisal in nameraval po prvi svetovni vojni objaviti še en roman.

Problem njegovega ustvarjanja je v bistvu tragičen: ob izjemni volji ni imel dovolj moči, da bi se povzpел na slovenski literarni Olimp. K njegovi poznejši osamitvi je dodatno pripomoglo še dvojne značilnosti njegovega pripovedništva: globoko domoljubje in jugoslovanska ideja. Domoljubje je sčasoma pri ljudeh otopelo in se obudilo le ob kriznih trenutkih, kot je bila druga svetovna vojna in ob referendumu o slovenski samostojnosti, močno pa ga bomo spet potrebovali v Evropski uniji, medtem ko je jugoslovanska ideja dokončno zamrla v drugi Jugoslaviji. Pisateljeve občečloveške sestavine, ki bi nagovarjale vse rodove, seveda vsakega po svoje, saj je to ena od posebnosti umetnosti, tudi literarne, pa so tako redke, da njegova dela sprejemamo danes predvsem zgodovinsko – kot člen slovenskega literarnega razvoja in dokument časa, v katerem so nastala.

LITERATURA:

* Ivan Vrhovnik, **1922**: *Slava Podlimbarskemu! Narodnemu mučeniku Franu Maslju v spomin*. Ljubljana: Šentpetrski podružnici Družbe sv. Cirila in Metoda v Ljubljani .

* Kr. (= France Koblar), **1933**: Maselj Fran – Podlimbarski. *Slovenski biografski leksikon*, 5. zvezek, str. 65-68.

* Anton Slodnjak, **1961**: Realizem II. *Zgodovina slovenskega slovstva III*. Ljubljana: Slovenska matica.

* Marja Boršnik, **1962**: *Študije in fragmenti*. Maribor: Založba Obzorja.

* Anton Slodnjak, **1963**: Nova struja in nadaljnje oblike realizma in naturalizma. *Zgodovina slovenskega slovstva IV*. Ljubljana: Slovenska matica.

* Janez Rotar, 1969: *Socialna in politična misel Podlimbarskega*. Ljubljana: Slovenska matica.

* Anton Slodnjak, **1975**: *Obrazi in dela slovenskega slovstva*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

* Gregor Kocijan, **1983**: *Kratka pripovedna proza od Trdine do Kersnika*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

* J. Ro. (= Janez Rotar), **1993**: Maselj Fran – Podlimbarski. *Enciklopedija Slovenije* 7, str.14.

* Milena Piškur, Sonja Žitko, **1997**: *Ljubljansko Navje*. Ljubljana: DZS.

MATEJ KOTNIK

Kralj slovenskega oblikovanja

Profesor Niko Kralj, arhitekt in častni občan Občine Lukovica

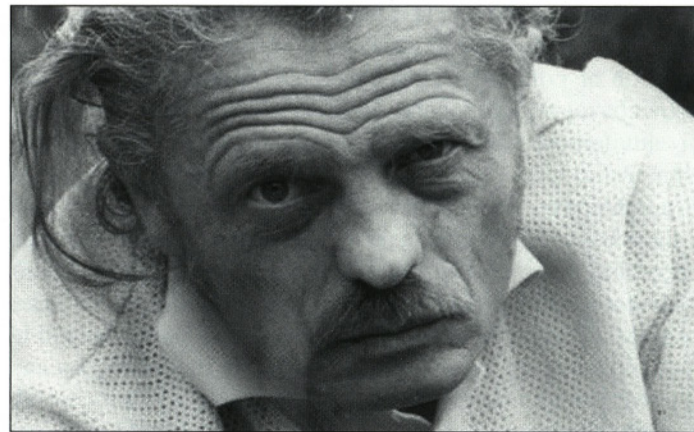
Gozdovi, ki po severnem pobočju hriba obkrožajo raztreseno vasico Zavrh pri Trojanah, so bili vedno blizu ljudem in so jim bili v oporo od zibeli do groba. Tako ni nič nenavadnega, da je bil Nikov oče Frančišek Kralj mizar. S svojim pridnim delom in veliko iznajdljivostjo je postal cenjen mojster svojega poklica. Pa se ni ukvarjal samo z lesom, ampak še z mnogimi stvarmi, ki ga označujejo za pametnega in z izumiteljsko žilico obdarjenega človeka. Izdeloval je radijske sprejemnike, se ukvarjal s fotografijo, bil je čebelar, prvi predsednik Gasilskega društva Trojanje in tako ni čudno, če so si tega vsestranskega moža Trojanjci izbrali za župana. V krogu matere Genovefe, gospodinje, stare matere Katarine, starega očeta Tomaža, sestre Marinke in bratov Cvetka in Frančiška je srkal prva znanja v očetovi mizarški delavnici tudi mladi Niko. Ali je sploh moglo biti drugače, kot je potem bilo? Z lesom je odrasel in ta ljubezen ni minila, živa je in traja. Človek in les, človek in oblika.

Danes, ko opazujemo tega vélikega moža, ko se ob priložnostih vrača v naše kraje, zbuja spoštovanje. Univerzitetni profesor, Prešernov nagrajenec, človek, ki seva modrost, izkušnje in globoko spoštovanje. Na pogled ga kdo od mladih primerja z Einsteinom, zaradi sivih brk in bujne bele frizure. Rad prihaja v Lukovico in na »Trojajne«, kot jim pravi. Njegove družine že zdavnaj ni več, že od vojne sem ne. Ostal je sam kot mogočno visoko drevo, ki kljubuje viharjem in času. Njegove korenine so pod trojansko zemljo med ostalinami antike in Rima, vrh pa visoko nad povprečnimi drevesi. Vrh, ki se na daleč opazi, je prepoznaven in opozarja nase.

Niko Kralj se je rodil 7. septembra 1920 na Zavrhu pri Trojanah. Njegova rojstna hiša je na vzhodni strani vasi, tam, kjer se konča tudi lukoviška občina in se vzhodneje pride v dno potoka Orehovica, v kraj Polšino, ki je že v zagorski občini.

Kraj je nekoliko odmaknjen od prometnega vrveža in zato miren, ljudje so bili vedno močno povezani med seboj in kraj s krajem. Zavrh spada pod šentgotardsko faro, kjer je tudi pokopališče in na njem grob očeta Frančiška.

Niko si je poleg ljubezni do lesa, ki je bil in ostal njegov najpogostejši spremljevalec pri delu, doma privzel tudi strogost do sebe in vztrajno delavnost. Lastnosti, ki jih je imel njegov oče. Fantovo nadarjenost so doma opazili in ga poslali v šolo. Najprej je obiskoval klasično in nato realno gimnazijo v Ljubljani, zadnje leto pa realno gimnazijo v Senovem, toda mature ni opravil, ker so ga leta 1941 prav pred maturo aretirali nemški okupatorji. Vzporedno se je pri očetu izučil tudi za mizarskega pomočnika, kar mu je pozneje pri oblikovanju vedno koristilo, saj mu je bil material, s katerim je ustvarjal, domač. To so bila zanj srečna leta, kot raj pred peklom, ki je prihajal z bližajočo se drugo svetovno vojno.

Niko Kralj

Kraljeva družina: Niko, Frančišek, Marinka, Cvetko, mati Genovefa, ded Tomaž in oče Frančišek

Sestrica Ivanka in bratec Ciril sta umrla, še preden je Niko dopolnil sedem let; ko mu je bilo šestnajst let, je zaradi bolezni umrl oče Frančišek, še pred izbruhom 2. svetovne vojne pa tudi stara starša Katarina in Tomaž. Med vojno je preminil bolehn brat Frančišek, ki je bil ves čas slabega zdravja. Mati Genovefo so skupaj s sestro Marinko Nemci 1941 odpeljali v zapor v Trbovljah, nato v zapor na Borlu, od koder sta bili internirani v koncentracijsko taborišče Auschwitz. Od tam se nista vrnila. Brat Cvetko je bil ustreljen kot talec v Celju. Niko je bil zaprt v Trbovljah, na Borlu in v Mariboru. Od tam je bil interniran v koncentracijsko taborišče Mauthausen, od koder so ga leta 1943 premestili najprej v Steyr, pozneje je bil na prisilnem delu v Koefflachu in od tam je leta 1945 ušel. Vrnil se je v domovino in se najprej pridružil Kamniško-zasavskemu odredu, nato Šercerjevi brigadi, ki je takrat delovala na območju Gornjesavinjske doline. Tako je konec vojne od vse družine pričakal samo Niko. Tragični časi, ki lahko zaznamujejo človeka, so se lotili Nika Kralja z vso grozovitostjo, ki si jo težko predstavlja še tako črnogledi um.

Po osvoboditvi 1945 je bil s XIV. divizijo, katere del je bila Šercerjeva brigada, v Senti, pozneje v Zagrebu v Brigadi braće Radića. V Zagrebu je zapustil vojsko, da bi pričel s študijem. Zato je bil kazensko odpuščen iz vojske, kar mu je omogočilo nadaljnje izobraževanje. Ker v letu 1945 ni bilo dovolj prostora na fakulteti za arhitekturo, se je Niko Kralj najprej vpisal na Fakulteto za gradbeništvo v Ljubljani. Že v naslednjem letu (1946) se mu je uspelo vpisati na Oddelek za arhitekturo Tehnične fakultete, ki je bila takrat še na Aškerčevi cesti (pozneje se je samostojna Fakulteta za arhitekturo preselila na Zoisovo cesto). To je bil čas, ko sta arhitekturo na fakulteti zaznamovala

profesorja Jože Plečnik in Ivan Vurnik. Kralj je bil najprej v seminarju pri profesorju Edu Ravnikarju, pozneje je nadaljeval študij in tudi diplomiral pri profesorju Edu Mihevcu. Že med študijem pri prof. Mihevcu je začel delati načrte za mizarsko delavnico Naglas, kjer so takrat izdelovali Mihevčevo pohištvo, pri čemer si je nabiral znanje iz projektiranja in oblikovanja (od zamisli do načrta in izvedbe zamisli). Svoja profesorja je ocenil takole: prof. Ravnikarja kot tistega, ki je imel več teoretskega znanja, in prof. Mihevca kot mojstra tehnologije materialov, toda oba kot dobra vodnika in učitelja, iz katerih del in naukov se je učil za svoje prihodnje strokovno in tudi profesorsko življenje.

Z Veroniko Zupanič se je Niko spoznal leta 1951, ko je bil absolvent fakultete za arhitekturo, medtem ko je Veronika poučevala klavir na Glasbeni šoli Center v Ljubljani in študirala medicino. Leta 1954 sta se poročila in 1959 se jima je rodila hčerka Veronika. Veronika s svojim pretanjenim odnosom do umetnosti ves čas podpira ustvarjalno delo svojega soproga.

Kralj je diplomiral 1952. leta z diplomsko nalogo Razvoj sedežnega pohištva v petih tisočletjih. Nadarjenosti mladega diplomanta ljubljanske arhitekture profesorji niso spregledali, saj so ga predlagali za Prešernovo nagrado za študente, ki jo je prejel isto leto.

Prvo zaposlitev je Niko Kralj našel v tovarni pohištva Stol v Kamniku. Tu je lahko združeval pridobljeno znanje arhitekta oblikovalca in vse tiste izkušnje, ki si jih je pridobil doma v očetovi mizarski delavnici na Zavrhu pri Trojanah. Njegova neizmerna domišljija mu je omogočala, da je vse mogoče oblike

Niko Kralj kot dijak

pohištva prelival na papir. Nove forme so imele trdno stojišče v funkcionalnosti, ki ji je botrovalo dobro poznavanje materialov in njihovih lastnosti, še posebej lesa, najpogostejšega spremljevalca v življenju snovalca in velikega strokovnjaka. Zamisli in ideje so zahtevale svoj okvir in Kralj je v Stolu kmalu ustanovil razvojni oddelek in biro za oblikovanje, ki ju je uspešno vodil vrsto let.

V tem z ustvarjalnim zaletom in uspehi polnem času je nastal tudi najbolj znani slovenski stol REX, ki nosi modelno oznako 5654 in je nastal v letu 1952. Rex je zasnovan na izumu krivljenja perforiranih vezanih plošč. Stol označujejo tri invencije, in sicer: prvič, prostorsko krivljena perforirana vezana plošča (plošča ima še eno novost: robna letev ima zareze, v katere se vsadijo čepi perforirane plošče), drugič, ročni naslon iz vezanega lesa, ki s svojo debelino plošče omogoča zapiranje v majhnem volumnu, in tretjič, trenje v drsnem sklopu je tolikšno, da se stol ob obtežitvi ne zapre. Drugačnost Kraljeve iznajdbe nakazuje tudi primerjava z deli velikih arhitektov 20. stoletja. Tako je pohištvo velikega Aalta lepljeno iz več plasti furnirja, vendar ni prostorsko krivljeno. Charels in Ray Eames sta oblikovala sedežno pohištvo iz krivljenih večplastnih vezanih plošč, vendar le do neke stopnje ukrivljenosti, ki jo dovoljuje tehnologija krivljenja lesa brez perforacij. Kraljev stol poznamo domala vsi, saj je legenda slovenskega oblikovanja in večno

moderen stol. Še vedno je priljubljen in je postal prava klasika, ki traja, čeprav včasih marsikdo niti ne ve, kdo je njegov stvaritelj. Stol REX je leta 1999 dosegel pri izboru časopisa Finance 2. mesto med slovenskimi izdelki 20. stoletja. Ta stol je tudi prvi v Sloveniji, ki je bil oblikovan za serijsko proizvodnjo in je bilo do danes narejenih že več kot 1.000.000 primerkov. Ima svetlo prihodnost, saj v okviru podjetja Impakta pravkar tečejo priprave za njegovo množično proizvodnjo v Rusiji. Po podatkih sodelavcev Impakte velja za stol REX precejšnje zanimanje na svetovnem tržišču. Za avtorja in Slovence je pomembno, da je stol razstavljen v Muzeju sodobne umetnosti (Museum of modern art) v New Yorku med deli slavnih svetovnih ustvarjalcev; na dražbi avkcijske hiše Christie v Londonu je bil ponujen z izklicno ceno 400 funtov.

Seveda to ni edini izdelek Nika Kralja. Opisati vse izdelke tega velikega oblikovalca in arhitekta bo seveda nujna v prihodnje, a REX si zasluži posebno mesto, ker je gotovo tudi najbolj znan Kraljev izdelek. Do ideje zanj je prišlo zaradi potreb tedanjega časa. V petdesetih letih prejšnjega stoletja, ko se je tudi v Sloveniji začelo povečevati število avtomobilov in so bili v modi pikniki v naravi, je Kralj prišel na idejo, da bi ustvaril lahke stole in mizice. Tako je začel snovati in prvi modeli so bili taki, da so se nalagali, pozneje se je nalaganje spremenilo v zlaganje v majhen volumen. Za nov izdelek so v razvojnem od-

Stol »REX«

delku tovarne pohištva Stol vzeli uporabljeno ime stola REX (lat. kralj) iz zbirke Remčevih stolov, ki so jih nehali izdelovati. Kraljevi najbolj uspeli dizajni so poleg REX-a še stol Lupina, pisarniški program tovarne Stol ter razni sistemi pohištva (Viva, Javor, Dota, Mozaik, Zarja, Futura). Razsežnost arhitektovega dela si lahko zamislimo, če se zavemo dejstva, da je 18 industrijskih podjetij doma in v tujini proizvajalo pohištvo po inventcijah in modelih Nika Kralja.

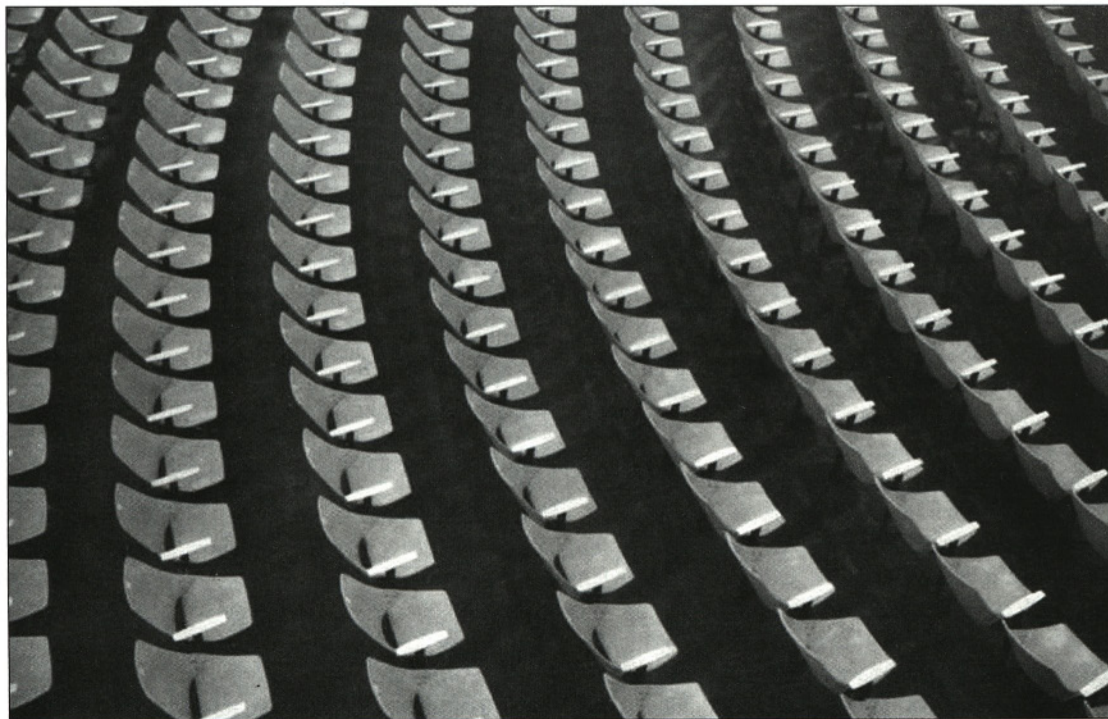
Kralj je s svojo genialnostjo kmalu prerasel takratne slovenske in jugoslovanske okvire, saj je bil, kot je leta 1960 zapisal švedski profesor Erik Berglund (v švedskem dnevniku Dages Nyheter), trenutno najboljši pohištveni oblikovalec v Evropi. Pred leti so v enem od slovenskih dnevnikov zapisali trditev, ki ji ne gre oporekati: »Če bi imela Slovenija pet Kraljev, bi postala svetovna oblikovalska velesila.«

Na Kralja je naredila izreden vtis Skandinavija, ko je v letih 1959 in 1960 na Švedskem opravljal 6-mesečno specializacijo. V Stockholmu, kjer je sodeloval zlasti z oblikovalcema Olafom Piro in Ilmari Tapiovaro, je spoznal, da se tam otroci z osnovami oblikovanja srečujejo že v vrtcih in potem ves čas med šolanjem. Žal pri nas celo študentje likovne akademije ne vedo vedno, kaj je dobra oblika. Neprivzgojenost čuta za estetiko je pogosta, velikokrat ljudje z visoko izobrazbo ne ločujejo med kičem in dobro obliko.

Vsestranskost in obsežno znanje, ki ga je z željo po prenašanju na mlade kot zgled dobrega mojstra gojil od prvega dne, ko je prišel iz šole in se dokazoval v praksi, sta ga pripeljala na univerzo: leta 1960 je bil izvoljen za docenta za predmet Osnove projektiranja in kompozicije II na takratni Fakulteti za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo.

Leta 1962 je Niko Kralj prejel najvišje slovensko odlikovanje na področju kulture – Prešernovo nagrado za arhitekturo in oblikovanje in se že takrat zapisal med najpomembnejše slovenske ustvarjalce. Nagrada je bila priznanje za njegov ustvarjalni pogum in ga je označila za izkušenega in izoblikovanega umetnika in strokovnjaka, ki je zaznamoval tudi že svetovni oblikovalski prostor.

Raziskovalna pot ga je spet peljala v svet: leta 1964 je prejel štipendijo Fordove fundacije, ki mu jo je podelil Inštitut za mednarodno izobraževanje iz New Yorka. Štipendijo je prejel skupaj z arhitekti in pedagogi: Beranekom iz Avstrije, Schmidtom iz Španije in Vardo iz Srbije. Tako je prebil šest mesecev na študijskem potovanju po ameriških univerzah. Proučeval je študijske metode in programe vzgoje oblikovalcev in arhitektov in se srečeval z eminentnimi profesorji in oblikovalci. To je bilo, kot se spominja Kralj, v zgodnji pomladi, ko so umorili ameriškega predsednika Kennedyja. V spominu so mu ostali prijetni pogovori s profesorjem Buckminstroom Fullerjem, Ludvikom van

Dvorana v Zagorju, opremljena s stoli »Lupina«

der Rohejem, arhitektom Mentro in oblikovalcem arhitektom Charlesom Eamesom. V pogovorih z njimi je dobil potrdilo, da je metoda seminarskega dela na ljubljanski šoli za arhitekturo z izdelavo modelov prava pot do optimalne rešitve pri preverjanju narisane načrta. Bivanje v Fullerjevih poizkusnih hišicah je bilo zanj pravo doživetje. V tistem času se je seznanil tudi s stvaritvami slovitega ameriškega arhitekta Franka Lloyda Wrighta. Prevzela ga je povezanost Wrightovih del z naravo, kar je bilo nekaj posebnega. Vtis nanj je naredilo tudi srečanje z Wrightovimi hišami, prehodi med prostori v njih itd. Še posebej mu je ostala v spominu hiša skupaj z ateljejem, ki si jo je Wright zgradil zase v Phoenixu, ZDA.

Profesor Niko Kralj je prejemal za svoje delo številna priznanja na mednarodnih natečajih in na razstavah doma in v tujini; to mu je odprlo pot tudi v krog ekspertov Združenih narodov. V konkurenci med 108 kandidati za mesto eksperta UNIDO za delo v Inštitutu za oblikovanje v Tel Avivu je bil izbran prof. Kralj. Med svojim 20-mesečnim bivanjem v Izraelu v letih 1967 in 1968 je bil programski, razvojni, proizvodni in likovni svetovalec v številnih industrijskih in obrtnih podjetjih. Poleg tega je tudi predaval industrijsko oblikovanje na šoli za oblikovanje Univerze v Jeruzalemu, projektiral za izraelsko industrijo ter bil njen glavni likovni in razvojni usmerjevalec.

Leta 1966 je bil izvoljen za izrednega profesorja na Fakulteti za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo. Po vrnitvi iz Izraela je ustanovil Inštitut za oblikovanje (skupaj z modelno delavnico) pri fakulteti (FAGG) in predaval na fakulteti vse do upokojitve. »Oblikovanje predmetov« ni bil le predmet, ki se mu je posvečal, ampak je postal pojem za ustvarjalnost. Oblike, ki so nastajale na podlagi njegovih zamisli, niso bile le delo njegovih rok, kar bi smeli reči za vsako pohištvo, marveč jih je mogoče prepoznati po potezah človeka, ki jih je ustvarjal.

Leta 1975 je bil izvoljen za rednega profesorja na FAGG Univerze v Ljubljani. V letih 1964/1985 je vodil splošni seminar, od tedaj dalje pa usmerjeni oblikovalski seminar. Pod mentorstvom profesorja Nika Kralja je končalo študij 193 univerzitetnih diplomiranih inženirjev arhitekture in 19 inženirjev arhitekture. Njegovo predavateljsko delo je bilo široko in raznovrstno, saj je v letih 1977/1989 predaval tudi na lesarskem oddelku Biotehnične fakultete predmeta Konstruiranje in oblikovanje in Konstrukcijsko risanje ter bil mentor diplomantom. V letih 1979/1983 je predaval na podiplomskem študiju na zagrebški univerzi, kjer je bil mentor šestih magistrantov. Od leta 1987 je sodeloval kot pedagog pri dodiplomskem oblikovalskem študiju na ljubljanski Akademiji za likovno umetnost. Sodeloval je pri reformi študijskega programa arhitekture, posebej s prispevkom za področje oblikovanja. Kot predavatelj,

somentor ali mentor diplomskih nalog je sodeloval na arhitekturnih oddelkih v Sarajevu in Skopju.

Profesor Kralj je bil vsestransko aktiven tudi v javnem življenju: bil je dekan FAGG, predsednik slovenskega Društva oblikovalcev, delegat v svetu ljubljanske Univerze, član upravnega odbora Prešernovega sklada, član mednarodne žirije BIO, sekretar Društva izumiteljev Slovenije, predsednik Društva inovacijskih pedagoških delavcev.

Ni bil samo oblikovalec in arhitekt; ob zahtevnem pedagoškem delu se je ukvarjal tudi z invencijskim raziskovanjem. Torej je bil izumitelj. Pri tedanjem Zveznem zavodu za patente v Beogradu so mu registrirali 118 patentov in modelov. Izdelal je 39 raziskovalnih nalog. Svoje inovacijsko in oblikovalsko delo je razstavljal več kot stokrat doma in v tujini. Udeležil se je številnih natečajev in v mednarodni konkurenci prejel: 12 prvih nagrad, 17 zlatih medalj, 2 prvi do drugi nagradi, 13 srebrnih medalj, 16 drugih nagrad, 5 tretjih nagrad, purpurno medaljo in 6 častnih diplom. Na slovenskih razstavah in natečajih po nekdanji Jugoslaviji je prejel 10 visokih priznanj, 16 prvih nagrad, 9 zlatih medalj, 3 druge nagrade, 4 srebrne medalje, eno tretjo medaljo in 7 diplom. Objavil je več kot 100 člankov s področja oblikovanja.

Profesor Kralj je ob neki priložnosti dejal, da na našem planetu ni ničesar, česar ni ustvarila narava ali človeška roka. Kralj sam je najboljši dokaz, da je lastno izpopolnjevanje kot oblika ustvarjalnosti tudi ena izmed možnosti, ki jih zagotavljata nadarjenost in delo, združena v isti osebi. Ko oblikovanje kot ustvarjalno potrebo začutiš in ga izpopolniš v svojem delu, mu podrediš vso drugo dejavnost in celo prosti čas.

Njegov konjiček je fotografiranje. Profesor je bil s fotografijo povezan že od doma; fotografiral je vse življenje in s tem doživljal oblikovanje negibne slike narave kot iskanje naravnih oblik in negibnih sekvenc svojih lastnih stvaritev. Pri tem se vprašamo, kdo je najbolj vplival na Kraljevo delo in ustvarjalnost. Odgovor daje sam, ko pravi: »Naj vas ne preseneti, toda na moj razvoj so najbolj vplivali številni neznani mojstri, ki so ustvarjali hiše, pohištvo in orodje. V njihovih stvaritvah sem odkril, čeprav so ostali neznani, zbir modrosti in lepote. Ti ljudje so znali na izjemen način povezati funkcionalnost in dekorativnost.« In kateri material je Kralju najbolj pri srcu? Spet sam odgovori: »Les nima primerjave.« Les bo še dolgo, če ne za večno, ohranil prvo mesto v izdelavi pohištva. Les je material, ki ga z lahkoto obdelujemo, je lep, stabilen, topel, zanimiv, traja pa lahko tudi stoletja. Niko Kralj meni, da se nam v prihodnosti obetajo dobre perspektive industrijskega oblikovanja. Šola za arhitekturo in Akademija likovnih umetnosti ter Društvo oblikovalcev so dobili konkurenco v privatni iniciativi na področju

Avtor s stolom »Indijanček«

izobraževanja in realizacije. Skrbeti bo treba le za spodbujanje razstav in natečajev ter popularizacijo oblikovanja. Nove konstrukcijske rešitve, novi načini uporabe, novi materiali, novi proizvodni načini vodijo do novih oblik izdelkov, vse skupaj pa do novega modernega industrijskega ali unikatnega oblikovanja. Inovacije in invencije v najširšem pomenu besede so značilnost pravega sodobnega oblikovanja. Najti te invencije in inovacije je naloga dobrega oblikovalca in je hkrati tudi rojstvo pravega industrijskega dizajna.

Profesor Niko Kralj danes preživlja svoje dneve v krogu družine: žene Veronike, hčerke in zeta v svoji hiši v Ljubljani. Človek kar težko verjame, da nekdo zmore v življenju napraviti toliko stvari, kot jih je profesor Kralj, nadvse delaven in marljiv človek, ki ljubi delo in je neutrujen iskalec napredka, vizionar,

oblikovalec. Njegovo delo bo še predmet raziskovanj in monografij, ki bodo morale zbrati ustvarjeno in množico dragocenih misli: te so pečat današnjega dne in seme novim izvirom oblik, ki jih v tekmi z naravo začrtuje človek. Niko Kralj pušča za seboj globoke sledi ...

Ob občinskem prazniku je občinski svet Občine Lukovica leta 1998 podelil profesorju Niku Kralju najvišje priznanje Občine Lukovica, to je naziv ČASTNI OBČAN – za njegovo življenjsko delo na področju arhitekture in oblikovanja.

VIRI IN LITERATURA:

- * Družina: Zupanič – Kralj – Iglič
- * Koselj Nataša, 2002: Niko Kralj: ikona slovenskega oblikovanja. V: Ambient št. 38., 34-39
- * Arhitekturni zbornik
- * Vir fotografij: družinski arhiv

STANISLAVA STOPAR

Šolstvo v občini Lukovica

Šola je organizem, ki se nenehno spreminja. Spremembe narekujejo potrebe kraja, v katerem šola deluje. Ustvarjalni pečat jim dajejo učitelji, učenci in starši, odvisne pa so tudi od razvojne politike v posameznih obdobjih.

Cilj tega zapisa je predstaviti utrip življenja in dela v naših šolah v občini Lukovica v času hitrih sprememb med letoma 1984 in 2004. O šolstvu na tem območju je pisal že Stane Stražar v knjigi Črni graben (1985).

Glavni vir pri zbiranju podatkov so bile šolske kronike, statistična poročila šole ob koncu šolskega leta in bilten Zdrave šole.

PODRUŽNIČNA ŠOLA KRAŠNJA

Krašnja 14, 1225 Lukovica

Šola je bila ustanovljena leta 1857. Šolsko poslopje je bilo dozidano v letih 1945/46. V eni izmeni je potekal pouk v kombiniranih in nekombiniranih oddelkih. Šola je bila 1. 1. 1963 priključena centralni šoli na Brdu. Novo šolsko poslopje je bilo zgrajeno leta 1977. Od 1. 9. 1980 do 1. 9. 1988 je bila organizirana celodnevna osnovna šola.

PODRUŽNIČNA ŠOLA BLAGOVICA

Blagovica 33, 1223 Blagovica

Enorazredno ljudsko šolo v Blagovici je deželni šolski svet ustanovil leta 1857. Dozidana je bila leta 1945. V letu 1971 je bilo zgrajeno novo šolsko poslopje. Učenci so pouk obiskovali v kombiniranih oddelkih v dveh izmenah. 1. 1. 1963 je bila šola priključena centralni šoli Brdo, učenci od 5. do 8. razreda so takrat začeli obiskovati pouk na Brdu. V letu 1982 je bil zgrajen prizidek, ki je omogočil enoizmenski pouk za vse učence.

OSNOVNA ŠOLA JANKA KERSNIKA BRDO

Brdo 5, 1225 Lukovica

Šola je bila ustanovljena leta 1837. Šolsko poslopje je bilo zgrajeno leta 1904, 18. 5. 1943 so partizani šolo zažgali. Poslopje je bilo obnovljeno in dozidano leta 1945. Leta 1949 se je k šoli Brdo priključila osnovna šola Šentvid. Novo poslopje so šoli dodali leta 1966, telovadnico leta 1978, zadnji prizidek pa je bil zgrajen leta 1989. Pouk je bil od leta 1966 organiziran v čistih oddelkih v dveh izmenah, po dograditvi zadnjega prizidka pa poteka v eni izmeni.

27. 11. 1966, ko so se široko odprla šolska vrata novozgrajene šole na Brdu, poimenovane po pisatelju Janku Kersniku, je pokojni ravnatelj Franc Jagnje sporočil staršem: *»V novem šolskem poslopju, v svetlih in urejenih učilnicah bo več desetletij dovolj prostora za vse učence našega ožjega in širšega šolskega okoliša. Pouk bo odslej kar najbolj sodobno organiziran.«*

Napoved je vzdržala le slabi dve desetletji, saj je analiza šolskih prostorov že v šolskem letu 1984/85 pokazala nujno potrebo po gradnji prizidka. Premajhne učilnice brez sodobnih učnih pripomočkov, dotrajana oprema in pouk v dveh izmenah so bili velika ovira tudi pri prenovi učnih načrtov. Velik gradbeni poseg je zahtevala tudi odstranitev hišne gobe v starem delu šole. Obnova je trajala od 1. 7. 1984 do 1. 10. 1985.

V zaostrenih pogojih financiranja šolstva je bila s 1. 9. 1988 s sklepom julijske skupščine občine Domžale ukinjena celodnevna šola v Krašnji. Toda pogajanja za gradnjo prizidka k šoli na Brdu se niso ustavila – nove prostore v prizidku so odprli 23. 5. 1989. Celotna vrednost del (729 m²) prizidka, obnove obstoječih učilnic in knjižnice (270 m²) je takratna občina Domžale zagotavljala iz samoprispevka. Šolska kronika nas seznaja, da so bile v šolskem letu 1989/90 materialne možnosti za delo na

centralni šoli Brdo in obeh podružnicah v Krašnji in Blagovici zelo ugodne. V montažni zgradbi v Krašnji so v razredih zamenjali tapete, v celoti so prepleskali učilnice v Blagovici, žal pa iz samoprispevka niso zgradili telovadnice. Vsi učenci iz Črnega grabna so obiskovali pouk v eni izmeni s pričetkom pouka ob 8. uri.

Pomembno za področje osnovnega šolstva je bilo tudi leto 1996, saj je bila sprejeta nova šolska zakonodaja, ki je vnesla korenite spremembe v življenje in delo osnovne šole, hkrati pa naložila veliko odgovornost novim občinam za vzdrževanje in obnovo šolskega prostora. Novost zakonov je bilo postopno uvajanje devetletne osnovne šole z začetkom v šolskem letu 1999/2000.

Analiza obstoječega prostorskega stanja je pokazala, da nobena od treh šol v lukoviški občini prostorsko ne ustreza uvedbi devetletne osnovne šole. Občina Lukovica pripravlja projekte za dozidavo, a prostorska stiska šole, povezana z obveznim programom devetletke v letu 2003/04, ostaja nerešena.

Organizacija pouka, razredi, oddelki, učenci

Na Brdu pri Lukovici stoji Osnovna šola Janka Kersnika Brdo. V raztegnjenem šolskem okolišu sta še dve podružnični šoli – Podružnična šola Blagovica in Podružnična šola Krašnja. Šolo upravlja ravnateljica Zdenka Pengal v sodelovanju s svetom šole. Strokovni organi zavoda so: učiteljski zbor, vzgojiteljski zbor, oddelčni učiteljski zbor, razredniki, strokovni aktiv. Za organizirano uresničevanje interesa staršev skrbi svet staršev.

Tako svet šole kot svet staršev pridobivata na pomenu, kar je razvidno tudi iz pogostih zapisov v šolski kroniki po letu 1995. Poleg že znanih oblik sodelovanja staršev s šolo (govorilne ure, roditeljski sestanki) iščejo učitelji in starši nove oblike sodelovanja prek individualnih pogovorov, dnevov odprtih vrat, izobraževanja za starše itn.

Organizacija pouka je za vsako šolsko leto načrtovana.

Število učencev in oddelkov se od leta 1984 bistveno ne spreminja, kar je razvidno iz razpredelnice.

Šolski okoliš je na prometno ogroženem območju, tako na organizacijo pouka bistveno vplivajo prevozi učencev. Skrb za prometno varnost je prednostna naloga šole, zato se v vse aktivnosti prometne varnosti učencev s predlogi in zahtevami vključujejo starši prek sveta šole, sveta staršev in občinske komisije za preventivo in varnost v cestnem prometu. Šola organizira prevoze za učence in varstvo vozačev; šolske prevoze izvaja podjetje KAMBUS Kamnik in zasebni prevoznik

LETO	1984-1985	1985-1986	1986-1987	1987-1988	1988-1989	1989-1990	1990-1991	1991-1992	1992-1993	1993-1994
RAZRED	OD. UČ.	OD. UČ.	OD. UČ.	OD. UČ.	OD. UČ.	OD. UČ.	OD. UČ.	OD. UČ.	OD. UČ.	OD. UČ.
OŠ JANKA KERSNIKA BRDO										
1.	2	45	2	53	2	48	2	41	2	38
2.	2	48	2	41	2	48	2	47	2	36
3.	2	40	2	49	2	37	2	48	2	46
4.	2	51	2	39	2	52	2	40	2	47
5.	3	74	3	88	3	74	3	79	3	67
6.	3	73	3	72	3	84	3	74	3	76
7.	3	69	3	68	3	64	3	83	3	72
8.	3	67	3	63	2	62	2	57	3	74
SKUPAJ	20	467	20	473	19	469	19	469	20	456
PODRUŽNIČNA ŠOLA KRAŠNJA										
1.	1	11	1	22	1	12	1	14	1	15
2.	1	10	1	17	1	12	1	13	1	12
3.	K	13	K	10	K	11	1	15	1	12
4.	1	17	1	14	1	10	K	10	1	13
SKUPAJ	3	51	3	56	3	50	3	51	4	53
PODRUŽNIČNA ŠOLA BLAGOVICA										
1.	1	11	1	20	1	18	1	12	1	23
2.	1	20	K	12	1	21	1	17	1	12
3.	K	9	1	19	1	11	1	21	1	19
4.	1	17	1	9	1	19	1	11	1	20
SKUPAJ	3	53	3	60	4	69	4	61	4	68

LETO RAZRED	1994- 1995		1995- 1996		1996- 1997		1997- 1998		1998- 1999		1999- 2000		2000- 2001		2001- 2002		2002- 2003	
	OD.	UČ.	OD.	UČ.	OD.	UČ.	OD.	UČ.	OD.	UČ.	OD.	UČ.	OD.	UČ.	OD.	UČ.	OD.	UČ.
OŠ JANKA KERSNIKA BRDO																		
1.	2	42	2	41	2	30	2	42	2	40	2	47	2	35	2	43	2	40
2.	2	33	2	40	2	40	2	30	2	43	2	42	2	47	2	35	2	41
3.	2	42	2	33	2	40	2	41	2	33	2	45	2	43	2	47	2	37
4.	2	39	2	42	2	33	2	39	2	41	2	33	2	45	2	41	2	45
5.	2	50	3	73	3	79	3	63	3	78	3	67	3	72	3	83	3	78
6.	3	72	2	52	3	71	3	80	3	60	3	80	3	66	3	73	3	81
7.	3	67	3	74	2	53	3	66	3	81	3	57	3	76	3	63	3	70
8.	3	56	3	64	3	71	2	51	3	63	3	72	3	53	3	72	3	64
SKUPAJ	19	401	19	419	19	417	19	412	20	439	20	443	20	437	20	457	20	456
PODRUŽNIČNA ŠOLA KRAŠNJA																		
1.	1	17	1	14	1	8	1	12	1	13	1	11	1	10	1	9	1	4
2.	1	13	1	18	1	14	1	8	1	12	1	12	1	10	1	11	K	8
3.	1	15	1	13	1	19	1	14	K	8	K	13	K	12	K	10	1	10
4.	1	16	1	14	1	13	1	19	1	14	1	8	1	13	1	12	1	11
SKUPAJ	4	61	4	59	4	54	4	53	3	47	3	44	3	45	3	42	3	33
PODRUŽNIČNA ŠOLA BLAGOVICA																		
1.	1	16	1	14	1	22	1	22	1	18	1	17	1	12	1	14	1	13
2.	1	15	1	17	1	13	1	21	1	21	1	19	1	17	1	13	1	14
3.	1	21	1	15	1	19	1	13	1	22	1	23	1	19	1	17	1	13
4.	1	18	1	21	1	15	1	19	1	13	1	23	1	23	1	19	1	19
SKUPAJ	4	70	4	67	4	69	4	75	4	74	4	82	4	71	4	63	4	57

Razredi, oddelki, učenci od 1984 do 2004

Vir: Obrazec Š-O Zavoda RS za statistiko. Poročilo ob koncu šolskega leta (sezname v arhivu OŠ Janka Kersnika Brdo).

CETOURS. Na vseh treh šolah je organiziran tudi prevoz s kombiji. Število učencev, ki se vozijo v šolo, se od leta 1996 zelo povečuje, še posebno zaradi gradnje avtoceste Šentjakob-Trojane.

ŠOLSKO LETO	BRDO			KRAŠNJA KOMBI (1)	BLAGOVICA KOMBI (2)	LETNI STROŠKI	VARSTVO VOZAČEV
	KAMBUS	CETOURS	KOMBI (1)				
1994/1995	107	-	32	33	61	7.282.000	749.737
1995/1996	114	-	46	36	59	7.289.929	735.000
1996/1997	130	-	53	31	59	11.749.693	735.000
1997/1998	138	59	55	25	67	14.069.081	735.000
1998/1999	148	130	53	18	62	21.011.603	820.000
1999/2000	137	140	56	15	64	20.156.059	940.400
2000/2001	143	134	42	16	59	22.221.287	996.000
2001/2002	160	164	49	16	53	26.531.075	1.300.301
2002/2003	161	158	54	11	49	29.815.284	1.574.509
2003/2004	135	96	21	9	36	25.000.000	1.638.527

Učenci pod vodstvom učiteljic in prometne policije opozarjajo voznike na previdno vožnjo, september 1994

Šolsko leto se praviloma začne 1. septembra in je od leta 1990/91 razdeljeno na tri ocenjevalna obdobja z jesenskimi, zimskimi, prvomajskimi in letnimi počitnicami. Šolsko leto se konča 31. avgusta.

Vsi učenci od leta 1989 obiskujejo pouk v eni izmeni. Program izobraževanja obsega obvezni program in razširjeni program, ki ga šola določi z letnim delovnim načrtom, sprejme pa svet šole. Pouk poteka po obveznem predmetniku.

V razširjenem programu so: organizacija interesnih dejavnosti; učenje angleškega jezika v 3. in 4. razredu, ki ga s financiranjem občine vse tri šole izvajajo že od šolskega leta 1992/93; en oddelek podaljšanega bivanja; šole v naravi; tabori.

Pri načrtovanju interesnih dejavnosti je upoštevan interes učencev, zato je ponudba zelo bogata. Interesne dejavnosti do dve uri na oddelek na razredni stopnji in tri ure na oddelek na predmetni stopnji plača Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport. Del dejavnosti s športnega področja financira občina prek Športne zveze Domžale. Na centralni šoli organizirajo tudi

Učenci, ki se v šolo vozijo z organiziranim prevozom

Opomba: V letu 2004 so v načrtovanih sredstvih všeti le stroški vozil in prevoz z avtobusom; plače voznikov kombijev niso vključene.

Delavci na šoli od 1984 do 2004

Strokovni delavci - razredna stopnja

OSNOVNA ŠOLA JANKA KERSNIKA BRDO		
IME IN PRIIMEK	ZAPOSLEN/-A	
	OD	DO
Marija Abe	17.10.1980	-
Tadeja Češka	1.9.1993	-
Jelka Čurčija	13.2.1966	3.4.1984, up.
Stana Gaberšek	1.9.1972	28.6.1990, up.
Urška Glavač	1.9.1998	-
Urša Iglič	1.9.1985	-
Janez Jarc	1.9.1978	31.8.2001, up.
Danica Juvan	1.9.1982	-
Aleksandra Kolar	1.9.2003	-
Ignac Korošec	1.9.1981	-
Marta Per	1.9.1976	-
Stana Stopar	1.9.1963	1.10.1984
Nataša Toplak	1.9.2003	-
Ana Trček	1.9.1960	31.8.1989, up.
Marija Urankar	1.9.1966	5.10.1998, up.
Tina Uštar	1.9.1998	-

PODRUŽNIČNA ŠOLA BLAGOVICA		
IME IN PRIIMEK	ZAPOSLEN/-A	
	OD	DO
Marija Arh	1.9.1983	31.8.2002
Marijana Erjavec	1.9.1993	-
Milena Iglič	1.4.1983	-
Gizela Kosmatin	22.9.1980	-
Tanja Krevs	1.9.2002	-
Sergeja Križnar	1.9.2003	-
Helena Mai-Smolej	1.9.2003	-
Jelka Markovšek	1.9.1961	3.10.1988, up.
Marija Medvešek	12.12.1988	31.8.1990

PODRUŽNIČNA ŠOLA KRAŠNJA		
IME IN PRIIMEK	ZAPOSLEN/-A	
	OD	DO
Mitja Beguš	1.12.1980	31.8.2002
Vera Beguš	1.9.1966	31.8.1998, up.
Katarina Bergant	1.9.2003	-
Marija Demšar	1.9.2002	-
Marjan Pavli	1.9.1988	31.8.1989
Boža Požar	1.9.1968	11.7.2003
Karla Šinkovec	1.9.1978	-

Strokovni delavci - predmetna stopnja

OSNOVNA ŠOLA JANKA KERSNIKA BRDO		
IME IN PRIIMEK	ZAPOSLEN/-A	
	OD	DO
Slobodan Atijas	1.9.1997	31.8.1998
Nataša Berk	1.4.1986	-
Darinka Bole	1.2.1979	31.8.1988
Mojca Češnjevar	1.9.1992	-
Mateja Čoha	1.9.2002	-
Ana Dejanovič	1.9.1970	31.7.1999, up.
Franc Divjak	1.4.1982	-
Danica Dolar	1.9.1989	-
Jana Dolenc	23.3.1993	31.8.1995
Nataša Fabjančič	13.10.1986	31.10.1987
Marijana Flis-Lederer	1.9.1874	-
Ana Galjot	6.4.1999	24.5.2000
Ljiljana Gedrih	5.11.1974	-
Joži Golob	2.11.1998	7.1.2000
Anja Gomzi	1.9.2003	-
Marta Gorjup	3.5.1999	7.6.2000
Urška Grilj	21.3.2001	31.8.2002
Darinka Grum	10.3.1992	31.8.1992
Lilijana Gracar	16.11.1998	-
Jaka Hawlina	1.9.2003	-

Olivera Ilič	1.9.1991	31.8.1992	TH
Urška Jamšek	1.5.1996	-	GO
Tjaša Jančigaj	1.9.2003	-	TH, MA
Duša Janša	1.9.1984	31.8.1985	SL
Martina Jeriha-Gregorič	1.9.1976	-	ZG, ED
Marina Kajbič	1.9.1974	-	LI, TH
Jadranka Karanušič Hajdinjak	19.1.2002	-	PED, OPB
Jana Kovič	1.9.1993	-	SL
Jure Koritnik	1.3.1987	31.8.1987	MA
Mateja Kos	1.9.1998	-	AN
Irena Kotnik	1.9.1987	-	MA, TH
Jožica Kralj	1.9.1975	-	ŠV
Tanja Miklavc	1.9.1989	5.3.1991	GV
Zora Narobe	1.9.1984	15.2.1985	MA
Sabina Ojstršek	1.9.2001	31.8.2002	SL, OPB
Irena Orehek	1.9.1985	-	SL
Nada Osolnik	28.2.1985	7.9.1987	MA
Pavlina Ošlak	1.9.1991	31.8.1999	GV
Julija Pelc	1.9.1986	-	PSIH
Zdenka Pengal	4.2.1985	-	AN, SL
Marija Perko	1.9.1999	31.8.2003	GV, OPZ, MPZ
Janka Petrovič	1.9.2003	-	OPB
Estela Podgoršek	1.3.1979	31.8.1993	SL
Tatjana Posavec	3.10.1983	31.3.1986	KE
Snežna Predan	1.9.1982	28.2.1985	AN
Julijana Rode	1.9.1962	11.3.1996	GO
Ave Roškar	26.11.1981	31.8.1989	KNJ, SL
Marijana Rožman	1.7.1983	30.4.1986	PSIH
Anamarija Slabe	23.10.1989	2.9.1991	KE, BI
Maja Škrlep	1.9.1999	31.8.2003	MA, TH
Diana Šumenjak	1.9.2003	-	OPB
Vita Valenček	19.1.2004	-	SPEC. PED
Sonja Vavpotič	1.9.1984	-	BI, SN, PP
Franc Vengust	1.9.1980	-	ŠV
Damjana Vidmar	1.9.1987	-	MA, FI
Gašper Vrhovec	1.9.1988	9.2.1989	GV
Nives Zelenjak	1.9.2002	-	PED
Zdenka Zelko	1.9.1990	12.5.1991	SL
Zdenka Pengal	16.9.1998	-	RAVN.
Stana Stopar	1.10.1984	15.9.1998	RAVN.
Jelka Čurčija	3.4.1984	30.3.1992	POM. RAVN.
Ana Dejanovič	1.9.1992	31.7.1999	POM. RAVN.
Damjana Vidmar	1.8.1999	-	POM. RAVN.
Danica Avbelj	1.4.1992	-	TAJNICA
Alenka Gosar	1.9.1978	7.6.1993	TAJNICA
Melita Kveder	6.1.1997	17.2.1998	TAJNICA

Tehnično osebje

OŠ JANKA KERSNIKA BRDO			
Vilma Ahmad	3.5.1994	30.9.1995	ČISTILKA
Andreja Čučuk	14.1.1985	17.3.1985	ČISTILKA
Fani Drobež	19.11.1979	-	KUHARICA
Francka Gaberšek	16.10.1987	6.11.1999	ČISTILKA
Rabija Husič	19.10.1981	-	ČISTILKA
Mimi Kos	1.9.1978	31.4.1988	POM. KUH.
Rasema Nadarevič	16.7.1984	22.7.1987	ČISTILKA
Stanka Pogačar	1.9.1998	-	ČISTILKA
Pavla Poznič	1.1.1971	29.2.1989	ČISTILKA
Vida Prvinšek	1.3.2002	-	ČISTILKA
Štefka Rode	18.10.1982	10.11.1989	POM. KUH.
Angela Šarkezi	1.11.1989	-	ČISTILKA
Mateja Urankar	1.9.1995	-	POM. KUH.
Fadila Velagič	8.6.1987	-	ČISTILKA
Marjan Vesel	13.12.1983	-	HIŠNIK
Martina Vesel	24.12.1984	31.7.1985	POM. KUH.
Ajša Vukalič	16.11.1979	-	ČISTILKA

PODRUŽNIČNA ŠOLA KRAŠNJA			
Frančiška Gabrovec	1.2.1981	20.11.1985	ČISTILKA
Draga Grilj	1.6.1998	-	ČISTILKA
Marija Per	6.1.1986	6.1.1988	ČISTILKA
Stanislava Šimenc	1.4.1988	31.3.1998	ČISTILKA
Jožefa Urankar	1.7.1975	31.8.1989	KUHARICA
PODRUŽNIČNA ŠOLA BLAGOVICA			
Marija Bregar	26.9.1980	-	ČISTILKA
Silva Ovca	4.11.1985	25.3.1986	ČISTILKA
Marija Ravnikar	8.11.1982	5.5.1985	KUHARICA

začetni in nadaljevalni tečaj nemškega jezika in izpit za kolo z motorjem za učence 8. razredov.

Učenci imajo pravico do zdravstvenega varstva. Sistematični zdravstveni pregledi so organizirani za učence 1., 3., 5. in 7. razreda. Pregled sluha imajo učenci v 7. razredu. Od 1. do 7. razreda opravljajo učenci tudi sistematični pregled zob.

Za vse učence je organizirana malica. Socialno šibkejši učenci imajo regresirano malico (120 do 140 učencev). Učenci na šoli Brdo se lahko naročijo tudi na zajtrk ali kosilo. Za podružnični šoli v Blagovici in Krašnji pripravljajo malico na matični šoli na Brdu.

V šolskem letu 1988/89 sta se dokončno poslovili Pionirska organizacija, ki je združevala učence razrednih skupnosti od 1. do 7. razreda, in Mladinska organizacija, v katero so bili prej sprejeti učenci 8. razredov. Od leta 1990 se učenci na šoli združujejo v Šolsko skupnost učencev. Ta je organizirana v razredne skupnosti, ki jih predstavlja parlament učencev. Učenci OŠ Janka Kersnika Brdo se vsako leto vključujejo v otroški parlament. Na državnem otroškem parlamentu so doslej razpravljali o mnogih pomembnih temah, med njimi so: varno okolje, prijateljstvo, prosti čas, droge, nestrpnost, nasilje itd.

Učenci svoje predloge in interese izražajo in združujejo tudi prek šolskih društev. Vsa leta na šoli deluje Šolsko športno društvo (ŠŠD), ki povezuje interese učencev na področju športa ter pripravlja učence na razna tekmovanja. V okviru ŠŠD vplivajo učenci na vsebine športnih dni in interesnih dejavnosti na področju športa. Udeležujejo se šolskih, občinskih in regijskih tekmovanj.

Prek Šolskega kulturnega društva (ŠKD) usmerjajo učitelji, učenci in starši kulturno življenje na šoli. Šola s kulturnimi programi zadovoljuje potrebe Občine Lukovica za različne proslave, tudi ob spominskih obležjih, in za turistične prireditve. V okviru ŠKD deluje pevski zbor, literarno-novinarski krožek, fotokrožek in bralna značka.

Na šoli je od leta 1984 do 1990 delovala Šolska zadruga (mentorica Jelka Čurčija), v kateri so učenci gojili znanja iz vrtarstva, čebelarstva, sadjarstva, cvetličarstva. Kar nekaj let sta bili v zadrugi organizirani pionirska hranilnica in prodaja

šolskih potrebščin. Prek zadruge je potekalo tudi družbeno potrebno delo in delovne akcije.

Delo strokovnih delavcev

»Človekov odnos do sedanjosti in tudi do prihodnosti se spreminja pod vplivom vzgoje in izobraževanja. Nobena šola ne more dati učencem znanja za vse življenje, lahko pa ga vzgoji, lahko ga nauči, kako naj se izobražuje – vse življenje. Tu je učiteljevo poslanstvo, učitelj je duša naroda, tisti, ki prenaša znanje, njegovo rastočo kakovost iz roda v rod.« (Iz govora Janeza Stanovnika ob podelitvi Žagarjevih nagrad – Prosvetni delavec, 10. 4. 1989).

Leta 1983 je Strokovni svet za vzgojo in izobraževanje sprejel Program življenja in dela osnovne šole, ki ga je šola postopno uveljavljala do šolskega leta 1987/88, ko je prenova predmetnika in učnih načrtov potekala v 8. razredu. Osnovni cilji prenove (večja vzgojna učinkovitost, povezovanje šole z okoljem, dejavna vloga učencev, upoštevanje učenčevih individualnih potreb ...) so učitelje silili k ustvarjalnemu raziskovalnemu poučevanju. Zato je potreba učiteljev po dopolnilnem izobraževanju in izmenjavi izkušenj zaživela v okviru strokovnih aktivov, organiziranih po vzgojno-izobraževalnih področjih na šoli in med šolami v Občini Domžale. Tako so v spremembah, ki so jih učitelji vnašali v učne načrte, dobivale posebno mesto vzgojne vsebine, aktivno raziskovalno delo, individualno delo z učenci, skrb za nadarjene, čas za utrjevanje znanja, preverjanje in ocenjevanje. Pri načrtovanju naravoslovnih, kulturnih in športnih dejavnosti so sodelovali učitelji, učenci, starši in zunanji sodelavci. Napredek je bil viden, pouk bolj zanimiv. Med opazne spremembe spadajo ekskurzije za učence od 5. do 8. razreda, ki so postale sestavni del letnega delovnega načrta.

Odmevnejši uspehi in dosežki v znanju

V šolski kroniki za leto 1987/88 preberemo, da so se učitelji zelo trudili za boljšo kakovost znanja. Pouk po predmetniku so spopolnjevali v dnevih dejavnosti in interesnih dejavnosti, ki jih izvaja šola. V tem šolskem letu so izšle tri številke šolskega glasila *Ciklame*, za katere je mentorica Zdenka Pengal (urednica 1986-1996) prejela občinsko priznanje. Pevski zbor pod vodstvom Darinke Bole je bil v tedanji domžalski občini izbran za nastop na Gorenjski reviji otroških zborov v Škofji Loki. Zelo uspešna je bila tudi tema naravoslovnega dne v 8. razredih o AIDS-u, ki so jo pripravile Sonja Vavpotič, Nataša Berk in Julija Pelc, saj je bila objavljena v publikaciji Zavoda za šolstvo. Na

regijskem tekmovanju mladih tehnikov so dekleta z mentorico Estelo Podgoršek osvojila prvo mesto z izdelki vozlanja. Konec leta 1988 je postala Podružnična šola Krašnja (pedagoški vodja Vera Beguš) dobitnik priznanja Zvezne konference SZDL Jugoslavije (takrat je bilo za celo območje nekdanje Jugoslavije podeljenih le 12 tovrstnih nagrad). Nagrada je bila priznanje za dolgoletno uspešno delo, ki so ga učitelji, učenci in starši prispevali h kvaliteti življenja in dela na šoli ter povezanosti slehernega krajana z aktivnostjo šole.

V šolskem letu 1989/90 in 1990/91 je z izvajanjem nivojskega pouka (Anka Dejanovič, Damjana Vidmar, Irena Kotnik) postala matematika prijaznejša. Kakovost znanja dokazujejo učenci v letih 1990/91 in 1991/92 še z osvojenimi zlatimi priznanji iz angleškega jezika (Zdenka Pengal, Ljiljana Gedrih). Učenci so se uspešno udeleževali šolskih, državnih ali regijskih tekmovanj iz znanja slovenskega jezika, angleščine, fizike, kemije, logike, matematike, računalništva in Vesele šole. Svoje znanje so bogatili pri urah dodatnega pouka, ki ga šola za učence od 5. do 8. razreda izvaja že več let v obveznem delu programa za učence, ki pri posameznih predmetih presegajo standarde znanja.

In če je včeraj šolski sistem s programom in načinom dela vsiljeval načelo zlate sredine, danes učitelj išče pot do otroka – učenca; dopušča mu več svobode, lastne odločitve in odgovornosti. Vse to je poglobljal republiški projekt pod vodstvom Zavoda za šolstvo in šport *Trimestri v OŠ*, v katerega je bila v prvi skupini šol v letu 1990/91 vključena šola Janka Kersnika Brdo s podružnicama v Krašnji in Blagovici.

Projekti, vključeni v pouk

S sodelovanjem v projektih išče šola nove poti in prijaznejše načine dela z učenci. Krajši projekti potekajo v okviru rednega pouka in interesnih dejavnosti.

V šolskem letu 1993/94 so učiteljice 1. razredov na Brdu, v Blagovici in Krašnji začele s projektom *Opisno ocenjevanje* učencev v 1. razredu. Projekt je v naslednjih dveh letih zajel še 2. in 3. razred in ga šola izvaja še danes.

V šolskem letu 1994/95 je bila na centralni šoli Brdo urejena računalniška učilnica. Projekt PETRA za računalniško opismenjevanje učencev 5. razredov pri likovnem pouku, tehniki in slovenskem jeziku se je začel marca 1995.

V šolskem letu 1996/97 se je šola Brdo z učenci 5. razredov vključila v projekt *Iz okolja za okolje*. Cilj projekta je učinkovita okoljska vzgoja, ki izhaja iz okolja. Na podlagi sodelovalnega učenja je delo na projektu potekalo v naravi. V 6. razredu so učenci nadaljevali delo na temo *Ribnik* (1997/98), v 7. razredu

na temo *Oko* (1998/99), v 8. razredu pa na temo *Enotnost in raznolikost živih bitij* (1999/00). Projekt so izvajale Sonja Vavpotič, Jana Kovič, Irena Orehek, Nataša Berk, Mojca Češnjevar in Damjana Vidmar; mentorici projekta sta bili svetovalki Zavoda za šolstvo Sonja Artič in Mira Martič. V projektu so se povezovale predmetne vsebine spoznavanja narave, matematike, slovenskega jezika in biologije. Ob zaključku projekta v 8. razredu v letu 1999/00 so se na šoli Brdo zbrali predstavniki vseh slovenskih šol, ki so sodelovale v projektu.

V letu 1996/97 je bil zelo odmeven inovacijski projekt *Bogastvo slovenskih pokrajin*. Vodila ga je Marijana Flis – Lederer in poteka še danes v 5. razredih v okviru spoznavanja družbe, slovenskega jezika in knjižnične vzgoje. Delo poteka v okviru učnega načrta. 13. 6. 1999 je bil projekt predstavljen na *Dnevih slovenskega izobraževanja* v Ljubljani v Cankarjevem domu.

Kar dve leti so učenci na podružnični šoli v Blagovici raziskovali stanje dreves, njihovo starost, bolezni, razširjenost posameznih vrst v projektu *Sprehod po gozdovih Črnega grabna*. Delo, ki ga je vodila Gizela Kosmatin, so predstavili aprila 1997. V zanimivih vsebinah in strokovni pomoči zunanjih sodelavcev so učenci potešili vedoželjnost in pridobivali nove izkušnje in znanje.

Z učenci 2. in 4. razreda je mentorica Marija Arh v šolskem letu 1999/2000 sodelovala na natečaju *Vodni detektiv* na temo *Poplave in plazovi*. Vsebina je bila pisana učencem na kožo, saj je bila šola v Blagovici v novembru 1998 že tretjič poplavljen. Za uspešno delo, ki je povezovalo pouk narave in družbe, slovenskega jezika in likovne vzgoje, je šola dobila državno priznanje, knjižno in praktično nagrado.

Učenci in učitelji na podružnični šoli Krašnja so pri naravoslovnih in kulturnih dejavnostih oživljali in ohranjali zgodovinsko in kulturno dediščino kraja. S projekti *Naši kozolci*, *Pletenje slamnatih kit*, *Zbiranje starih predmetov* šola od leta 1994 dalje sodeluje na Dnevih slovenskega izobraževanja. Njihova dejavnost je bila večkrat predstavljena na radiu in televiziji, uvrščali so se tudi na državna srečanja gledaliških skupin.

Osnovna šola Janka Kersnika Brdo s podružnicama v Blagovici in Krašnji si že več let prizadeva ustvariti možnosti, v katerih bi učenci lahko razvijali pozitivno samospoštovanje in zaupanje v svoje sposobnosti. V letu 2001/02 začel potekati projekt *Razvijanje pozitivnega samovrednotenja*. V projektni skupini učiteljev razredne stopnje na Brdu sodelujejo Urška Glavač, Danica Juvan, Tina Uštar, Marta Per, Marija Abe, Tadeja Češka, Ignac Korošec in pedagoginja Liljana Gracar in Nives Zelenjak. Učitelji so izvedbi delavnic namenili različne ure rednega pouka ali razredne ure. Način dela v teh delavnicah in gradivo ponuja

izhodišča za pogovor z učenci in s starši. Učitelj tudi bolje spozna učence, posebno tiste, ki so pri šolskem delu bolj zadržani, hkrati pa je opaziti tudi pozitivne spremembe v odnosih med učenci samimi.

Zdrava šola

V državni projekt *Zdrava šola* se je šola Janka Kersnika Brdo in podružnici v Blagovici in Krašnji vključila na samem začetku, v šolskem letu 1993/94.

Temelji projekta *Zdrave šole* so bili postavljeni na vrednotah zdravega načina življenja, ki vključuje telo, misel in duha. In pod streho *Zdrave šole* je čutiti zdrave medosebne odnose, ki so šola za življenje in pot do kakovostne, prijazne in ustvarjalne šole.

Skrbno načrtovan program *Komunikacijski aspekti zdrave šole* je bil zavirljiv projekt, ki je potekal tri leta, z zaključkom v četrtem letu. Tovrstne oblike dela več let ni bilo zaslediti na nobeni drugi šoli. Vanj je bilo vključenih deset družin in prostovoljna skupina enajstih učiteljev s centralne in obeh podružničnih šol. V projektno skupino so bili vključeni tudi učenci. Projekt je vodila psihologinja Julija Pelc.

V letu 1994/95 je v okviru *Zdrave šole* potekal projekt *Neocenjevanje vedenja*. Dveletno delo je spremljal Razvojni sektor Zavoda za šolstvo in šport. V letu 1996, z novo zakonodajo, je bila ocena iz vedenja ukinjena. Vzoredno s projektom *Neocenjevanje vedenja* se je že v letu 1994/95 začel izvajati program izobraževanja za strokovne delavce *Supervizija za učitelje*. Gre za posebno izobraževalno metodo, ki omogoča posamezniku, da prek svojih izkušenj prihaja do novih strokovnih in osebnih spoznanj. OŠ Janka Kersnika je edina osnovna šola v Sloveniji, ki že od leta 1996 izvaja program *Supervizije* v okviru stalnega izpopolnjevanja strokovnih delavcev v vzgoji in izobraževanju.

Logotip Zdrave šole

Podružnična šola Blagovica je v letu 1995 pristopila k projektu *Za lepšo držo*. Idejna voditeljica Gizela Kosmatin je k delu pritegnila zunanji sodelavki, medicinsko sestro Irmo Markovšek in fizioterapevtko Majdo Anžin. V naslednjih letih je delo povezovalo starše in učence v športnih dejavnostih. Veliko uspeha je prineslo tudi *Leto lepega vedenja*, s katerim je učiteljica Marija Arh želela učence motivirati za večjo prijaznost do sošolcev, kulturno obnašanje ter pozdravljanje. Marijana Erjavec že nekaj let vodi v okviru razreda projekt *Nov sošolec v razredu*. Prihod novega učenca med letom je v Blagovici pogost, saj je to šola s kar nekaj rejenci, zato vsebina dela usmerja učence v sprejemanje sošolca in utrjuje čustveno in duševno zdravje.

Podružnična šola Krašnja (pedagoški vodja do šolskega leta 1998/99 Vera Beguš) je že dolgo zdrava šola. Po odmevnih kulturnih in športnih prireditvah je šola znana v slovenskem prostoru. Po prvem srečanju podružničnih šol na *Medenih dnevih* v letu 1990 je na ravni republike s sodelovanjem Zavoda za šolstvo nastal projekt *Podružnica podružnici*. Leta 1994 je v projektu *Življenje v starih kmečkih hišah* pred šolo zrasla trikrat pomanjšana Budnarjeva hiša iz Palovč. Zgradili so jo starši in krajani. Med vrsto dejavnosti, ki se odvijajo na podružnični šoli Krašnja spada tudi *Vzorčno izobraževalni center (VIC) za vzgojo zdravilnih zelišč* pod okriljem Zveze za tehnično kulturo Slovenije, ustanovljen v šolskem letu 1996/97. Projekt zdravilnih zelišč že od leta 1994/95 vodi Karla Šinkovec.

Projekt *Športna vzgoja vsak dan* in mnoge dejavnosti, ki jih organizira Športno društvo Krašnja, omogočajo učencem v Krašnji, da se udeležijo različnih tekmovanj in pohodov. Najdaljšo tradicijo tekmovanj ima namizni tenis. Učenci so bili večkrat občinski pa tudi regijski prvaki.

Program *Zdrave šole* je ob že utečeni sedemdnevni poletni šoli v naravi z učenjem plavanja spodbudil tudi organizacijo taborov, zimovanj in planinstva.

- Prvi tabor na šoli Brdo je oktobra 1993 z učenci 4. razreda organiziral učitelj Janez Jarc v svoji počitniški hišici v Češnjicah. Tema tabora je bila *Preživetje v naravi*.
- Podružnična šola Krašnja se je junija 1994 za tri dni preselila v eno izmed koč slovenskega sredogorja. Na Kisovcu pod Gojsko planino so preživeli zanimive dneve.
- Učenci 6. razredov so s svojimi razredniki preživeli skupaj tri dni v domu Škorpion na Kozjaku (Štajerska).
- V šolskem letu 1995/96 je bila prvič izvedena zimska šola v naravi za učence 3. razreda na Brdu. Organizirali sta jo Urša Iglič in Marija Abe z zunanjimi sodelavci.
- Na tridnevnem taboru v Domu pod Liscem na Bloški planoti so bili tudi učenci 5. razreda.

- Učenci 7. razreda so sodelovali v *Taboru mladih* v Dolenjskih Toplicah.

Kar nekaj let je šola razvijala program dela in življenja otrok v taborih. V okviru taborov so izpeljane ekskurzije, športni, kulturni in naravoslovni dnevi. Tabori ponujajo možnost izkušnjskega in sodelovalnega učenja v naravnem okolju. Za organizacijo taborov skrbi Jožica Kralj. Uspeh zagotavlja kakovostno timsko sodelovanje vseh, ki so odgovorni za posamezna področja pri izvedbi tabora.

Učenci spoznajo z udeležbo na taborih bližnje in daljne kraje v Sloveniji, vse geografske enote, ki jih obravnavajo pri pouku. Za večino učencev so neznane in nove, mnogi pozneje v te kraje odpeljejo na družinski izlet še starše.

Pod streho *Zdrave šole* poteka na OŠ Janka Kersnika Brdo planinska vzgoja. Po nekajletni prekinitvi je na veliko veselje mnogih učencev ta dejavnost zaživela v letu 1993. Planinstvo je na predmetni stopnji vodila Danica Dolar (do leta 1997), ki je v letu 1994 prvič pripravila ekipo za tekmovanje *Mladina in gore*. Na razredni stopnji vodi planinstvo Tadeja Češka že od leta 1994. Zadnja leta se ji je pridružila tudi Marta Per in zunanji sodelavci. Uspešno uveljavljene vsebine dela planincev privabljajo vedno več učencev. Tadeja Češka že od leta 1995 organizira vsako leto tudi tridnevno turno smučanje za učence 2. in 3. razreda. Ob trdem delu mentorice in zunanjih sodelavcev se dejavnost izvaja še danes. Mentorica Tadeja pravi: »Planinstvo mi je spremenilo življenje. Želim, da bi se to zgodilo še komu.«

Drugi pomembni projekti

V projektu *Jubilejno Kersnikovo leto 1997* (ob 100-letnici smrti Janka Kersnika) so na šoli 6. 9. 1997 odprli stalno razstavo življenja in dela pisatelja Janka Kersnika. Koliko časa, potrpežljivosti in vztrajnosti sta vložili slavistki Irena Orehek in

Jana Kovič v strokovno opravljeno delo, je razvidno iz mnenja dr. Gregorja Kocijana, profesorja literarne zgodovine, slavnostnega govornika na jubilejni proslavi, ki je v Šolskih razgledih (22. 12. 1997, str. 20) zapisal: »*Pobuda in organizacijska pripravljenost ravnateljice Stanislave Stopar sta privabili v strokovno-pripravljalni krog tri slavistke, Danico Juhart, Jano Kovič in Ireno Orehek, da so se ob pomoči učencev in drugih učiteljev lotile dela in pripravile res enkratno razstavo.*«

S fotografijo *Brdo danes* je v lepote, skrivnosti in zanimivosti Brda popeljal obiskovalce šole Franci Divjak, takrat mentor *fotografskega krožka*. Utripa življenja in dela centralne šole Janka Kersnika Brdo si ne moremo predstavljati brez Marine Kajbič, ki poučuje likovno vzgojo in vodi *likovni krožek*. Vse od leta 1974 sodeluje pri vseh pomembnih dogodkih na šoli. Z likovnimi izdelki učencev je vedno znala ujeti aktualni trenutek v času in je tako poskrbela za estetske užitke ob posameznih prireditvah in v šolskem vsakdanjiku.

Odprta stalne razstave pisatelja Janka Kersnika so se najbolj veselili učenci *turističnega krožka*, ki na šoli deluje že od leta 1988. Vodi ga Marijana Flis – Lederer. Učenci, ki delajo v krožku, so si svoj sloves pridobili s skrbno pripravljenim programom ogleda Kersnikovega Brda in okolice. Vsako leto sprejmejo na kulturni dan spretni vodiči, ki se za vodenje izobražujejo od 5. razreda dalje, veliko osnovnošolskih skupin iz raznih krajev Slovenije. Presenetijo jih z dobrim poznavanjem Brda in okolice. Učenci turističnega krožka se vsako leto udeležijo tekmovanja Turizmu pomaga lastna glava in so v letu 2004 tudi absolutni zmagovalci.

Šolska knjižnica

V šolski knjižnici se zbira, obdeluje in hrani gradivo za potrebe učencev in delavcev šole. Knjižnico od 1. 9. 1989 vodi Danica Dolar. Izposoja poteka vsak dan, razen srede. Učence v knjižnico privablja zanimiv program: individualno delo z bralci, razstave, prireditve, knjižni kvizi, urejanje in zamenjava učbenikov, bibliopedagoške ure.

Visoko bralno kulturo na šolah v Črnem grabnu dokazuje tudi branje za *bralno značko*. Veliko učencev vztraja v tekmovanju vso osnovnošolsko obveznost do osvojitve zlate bralne značke. V tekmovanje pa se vključujejo tudi otroci male šole. Ob podelitvi priznanj obiščejo učence literarni ustvarjalci. Od leta 1990 so šolo obiskali: Branka Jurca, Tone Partljič, Janez Bitenc, Niko Grafenauer, Pavle Gregorc, Mateja Reba, Marjanca Jemec – Božič, Tone Pavček, Desa Muck, Majda Koren, Bogdan Novak, Ivan Sivec, Vitan Mal, Zvezdana Majhen, Dim Zupan, Primož Suhodolčan in Jana Stržinar. Šolo

Razstava ob 100-letnici smrti Janka Kersnika

je s pomočjo založbe Grlica obiskal tudi angleški avtor David Belbin.

V letu 2000 se je šola vključila v projekt *Knjigobube* založbe Epta, ki k branju spodbuja predšolske otroke.

S knjižnico je povezana tudi učbeniška problematika, njemu reševanju se od šolskega leta 1994/95 namenja veliko pozornosti. Zakon o šolskem tolarju iz leta 1994 je namreč zagotovil dostopnost učbenikov prek šolskih učbeniških skladov. Učenci od 1. do 8. razreda si tako lahko tudi na OŠ Janka Kersnika za celotno šolsko leto izposodijo komplet učbenikov, ki ga naročijo ob zaključku šolskega leta.

Šolska svetovalna služba

Sodelovanje svetovalne službe z učenci, učitelji, starši in vodstvom šole je sestavni del vzgoje in izobraževanja in je pomembno področje dela na šoli. Prve svetovalne delavke na šoli so bile psihologinje, od leta 1986 to delo opravlja Julija Pelc. Občutljiva področja dela, kot so sprejem šolskih novincev, poklicno usmerjanje, delo z učenci s posebnimi potrebami, sodelovanje z zunanjimi institucijami, zahtevajo strokovno in timsko delo.

Psihologinja Julija Pelc že poldrugo desetletje sistematično usmerja tudi *Šolo za starše*. Tako so pri uvajanju sprememb v šoli ponujene iste ali podobne izobraževalne vsebine tako staršem kot učiteljem. Šola povabi v goste izkušene strokovnjake, ki s predstavitvijo določene tematike poskušajo odgovoriti na vprašanje vsakega vzgojitelja: »Ali delam prav?« V tem obdobju so starši lahko poslušali predavanja na teme: Kako otroku pomagati pri učenju?, Obdobje mladostništva, Motivacija za učenje, Starševstvo in vzgoja, Samospoštovanje, Moč prijazne besede, Pomoč pri izbiri poklica, Kako naj se učim?, Dvanajst načel uspešne vzgoje, Preprečevanje zasvojenosti, V obdobju iskanja samega sebe, Zdrava in uravnotežena prehrana

V letu 1998 se je na šoli zaposlila specialna pedagoginja Liljana Gracar. Vodi individualno pomoč za učence, ki imajo učne težave, skupinsko pomoč, ki je oblikovana v okviru razvojno-raziskovalnega projekta (matematični projekt), in delo z nadarjenimi učenci.

Mladinske delavnice za učence 7. in 8. razredov vodi pedagoginja Nives Zelenjak. Program izhaja iz potreb mladostnika in značilnosti obdobja adolescence. Namenjen je pridobivanju znanj, življenjskih izkušenj in socialnih spretnosti na področju komunikacije, medsebojnih odnosov, čustev, stališč, vrednotnih in vedenjskih vzorcev ter načinov soočanja in reševanja problemov.

Priprava otrok na šolo

Male šole so bile posebna oblika organizirane priprave otrok na vstop v osnovno šolo. V letu 1970/71 je bilo v malo šolo na Brdu vključenih 48 otrok, v Češnjicah 9 otrok, v Zlatem Polju 8 otrok, v Krašnji 14 otrok, v Blagovici 15 otrok. V tem šolskem letu še ni bilo celoletne male šole. Trajala je od 1. marca do 30. maja. Pripravo na šolo so vodile učiteljice prvih razredov. Leta 1972 je bila vpeljana celoletna mala šola z začetkom 1. septembra do konca junija na šolah na Brdu v Krašnji in Blagovici.

Priprava otrok na šolo je potekala v prostorih osnovnih šol v popoldanskem času vse do šolskega leta 1988/89, ko so bili tudi

ŠOL. LETO	OŠ JANKA KERSNIKA BRDO		ŠENTVID		BLAGOVICA		KRAŠNJA	
	ODD.	ŠT.	ODD.	ŠT.	ODD.	ŠT.	ODD.	ŠT.
1988/89	2	30	1	16	1	24	-	2 (na Brdu)
1989/89	1	21	1	12	1	21	1	10
1990/91	2	22	1	14	1	20	1	20
1991/92	2	28	1	15	1	24	1	15
1992/93	2	28	1	8	1	18	1	16
1993/94	2	29	1	14	1	20	1	17
1994/95	2	29	1	12	1	14	1	17
1995/96	2	26	1	6	2	29	1	9
1996/97	2	39	1	13	2	25	1	15
1997/98	2	25	1	15	1	20	1	14
1998/99	2	34	1	13	1	21	1	12
1999/00	2	24	1	8	1	20	1	15
2000/01	2	31	1	9	1	15	1	10
2001/02	2	30	1	8	1	23	1	7

Število oddelkov in otrok, ki so obiskovali Pripravo na šolo

Vir: Obrazec PŠV Zavoda RS za statistiko. Podatki o pripravi otrok na šolo. Število otrok v pripravi v šolo (seznam v arhivu OŠ Janka Kersnika Brdo).

OŠ JANKA KERSNIKA BRDO		
IME IN PRIIMEK	ZAPOSLEN/-A	
	OD	DO
Irena Avbelj	14.11.1984	24.7.1985
Rozalija Blažević	1.9.1973	31.8.1977
Danica Juvan	1.9.1982	1988 v PŠ, nato 1. razred
Mateja Orehek	1.9.1991	-
Ljuba Penko	1.9.1977	31.8.1995
Nada Trček	1.9.1980	-
PODRUŽNIČNA ŠOLA BLAGOVICA		
IME IN PRIIMEK	ZAPOSLEN/-A	
	OD	DO
Monika (Prvinšek) Gorišek	1.9.1995	-
Barbara Mihelčič	1.9.1997	3.7.1998
Jadranka Karanušič-Hajdinjak	15.1.2001	-
Ljuba Penko	1.9.1980	31.8.1995, up.
PODRUŽNIČNA ŠOLA KRAŠNJA		
IME IN PRIIMEK	ZAPOSLEN/-A	
	OD	DO
Mateja Orehek	1.9.1991	-
Ljuba Penko	1.9.1980	31.8.1995, up.

Vzgojiteljice Priprave otrok na šolo

Vrtec Medo na Prevojah pri Šentvidu

POM. RAVNATELJICE	ZAPOSLEN/-A OD:
Mateja Orehek	1.9.2002, gl. Razpredelnica 6
VZGOJITELJICE:	
Alenka Avbelj	1.9.2002
Lidija Breznik	1.9.2002
Ksenija Capuder	1.9.2002
Monika Gorišek	1.9.2002
Maja Kirar-Zver	1.9.2002
Sergeja Križnar	1.3.2003
POM. VZGOJITELJIC	
Petra Grošelj	1.9.2002
Katja Kokalj	1.9.2002
Andreja Lavrič	1.9.2002
Tončka Lavrin	1.3.2003
Natalija Mlakar	1.4.2003
Urša Narobe	1.9.2002
Nataša Zalaznik	1.4.2003
DRUGO OSEBJE	
Bogdan Barle, kuhar	1.9.2002
Olga Dobravc, čistilka	1.9.2002
Marija Domitrovič, čistilka	1.9.2002
Vinko Klopčič, hišnik	5.1.2004
Marija Nakrst, pom. kuharja	1.9.2002
SODELUJEJO TUDI:	
Danica Avbelj, tajnica za šolo in vrtec	
Urška Jamšek, organizatorica prehrane za šolo in vrtec	
Nives Zelenjak, svetovalna delavka, pedagoginja za šolo in vrtec	

Delavci vrtca Medo

otroci male šole vključeni v dopoldansko izmeno. Organiziran je bil tudi prevoz s kombijem. 500-urni program so šole izvajale do leta 2001/02 in je zajemal dejavnosti na področju: gibanja, jezika, umetnosti, družbe, narave in matematike.

V okviru programa so bili otroci vključeni v mnoge dejavnosti na vseh treh šolah: računalniško opismenjevanje *Miška*, predšolska bralna značka, republiški družinski projekt *Knjigobube*, plesna šola.

Vzgojiteljice v delo Priprave otrok na šolo vključujejo tudi starše. Z njimi pripravljajo: kostanjev dan (jesenski piknik z likovno delavnico), dan odprtih vrat, piknik ob koncu šolskega leta s športno-tekmovalnimi igrami.

Že od leta 1997 izpeljujeta vsako leto vzgojiteljici Nada Trček in Mateja Orehek zimovanje malih šolarjev. V zadnjih letih sta se skupini pridružili še podružnični šoli Blagovica in Krašnja. Dvodnevno zimovanje v gostišču Vidregar v Vidergi pri Kandršah uresničuje pomembne cilje razvoja samostojnosti otrok, sposobnosti ločitve od staršev, športnih dejavnosti, vztrajnosti in medsebojne pomoči. Odzivi staršev na odgovorno delo vzgojiteljic so bili zelo pozitivni.

Število otrok, ki so obiskovali pripravo na šolo, in podatki o vzgojiteljicah so v razpredelnicah.

Jesen 2001 je prinesla izjemno pomemben dogodek za celotno Občino Lukovica in šolo. Začela se je gradnja vrtca na Prevojah. Malčki iz Črnega grabna so dolga leta hodili v vrtece v Domžale, Ljubljano in še kam. Priprava na šolo je potekala na matični šoli, v prostorih krajevne skupnosti v Šentvidu in na obeh podružnicah.

Na 21. seji, 28. 5. 2002, je Občinski svet občine sprejel Odlok o ustanovitvi vzgojno-izobraževalnega zavoda Osnovne šole Janka Kersnika Brdo. Bistvena novost tega odloka je, da se k osnovni šoli priključi vzgojno-varstvena enota vrtec Medo s sedežem na Prevojah pri Šentvidu 170. 1. 9. 2002 je sprejel prve malčke v 5 oddelkih: 2 oddelka 1. starostne skupine od 1-3 let (28 otrok) in 3 oddelke druge starostne skupine od 3-7 let (72 otrok). Seznam zaposlenih je v razpredelnici.

V letu 2002/03 je občina Lukovica nadaljevala z urejanjem prostorov v prvem nadstropju vrtca. Prostori so namenjeni dvema oddelkoma 1. razreda devetletne šole, ki so ga otroci začeli obiskovati v šolskem letu 2003/04. Za 1. razred na matični šoli ni prostora, zato se je šola dogovorila z Občino Lukovica, da pouk 1. razreda devetletne šole poteka v prostorih vrtca na Prevojah.

Zadnji podatki o šoli

Septembra 2003 je šola začela vpeljevati devetletko. V njen prvi razred so vstopili otroci, rojeni leta 1997. Med novostmi, ki

jih prinaša devetletka, so triade (triletje), obvezni izbirni predmeti v 3. triletju, nacionalni preizkusi znanja (potekajo po vsakem zaključenem triletju) in nivojski pouk.

In še vizija OŠ Janka Kersnika Brdo, kot so jo objavili v publikaciji za šolsko leto 2003/04:

- V našem hramu znanja vztrajno delamo in si nabiramo bogastvo za prihodnost.
- Prijazno strogi učitelji nam s spodbudo pomagajo k osebni razvoju.
- Trudimo se za svoj uspeh, smo strpni, pošteni in spoštujemo druge.
- Od staršev pričakujemo, da nam skupaj z učitelji zaupajo in stojijo ob strani.
- Počutimo se varno, kadar nam je dovoljeno popraviti napake.
- Naš hram znanja naj bo tudi hram smeha, dobre volje in uspehov.

Sklepna misel

Šola je široko odprt prostor, v katerem se tkejo in mavrično prelivajo spremembe, ki jih prinašajo nove in nove mlade generacije. Osnovna šola Janka Kersnika je ustvarjalna šola, ki ne vlaga samo v pridobivanje učnega znanja, temveč tudi v razvoj osebnosti. Mozaik, ki ga šola načrtno razvija že dve desetletji, dobiva vedno jasnejšo podobo. Učitelji in starši postajajo otroku skupni vzgojitelji, zato je dovolj prostora za nove ideje in spodbude. Vsak trenutek jim je pomemben, da skupaj pomagajo razvijati učencu občutek lastne vrednosti, pozitivno samopodobo prek različnih metod dela, kar posledično prinaša tudi kakovost znanja.

Šola ima visoke cilje. Ravnateljica Zdenka Pengal pravi: »Na določenih področjih smo uspešnejši, na drugih manj, kakšna stvar nam tudi spodleti. Nismo brez problemov, a ni nas strah spoprijeti se z njimi. Čas prinaša nove težave, a sprejemamo jih kot izziv in možnost razvoja. Pozitivne izkušnje nas združujejo, nas potrjujejo, na negativnih se učimo.«

Vsi delavci na šoli so ponosni na dosežene uspehe. Vztrajajo na začrtani poti, so strokovno usposobljeni in odgovorno sprejemajo spremembe in novosti v šolskem prostoru.

LITERATURA:

* Vladimir Cvetko, Lojzka Gostenčnik, France Ostanek in Franc Pediček (ur.), 1971: *Osnovna šola na Slovenskem v šolskem letu 1969-1970*. Ljubljana: Zveza pedagoških društev Slovenije, Izobraževalna skupnost Socialistične republike Slovenije, Pedagoški inštitut pri Univerzi v Ljubljani.

* Franc Jagnje, 1966: *Od prve šole na Brdu pa do danes ...* (vabilo na otvoritev nove šole Janka Kersnika 27.11.1966). Brdo pri Lukovici: OŠ Janka Kersnika Brdo.

* Občina Domžale, 1972: *Programski cilji otroškega varstva občine Domžale od 1972 – 1975; Osnutek za razpravo*. Domžale: Gradivo Temeljne skupnosti otroškega varstva.

* France Ostanek, 1969: *Ob stoletnici osemletne obvezne osnovne šole na Slovenskem; Pregled razvoja osnovne šole na slovenskem ozemlju od 1869-1969*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej.

* France Ostanek, 1964: *Šolski sistemi na Slovenskem v obdobju 1774-1963*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej.

* Julija Pelc (ur.), 2000: *Bilten Zdrave šole*. Brdo pri Lukovici: OŠ Janka Kersnika Brdo.

* Zdenka Pengal, 1998-2003: *Šolska kronika OŠ Janka Kersnika*. Brdo pri Lukovici: Osnovna šola Janka Kersnika.

* Stane Stražar, 1985: *Črni graben: od Prevoj do Trojan*. Lukovica: Kulturno društvo Janko Kersnik.

* Stanislava Stopar, 1984-98: *Šolska kronika OŠ Janka Kersnika*. Brdo pri Lukovici: Osnovna šola Janka Kersnika.

Osamosvojitvena vojna 1991

Znak Manevske strukture narodne zaščite, 1990

Poveljnik ZUC Lokvanj stotnik 1. st. Martin Planko med počitkom

Major Janez Kušar (prvi z desne) pri presoji bojne naloge

Društva

KUD Janko Kersnik Lukovica: Nastopajoči v predstavi Čarovnica, ki ni hotela biti hudobna, režija Danijel Potočan, 2002 (foto: N. Urbanija)

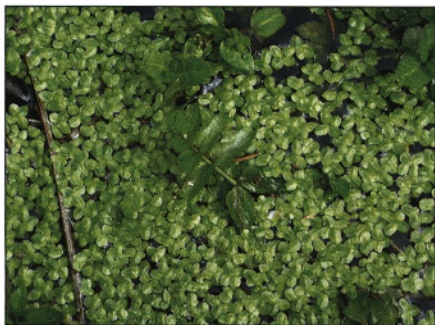

KUD Fran Maselj Podlimbarski: Zbiranje slame za pletenje kit

Mešani pevski zbor Šentviški zvon

Mokrišča

Vodno lečevje

Barjanski blatec in okroglostna rosika

Kersnikov ribnik (foto: S. Pelc)

Pritočni del Banjkuševega bajerja je primeren življenjski prostor kačjim pastirjem, pticam in dvoživkam

Avtocesta

Gradnja viadukta (foto: T. Cerar)

Komisija za AC ob ogledu trase (foto: T. Cerar)

Avtocesta 2004 (foto: S. Pelc)

JANEZ KUŠAR

Osamosvojitvena vojna na območju občine Lukovica

*V spomin v Trzinu padlemu soborcu Edvardu
Peperku*

Uvod

Živeti v samostojni državi Sloveniji je bil dolgoletni sen naših Zprednikov in mi smo generacija, ki je to ne le doživela, temveč v osamosvojitvenih procesih tudi aktivno sodelovala. Osamosvojitve Republike Slovenije je bilo dejanje, ki smo si ga želeli in tudi udeležili. Toda naših želja niso v celoti razumeli tisti, s katerimi smo pred tem živeli v skupni državi, in tako smo si morali samostojnost priboriti v vojni. Vojna ni enostavna, je pa direktna in neusmiljena, ponuja dve možnosti: preživeti ali umreti. Po vojni ostanejo dogodki, dejanja, dosežki, posledice, opomini in spomini. Ostajajo veterani, ki najbolje vedo, kaj je mir; ostajajo orožje, oprema, odlikovanja, dokumenti in obeležja posameznikom in dogodkom.

Če želimo govoriti o dogajanju med osamosvojitveno vojno leta 1991 na območju sedanje občine Lukovica, je treba to območje razumeti s širšega geostrateškega in vojaškotaktičnega položaja. Poleg tega dogodki leta 1991 niso bili čustvena reakcija na trenutno dogajanje in priložnosti, temveč rezultat večletnega načrtnega dela na področju obrambnih priprav v naši takratni skupni občini Domžale.

Razvoj teritorialne obrambe

Zgodovino prizadevanj za obrambo domačega območja moramo začeti z nastankom teritorialne obrambe. Za ustanovitev teritorialne obrambe se je jugoslovanski politični in vojaški vrh odločil po napadu članic Varšavskega sporazuma na Češkoslovaško leta 1968. Tedaj je bila v Jugoslaviji sprejeta

doktrina splošne ljudske obrambe in ustanovljena je bila Teritorialna obramba (TO) republik in pokrajin. Oborožene sile SFRJ so bile sestavljene iz Jugoslovanske ljudske armade in Teritorialne obrambe. Namen TO je bila ustanovitev enot, ki bi delovale predvsem na območju, kjer prebivajo njihovi pripadniki.

V tem konceptu je imela TO vlogo prostorskih sil, ki so predstavljale tudi podporo enotam JLA, kajti Teritorialna obramba je bila najširša oblika organiziranja delovnih ljudi in občanov za oborožen boj. Enote TO so bile organizirane po velikosti v družbenopolitičnih skupnostih, krajevnih skupnostih in organizacijah združenega dela od čete do voda ali oddelka.

V Sloveniji je bila TO ustanovljena 20. novembra 1968. Poveljevalni jezik je bil slovenski, pripadniki so se kljub stalnim pritiskom JLA počutili kot slovenski vojaki in enako jih je sprejemalo tudi prebivalstvo.

V naši nekdanji občini Domžale se je TO začela oblikovati leta 1969, in sicer s formiranjem teritorialnega odreda občine Domžale – Kamnik in obeh občinskih štabov TO. Pomemben razvoj TO se je začel v sedemdesetih letih po sprejemu Zakona o Narodni zaščiti, ki je predvideval tudi njen oboroženi del. V ta namen so bile v vseh krajevnih skupnostih ustanovljene enote TO v moči oddelka, voda ali čete. Poleg teh enot so bile oblikovane tudi enote terensko–izvidniško–obveščevalne organizacije (TIOO), ki je s svojim delovanjem pokrivala celoten teren.

Odred TO je postopoma prerastel v 34. brigado TO, ki je bila poimenovana po narodnem heroju Matiji Blejcu-Matevžu, s tremi bataljoni, enoto za podporo in prištabnimi enotami. Prvi in drugi bataljon sta bila popolnena z vojaškimi obvezniki iz

občine Domžale, tretji iz občine Kamnik. Za nas je pomemben predvsem drugi bataljon z mobilizacijskim zbirališčem na območju vasi Rova, kajti bil je sestavljen pretežno iz vojaških obveznikov, ki so prihajali z območja sedanje občine Lukovica (op.: avtor prispevka sem bil poveljnik bataljona od leta 1985 do njegove ukinitve 1991). 2. bataljon je imel nalogo delovati na širšem območju Črnega grabna, med Tuhinjsko dolino na severu in Moravško dolino na jugu ter Kamniško-domžalskim poljem na zahodu.

Zaradi pomembnega položaja so operativni prehod skozi Črni graben in po Tuhinjski dolini težiščno branile enote JLA. Enote TO so delovale kot pomožno-dopolnilne sile za zavarovanje enot JLA, pokrivanje terena med obema dolinama, pri čemer naj bi preprečevale delovanje zračnih desantov, delovale proti različnim izvidniško-diverzantskim skupinam, zavarovale in branile medprostore, zavarovale izmik glavnih sil JLA, bojno delovale v zaledju nasprotnika idr.

Območje sedanje občine Lukovica je bilo v geografskem, topografskem in taktičnem pogledu zelo ugodno za usposabljanje enot TO v partizanskih oblikah bojevanja.

Pokrajina je posejana s številnimi naselji, ki so bila bazna področja za namestitve enot, njihovo preskrbo in naslonitev na prebivalstvo. Pripadniki enot TO smo bili deležni prijaznosti in pomoči prebivalcev tega območja. Na območju Čepelj in Zlatega Polja (predvsem zaradi ugodnih terenov, možnosti oskrbe iz trgovin v Lukovici idr.) je bilo izvedenih več osnovnih usposabljanj enot TO Domžale, predvsem drugega bataljona 34. br. TO ter različnih manjših enot TO v krajevnih skupnostih in enot občinskega štaba TO Domžale. Posebej so bile za to primerne vasi. Prav v šoli Zlato Polje–Podgora so bila organizirana različna usposabljanja tako za mlade prostovoljce kot za podčastnike – poveljnike oddelkov TO, izvidnike, diverzante idr.

Na tem območju je bilo tudi več mobilizacijskih zbirališč enot TO Domžale in rajonov ter mest za oviranje oz. zapiranje prehodnosti po glavni cestni komunikaciji Lukovica – Trojane in narobe.

Zadnja večja vaja enot iz sestave 55. območnega štaba TO je bila leta 1994, in sicer vaja 550. odreda TO na območju Javorje–Blagovica–Golčaj, po globini Zg. Loke.

Manevrska struktura narodne zaščite

Na podlagi ukaza Generalštaba JLA je načelnik Republiškega štaba TO general Dragutin Ožbolt v imenu poveljnika TO Slovenije generala Ivana Hočevarja 15. maja 1990 podpisal ukaz št. 625/1-90, s katerim je ukazal, da vsa podrejena poveljstva nemudoma predajo v varstvo JLA orožje,

strelivo in minsko-eksplozivna sredstva, ki jih hranijo zunaj vojašnic (Švajncer 1993: 11). Tako se je 17. maja 1990 začelo po vsej Sloveniji razoroževanje TO. Vojaški vrh Jugoslavije se je ustrašil svojega ljudstva, ki je v Sloveniji prav v tem času po volitvah konstituiralo nove organe oblasti. Toda v marsikateri slovenski občini so se pojavili dvomi o pravilnosti tega postopka, zato so nasprotovali oddaji orožja. In na našo veliko srečo, kar se je izkazalo leto pozneje, vse orožje ni bilo oddano.

Na pobudo Toneta Krkoviča in ob podpori ministra za obrambo RS Janeza Janše ter ministra za notranje zadeve Igorja Bavčarja je v veliki tajnosti začela nastajati Manevrska struktura narodne zaščite – MSNZ. V vseh tedanjih trinajstih pokrajinah so bili imenovani načelniki, ki so bili odgovorni za organiziranje MSNZ v pokrajinah. Prva naloga je bila zavarovati preostalo orožje. Začela se je tudi kadrovska izgradnja MSNZ. Pokrajinski načelniki so po občinah imenovali občinske načelnike MSNZ. To so bile osebe, ki so jim zaupali. Prav posebno zaupanje in vojaška strokovnost sta bila pglavitno merilo pri izbiri kadrov.

Naloga občinskih načelnikov MSNZ je bila oblikovati bojne enote in poiskati skrivna mesta, v katerih bo shranjeno orožje in strelivo za novo nastajajoče bojne enote. MSNZ je delovala ilegalno, saj je imela zakonsko pokritje le v Zakonu o narodni zaščiti. Pomembno podporo je imela MSNZ v organih za notranje zadeve, znotraj katerih so prav tako delovali načelniki MSNZ.

Načelnik MSNZ občine Domžale je bil major (sedaj podpolkovnik SV) Dominik Grmek, pomočnik načelnika MSNZ za zaledne zadeve pa je bil stotnik Milan Narat. Od avgusta do decembra 1990 so bile oblikovane naslednje enote MSNZ: občinski štab MSNZ, izvidniški oddelek, oddelek za zveze, 2. jurišni odred, protidiverzantski vod, diverzantski vod, zaščitna četa in zaledni vod. Formacija enot je bila prilagojena razpoložljivemu orožju, skrivno skladiščenemu v bližini mobilizacijskih mest enot. Orožje in pripadajoče strelivo sta bila skladiščena ločeno, na različnih lokacijah, s katerimi poveljniki enot niso bili seznanjeni. Za vse enote je bila izvedena popolnitev in izbran poveljniški kader.

Predvsem izbor častnikov je bil pogojen z določenimi varnostnimi merili, medsebojnim zaupanjem in poznavanjem, disciplino, pripravljenostjo in odločnostjo za uresničitev projekta MSNZ ter varovanjem podatkov za vsako ceno. Največja in praktično edina nagrada za delo v MSNZ je bil uspeh in uresničitev tajnega projekta. Poti nazaj ali v stran ni bilo. Da je bilo delovanje res skrivno, priča tudi dejstvo, da varnostno-obveščevalna služba JLA ni uspela prodreti v MSNZ.

Projekt MSNZ je samostojno deloval od 17. maja do 4. oktobra 1990, ko je vodenje in poveljevanje prešlo v pristojnost RŠTO. Delovanje projekta se je nadaljevalo po načelih in pravilih organiziranja MSNZ vse do začetka vojne leta 1991. Na območju občine Domžale je bilo v projekt MSNZ vključenih skupno 28 pripadnikov MSNZ, od tega dva z območja sedanje občine Lukovica: poročnik (sedaj major) Janez Kušar, in poročnik Miran Stopar. Oba sta nosilca znaka MSNZ 1990.

Poročnik Miran Stopar je bil pred letom 1990 poveljnik enote vojaške policije v 34. brigadi TO. Leta 1990 je v okviru MSNZ prevzel dolžnost poveljnika protidiverzantskega voda (vod za PDD). Njegova enota je bila že decembra 1990 zadolžena predvsem za zavarovanje naborne dokumentacije v Domžalah, ki jo je z grožnjo, da bo uporabila silo, hotela prevzeti JLA. Neposredno pred vojno je vod za PDD varoval sedež poveljstva RŠTO v Tacnu in sedež poveljstva območnega poveljstva TO Domžale ter bil pripravljen za posredovanje v okolici občine, če bi prišlo do incidenta z JLA.

Po trzinski bitki 27. junija je vod za PDD sodeloval pri zavarovanju radijskega oddajnika v Domžalah, kjer je 2. julija doživel svoj ognjeni krst, in sicer ob letalskem napadu JLA na oddajnik. Sicer pa je enota nadzirala komunikacije in celotno vojaško območje 55. OŠTO; bila je zadolžena za odkrivanje, blokade in uničenje manjših izvidniško-diverzantskih nasprotnikov skupin, ki bi poskušale nastopati in bojno delovati na vitalnejše in pomembnejše družbene objekte, rajone in v smereh, ki bi njihovim enotam zagotavljale možnost za opera-

Poročnik Miran Stopar na obisku doma

tivne in taktične premike ter bojevanje na območju sedanjih občin Domžale, Mengeš, Moravče, Kamnik, Komenda, Lukovica in Trzin.

Poročnik Janez Kušar je bil pred letom 1990 poveljnik 2. bataljona 34. br. TO. Leta 1990 je v okviru MSNZ prevzel dolžnost poveljnika 2. jurišnega odreda, ki je bil tedaj največja bojna enota na območju Domžal. V jeseni 1990 je bil Kušar tudi član pokrajinskega poveljstva TO Ljubljana (zaradi nevarnosti, da bi JLA zajela pripadnike stalne sestave pokrajinskega poveljstva, je bila organizirana tajna sestava poveljstva iz poveljnikov večjih enot TO, ki bi v primeru zajetja oz. likvidacije pokrajinskega poveljstva prevzela poveljevanje v ljubljanski pokrajini, seveda v pogojih gverilskega bojevanja). 2. jurišni odred je po formaciji MSNZ štel 206 pripadnikov, razporejenih v poveljstvo odreda, izvidniški oddelek, štiri pehotne vode, vod armbrustov (14 orožij), vod za ognjeno podporo z minometi 82 mm in zaledni vod. V tej enoti je bilo vključenih največ vojaških obveznikov z območja sedanje občine Lukovica (po nepopolnih podatkih 26, in to največ v 4. vodu – poveljnik stotnik Jože Narat).

2. jurišni odred je začel svojo bojno pot v maju 1991, ko je zavaroval učni center za usposabljanje prve generacije nabornikov na Igu pri Ljubljani. Neposredno pred vojno (24. junija 1991) je bil ponovno mobiliziran in 27. junija 1991 podrejen poveljstvu obrambe mesta Ljubljane. Dan pred tem (26. junija) je poveljnik odreda prejel ukaz poveljnika 55. OŠTO za premik enote v rajon Črnuče-Ježa-Brod z nalogo: odred mora biti v pripravljenosti za takojšen premik in biti v stalni in najvišji stopnji bojne pripravljenosti. Sledila je blokada vojašnice JLA v Šentvidu, ki jo je uspešno opravljal do 8. julija 1991, ko je prešel v sestav 2. brigade TO, ki je dobila nalogo, da zavzame vojašnico, če pogajanja in mirovni sporazum, sklenjen na Brionih, ne bi bili uspešni. 2. jurišni odred je v avgustu 1991 sodeloval pri zavarovanju Ljubljane v dneh, ko se je iz mesta umikala JLA. Takratni poročnik Janez Kušar, poveljnik 2. jurišnega odreda, je bil za zasluge v vojni za Slovenijo odlikovan z bronasto medaljo generala Maistra.

Enote Teritorialne obrambe

Dne 28. septembra 1990 je slovenska skupščina sprejela in razglasila ustavni dopolnili 96 in 97 k ustavi RS. S tem dejanjem je bila prenesena pristojnost nad TO v primeru izrednih razmer na republiško predsedstvo, medtem ko je v primeru napada od zunaj Slovenija še vedno spoštovala enotnost oboroženih sil SFRJ (Janša 1992: 73). S tem so bili ustvarjeni pogoji, da so bojne enote MSNZ postopoma prešle pod poveljstvo RŠTO.

Na območju občine Domžale-Kamnik je bilo oblikovano 55. območno poveljstvo TO. Poleg enot MSNZ (naštete zgoraj) so bile ob neposrednih pripravah na vojno ustanovljene še tele enote: 551. odred za specialne namene, lahka topniško-raketna baterija in vod lahkih raketnih lanserjev 128 mm. V osamosvojitveni vojni je z območja sedanje občine Lukovica v bojnih enotah TO in MNZ (milica) sodelovalo prek 70 vojaških obveznikov. Precej večje število prebivalcev pa je sodelovalo v okviru civilne obrambe in gasilskih društev, v enotah civilne zaščite in v okviru drugih organizacij. Dogajanje na območju občine Lukovica sta zaznamovali predvsem dve enoti, ki sta delovali na njenem območju: 551. odred TO za specialne namene in zbirni učni center Lokvanj.

551. odred TO za specialne namene

Razmere, ko je JLA maja 1991 obkolila učni center Pekre, so potrjevale dejstvo, da bo spopad neizbežen. Pokazala se je potreba po ustanavljanju novih, večjih enot. V okviru 55. območnega štaba TO s sedežem v Domžalah se je oblikoval 551. odred TO za posebne namene. Formacijska sestava je bila specifična zlasti zaradi potreb po veliki mobilnosti enote na eni strani in zagotavljanja dovolj velike ognjene moči na drugi. Snovalci morebitnih vojaških operacij so že tedaj načrtovali, da bo ob napadu JLA na Slovenijo treba zavzeti vojaška skladišča, v katerih se je po odvzemu v maju 1990 skladiščilo tudi orožje TO. Zato je bil na novo oblikovan odred na območju 55. območnega štaba TO kot najmočnejša enota, njegova oborožitev pa je bilo osebno pehotno in protioletpno orožje.

551. odred TO je bil sestavljen iz poveljstva, treh vodov, zalednega voda, izvidniškega oddelka, pionirskega oddelka, oddelka za zveze, voda za ognjeno podporo in dveh čet. Skupaj je bilo v odredu 217 pripadnikov TO. Med vojno se jim je pridružilo še 13 prostovoljcev. Poveljnik odreda je bil stotnik (sedaj major SV) Bine Kladnik, njegov namestnik pa stotnik Marjan Galien. V odredu je bilo 18 vojakov iz območja sedanje občine Lukovica. Mobilizacija odreda je bila izvedena 19. junija 1991, in sicer z namenom, da bi se odred izpopolnil in da bi bilo izvedeno osnovno usposabljanje. Enota se je oblikovala na širšem območju Velika Lašna-Mala Lašna.

Že ob oblikovanju se je pojavil problem: pomanjkanje orožja, bilo ga je premalo za vse vojake. Orožje je bilo večinoma zastarelo – trofejno (znana M 48, nemški MP 41, poznan kot šmajser), kar je vsekakor vplivalo na moralo vojakov (bilo je tudi nekaj problemov z alkoholom, vendar pozneje, ko so se razmere zaostrele, tega problema ni bilo več). Moralo je dvignila zelo dobra zaledna oskrba. Usposabljanje je potekalo po

načrtih, vendar je že 26. junija 1991 poveljstvo prejelo ukaz za premik na območje Dragomlja; enota je dobila nalogo, da varuje ključne objekte in komunikacije (most čez Savo v Šentjakobu) in prepreči oskrbo blokiranih enot JLA v Trzinu iz vojašnice Bratstvo in enotnost v Mostah. Pripadniki odreda so zajeli kamion JLA s kuhinjo. Po napadu na oddajnik Domžale so skupaj s pripadniki enote MORIS obkolili in blokirali enoto za protizračno obrambo JLA na Oljski gori nad Nadgorico. Načrtovani napad je preprečila depeša obrambnega ministra Janeza Janše, ker je prav takrat začel veljati eden od dogovorov o prekinitvi ognja. Po tem dogodku se je odred premaknil bliže Ljubljani na območje Črnuč (poveljniško mesto v osnovni šoli Črnuče). Odred se je povezal s poveljstvom 2. jurišnega odreda TO, ki je bil v blokadi vojašnice Šentvid in je deloval na območju Savlje – Kleče. 551. odred TO je prevzel zavarovanje 2. jurišnega odreda po globini. Pri tem je sodeloval s 4. odredom TO iz Litije (na območju Stožic).

551. odred TO je bil 8. julija 1991 vključen v 2. brigado TO, ki je pripravljala napad, zavzetje in uničenje vojašnice v Šentvidu. V pripravah na napad je zavzel položaje med gorenjsko AC pri Brodu in Nemško cesto. K sreči zaradi dogovora na Brionih napad ni bil potreben in 551. odred TO je sklenil z vojnimi nalogami. Ob umiku JLA iz Ljubljane, zadnje dni avgusta, je le še zavaroval Ljubljano (poveljniško mesto na Zeleni poti).

Zbirni učni center Lokvanj

Lokvanj je bil skrivni naziv enote oziroma zbirnega učnega centra (ZUC) za prebegle slovenske vojake iz »kovačnic bratstva in enotnosti« v vojašnicah JLA. Po ukazu nadrejenega 5. pokrajinskega poveljstva TO ljubljanske pokrajine je bilo potrebno na področju 55. območnega poveljstva organizirati zbirni center za sprejem in usposabljanje prebeglih slovenskih vojakov z območja tedanje občine Domžale in Kamnik. Ukaz o ustanovitvi zbirnega centra na območju Male Lašne je izdal načelnik 55. območnega poveljstva stotnik Bojan Končan (sedaj polkovnik SV). Organizacijo zbirnega učnega centra Lokvanj je bilo treba izvesti v najstrožji tajnosti, kajti protibevšečevalna služba JLA je iskala in pozivala prebegle ter njihove starše, naj se vrnejo v vojašnice JLA. Da je bila tajnost resnično zagotovljena, potrjuje dejstvo, da je lokacijo zbirnega učnega centra Lokvanj na območju Male Lašne poznal le načelnik 55. območnega štaba, ki je bil odgovoren za organizacijo in izvedbo sprejema vojakov ter njihovo usposabljanje oz. končanje služenja vojaškega roka v teritorialni obrambi po slovenskem zakonu o vojaški obveznosti.

Republika Slovenija
55. Obm. STO
št: DT 27/1-91
Datum: 27.5.91
Republika

LJUDSKA OBRAMBA
DRŽAVNA TAJNOST

ZADEVA: LOKACIJA SPREJEMNEGA CENTRA

Sprejemni center za pripadnike JLA na področju pristojnosti
55. Obm. STO se nahaja v Mali Lašni.

Poveljnik zbirnega centra LOKVANJ je Planko Martin.

stotnik I. stopnje
KONČAN Bojan

Ukaz o lokaciji zbirnega učnega centra Lokvanj

Zbirni učni center Lokvanj je na območju Male Lašne deloval od 2. do 22. julija 1991, ko je bil po ukazu 55. območnega poveljstva TO ukinjen. Za poveljnika zbirnega učnega centra Lokvanj je bil imenovan stotnik 1. stopnje Martin Planko.

Za delovanje zbirnega učnega centra Lokvanj v vojnih razmerah je skrbela vpoklicana pehotna učna četa (PUČ) 55. območnega štaba TO, ki je štela 27 vojakov. Pehotni učni četi je poveljeval stotnik 1. stopnje Janez Jarc – Žan. Naloga PUČ je bila ožje zavarovanje tabora, stražarska služba, izvidništvo, zaledna oskrba (dovoz hrane, vode in drugih potrebščin za usposabljanje ter dostava pošte). Zaledna oskrba se je izvajala po strogo določenih, vendar različnih poteh. Dostavljeno hrano in material so prevzemali pripadniki učne čete v bližnjem kamnolomu. Za širše zavarovanje zbirnega učnega centra Lokvanj so skrbele javke pri domačinih in posebej določeni posamezniki (po okolici so se gibal kot gobarji ali lovci), ki so z gesli odgovorne v centru neposredno ali posredno opozarjali na nevarnosti. Takšno geslo je bilo npr.: »Imate vse pripravljeno za asfaltiranje ceste?« in odgovor »Vse – razen asfalta.« In še en primer: »Kdaj si bil nazadnje v Kolovcu?« in odgovor »Pred štirinajstimi dnevi – ponoči.«

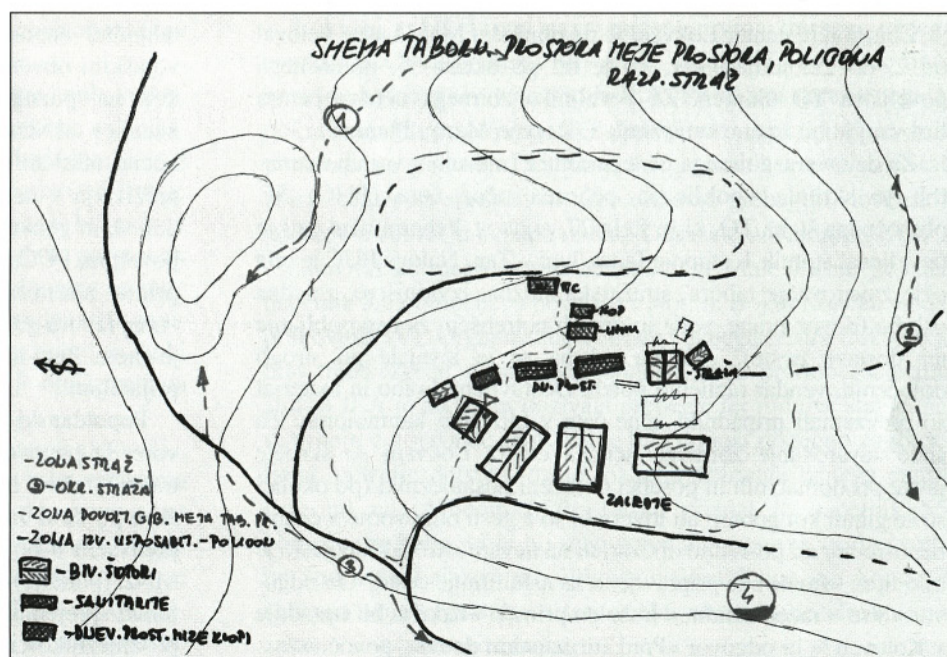
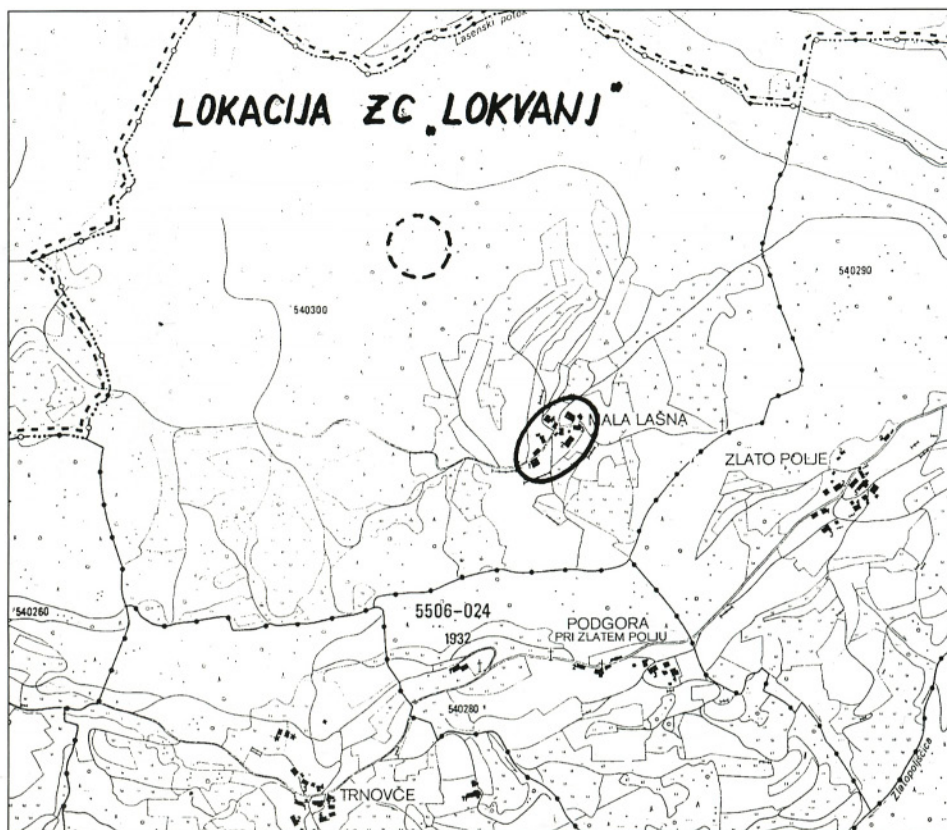
PUČ pred odhodom na nalogo (prvi z desne stotnik 1. st. Janez Jarc – Žan)

Glavna javka je bila pri Marku Vrankarju, Obrše 1 (po domače pri Korošč), preostale javke pa so bile pri: Marjanu Klopčiču, Mala Lašna 1; Francu Močniku, Mala Lašna 2; Francu Pavliču, Mala Lašna 3 in Miru Klopčiču, Mala Lašna 4.

Po globini so zbirni učni center varovale druge enote TO s svojim razporedom.

V center razen njegovih pripadnikov, ni prišel nihče. Življenje v taboru je potekalo po načrtu dela in usposabljanja, ki je temeljil na smernicah pokrajinskega poveljstva TO Ljubljana. Usposabljanje je izvajala PUČ, ki je bila za to strokovno in tehnično usposobljena. Izvajalci usposabljanja so prebeglim vojaškim obveznikom posredovali teoretična znanja s poudarkom na spoznavanju različnega orožja, predvsem pa praktična znanja v taktično-tehničnih postopkih pehote. V ospredju so bile nočne taktične vaje v vojnih razmerah ter način življenja in preživetja v naravi. Svoje bogate izkušnje (in kot poznavalec narave in gobar) je vojaškim obveznikom posredoval predvsem poveljnik PUČ, stotnik 1. stopnje Žan. Usposabljali so se tudi za primer alarmiranja in umika na rezervno lokacijo. Ker so se zunaj tabora gibali le ponoči, noben vojak ni vedel, kje natančno je enota. Zato lokacije niso mogli sporočiti v pisnih svojcem ali prijateljem.

Popoldanski počitek so izrabili za športne aktivnosti in pogovore. Iz pogovorov z mladimi je vodstvo centra spoznalo vse travme, težave in nevarnosti, ki so jih doletele na begu iz vojašnic JLA po širni Jugoslaviji. Za obveščanje o aktualnih dogodkih, predvsem o bojnem delovanju JLA ter aktivnostih enot TO in MNZ (polije) in seveda o pogajanjih, so imeli majhen tranzitorski sprejemnik. Vse druge informacije so dobivali prek pošte posameznikov in obvestil nadrejenega poveljstva.

Veterani vojne za Slovenijo ob pomniku Lokvanj (20. junij 2003)

V zbirnem učnem centru je bilo 23 prebeglih vojakov. To so bili:

Iztok Arbajter, Kamnik; Roman Caserman, Kamnik; Robert Erčulj, Lukovica; Milan Gregorinčič, Duplica; Alojz Jazbinšek, Kamnik; Roman Kepec, Domžale; Marko Korbar, Komenda; Srečko Kotnik, Kamnik; Janez Matjan, Blagovica; Željko Mihalič, Stahovica; Janko Mihelič, Domžale; Tomaž Podlipnik, Domžale; Janez Ravnikar Moravče; Peter Svetlin, Moravče; Boris Šuštar, Mengeš; Ambrož Trdina, Vir; Aleš Turšič, Domžale; Aleš Volčini, Domžale; Benjamin Vrhovnik, Kamnik; Damjan Zdovc, Kamnik; Simon Zupan, Preserje; Peter Žibert, Kamnik; Bojan Žulič, Kamnik

Zaradi velike tajnosti zbirni učni center ni bil nikoli v večji nevarnosti ali odkrit. Ker pa je na 55. območnem poveljstvu mesto učnega zbirnega centra Lokvanj poznal le načelnik stotnik Bojan Končan, bi skoraj prišlo do spopada, saj se je v bližini tabora, to je v kamnolomu, po naključju znašel diverzantski vod 55. območnega poveljstva TO z nalogo, da razminira eksplozivna sredstva. Le prisebnosti pripadnikov PUČ, zlasti poveljnika straže učnega centra, se lahko zahvalimo, da ni prišlo do oboroženega spopada.

Pripadniki PUČ so pod poveljstvom poveljnika straže in po navodilih poveljnika učnega centra (poveljnik PUČ je bil tedaj odsoten) obkolili neznane vojake (pripadniki diverzantskega voda so bili kot večina pripadnikov TO oblečeni v stare uni-

forme TO, ki so bile od daleč zelo podobne uniformam JLA) in hkrati izvedli vpad z več strani. Presenečenje diverzantov je bilo popolno, saj so bili zaposleni z razminiranjem eksplozivnih sredstev in streljanjem v tarčo. K sreči so se pripadniki TO med seboj pravočasno spoznali in le po srečnem naključju ni prišlo do preliivanja krvi. Bila je to prva in edina prava bojna izkušnja za učni center Lokvanj.

Vojaški obvezniki so se zaradi nevarnosti v skladu z načrtom iz centra umaknili na območje vasi Trnjava, kjer jih je sprejel in poskrbel za nastanitev Vid Kožar iz Trnjave 17. Ko je nevarnost minila, so se obvezniki vrnili v tabor.

Ob 10. obletnici delovanja Lokvanja je bila v Podgori spomin-ska slovesnost, na kateri so obudili spomin na delovanje zbirnega učnega centra. Družine, ki so z javkami pomagale, so prejele slovesne listine SLOVENSKA DRUŽINA. Listine podeljuje Zveza veteranov vojne za Slovenijo družinam, in sicer tistim, ki so za slovensko osamosvojitve dale izjemno pomemben delež.

Svoje spomine na Lokvanj 91 je strnil stotnik 1. st. Janez Jarc – Žan, poveljnik učne čete, takole:

25. junij 1991. Slovenska skupščina je razglasila samostojnost. Tanki so rožljali po cestah. Napeto smo spremljali poročanje o bojih v Trzinu, na Brniku, pri Kostanjevici in drugje. Nihče nas še ni priznal za samostojne.

Na križišču naše ulice so se igrali otroci. Gledal sem njihovo brezskrbno igro in poslušal razposajeno kričanje. Ko nas je v

Napisne plošče na pomniku Lokvanj

nizkem letu preletel Mig 21, sem avtomatsko sklonil glavo. Otroški glasovi so utihnili. Pogledal sem okrog sebe, nikjer nikogar. Šele po nekaj minutah so se izza vogalov hiš, izza živih mej prikazali bledi, prestrašeni otroški obrazi. Niso se več igrali, tiho so se porazgubili domov.

»Ni prav, da so otroci prestrašeni. Če bi pilot vedel, kaj je povzročil, gotovo ne bi ...«, sem pomislil, čeprav sem vedel, da pilot in njegovi nadrejeni na to ne mislijo.

In potem je prišel vpoklic, ki ga sploh nisem pričakoval, saj sem bil med najstarejšimi rezervnimi častniki TO v domžalski občini.

Namestnik poveljnika območnega štaba TO Domžale Bojan Končan mi je takoj dal nalogo. Na širšem območju Male Lašne bosta z Martinom Plankom organizirala center za sprejem in usposabljanje naših fantov, ki so pobegnili iz JLA. Tabor mora biti dobro skrit in zavarovan, ker ima JLA te fante za dezerterje in jih nikakor ne sme dobiti v roke.

Po ogledu terena smo se odločili za prostor, ki je bil sredi gozda na položnem grebenu, dobro zakrit, z dobro pregledno okolico in primeren za obrambo ter z možnostjo prikritega umika.

Fantje naše čete so zavihali rokave in 3. julija smo prespali že v taboru.

Prispeli so tudi prvi varovanci. V civilnih oblekah so med nami izgledali kot nekakšni ujetniki. Seveda niso smeli iz tabora, zato smo jim organizirali športne dejavnosti in branje.

Oskrbovali so nas iz Domžal. Trikrat dnevno je na rob gozda pripeljal kombi s hrano, vodo, opremo, pa tudi z novim varovancem. Do nas je pripeljal šele tretji kombi z javke pri Vrankarjevih v Obršah. Šofer, ki je pripeljal do njega, ni vedel, kam gre tovor dalje, ker so bili v vaseh okrog Male Lašne, tako v Črnem grabnu kot tudi v Tuhinjski dolini, oddelki TO. Vso opremo smo prinesli v tabor. Tudi pitno vodo in vodo za umivanje so nam pripeljali.

Tabor se je hitro polnil, že po nekaj dneh smo imeli v oskrbi 23 fantov.

Začeli smo z usposabljanjem. Ker podnevi nismo hoteli izpostavljati položaja, smo takrat počivali, vojaško urjenje pa izvajali v nočnem času. Za fante je bila to novost.

Dobili smo uniforme, seveda SMB. Uprli so se češ:

»Pred to uniformo smo bežali, sedaj pa jo bomo spet nosili?«

»Ni važna uniforma, važno je prepričanje in pripadnost,« sem jih potolažil.

»Bolje bi bilo doma, ne pa da čepimo tu sredi gozda, saj ne vidiš nikamor,« so se nekaj dni slišali pogovori, ki pa so potihnili, ko je Ambrož dobil pismo od doma, v katerem mu mama sporoča, da ga je iskala vojaška policija z zahtevo, da sporočijo, kje je.

Poslušal sem pripovedovanje dečkov (med njimi so bili sinovi mojih nekdanih učencev) o njihovem izhodu iz JLA, o poti proti domu iz Dalmacije, Bosne, Hrvaške, le malo jih je bilo v kasarnah v Sloveniji. Njihova želja je bila, da se vključijo v slovensko vojsko. To se jim je izpolnilo. Bili so med prvimi, ki so vojaško obveznost dopolnili v slovenski vojski in prvih 20 dni so to opravili v naši enoti in celo v vojnih razmerah. Vojaško obveznost so zaključili po naši zakonodaji.

Razmere so se umirile. Na Brionih so sklenili premirje. Razšli smo se.

Pa vendar, ko sem pred nekaj leti v veleblagovnici za sabo zaslišal »Ata Žan,« sem vedel, preden sem se obrnil, da je to eden od naših triindvajsetih.

Leta 2003 je Občina Lukovica v sodelovanju z Zvezo veteranov vojne za Slovenijo (sekcijo Lukovica) na mestu delovanja učnega centra Lokvanj postavila pomnik — tetraeder; ta pomeni trajen spomin vsem braniteljem domovine, ki so na kakršen koli način prispevali k osamosvojitvi Slovenije. Še posebej je pomnik trajen spomin na vse tiste, ki so v težkih dnevih rojevanja naše nove države delovali v tem centru.

Na pomniku so tri plošče, ki simbolično predstavljajo Republiko Slovenijo, Občino Lukovica, Teritorialno obrambo, Zvezo veteranov vojne za Slovenijo in Zbirni učni center Lokvanj.

Zaključek

Pričujoči prispevek je prvi poskus dokumentiranja dogodkov, ki so se na območju občine Lukovica dogajali pred osamosvojitvijo 1991 in med njo. Pisnih dokumentov je malo, največ podatkov je še vedno pri akterjih takratnih dogodkov, predvsem pri poveljnikih bojnih enot. Za pisanje sem uporabil v prvi vrst ustna pričevanja: Dominika Grmeka iz Domžal, Martina Planka iz Trzina, Janeza Jarca iz Prevoj, Bineta Kladnika iz Domžal in Mirana Stoparja iz Lukovice. Navedeni so dali na razpolago tudi svoje zabeležke in slikovno gradivo. Vsem imenovanim se najlepše zahvaljujem. Žal se čas odmika in pomembne stvari gredo v pozabo. Veterani vojne za Slovenijo 1991 smo generacijam, ki so se rodile v samostojni Sloveniji, dolžni v pisni obliki ohraniti vse tisto, kar smo v obdobju 1990–1991 storili za samostojno Slovenijo. Nam je to dejanje v čast in ponos.

LITERATURA:

* Janez JANŠA, 1992: *Premiki*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

* Janez J. ŠVAJNCER, 1993: *Obranili domovino*. Ljubljana: Viharnik.

Društva, organizacije in združenja v občini Lukovica

Namen prispevka je pregledno predstaviti bogato in raznoliko dejavnost občanov, ki delujejo v različnih organiziranih oblikah druženja. Opisala nisem vseh prireditvev v zadnjih dvajsetih letih, bralca le seznanjam z vsebino dela in pomembnejšimi dosežki. Prav tako nisem imenovala organizatorjev, saj nehoti koga izpustiš, česar pa ne želim. Vsekakor pa ne bi bilo toliko dejavnosti, če ne bi bilo ljudi, ki opravljajo delo prostovoljno in brezplačno. Ko sem zbiral podatke, sem začutila, da namenjajo veliko pozornost medsebojnemu druženju in povezovanju. Če so nekatere predstavitve krajše, druge pa nekoliko daljše, ne pomeni, da je tudi njihovo delo manjše ali večje. Pri nekaterih društvih se enake dejavnosti ponavljajo vsa leta, zato jih pač ne zapišeš večkrat. Niso pa zato nič manj pomembna. Zanimivo je tudi, da je le nekaj društev, ki imajo daljšo tradicijo, velika večina jih je nastala po letu 1990.

Kulturna dejavnost

Ljubiteljska kulturna dejavnost v občini Lukovica vsebuje različne kulturne zvrsti: gledališko, literarno, glasbeno, pevsko, muzejsko, etnološko in likovno. Žal je v nekaterih krajih zamrla, tako sta dejavni kulturni društvi le v Lukovici in v Krašnji, registrirana pevska zbor pa v Šentvidu in na Trojanah. Kulturna obogatitev za občino je Godba Lukovica, ki deluje zadnja leta.

Vsa leta delujejo **cerkveni pevski zbori**, in sicer na Brdu mešani, mladinski in otroški, v Blagovici in Krašnji mešani in mladinski, v Šentvidu, Češnjicah in Šentožboltu mešani, v Zlatem Polju žensko-dekliški zbor. Priložnostni cerkveni zbor sv. Neže pa sestavljajo pevci iz Blagovice in Kolovrata. Cerkveni pevski zbori se enkrat na

leto predstavljajo na dekanijski pevski reviji, nastopajo pa tudi na različnih priložnostnih prireditvah.

Pojavljajo se tudi posamezniki in skupine, ki delujejo brez posebne organiziranosti, vendar pa obogatijo kulturno izročilo domačega kraja. Tako delujejo Blagovski ljudski pevci, ki so se že večkrat predstavili na različnih prireditvah.

Mešani pevski zbor Šentviški zvon je bil ustanovljen leta 1989 v Šentvidu pri Lukovici. V zboru so se združili mladi pevci in pevke od Šentvida do Blagovice. Mesto predsednika je prevzel Darko Stupica, ki zboru predseduje vsa leta.

Pevski zbor je postal nepogrešljiv del domačega kulturnega dogajanja, prepoznavno pa zastopa Občino Lukovica tudi v širšem slovenskem prostoru. V petnajstih letih delovanja je ustvaril bogat in raznolik program. Njihov repertoar obsega narodne in umetne pesmi, pesmi drugih narodov, črnske duhovne pesmi, sakralno glasbo in božične pesmi. Z božičnimi koncerti se že deset let predstavljajo po slovenskih mestih in podeželskih cerkvah. Božični koncert so imeli tudi na Dunaju, ko so bili gostje slovenske komune. Sodelujejo na zvonariadi, to je vseslovensko srečanje zborov z imenom *Zvon*. Bili so organizatorji drugega srečanja pevskega zborov Šentvidov Slovenije. V našo občino so pripeljali več kot 200 pevcev iz različnih slovenskih pokrajin. Vsako leto sodelujejo na območni reviji pevskega zborov, zapojejo pa tudi na vsakoletnem koncertu v domačem kraju.

Tedenske vaje so imeli v prostorih OŠ Janka Kersnika Brdo, sedaj pa imajo svoj prostor v prenovljeni dvorani Anžona Martina Slomška v Šentvidu.

Prvo leto je vodila zbor Meta Novak, potem pa je postal zborovodja Karel Leskovec.

Moški pevski zbor Lipa Trojane

Ob 10. obletnici delovanja so se predstavili s kaseto božičnih napevov in CD narodnih pesmi, ki so jih posneli ob sodelovanju in instrumentalni spremljavi citrarja Tomaža Plahutnika in orglarja Primoža Krta.

Razveseljivo je, da prihajajo v zbor mladi pevci in pevke, tako da se zbor pomlajuje.

Moški pevski zbor Lipa Trojane je bil ustanovljen leta 1984. Prvi zborovodja je bil Franci Reberšek, nato dolga leta Rado Kapus, zdaj pa vodi zbor Robi Juvan. V zboru so pevci iz treh občin, Lukovice, Vranskega in Zagorja. Sodelujejo na Taboru pevskih zborov v Šentvidu pri Stični in se udeležujejo

revij pevskih zborov. Nastopali so na različnih prireditvah in proslavah v naši občini in so redni gostje na prireditvah v sosednjih občinah Zagorje in Vransko. Zapeli so že v različnih krajih Slovenije, kamor so jih povabili na prireditve.

KUD Janko Kersnik Lukovica je bilo ustanovljeno leta 1950, čeprav so v njem začeli delati takoj po končani drugi svetovni vojni. Najprej so predstavljali igre in skeče, po uradni ustanovitvi društva pa so v njem delovale dramska, folklorna, pevska in šahovska skupina.

Leta 1962 so ustanovili Moški pevski zbor, leta 2002 pa dekliški pevski zbor, ki delujeta še danes. V društvu je še vedno aktivna dramska skupina, ki se jim je pridružila skupina mladih.

KUD Janko Kersnik Lukovica sodeluje pri realizaciji predstav, ki jih pripravlja Osnovna šola Janka Kersnika, pomaga pa tudi pri dramski dejavnosti programa Preprih. Od leta 1984 je bilo več kot 20 gledaliških premier, s katerimi so gostovali po različnih krajih. Pripravili so literarne večere, v katerih so obiskovalci spoznavali življenje in delo pisatelja Janka Kersnika. Največ gledaliških predstav (kar 16) je režiral Danijel Potočan.

Društvo uporablja dvorano in spremljajoče prostore v Kulturnem domu Janka Kersnika Lukovica. Dvorana je bila obnovljena leta 2000.

KUD Fran Maselj Podlimbarski Krašnja je bilo registrirano leta 1954, iz leta 1950 pa je znan podatek, da za kulturno delo v kraju skrbi Kulturno prosvetno društvo Fran Maselj.

Do leta 1983 so v društvu uprizarjali predvsem gledališke predstave, po tem letu pa je postala vsebina dela vsestranska in sega na različna kulturna področja: gledališka dejavnost, gledališke in lutkovne predstave z mladimi v sodelovanju s šolo, literarni večeri, ektempore Krašnja (prvič leta 1989, potem

KUD Fran Maselj Podlimbarski Krašnja: Nastopajoči v Potresni povesti, režija Peter Militarov, 1997

vsako leto), likovne in etnološke razstave, etnološke prireditve, ohranjanje naravne in kulturne dediščine ter ohranjanje ljudske pesmi domačega kraja.

Društvo nima svojih prostorov, zato postavlja svoja kulturna dogajanja tudi v naravo, veliko prireditev pa ima v avli šole. V šolskem stanovanju so uredili slamnikarsko zbirko, stalne razstave, ki predstavljajo življenje in delo domačih besednih umetnikov: Jožeta Podmilšaka – Andrejčkovega Jožeta, Frana Maslja Podlimbarskega, Jožefa Burgerja in Petra Levca. Skupaj z učenci so zbrali kar nekaj starih predmetov, ki so urejeni v etnološki zbirki.

Društvo je z dvema velikima gledališkima projektoma predstavilo deli domačih avtorjev, ki obravnavata življenje v naših krajih. Leta 1997 so uprizorili pred cerkvijo in župniščem Masljevo Potresno povest, leta 2002 pa na Miklavčevem travniku Podmilškovega Ubežnika. V vsaki predstavi je sodelovalo več kot sto krajanov. Obe deli je dramatisiral Jernej Novak, režiral pa Peter Militarov. Vsako leto pripravijo v sodelovanju s šolo gledališko predstavo z učenci, zelo uspešna pa je bila leta 2003 predstava Poncijeva žena, ki jo je pripravil Vili Golob.

Že od leta 1989 organizirajo vsako leto ekstempore, na katerem sodelujejo ljubiteljski in akademski slikarji. Tako ima društvo bogato zbirko slik, ki nimajo samo umetniške vrednosti, ampak tudi etnološke. Poslikani so namreč objekti, ki izginjajo, na slikarskih platnih pa je ostala tudi dolina Črnega grabna pred gradnjo avtoceste.

Zanimiva je tudi etnološka prireditev, ko spuščajo otroci in odrasli po potoku sredi vasi »gregorčke«, ki jih izdelajo v šoli, največ pa doma skupaj s starši in starimi starši. Pred spuščanjem pripravijo kulturni program, v katerem sodelujejo otroci z izvirnim programom pa tudi odrasli iz različnih krajev Slovenije predstavijo svoje glasbene posebnosti.

Posebne pozornosti je na etnoloških prireditvah po Sloveniji deležna skupina, ki oživlja pletenje slamnatih kit, izdelovanja predpražnikov in copat iz ličkanja, pletenja košar in drugih izdelkov iz vrbja. Prav ta skupina ne predstavlja le domačega kraja, ampak zna marsikaj povedati obiskovalcem tudi o drugih zanimivostih naše občine.

Najmlajša v društvu je Skupina ljudskih pevcev, ki ohranjajo ljudske pesmi, imeli pa so že tudi prve nastope.

Godba Lukovica je bila ustanovljena leta 1998 in je ena najmlajših godb v Sloveniji. Njen kapelnik je Jure Močilnikar. 30. aprila 1999 je imela godba prvi javni nastop, ki je spodbudil številne nastope. Godba Lukovica sodeluje na različnih kulturnih prireditvah v občini in zunaj nje. Tradicionalni so postali prvomajski nastopi po večjih krajih občine in novoletna koncer-

ta v Lukovici in Šentvidu. Najodmevnejši so bili nastopi ob odprtju Čebelarskega centra Slovenije na Brdu, nastop ob odprtju posveta informatikov v Portorožu, promenadni koncert v Izoli ter slavnostni koncert ob praznovanju pete obletnice delovanja godbe. Ob tej priložnosti je bila v Lukovici parada godb. Z godbami sosednjih občin nastopajo na revijah, srečanjih in drugih prireditvah v organizaciji godb domžalsko-kamniške regije. Izvajajo koncertno glasbo, koračnice, valčke, polke in priredbe popularnih skladb. V Godbi Lukovica je veliko mladih glasbenikov, srednješolcev pa tudi osnovnošolcev, ki pridobivajo glasbeno znanje v glasbenih šolah. Tretjina orkestra so ženske.

Godbene prostore imajo v Kulturnem domu Antona Martina Slomška v Šentvidu.

Turistična društva

Turistično olepševalno društvo Brdo – Lukovica je bilo ustanovljeno leta 1960. Že prvo leto so skupaj z Avto-moto društvom iz Lukovice priredili Rokovnjaški tabor. Prireditev je postala tradicionalna. Na njej so uprizarjali rokovnjaške napade na Francoze. Sodelovali so igralci iz Lukovice in okoliških vasi. Za nekaj let je prireditev zamrla. Ponovno je oživel rokovnjaški tabor leta 1982 ob 130-letnici rojstva pisatelja Janka Kersnika. Ob tej priložnosti so v šoli na Brdu odkrili pisateljev doprski kip. Rokovnjaški tabor so organizirali še leta 1983 in 1984, enkrat pa še v devetdesetih letih. Od takrat dalje »rokovnjači« v rokovnjaški opremi popestrijo marsikatero prireditev v občini ali drugih slovenskih krajih. Opazni so še posebno takrat, kadar postrežejo z rokovnjaškim golažem.

Lukovičani so hranili staro listino, s katero jim je cesarica Marija Terezija potrdila pravico prirejati sejme. Včasih je bilo v Lukovici pet sejmov. Leta 1996 so oživeli dva, in sicer Lukovega in Peregrinovega. Sejma postajata vedno bolj živa, tako s ponudbo prodajalcev iz različnih krajev Slovenije in tudi »kupcev« je vedno več. Sejme popestrijo še spremljajoče dejavnosti (nastopi harmonikašev, prikazi starih obrti, razstave, nastop godbe...)

V decembru leta 1999 so prvič organizirali Miklavžev večer Zajčevih melodij. Prireditev je v spomin na Nika Zajca, glasbenika, ki je bil rojen v Čepljah. Na prireditvi nastopajo znani ansambli in solisti. Koncert je dobrodelen, sredstva pa so namenjena družinam, ki se znajdejo v stiski. Ker je to Miklavžev večer, so obdarjeni vsi otroci, ki so na prireditvi.

Turistično društvo Gradišče je bilo ustanovljeno leta 1990. Vas postaja od takrat prepoznavna v bližnji in daljni okolici. Člani društva skrbijo za komunalno urejenost, uredili so otroško

igrišče in večnamenski prostor z brunarico. Veliko ljudi privabi v juniju prireditve Srečanje v Gradišču, kjer oživljajo kmečka opravila in običaje. Udeležujejo se srečanj Gradišče Slovenije, ki šo vsako leto v drugem kraju. Tudi sami so že bili organizatorji te prireditve. Skozi Gradišče vodita dve pešpoti, in sicer Rokovnjaška pot in Pot slovenskih legend.

Turistično društvo Preserje pri Lukovici deluje od leta 1993. Člani društva so predvsem vaščani Preserij. Vsako leto organizirajo eno izmed zelo odmevnih prireditev: Mednarodno kmečko olimpijado ali Furmanski praznik s povorko kmečkih vpreg in galopsko dirko kmečkih konj. Spretni so tudi pri izdelovanju velikonočne butare, ki je vsako leto višja. Največja je bila visoka kar 25 metrov. Z vozom jo pripeljejo do cerkve na Brdu, kjer stoji do 1. maja.

Športna društva

Po letu 2000 se je v občini Lukovica ustanovilo več športnih društev, ki so se pridružili tistim, ki so imeli že prej dobro organizirane športne dejavnosti in so že v preteklosti imeli lepe uspehe (Avto-moto društvo Lukovica, Hokejski klub Prevoje, Športno društvo Krašnja).

Športno društvo Atrans Trojane je bilo ustanovljeno leta 1993 na pobudo smučarjev tekačev. Člani tega društva so še telemark smučarji, deskarji na snegu, športni plezalci, gorski kolesarji in tekači. Udeležujejo se številnih, predvsem rekreativnih tekem po Sloveniji in Evropi. Nekaj članov se je udeležilo Vasaloppet teka na Švedskem, ki velja s svojimi devetdesetimi kilometri za najbolj zahteven in naporen smučarski tekaški maraton na svetu.

Članica društva je tudi Petra Majdič, smučarska tekačica, udeleženka zimskih smučarskih iger v Salt Lake Cityju leta

2002, kjer je s šestim mestom dosegla najboljšo uvrstitev slovenskih smučarjev tekačev na olimpijskih igrah. Za društvo je v letih 2003 in 2004 pritekla pet naslovov državne prvakinja.

Športno društvo Krašnja je bilo ustanovljeno leta 1980 kot nadaljevanje NK Napredek Krašnja. Vsebina dela v klubu je postajala vedno bolj pestra, zato se je klub preimenoval v društvo.

V Športnem društvu so izoblikovali programe za vse starostne skupine. Vsa leta tesno sodelujejo s šolo. Najuspešnejši so bili v namiznem tenisu, saj so bili igralci in igralke iz Krašnje dolga leta med prvimi v svojih kategorijah ljubljanske regije, vidnejše rezultate pa so dosegali tudi na državnih prvenstvih in različnih turnirjih. Sofinancirali so programe plavanja na Izlakah, šolo v naravi na morju in tridnevni naravoslovni tabor. Že več let organizirajo smučarske tečaje za učence, in to v različnih smučarskih krajih bližnje okolice ali pa kar v Krašnji.

Vsa leta pritegne največ članov pohodništvo. Vsak mesec organizirajo pohode v sredogorje, pa tudi višje. Izoblikovala se je že precejšnja skupina rednih pohodnikov, ki spoznavajo slovenski planinski svet pod vodstvom izkušenih vodnikov. Od leta 1985 organizirajo *Tek za krof*, od leta 1992 pa tudi *Pohod za krof*. Obe aktivnosti sta vedno prvo nedeljo v oktobru.

Športno društvo je organiziralo v zimskih večerih številna predavanja z različno športno tematiko, zelo pogost gost pa je bil Stane Belak Šrauf. Zato so prav njemu v spomin pripravili leta 1996 1. Šraufov pohod (27 km), ki je postal tradicionalen, kasneje pa se mu je pridružil še krajši štiriurni pohod. Že sedem let poteka v društvu pohodniška akcija Po Šraufov gojzer. Prvotno so bili pohodi na Vrh, nato do Golobovih v Trnavi 8A, zdaj pa je Šraufov gojzer na Limbarski gori, kamor najraje hodi. V dveh letih se je vpisalo že skoraj 6000 pohodnikov.

Člani ŠD Atrans Trojane spodbujajo Petro Majdič

ŠD Krašnja: Štart Teka za krof

Športno društvo skrbi tudi za druženje med vaščani, 1988 je prvič pripravilo zabavno-športno prireditev, ki so jo poimenovali Igre brez meja. Na njej sodelujejo skupine iz vseh vasi krašenske fare.

Športno društvo Krašnja je dalo tudi pobudo za Pohod po nagelj na Limbarsko goro. Pri organizaciji je sodelovalo osem let.

Tradicionalni so postali tudi orientacijski pohodi z nalogami. Čeprav so pohodniki predvsem domačini, spoznajo na vsakem pohodu kaj novega, zanimivega o svojem kraju.

Tudi v poletnih mesecih poskrbi društvo za aktivnost svojih članov: vsak teden odpelje avtobus mlado in staro na kopanje v Izolo.

Dolga leta skrbi društvo za rekreacijo žensk, ki imajo redno tedensko vadbo v obliki telovadbe, plavanja, vaj proti osteroporozi ali aerobike.

Veliko članov je vključenih v vseslovensko akcijo Slovenija v gibanju – z gibanjem do zdravja.

Športno društvo Krašnja je bilo eno redkih v Sloveniji, v katerem so člani igrali varpo in so tekmovali tudi na Švedskem.

Mlajši člani društva igrajo mali nogomet in sodelujejo na različnih turnirjih po Sloveniji, v zimski ligi Ljubljane, pa tudi sami so organizatorji nogometnega turnirja.

V vseh letih delovanja Športnega društva Krašnja so se krajani seznanili s številnimi vrhunskimi športniki, ki so bili gostje na različnih prireditvah ali pa so bili vodje posameznih aktivnosti tako v šoli ali kraju.

Redno poteka humanitarna akcija Mošnjiček, prispevki pa so namenjeni različnim humanitarnim društvom ali posameznikom.

Od decembra leta 1994 izdajajo vsak mesec glasilo, v katerem pa imajo svoj prostor tudi druga društva v kraju in Krajevna skupnost.

V Športno društvo Krašnja se vedno bolj vključujejo tudi ljubitelji športnih aktivnosti iz drugih krajev občine Lukovica pa tudi zunaj nje.

ŠD Prevoje je bilo ustanovljeno leta 2001. Osnovni namen društva je spodbujanje mladih, pa tudi srednje generacije k športnim in kulturnim aktivnostim.

Vsako leto priredijo zimsko tekmo v smučarskih skokih v Komovcu in smuk (če je sneg), poleti pa ulično košarko na igrišču v Šentvidu. Člani društva se udeležujejo tudi kolesarskih dirk.

ŠD RCU Lukovica je bilo ustanovljeno leta 2001, da bi se čim več ljudi udeleževalo na športnih prireditvah vzgojnega, rekreativnega ali tekmovalnega značaja.

Priredili so šolo hokeja na rolerjih, nato pa tudi več kot 500

tekem hokeja na rolerjih za državno prvenstvo. Sodelovali so pri organizaciji različnih mednarodnih tekem (kotalkanje, namizni tenis). Ker imajo pokrito večnamensko ploščad, lahko organizirajo različne aktivnosti tudi pozimi. Tako so organizirali zimsko ligo v malem nogometu in hokeju na rolerjih. Tudi z mladimi dosegajo lepe uspehe. Osvojili so že naslove državnih prvakov v hokeju na rolerjih v kategorijah do 10, do 12 in do 14 let, prav tako pa so postali državni prvaki v članski kategoriji. Dobre rezultate dosegajo tudi v malem nogometu. Postali so prvi občinski prvaki. Člani društva sodelujejo tudi na tekaških in kolesarskih prireditvah.

Član društva Mike Urbanija tekmuje v tenisu. V kategoriji do 12 let je osvojil skupno zmago v pokalu Alpe-Jadran, v Čakovcu je zmagal v dvojicah na tekmi Ete, bil je državni prvak v dvojicah in ob koncu leta dosegel prvo mesto v svoji kategoriji.

S svojimi objekti omogočajo vsem zainteresiranim športnikom kakovostno vadbo. Večkrat so tekmovalci ali gostje prireditev znani slovenski športniki.

ŠD Trojanje je eno najmlajših društev na Trojanah. Ustanovljeno je bilo decembra 2001 na željo in številna prizadevanja mladih krajanov in drugih ljubiteljev športa.

V zimskem obdobju organizirajo smučanje (Rogla, Cerklje...), spomladi poteka turnir v namiznem tenisu, pohod na Limbarsko goro, Čemšeniško planino, Zasavsko Sveto goro...Vsako leto pa ŠD Trojanje organizira že tradicionalne prireditve: kresovanje v Hribih (30. aprila), turnir v malem nogometu na travi v Polšini (26. junija), turnir v malem nogometu na Trojanah (28. avgusta)...

V okviru športnega društva deluje tudi ekipa malega nogometa Antimon, ki letos praznuje 20. obletnico delovanja. Ekipa Antimon nastopa v zasavski ligi, ljubljanski zimski ligi, ligi v Hrastniku, Čemšeniku, na Vranskem in v RCU ter v številnih turnirjih v občini Lukovica in zunaj nje.

Športno društvo Zlato Polje so leta 1996 ustanovili mladi iz šestih zlatopoljskih vasi, športne aktivnosti pa segajo že štiri desetletja nazaj. Leta 1998 je bilo zgrajeno športno igrišče, pozneje pa še garderobni prostor s sanitarijami. Največja aktivnost društva je mali nogomet. Prav z igranjem malega nogometa navezujejo stike z ekipami v občini Lukovica in zunaj nje. Organizirajo tradicionalne turnirje, na katerih sodeluje vedno veliko ekip. Veliko pozornost dajejo druženju krajanov, tako organizirajo družabne igre, pohode, šahovske turnirje. Tudi smučarski skoki so v teh krajih tradicija. Zadnja leta tekmujejo skakalci za pokal občine Lukovica.

Hokejski klub Prevoje je bil ustanovljen leta 1968. Prevojski hokejisti so deset let redno trenirali in tekmovali v republiški ligi, največji uspeh pa so dosegli v sezoni 1977-1978

ko so osvojili prvo mesto in se tako uvrstili v medrepubliško ligo. Žal so v naslednji sezoni izpadli iz lige, predvsem zaradi premajhnih finančnih sredstev, in tako je nastalo krizno obdobje za prevojski hokej do leta 1996.

V letu 1996 so se športni zagnanci lotili obnavljanja bogatega izročila hokeja v naših krajih. Tekmovali so v rekreativni ligi Tivoli in dosegli odmevne uspehe.

V Slovenijo je leta 1998 prišel zelo popularni inline hokej in hokejisti so se odločili, da je to pravi šport zanje. Inline hokej se igra vse leto, zato redno trenirajo in igrajo po vsej Sloveniji. V 1. slovenski ligi nastopajo od leta 1998 in dosegajo lepe uspehe, saj so bili leta 2000 četrti.

Iz Prevoj prihajajo znani hokejski sodniki (Andrejka, Dolinar), sedaj pa imajo tudi v inline hokej ligi delegirane tri sodnike.

Avto-moto društvo Lukovica. V okviru AMD Kamnik je bil aprila 1948 ustanovljen avto-moto krožek Lukovica. V taki obliki je deloval do leta 1952. Nato se je osamosvojil in potem za nekaj let združil z AMD Moravče. Glavni namen društva je bil preprečitev prometnih nesreč in zato so med leti 1953-1971 organizirali vsako leto šoferski tečaj. Društvo se je vsa leta ukvarjalo s spretnostnimi in ocenjevalnimi vožnjami, hitrostnimi dirkami: rallyjem, mopedkrosom in motokrosom. Društvo je vzgojilo veliko dobrih tekmovalcev v rallyju: Jožeta, Mikija in Marinko Čokan, Griša in Meto Kersnik, Janeza Cerarja, Martina Andrejko in Marjana Kvedra v motokrosu pa: Avblja, Urbanijo, Andrejko, Juhanta, Cerarja, Kreča, Osenka. Osvajali so najvišja mesta v republiških in državnih prvenstvih posamezno in ekipno ter dosegali dobre rezultate v svetu.

V AMD Lukovica deluje sekcija motoristov Motoklub Rokovnjač, ki je bila ustanovljena 2002. Člani so iz občin Lukovica, Zagorje, Kamnik in Moravče. Pogoj za članstvo v klubu ni lastništvo motornega kolesa, ker veliko aktivnosti ni povezanih z motorjem. Organizirajo različne skupne vožnje (po Dolenjski, do Plitvičkih jezer ...). Nekaj članov je sodelovalo na Red Bullovem tekmovanju v spustu z Ljubljanskega gradu. Tekmovali so z doma narejenimi vozili in zasedli 10. mesto.

V zadnjih letih so organizirali voziški izpit za »H« kategorijo in učno uro za mlade mopediste. Še vedno pa imajo štiri tekmovalce v motokrosu in enega v supermotu.

Planinsko društvo Blagovica je bilo ustanovljeno leta 1993. V desetih letih delovanja je doseglo lepe uspehe in združuje veliko mladih in starejših krajanov. V društvu deluje vodniški izletniški, markacijski in mladinski odsek.

Vodniško izletniški odsek je bil ustanovljen že leta 1993, prvi pohod pa je bil januarja 1994 in sicer v smeri Blagovica-Golčaj-Doline-Trojane-Šipek-Blagovica. Ta pohod je postal

PD Blagovica: Pot na Kamniško sedlo, 2001

tradicionalen in je vedno v zimskem času. V desetih letih so prehodili veliko hribov, planin in dolin pod varnim vodstvom domačih usposobljenih vodnikov.

Tudi v markacijskem odseku delujejo zato usposobljeni člani in skrbijo za domžalsko Pot spominov NOB, evropsko pešpot E6, sami pa so leta 1998 strasirali Rokovnjaško planinsko pot, ki s 55 km obkroža občino Lukovico. Ima 11 kontrolnih točk in ni zahtevna; primerna je za pohodnike in rekreativce vseh starosti v vseh letnih časih.

V letu 1996 je društvo navezalo stike s podružnično šolo Blagovica. Iz začetnih vodenj šolarjev po okoliških hribih je nastal mladinski odsek, ki šteje več kot 35 mladih planincev.

Na najvišjem vrhu občine Lukovica, na 975 m visokem Špilku, so leta 1998 postavili bivak, ki je odprt vse leto. Ob praznovanju 10-letnice društva v letu 2003 so na Rebru nad Dolinami postavili razgledni stolp.

Ob dnevu vstopa Slovenije v EU 1. 5. 2004 so v bivaku na Špilku pripravili posebno knjigo vpisov, v katero so se pohodniki vpisovali le tega dne.

Planinsko društvo Blagovica ima svojo sobo v kulturnem domu.

Šahovsko društvo Črni graben je bilo ustanovljeno leta 1997. Prve prostore so imeli v gasilskem domu na Prevojah,

zdaj pa šahirajo v lepo urejenih prostorih KS Šentvid. Včlanjeno je v Šahovsko zvezo Slovenije.

Skrbijo za mlade in imajo na Osnovni šoli Janka Kersnika šahovski krožek. Ker organizirajo tudi šahovska tekmovanja, sta po zahtevanem izobraževanju postala šahovska sodnika Janez Hribar in Viktor Jemec.

Člani društva tekmujejo na manjših turnirjih, kjer si največkrat pristopnino plačujejo sami. Tekmovali so v Kamniško-domžalski ligi, v I. ljubljanski delavski ligi, udeležili so se mednarodnega turnirja v Palomi-Sladki Vrh, vsako leto tekmujejo na državnem prvenstvu v Rogaški Slatini in Grižah. Ob praznovanju različnih občinskih praznikov se udeležujejo turnirjev v sosednjih občinah (Moravče, Trzin, Domžale, Komenda, Mengeš, Izlake, Zagorje).

Organizirajo tudi tekmovanja v simultanki z znanimi vrhunskimi šahisti: z državno prvakinja za leto 1999 Kiti Grosar, vele-mojstrom Georgom Mohrom in njegovo ženo mojstrico Narciso Mihevc – Mohr, z aktualnim svetovnim prvakom do 12 let Luko Leničem.

Prostovoljna gasilska društva

Po razpustitvi Gasilske zveze Domžale so gasilska društva Občine Lukovica leta 1997 sprejela sklep o ustanovitvi **Gasilske zveze Lukovica**. Tako je bila poleg podpisane pogodbe o ustanovitvi zveze, podpisana tudi tripartitna pogodba o opravljanju javne gasilske službe na območju občine Lukovica. Podpisale so jo Občina Lukovica kot nosilka požarne varnosti, Gasilska zveza Lukovica in Prostovoljna gasilska društva kot izvajalci javne gasilske službe. Gasilsko zvezo Lukovica sestavljajo Prostovoljna gasilska društva Blagovica, Krašnja, Lukovica, Prevoje in Trojane. Skupno število članov je približno 600, osnova delovanja društva pa je operativna enota, ki je sposobna opravljati naloge v gasilstvu.

Gasilska zveza zagotavlja gasilskim društvom strokovno in vsestransko pomoč pri izvajanju javne gasilske službe ter pomoč pri organizacijskih in drugih nalogah. Zveza ima stalne komisije, ki spremljajo delo na posameznih področjih: Komisija za delo z mladimi, Komisija za delo s članicami, Komisija za delo z gasilskimi veterani, Komisija za odlikovanja in priznanja.

Najstarejše gasilsko društvo v občini je bilo Gasilsko društvo Brdo, ustanovljeno leta 1887. Bilo je tudi med najstarejšimi v Sloveniji. Leta 1948 sta iz tega društva nastali dve gasilski društvi, avgusta **Prostovoljno gasilsko društvo Prevoje** in decembra **Prostovoljno gasilsko društvo Lukovica**. Oprema je ostala prevojskim gasilcem, stari gasilski dom pa lukoviškim. Vendar je bil dom neprimeren zaradi dotrajanosti in lege. Obe

društvi sta nato zgradili svoja domova. Društvi skrbita za delo z mladimi, posebno prevojski mladi gasilci so bili na tekmovanjih pogosto med uspešnimi skupinami. Obe društvi imata po dve vozili, eno za prevoz ljudi, drugo pa za orodje in vodo.

Prostovoljno gasilsko društvo Blagovica je bilo ustanovljeno leta 1941. S tremi intervencijskimi vozili je najbolj opremljeno društvo v Črnem grabnu in je po odredbi župana Občine Lukovica osrednja občinska enota. Društvo ima tri brizgalne, tipiziran gasilski avtomobil s prikolico, avtocisterno, leta 1999 pa je dobilo še novo sodobno intervencijsko vozilo. Udeležujejo se vseh skupnih vaj in tekmovanj v republiškem merilu. Delo s pionirji sega že v leto 1952, žensko desetino pa so imeli že leta 1976. Vsa leta dosegajo lepe uspehe na tekmovanjih. V sodelovanju s podružnično šolo Blagovica so uspešni tudi na tekmovanjih Mladi gasilec.

Prostovoljno gasilsko društvo Krašnja je bilo ustanovljeno leta 1927. Nov gasilski dom so dobili leta 1992. V društvu je precej mladih članov, deluje pionirska desetina, pa tudi ženska. Leta 1994 so kupili nov kombi. Prostovoljno gasilsko društvo Krašnja je tesno povezano z življenjem v kraju in sodeluje z vsemi društvi.

Prostovoljno gasilsko društvo Trojane je bilo ustanovljeno leta 1911. Leta 1968 so odprli nov gasilski dom. Gasilci na Trojanah skrbijo poleg osnovne dejavnosti tudi za dobro počutje krajanov. Uspelo jim je sestaviti žensko desetino. Imajo dve vozili, manjšo cisterno in kombi za gasilsko opremo in prevoz ljudi.

Društva, ki jih povezuje narava in kmetovanje

Ribiško društvo Črni graben je bilo ustanovljeno v letu 1997, ker so ribiči ugotovili, da Ribiško društvo Bistrica slabo in nestrokovno ravna z vodami in vodnim življenjem na območju Občine Lukovica. Društvo ima danes več kot 70 članov, ki jih združuje varovanje voda in vodnega življa, športni ribolov, vzgoja mladih ribičev, čolnarjenje ter varovanje naravne in kulturne dediščine v občini. Člani Ribiške družine Črni graben dosegajo s svojim strokovnim delom in spoštljivim odnosom do narave in ljudi zelo lepe uspehe. Občina Lukovica je Ribiškemu društvu Črni graben že dodelila ribiški okoliš. V Ribiško društvo želijo sprejeti še več mladih in starejših članov.

Lovska družina Lukovica je bila ustanovljena takoj po drugi svetovni vojni leta 1946. V družini je 32 članov. Upravljajo s 3500 ha lovnih površin, ki se razprostirajo od Želodnika do Blagovice, Malolašenske planote, Limbarske gore in Krtine. Na zahodnem delu se lovišče spremeni v ravnino, ostali del lovišča pa je v hribovitem svetu. Lovišče LD Lukovica

prečkata magistralna cesta in avtocesta, ki delno omejujeta lovne površine. Zaradi uspešnejšega gospodarjenja je lovišče razdeljeno na šest revirjev. V lovišču gojijo več vrst divjadi, najštevilčnejša je srnjad. V ravninskem delu je lovišče za malo divjad fazanov in zajcev, v mokriščih, bajerjih ter potokih pa so race. V hribovitem delu lovišča in grabnih so občasno divji prašiči, srečujemo pa se tudi z jelenjadjo in gamsi. Gojitev male divjadi je v naših loviščih posebna naloga, prav tako pa ponovno naseljevanje fazanov. Vsako leto organizirajo lov tujih lovcev na srnjaka.

Člani so s prostovoljnim delom zgradili svoj lovski dom na Čevcah, kjer je danes središče delovanja družine in kraj za družabna srečanja. Dom sprejme tudi druge, ki so tako ali drugače povezani z lovsko družino.

Lovska družina Trojane – Šentožbolt je bila ustanovljena leta 1970. V družini je včlanjenih 33 članov. Meja lovišča poteka po cesti od Blagovice do Česnjic, čez vrh Šipka, po Globokem grabnu, čez Veliko ravan, po glavni cesti do Jelševce, mimo Devsovega križa proti opuščnemu rudniku antimona v Orehovici, po potoku do Učaka, proti Dolini, po obrobju hriba proti Planjavi, za vasjo Korpe do Žužovega kanala in po glavni cesti do Blagovice. Lovišče obsega 3200 ha, od tega pa je 2500 ha lovne površine, ki je razdeljena na pet revirjev, v vseh je predvsem jelenjad, srnjad in divji prašiči.

Na Prvinah so si leta 1962 zgradili lovsko kočo, ki so jo leta 1982 povečali.

Lovski družini sodelujeta z občino, krajevnimi skupnostmi, šolami in kmeti. Vključeni sta v Lovsko zvezo Slovenije. Lastnikom zemljišč želijo pomagati tako, da poskrbijo za povrnjeno škodo, ki jo naredijo živali. Ker so dolžni skrbeti za življenjski prostor divjadi, vsklajujejo svoje načrte z gozdarji, naravovarstveniki in kmeti. Glavni namen lovcev je, da ohranijo posamezne vrste divjadi in ptic v naravnem okolju, da skrbijo za izboljšanje življenjskih razmer in poskrbijo za odstrel bolne in poškodovane divjadi. Dolžni so skrbeti za čim boljše prehranbene, zdravstvene in življenjske pogoje divjadi, zato opozarjajo na ohranitev divjadi in ptic pri grobih posegih v naravo. Dodajajo in naseljujejo živali in postavljajo lovske objekte. Skrbijo za vzrejo lovskih pasem psov.

Pri svojem delu morajo imeti pošten odnos do žive in mrtve narave, zato so sprejeli Etični kodeks.

Čebelarstvo Lukovica je bilo ustanovljeno leta 1995. Njegova predhodnica je bila Čebelarstva družina Lukovica. Združuje 74 članov, med njimi je veliko žensk, pa tudi nekaj mladih.

Društvo skrbi za izobraževanje, zato organizirajo predavanja in tečaje, veliko pa jim pomeni tudi druženje in medsebojna

Čebelarstvo Lukovica: Čebelarke urejajo okolico društvenega čebelnjaka

izmenjava izkušenj. Društvo ima že poklicnega čebelarja, preglednika za čebelje bolezni, pet preglednikov medu in komisijo za zdravstveno varstvo čebel. Zaradi strokovnega dela je tudi letni osip čebel majhen. Čebelarji Čebelarskega društva imajo 1500 panjev, veliko čebelarjev pa uporablja zaščiteno kolektivno znamko Slovenski med. Čebelarji izdelujejo medeno vino in medene likerje. Svoje izdelke razstavljajo in dajo v ocenitev na različnih sejnih, tudi mednarodnih. Prejeli so že več zlatih medalj za kvaliteto medu.

Na Brdu ima društvo svoj čebelnjak, ki ga uporabljajo za izobraževanje podmladka. Svoje prostore imajo v Čebelarskem centru Slovenije, ki so ga nedavno obnovili.

Konjerejsko društvo Lukovica je bilo ustanovljeno leta 1996 in združuje lastnike in ljubitelje konj, katerim druženje pomeni izmenjavo izkušenj, spoznavanje in izobraževanje na področju konjereje ter želja po dobro organizirani vzreji domačih kmečkih konj. Konjereja ostaja pomembna gospodarska dejavnost v kmetijstvu. V Konjerejskem društvu Lukovica je 176 članov iz šestih občin: Lukovice, Domžal, Kamnika, Moravč, Trzina in Ljubljane, ki imajo 230 konj različnih pasem. Dejavnost članov je razporejena skozi celo leto. Spomladi pripravljajo strokovna predavanja, organizirajo Konjerejski pohod, v jeseni pa prirejajo Konjerejski dan, kjer se srečajo konjeniki in lastniki vpreg. Dan je izpolnjen s krajšim pohodom, tekmovanji v spretnostni vožnji, predstavitvi dejavnosti povezanih s konji in prijateljskim srečanjem. Oktobra organizirajo strokovno ekskurzijo z ogledom kobilarne ali vzrejo konj ter ogled domačih in tujih znamenitosti. Sodelujejo na različnih prireditvah in se vključujejo v turistične aktivnosti občine. Na štefanovo organizirajo blagoslov konj pri cerkvi sv. Vida v Šentvidu.

Včlanjeni so v Konjensko zvezo Slovenije in se uspešno udeležujejo športnih tekmovanj.

Društvo podeželskih žena Blagovica – Trojane je nastalo, ko so žene in matere ob skrbi za družino, dom in kmetijo začutile željo in potrebo po druženju in izobraževanju. Tako so leta 1976 ustanovile društvo kmetic, ki je takrat štelu okoli 15 članic. Leta 1993 so se preimenovala v Društvo podeželskih žena Blagovica – Trojane in se tega leta tudi vpisale v register društev. Danes je v društvu okoli 80 članic in so vključene v Zvezo kmetic Slovenije.

Članice društva skrbijo, da ohranja podeželje svoj življenjski prostor in običaje. Vse to rade prenašajo na mlajše ob raznih prireditvah in delavnicah v šoli. Pogosto jih tudi povabijo, da z njihovimi dobrotami pogostijo povabljene goste.

Udeležujejo se raznih strokovnih predavanj in ekskurzij, prirejajo pa tudi kuharske tečaje.

Društvo podeželskih žena in deklet Lukovica je nadaljevanje Aktiva kmečkih žena. Leta 1995 so s pomočjo kmetijske svetovalke registrirale društvo, sprejele smernice dela in se preimenovala v Društvo podeželskih žena in deklet Lukovica.

V društvo sprejemajo tudi žene, ki se s kmetijstvom ne ukvarjajo, a jim je všeč krog žena, ki se na kmetijstvo dobro spozna in so večji del življenja preživele na kmetiji. Trenutno je včlanjenih 80 žensk.

Namen društva je predvsem združevanje, druženje, izmenjava izkušenj in medsebojna vsestranska pomoč. Tudi različni tečaji, izobraževanja in sodelovanja na sejnih in prireditvah so stalne aktivnosti članic društva. Vsak mesec imajo vsaj eno prireditev.

Društvo podeželskih žena Blagovica - Trojane na Golčaju

Združenje ekoloških kmetov »Zdravo življenje« Lukovica je bilo ustanovljeno spomladi leta 1999, da pritegne ekološke pridelovalce hrane v organizirano združenje ter daje članom strokovno pomoč. Člani so kmetje in kmetice, pa tudi tisti, ki jih tak način življenja zanima, tudi zato, da s svojim strokovnim znanjem pomagajo pri delu društva. Kmetije, članice združenja, delujejo na širšem območju osrednje Slovenije od izvira Kamniške Bistrice, Tuhinjske doline, Črnega grabna, Domžal, Moravč in Zasavja. Kmetujejo po standardih za ekološko pridelavo hrane in so vključeni v nadzor pooblaščenega nadzorne organizacije. Združenje je bilo tudi eno od ustanoviteljev Zveze združenj ekoloških kmetov Slovenije, v okviru katerega se je oblikovala in registrirala kolektivna blagovna znamka BIODAR – znak, da je živilo iz nadzorovane ekološke pridelave in predelave. Trenutno je v Združenju ekoloških kmetov Zdravo življenje Lukovica vključenih 95 članov, od teh jih je 22, ki imajo pridobljen certifikat »ekološka kmetija« in zato lahko svoje pridelke prodajajo kot ekološke.

Združenje za medsebojno pomoč – Strojni krožek Radomlja je bilo ustanovljeno 1996. Združenje so ustanovili zato, da bi racionalno in ekonomično rabili kmetijsko mehanizacijo, kar lahko bistveno vpliva na ekonomiko kmetijske pridelave. Poleg izposoje kmetijskih strojev (travniških bran, valjarja, sejalnice za koruzo, obrezovalnikov parkljev...) skrbijo tudi za seznanjanje članov o spremembah davčne zakonodaje, o spremembah kmetijske politike, ter spremljajo standarde EU, kamor spadajo tudi naravovarstveni zakoni.

Druška društva, združenja in organizacije

Društvo podeželske mladine Blagovica je bilo ustanovljeno leta 1998 in šteje okoli štirideset članov. Včlanili so se v Zvezo slovenske podeželske mladine in tako lahko sodelujejo na srečanjih mladih, na športnih in kmečkih igrah, na seminarjih, izletih doma in v tujini. Tudi sami organizirajo srečanja. Priredili so regijske kmečke igre, vsako leto imajo kmečke igre za okoliške vasi.

Radi se ukvarjajo s športom, posebno z nogometom. Sodelujejo na turnirjih in v ligah malega nogometa.

Svoje prostore imajo v kulturnem domu v Blagovici. V njih prirejajo plesne in družabne srečanja, uporabljajo pa jih tudi za seitanke. Vsako leto organizirajo čistilno akcijo v kraju in okolici. Dvakrat so že pripravili prvomajski kres z golažem, ob vstopu Slovenije v EU pa so imeli ognjemet. Ljudje radi prihajajo na njihove prireditve.

Imajo tudi strokovne ekskurzije, spoznavajo kmetijstvo, slovensko kulturo in kraje. V društvo se redno vključujejo novi mladi člani.

Društvo prijateljev mladine Lukovica je bilo ustanovljeno že leta 1977, ponovno pa je bilo vpisano v register leta 1997. Deluje v okviru šolskih in zunajšolskih dejavnosti. V letu 2001 so izoblikovali program Prepih. V tem programu organizirajo različne delavnice, izlete in kulturne prireditve. Pri realizaciji jim pomaga KUD Janko Kersnik Lukovica.

Društvo prijateljev družine Trojane je bilo ustanovljeno leta 1990 in združuje domačinke v zrelih letih. V začetku delovanja so organizirale razne prireditve, proslave in praznovanja (ob dnevu žena, novem letu, miklavževanje, pustovanje ...) v zadnjem času pa se redno mesečno srečujejo v društveni sobi v združenem domu in si izmenjujejo izkušnje. Najpogostejše teme so zdravje, zeliščarstvo, vrtnarstvo, ročna dela in kuharstvo. Skupaj si ogledajo bližnje sejme (Flora Celje, Arboretum) in se odpravijo na spoznavanje bližnje okolice (Kamnec, Zavrh, Lipovica...). Organizirajo tudi predavanja: zdravnika, zeliščarja; delavnico s cvetličarko, predavanje o gojenju zelenjave... Zadovoljne so, da ob vsem delu najdejo čas za druženje, ki jim veliko pomeni.

Stroške za aktivnosti plačujejo same, zato je društvo zaprtega tipa.

Društvo upokojencev Lukovica je bilo ustanovljeno leta 1986 in združuje upokojence od Trojan do Prevoj. Organizirajo različna tekmovanja, pohode, družabna srečanja, največ pa se udeležujejo različnih izletov, na katerih spoznavajo zanimivosti naše dežele. Včasih se odpeljejo tudi preko državne meje.

Medgeneracijsko društvo Jesenski cvet je bilo ustanovljeno leta 2000 za območje dveh upravnih enot, Domžale in Kamnik. V okviru društva delujejo medgeneracijske skupine za kakovostno starost. Vodiijo jih usposobljeni voditelji. Skupine se sestajajo vsak teden po dve uri. **Medgeneracijska skupina** v občini Lukovica je bila ustanovljena leta 2001 **na Korenu nad Krašnja**. Poimenovali so jo **Korenine**, vodita pa jo Pavla Pirnat in Betka Močnik.

Območno združenje borcev in udeležencev NOB Domžale združuje občinske odbore ZZB NOV Lukovica, Domžale, Mengeš, Moravče in Trzin. **Občinski odbor ZZB NOV Lukovica** združuje Krajevne organizacije ZBB NOV in sicer v Lukovici, Krašnji, Prevojah, Trojanah in Zlatem Polju. Nastale so po vojni leta 1945. Člani ZZB NOV skrbijo za urejenost spominskih plošč in spomenikov NOV, grobov padlih partizanov, organizirajo komemoracije in spominske slovesnosti. Udeležujejo se srečanj v občini in različnih krajih Slovenije. Ob novem letu se spomnijo svojih bolnih članov in jih obiščejo z darilom. Člani te organizacije postajajo tudi mladi.

Območno združenje vojnih veteranov Slovenije Domžale, sekcija Lukovica združuje predstavnike 55. štaba TO, ki so

sodelovali v obrambni osamosvojitveni vojni leta 1991. OZVVS Domžale združuje sekcije iz Domžal, Lukovice, Mengeša in Trzina in šteje več kot 450 članov. Ohranjajo spomin in opomin na vojno leta 1991. Imajo tudi več različnih dejavnosti: pohodništvo, športne aktivnosti (košarka, tek, strelstvo, pikado, orientacijski tek), izlete ter zbirajo arhivsko gradivo. V občini Lukovica je med vojno deloval v gozdu pod Malo Lašno prvi učni center prebeglih vojakov iz JLA v TO s tajnim imenom Lokvanj.

Krajevne organizacije Rdečega križa Blagovica, Krašnja, Prevoje, Rafolče in Zlato Polje, ki so del Območnega združenja Rdečega križa Domžale, imajo svoje programe. Organizirajo humanitarne akcije ob različnih elementarnih in drugih nesrečah, pomagajo socialno ogroženim družinam in posameznikom s paketi prehrane pa tudi oblačil, ob novem letu obiščejo starostnike in jih obdarijo. Že več let organizirajo krvodajalske akcije.

V Lukovici ni Krajevne organizacije Rdečega križa, ampak deluje **Karitas**.

VIRI IN LITERATURA:

* Izjave predsednikov in tajnikov društev.

* Brošure in prospekti društev občine Lukovica.

Problematika ohranjanja mokrišč v občini Lukovica

Pod pojmom varstva narave smo v preteklosti navadno razumeli varstvo naravne dediščine, torej delov našega okolja, ki so bili pomembni z geološkega, geografskega, biološkega, dendrološkega ali krajinskega vidika. Varovali smo fosile, minerale, geomorfološke pojave (soteske, morene, kraške pojave, skalne osamelce ipd.), drevesa, vedute, značilne krajine itd. Varovali smo tudi živalske in rastlinske vrste, predvsem zavarovane, redke ali ogrožene. Območja smo imeli prostorsko opredeljena in jih vključevali v načrtovanje posegov na planskem in izvedbenem nivoju.

Predvsem pri varovanju živalskih in rastlinskih vrst pa se ne moremo omejiti le na posamične prostorsko omejene dele narave. Živalske in rastlinske vrste ali posamezne populacije potrebujejo za svoj obstoj ustrezno površino njim primernega življenjskega prostora (habitata). Zato pravimo, da ima vsaka živalska ali rastlinska vrsta svoj habitat; habitate vrst s podobnimi ekološkimi zahtevami in značilnostmi smo združili v habitatne tipe. Zakon o ohranjanju narave kot habitatni tip določa biotopsko ali biotsko značilno in prostorsko zaokroženo enoto ekosistema.

Človek je v preteklosti močno spreminjal prvotno naravo. Predvsem v urbani in intenzivni kmetijski krajini je s posegi krčil življenjski prostor živali in rastlin, ki jim takšna krajina ne ustreza. Ostale so le najbolj prilagodljive in tiste z največjo ekološko amplitudo, nekatere, ki imajo podobne zahteve kot človek, pa so se celo priselile. Vendar je na splošno raznolikost življenjskih prostorov in s tem raznolikost živih bitij (biotska raznolikost) na tako spremenjenih območjih bistveno zmanjšana.

V Sloveniji od novembra 2003 velja Uredba o habitatnih tipih, katere del je seznam habitatnih tipov, ki se prednostno ohranjajo v Sloveniji, in usmeritve za njihovo ohranjanje v ugodnem stanju. Na seznam je uvrščenih 82 habitatnih tipov. Od teh so s kar 40 % zastopani habitatni tipi, ki so neposredno odvisni od vode; mokrišča, habitatni tipi sladkih voda ter morski, obalni in priobalni habitatni tipi.

V občini Lukovica najdemo precej habitatnih tipov s tega seznama. Tudi tu kot najbolj ogrožene lahko opredelimo mokrišča in habitate sladkih voda.

Ramsarska konvencija o mokriščih definira mokrišča kot območja močvirij, nizkih barij, šotišč ali vode, naravnega ali antropogenega nastanka, ki so zaradi podzemne ali površinske, stoječe ali tekoče vode občasno, redno ali stalno pod vodo ali pa so tla nasičena z vodo.

V občini Lukovica so bila do nedavnega mokrišča splošno razširjena, predvsem v nižinskem, poplavnem območju Radomlje in ob njenih pritokih. Da bi pridobili nove kmetijske površine, so izvedli obsežne hidromelioracije mokrišč in poplavnih logov. Izsekali so loge jelševja in vrbovja na vlažnih rastiščih. Struge Radomlje in pritokov so izravnali in togo utrdili.

Danes so se mokrišča ohranila le še fragmentarno na manjših površinah, kjer hidromelioracije niso bile uspešne ali so jih zaobšle.

Nekdanja jelševja na občasno poplavljenih površinah ali površinah z visoko podtalnico so bila ob sistematični regulaciji Radomlje in pritokov izsušena in večinoma spremenjena v kmetijske površine. Danes najdemo tam mokrotne travnike ali

pašnike. Še vedno gre večinoma za slabša travišča na stalno vlažnih tleh. Sedanja raba teh travišč je odvisna od uspešnosti regulacije. Na nekaterih površinah je kmetijska dejavnost redna, dokaj intenzivna, drugje kosijo le za steljo ali pa se površine zaraščajo.

Predvsem na vlažnih rastiščih in v vodnih biotopih najdemo nekaj redkejših vrst: navadni kačji jezik (*Ophioglossum vulgatum*), močvirski svišč (*Gentiana pneumonanthe*), močvirsko ludvigijo (*Ludwigia palustris*), Schuttleworthov rogoz (*Typha schuttleworthii*), zalo tavžentrožo (*Centaureum pulchellum*), močvirsko krpačo (*Thelypteris palustris*), srednji trpotec (*Plantago intermedia*) ter ostricevke (*Carex pulicaris*, *Cyperus fuscus*) (Acceto in drugi, 1995: 1).

Na zamočvirjenih in rahlo senčnatih rastiščih raste gozdno sitčevje (*Scirpetum sylvatici*). Združbo najdemo v nekaterih zamočvirjenih dolinah, na vlažnih robovih Prevojskih gmajn in ponekod ob Drtijiščici.

Srško šaševje (*Caricetum davalliane*) je bilo najdeno ob Drtijiščici, kjer je razvito fragmentarno, ter v Črnem grabnu pri Krašnji. Združba potrebuje vlažna do močvirna tla (Acceto in dr., 1995: 11). V Črnem grabnu je po izgradnji avtoceste ni več najti.

Fragmentarno se ob vodnih površinah z večjo vsebnostjo pojavlja širokolistno rogozovje (*Typhetum latifolie*). Najdemo ga ob Prevojskih ribnikih, v dolini Drtijiščice in ponekod v slabše vzdrževanih melioracijskih jarkih s stalno ali občasno vodo.

V negozdnih biotopih so nekatere redkejšje vrste, vendar je njihovo pojavljanje sporadično in povezano z naravnim ali antropogeno vplivanjem spreminjanjem rastiščnih razmer. Primer je Schuttleworthov rogoz, ki ga v preteklosti, vsaj po znanih podatkih, v občini Lukovica ni bilo in se je verjetno naselil šele pred kratkim med Lukovico in Krašnjo (Acceto in drugi, 1995: 10). Ob poti v dolino Drtijiščice, med obstoječo cesto in reko Radomljo, je bilo pred izgradnjo avtoceste rastišče Schuttleworthovega rogoza, ki je bilo ob gradnji avtoceste uničeno. Ta vrsta rogoza je v Sloveniji precej redka. Iz Rdečega seznama ogroženih praprotnic in semenk SR Slovenije je razvidno, da je bila pred petnajstimi leti evidentirana le v vzhodnem delu Slovenije (Šentjur, Kozje). Pred leti je bila najdena v opuščeni glinokopih v Radomljah. Zaradi redkosti je Schuttleworthov rogoz uvrščen na seznam redkih in ogroženih rastlinskih vrst.

Navadno trstičevje (*Phragmitetum australis*) najdemo povsod po nižinskem delu občine Lukovica. Na manjših, vlažnih in povirnih površinah tudi v gričevnatem delu občine. Večje površine trstičevja so bile pred gradnjo avtoceste vzdolž Črnega grabna pri Kompoljah, Krašnji in pred Blagovico. Vanje je grad-

Zasipavanje odtočnih regulacijskih jarkov in mejic pomeni uničevanje zadnjih zatočišč živali v intenzivni kmetijski krajini

nja avtoceste posegla močno, zato so se ohranile le v manjših površinah pri Lukovici in Krašnji. Gradnja avtoceste je bila tudi povod za izvedbo številnih melioracij v bližini trase avtoceste. Z viškom materiala so se zasipala mokrišča in vlažne depresije ter begovi manjših vodotokov.

Nekaj trstičevja najdemo tudi v dolini Drtijiščice in ponekod v posameznih melioracijskih jarkih na nižinskem delu Lukovice, kjer kljub majhnosti pomenijo v osiromašeni kmetijski krajini pomembno zatočišče živalim (kačjim pastirjem, dvoživkam, pticam).

Zaradi izginjanja ustreznih biotopov in onesnaženih voda sta združbi vodno lečevje (*Lemnetum minor*) in plavajoče rikeje (*Riccia fluitans*) v Sloveniji vedno redkejši in zmerno do zelo ogroženi. V občini Lukovica sta uspevali na trasi sedanje avtoceste, na melioriranih površinah v okolici Krtine (Acceto in dr., 1995: 9). Vodno lečevje danes najdemo na nekaterih manjših površinah s počasi tekočo ali stoječo vodo, kar so lahko bolj zaraščeni melioracijski jarki ali osvetljene naravne mlake v Prevojskih gmajnah.

Ob naštevanju pomembnejših habitatnih tipov v občini Lukovica ne moremo spregledati prehodnih barij v Češeniških in Prevojskih gmajnah. Na nekaterih manjših pritokih potokov Želodnik in Erjavec so se povsod tam, kjer je ustrezno oblikovan teren onemogočil odtekanje vode in v kateri odmrli rastlinski ostanki zaradi pomanjkanja kisika niso zgnili, razvila prehodna barja. Ob potoku Želodnik sta se razvili dve prehodni barji, ob Erjavcu pa štiri, skupne površine približno 15 hektarov.

Kot prehodna barja označujemo šotna barja, na katerih sobivajo posamezne značilne rastline visokih šotnih barij in rastline nizkih barij, torej vrste, katerim ustreza z minerali revnejša (barjanska) podlaga, in vrste, ki prenesejo tudi mineralno bogatejšo podlago. Na natančnejše pregledanem barju v povirju Želodnika najdemo med vrstami, katerim ustreza z minerali bogatejša podlaga, močvirsko krpačo, navadni mrzličnik (*Menyanthes trifoliata*) in barjansko vijolico (*Viola uliginosa*).

Iz skupine rastlin, ki jim bolj ustreza z minerali redkejša podlaga, velja omeniti dlakavo mahovnico (*Oxycoccus palustris*), barjanskega blatca (*Lycopodiella inundata*), okroglostno rosiko (*Drosera rotundifolia*), belo kljunko (*Rhynchospora alba*), močvirsko grezuljo (*Scheuchzeria palustris*) in barjevko (*Hammarbya paludosa*).

Najdba barjevke, rastline iz družine orhidej, je bila zelo zanimiva, saj velja ta vrsta v Sloveniji že več kot stoletje za izumrlo. Zadnji podatek o uspevanju na doslej edinem slovenskem nahajališču pri Bevkah je herbarijska pola, ki jo je leta 1882 nabral Voss. (Jogan, 2002: 155). Zelo verjetno je, da raste barjevka še na katerem drugem barju v Češeniških in Prevojskih gmajnah, vendar zaradi majhnosti in neopaznosti, pa tudi kratkega obdobja v katerem so barja sploh poznana strokovnjakom, tam še ni bila najdena. (Kačičnik, 1991:4).

V gozdu so ob nekaterih barjih (na Želodniku in Erjavcu) še opazne pregrade, zgrajene kot zemeljski nasipi preko dolinic, ki so verjeten razlog za nastanek in razvoj prehodnih barij. Po zemljiški knjigi in po katastrih iz začetka tega stoletja¹ ni več mogoče ugotoviti, čemu so pregrade služile. (Kačičnik, 1991: 2).

Značilnost barij je, da se počasi zaraščajo. Zaradi kopičenja šote se večja odmik rastlin od podtalnice. S tem se spreminjajo tudi rastlinske združbe, ki rastejo na barju. Rastline, ki jim prija velika vlažnost in zmorejo uspevati na goli šoti, zamenjajo vrste, ki potrebujejo bolj suha tla. (Kačičnik, 1991: 4).

Zaraščanje prehodnih barij je torej naravovarstveni problem, katerega bo treba reševati, če bomo želeli ohraniti rastišče ene najbolj redkih orhidej v Sloveniji. Drugi problem ohranjanja prehodnih barij tiči v veljavnih prostorskih načrtih občin Lukovica in Domžale, ki v povirju Erjavca predvidevata ureditev odlagališča komunalnih odpadkov, zazidalno cono Želodnik, obrtno-industrijski center in vodni zadrževalnik za ureditev problematike poplavljanja na Želodniku. Zazidalna območja in vodni zadrževalnik se na račun ohranjene narave in gozdov umikajo kmetijskim površinam in načenjajo gozdni kompleks Češeniških in Prevojskih gmajn.

Pred izvedbo načrtovanih posegov je še dovolj časa, da se pred dokončno odločitvijo o gradnji še enkrat pretehta, ne le ekonomske, temveč tudi ekološke, okoljske in rekreacijske

vidike gozdnega kompleksa Češeniških in Prevojskih gmajn in poskuša najti naravi in družbi primerna rešitev.

Konvencija o varstvu mokrišč šteje med mokrišča tudi stoječe vode in vodotoke. V občini Lukovica je vodotokov veliko. Vsi imajo izrazit hudourniški značaj, zato so v preteklosti redno poplavljali obvodne površine, predvsem v dolini Črnega grabna in v ravninskem delu občine Lukovica. Kategorizacija vodotokov po naravovarstvenem pomenu, ki sta jo od leta 1995 do 2000 izvedla Vodnogospodarski inštitut in Uprava RS za varstvo narave, je po morfološki ohranjenosti razdelila posamezne odseke vodotokov v sedem razredov.

Prehodno barje

Najbolj ohranjene, skoraj naravne vodotoke, je vključila v I. razred, najslabše ohranjene, z nenaravnimi, togimi ureditvami iz umetnih materialov, pa v IV. razred. Glede na različne stopnje uvršča kategorizacija vodotoke v različne razrede in podrazrede.

Od skupno približno 65 km vodotokov, je bilo leta 1997 v I. razred uvrščenih 2,5 kilometra (3,8%). Gre za povirne dele Radomlje in pretežni del potoka Orehovica, ki se steka na zasavsko stran. Pretežni del Drtijščice je bil pred izgradnjo vodnega zadrževalnika v I.-II. razredu. Drtijščica je bila v tem delu skoraj naravni vodotok, ki je bil uvrščen v višji razred le zaradi posegov (regulacij, utrditev), ki so bili izvedeni na njem že v njegovem povirnem in srednjem toku, in zaradi katerih je lahko spremenjena njegova naravna dinamika. V ta razred se v krajših odsekih uvrščajo tudi Orehovica, Boljska in Radomlja. Skupna dolžina vodotokov v I.-II. razredu je 4,3 km (6,6 %).

V II. razred se uvrščajo odseki, na katerih je že viden antropološki vpliv, zaradi katerega so glede na naravno stanje že opazne spremembe. Pred izgradnjo avtoceste je bil v ta razred vključen pretežni del Radomlje, vse do Lukovice ter Boljska, v skupni dolžini 14,5 km (22,3 %).

Ostanki prodišč na Radomlji pri Imovici tvorijo specifičen biotop za številne vrste hroščev: *Bembion ruficorne*, *B. tetracolum*, *B. tricolor*, *B. punctatum*, *Omophron limbatus*, *Perileptus areolatus*, *Paederus fluvialis*, *Hydraena gracilis*. (Acceto in drugi, 1995: 23).

Klasično regulirani vodotoki z enakomernim simetričnim profilom, monotono strukturo dna in enakomerno globino so uvrščeni v III. razred. Tak primer je potok Želodnik v spodnjem toku, celotni tok Radomlje od Lukovice do izliva v Kamniško Bistrico in deloma Boljska, v skupni dolžini 6,5 km (10 %). Na brežine tako reguliranih vodotokov se hitreje kot domače naselijo tujerodne vrste (npr. *Impatiens glandulifera*, *I. noli-tangere*, *I. parviflora*, *Solidago canadensis* itd), ki lahko s svojo agresivnostjo popolnoma onemogočijo razvoj domačim vrstam in spremenijo nam običajni videz vodotokov.

V IV. razred, z najbolj togo urejeno strugo, je bil uvrščen odsek Radomlje mimo Šentožbolta, v dolžini dobrih 600 m (0,9 %).

Po izgradnji avtoceste in zadrževalnika Drtijščica je stanje morfološke ohranjenosti vodotokov, predvsem Radomlje in Drtijščice, precej spremenjeno. Skoraj celotni tok Radomlje, od povirja do izliva, je danes zaradi regulacij v III. razredu, ponekod tudi v IV., čeprav je bil pred izgradnjo večinoma v II. ali I.-II. Spremenil se je tudi vodni režim. Viški voda so ob večjih deževjih speljani skozi tunel v Drtijščico oziroma vodni zadrževalnik na Drtijščici. Tudi ta je bila z izgradnjo vodnega zadrževalnika in spremljajočih objektov (vtok Radomlje, spremljajoče ceste, ureditve brežin) močno spremenjena. Bolj kot morfologija struge je

bila spremenjena dinamika vodotoka, ki je spremenila ekološke možnosti prvotnim živalskim in rastlinskim vrstam in ponudila nove možnosti prišlekom. Zaradi stalne zamuljenosti Radomlje in dela Drtijščice, ki so posledica del v vodotokih in pritokih, bo treba precej let, da se bo vzpostavila približno prvotna združba v vodi živčnih organizmov, tudi na tistih odsekih, ki z gradnjo (utrjevanjem brežin in struge) niso bili prizadeti.

Stoječe vode v občini Lukovica so skoraj izključno antropogenega nastanka. Gre večinoma za nekdanje glinokope, ki so danes v funkciji ribnikov, a jih ne gre zanemariti tudi z naravovarstvenega vidika.

Prevojski ribniki so kompleks petih pretočnih ribnikov. Prvotno so bili del posesti gradu Brdo pri Lukovici, nato opuščeni. Tu so od leta 1950 do 1960 kopali glino (Firbas, 2001).

Od vzhoda proti zahodu si ribniki sledijo v naslednjem zaporedju:

- Tomčev (tudi Tončev) bajer, ki je večinoma v gozdu, z bogato vodno vegetacijo. Zaradi bližine gozda ima večji pomen za ohranjanje dvoživk.
- Zeleni gaj je ribnik s povsem rekreacijsko in estetsko funkcijo, brez večjega naravovarstvenega pomena.
- Banjkušev (tudi Bankušev ali zgornji)² bajer je tretji po vrsti. Šašje sega od pritočne strani skoraj do četrte ribnika, precej je prekrit z dristavci. Od intenzivnih kmetijskih površin ga loči pas drevesne in grmovne vegetacije, ki se nadaljuje tudi do naslednjega, Nackovega (tudi srednjega) bajerja. Ta je podoben prejšnjemu; v plitvejšem pritočnem delu je zaraščen s šaševjem.
- Španov (tudi spodnji) bajer je zadnji v vrsti, najbolj intenziviran ribnik, namenjen tudi kopanju.

V okolici zadnjih treh ribnikov so intenzivne kmetijske površine, ki za obstoj večje raznolikosti flore in favne niso primerne. Plitva šaševja, bogata vodna vegetacija, gosta obvodna grmovna in drevesna obrast nudijo možnosti za zatočišče vodnim nevretenčarjem (predvsem kačjim pastirjem), dvoživkam in pticam. Ribniki so mrestišča navadne krastače, sekulje, rosnice, zelenih žab (*Rana esculenta complex*) in v manjši meri vseh ostalih vrst. (Poboljšaj, 1995: 7)

Kersnikov ribnik pri gradu Brdo je umetnega nastanka in je pretočen. Vodo dobi iz studencev iz severnih in severozahodnih pobočij. Precej je poraščen z lokvanjem in blatnikom. Tu se množično mrestijo navadna krastača in sekulja, rosnica v manjši meri. Na južni strani ribnika je bilo v selitveni sezoni naštetih več kot 500 povoženih osebkov na razdalji 100 m ceste. (Poboljšaj 1995: 7).

Približno 500 m pred izlivom Drtjščice v Radomljo je ob Drtjščici izkopen ribnik velikosti približno 20 x 50 m. V njem se množično mrestijo navadna krastača in sekulja. V večjih stalnih lužah v močvirju in poplavnem gozdu ob Drtjščici pa se razmnožujejo mali in planinski pupek, zelene žabe (*Rana esculenta complex*), rosnica, hribski urh in navadni močerad. To je pomembna lokaliteta za tamkajšnje populacije dvoživk, saj imajo za mrestenje na razpolago različne tipe vod (Poboljšaj, 1995: 7).

Na zamočvirjenih biotopih ob Drtjščici so bile evidentirane vlagoljubne vrste hroščev: *Bembidion varium*, *B. elongatum*, *Lorocea pilicornis*, *Agonum viduum*, *Patrobus styriacus*, *Pterostichus anthracinus*, *Agonum assimile*, *A. scrobiculatum* (Acceto in drugi, 1995: 23).

Izgradnja zadrževalnika na Drtjščici fizično ni posegla v navedeno območje, je pa spremenila dinamiko vodnih minimumov in maksimumov Drtjščice. Obseg poplavljanja močvirij in poplavnih gozdov je skrčen, s čimer je skrčen tudi življenjski prostor na vodno okolje vezanim živalskim vrstam.

Pregled stanja biotske in krajinske pestrosti v Sloveniji kot vzroke ogroženosti celinskih voda in mokrišč navaja fizične posege (urbanizacija, izsuševanje, gradnja infrastrukture itd.) in onesnaževanje (industrijsko, kmetijsko). V občini Lukovica kot glavne vzroke zmanjšanja površin mokrišč in zmanjšanja biotske vrednosti vodotokov opredelimo načrtne hidromelioracije v preteklih desetletjih, ki so potekale usklajeno z regulacijami Radomlje. Velik poseg v preostale površine mokrišč je pomenila izgradnja avtoceste. Zato lahko danes o mokriščih v občini Lukovica govorimo le o preostankih nekdanj obsežnih mokrotnih kompleksov, ki pa imajo ponekod tudi večjo naravovarstveno vrednost. Na srečo je s pomočjo človeka nastalo tudi nekaj novih biotopov, ki bodo v prihodnosti pomembno pripomogli k povečanju biotske pestrosti na območju občine Lukovica (npr. nadomestni biotopi pri gradnji avtoceste, opuščeni glinokopi, kamnolomi).

Varstvo mokrišč se danes lahko izvaja z ukrepi varstva naravne dediščine oziroma naravnih vrednot. Najpomembnejša mokrišča imajo status naravne dediščine, kar pa ni dovolj. Upoštevati bo treba Uredbo o habitatnih tipih in druge predpise za ohranjanje narave ter se bolj kot do sedaj s posegi izogibati ogroženim in redkim habitatnim tipom. Širitev pozidave in dejavnosti bo s premišljenim načrtovanjem treba umeščati ne le na območja, kjer ni naravnih vrednot, ampak tudi na območja brez redkih in ogroženih habitatov, rastlinskih in živalskih vrst in njihovih koridorjev selitve, prezimovališč ali območij prehranjevanja.

Seznam naravnih vrednot v občini Lukovica:

Evid. št.	IME	Zvrst	kratka oznaka	Pomen
5150	Brezno pri Spodnjih Kosezah	geomorfološka podzemeljska	Manjše brezno južno od Spodnjih Kosez.	lokalni
4975	Prevoje – lipi	drevesna	Lipi ob kamnitem vodnjaku na Prevojah.	lokalni
4953	Šentožbolt – lipa ob cerkvi	drevesna	Lipa ob cerkvi v Šentožboltu v Črnm	lokalni
4951	Brdo pri Lukovici – lipovec	drevesna	Lipovec sredi sadovnjaka na Brdu pri Lukovici.	lokalni
4949	Log pri Blagovici – lipa	drevesna	Večja lipa v Logu pri Blagovici.	lokalni
4938	Prilese – kostanj	drevesna	Pravi kostanj ob poti severno od vasi Prilese pri Blagovici.	lokalni
1901	Brdo pri Lukovici – grajski park	oblikovana	Nekdanja parkovno urejena okolica gradu Brdo z gabrovim drevoredom.	lokalni
5056	Obrše – nahajališče fosilov	geološka	Nahajališče fosilov severno od Obrš pod Malolaškensko planoto.	državni
5398	Drtjščica s pritoki	hidrološka	Ohranjen vodotok Drtjščica, levi pritok Radomlje, z mokrotnimi travniki. Vodotok so osiromašili posegi zaradi zadrževalnika Drtjščica.	lokalni
5251	Zgornje Loke – trstišče	ekosistemska	Trstišče v naselju Zgornje Loke v Črnm Grabnu.	lokalni
5259	Prevoje – ribniki	ekosistemska	Trije ribniki s trstičjem in jelševjem severno od Prevoj.	lokalni
4566	Barja v Češeniških in Prevojskih gmajnah	hidrološka, botanična, ekosistemska	Barja z redko barjansko floro vzhodno od Radomelj.	državni
5270	Radomlja s pritoki od izvira do Lukovice	hidrološka	Radomlja, levi pritok Kamniške Bistrice, s pritoki. Vodotok je bil prizadet zaradi gradnje avtoceste.	lokalni

OPOMBE:

¹ 20. stoletje (op. avt.).

² V publikaciji "Vsa slovenska jezera, Leksikon slovenskih stojećih voda, P. Firbas, DZS, Ljubljana 2001" je navedeno napačno ime Banbužev!

LITERATURA:

- * Acceto, M., Drovenik, B., Marinček, L., Seliškar, A., 1995: Floristična, vegetacijska in favnistična inventarizacija odseka avtoceste Dragomelj – Blagovica, Biološki inštitut, ZRC SAZU, Ljubljana.
- * Arhiv in dokumentacija Zavoda RS za varstvo narave, Območna enota Kranj
- * Firbas, P., 2001: Vsa slovenska jezera, Leksikon slovenskih stojećih voda, DZS, Ljubljana.
- * Hlad, B. & Skoberne, P., 2001: Pregled stanja biotske raznovrstnosti in krajinske pestrosti v Sloveniji, MOP, Agencija RS za okolje, Ljubljana.
- * Jogan, N., 2002: Prehodno barje v Češeniški gmajni pri Domžalah, Varstvo narave, 19, Ljubljana.
- * Kačičnik, M., 1991: Češeniške in Prevojske gmajne, strokovne podlage, Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine v Kranju.
- * MOP, Uprava RS za varstvo narave & Vodnogospodarski inštitut, 2000: Kategorizacija vodotokov po naravovarstvenem pomenu – poročilo, Ljubljana.
- * Poboljšaj, K., 1995: Dvoživke na načrtovanih odsekih avtocest Šentjakob – Blagovica, Blagovica – Vransko, poročilo, Prirodoslovni muzej Slovenije, Ljubljana.
- * Pravilnik o uvrstitvi ogroženih rastlinskih in živalskih vrst v rdeči seznam (Uradni list Republike Slovenije, št. 82/02).
- * Spis št. 2-III-238/02, Zavod RS za varstvo narave, OE Kranj.
- * Uredba o habitatnih tipih, Uradni list Republike Slovenije, št. 112/2003.
- * Wraber, T., Skoberne, P., 1989: Rdeči seznam ogroženih praprotnic in semen v SR Sloveniji, Varstvo narave, vol. 14-15, Ljubljana.
- * Zakon o ohranjanju narave, Uradni list Republike Slovenije, št. 56/1999.

Kronološki pregled gradnje avtoceste

Po Črnem grabnu je promet potekal od rimskih časov pa do danes. Gostota prometa se je v zadnjih letih močno povečala in magistralna cesta M-10 ni bila več temu kos. Državni organi so ob sodelovanju strokovnjakov pripravili načrte za posodobitev cestnega omrežja v državi: nastal je avtocestni program.

Nova Občina Lukovica (ustanovljena konec 1994) je bila vključena v dogajanja v zvezi z avtocesto (AC) šele spomladi leta 1995. Vse prejšnje dogodke in sklepe (obveznosti) je podedovala od nekdanje Občine Domžale. Koridor AC po tako imenovani domžalski varianti je bil sprejet v mesecu avgustu 1994 v Domžalah. Glede na zakonske predpise in roke je bilo novi občini omogočeno le omejeno sodelovanje in odločanje (predvsem o trasi AC v koridorju).

23-kilometrski trasa obeh odsekov AC Šentjakob – Blagovica in Blagovica – Vransko teče skozi Črni graben po vsej dolžini občine, največ vzporedno z magistralno cesto M-10. Cesti prepolavljata občinski teritorij. Celotna površina občine znaša približno 7.500 ha; prebivalcev po popisu l. 1991 ima 4.288 v 66 naseljih in 8 krajevnih skupnostih. Trasa AC, ki bo predvidoma vzela 1,5-2 % celotne površine (predvsem ravninska kmetijska zemljišča in gozdove v pobočjih), teče po petih krajevnih skupnostih.

Rezervirani koridorji cestnih projektov (kar 8 variant) so v zadnjih 20 letih izrazito negativno vplivali na demografske razmere, poseljevanje in urbanizacijo krajev, gospodarsko rast in razvoj infrastrukture. Razvoj je bil zadrževan in omejen.

Občina Lukovica se je zavedala državnega pomena avtocestnega omrežja v Republiki Sloveniji in je zato svoja prizadevanja konstruktivno usmerila v to, da se izgubljeno v naslednjem obdobju postopno nadomesti v korist prebivalcev in krajev v

občini, seveda ob pomoči države, pristojnih ministrstev in investitorja DARS.

Minister za okolje in prostor je naročil lokacijski načrt za avtocesto (LN) ter predlog sprememb in dopolnitev planskih aktov občin. Gradivo sta spomladi 1995 izdelala Ljubljanski urbanistični zavod d.d. in Razvojni zavod Domžale. Vlada RS je marca sprejela sklep o javni razgrnitvi LN.

Glavne značilnosti osnutkov LN – za oba odseka – so bile predstavljene v tekstualnem in grafičnem delu. Izdelan je bil po proučitvi geoloških, hidroloških, prostorskih, okoljskih in drugih razmer na področju trase AC.

Štiripasovna avtocesta za odsek med Vranskim in Blagovico (16.79 km) in odsek Blagovica – Šentjakob (20.27 km) je del slovenskega avtocestnega omrežja in del primarne prometne smeri med Koprom in Lendavo; povezuje Štajersko in osrednjo Slovenijo, obenem prevzema regionalni in lokalni promet v ljubljanski okolici ter razbremenjuje sedanjo magistralno cesto M-10 skozi naselja v občini. To bo prispevalo k večji prometni in okoljski varnosti. Avtocesta je projektirana po tehničnih elementih za hitrost 120 km/h. Celotna trasa skozi Črni graben poteka po geološko zahtevnem terenu. Prekinjenost območja povezujejo prečni nadvozi in podvozi, dostop do kmetijskih zemljišč je omogočen z mrežo novih poti.

Na trojanskem odseku je več predorov in viaduktov. Po načrtu so projektirani priključki pri Trojanah, Blagovici, Lukovici, dve cestninski postaji (Trojane, Kampilje) in dvostransko počivališče Lukovica. Predvideno je zavarovanje kmetijsko-gozdnih zemljišč ter melioracijskih področij z rekonstrukcijo, varovanje vodnih virov in podtalnice, zaščita pred hrupom, onesnaževanjem zraka (zato protihrupne ograje, nasipi, grmovne zasaditve), zaščita naravne in kulturne dediščine ter živali.

Infrastrukturni objekti in naprave, ki se jih dotika AC, bodo ustrezno prilagojeni ali prestavljeni, prav tako več stanovanjskih in drugih objektov. Predvidena je regulacija potoka Radomlja ter zadrževalnik visokih voda na Drtiščici.

Posege v kmetijska in gozdna zemljišča bo investitor DARS plačal z odškodnino ali pa zagotovil lastnikom nadomestna zemljišča. DARS bo dolžan po izgradnji AC spremljati vpliv prometa na posamezne sestavine okolja (tla, voda, zrak, hrup, živali, rastlinstvo) z monitoringom. Ob prekoračenih vrednostih bo moral izvesti dodatne tehnično-prostorske ukrepe.

1995

Župan Občine Lukovica, Anastazij Živko Burja, je aprila 1995 imenoval Komisijo za spremljanje priprav in gradnje AC pri Občinskem svetu. Ta je na osnovi javnih razprav (v aprilu v Lukovici in na Trojanah) in pisnih pripomb (predlogov po KS) ter svojih stališč, poslala gradivo v obravnavo občinskemu svetu. Komisija je obdelala 160 mnenj, organizirala pa je tudi več posvetov in ogledov terena s strokovnjaki in projektanti. Občinski svet je v obdobju april – začetek avgusta Ministrstvu za okolje in prostor za vsak odsek AC štirikrat podal svoje sklepe kot stališča in zahteve za opredelitev.

Omenimo najpomembnejše:

- potrditev poteka celotne trase in pomikov pri Lukovici in Zg. Lokah, pripombe na izvedbo nadvozov in deviacij, polni priključek v Blagovici, dvostransko počivališče na območju Lukovice z infrastrukturo;
- nasprotovanje cestninskima postajama Kompolje in Trojanje (terjata poseben režim za krajane);
- celostno ureditev potoka Radomlja in pritokov v dnu Črne-grabna;
- zahteva za zgraditev mokrega zadrževalnika Drtiščica;
- več predlogov v zvezi s hrupom in onesnaževanjem zraka ter negativnim vplivom AC na bivalna okolja – varstvo okolja;
- zahtevki za odškodnino zaradi oviranja razvoja v varovanem koridorju AC (alternativne rešitve po predlogih občine za reševanje krajevnih potreb ob trasi AC, kar naj zavezuje investitorja);
- odprava črnih točk na trasi M-10, zlasti ureditev prometno-varnostnih razmer v naseljih in ob njih, ob šolah vzdolž ceste od Želodnika do Zajasovnika;
- pravične in ekonomsko utemeljene odškodnine za izgubljena (odkupljena) zemljišča, zagotovitev nadomestnih zemljišč za obdelavo in nadomestne gradnje, upoštevanje novih geodetskih podlag in posestnega stanja na melioracijsko-komasacijskih območjih;

- ureditev in sanacija lokalnih cest po zgraditvi AC, če bi bile te poškodovane, sanacija oz. prilagoditev vodovodne in kanalizacijske mreže ob trasi, ki jo načne in rabi AC, obenem s čistilno napravo, zaščita kulturnih spomenikov, obvarovanje vodnih virov in zaščita podtalnice;
- uskladitev lokacijskega načrta (LN – AC) s prostorskimi plani Občine Lukovica;
- upoštevanje vse strožjih ekoloških meril, ki jih uvaja Evropska unija za kmetijsko proizvodnjo.

Utemeljenost pripomb in predlogov je minister za okolje in prostor obrazložil v »Stališčih«. Upoštevan je bil večji del pripomb in zahtev lukoviške občine. Bilo je zagotovljeno, da bo navedeno smiselno in vsebinsko upoštevano pri izdelavi projektne dokumentacije po predlogu LN.

Oktober je bil na Trojanah pogovor z investitorjem DARS, predstavniki Ministrstva za okolje in prostor (MOP) in projektanti Družbe za državne ceste (DDC – nadzornega inženirja). Župan Anastazij Živko Burja je prisotne obvestil o dosežanju delu občinske komisije za AC in občinskega sveta. Opozoril je na nekatera vprašanja, ki terjajo odgovor in postopno rešitev:

- M-10 in odseki skozi naselja (izdelava projektne dokumentacije, angažiranje proračunskih in drugih sredstev za ureditev); kritični so: Lukovica, križišča in pešpoti Šentvid, Trnjava, Krašnja, Loke, Blagovica, Petelinjek, Podmilj, Šentožbolt in Trojanje.
- Potrebno bi bilo celostno reševanje dejavnosti in razvoja GP Trojanje (glede na pisne predloge podjetja).
- Nujno je prilagajanje obstoječe komunalne infrastrukture ob AC (vodovodno omrežje proti Šentožboltu, uskladitev telekomunikacijskih projektov).
- Pereč je problem »rušencev« (skupno evidentirano 31). Občina je opravila pogovore z njimi in bo v sodelovanju z DARS-om zagotovila nadomestne lokacije za prizadete občane, ki pričakujejo ekonomsko utemeljeno odškodnino ob preselitvah.
- Občina mora zaradi novih razmer (trasa AC, sprostitev koridorja, nadomestne gradnje itd.) obravnavati in sprejeti program priprave sprememb dolgoročnega družbenega plana Občine Lukovica za obdobje 1986-2000, dopolnitev 1995 z javno razgrnitvijo osnutka.
- Občina in njeni organi že sodelujejo pri usklajevanju pripravljanih postopkov za gradnjo AC; dobro sodelujejo s pristojnimi strokovnjaki MOP, DARS, DDC, projektantskimi organizacijami, Razvojnim zavodom Domžale, Razvojnim centrom Celje, s sosednjimi občinami, KS na področju občine ter z odborom Državnega zbora za infrastrukturo in okolje.

- Občina poudarja, naj Republika Slovenija premisli o predlogu o odškodnini lokalnim skupnostim zaradi varovanja koridorja AC in zavrtega razvoja v Črnem grabnu. Nesporna je moralna in materialna pravica do povračila določenih vrst škode na posameznih območjih.

DARS-u so bile posredovane smernice za projektiranje počivališča v Lukovici in predlogi za koncesionarje na tem objektu. Obravnavana je bila možnost o ustreznem razvoju telefonskega omrežja.

Novembra je občinski svet znova opozoril DARS in MOP o kritičnih razmerah na cesti M-10 ter zahteval sanacijo. Predložil je seznam 15 lokacij s predlogom o potrebnih ukrepih.

Občini sta bila dostavljena predloga LN za avtocesto odsek Vransko – Blagovica (izdelal ga je Razvojni center Celje) in odsek Blagovica – Šentjakob (izdelala Ljubljanski urbanistični zavod d.d. in Razvojni zavod Domžale d.d.) s pozivom MOP-a, naj izda soglasje k predlogoma.

1996

Januarja je MOP poslal občini usklajen predlog lokacijskega načrta ter predlog sprememb in dopolnitev planskih aktov občin z obrazložitvijo rešitev. Predlog LN je poleg tekstualnega in grafičnega dela vseboval tudi predlog Uredbe o LN, ki je pravna podlaga za odkup zemljišč za gradnjo AC in drugih ureditev. Kratek povzetek predloga:

- Odsek AC Vransko – Blagovica bo zgrajen kot štiripasovna cesta z normalnim prečnim profilom 25 m. Na trasi je načrtovanih 11 viaduktov (dolžina 3400 m), 4 dvocevni predori (skupne dolžine obeh cevi je 11434 m) in en predor (260 m) na deviaciji regionalne ceste Trojane – Izlake.
- Predviden je odkup 10 stanovanjskih objektov, načrtujejo 32 ureditev potokov/vodotokov, gradnja 20 mostov in 18 propustov, kjer trasa AC prečka vodotoke. Obcestni prostor bo oblikovan tako, da bo prilagojen urbani in krajinski podobi prostora. Na kmetijsko-gozdnih območjih so predvideni varovalni ukrepi in zložbe zemljišč. Varovani bodo objekti in območja naravne in kulturne dediščine. Z različnimi protihrupnimi izvedbami in zasaditvijo ustrezne vegetacije se bosta znižala onesnaženost zraka in raven hrupa.
- Investitor bo dolžan po izgradnji AC izvajati monitoring (to je meritve vplivov na okolje).

Po zakonskih določilih se je bila občina dolžna odločiti in o rezultatu obvestiti Vlado RS. Če tega ne bi storila ali pa bi zavmila sprejem odločitve, bi moral ustrezno odločitev sprejeti Državni zbor.

Občina je pripravila terminski plan dejavnosti do 15. marca, da bi v poldrugem mesecu občinska komisija za AC in odbor za

komunalne dejavnosti, prostorsko planiranje in okolje lahko obravnavala gradivo za občinski svet. Vmes je bila tudi javna obravnava. Občinski svet je omenjeni odlok obravnaval sredi februarja.

Konec januarja je občinski svet sprejel sklepe, da se mora vzporedno z gradnjo AC reševati tudi gradnja telekomunikacijskega omrežja na celotnem območju občine (naslovljena je bila zahteva na več ministrstev, DARS in Telekom).

Občina se je obrnila z dopisi na MOP in Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, da naj bi poročala o še nerešenih komasacijskih problemih zaradi bližajočega se pridobivanja zemljišč za AC. O zemljiščih se je treba pogovarjati z novimi lastniki po novo opravljeni parcelaciji na melioracijskem področju Radomlja III.

Ob obravnavi trojanskih problemov je svet KS Trojane zahteval, naj bo izvoz Trojane brez cestninskih postaj in naj bo cestna vzdrževalna baza na Trojanah (možnosti za zaposlitev krajanov ob zniževanju gostinske dejavnosti). GP Trojane je pisno sporočilo svoje predloge o delovanju podjetja ob spremenjenih razmerah.

Marca so bili na MOP pogovori o pripravi usklajenega predloga LN za AC na odseku Blagovica – Šentjakob. Obravnavali so pripombe občinske komisije za AC glede komasacijskega področja zemljišč, poljskih poti in deviacij, dogovora o soinvestiranju telekomunikacijskega omrežja, nadomestnih lokacij za rušene objekte, zadrževalnika Drtijišča in stalne ojezeritve ter ceste do zadrževalnika.

2. aprila je bila v Uradnem listu RS objavljena Uredba o lokacijskem načrtu za avtocesto na odseku Vransko – Blagovica, s katero je Vlada RS končno sprejela lokacijski načrt (Ur. list RS, št. 46/96).

Nastopil je čas razpisov za pripravljala dela, organiziranje in lociranje gradbišča vzdolž trase, pospešen odkup zemljišč (okoli 65 ha), napovedano je bilo preusmerjanje prometa prek Motnika. Lukoviški kamnolom se je omenjal kot potencialni dobavitelj materiala. Dela naj bi se začela na pododseku Vransko – Trojane v maju (lažji del), čez nekaj mesecev pa na pododseku Trojane – Blagovica (težji del). Razpisani so bili pogovori s komasacijskimi pritožniki zaradi pospeševanja postopkov na upravni enoti v Domžalah.

Za investitorja DARS bo delo izvajalcev strokovno nadziral DDC, (inženiring in nadzor), d.o.o., pri nas DDC – Projekt 2 (Šentvid) za odsek Blagovica – Šentjakob in DDC – Projekt 5 (Blagovica) za trojanski del.

DARS je objavil »Pouk o pravicah v postopku določanja odškodnine za nepremičnine, potrebne za graditev AC, in ponudbe za sklenitev pogodbe«. Cenilci, ki bodo obiskovali

lastnike nepremičnin individualno, so bili izbrani na javnem razpisu.

Občinska komisija za AC je v sodelovanju s predstavniki KS in projektanti obravnavala zasnove in podatke za projektno dokumentacijo pri odpravi črnih točk na M-10. Namen je bil povečati prometno varnost. Občinski svet je poslal projektno gradivo KS Prevoje, Lukovica, Krašnja, Blagovica in Trojane (ležijo ob magistralni cesti M-10). Obvezal jih je, da s soglasji krajanov sodelujejo pri pridobivanju zemljišč. Sprejel je tudi sklepe o ukrepih glede gradnje AC.

Junija so bile obravnave usklajenega predloga LN za AC na odseku Blagovica – Šentjakob in predlog sprememb in dopolnitev planskih aktov občine.

Na odseku je bilo načrtovanih 28 nadvozov in 5 podvozov poti in cest, 27 mostov in 38 propustov, delna ali popolna regulacija potoka Radomlja, mokri zadrževalnik Drtijišča (volumen vode 0.83 mio m³ do maksimalne 100-letne višinske vode 5.83 mio m³) z dovodom visoke vode iz potoka Radomlja po 913 m dovodnem rovu med Krašnjo in Vinjami, ohranitev biotopov, 16.400 m protihrupnih ograj itd. Trasa poteka pretežno po nasipu (do 3.5 m največ) zaradi varnosti pred visokimi vodami.

GP Trojane je naslovlilo več dopisov Občini Lukovica in ministrstvu ter DARS-u s prošnjo, da »preprečijo propad znanege, uspešnega in uveljavljenega gospodarskega subjekta«, ki je prizadet zaradi ravnanja v zvezi z AC.

Občinski svet je na izredni seji 26. junija po večurni burni obravnavi sprejel Odlok o spremembi in dopolnitvi občinskih prostorskih aktov, obenem pa še nekaj pogojev – zahtev za investitorja DARS in posamezna ministrstva in Vlado RS (zaradi omenjenih odprtih problemov). Z Odlokom je bila trasa AC umeščena v občinsko območje.

Julija so projektanti utemeljili rešitve na kritičnih lokacijah M-10, sledil je terenski ogled. Za lokacije deponij nevarnega materiala iz AC so bile KS ob trasi zaprosene, naj do oktobra sporočijo svoje predloge (tudi v zvezi z izboljšanjem kmetijskih zemljišč). Za predvideno deponijo Orehovica je bil na Trojanah pogovor o možnostih za njeno rekultivacijo.

Avgusta je Vlada RS sprejela sklep o izvedbi ukrepov na cesti M-10 in naložila izvedbo DARS-u v soglasju z DRSC (Direkcija RS za ceste) in lokalnimi skupnostmi.

23. avgusta je bila v Uradnem listu RS objavljena Uredba o lokacijskem načrtu za avtocesto na odseku Blagovica – Šentjakob (Ur. list RS, št. 46/96). V jeseni je steklo operativno delo izvajalcev in nadzora DDC – Projekt 2 (pripravljalna dela na prestavitvah elektro-komunalnih vodov, gradbišča in dostopne poti). Začelo se je veliko gradbišče, obenem pa tudi postopek za urejanje prostorov za DDC – Projekt 5 v Blagovici. V izdelavi so bili projekti za razpis del na AC.

1997

Po predlogu DDC – Projekt 2 so bili uvedeni tedenski usklajevalni sestanki z izvajalci, na katerih je sodelovala tudi Občina Lukovica.

Januarja je bil opravljen odkup zemljišč za AC na odseku Vransko – Trojane v 90 %, Trojane – Blagovica v 50 %. Priprave so potekale na predoru V Zideh, na odseku Blagovica – Šentjakob je pri koncu zamejičenje trase. V prvi fazi so bila predvidena dela na pododseku Krtina – Šentjakob. Problemi so se pojavljali pri Žirovšah (nekateri krajanji se niso strinjali s potekom trase).

Začelo se je pospešeno zbiranje podatkov o zemljiščih ob M-10 in obravnavo črnih točk v KS in z lastniki zemljišč. KS naj bi sodelovale pri pridobivanju zemljišč. V DARS-u je bila podpisana projektna naloga za ureditve na magistralni cesti M-10.

Krajanji Gradišča in okolice so se spomladi pritožili proti gradnji zadrževalnika vode in podali predloge/zahteve o vodnem režimu, dovoznih poteh in odkupu zemljišč.

V dnevnem časopisu so se začeli pojavljati prispevki o gradnji AC (od informacije do kritike).

Julija je občinski svet od DARS-a zahteval, naj predloži terminski plan za uresničenje ukrepov na M-10 in začetek del takoj po pridobitvi zemljišč in soglasij. Opravljen je bil komisijski ogled primernosti avtobusnih postajališč ob M-10 (Trojane – Prevoje). Investitor je naročil štetje prometa.

Septembra je občinski svet obravnaval ukrepe za povečanje varnosti na M-10, pozval DARS, naj začne z deli na treh lokacijah in zagotovi finančna sredstva za leto 1998 ter vključi lokacijo Lukovica IV in Učak v projektno obdelavo.

DARS bo glede na najavljeno varčevanje po rebalansu nacionalnega AC programa nekatere odseke gradil v etapah. Videti je bilo, da se bo program uresničeval počasneje. Sporočilo je izzvalo kritiko in negodovanje.

Zaradi predvidenega odkupa zemljišča za dovozno cesto Sp. Prapreče – Drtijišča je bil oktobra sklican sestanek lastnikov z občinsko komisijo za AC; temu je sledilo več terenskih ogledov.

KS Trojane in občinska komisija za AC sta dali soglasje k programskim zasnovam za ureditev deponije Orehovica in opozorili na pobude IGM Zagorje, ki želi deponijo v zagorski občini.

28. novembra je bila otvoritev novega križišča na M-10 (Lukovica II – pri Avblju).

Decembra je občinski svet sklenil, naj se pospešeno nadaljujejo aktivnosti na M-10. Zaradi kritičnosti naj se prioriteto rešuje lokacija za Zlato Polje (to je križišče v Šentvidu).

1998

Januarja je predsednik občinske komisije za AC poročal občinskemu svetu o aktivnostih na M-10 (terminski plan) in AC. Pregledan je bil del dokumentacije za pododsek AC Vransko-Trojane in izdano je bilo občinsko soglasje za gradbiščne priključke in druge objekte, komunalne vode, predore in protipožarne vodohrane – vse ob upoštevanju določenih pogojev.

Vlada RS je sprejela začasni finančni načrt in predloge zakonov za najetje DARS-ovih domačih in tujih posojil ter zakon o podaljšanju bencinskega tolarja. Del sredstev je bil namenjen tudi odsekoma AC v lukoviški občini. Vplivni član nadzornega odbora je novinarju kritično izjavil, da DARS v poročilih navaja vedno nove roke za dokončanje posameznih odsekov in nove investicijske vrednosti. Izvedbe naj bi se časovno oddaljevale.

Marca je bil občinskemu svetu predložen v obravnavo letni plan razvoja in vzdrževanja AC za l. 1998.

Občina je obravnavala oskrbno postajo v Lukovici in poslala DARS-u predloge za ureditev. S predstavniki domžalske upravne enote je bil sestanek v zvezi z določevanjem pogojev in soglasij pri pridobivanju dovoljenj za rekonstrukcije na M-10. Pridobivanje zemljišč je treba izpeljati pogodbeno in ne več s pisnimi soglasji lastnikov. Procedura je zamudna.

Aprila so bile v Uradnem listu objavljene namere o javnem naročilu za delo odsekov AC. Videti je bilo, da bodo po pripravljalnih delih glavna dela stekla šele čez nekaj mesecev. S sprejemom dokumentov in proračuna je bilo omogočeno operativno delovanje DARS-a.

Na trojanskem koncu je prva faza pripravljalnih del stekla (prestavitve vodov, ceste Trojane – Zagorje, obvoznice v Tuhinjski dolini, dostopna cesta na gradbišče iz Tuhinjske doline). Na lukoviškem koncu je bilo za potrebna AC zemljišča sklenjenih že 30 % pogodb, 28 % je v teku, 35 % odpade na komasacije in 7 % na last RS.

Pri magistralni cesti M-10 vsaka od 15 lokacij terja samostojen projekt, kar je ob 11 zahtevanih soglasjih in kompliciranem pridobivanju zemljišč zamudno. Tudi posamezni lastniki s postavljanjem včasih nemogočih zahtev otežujejo sporazume.

Informacije o dogajanju v zvezi z AC so bile poslane občinskemu svetu junija in septembra.

17. septembra je DARS v Domžalah z izvajalci podpisal 4 pogodbe za pripravljala gradbena dela za odsek Blagovica – Šentjakob (izvajalci: SCT, Primorje, GIZ Gradis, Kraški zidar, CP Celje in PUV Celje).

23. septembra je bil na Občini Lukovica slavnostni podpis pogodbe za nadaljevanje pripravljalnih del (odsek Vransko –

Blagovica) med slovenskimi gradbenimi podjetji (Gradis, CP Celje, CP Ljubljana, ki nastopajo skupno).

Magistralna cesta je bila preimenovana v glavno cesto I. reda z oznako G I-10. Občinski svet je zahteval, da občinska uprava zaradi javnega interesa predlaga razlastitveni postopek za tiste lastnike zemljišč, ki niso pripravljeni sodelovati v postopkih odkupa zemljišč za ureditve na G I-10.

Končal se je mandat prvega občinskega sveta, ki je v štirih letih 18-krat obravnaval avtocestno problematiko, komisija pa 26-krat.

Sestajanje občinske komisije za AC je bilo v zadnjem letu zaradi spremenjenih okoliščin (po sprejemu AC dokumentov) redkeje, začelo se je bolj intenzivno delo nekaterih članov in občinske uprave na terenu in pri operativnih sestankih s projektanti in DDC ter KS.

1999

Po LN mora DARS graditi oskrbni postaji v Lukovici na severnem in južnem platoju AC. Dostop za krajane, ki bi želeli natočiti gorivo na bencinskih črpalkah, ni bil predviden. Projektna rešitev s fizično ločenim dostopom in izstopom od avtocestnega dela bi terjala dodatna sredstva. Na občini je bilo več pogovorov z zainteresiranimi koncesionarji za ureditev dostopa in tudi za vključitev GP Trojane v gostinski delu pri Petrolu in OMV Istrabenzu.

Januarja objavljeni odlok o letnem planu razvoja in vzdrževanja AC je predvidel etapno gradnjo na odseku Blagovica – Šentjakob. V etapi Šentjakob – Krtina se nadaljuje projektiranje, pridobitev zemljišč, izvajajo se zemeljska dela, regulacije vodotokov, izvedbe vodnega rova in zadrževalnika Drtijišča, v etapi Krtina – Lukovica – do cestninske postaje Kompolje pa zemeljska dela, premostitveni objekti, prestavitve elektrovdov, melioracije in čistilna naprava.

»Napad na Trojane se lahko začne« – smo prebrali v aprilskem Delu po podpisu največje pogodbe, vredne 19.3 milijarde tolarjev, ki so jo podpisali z izvajalci SCT, GIZ Gradis in Primorje.

Aprila je župan Anastazij Živko Burja ustanovil in imenoval Komisijo za spremljanje priprav in gradnjo AC v drugem mandatu.

Pripombe nekaterih krajanov Žirovš glede trase AC v LN niso bile upoštevane. Zato za odkup nekaterih objektov po mnenju DARS-a ni pravne podlage. Projektanti so pripravili na predlog krajanov spremembe pri lokalni poti. Vas bo zaščitena pred hrupom s 500 m dolgo absorpcijsko protihrupno ograjo. Na to sporočilo DARS-a so se prizadeti pritožili Občini in Državne-

mu zboru. Občina je na junijskem sestanku predlagala posredovanje s predlogom za spremembo uredbe.

Oddana so bila glavna dela na pododseku Vransko – Trojane, potekajo dela na viaduktih Zlokarje in Baba, na pododseku Trojane – Blagovica še ni rešeno financiranje v celoti. Maja je bil organiziran v KS Trojane sestanek s krajanji, ki imajo objekte nad predorom, da bi jih informirali o pripravah na gradnjo. Posneti bodo vsi objekti glede na obstoječe stanje, dokumentacija bo uporabljena ob plačilih škodnih primerov, ki bi nastopili po krivdi izvajalca ob gradnji ali pozneje. Na tej trasi so v teku dodatne geološke raziskave.

V Blagovici do viadukta Petelinjek je predvidena sprememba trase (po viaduktu). V pripravi je ureditveni načrt za naselje Blagovica. DDC namerava ob sedanjem poslovnem objektu postaviti še enega, ki bi ga po končanju AC lahko uporabljali kot večnamenski objekt za KS in krajevne potrebe.

Na odseku Blagovica – Šentjakob tečejo dela na predobremnilnem nasipu Krtina – Dob, mostovih Bistrica, Rača. Razpisane so predkvalifikacije za traso na tej etapi, podpisane so pogodbe za prestavitev elektrovdov in prestavitev vodovoda Kompolje – Lukovica. Pričenja se odkop Krtinskega hriba.

Na G I-10 je izvajanje ukrepov v zamudi.

V jeseni so se začele v KS Blagovica obravnave o novi trasi AC na območju Blagovice, t. i. pobočni varianti. Pobočna trasa teče po 1200 m dolgem viaduktu: potrebna so nova zemljišča, odkup nekaj objektov in soglasje o prostorskih spremembah. O vsem je bil obveščen občinski svet, ki je sprejel za pobočno varianto sklepe in o pogojih obvestil DARS (odkup objektov, regulacija potoka Radomlja, financiranje ureditvenega načrta).

V odboru Državnega zbora proučujejo variante poteka glavne ceste Želodnik – Mengeš – Vodice (Mengeš z obvoznico).

Zaradi povečanih prevozov kamnitega materiala iz kamnoloma Lukovica (prahu in hrupa) so se krajanji začeli pritoževati. DARS ne bo gradil nadvoza iz kamnoloma na AC, marveč le nivojski priključek na glavno cesto.

Konec leta je občinski svet na izredni seji sprejel pobudo za začetek postopka spremembe oz. dopolnitve uredbe o LN pri Žirovšah (glede na pripombe nekaterih vaščanov).

2000

Odseki v gradnji so se v primerjavi z zneski v nacionalnem programu že podražili. Pri dveh zelo težkih odsekih na območju lukoviške občine bodo uporabili vse znanje in si močno prizadevali, da bodo investicijske vrednosti ostale v predvidenih okvirih (Blagovica – Šentjakob 42.1 in Vransko – Blagovica 76 milijard tolarjev), tako je bilo zapisano v januarskem Delu.

Ob pobudi za Žirovše je bil januarja sestanek z vodstvom DARS-a in občinskimi predstavniki. Sklenjeno je bilo, naj Občina Lukovica urgira pri Ministrstvu za promet in zveze (kot pristojnim za pripravo utemeljenega predloga za spremembo uredbe o LN). Sledil je obisk na Ministrstvu, ki je DARS-u predlagal posebno študijo za presojo vplivov AC na objekte v vasi Žirovše kot podlago za nadaljnje ukrepe.

Januarja je uprava DARS-a poslala državni Komisiji za revizijo v presojo pritožbe ponudnikov, ker je bil za gradnjo predora Trojane izbran italijanski Grassetto. Ta predor je najprestižnejši na AC križu (tako po dolžini kot ceni 14.5 milijard tolarjev). Po DARS-ovih podatkih so bile v tabeli prikazane vrednosti AC v gradnji: Vransko – Trojane 26.8 mio USD/km, Blagovica – Šentjakob 12.3 mio USD/km.

Spomladi je bila vrsta operativnih sestankov o zemeljskih delih na trasi Lukovica – Šentjakob in ogledi gradbišča.

Pri DDC so sklicali sestanek zaradi usklajevanja projektne dokumentacije za oskrbno postajo s koncesionarjema Petrol in OMV Istrabenz.

21. aprila je bil prebit 756 m dolg predor Ločica (tj. prvi izmed štirih dvocevni predorov prek Trojan). Dela tečejo še v predoru Zajasovnik.

Če bodo pogajanja v Blagovici z lastniki zemljišč uspešna, bodo začeli gradnjo AC po pobočni varianti, in sicer zaradi ugodnejših geološko – geomehanskih razmer.

Na odseku Blagovica – Šentjakob: objavljenih je več razpisov za objekte, tečejo priprave za dokumentacijo in za pridobivanje upravnih dovoljenj.

Maja so bili pogovori z DARS-om o nadomestnem vodovodnem sistemu in križišču Šentožbolt.

Občinski svet je v maju po obravnavi AC problematike sprejel več sklepov, ki zadevajo priprave prostorskih sprememb in pospešitve del na AC in G I-10. Začela se je gradnja novega izvoza iz kamnoloma Lukovica na glavno cesto.

Poleti je RRD (Regijska razvojna družba iz Domžal) izdelala osnutek ureditvenega načrta za območji B 1 in B 2 Blagovica, vodnogospodarski strokovnjaki pa predstavili zasnovo za ureditev struge potoka Zlatenščica. V KS Trojane je bilo več pogovorov o ureditvi križišča po novi idejni rešitvi in o vprašanih krajanov (vodovod, dela v predoru). Na lukoviškem delu nadaljujejo izvajalci z nasipom trase do Kompolj, v gradnji je cesta do zadrževalnika, pripravlja se gradnja vodnega rova v Krašnji. Občina je naročila idejni projekt dopolnilnih rešitev za počivališče/oskrbno postajo Lukovica.

Dela na G I-10 so zaradi turistične sezone obstala do jeseni. Nekateri krajanji v Šentvidu nasprotujejo ureditvi križišča. Ministrstvo je poslalo terminski plan za dela na G I-10 z novimi roki.

Če lastnik zemljišča v Blagovici ne bo hotel prodati dela parcele, ne bo izvedena pobočna varianta AC, ampak se bo gradilo po prvotnem načrtu. Komisija za AC je predlagala ponovne pogovore z lastniki. DARS je projekt ureditve deponije Orehovica samovoljno opustil in se odločil za Zagorje.

23. oktobra je bil prebit predor Jasovnik. Priložnostna slovesnost je bila na viaduktu Baba.

Sredi novembra je Impresa Grassetto po 2900 izkopanih metrih trojanskega predora V Zideh slovesno postavila kipec sv. Barbare, zaščitnice predorograditeljev in rudarjev.

Takoj po začetku del v predoru so se oglasili kražani V Zideh zaradi hrupa, prahu in obratovanja betonarne. Naročena je bila meritev hrupa. Oglasili so se tudi kražani Lukovice z zahtevkom za izplačilo odškodnine zaradi motečega delovanja kamnoloma in zapraševanja.

2001

Po začasnem finančnem načrtu DARS-a letošnji proračun omogoča le 40 % uresničevanja predvidenega v veljavnem nacionalnem programu. Zavlekla se bo gradnja AC čez Trojane. Prednost bodo imeli odseki, ki prinašajo dodatno cestnino.

Uprava DARS-a je na prošnjo občine privolila v gradnjo cest do gostinskih objektov in bencinskega servisa za lokalne potrebe na južnem delu oskrbne postaje Lukovica pod pogojem, da potrebna soglasja in plačilo stroškov (okoli 95 mio SIT) zagotovijo zainteresirani investitorji (občina, GP Trojane, delno koncesionarji). O zadevi so tekli pogovori vse leto.

Na delu AC Šentjakob – Krtina se dokončujejo glavna dela in objekti, v pripravi je polaganje asfaltne prevleke. Dela na G I-10 potekajo v Podzidu in Krašnji.

Material s Krtinskega hriba in kamnoloma Lukovica bo vgrajen v pregrado zadrževalnika Drtijiščica. Dela na pregradi naj bi trajala 18 mesecev. Na pododseku Kompolje – Blagovica je pričakovati upočasnjeno gradnjo.

Zaradi neuspešnih pogovorov z nekaterimi lastniki zemljišč je v Blagovici odpadla gradnja avtoceste po t. i. pobočni varianti. Zato je junija občinski svet sprejel sklep o ponovnem postopku sprejemanja ureditvenega načrta za območje Blagovice.

15. junija je bilo odprto križišče na G I-10 v Krašnji. Julija je DARS objavil plan del na G I-10, ker ga je občinski svet spet opozoril, naj pospeši in dokonča dela v skladu z objavljenimi dokumenti pred koncem del na AC. Prav tako ga je opozoril glede semaforiziranega križišča Želodnik.

Na trojanskem delu so začeli opazovati poškodbe na objektih nad predorom.

Julija je župan sklical sestanek o gradivu »Pregled sklepov občinskega sveta Občine Lukovica«. Od 15 evidentiranih kritičnih točk na G I-10 je bilo rešenih 6. Časovni zamiki so nastali zaradi zamujanja projektne dokumentacije, soglasij in pomanjkanja denarja ter pogostih razpisov. V prvi vrsti se gradi AC, zanemarljiva pa varnost na glavni cesti, ogroženi so predvsem šolski otroci. Za varnost prihoda otrok v šolo je občina kupila kombije in najela avtobus. Glede Žirovš predstavniki DARS-a omenjajo rešitve v skladu z LN, sicer pa je po izgradnji AC mogoče naknadno reševanje problema v monitoringu (meritvah po uredbi).

Avgusta je bil objavljen Odlok o letnem planu (Od LPVA) za 2001. Na 6.1 km etapi Krtina – Lukovica do CP Kompolje se nadaljuje gradnja trase (odstranitev predobremenilnih nasipov), izvedba gornjega ustroja in protihrupnih nasipov, predstavitev vodov.

28. avgusta je bil odprt del AC Zadobrova – Krtina (11.2 km). Na Krtini je urejen začasni izvoz na regionalno cesto in naprej na glavno cesto Ljubljana – Celje. Za občane Lukovice se je vožnja do Ljubljane zelo izboljšala, enako za okoliške občine. Etapa od Šentjakoba do Krtine je dolga 8 km.

V Šentožboltu so kražani izrazili zaskrbljenost zaradi zamujanja roka za izgradnjo novega vodovoda in povečanega prometa (po odprtju Krtine).

Konec septembra sta izvajalca z obeh strani trojanskih predorov zvrtila 1.8 km cevi. Predor se je približal prvim hišam v naselju. Zaradi večjih pritiskov hribine so potrebni posebni ukrepi.

Novembra se je GP Trojane obrnilo na Občino Lukovica in DARS z dopisom, da je bilo GP Trojane določeno za nosilca gostinske dejavnosti na počivališču Lukovica, vložilo je sredstva v projekte, danes pa kot »podnajemnik« ne bi smelo nastopiti kot samostojni izvrševalec gostinske investicije in dejavnosti. Občinski svet je na decembrski seji s sklepom opozoril »bencinske« koncesionarje na spoštovanje dogovorov za oskrbno postajo Lukovica.

Za odsek Trojane – Blagovica so bila oddana glavna dela (Trojane – Petelinjek 3.7 km) Gradisu MB, oddaja del za predor Podmilj pa je bila razveljavljena.

Na lukoviškem delu je odkopan Krtinski hrib, delno polagajo asfalt, prestavljen je bil daljnovod, zemeljska pregrada na Drtijiščici je v glavnem urejena, regulirajo Drtijiščico proti Vinjam, nadaljuje se opremljanje vodnega rova, ki bo računalniško povezan s pregrado in iztokom. Turistično društvo je izrazilo namero, da bi ga vključili v soupravljanje, v pripravi imajo turistični projekt. Dela se nadaljujejo tudi na melioracijskem področju.

Na G I-10: izvajalec SCT je bil grajan, ker ne kaže zadosti volje in pripravljenosti za spoštovanje rokov. Na Trojanah je

delo na križišču v teku, novembra so začeli delati na Prevojah (Prevoje – zgoraj). Vsa posredovanja od 1999 pri DARS-u in drugih niso obrodila pričakovanih rezultatov.

Komisija za peticije Državnega zbora je podprla pobudo in zahtevo krajanov Žirovš ter občine za spremembo Uredbe o LN in predlagala Ministrstvu za promet, da pripravi strokovno in pravno podlago za predlog sprememb ali dopolnitve uredbe.

2002

Februarja je bil na občini sestanek s Turističnim društvom Gradišče, ki bi rado pridobilo koncesijo za upravljanje in vzdrževanje zadrževalnika Drtijsčica. Predlagano je bilo, naj svojo pobudo pisno predstavi občinskemu organu, imenujejo komisijo in pripravijo program. O tem bo obveščena tudi Občina Moravče.

Zaradi predvidenega opuščanja nadvoza Kompolje je marca župan pisal predsedniku DARS-a, da ne upoštevajo Uredbe in potreb krajanov za dostop do kmetijskih zemljišč. Pritožili so se tudi KS Krašnja in krajani.

Poslanki Stanislavi Stopar so bili predstavljeni nerešeni AC problemi na G I-10, o nadvozu Kompolje in napovedano cestninjenje v Lukovici (ob sprejemu uredbe je bil sprejet prost vstop na AC). Bila je naprošena, da postavi v Državnem zboru poslansko vprašanje.

Aprila je bil objavljen Odlok o letnem planu (OdPLVA) 2002. Napovedana je bila uvedba dodatnih cestninskih postaj – tudi v Lukovici. V gradnji je čistilna naprava v Vrbi (ČN) in čelna cestninska postaja CP Kompolje z ABC sistemom.

V delu Trojane – Blagovica bodo izvedli: začetna gradbena dela in temeljenje viaduktov ter portale na predorih. V izdelavi je idejni projekt in LN obvoznice Želodnik – Vodice.

Aprila je bila seja občinske komisije za AC z ogledom del na trasi AC Krtina – Kompolje, ki bo predvidoma odprta junija. Zgrajena je 70 %, 90 % so narejeni tudi premostitveni objekti.

Maja so tri cestna podjetja podpisala pogodbo o gradnji odseka Blagovica – Lukovica za ceno 7.8 milijarde tolarjev za 6 km ceste.

Maja je občinski svet obravnaval gradivo komisije, ki je svetnike informirala o predvidenem cestninjenju na AC v lukoviški občini, ki je bilo popolnoma nasprotno od zagotovil ministra Gantarja (MOP), ki je pred sprejemom AC dokumentacije obljubljal brezplačno uporabo AC na priključku Lukovica. Uvajanje cestnin je ekonomsko razumljivo, ker je to eden od virov financiranja programa AC, ni pa sprejemljivo uvajanje takega sistema cestnin, ki v svoji zasnovi ni enoten in pravičen. Taka delna uvedba cestnine na območju občine je neučinkovit ukrep s stališča ekologije in prometne varnosti. Občinski svet se je zavzel za enotno obrav-

navanje in uvedbo cestnin v ljubljanskem okolišju. Pridružil se je pobudi občin Domžale in Moravče, da župani naslovijo na DARS in MOP protestno pismo. Ljudje napovedujejo zaporo AC. Podprte so bile zahteve za gradnjo nadvoza Kompolje.

Junija je bil izredni sestanek političnih strank občinskega sveta. Zaradi nespoštovanja Uredbe o LN so zahtevali sklic izredne seje občinskega sveta in obvestilo javnosti prek sredstev javnega obveščanja.

26. junija je bila izredna seja občinskega sveta o zahtevah za izpolnitev obveznosti in spoštovanja določil Uredbe o LN za AC Blagovica – Šentjakob. Med drugim je bila zahtevana takojšnja gradnja uvoza in izvoza na AC v Lukovici, ob morebitni postavitvi pa brezplačen uvoz – izvoz za lukoviške občane; zahtevana je bila takojšnja gradnja nadvoza v Kompoljah. Če sklepov ne bi upoštevali, naj bi bil 28. junija protestni shod, ki bi ga organizirale vse politične stranke.

V petek, 28. junija, je DARS pripravil slavnostno otvoritev zgrajenega AC oseka Vransko – Trojane 8.6 km in Kompolje – Krtina 6.1 km v zaselku V Zideh. Slavnostno odprtje je zmotil miren protest krajanov Lukovice. Kljub dežju so se zbrali ob cesti in s transparenti opozarjali na nespoštovanje Uredbe ter upočasnili promet. Lukoviški župan in županji Moravč ter Domžal so podpisali protestno izjavo, naslovljeno na DARS, Državni zbor in ministrstva. DARS je s pismom zahteve označil kot neutemeljene.

Konec julija je bila med DARS-om in SCT, Primorje podpisana za 5.6 milijarde SIT vredna pogodba za 1,6 km trase AC ter viadukta Vransko in Blagovica.

Minister za promet je obvestil Občino Lukovica, da DARS ne vidi možnosti za odkup obravnavanih nepremičnin v Žirovšah.

Gradbeni odbor Podmilj se je pritožil zaradi nezgrajenega izhoda – križišča na G I-10. Novembra so bila zaključena dela na cesti Češnjice – Blagovica.

Komisija za AC se je sestala na zadnji seji (v tem mandatu) in si ogledala trojansko traso. Predstavniki DDC – projekt 5 so predstavili film o graditvi AC.

V KS Trojane je bil sestanek s krajani in izvajalci del v predoru; dogovorjen je bil postopek za prijavljanje in odškodninsko obravnavanje poškodb na objektih.

Zgrajen je bil nov vodovod Blagovica – Podmilj in utrjena dovozna pot v zaselek. Na lukoviškem delu je bilo urejeno križišče na Prevojah (zgornja in spodnja lokacija).

2003

Januarja je novi župan Matej Kotnik imenoval občinsko komisijo za AC – delo komisije teče že v tretjem mandatu.

V objavljenem Odloku o letnem planu razvoja (ODLPVA 03) za 2003 je predvidena predaja v promet ceste na etapi Lukovica – Blagovica. Dokončana bo gradnja glavne trase z izjemo zaključnih del. Na trojanskem delu se bo nadaljevala gradnja predora Trojanah in Podmilj, na delu trase bodo opravljena zemeljska dela, gradnja viaduktov in vodnogospodarske ureditve.

Za dodatne cestninske postaje je država predvidela poenostavitvev postopkov za njihovo prostorsko umestitev (mimo občin).

Ob koncu januarja je župan pripravil ogled škode na nekaterih objektih na Trojanah, nato pa pogovor s prebivalci o škodi, povzročeni z gradnjo AC. Določeni so bili načini, kako bodo občani ob pomoči občine nastopali do izvajalcev predora in zavarovalnice, da bi dobili pravično odškodnino. Občina je zagotovila pomoč odvetnika in cenilca, ki bosta pomagala prizadetim. Za GP Trojanah je bil zaradi nastalih poškodb sklenjen dogovor o sprotnem ukrepanju (sanaciji poškodb in poravnavi stroškov).

V Vrbi je bila zgrajena manjša biološka čistilna naprava (ČN) z zmogljivostjo 6500 PE. Nanjo bi se letos priključilo 5 naselij, kjer je urejena fekalna kanalizacija, postopno pa še kraji ob kanalizacijskem kolektorju vse do Blagovice in nekateri objekti ob AC. Poskusno obratovanje se je pričelo v februarju.

Sredi februarja je bilo uradno odprto križišče pri Stari pošti – lokacija Lukovica III na G I-10 (oz. po novem na regionalni cesti R II 447).

Župan je obiskal predsednika uprave DARS-a in predstavil odprta vprašanja in probleme: na G I-10 je nedokončanih še sedem lokacij, cesta do Zabukovja, vodovodi in kanalizacijski kolektor, Žirovše in zadrževalnik Drtijiščica zaradi koncesije za turistično dejavnost. Napisan je bil zapisnik o rešitvah.

Oddana je bila vloga za prekvalifikacijo začasnega cestnega priključka iz kamnoloma v stalnega.

Pri vrtanju leve predorne cevi so nastale občutne poškodbe pri kmetiji Brvar, objektih in parkirišču GP Trojanah in drugih. Predvidene so bile takojšnje sanacije po opravljenih strokovnih ogledih. Sicer pa opravljajo stalno kontrolo z meritvami na kontrolnih točkah. Izkope v predoru so začasno ustavili.

Maja je Vlada RS sprejela Program dela DARS za l. 2003, ki je usklajen z že sprejetim letnim načrtom (iz januarja).

Pri vodovodu Blagovica – Podmilj se dela končujejo, pri šentožboltškem je primarni vod gotov, delajo 2 zajetji v Bršlenovici. Za nasipanje zemljišč z odvečnim izkopanim materialom so potrebne lokacijske informacije za posege na kmetijska zemljišča – tako obvestilo je dala občina lastnikom zemljišč.

Na Trojanah je bil 27. maja sestanek krajanov z izvajalcem Impresa Grassetto in inženirji DDC. Opisan je bil potek del in sprotno spremljanje poškodb na objektih, ki nastajajo zaradi nestabilnega terena. Vsi objekti so zavarovani. Impresa Grassetto je

naročila posnetke vseh ogroženih objektov. Po ponovnem ogledu bo potrebno ocenjeno škodo prijaviti. S predorskimi deli bodo nadaljevali po presoji geomehanikov.

Junija je župan naslovil pismo predsedniku uprave DARS-a in predlagal pogovor o nerešenih vprašanjih. Sestala se je tudi občinska komisija za AC in sejo zaključila z ogledom trase.

30. junija je stekel promet na 6 km delu med CP Kompolje in Blagovico. Čeprav vsa dela še niso končana, so cesto odprli predčasno in poskusno zaradi turistične sezone. vzdolž trase je Radomlja regulirana v celoti. Graditeljem so precej nagajali sproženi plazovi, ki so se jim uprli z opornimi zidovi. Prestavljeni so bili tudi komunalno-energetski vodi.

Komisija je pripravila obširno gradivo za julijsko 7. sejo občinskega sveta na Trojanah. Ta je informacijo potrdil in v sklepih zahteval termiski plan za ukrepe na G I-10. Županu je bilo naročeno, da pridobi lastninsko pravico za nekatere objekte ob AC, ki jih DARS prenaša v upravljanje posameznim upravljavcem (vodovodi, čistilna naprava, soupravljanje zadrževalnika Drtijiščica). Investitorja DARS, izvajalca Impresa Grassetto in zavarovalnico je pozval, naj pospešeno rešujejo škodne primere na Trojanah. Obenem je pozval DARS in DRSC, naj poskrbita za sanacijo (preplastitev) G I-10 in jo vključita v program za leto 2004.

Oktobra je bilo na seji občinskega sveta poročilo o realizaciji sklepov 7. seje. Za G I-10 je pripravljena razpisna dokumentacija, niso pa še zagotovljena sredstva. Kritično je križišče Podmilj. 200 mio SIT vredna vodovoda Šentožbolt in Podmilj bosta po tehničnem pregledu dana v upravljanje občini. Kolektor še ni končan, problem so zemljišča v Žirovšah, ČN pa je v poskusnem obratovanju do avgusta 2004. Odškodninski postopki na Trojanah so v teku (za 34 oškodovancev je v pripravi dokumentacija). Predlagano je, da predstavniki občine poleg pisnih zahtev in sklepov organizirajo obiske in pogovore s pristojnimi na raznih ministrstvih in DARS-u za pospešeno reševanje odprtih zadev.

Sklep

Gradnja AC se bo nadaljevala še v letih 2004 – 2005. Ko bo projekt končan, bo odprta pomembna cestna povezava v slovenskem prostoru.

Občina Lukovica se je s svojimi organi in krajevnimi skupnostmi dejavno vključila v dogajanje in konkretno sodelovala s pristojnimi ministrstvi, DARS-om, DDC Projekt 2 in Projekt 5 ter izvajalci. V sodelovanju je bilo rešeno dosti odprtih vprašanj, ki so zadevala občinske in občanske interese. Žal pa prav vse pobude (še) niso bile uresničene.

Komisija za AC je najbolj pomembno delo opravila v svojem prvem mandatu ob sprejemu lokacijskega načrta; pozornost je

bila usmerjena predvsem na vsebino besedil in načrtov, ki so zadevali interese občanov in krajev. Nato je bilo delo komisije usmerjeno na spremljanje – izvajanje gradnje. Poročila in predlogi komisije so bili na občinskem svetu v celoti sprejeti, občasno pa z nekaterimi dopolnitvami ali pa konkretnimi zahtevami do investitorja. Komisija se je sestala 38-krat.

Naloga občinske komisije za AC do konca gradnje AC je na eni strani vzdrževanje stikov med občani, KS in občino ter DARS-om in DDC-jem na drugi strani. Gre za posredovanje in pomoč pri reševanju nastalih ali še nerešenih problemov pri gradnji AC.

Za konec še sklepna misel: vsi sodelujoči v projektu gradnje AC so opravili veliko delo (od projektantov, investitorjev, nadzornih inženirjev, izvajalcev in delavcev), tudi občani ob trasi AC in z dobro mero strpnosti doživljali in spremljali gradnjo.

Celotni AC projekt je pomembno prispeval k izboljšanju in razvoju občinske infrastrukture. Povečani prometni tok teče sodobneje, hitreje in bolj varno ter v primerjavi z razmerami na stari magistralni cesti okoljsko bolj prijazno.

Izboljšala se je energetska-komunalna urejenost in opremljenost območja, regulacija vodotokov in okoljska urejenost. Žal se je del kmetijskih površin izgubil v trasi AC. Odprti so bili novi prostori za poselitev in zaokrožitev naselij, povečalo se je število prebivalcev v občini in zaustavilo dolgoletno izseljevanje. Z novimi prometnimi povezavami bo dostop do delovnih mest in krajev zaposlovanja izboljšan.

Skratka, gre za opazne ekonomsko-socialne premike, ki bodo ugodno vplivali na Črni graben do Trojan, čas pa bo pokazal, koliko smo jih znali izkoristiti in se jim prilagoditi. Projekt AC bo treba spremljati tudi z druge strani: ostajajo določeni problemi, ki jih bo treba reševati v okviru monitoringa.

IRENA STRMŠEK

Kronika občine Lukovica

1985 - 2003

1985

Februar, Rafolče: V Rafolčah so odprli prvo zasebno trgovino na območju občine Domžale. Privatna trgovina z živilskimi izdelki je v lasti Antonije Kosmatin iz Rafolč.

Marec, Krašnja: Na zboru krajanov so se začeli pogovarjati o planskih dokumentih za stanovanjsko poslovno stavbo, v kateri bi bili trgovina, prostor za kmetijsko zadrugo in večnamenski prostor za različne kulturne prireditve.

April: Izšla je knjiga Črni graben avtorja Staneta Stražarja. V njej so zbrani podatki o posameznih krajih, domačijah, ljudeh in običajih skozi stoletja. Zanimivo je, da ljudski spomin sega do 200 let nazaj. Knjiga obravnava arheološka najdišča, kulturo, šolstvo, stare običaje, vojno idr.

8. marec, Lukovica: Premiero Linhartove Županove Micke je priredilo domače kulturno društvo.

21. maj, Brdo: Pisatelj Tone Partljič je obiskal OŠ Janka Kersnika Brdo ob zaključku bralne značke.

6. junij, Videm pri Lukovici: Geodetska uprava je obnovila obeležje geometričnega središča v občini Domžale.

15. junij, Krašnja: V KS Krašnja so organizirali vaške odbore, ki naj bi bolj učinkovito povezovali ljudi v celoto po vaseh za skupno dobro.

22. junij, Brdo: Turistično društvo je organiziralo Rokovnjače (rokovnjaški napad, otroški živžav, veselico idr.).

Julij, Gorjuša: 4. dirka za državno prvenstvo v motokrosu; v razredu do 125 ccm je bil absolutni zmagovalac Bernard Urbanija-Mišo, v razredu do 250 ccm pa Marjan Avbelj, oba sta Lukovičana, ki tekmujeta za AMD Brežice.

Avgust, Pokljuka: Na tekmovanju harmonikarjev je med 50 harmonikarji zmagal Milan Resnik s Poljan nad Blagovico.

September, Čepļje: Biserna poroka Gostinčarjevih, po domače Znojilčevih.

November: Po vseh osmih KS so se začeli pripravljati na javno razpravo o planskih dokumentih za obdobje 1986 – 2000.

28. november, Lukovica: Odprta je bila nova proizvodna hala Planike, obrat Mojca Lukovica. Zaposlilo se je 150 novih delavcev.

December, Domžale: Pavla Jeras s Krašnje je prejela Kersnikovo nagrado.

30. december, Zlato Polje: V KS Zlato Polje so na občnem zboru glasovali ZA napeljavo telefona na območju KS Zlato Polje (8 številki) in za vas Čepļje (2 številki).

1986

April, Domžale: Prizadevni kulturni delavec Franc Capuder je prejel zlato odličje svobode.

26. in 27. april, Sp. Prapreče: V cerkvi sv. Luka so snemali film o Primožu Trubarju (v glavni vlogi Polde Bibič).

9. maj, Lukovica: Ustanovni občni zbor Društva upokojencev, prvi predsednik Franc Capuder, podpredsednik Luka Cerar in blagajničarka Štefka Stoschitzky.

Junij, Šentvid: Po daljšem času so spet odprli gostilno Rus, vodil jo je Janez Šlibar.

Junij, Brdo: Izšlo je šolsko glasilo Ciklame pod mentorstvom Zdenke Pengal.

Avgust, Trojane: Praznovanje v KS Trojane ob 85-letnici aktivnega gasilstva na Trojanah; ob tej priložnosti so dobili nov gasilski avto.

September, Ljubljana: ŠD Krašnja je prejelo za svoje požrtvovalno delo nagrado Partizana Slovenije kot eno najboljših vaških športnih društev.

3. september, Golnik: Umrli je duhovnik msgr. Anton Smrkolj iz Šentožbolta, pokopan je na ljubljanskih Žalah.

1987

6. maj, Brdo: Pisatelj Slavko Pregl je obiskal OŠ Janka Kersnika Brdo ob zaključku bralne značke.

25. maj, Brdo: V Rokovnjaškem gozdičku so ob dnevu mladosti mladi iz Lukovice pripravili koncert Agropopa.

V šolskem letu 1986/87: Na OŠ Janka Kersnika Brdo je začel delovati turistični krožek pod vodstvom učiteljice Marijane Lederer - Flis.

Avgust: Harmonikar Milan Resnik je izdal prvo kaseto. Na tekmovanju pri Repanšku je ponovno zasedel 1. mesto.

Avgust, Trojane: Na Trojanah so postavili pomnik v spomin na 25 borcev, ki so padli med NOB; ploščo je odkril Franc Avbelj - Lojko.

Oktober, Blagovica: V KS Blagovica so priključevali še zadnje vasi na telefonsko omrežje.

December, Ljubljana: Bronasto Bloudkovo značko je prejel Mitja Beguš za organizacijsko in strokovno delo na področju množične rekreacije.

1988

April, Lukovica: Simon Avbelj je postal prvak v motocrosu v razredu do 250 ccm.

April, Lukovica: Turistično društvo je izdalo vrsto turističnih razglednic o svojem kraju.

Junij, Lukovica: Proslava 100-letnice PGD Lukovica.

25. junij, Brdo: Turistično olepševalno društvo Brdo – Lukovica je priredilo tradicionalni Rokovnjaški tabor.

1. do 3. julij, Prevoje: Praznovanje 100-letnice PGD Prevoje.

11. november, Šentvid: Mercator je v Šentvidu odprl novo samopostrežno trgovino.

1989

Marec, Kranj: Dijaki Srednje kmetijske šole Roman Klopčič, Sašo Kašnik in Jelka Poznič so osvojili 3. mesto na republiškem tekmovanju v Kranju.

Marec, Medvode: Isti tekmovalci so osvojili 1. mesto na regijskem tekmovanju.

April, Krašnja: OŠ Krašnja je prejela priznanje Zvezne konference SZDL Jugoslavije za dolgoletno in uspešno delo na različnih področjih življenja in dela.

2. april: Po krajevnih skupnostih so se odločili ZA samoprispevek.

April, Domžale: Ob občinskem prazniku je srebrno plaketo Občine Domžale prejel Alojz Ravnikar, in sicer za zasluge v KS Blagovica in aktivno sodelovanje v občini. Priznanje je prejelo tudi ŠD Krašnja za 20-letnico delovanja in razvijanje športa v KS Krašnja.

23. maj, Brdo: Otvoritev prizidka OŠ Janka Kersnika Brdo.

24. junij, Brdo: Turistično olepševalno društvo Brdo-Lukovica je uspešno izpeljalo tradicionalni Rokovnjaški tabor.

8. julij, Krašnja: KS Krašnja je praznovala krajevni praznik – spomin na požig vasi Koreno v letu 1942.

Oktober, Krašnja: ŠD Krašnja so obiskali varpisti s Švedske, prijateljska tekma.

15. december, Šentvid: Ustanovni občni zbor mešanega pevskega zbora Šentviški zvon.

1990

27. januar, Mali Jelnik: Zaradi vremenskih razmer je bila neprevozna cesta v Mali Jelnik.

29. marec, Lukovica: V dvorani v Lukovici je bila razprava o črnih točkah na magistralni cesti skozi Črni graben.

14. april, Veliki Jelnik: Vas se je priklopila na prvo javno razsvetljavo v središču Velikega Jelnika.

30. junij, Lukovica, Brdo: Praznovanje ob 30-letnici TOD Brdo-Lukovica – tradicionalni Rokovnjaški tabor.

September, Brezovica, Rafolče: LPP omogočil poizkusno avtobusno linijo Brezovica – Rafolče – Domžale.

Oktober, Šentvid: Začela se je gradnja novega stanovanjskega kompleksa Šentvid 33.

1. november, Črni graben: Velike poplave in plazovi v Črnem grabnu; posledice so bile še dolgo vidne.

23. december: Plebiscit za samostojno in neodvisno državo Slovenijo. Udeležba na plebiscitu je bila 88,5%, za samostojno in neodvisno Slovenijo je glasovalo 95% glasovalcev.

26. december: Na slavnostni seji Skupščine Republike Slovenije je predsednik skupščine dr. France Bučar razglasil rezultat plebiscita za samostojno in neodvisno državo.

1991

10. januar, Blagovica: Ponovno so odprli Zdravstveno ambulantno Blagovica.

Januar, Lukovica: Umrli je Franc Capuder, pomemben človek Črnega grabna, kulturni delavec, dolgoletni direktor Planike, obrata Mojca Lukovica.

Februar, Lukovica: V prostorih združenega doma v Lukovici je začela delovati javna kmetijska služba za svetovanje in pomoč kmetom, vodil jo je Anton Demojzes.

1.–15. april: Po Sloveniji je potekal popis prebivalstva, gospodinjstev, stanovanj in kmečkih gospodarstev.

10. junij, Spodnje Prapreče: Pri izkopavanju so krajani Sp. Prapreč našli grad. V resnici so našli na ostanke rimske naselbine (1800 let staro rimsko naselbino – utrdbo ali posestvo s pripadajočimi objekti). Po raziskavah Zavoda za naravno in kulturno dediščino iz Kranja so strokovnjaki ugotovili, da je tu v 2. stoletju stala villa rustica, to je podeželska vila, ki je morda obsegala cel sklop objektov.

26.–27. junij: Začela se je vojna za osamosvojitev Slovenije. Na območju gozdov pod Malo Lašno je deloval učni center Lokvanj, v katerega so prihajali slovenski fantje, ki so pobegnili iz kasarn JLA.

16. julij, Trojane: Praznovanje 80-letnice Gasilskega društva Trojane.

September, Češnjice: V vasi Poljane nad Blagovico je pritekla pitna voda iz pip.

Oktober, Blagovica: Za novega predsednika sveta KS Blagovica je bil izvoljen Franc Barlič.

Oktober, Krašnja: Ob 20-letnici delovanja ŠD Krašnja je bila organizirana tradicionalna prireditev Tek za krof.

1992

15. januar: Države Evropske unije so priznale Republiko Slovenijo kot samostojno državo.

Marec, Prevoje: KS Prevoje je začela urejati avtobusno postajo na Prevojah. Ureditev vertikalne in horizontalne signalizacije za javno razsvetljavo.

Maj, Gradišče: Komunalno stanovanjsko podjetje je odprlo vodohran – vodovodni objekt za pridobivanje pitne vode.

12. julij, Podgora pri Zlatem Polju: Nova maša na Zlatem

Polju, ki jo je daroval novomašnik-misjonar Franci Pavlič z Male Lašne, po domače Štefkov.

23. oktober, Lukovica: V KD Lukovica so ustanovili šesti krajevni odbor Slovenskih krščanskih demokratov v občini Domžale, ki se je poimenoval KO SKD Lukovica.

Oktober, Šentvid: Mešani pevski zbor Šentviški zvon je ob pomoči domačega tesarja prekril streho na Kulturnem domu Šentvid.

29. oktober, Črni graben: Oktobrske padavine so dodobra napojile zemljo, tako da jo je voda odnašala z brežin. Na novo je nastalo več plazov po celotni dolini Črnega grabna.

1993

Januar, Zlato Polje: Komunalno–stanovanjsko podjetje Domžale je ugotavljalo kvaliteto pitne vode v zlatopoljskih vaseh iz posameznih virov, ki bodo podlaga za vodovodno omrežje v prihodnje.

6. januar, Domžale: Ciril Smrkolj je postal predsednik SLS podružnice Domžale.

Januar, Podgora pri Zlatem Polju: Odprli so trgovino z mešanim blagom v lasti zakoncev Orehek iz Spodnjih Prapreč.

15. januar, Krašnja: V avli OŠ Krašnja so organizirali »ličarski večer« iz nekdanjih pozabljenih opravil. Večer je snemala tudi RTV Slovenija.

22. marec, Brdo: Osnovna šola Janka Kersnika Brdo je počastila materinski dan s prireditvijo. Gosta sta bila dramska igralca Janez Škof in Olga Kocjan.

1. julij, Domžale: Dr. Stanko Pelc je v sodelovanju z dr. Marjanom Ravbarjem izdal knjigo z naslovom Občina Domžale – Primer spreminjanja obmestne pokrajine v okolici Ljubljane.

Julij, Rafolče: KS Rafolče je izvedla tajne volitve za svet KS. Vinko Dolinšek je postal novi predsednik sveta KS Rafolče.

Avgust, Črni graben: Hude posledice suše, veliko naselij je ostalo brez pitne vode, zlasti Zlato Polje in Čeplje.

September: Darja Kokalj, dijakinja Športne gimnazije v Ljubljani, je na svetovnem prvenstvu srednješolcev v teku na 800 metrov osvojila srebrno medaljo.

November: Občani so začeli prejemati lastninske certifikate na dom.

December, Blagovica: Ustanovljeno je bilo Planinsko društvo Blagovica: njegov predsednik je postal Viktor Us.

1994

Januar, Lukovica: Peregrin Capuder, zborovodja moškega pevskega zbora Janko Kersnik, se je po 31 letih poslovil.

16. februar, Blagovica: V prostorih KS Blagovica so prvič predstavili variante trase izgradnje bodoče AC. Sestanka se ni udeležil nihče od vladnih institucij, niti ni bilo predstavnikov Občine Domžale.

15. april, Brdo: Na osnovni šoli Janka Kersnika Brdo so odprli vrata za obiskovalce; učenci so pokazali svoje izdelke, predstavili so dejavnosti, okolje, v katerem se razvijajo in rastejo, ter drugo.

29. maj: V Sloveniji je bil referendum za ustanovitev novih občin. Po poročilu republiške volilne komisije z dne 8. 7. 1994 je bila volilna udeležba 56,46 %.

29. maj, Golčaj: Slovesnost ob koncu del obnove zvonika cerkve sv. Neže na Golčaju.

25. junij, Gradišče: Turistično društvo Gradišče je organiziralo 3. srečanje Gradišč. Izkupiček so namenili za obnovo ostrešja na cerkvi sv. Marjete na Gradišču.

25. junij, Domžale: Ob dnevu državnosti so občinska priznanja prejeli: Marina Urbanija za dolgoletno in uspešno sodelovanje pri aktivnostih v KS Lukovica, Janez Mav iz KS Rafolče in Gasilsko društvo Lukovica.

Avgust, Golčaj: Cerkvica sv. Neže je dobila novo kritino.

2., 3. oktober: Državni zbor Republike Slovenije je sprejel Zakon o ustanovitvi občin ter določitvi njihovih območij. Ne glede na izide referenduma o ustanovitvi občin z dne 29. 5. 1994 so bile na podlagi zakona na območju tedanje Občine Domžale ustanovljene naslednje občine: Domžale, Mengeš, Moravče in Lukovica.

4. oktober: Predstavnik Državnega zbora Republike Slovenije Jožef Školč je za 4. december razpisal volitve v občinske svete in redne volitve županov v novoustanovljenih občinah.

Oktober, Gradišče: Kražani so obnovili vaško kapelico na križišču.

13. oktober, Brdo: OŠ Janka Kersnika Brdo je v okviru programa Zdrava šola priredila srečanje, na katerem sta bili gostji dr. Manca Košir in Jerica Mrzel.

18. in 19. november, Krašnja: Podružnična šola Krašnja je postavila projekt gorenjske kmečke hiše: »Hiša tete Barbare«.

November, Domžale: Občina Domžale je podelila zahvale, ki so jih prejeli Lado Goričan, Vincenc Jeras, Peter Križnar, Stanislav Matjan, Janez Mav, Katarina Pervinšek in Ciril Smrkolj.

November, Šentožbolt: Blagoslovitev obnovljene cerkve sv. Ožbolta v Šentožboltu (obnovljena fasada na cerkvi in zvoniku).

December, Blagovica: V Planinskem društvu Blagovica so ugotovili, da se je v prvem letu delovanja vpisalo že 68 članov.

4. december: V Sloveniji so bile volitve za svetnike in župane novih občin. V prvem krogu so za župana kandidirali: Stanislava Stopar (LDS), Anastazij Živko Burja (SKD), Ciril Smrkolj (SLS) in Silvo Resnik (ZLSD)

18. december: V drugem krogu je bil za župana občine Lukovica izvoljen Anastazij Živko Burja.

22. december, Lukovica: Prvič se je sestel novi občinski svet Občine Lukovica, ki ga sestavljajo: Franc Avbelj, Franc Barlič, Franc Bernot, Janez Bernot, Andrej Burja, Kamilo Domitrovič, Bojan Križnar, Peter Križnar, Ivan Novak, Viktor Serša, Ciril Smrkolj, Stanislava Stopar, Anton Žurej.

1995

Januar, Lukovica: Na januarski seji občinskega sveta Občine Lukovica je bila glavna tema lokacijski načrt za avtocesto na območju Občine Lukovica.

Januar, Zlato Polje: Župan Anastazij Živko Burja je s svetnikom Janezom Bernotom obiskal KS Zlato Polje; to je edina

KS v novi občini, ki je ostala brez zastopanosti svetnika v občinskem svetu. Župan si je skupaj s kražani ogledal infrastrukturo na območju večjega dela zaselkov in zagotovil pomoč pri izvedbi začrtanih projektov v KS Zlato Polje.

Februar, Lukovica: Na februarški seji je svet Občine Lukovica odločal o financiranju odborov in komisij občinskega sveta ter pridobivanju novih prostorov za potrebe občinske uprave.

April, Trojane: Javna obravnava lokacijskega načrta AC Blagovica – Vransko.

23. junij, Lukovica: Izredna seja občinskega sveta Občine Lukovica: za predsednika občinskega sveta je bil izvoljen Ciril Smrkolj, za podžupana Matej Kotnik.

Julij, Lukovica: Lukovica je dobila novo digitalno telefonsko centralo za 960 priključkov.

September, Zlato Polje: Člani ŠD Zlato Polje so začeli z gradnjo športnega igrišča v Podgori.

5. oktober, Trojane: Posvet s pripombami o trasi bodoče AC in ukrepi glede magistralke G I-10.

7. oktober, Lukovica: Prvi poročni DA v prenovljenih prostorih Občine Lukovica. Zvestobo sta si obljubila Barbara Florjančič in Igor Štrukelj.

Oktober, Lukovica: Za urednika lukoviških strani glasila Slamnik je bil izbran Tomaž Bole.

29. oktober, Lukovica: Ustanovitev odbora sindikata Slovenske kmečke zveze Občine Lukovica; predsednik Andrej Burja.

15. november, Brdo: Pred župnijsko cerkvijo Marije Vnebovzete so blagoslovili kapelico Žalostne Matere božje – Matere bolečin in ob njej simbolni grob zamolčanim žrtvam vojnega in povojnega časa. Obeležje je oblikoval Matej Kotnik, absolvent Fakultete za arhitekturo.

16. november, Koreno: Biserna poroka Frančiške in Franca Urankar, Volkovih s Korena.

November, Lukovica: Sredi meseca je bil ustanovljen občinski odbor ZLSD; predsednik Anton Florjančič.

7. december, Lukovica: Svetniki so na seji občinskega sveta izbrali in potrdili osnutek grba, ki ga je zasnoval in izdelal Matej Kotnik. Grb Občine Lukovica sestavljajo: rokovnjač na sredini z gorjačo v rokah, ki je uprta v tla, na katerih trdno stoji, levo in desno sta črni plošči, ki predstavljata ožino Črnega grabna, spodaj na sredini je kolo, ki predstavlja tranzitno pot v svet. Hkrati je občina dobila zastavo v rdeče – črnih barvah.

December, Zlato Polje: V vasi Mala Lašna so začeli graditi vodovod.

1. december, Lukovica: Ustanovljen je štab Civilne zaščite Občine Lukovica; njen poveljnik je Mirko Bergant.

5. december, Lukovica, Šentvid: Župnijska Karitas Brdo je organizirala miklavževanje za otroke.

December: Slovenijo in hkrati občino Lukovica je na mednarodnem ekološkem kongresu v Freiburgu zastopala Anita Jemec.

1996

16. januar, Lukovica: Sestanek predstavnikov občinskih svetov Občin Moravče, Domžale, Lukovica na temo: Razporeditev premoženja nekdanje skupne občine.

Januar, Krašnja: Začetek projektov CRPOV (Celostni razvoj podeželja in obnove vasi), ki ga bo izvajalo podjetje Pro LOCO iz Ljubljane.

25. januar, Kranj: Lukoviški župan je bil na obisku v podjetju Planika v Kranju; pogajanja za ohranitev proizvodnje v obratu Mojca v Lukovici.

31. januar, Lukovica: V dvorani zadružnega doma v Lukovici je bil poslanski večer s poslancema Državnega zbora Tonetom Peršakom in Jožetom Leničem.

6. februar, Lukovica: Občino Lukovica je obiskal minister za lokalno samoupravo mag. Boštjan Kovačič s sodelavci.

16. februar, Lukovica: Občinski svet Občine Lukovica je sprejel Odlok o spremembah in dopolnitvah prostorskih sestavin dolgoročnega družbenega plana Občine Lukovica, ki opredeljuje usklajen predlog LN za AC odsek Vransko – Blagovica.

21. marec, Lukovica: Podpisana je bila tristranska pogodba med DARS-om, TELEKOM-om in Občino Lukovica o sofinanciranju telekomunikacijskega omrežja za ATC Lukovica, Blagovica in Trojane.

2. april, Lukovica: OO SKD Lukovica je pripravil večer s kmetijskim ministrom Jožetom Ostercem.

2. maj, Trojane: Pošta Slovenije je svečano odprla prenovljene prostore pošte na Trojanah.

23. maj, Lukovica: Redni regijski posvet stranke LDS v Lukovici.

25. maj, Izola: Tekmovanje v vlečenju vrvi; prvo mesto so osvojili Rokovnjači – ŠD Krašnja.

31. maj, Šentvid, Brdo: Na pobudo prebivalcev naselij Šentvid in Brdo so krajanje napisali peticijo o izvajanju ukrepov za zaščito in varstvo zdravja in čistega okolja. Peticijo so poslali vladnim in drugim ustanovam.

6. junij, Lukovica: V lukoviški dvorani je Dominik Grmek, poveljnik 55. območnega poveljstva, nagovoril 44 nabornikov.

11. junij, Domžale: Občina Lukovica se je uspešno predstavila na sejmju obrti in podjetništva v Domžalah.

19. junij, Lukovica: Župan Anastazij Živko Burja je gostil slovenskega športnika Mirka Lebarja, ki je nosil olimpijski ogenj »Atlanta 96«.

26. junij, Lukovica: Občinski svetniki so potrdili traso bodoče AC odsek Blagovica – Šentjakob skozi območje občine Lukovica.

29. junij, Trojane: Praznovanje 85-letnice delovanja PGD društva.

Julij, Lukovica: Začel se je postopek odkupa zemljišč za potrebe izgradnje AC na odseku Vransko – Blagovica.

Julij, Lukovica: Začetek gradbenih del po pogodbi in polaganje kablov za krajevno omrežje (KKO) in naročniškega razvoda (RNO) Lukovica.

12. julij, Spodnje Prapreče: Sklepna beseda mednarodnega poletnega festivala klasične glasbe v lukoviški občini.

10. avgust, Krašnja: PGD Krašnja je priredilo tekmovanje s staro ročno brizgalno napravo.

11. avgust, Preserje pri Lukovici: TD Preserje je organiziralo »furmanski praznik«.

17. avgust, Brdo: V Rokovnjaškem gozdičku so slovesno razvili prapor Čebelarskega društva Lukovica.

25. avgust, Zlato Polje: V Podgori pri Zlatem Polju so slavnostno odprli športno igrišče.

September, Brdo: Avkcijska prodaja umetniških slik na Brdu ob ribniku. Zbrani denar so namenili obnovi gradu na Brdu.

9. september, Lukovica: Župan lukoviške občine je razpisal prve volitve v svete KS.

24. oktober, Lukovica: Slavnostna akademija ob 70-letnici prvega zdravstvenega doma v Sloveniji. Slavnostne akademije in otvoritve prenovljene zdravstvene postaje v Lukovici sta se udeležila minister Božidar Voljč in Janez Podobnik.

11. november, Lukovica: Na volitvah so bili izvoljeni novi predstavniki v svetih krajevnih skupnosti.

29. november, Lukovica: Župan in občinski svetniki so na 21. seji nazdravili z vodo, ki je pritekla iz nove vrtine na Mali Lašni.

14. december, Lukovica: Jubilejno praznovanje 50-letnice delovanja LD Lukovica.

1997

6. januar, Lukovica: Uradno je začela delovati potujoča knjižnica z novim bibliobusom, ki ga je sofinancirala Občina Lukovica.

Januar, Lukovica: V mesecu januarju so bile prve seje novih svetov KS v občini.

Januar, Lukovica: Občinski svet je potrdil novo urednico lukoviških strani Slamnika Moniko Domitrovič.

8. februar, Lukovica: Redni občni zbor Društva podeželskih žena v gostišču Furman.

Februar, Ljubljana: Za kmetijskega ministra je bil potrjen Ciril Smrkolj, dosedanji predsednik občinskega sveta Občine Lukovica.

Februar, Brdo: Ob pomoči Ministrstva za kulturo in Občine Lukovica so začeli obnavljati grad Brdo.

22. februar, Lukovica: V mesecu kulture je domače društvo Agitator pripravilo večer resne glasbe.

Marec, Krašnja: Nasad zdravilnih zelišč podružnične šole Krašnja si je ogledala Štefka Kučan, soproga predsednika republike.

13. marec, Lukovica: V sejni sobi Občine Lukovica je imela sestanek Čebelarska zveza Slovenije na čelu s predsednikom Lojzetom Peterletom. Prvič so se začela resna pogajanja o obnovi Čebelarskega doma na Brdu.

4. april, Lukovica: Občina Lukovica je izdala turistično karto občine Lukovica s kratkimi opisi znamenitosti na hrbtni strani.

5. april, Lukovica: Ustanovljena je bila Gasilska zveza Občine Lukovica, predsednik je postal Matjaž Markovšek.

7. april, Lukovica: Občina Lukovica in odbor za sanacijo Lukovice sta izdala brošuro Oživitev: Lukovica včeraj, danes, jutri.

26. april, Lukovica: Jubilejni koncert ob 35-letnici moškega pevskega zbora Janko Kersnik.

4. maj, Volčji Potok: Na cvetlični razstavi tulipanov se je uspešno predstavila Občina Lukovica z izvirnim programom.

17. maj, Brdo: Občina in Kersnikovi sorodniki so organizirali 2. ekstempore Brdo, katerega izkupiček so namenili obnovi gradu Brdo.

24. maj, Šentvid: Jubilej ob 100-letnici KUD Zarja Prevoje in letni koncert mešanega pevskega zbora Šentviški zvon.

27. maj, Brdo: Osnovna šola Janka Kersnika Brdo je ob zaključku bralne značke gostila mladinskega pisatelja Vitana Mala.

22. junij, Krašnja: Praznovanje ob 70-letnici PGD Krašnja, razvitje in blagoslov prapora, povorka ter veselica.

7. julij, Prevoje: PGD Prevoje je priredilo kulturni program in vrtno veselico; prevzeli so novo intervencijsko vozilo.

28. julij, Brdo, Lukovica: Odbor za počastitev jubilejnega leta 1997 je ob 100. obletnici smrti Janka Kersnika pripravil komemoracijo na pisateljevem grobu.

Julij, Velenje: Na 10. svetovnem prvenstvu modelarjev v Velenju sta brata Vida s Krašnje osvojila 2. in 5. mesto med hudo konkurenco.

Avgust, Lukovica: Občina Lukovica je kupila novo kombinirano vozilo volkswagen transporter za prevoz šoloobveznih otrok.

29. avgust, Krašnja: Ob 80. obletnici smrti pisatelja Frana Maslja – Podlimbarskega so domačini pripravili krstno uprizoritev Potresne povesti.

6. september, Brdo, Lukovica: V OŠ Janka Kersnika Brdo so odprli stalno razstavo o življenju in delu pisatelja Janka Kersnika. Zvečer je bila v grajskem parku na Brdu osrednja proslava ob 100. obletnici Kersnikove smrti.

10. september, Lukovica: V gostilni Bevc je bilo srečanje obolelih za multipleks sklerozo iz vse države.

18. september, Lukovica: Občinski svetniki so sprejeli in potrdili nov prostorski plan za območje občine Lukovica.

September, Imovica: Domačija Breg je prejela prvo nagrado »lipov list« na tekmovanju »Živimo s podeželjem« za najbolj urejeno domačijo.

5. oktober, Krašnja: Blagoslovitev obnovljene cerkve sv. Tomaža, župnijskega doma in vaške kapelice Žalostne Matere božje.

18. oktober, Spodnje Prapreče: Koncert domžalskega komornega zbor.

11. november, Lukovica: Ustanovitev Društva prijateljev mladine Lukovica.

13. november: Celotno območje občine Lukovica je bilo priključeno na sodobne digitalne telefonske centrale v Lukovici, Blagovici in na Trojanah.

23. november, Zlato Polje: Slavnostno odprtje nove ceste Obrše – Mala Lašna.

November, Sp. Prapreče: Ob pomoči Ministrstva za kulturo se je začela sanacija podružnične cerkve sv. Luka v Spodnjih Praprečah.

28. november, Lukovica: Otvoritev križišča Lukovica II in ceste Javorje – Log.

1998

Marec, Lukovica: Ob 200. obletnici rojstva rojaka Jovana Vesela – Koseskega je občina Lukovica izdala razglednico s panoramo kraja Spodnje Koseze in portretom pesnika.

2. maj, Lukovica: Peregrinov sejem v Lukovici .

15. maj, Šentvid: Ustanovljeno je bilo Šahovsko društvo Črni graben.

24. maj, Šentvid: Slavje ob 60-letnici kronanja Marije Pomagaj v šentviški cerkvi.

Junij: Poskusno je začela delovati internetna stran Občine Lukovica.

25. junij, Brdo: Kresni večer ob dnevu državnosti v Rokovnjaškem gozdičku na Brdu.

5. julij, Brdo: Novo mašo v domači župnijski cerkvi je bral Janez Bernot, roj.1969, domačin iz Rafolč.

12. julij, Brdo: Novo mašo v domači župniji je bral Mitja Štirn, roj.1970, domačin iz Lukovice.

12. julij, Prevoje: 1. ribiško tekmovanje v Črnem grabnu za pokal Zeleni gaj.

8. avgust, Blagovica: Pet let obstoja Planinskega društva Blagovica so člani zaznamovali s postavitvijo bivaka na Špilku. PD Blagovica je tudi uradno odprlo »Rokovnjaško-planinsko pot« v skupni dolžini 60 km.

4. september, Lukovica, Brdo: V avli OŠ Janka Kersnika Brdo so odprli razstavo o Jovanu Veselu-Koseskem z naslovom

»Komu mar«. Na osrednji prireditvi, pred domačijo Cerar – Bokšet v Spodnjih Kosezah, so slovesno podelili naziv častni občan Občine Lukovica Niku Kralju, rojaku s Trojan, svetovno znanemu arhitektu, ki zdaj živi v Ljubljani. Priznanja Občine Lukovica, so prejeli: Vera Beguš, Marjan Vesel in Gostinsko podjetje Trojane.

22. oktober: Predsednik Državnega zbora Republike Slovenije je razpisal redne volitve članov občinskih svetov in županov.

Oktober, Rafolče: V Rafolčah so razpravljali o referendumu za izgradnjo kanalizacije v vasi.

4., 5. november: Celotno območje občine Lukovica je prizadelo neurje, ki je divjalo v noči na 5. november. Škoda je bila katastrofalna. Sprožili so se plazovi, voda je odnesla javne ceste, zalitih je bilo veliko stanovanjskih hiš, kmečkih gospodarstev, šola v Blagovici, poškodovana je bila infrastruktura. Po neuradni oceni je bilo za 200 milijonov tolarjev škode v kmetijstvu in za 100 milijonov na cestni infrastrukturi.

22. november: Volitve župana in občinskega sveta. Za župana je bil izvoljen Anastazij Živko Burja; občinski svetniki: Franc Avbelj, Franc Barlič, Franc Bernot, Janez Bernot, Franc Cerar, Kamilo Domitrovič, Milan Drčar, Janez Hrovat, Janez Kotnik, Matej Kotnik, Iztok Obreza, Katarina Ovca Smrkolj, Stanislava Stopar in Darko Stupica.

26. december, Šentvid: Blagoslovitev konj.

1999

10. januar: Pevski zbor Šentviški zvon je nastopil na Dunaju.

Marec, Brdo: Osnovna šola Janka Kersnika Brdo je prejela bronasto priznanje na festivalu turističnih krožkov slovenskih šol.

16. april, Lukovica: Letna konferenca OO SDS Lukovica.

30. april, Lukovica: Godba Lukovica je nastopila po vsej občini.

Maj, Lukovica: Zdravnik dr. Marko Pipp je po 30-ih letih bivanja in delovanja v Lukovici odšel v zaslužni pokoj.

7. maj, Lukovica: V Rekreatijskem centru Urbanija je bilo državno prvenstvo v IN LINE hokeju na rolerjih.

10. maj, Lukovica: V splošni ambulanti Zdravstvenega doma v Lukovici je z delom začela zdravnica dr. Anja Babič.

22. maj, Šentvid: Šentviški zvon je praznoval 10-letnico delovanja.

15. junij, Ljubljana: Na Fakulteti za strojništvo je doktoriral Janez Kušar z Učaka.

19. junij, Ljubljana: Nogometaši-veterani iz Lukovice so postali prvaki.

16. julij, Lukovica: Spet je bilo hudo neurje. Prava katastrofa v vasi Šentožbolt, kjer je zalilo kraj. Neurje je prizadelo tudi Podmilj, Blagovico, Petelinjek in Zg. Loke.

18. julij, Koreno: OO NOB Lukovica je priredila slavnost ob obnovitvi spomenika žrtvam fašističnega terorja na Korenu.

28. avgust, Šentožbolt: V cerkvi sv. Ožbolta v Šentožboltu so blagoslovili prenovljeno zunanjo podobo.

September, Lukovica: Osrednja prireditev ob prazniku Občine Lukovica je bila pod šotorom na RCU Lukovica; hkrati je bilo praznovanje 80. obletnice Čebelarskega društva Lukovica. Gosta na prireditvi sta bila tudi predsednik ČZ Slovenije Lojze Peterle in minister za kmetijstvo Ciril Smrkolj.

3. september, Golčaj: Slovesnost z mašo in blagoslovom obnovitvenih del na cerkvi sv. Neže je vodil ljubljanski nadškof in metropolit dr. Franc Rode.

3. oktober, Krašnja: Športno društvo Krašnja je pripravilo 14. tek za krof. V hudi konkurenci je zmagala Veronika Bohinc pred domačinko Darjo Kokalj, pri moških je bil prvi Robert Kotnik.

8. oktober, Kranj: Srečanje vodstev Planike Kranj, Toka Line iz Domžal in župana Občine Lukovica. Podpisali so skupno izjavo, da obrat Mojca Lukovica prevzame Toko Line skupaj z zaposlenimi.

9. oktober, Prevoje: Blagoslovitev kapelice »Marije Pomočnice« pri Stojcu.

18. oktober, Videm, Bobovnik: Slavnostno prerezan trak asfaltne ceste na meji med občinama Lukovica in Moravče.

15. november, Lukovica: Krajani Lukovice so zaprli cesto iz kamnoloma v Lukovici.

20. november, Ljubljana: Lukoviški tekač Robert Kotnik se je zaradi dobrih rezultatov uvrstil v državno reprezentanco v teku na dolge proge.

18. december, Šentvid: Nekaj časa zaprta vrata trgovine so se spet odprla; novi najemnik je Spina iz Moravč.

18. december, Ljubljana: Umrl je pesnik Peter Levec, roj. 12. 7. 1923.

26. do 29. december, Krašnja: Športno društvo Krašnja je na športnem igrišču organiziralo prireditev 2000 krogov v novo tisočletje z Dušanom Mravljetom.

2000

Januar, Lukovica: S 1. januarjem je začel Toko Line obratovati v Lukovici.

21. marec, Lukovica: Na Občini Lukovica so podpisali Pismo o nameri glede gradnje mrliške vežice Češnjice s pripadajočo veroučno učilnico. Vežico bodo uporabljali krajani KS Češnjice in KS Pšajnovica, zato so jo podpisale štiri pogodbenice stranke: Občina Kamnik, Občina Lukovica, KS Pšajnovica in KS Češnjice.

Marec, Ljubljana: Osnovna šola Janka Kersnika Brdo je prejela srebrno priznanje turističnih krožkov na tekmovanju »Slovenija dežela dobrot«.

9. april, Krašnja: ŠD Krašnja je priredilo pohod, ki se ga je udeležila zmagovalka svetovnega pokala v slalomu Špela Pretnar.

5. maj, Lukovica: Na RCU je bilo območno srečanje pihalnih orkestrov.

11. maj, Golčaj: Vandali so poškodovali spomenik NOB.

21. maj, Brdo pri Lukovici: Srečanje pritrkovalcev ljubljanskih in obljudljanskih župnij je bilo prvič na Brdu.

28. maj, Bogenšperk: Prireditev Zvon in zvonovi Slovenije; tokrat je zazvenel tudi Šentviški zvon.

Maj, Ljubljana: Košarkarji letnik 1987 in mlajši iz OŠ Janka Kersnika Brdo so osvojili naslov regijskih prvakov.

4. julij, Lukovica: Slavnost ob izkopu milijontega kubičnega metra peska, ki je bil porabljen na trasi AC Šentjakob – Blagovica.

16. julij, Češnjice: Biserno mašo je obhajal župnik Mihael Trdin.

17. julij, Blagovica: Društvo podeželske mladine Blagovica je priredilo kmečke igre.

22. julij, Lukovica: Otvoritev trgovine Cerar v Lukovici.

2. september, Golčaj: Blagoslovitev in predstavitev obnovljenega kasetiranega stropa v cerkvi sv. Neže.

3. september, Trojane: Ustanovni zbor SKD + SLS Lukovica, ki pa ni uspel.

3. september, Trojane: 30-letnica delovanja lovske družine Trojane – Ožbolt.

21. september, Golčaj, Lukovica: Začeli so se 10. evropski dnevi kulturne dediščine, ki jih je slovesno zaznamovala tudi lukoviška občina, in sicer na Golčaju.

23. september, Vranke: Blagoslovitev prenovljene kapelice in otvoritev ceste. Koncert Godalnega baročnega kvarteta v cerkvi na Golčaju.

29. september, Lukovica: Osrednja občinska prireditev z otvoritvijo prenovljene dvorane Kulturnega doma Janka Kersnika.

September, Prevoje: Klemen Gerčar je postal državni viceprvak v razredu do 65 ccm.

1. oktober, Krašnja: Srečanje cerkvenih pevskih zborov iz župnij lukoviške občine in blagoslovitev križa na Ciclju.

14. november, Lukovica: Ustanovljeno je bilo Združenje ekoloških kmetov – zdravo življenje Lukovica.

26. november, Brdo: Na osnovni šoli Janka Kersnika Brdo je bil ustanovljen šolski sklad, ki vključuje tudi obe podružnični šoli.

3. december: Ob 200-letnici rojstva Franceta Prešerna so bile naslednje prireditve: otvoritev razstave Obnovljeni kasetirani stropi na Gorenjskem, Prešernov duh ni od muh (OŠ Janka Kersnika Brdo) in občinska proslava Dan samostojnosti v Prešernovem letu.

2001

11. februar, Lukovica: Župan Anastazij Živko Burja je praznoval sedemdeset let.

6. marec, Domžale: Regijsko priznanje ob dnevu civilne zaščite je prejel Mirko Bergant.

17. marec, Domžale: Mlade košarkarice iz OŠ Janka Kersnika so pod strokovnim vodstvom Klemna Avblja osvojile 1. mesto med tekmicami nekdanje občine Domžale

23. marec, Lukovica: Kmetje so ustanovili svoje društvo, ki se imenuje Ekološko združenje Črni graben.

19. in 20. maj, Lukovica: Na RCU je bilo prvenstvo Slovenije v hokeju na rolerjih.

22. junij, Krašnja: Osrednja prireditev ob 10-letnici samostojne države.

25. junij, Gradišče: Turistično društvo Gradišče je organiziralo srečanje Gradišč iz vse Slovenije. Udeležili so se ga predstavniki iz trinajstih Gradišč.

25. julij, Vinje: Prebitje vodnega rova Drtijsčica.

September, Prevoje: Dokončan drugi stanovanjski blok na Prevojah.

13. september, Krašnja: KUD Fran Maselj – Podlimbarski uprizorilo Ubežnika v režiji Petra Militarova.

20. september, Golčaj: Iz cerkve sv. Neže so neznaci odnesli 6 kipcev.

20. september, Lukovica: Sestanek ob zaključevanju del v Čebelarskem centru Brdo, ki se ga je udeležil kmetijski minister Franc But.

September, Prevoje: Začetek gradnje vrtca na Prevojah.

11. oktober, Lukovica: V občinskih prostorih so se sestali predstavniki občin Mengeš, Trzin, Komenda, Moravče, Lukovica in Domžale. Dogovorili so se o ustanovitvi projektnega sveta za povezovanje v gospodarstvu in turizmu.

19. oktober, Zlato Polje: Na športnem igrišču v Podgori je bila prireditev ob 10-letnici osamosvojitve in 10-letnici odhoda zadnjega vojaka JLA iz Slovenije.

9. november, Lukovica: Slovesna otvoritev popolnoma prenovljene zdravstvene postaje v Lukovici. V prenovljenih prostorih sedaj ločeno delujejo otroški dispanzer in otroška zdravstvena zobna ambulanta, patronažna služba, laboratorij, splošna ambulanta in zobozdravstvena ambulanta za odrasle.

18. november, Krašnja: Blagoslovitev spominske plošče zamolčanim žrtvam revolucije in vojne na krašenjskem pokopališču.

1. december, Lukovica: Rotary club je organiziral miklavževanje za rejence.

1. december, Trojane: Krajski Trojani so ustanovili Športno društvo Trojane.

4. december, Trojane: Praznovanje sv. Barbare, maša in blagoslovitev kipa v predoru Trojane.

December, Kranj: Marjan Štrukelj, predstavnik ŠD Krašnja, je prejel priznanje Mednarodnega olimpijskega komiteja.

2002

10. marec, Prevoje: Ustanovljena je bila ribiška družina Črni graben.

11. marec, Lukovica: Minister za kmetijstvo mag. Franc But je obiskal Lukovico.

15. marec, Lukovica: Občni zbor Združenja ekoloških kmetov.

17. marec, Lukovica: Uredništvo razvedrilnega programa Radia Slovenija in Občina Lukovica sta v dvorani Janka Kersnika v Lukovici pripravila »Koncert iz naših krajev«.

19. april, Brdo: V Čebelarškem centru otvoritev čebelarne (trgovina – vse za čebelarja, darila, spominki idr.).

18. maj, Šentvid: Zvonariada v Šentvidu z letnim koncertom Šentviškega zvona.

25. maj, Lukovica: Na RCU je bilo občinsko prvenstvo v malem nogometu, v katerem se je pomerilo vseh 8 ekip KS.

26. maj, Brdo: Slovesnost ob odprtju Čebelarškega centra Slovenije.

7. junij, Lukovica: Javna tribuna koalicije Slovenija, gostje: predsedniška kandidatka Barbara Brezigar, Janez Janša in Andrej Bajuk.

8. junij, Brdo: Na OŠ Janka Kersnika Brdo je bilo srečanje čebelarških krožkov Slovenije.

11. junij, Triglav: Prvič zaplapola zastava Občine Lukovica na Triglavu; prinesel jo je Danilo Kastelic.

15. junij, Imovica: Na Breški domačiji je bila na predvečer sv. Vida predstavitev življenja in dela pesnice Zvezdane Majhen. Majhnova je otroška leta preživljala v Imovici kot rejenka.

25. junij, Brdo: Proslava ob dnevu državnosti in odkritje spominske plošče etnomuzikologu Francetu Maroltu na Jermanovi hiši na Brdu.

26. junij, Lukovica: Izredna seja občinskega sveta Občine Lukovica. Občinski svetniki z županom so bili ogorčeni. DARS je kršila Uredbo o izgradnji AC. Tiskovna konferenca, ki sta se je udeležili tudi županji Domžal Cveta Zalokar Oražem in Moravč Milka Novak.

28. junij, Lukovica, Kompolje: Odprtje odseka AC Krtina – Kompolje in Vransko – Trojane. Protestni shod, ki so ga organizirale enotno vse politične stranke, zastopane v občinskem svetu Občine Lukovica.

3. avgust, Zlato Polje: Spominska slovesnost ob 60-letnici požiga zlatopoljskih vasi.

September, Ljubljana: Pošta Slovenije je ob 150-letnici rojstva pisatelja Janka Kersnika izdelala poštni žig in izdala znamko s portretom Janka Kersnika.

7. september, Lukovica: Slavnostna akademija ob občinskem prazniku in spomin na 150. obletnico rojstva pisatelja Janka Kersnika.

Župan občine Anastazij Živko Burja je razglasil (posmrtno) za častnega občana Franca Capudra. Priznanje občinskega sveta so prejeli: Drago Jerman, Davorin Stupica in Mlekarska zadruga Prevoje.

Županova priznanja so prejeli: Radovan Kapus, Franc Kersnik, Andrej Svete, Šahovsko društvo Črni graben, TD Gradišče, ŠD Zlato Polje, Planinsko društvo Blagovica, KUD Fran Maselj – Podlimbarski.

September, Ljubljana: Prevojski rojak Franc Klopčič je praznoval stoletnico rojstva. Ob tej priložnosti mu je zapel Šentviški zvon.

13. september, Prevoje: Slavnostna otvoritev vrtca Medo na Prevojah.

September, Brdo: V cerkvi Marije Vnebovzete so bili posvečeni mali zvonovi pritrkovalci.

September, Koroška: Tek kralja Matjaža, Darja Kokalj je osvojila 1. mesto.

22. september, Podzid: Cerkev sv. Mohorja in Fortunata je bila obnovljena in blagoslovljena, prav tako tudi farna spominska plošča zamolčanim žrtvam vojne in revolucije.

13. oktober, Česnjice: Blagoslovitev farne plošče v spomin na zamolčane žrtve vojne in revolucije.

27. oktober, Blagovica: Župnijska cerkev sv. Petra je imela trojni praznik: zahvala za obnovljeno zunanost cerkve; žegnanjska nedelja in obred zahvale ter blagoslovitev plošče zamolčanim žrtvam vojne.

6. november, Šentvid: Lukoviški župan Anastazij Živko Burja je ob kulturnem programu odprl prenovljeni dom, ki se sedaj imenuje KD Antona Martina Slomška.

8. november, Lukovica: Banka Domžale je odprla svojo podružnico v Lukovici.

9. november, Šentvid: Praznovanje 100-letnice delovanja Mlekarske zadruge Prevoje.

10. november, Lukovica: Po vsej državi so bile volitve v občinske svete in volitve županov. V Lukovici je bil izvoljen nov župan in nov občinski svet.

13. november, Češnjice: Otvoritev nove ceste.

13. november, Zavrh pri Trojanah: Tudi v Zavrh po novi asfaltirani cesti.

22. november, Lukovica: Zadnja seja občinskega sveta Občine Lukovica v stari sestavi. Ob tej priložnosti je župan podelil svetnikom plakete za dobro sodelovanje.

27. november, Lukovica: Z delom je začel novo izvoljeni občinski svet z županom Matejem Kotnikom na čelu. Občinski svet sestavljajo: Tomaž Andrejka, Franc Avbelj, Franci Bernot, Janez Bernot, Anastazij Živko Burja, Matija Bogdan Cerar, Lado Goričan, Andrej Kržan, Stanislava Stopar, Jana Strehar, Marina Urbanija, Tomaž Urbanija in Gregor Zdovc.

Na seji so bili prisotni tudi novoizvoljeni predsedniki KS Stanislav Smrkolj, Lukovica; Viktor Matjan, Trojane; Franc Novak, Krašnja; Janez Burkeljca, Blagovica; Marjeta Stražar, Zlato Polje; Rudi Oven, Prevoje; Janko Matjan, Češnjice in Marjan Kveder, Rafolče.

2003

19. januar, Prevalje: Smučarski skoki Komovec 2003, ki jih je priredilo ŠD Prevoje.

8. februar, Lukovica: Ob slovenskem kulturnem prazniku je Lukovica zazvenela v ritmih mednarodno uveljavljene glasbene skupine Terra folk.

Februar, Lukovica, Šentvid: Občinski prostori so bili preurejeni; župan je dobil svojo pisarno, novi prostori oddelka za komunalo, okolje in prostor so v Šentvidu 16.

20. do 23. marec, Ljubljana: Občina Lukovica se je uspešno predstavila na sejmu Alpe Adria.

6. april, Spodnja Slivna: Praznovanje dneva zastave. Naša zastava je med najlepšimi v Sloveniji, dobila je priznanje »zlati žebliček«.

24. maj, Brdo: Dekanijski pastoralni dan.

24. maj, Lukovica: Slovesno praznovanje petletnice delovanja godbe v Lukovici.

25. maj, Lukovica: Društvo ekoloških kmetov je pripravilo pokušino »Zakladov Črnega grabna«.

1. julij, Lukovica: Na območju občine Lukovica je bilo na podlagi vzetih vzorcev potrjeno žarišče »hruševega ožiga«.

14. avgust, Prevoje: Blagoslovitev nove kapelice Marije Brezmadežne pri Škarju na Prevojah.

22. avgust, Brdo: Ekstempore z naslovom »Živeti s čebelami«.

24. – 29. avgust, Ljubljana: Apimondia 2003 – Svetovni čebelarski kongres.

25. avgust, Brdo: Ob čebelarskem kongresu je bila slovesna prireditev z bogatim kulturnim programom. Na Brdo je prispele več kot 1000 kongresnikov z vsega sveta.

30. avgust, Blagovica: Planinsko društvo je na Rebru nad Dolinami odprlo razgledni stolp in pripravilo slovesnost ob 10-letnici delovanja Planinskega društva Blagovica.

5. september, Prevoje: V vrtcu Medo sta minister za šolstvo, znanost in šport dr. Slavko Gaber in župan odprla dva nova oddelka devetletke.

5. september, Šentvid: Osrednja občinska prireditev in odprtje knjižnice dr. Jakoba Zupana je bila na ploščadi pred cerkvijo sv. Vida. Slavnostni govornik je bil pesnik Tone Pavček.

20. september, Češnjice: Župnik Mihael Trdin je praznoval visok življenjski jubilej: 90 let.

14. oktober: Občino Lukovica je obiskal irski veleposlanik Gerald Ansbro.

5. december, Lukovica: Župnijska Karitas je pripravila miklavževanje.

11. december, Lukovica: Slavnostni koncert ob 40-letnici delovanja Glasbene šole Domžale.

Avtorji Zbornika občine Lukovica

Vera Beguš, učiteljica v pokoju

dr. France M. Dolinar,
profesor na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani

dr. Mihael Glavan,
vodja Rokopisnega oddelka NUK v Ljubljani

ddr. Aleš Iglič,
izredni profesor na Fakulteti za elektrotehniko Univerze v Ljubljani

dr. Gregor Kocijan,
redni profesor na Pedagoški fakulteti Univerze v Ljubljani v pokoju

Andreja Kos, absolventka um. zgod.

Matej Kotnik,
župan Občine Lukovica

dr. Zmaga Kumer,
znanstvena svetnica na GNI ZRC SAZU v Ljubljani v pokoju

dr. Janez Kušar,
asistent na Fakulteti za strojništvo Univerze v Ljubljani

mag. Nika Leben,
konservatorska svetovalka na ZVKDS OE Kranj

Janez Miklavc, univ. dipl. ing.

Renata Pamić, univ. dipl. soc.,
višja konservatorica na ZVKDS OE Kranj

Damjana Pečnik, univ. dipl. um. zgod.,
višja konservatorica na ZVKDS OE Restavratorski center

dr. Stanko Pelc,
izredni profesor na Oddelku za geografijo Univerze na Primorskem

Mitja Potočnik, univ. dipl. zgod.

Metod Rogelj, univ. dipl. biol.,
vodja Zavoda RS za varstvo narave OE Kranj

mag. Marijan Rupert,
bibliotekar v Rokopisnem oddelku NUK v Ljubljani

Milan Sagadin, univ. dipl. arheolog in um. zgod.,
konservatorski svetovalec na ZVKDS OE Kranj

dr. Marijan Smolik,
profesor na Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani v pokoju

dr. Ivan Stopar,
umetnostni zgodovinar, kastelolog

Stanislava Stopar, učiteljica,
poslanka v Državnem zboru R Slovenije

Irena Strmšek,
poslovna sekretarka na Občini Lukovica

mag. Stanko Šimenc
profesor slovenščine

Janez Šumrada, dr. zgodovinskih znanosti

Kazalo

<i>Matej Kotnik:</i> Uvodnik	5
<i>Stanko Pelc:</i> Urednikova beseda	7
<i>France M. Dolinar:</i> Najstarejša pisna omemba Šentvida in Lukovice	8
<i>Stanko Pelc:</i> Občina Lukovica in njeni prebivalci na prelomu tisočletij	11
<i>Milan Sagadin:</i> Arheološka preteklost občine Lukovica	41
<i>Aleš Iglič:</i> Mitnica in poštna postaja v Podpeči pri Lukovici	51
<i>Mitja Potočnik:</i> Lastniki gradu Brdo pri Lukovici	59
<i>Ivan Stopar:</i> Brdo, razkošni renesančni dvorec	68
<i>Gregor Kocijan:</i> Janko Kersnik (Krsnik) 1852-1897	75
<i>Janez Šumrada:</i> O napadih na Francoze v Črnem grabnu in o zgodovinskem ozadju romana <i>Rokovnjači</i>	86
<i>Damjana Pečnik:</i> Obnova cerkve sv. Neže na Golčaju	95
<i>Andreja Kos:</i> Arhitektura cerkve sv. Luka v Sp. Praprečah	100
<i>Marijan Smolik:</i> Kronika romarjev k sv. Peregrinu na Brdu	116

<i>Nika Leben:</i>	
Rahnetova vila na Brdu pri Lukovici	121
<i>Renata Pamič:</i>	
O zgodovinskih in memorialnih spomenikih na območju občine Lukovica	129
<i>Zmaga Kumer:</i>	
Ljudska pesem v lukoviški okolici	134
<i>Mihael Glavan:</i>	
Jakob Zupan (1785-1852)	142
<i>Marijan Rupert:</i>	
Jovan Vesel – Koseski (1798-1884)	148
<i>Stanko Šimenc:</i>	
Fran Maselj – Podlimbarski (1852-1917)	157
<i>Matej Kotnik:</i>	
Kralj slovenskega oblikovanja	164
<i>Stanislava Stopar:</i>	
Šolstvo v občini Lukovica	170
<i>Janez Kušar:</i>	
Osamosvojitvena vojna na območju občine Lukovica	181
<i>Vera Beguš:</i>	
Društva, organizacije in združenja v občini Lukovica	190
<i>Metod Rogelj:</i>	
Problematika ohranjanja mokrišč v občini Lukovica	200
<i>Janez Miklavc:</i>	
Kronološki pregled gradnje avtoceste	205
<i>Irena Strmšek:</i>	
Kronika občine Lukovica 1985-2003	215

ZBORNİK OBČINE LUKOVICA 2004

Uredniški odbor

Stanko Pelc, predsednik
France M. Dolinar, član
Gregor Kocijan, član
Andreja Kos, članica
Matej Kotnik, član
Stanislava Stopar, članica

Lektorirala

Gregor Kocijan, Stanko Šimenc

Oblikoval platnice in ščitni ovitek

Peter Pokorn

Izdala in založila

VIHARNIK d.o.o., Ljubljana (zanj: Urška Pipan)
OBČINA LUKOVICA (za njo: Matej Kotnik)
© Viharnik d.o.o., Ljubljana

Vse pravice so pridržane. Reproduciranje, fotokopiranje ali vključevanje v kakršenkoli informacijski sistem ni dovoljeno brez predhodnega dovoljenja založnika.

Natisnila: LITTERA PICTA d.o.o., Ljubljana

Fotografije so priskrbeli avtorji prispevkov.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

908(497.4 Lukovica)(082)

ZBORNİK Občine Lukovica 2004 : ob 700-letnici prve pisne omembe Šentvida in Lukovice / [uredniški odbor Stanko Pelc ... et al.]. - Ljubljana : Viharnik ; Lukovica : Občina, 2004

ISBN 961-6057-41-3 (Viharnik)

1. Pelc, Stanko, 1957-
214963456

O NASLOVNICI:

Slika na ovitku predstavlja listino
Mekinjskega samostana iz leta 1304,
v kateri se prvič omenjata kraja Šentvid in
Lukovica. Listino hrani Arhiv Republike
Slovenije.

KNJIŽNICA DOMŽALE
2004/4070

ZBORNIK

0020044070

COBISS

KINJENICH DONERLE

rechten das zu d' hyn gehört. stark vnd
 forster d' och bey d' hyn gelegen ist. vnd
 vnd habnt mir di' vorgenanten fromen
 ze hant. vnd sollen die hyn zugenleich
 recht. mer au' das die vorgenanten fromen
 so sollen die fromen vnd das chloft' habn
 vnd mein willig' p'wigel worden vnd die
 mer au' der got' erwelle das fridaus in d'
 an mir vnd an meine erben vnd an alle d'
 Eretz. zocholt d' pyrich' selach sein sin
 got' d' dy nicht' ze steyn was. Jakob
 Eysenreich fromen Elipeten d' Seyfem d'
 durt' pof' pezer fuetichait hab. so han
 meine hangemen Insigelen. durt' ist
 hundert jar vnd da nach in dem v'ndem

VIHARNIK